

TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Cilt: 21   Sayı: 1   Haziran 2019

TRAKYA UNIVERSITY
JOURNAL OF SOCIAL SCIENCE

Volume: 21   Issue: 1   June 2019

ISSN 1305-7766

e-ISSN 2587-2451

TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Cilt: 21   Sayı: 1   Haziran 2019

TRAKYA UNIVERSITY
Journal of Social Science

Volume: 21   Issue: 1   June 2019

TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Dergisi
Cilt:21 Sayı:1 Haziran 2019

TRAKYA UNIVERSTİY
Journal of Social Science
Volume:21 Issue:1 June 2019

Sahibi / Owner

Trakya Üniversitesi Rektörlüğü
Sosyal Bilimler Enstitüsü Adına
Dr. Öğr. Üyesi Levent DOĞAN

Baş Editör / Editor-in Chief
Dr. Öğr. Üyesi Gökhan ILGAZ

Editör / Editor

Dr. Öğr. Üyesi Emre KALAY

Yardımcı Editör/ Assistant Editors

Öğr. Gör. Müge ATAKAN
Araş. Gör. Emirhan KAYA

Dergi Yayın Kurulu / Editorial Board

Başkan / Chairman

Dr. Öğr. Üyesi Levent DOĞAN

Üyeler / Members

Prof. Dr. Ali İhsan ÖBEK
Prof. Dr. Adil OĞUZHAN
Prof. Ahmet Hamdi ZAFER
Dr. Öğr. Üyesi Emre KALAY
Dr. Öğr. Üyesi Şükrü Öner DİNÇ

Dizgi Mizanpaj/ Page Layout

Gonca GULVODİNA

Kapak Dizayn / Cover Design

Prof. Dr. Bünyamin ÖZGÜLTEKİN

İletişim Adresi/Address

T.C. Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Balkan Yerleşkesi - Edirne / TÜRKİYE
Tel.-Faks: 0284 235 63 00-01
e-mail: trakyasobedergi@trakya.edu.tr

Baskı / Publishing

Trakya Üniversitesi Matbaası-Edirne Teknik Bilimler MYO-
Sarayıçeri Yerleşkesi/EDİRNE

Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Uluslararası Hakemli Bir Dergidir.
Trakya University Journal of Social Science is International Peer-Reviewed Journal.

Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin Tarandığı İndeksler:
Trakya University Journal of Social Science is Indexed by:

TÜBİTAK/ULAKBİM TR Akademik Dizin
Sosyal ve Beşeri Bilimler Veri Tabanı

Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü

SOBIAD

Academic Keys

EBSCO Publishing Inc.

Academic Research Index-ResearchBib

İSAM

Türk Eğitim İndeksi

Science Library Index

İdeal Online

Araştırmamax

Directory Of Research Journals Indexing

Scientific Indexing Service

Directory of Open Access Journals

Uluslararası Danışma Kurulu/International Advisory Board

(Unvan ve soyisim alfabetik sırasına göre verilmiştir.)

Prof.Dr. Ahmet GÜNŞEN
Trakya Üniversitesi

Prof. Ahmet Hamdi ZAFER
Trakya Üniversitesi

Prof.Dr. Aslı YÜKSEL MERMÖD
Marmara Üniversitesi

Prof.Dr. Ayhan GENÇLER
Trakya Üniversitesi

Prof. Barry RIDER
Cambridge University

Prof.Dr. Bedriye SARAÇOĞLU
Gazi Üniversitesi

Prof.Dr. Belma TUĞRUL
İstanbul Aydın Üniversitesi

Prof.Dr. Burak SALTOĞLU
Boğaziçi Üniversitesi

Prof. Dr. Bünyamin ÖZGÜLTEKİN
Altınbaş Üniversitesi

Prof. Dr. Derman KÜÇÜKALTAN
İstanbul Arel Üniversitesi

Prof.Dr. Dinçay KÖKSAL
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi

Prof. Dr. Dragi GJORGIEV
Ss. Cyril and Methodius Uni. of Skopje

Prof.Dr. Ebru GÜNLÜ
Dokuz Eylül Üniversitesi

Prof. Elliot Y. NEAMAN
University of San Francisco

Prof. Ezendu ARIWA
University of Bedfordshire

Prof.Dr. Fadil HOCA
Uluslararası Vizyon Üniversitesi

Prof. Dr. Gürer GÜLSEVİN
Ege Üniversitesi

Prof. Dr. Hasan ARSLAN
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi

Prof. Dr. Hikmet ASUTAY
Trakya Üniversitesi

Prof.Dr. Hülya GÜVENÇ
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi

Prof. Dr. Işıl AKGÜL
Marmara Üniversitesi

Prof.Dr. Kerima FİLAN
University of Sarajevo

Prof. Dr. Marieta PETROVA
Ss. Cyril and Methodius Uni. of Skopje

Prof.Dr. Mehmet ALPARGU
Sakarya Üniversitesi

Prof. Melihat TÜZÜN
Trakya Üniversitesi

Prof. Dr. Mustafa ÖNER
Ege Üniversitesi

Prof. Dr. Münevver TURANLI
İstanbul Ticaret Üniversitesi

Prof.Dr. Nadir ÖCAL
Çankaya Üniversitesi

Prof.Dr. Necdet ÖZÇAKAR
İstanbul Üniversitesi

Prof. Dr. Nimetullah HAFIZ
University of Prishtina

Prof. Philip T. HOFFMAN
California Institute of Technology

Prof. Robert MELVILLE
City University London

Prof. Dr. Salih OKUMUŞ
University of Prishtina

Prof.Dr. Sibel TURAN
Trakya Üniversitesi

Prof.Dr. Süleyman ÖZDEMİR
Bandırma Üniversitesi

Prof. Dr. Şerif Ali BOZKAPLAN
Dokuz Eylül Üniversitesi

Prof. Dr. Tuncer BÜLBÜL
Trakya Üniversitesi

Prof. Dr. Vahit TÜRK
İstanbul Kültür Üniversitesi

Prof. Assoc. Amir DURANOVIĆ
University of Sarajevo

Prof. Assoc. Hristo SALDZHIEV
Trakia University

Doç.Dr. Nurten ÇETİN
Trakya Üniversitesi

Prof. Assoc. Dr. Teodor SEDLARSKI
Sofia University

Dr. Öğr. Üyesi Seda TAŞ
Trakya Üniversitesi

Prof.Dr. Nevzat ÖZKAN
Erciyes Üniversitesi

Prof.Dr. Ovidiu STOICA
"Alexandra Ioan Cuza" University of Iaşi

Prof. Dr. Rıdvan CANIM
Trakya Üniversitesi

Prof. Dr. Sadi UZUNOĞLU
Trakya Üniversitesi

Prof. Dr. Selahattin GÜRİŞ
Marmara Üniversitesi

Prof. Dr. Sudi APAK
Esenyurt Üniversitesi

Prof. Dr. Şahamet BÜLBÜL
İstanbul Ayvansaray Üniversitesi

Prof. Tunay TUNCA
University of Maryland

Prof. Dr. Ülker AKKUTAY
Gazi Üniversitesi

Prof. Assoc. Dr. Afrim HOTİ
University "Hasan Prishtina"

Assoc. Prof. Dr. Berkay ÖZCAN
London School of Eco. and Political Science

Prof. Assoc. Mirzana Pašić KODRIĆ
University of Sarajevo

Prof. Assoc. Sypros GİKONTİS
Ionian University

Dr. Öğr. Üyesi Ersan SARIKAHYA
Trakya Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Sevgi ÖZTÜRK
Trakya Üniversitesi

Bu sayının hakemleri/ Reviewers of The Issue
(Unvan ve soyisim alfabetik sırasına göre verilmiştir.)

Prof. Dr. Ahmet Kayacık
Erciyes Üniversitesi

Prof. Dr. Avni Zafer Acar
Piri Reis Üniversitesi

Prof. Dr. Ayşe Akyol
Trakya Üniversitesi

Prof. Dr. Cevdet Kılıç
Trakya Üniversitesi

Prof. Dr. Derman Küçükaltan
İstanbul Arel Üniversitesi

Prof. Dr. Erol Bulut
Marmara Üniversitesi

Prof. Dr. Fatma Koç
Gazi Üniversitesi

Prof. Dr. Gökhan Sönmezler
Trakya Üniversitesi

Prof. Dr. Gülhayat Gölbaşı Şimşek
Yıldız Teknik Üniversitesi

Prof. Dr. Hacı Ömer Karpuz
İstanbul Kültür Üniversitesi

Prof. Dr. Mahmut Güler
Trakya Üniversitesi

Prof. Dr. Melda Özdemir
Gazi Üniversitesi

Prof. Dr. Murat Çetin
Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi

Prof. Dr. Mustafa Sözbilir
Atatürk Üniversitesi

Prof. Dr. Osman Serhat İrez
Marmara Üniversitesi

Prof. Dr. Ömür Saatçioğlu
Dokuz Eylül Üniversitesi

Prof. Dr. Özer Küpeli
İzmir Katip Çelebi Üniversitesi

Prof. Dr. Pınar Enneli Güçlüer
Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi

Prof. Dr. Sadi Uzunoğlu
Trakya Üniversitesi

Prof. Dr. Tarik Zaimović
University of Sarajevo

Prof. Dr. Yakup Küçükkale
Karadeniz Teknik Üniversitesi

Prof. Dr. Yavuz Kartallıoğlu
Gazi Üniversitesi

Prof. Dr. Yüksel Topaloğlu
Trakya Üniversitesi

Doç. Dr. Ali Ünal
Necmettin Erbakan Üniversitesi

Doç. Dr. Atınç Olcay
Gaziantep Üniversitesi

Doç. Dr. Beste Tık naz Modiri
İstanbul Üniversitesi

Doç. Dr. Emel Poyraz
Marmara Üniversitesi

Doç. Dr. Emre Gök alp
Anadolu Üniversitesi

Doç. Dr. Faik Çelik
Kocaeli Üniversitesi

Doç. Dr. Gülten Uç an
Manisa Celal Bayar Üniversitesi

Doç. Dr. Hakan Erol
Ankara Üniversitesi

Doç. Dr. Hatice Hale Bozkurt
Adnan Menderes Üniversitesi

Doç. Dr. Kenan Terzioğlu
Trakya Üniversitesi

Doç. Dr. Muharrem Özden
Trakya Üniversitesi

Doç. Dr. Rohat Cebe
Batman Üniversitesi

Doç. Dr. Salih Okumuş
University of Prishtina

Doç. Dr. Sevda Akar
Bandırma Onyed i Eylül Üniversitesi

Doç. Dr. Sevil Ulucan Veinstein
İstanbul Üniversitesi

Doç. Dr. Sezer Cihan Günaydın
İstanbul Arel Üniversitesi

Doç. Dr. Songül Aydın Yağcıoğlu
İstanbul Arel Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Ayşegül İşcan oğlu Çekiç
Trakya Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Bülent Hün erli
Kırklareli Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Elvettin Akman
Süleyman Demirel Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Gamze Toksoy
*Mimar Sinan Güzel Sanatlar
Üniversitesi*

Dr. Öğr. Üyesi Günay Deniz Dursun
İstanbul Aydın Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi İlke Oruç
Trakya Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Levent Doğan
Trakya Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Dağ
Siirt Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Muhammed Zincirli
Fırat Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Murat Ocak
Trakya Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Oktay Aydın
Marmara Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Oktay Kızılkaya
Hakkari Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Veysi Akın
Trakya Üniversitesi

İçindekiler/Contents

Araştırma Makaleleri/Research Articles

M. Tuğçe DURLUPINAR, Yücel ÖZTÜRKOĞLU (1-13)

Analyzing The Risks of Transportation of Dangerous Goods Based On The ADR

Tehlikeli Madde Taşımacılığında ADR'ye Göre Risklerin Analiz Edilmesi

E. Nur AKPINAR AYDOĞMUŞ, Melis Seray ÖZDEN YILDIRIM (15-32)

A Mediator Role of Social Media Attitudes on The Relationship of Problematic Internet Use With Social Safeness and Pleasure in Adolescents

Ergenlerde Sosyal Güvende Hissetme ve Memnuniyet İle Problemlı İnternet Kullanımı Arasındaki İlişkide Sosyal Medya Tutumlarının Aracılık Rolü

Cenk ŞAHİN, Filiz Nurhan ÖLMEZ, Hande KILIÇARSLAN (33-54)

Kırşehir Halk Türkülerinde Geçen Tekstiller ve Dokuma Araçları Üzerine Bir Değerlendirme

An Evaluation On Textiles And Weaving Tools Mentioned In Kırşehir Folk Songs

Mehmet Hakan SATMAN, Emre AKADAL (55-82)

Performance Comparison of The Specialized Alpha Male Genetic Algorithm With Some Evolutionary Algorithms

Özelleştirilmiş Alfa Erkek (Alpha Male) Genetik Algoritmanın Evrimsel Algoritmalarla Performans Karşılaştırması

Rengim SİNE, Gülşah SARI (83-106)

Twitter'in Gündem Belirlemesi Bağlamında Evlilik Programlarının Yeniden Düzenlenmesi

Rearrangement Of The Marriage Programmes In The Context Of Twitter's Agenda Setting

Erhan ATAY, Meryem İnci GÜLEN (107-123)

Aktife Dayalı Menkul Kıymetler: Türkiye ve Dünya Uygulaması

Asset-Backed Securities: Turkey and World Applications

- Levent DOĞAN* (125-144)
Türkmen Türkçesinde Renk Adları
Color Names In Turkmen Turkish
- Necmi GÖKYER* (145-159)
Ortaokul Öğretmenlerinin Hayat Boyu Öğrenme Eğilimleri
Lifelong Learning Tendencies Of Secondary School Teachers
- Akın KONAK, Ünsal KARBUZ* (161-183)
Sivas'ta Şeyh Şamil, Fatih ve Altıntabak Mahallelerinde ve Kırdan Kente Göç ve Yarattığı Sorunların Sosyal/Kültürel Antropolojik Açısından İncelenmesi
Social / Cultural Anthropological Analysis Of The Promlems Of Migration and Creation To The Crude Town In Şeyh Şamil, Fatih And Altıntabak Neighborhoods In Sivas
- Neşet MUTLU, Mustafa ÖZTÜRK, Semih AKTEKİN* (185-202)
Farklılaştırılmış Öğretim Öz-Yeterlik Ölçeği Geliştirilmesi
Development Of Self-Efficacy Scale of Differentiated Instruction
- Muhammer YETİM, Rahmi YAMAK* (203-221)
Türkiye'de Döviz Kurundan Fiyatlara Geçişkenlik Etkisi: Hatemi-J Asimetrik Nedensellik Testi
Exchange Rate Pass-Through In Turkey: Hatemi-J Asymmetric Causality Test
- Ersan GEYİK, Banu DAYANÇ KIYAT* (223-236)
Dönüşümcü Liderliğin Örgütsel Bağlılığa Etkisi
The Effect Of Tranformational Leadership On Organizational Commitment
- Ünzüle KURT, Cüneyt KILIÇ* (237-247)
Küreselleşmenin Savunma Harcamaları Üzerindeki Etkisi: Türkiye İçin VAR Analizi
Effect Of Globalization On Defense Expenditures: VAR Analysis For Turkey

Rifat GÜRGENDERELİ (249-263)

“Turske I Druge Istocanske Reci U Našem Jeziku” Adlı Türkizmalar Sözlüğünde Yer Ve Kişi Adları

Location And Person’s Names In The Dictionary Titled As “Turske I Druge Istocanske Reci U Našem Jeziku”

Könül ABASLI, Murat ÖZDEMİR (265-282)

Örgütsel Dışlanma Ölçeği’nin Geliştirilmesi: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması

Development Of Organizational Ostracism Scale: The Validity And Reliability Study

Aylin BEYOĞLU, Demirali Y. ERGİN (283-294)

Öğretmen Adaylarının Şiddet Kavramına İlişkin Algılarının Metafor Analizi Yoluyla İncelenmesi

Examining Candidate Teachers’ Perception Of The Concept Of Violence Through Analysis Of Metaphors

Elma SATROVIC (295-306)

Moderating Effect Of Economic Freedom On The Relationship Between Human Capital And Shadow Economy

Eğitim ve Gölge Ekonomisi Arasındaki İlişki, Ekonomik Özgürlüğün Moderatif Etkisi

Cem ZAFER (307-324)

Cinsiyet ve Ekonomik Gelir Düzeyine Göre Üniversite Öğrencilerin Umutsuzluk Düzeylerinin Tespiti

Determinat.on Of Hopeless Levels Of University Students According To The Gender And Economic Income Level

Başak OKTAY AKIN, Enver Erdiñ DİNÇSOY (325-344)

Türkiye’deki Kamusal Sermayeli Mevduat Bankalarının Karşılaştırmalı Finansal Analizi

A Comparative Financial Analysis of Public Deposit Banks In Turkey

Serap BOZKURT (345-356)
Dilin Anlam İnşasında Adıllar
Pronouns In Meaning Construction Of Language

Derleme Makaleler/ Review Articles

Fatma Sibel BAYRAKTAR (357-371)
**Doğu ve Batı Türkçesi Kuran Tercümelerinde Esmâ' ü'l Hüsna' nın
Türkçe Söylemleri**
*Expressions Of The 99 Names In The Qur'an Translations In Eastern And
Western Turkish Dialects*

Zafer ŞAFAK (373-390)
Waiting For Lefty: A Spearheading Play of Agitprop
Lefty'i Beklerken: Agitprop'un Öncü Bir Oyunu

Kazım YILDIRIM (391-416)
Prof. Dr. Nihat Keklik'in Hikmet Binası ve Akıllar Nazaryesi Görüşleri
*Prof. Dr. Nihat Keklik's Views On Hikmet Building and The Theory Of
Minds*

Sela Can DÖKMECİ (417-431)
**Domenico Dragonetti'nin La Majör Kontrabas Konçertosunun Teknik
Açıdan İncelenmesi**
*Technical Examination Of Domenico Dragonetti's La Major Contrabass
Concerto*

Kitap İncelemesi

Hasan Ali CENGİZ (433-451)
Girit'in Fethi'ne Işık Tutan Bir Eser: Tevârîh-İ Cezîre-İ Girid
*A Work That Sheds Light On The Conquest Of Crete: Tevarih-İ Cezire-İ
Girid*

Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Yayın İlkeleri (453-459)
Publication Principles of Trakya University Journal of Social Science

**ANALYZING THE RISKS OF TRANSPORTATION OF
DANGEROUS GOODS BASED ON THE ADR**

**TEHLİKELİ MADDE TAŞIMACILIĞINDA ADR'YE GÖRE RİSKLERİN
ANALİZ EDİLMESİ**

M. Tuğçe DUMLUPINAR* Yücel ÖZTÜRKOĞLU**

*Geliş Tarihi: 02.04.2018
(Received)*

*Kabul Tarihi: 27.03.2019
(Accepted)*

ABSTRACT: The transport of dangerous substances is an important issue that needs to be emphasized and requires expertise in terms of the safety of human life. In order to minimize the risks that may arise during the logistics of hazardous materials and to prevent damages and hazards, regulations have been introduced that enable them to be realized in a standardized and systematic whole world. Among these arrangements, the European Agreement concerning the International Carriage of Dangerous Goods by Road (ADR) is the convention that sets out the rules required in the road transport process. The aim of this study is to analyze the factors obtained by carrying out a scale study for the logistics companies carrying out dangerous goods transportation with ADR point of view. First, a comprehensive list of potential risk factors that may occur during transport of dangerous goods from the literature has been established. Thirty-five risk factors were evaluated by 188 persons specialized in hazardous goods transport. The 22 main risks obtained by the exploratory factor analysis are classified under five main factors. These titles; human factor, company factor, material and packaging, vehicle status, environment and traffic factor.

Keywords: ADR, Dangerous Goods, Dangerous Goods Transportation, Risks

ÖZ: Tehlikeli madde taşımacılığı, insan yaşamının güvenliği açısından üzerine düşülmesi gereken ve beraberinde alanında uzmanlığı gerektiren önemli bir konudur. Tehlikeli madde lojistiği sırasında meydana gelebilecek riskleri minimize etmek, tehlikeleri ve zararları önlemek amacıyla, dünya genelinde standardize edilmiş ve sistematik hale getirilmiş bir bütün olarak gerçekleştirilmesine olanak tanıyan düzenlemeler sunulmuştur. Bu düzenlemeler içinde, karayolu taşımacılığı sürecinde gereken kuralları ortaya koyan düzenleme ADR konvansiyonudur. Bu çalışmanın amacı, tehlikeli madde taşımacılığı yapan lojistik firmalar için bir ölçek çalışması yapılarak elde edilen faktörlerin ADR bakış açısı ile analiz etmektir. İlk olarak, literatürden tehlikeli madde taşımacılığı sırasında meydana gelebilecek potansiyel risk faktörlerinin kapsamlı bir listesini oluşturulmuştur. Tespit edilen otuz beş risk faktörü, tehlikeli madde taşımacılığı konusunda uzmanlaşmış 188 kişi tarafından değerlendirilmiştir. Açıklayıcı faktör analizi sonucu elde edilen 22

* Yüksek Lisans Öğrencisi, merve_tugce_dumlupinar@whirlpool.com
ORCID: 0000-0003-0451-5469

** Doç. Dr., Yaşar Üniversitesi; yucel.ozturkoglu@yasar.edu.tr
ORCID: 0000-0002-9569-8178

temel risk, beş ana faktör altında sınıflandırılmıştır. Bu başlıklar; insan faktörü, şirket faktörü, malzeme ve ambalajlama, aracın durumu, çevre ve trafik faktörü olarak adlandırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: ADR, Tehlikeli Madde, Tehlikeleri Madde Taşımacılığı, Riskler

1. INTRODUCTION

In developed countries, a big amount of material transportation is harmful for human health and the environment (Çalışkan et al., 2017). Materials in these characteristics are called hazardous materials (hazmats) or dangerous goods. Dangerous goods are liquid, solid or gaseous substances which can put in jeopardy or cause damage the environment and human safety as a result of carelessness or accidents during their production, handling, usage, storage or transportation (Oggero et al., 2006). They contain explosives, flammable liquids and solids, gases, poisonous and infectious substances, oxidizing substances, corrosive substances, and hazardous wastes (Verter and Kara, 2001:12).

Dangerous goods are articles or substances that cause a hazard to people, living creatures or the environment in an instant, because of their corporal, chemical or acute toxicity characteristics. (Hazardous Materials Management Handbook, 2016). Dangerous goods are substances or products that may pose a risk in terms of health, property, safety, the public or the environment. (Ding et al. 2016).

Each day, there are a lot of radioactive, explosive or poisonous materials are involved many living in space from industrial cities where the population is concentrated to small settlements in the transition road in various transportation types, especially in the road. These substances are substances that can cause enormous damage to the environment and human safety as a result of an accident caused by many risks carried out during production, transport, use or storage (Macciotta et al., 2018). For this reason, the transport of dangerous substances is an important issue that requires expertise and should be emphasized in terms of the safety of human life.

In order to minimize the risks that may arise during the logistics of hazardous materials and to prevent damages and hazards, regulations have been introduced that enable them to be realized in a standardized and systematic whole world. In the global world, this system is extremely important in terms of polluted environment, human life, and other factors. For this purpose, international regulations and legislation that have been specialized for each mode of transportation have been brought into force. Among these arrangements, ADR is the convention that sets out the rules required in the road transport process. With the ADR Agreement, the transportation of dangerous goods has changed and it is required to analyze this process.

Although ADR is so important for transporting dangerous goods, there are a few academic studies have been done on this subject until now. None of these studies mentioned to the potential risks of the logistics sector. The aim of this study is to identify and classify potential risks for companies carrying out dangerous goods transport from an ADR point of view. For the identified potential risks, a factor analysis was performed and a scale study was conducted for the risks.

The paper is organized into five sections. The next section gives information about dangerous goods transportation and ADR rule. The research methodology section reports the descriptive statistics and the exploratory factor analysis. Lastly, Conclusion section summarizes the conclusions of the study about list of potential risk factors of dangerous goods transportation.

2. DANGEROUS GOODS TRANSPORTATION

The needs of translocation of dangerous goods has increased depends on the use of hazardous materials in many sectors and increasing transportation activities with the developing technology. Every year, millions of tons of dangerous goods are transported with all transport modes. Khan and Abbasi (1999) 3222 accidents involving hazardous chemicals, of which 54% are fixed installations, 41% are transportation accidents and 5% miscellaneous accidents. In Italian example, Viareggio accident (2010), which involved a train with tank cars containing liquefied petroleum gas (LPG) which caused more than thirty deaths (Rada et al. 2010). To prevent any hazard of these transportations special rules have been generated throughout the world. The purpose of these rules is to enable a safe process for dangerous goods logistics; in other words, delivery, storage, and packing, stowage, labeling and handling of dangerous goods (Sabegh et al. 2016). At the same time, these rules inform us about what to do in a stage of emergency. The main purpose of the whole of these rules is eliminating potential risks before an accident occurs. For this reason, preventive approach is mainly based on the dangerous goods logistics process. The regulatory approach is the secondary plan in this process. The reason of being of secondary importance of the regulatory approach is that making improvements or taking measures will not eliminate environmental pollution and compensate possible loss of lives after the accident. Therefore, preventive & predictive approach is based on the whole world (Rooney et al., 2008). Fabiano et al. (2002) studied the risk from dangerous goods transport by road and strategies for selecting road load/routes. They developed an original site-oriented framework of general applicability.

Hazardous materials (hazmats) transportation is a significant problem in industrialized countries, due to being prevalent of these substances. For most members of industrial countries, life without hazardous materials is unthinkable. Unfortunately, most hazardous materials are not put to use at their point of

manufacture, and they are transferred over remarkable distances (Ozturkoglu et al. 2018). Therefore, hazardous material haulers have upward of accident recordings than other haulers. At the same time, even if they are exceptional eventuating, accidents take place during the transportation of hazardous materials (Erkut and Verter, 1998:625). Torretta et al. (2017) developed a decision support system, which provide solutions to prevent and manage accidents.

The European Agreement concerning the International Carriage of Dangerous Goods by Road (ADR) was drawn up at Geneva on 30 September 1957 under the watch of the United Nations Economic Commission for Europe (UNECE), and it came in force on 29 January 1968. The Agreement itself was changed by the Protocol changing article 14 (3) done at New York on 21 August 1975, which came in force on 19 April 1985 (ECE/TRANS, 2013). ADR convention rules are applied by associated countries, but the countries which are not in the scope of ADR convention apply their domestic legislation predominantly.

The purpose of the ADR contract is to increase the safety of international road transport. It also includes provisions on the classification, labeling and testing of dangerous substances, including hazardous wastes, responsible for the classification of dangerous goods and the introduction of standards for the transport of dangerous goods. Besides, it is under the scope of ADR to define trainings for related parties and staff. The names of the specialized agencies and international regulations by type of transport (Şencan and Yavuz, 2018) are given in Table 1.

Table 1: *International Conventions and Responsible Specialized Agency*

Transportation Type	Responsible Specialized Agency	International Convention
Road	UN Economic Comission for Europe (UNECE)	ADR
Maritime	International Maritime Organization (IMO)	IMDG-Code
Railway	Office Central Transport Internationaux (OCTI)	RID
Airway	International Air Transport Association (IATA)	DGR
Inland Waterway	Accord Européen relatif au Transport International des Marchandises Dangereuses par voie de Navigation du Rhin	ADNR/ADN

45 countries were signatory party to the ADR agreement up to 2010. Turkey became the signatory country to the ADR Convention as forty-sixth country on February 22, 2010. Today, number of competent authorities is 49. Saat et al. (2014) described a quantitative, environmental risk analysis of rail transportation of a group of light, non-aqueous-phase liquid (LNAPL) chemicals commonly transported by rail in North America based on ADR agreement.

Dangerous goods transportation is a chain of incidents containing multiple elements (for example; shippers, consignees, haulers, packaging producers, container over haulers, distributors, freight forwarders, government regulators, enforcement personnel, emergency responders) having several roles in the operation of securely moving dangerous goods from their center point to their destination. The transportation of dangerous goods is one of the most complicated spheres of transport and the one that requires the most safety measures because if there is an accident, dangerous goods can get into the environment and cause grave consequences (Batarliene, 2008:8).

Organizing dangerous goods transportation and establishing informational-technological models, it is very important that the dangerous goods were distributed according to appropriate features. This may help to gather concrete information for separate parameters of transportation process.

Although there are many studies on the transport of hazardous materials, there are very few studies based on ADR approach with the sample of different countries. Zisiopoulou et al. (2018) presented and analyzed the state of hazardous materials road transports in Greece in a business environment characterized by a severe economic crisis based on ADR approach. Therefore, this study is the first study with ADR approach using data from Turkey for transport of hazardous materials.

3. METHODOLOGY

The contribution of the study is to provide a comprehensive list of potential risk factors of dangerous goods transportation and real world insights by explaining the most effected elements on risk factors.

This study suggest a new conceptual model of risk assessment of dangerous goods, that we developed by categorizing the elements in a different way to the literature in order to emphasize elements. After detailed literature review, 35 risk factors under these principal factors of dangerous goods transportation are identified. Therefore, this paper examines the relationship of mentioned factors for dangerous goods transportation by applying exploratory factor analysis.

Table 2 shown the comprehensive list of potential risk factors of dangerous goods transportation.

Table 2: List of Potential Risk Factors of Dangerous Goods Transportation

No	Factors	No	Factors
E1	Education	E18	Marking and labeling
E2	Psych.and sentim. state of	E19	Tech. quali.& calib. of equip.
E3	person.	E20	Inform. Flow & GPS tracking
E4	Experience	E21	Vehicle mainten. (brake, tire, etc.)
E5	Complying with the rules	E22	Vehicle age
E6	Commun. and coord.	E23	Vehicle capacity
E7	Age	E24	Vehicle placement
E8	Physical condition	E25	Emergency equipment
E9	Dangerous goods safety advisor	E26	Vehicle placement
E10	Compl.with the regula.	E27	Population density
E11	Documentation and reporting	E28	Temperature
E12	system	E29	Humidity
E13	Emergency plan	E30	Wind
E14	Safety and quality rating system	E31	Light
E15	Tech. utilization	E32	Road conditions
E16	Quantity of hazard. Material	E33	Accident rate
E17	Precedence of hazard of substance Container & packaging	E34	Environmental structure
	Preventive of response equip.	E35	Traffic Density

This research has been carried out in a different logistics companies that transport any type of the dangerous goods in anyplace of the Turkey. The data were collected from employees in various departments at the company by using the survey method. For the assessment of 35 identified risk factors, a self-administered questionnaire is developed. Developed questionnaire form consists of two parts. The first part was used to determine the demographic characteristics of the participants. In the second part, five-point Likert scale was used to determine the order of importance of 35 items on the scale. "1 is strongly disagree, and ' 5 'was the strongly agree. Questionnaire distributed via email to 11 different logistics firms, targeting respondents working in the transportation department of each company. Surveys were completed voluntarily from all participants. 188 completed questionnaires were returned from the 200 targeted questionnaires. IBM SPSS Statistics 20 for Windows program was used to analyze the data.

The survey has two parts. In the first section, there are five questions related with the descriptive statistics of the respondents. The other section has some questions which is analyzing the relationships between selected elements and risk factors. Questions are prepared to recognize the risk levels of dangerous goods transportation. Table 3 presented the descriptive analysis of the study.

Table 3: Introductory Information of Research Participants

Depart.	#	Age	Gender	#	Experience time (year)	#
OHS	46	20-30	Male	116	1-5	16
				5		
Safety Advisor	41	31-40	Female	72	6-10	20
				0		
Forwarder	30	41-50			11-15	26
				5		
Export	25	51-60			16-20	22
				0		
Import	22	61-up			21-30	78
				8		
Production	18				31-up	26
Quality Control	6					
Total	188			188		188

Since exploratory factor analysis is used in this study, the values of skewness and kurtosis should be considered in order to examine the assumption of normal distribution assumption of data (Hair et al., 1998: 604). Skewness is a value between -1.5 and +1.5 (Tabachnick and Fidell, 2007), and Kurtosis is between -2 and +2 (George and Mallery, 2010). All values mentioned in the table are suitable for these ranges, so we can specify that our data is normally distributed and that it is suitable for regression analysis by factor analysis.

The statistical internal consistency of the study was calculated using Cronbach's Alpha coefficient. The Alpha value takes values between 0 and 1, and an acceptable value must be at least 0.7. However, it is also foreseen by some researchers that this value can be reasonably accepted up to 0.5 in studies of examination type (Altunışık, et al. 2010: 122-124). Cronbach's Alpha value (Table 4) was found as 0.784 in the survey, and it has been seen that the scale expressions have provided internal consistency.

Table 4: Reliability Analysis

Cronbach's Alpha	Cronbach's Alpha Based on Standardized Items	N of Items
,845	,784	35

4.EXPLORATORY FACTOR ANALYSIS

Exploratory factor analysis is a statistical technique that tries to explain the measurement with a small number of unconnected and conceptually meaningful new factors by collecting variables that measure the same structure or same qualification (Arslantürk, 2006: 123). Factor analysis may not be appropriate for all data obtained. For this reason, the results of KMO and Bartlett sphericity test

should be examined in order to determine whether the data set is suitable for factor analysis (Dalgakıran and Ozturkoglu, 2017).

Table 5: KMO and Bartlett's Test

KMO		,672
	Chi square	1548,354
Bartlett's Test of Sphericity	sd	215
	Sig.	,000

It has been seen that the KMO coefficient is close to 1 and the test for sphericity has a $p < 0.05$ significance level. Taking into account of these, it can be said that the data set is suitable for factor analysis.

Table 6: The Results of Exploratory Factor Analysis

	Components				
	1	2	3	4	5
E1	,735				
E3	,684				
E4	,634				
E6	,565				
E7	,562				
E8		,650			
E9		,645			
E11		,624			
E12		,595			
E14			,840		
E15			,788		
E16			,750		
E19			,645		
E21				,7	

E22	,7	
E24	42	
E25	,7	
E26	05	
E27	,6	,6
E28	35	25
E32	,6	,6
E35	02	14
		,6
		08
		,5
		84

The 5 factors obtained at the end of the analysis have been able to explain 82.46 % of the total variance. As a result of factor analysis, it has been ensued that there is no factorability for the statements of E2, E5, E10, E13, E17, E18, E20, E23, E29, E30, E31, E33, and E34. Therefore, the number of expressions to be included in the analysis has dropped from 35 to 22.

Table 7: Factors Excluded from the List at the End of the Analysis

KEY FACTORS	NO	SUB-FACTORS
Human factors	E2	Psychological and sentimental state of personnel
	E5	Communication and coordination skill
Factors associated with company	E10	Documentation and reporting system
	E13	Technology utilization
Material and packaging	E17	Preventive or following response equipment
	E18	Marking and labeling
Condition of vehicle	E20	Information flow and GPS tracking
	E23	Vehicle capacity
Environment and traffic	E29	Humidity
	E30	Wind
	E31	Light
	E33	Accident rate
	E34	Environmental structure

It has been observed that the hazardous material transportation process has been given great importance to the relevant company and that it has been observed in accordance with the rules contained in the ADR Convention. For this reason, Table 8 shown that some of the non-factorizing elements as a result of the calculation do not have to be taken as a criterion when risk analysis is carried out in general for the dangerous goods transportation process. It was determined that the factor out of calculation were already included by the relevant factors at the end of

calculation as a result of the analysis. Factors determined by this model show that it is not necessary to be assessed.

The names given to the factors and the statements they contain after the analysis are listed in the table below.

Table 8: The Factors Resultant of Exploratory Factor Analysis

KEY FACTORS	NO	SUB-FACTORS
Human factors	E1	Education
	E3	Experience
	E4	Complying with the rules
	E6	Age
	E7	Physical condition
Factors associated with company	E8	Dangerous goods safety advisor
	E9	Complying with the regulations
	E11	Emergency plan
Material and packaging	E12	Safety and quality rating system
	E14	Quantity of hazardous material
	E15	Precedence of hazard of substance
	E16	Container and packaging
Condition of vehicle	E19	Technical qualification and calibration of equipment
	E21	Vehicle maintenance (brake, tire etc.)
	E22	Vehicle age
	E24	Vehicle placement
	E25	Emergency equipment
Environment and traffic	E26	Vehicle loading and unloading
	E27	Population density
	E28	Temperature
	E32	Road conditions
	E35	Traffic density

5. CONCLUSION

Although dangerous goods are transported in different modes of transportation, they are often transported by road in our country. Therefore, furthest risk is seen on road transportation. Despite the declaration of acceptance of the ADR conventions in hazardous goods transportation by road, there are still many dangerous substances that are consciously or not being transported from one point to another without any risk management and out of regulations.

In this study, we suggest a new conceptual model of risk assessment of dangerous goods. Based on the literature review, we identified 35 risk factors, under principal factors of dangerous goods transportation. In order to test the 35 risk factors, we conducted a survey in the logistics industry in Turkey to examine

the perceived importance of different risk elements. All these factors were evaluated by 188 responds to investigate relationships among risk factors. The factor analysis revealed five underlying factors with 24 risk elements. According to the factors loaded under them, we called these main factors as; human factors, factors associated with company, material and packaging, condition of vehicles, environment and traffic. When the risk analysis is carried out in general for the process of transport of dangerous goods, it is determined that some of the factors that are not factorized as a result of the calculation need not be considered as a criterion. As a result of the analysis, it was determined that the non-computational factors were already included by the relevant factors at the end of the calculation. With this result, it is aimed to increase the performance of companies in risk analysis of hazardous material transportation processes and to save time and unnecessary work.

As a result of this study, it is aimed to inform the logistics sector as one of the starting points in terms of being able to transportation of dangerous goods in full accordance with international agreements, rules and regulations, to voice the problems in the sector and to support the sector representatives who will do this business. Even though the carrier, the sender and other business partners and the local authorities who make this land in our country have rough edges, with studies and regulations in recent years show that it has been covered distance significantly and has been brought his sector into the forefront. Therefore, this scale gives valuable insights for transportation of the dangerous goods for the logistics companies.

KAYNAKÇA

- Altunışık, R., Coşkun, R., Bayraktaroğlu, S. ve Yıldırım, E. (2010). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri - SPSS Uygulamalı*. Sakarya: Sakarya Yayıncılık.
- Arslantürk, Z. (2006). *Sosyal Bilimler İçin Araştırma Metot ve Teknikleri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları.
- Batarliene, N. (2008). Dangerous Goods Transportation: New Technologies and Reducing of the Accidents. *Journal of Konbin*, 8(1), 211-222.
- Caliskan, A., Kalkan, M., and Ozturkoglu, Y. (2017). City Logistics in Izmir: Problems and Recovery Proposals. *International Journal of Logistics Systems and Management*, 26 (2), 145-162.
- Dalgakiran, A. B., & Öztürkoğlu, Y. (2017). Scale and Relationship Analysis for Turkish Furniture Sector. *Business & Management Studies: An International Journal*, 5(1), 147-161.

- Ding, L., Chen, Y. and Li, J. (2016). Monitoring Dangerous Goods in Container Yard Using the Internet of Things. *Scientific Programming*.
- ECE/TRANS/225 (2013). *European Agreement Concerning the International Carriage of Dangerous Goods by Road (ADR)*. Geneva: UNECE.
- Erkut, E and Verter, V. (1998). Modeling of Transport Risk for Hazardous Materials. *Operation Research*, 46(5), 625-642.
- Fabiano, B., Curro, F., Palazzi, E., & Pastorino, R. (2002). A Framework for Risk Assessment and Decision-Making Strategies in Dangerous Good Transportation. *Journal of hazardous materials*, 93(1), 1-15.
- George, D. and Mallery, M. (2010). *SPSS for Windows Step by Step: A Simple Guide and Reference*, Boston: Pearson Education India.
- Hair, J. F., Black, W. C., Babin, B. J., Anderson, R. E. and Tatham, R. L. (1998). *Multivariate Data Analysis*. 5(3), 207-219.
- Hazardous Materials Management Handbook (2016). *Leading Practice Sustainable Development Program for the Mining Industry*, Australia: Department of Resources, Energy and Tourism.
- Khan, F.I. and Abbasi, S.A. (1999) Major accidents in Process Industries and an Analysis of Causes and Consequences. *Journal of Loss Prevention in the process Industries*, 12(5), 361-378.
- Macciotta, R., Robitaille, S., Hendry, M. and Martin, C. D. (2018). Hazard Ranking for Railway Transport of Dangerous Goods in Canada. *Case Studies on Transport Policy*, 6(1), 43-50.
- Oggero, A., Darbra, R. M., Munoz, M., Planas, E. and Casal, J. (2006). A Survey of Accidents Occurring During the Transport of Hazardous Substances by Road and Rail. *Journal of Hazardous Materials*, 133(1-3), 1-7.
- Ozturkoglu, Y. and Esendemir, E. (2014). ERP Software selection using IFS and GRA methods. *Journal of Emerging Trends in Computing and Information Sciences*, 5(5), 363-370.
- Ozturkoglu, Y., Ozbiltekin, M., Gozacan, N. and Surgec, (2013). City Logistics: Sample Implementation of Izmir City. *Journal of Management Marketing and Logistics*, 5(3), 206-213.
- Rada, E. C., Ferronato, N., & Torretta, V. (2017). Individual Risk Evaluation and Interventions for Mitigation in the Transportation of Hazardous Goods: A Case Study. In MATEC Web of Conferences (Vol. 121, p. 06008). EDP Sciences.

- Rooney, T., Podger, G. and Hackitt, J. (2008). *The Role of the Health and Safety Commission and the Health and Safety Executive in Regulating Workplace Health and Safety: Third Report of Session 2007-08*. London: The Stationery Office.
- Saat, M. R., Werth, C. J., Schaeffer, D., Yoon, H., & Barkan, C. P. (2014). Environmental Risk Analysis of Hazardous Material Rail Transportation. *Journal of Hazardous Materials*, 264, 560-569.
- Sabegh, M. H. Z., Ozturkoglu, Y., & Kim, T. (2016). Green Supply Chain Management Practices' Effect on the Performance of Turkish Business Relationships. *International Journal of Supply and Operations Management*, 2(4), 982.
- Şencan, M. and Yavuz, H. (2018). Transportation of Dangerous Goods: Turkey Model. *Journal of International Trade, Logistics and Law*, 3(2), 65-74.
- Tabachnick, B.G. and Fidell, L.S. (2007). *Using Multivariate Statistics*. Boston: Pearson Education.
- Torretta, V., Rada, E. C., Schiavon, M., & Viotti, P. (2017). Decision Support Systems for Assessing Risks involved in Transporting Hazardous Materials: A Review. *Safety Science*, 92, 1-9.
- Verter, V. and Y. Kara, B. (2001). A GIS-Based Framework for Hazardous Materials Transport Risk Assessment. *Risk Analysis*, 21, 1109–1120.
- Zisiopoulou, A., Vrysagotis, V., & Geronikolou, A. (2018). Managerial Proposals for the ADR Transport Industry in Greece during the Crisis Period of 2015. *Advances in Management and Applied Economics*, 8(2), 13-31.

**A MEDIATOR ROLE OF SOCIAL MEDIA ATTITUDES ON THE
RELATIONSHIP OF PROBLEMATIC INTERNET USE WITH SOCIAL
SAFENESS AND PLEASURE IN ADOLESCENTS**

*ERGENLERDE SOSYAL GÜVENDE HİSSETME VE MEMNUNİYET İLE
PROBLEMLİ İNTERNET KULLANIMI ARASINDAKİ İLİŞKİDE SOSYAL MEDYA
TUTUMLARININ ARACILIK ROLÜ*

Emine Nur AKPINAR AYDOĞMUŞ*
Melis Seray ÖZDEN YILDIRIM**

*Geliş Tarihi: 27.06.2018
(Received)*

*Kabul Tarihi: 27.03.2019
(Accepted)*

ABSTRACT: The purposes of this study are to examine whether or not there is a mediator role of social media attitudes on the relationship with problematic internet use and social safeness and pleasure of adolescents and to lead new studies. 461 high school students who were educated (9th, 10th, 11th and 12th grades) at high schools located in Erzurum, Turkey in the 2016 -2017 academic year were enrolled in this study. In order to analysing the data, frequency distribution, t Test, Pearson Product Moment Correlation Coefficient and Hierarchical Regression Analyses were used by using SPSS 21.0. In order to collect data from the participants “Problematic Internet Usage Scale – Adolescent”, “Social Safeness and Pleasure Scale”, “Social Media Attitudes Scale” and also to get demographical information “Demographical Information Form” were used. At the end of the study, the meaningful mediator role of social media attitudes (sub dimensions are social competence and need for sharing) on the relationship between problematic internet use and social safeness and pleasure on adolescents was seen. Also, there were positive relationships between social safeness and pleasure and social media attitudes; problematic internet use and social media attitudes. Beside there was a negative relationship between social safeness and pleasure and problematic internet use.

Key Words: Problematic internet use, Social media, Social safeness and pleasure

ÖZ: Bu araştırmada, ergenlerdeki sosyal güvende hissetme ve memnuniyet ile problemlü internet kullanımı arasındaki ilişkide sosyal medya tutumlarının aracı rolünün incelenmesi ve bu konuda yapılacak yeni çalışmalara yol göstermesi amaçlanmıştır. Araştırmaya 2016-2017 eğitim öğretim yılında, Erzurum İli, Palandöken İlçesi’nde bulunan liselerin 9.,10.,11. ve 12. sınıflarında öğrenim gören toplam 461 öğrenci katılmıştır. Araştırma verilerinin analizinde, SPSS 21.0 paket programından yararlanılarak frekans dağılımları, t testi, Pearson Momentler Çarpımı Korelasyon ve Hiyerarşik Regresyon Analizleri kullanılmıştır.

*Arş. Gör., Atatürk Üniversitesi, Psikoloji Bölümü, enur.aydogmus@atauni.edu.tr, 0000-0002-2941-7403.

**Doktor öğretim üyesi, Kültür Üniversitesi, Psikoloji Bölümü, m.ozden@iku.edu.tr, 0000-0003-2829-9481.

Bu araştırmada verileri toplamak için “Problemlı İnternet Kullanım Ölçeği – Ergen Formu”, “Sosyal Güvende Hissetme ve Memnuniyet Ölçeği”, “Sosyal Medya Tutum Ölçeği” ve ergenlerin demografik özelliklerinin elde edilmesi için “Kişisel Bilgi Formu” kullanılmıştır. Araştırma sonucunda, ergenlerde sosyal güvende hissetme ve memnuniyet ile problemlı internet kullanımı arasındaki ilişkide sosyal medya tutumlarının (paylaşım ihtiyaçı ve sosyal yetkinlik alt boyutları) aracı rolü olduğu görülmüştür. Ayrıca, sosyal güvende hissetme ve memnuniyet ile problemlı internet kullanımı arasında negatif yönde; sosyal medya tutumlarının da hem sosyal güvende hissetme ve memnuniyet ile hem de problemlı internet kullanımı ile arasında pozitif yönde ilişkiler saptanmıştır.

Anahtar Sözcükler: Problemlı internet kullanımı, Sosyal medya, Sosyal güvende hissetme ve memnuniyet

1. INTRODUCTION

In this section, explanations of problematic internet use, social media attitudes and social safeness and pleasure and also theoretical background of these concepts are mentioned.

1.1. Theoretical Background

Today, internet is regarded as one of the most important inventions of this age. Due to opportunities provided by the internet, service versatility, easy access to such services (Gölge & Arlı, 2002: 11-13), idiosyncratic flexible and interactive structure (Şendağ & Odabaşı, 2009: 132-141), the internet has become a part of our lives in more intense way (Aydoğdu, 2003 1-114). According to Internet World Stats (IWS, 2017) research, between 2000-2017 the number of internet users had 93.6% growth and in March 2017 internet users corresponded to 49.7% of world population with 3,739,698,500 users. In Turkey, based on TUIK Household Information Technologies Usage Research (TUIK, 2016), as of April 2016, the number of internet users had increased approximately 5% and reached 61.2% of the population. According to the another finding of this study is that in January, February, and March of 2016, 82.4% of internet users were social media users.

Another research was conducted by the Ministry of Transport Internet Board, Middle Eastern Technical University (METU), and Information Technologies and Communication Institute Telecommunication Department to identify “Social Sharing Website Using Habits of Children.” According to this report in February 2011, approximately 70% of 9-16 age group were using the internet at least once a day. 66% were using social sharing networks at least once a day and they spend 72 minutes/per on these networks. These findings indicate that children and young people are spending most of their time spending with internet on social networks (Otrar & Argn, 2015: 391-403).

In the last decade, use of the Internet has grown exponentially and intense use of both internet and social media have been a common ground for various internet related researches in different disciplines. It was seen that some of these

researches showed that internet contributed to development of children, adolescence, and young adults. In this sense, some researchers claimed that the internet increases academic success by easy access to information (Tuncer, 2001: 427-435), computer games enhance cognitive development (Subrahmanyam & Lin, 2007: 659-677), and provide certain advantages that lack in face-to-face communication to create psychological and social environment versatility (McKenna & Bargh, 2000: 57-75). On the other hand, some researches asserted that uncontrolled usage of the internet within long time periods, had caused certain problems for individuals including physical, academic, vocational, cognitive, psycho-social, and developmental areas (Balkaya Cetin, 2014: 1-226).

When the literature was reviewed, there were different concepts such as problematic or pathological internet usage, internet addiction disorders, cyber addiction, overuse of the internet, triggering internet use, and virtual addiction (Acier & Kern, 201: 983-989). Fundamentally, all these concepts were used with similar objectives and the starting point is overuse or problematic usage of the internet (Ceyhan, Ceyhan & Gürcan 2007: 387-416). Although “internet addiction” was popularly used, since this concept is different than other chemical-based addictions and fails to correspond to overuse of the internet (Wolf & Beard, 2001: 377-383), it is hard to tell that this concept completely reflects problems caused by internet use (Ceyhan, 2011: 85-93). Therefore, it can be seen that “problematic” and “pathological” concepts are used instead of “addiction” by many researchers (referred by Günüç & Kayri, 2010:220-232).

As the internet is a technological tool with a complex structure, it is hard to make an exact definition of problematic internet usage. Young (1996) organised main measures of problematic internet use in an eight-item scale. Additionally, based on diagnosis scale adopted from seven-item DSM-IV classification system by Suler (1996), eight-item diagnosis measures were determined. In addition, Wolf and Beard (2001) organised and developed diagnosis measures presented by Young.

Problematic internet usage can be observed at any age; however, adolescence is one of the most important risk groups (Öztürk, Odabaşoğlu, Eraslan, Genç & Kalyoncu, 2007: 36-41). Interest towards technological developments during adolescence and higher internet usage rate compared to other age groups (Treuer, Fábíán & Füredi, 2001: 283-290 ; Widyanto & McMurrin, 2004: 443-450) as well as insufficient psychological maturity in that period made adolescents a potential risk group in terms of problematic internet usage (Ceyhan, 2008: 109-116). Researches show that as adolescents yet failed to complete cognitive, emotional, and social development processes, they may be affected from negative consequences of internet more than other groups (Tsai, Lin, & Tsai 2001:

41-51; Tung, & Yang, 2007: 79-96). Individuals during adolescent period spend long time on the internet as a social communication tool in the process of discovering, finding, and realising their identities (Karaca 2007; Balkaya Cetin, 2014: 1-226). Problematic internet usage is an important risk factor for adolescents aged between 12-18 years (Öztürk et al, 2007: 36-41).

In conjunction with the rapid growth of the internet, another concept that has become a part of our lives is social media. As Sayımer (2008) said that, social media is the common name given to all web-based online tools based on mutual interaction where users will have the opportunity to share their interests, information, and ideas about anything. Although social media has “media” in the given name, this form enables users to create a content, comment, and contribute on contrary to traditional media (Scott, 2015: 56). It could be stated that the first signs of social media usage were based on My Space program, appeared in 1997, where this program has been replaced by new social media tools like Facebook, Twitter, YouTube, and LinkedIn (Boyd & Ellison, 2010: 16-31; Jenkins-Guarnieri et al., 2012: 294-301). Additionally, it is known that there are more than 500 social media tools and number of these tools are increasing each day (Thompson & Loughheed, 2012: 88-98).

There are two different perspectives about younger social media users. First perspective argues that since social media communication is low quality compared to face-to-face communication, the internet communication is related with socialisation problem and young people with social skill problems tend to communicate via the internet. On contrary to this perspective, second perspective claims that young people prefer to communicate with their current friends and meet them rather than communication via internet and offline communication as agents of socialisation (Mikami, Szwedo, Allen, Evans & Hare, 2010: 46-56).

It is claimed that internet creates a unique psychological environment for its users that makes people to feel free about social norms that exists in real life (Amichai-Hamburger & Barak, 2009: 34-76). For individuals, since face-to-face communication is threatening due to various reasons, virtual communication with less risks is preferred. Since the internet is anonymous and provides the opportunity to hide identity, individuals may perceive lower social risks in virtual communication rather than face-to-face communication (Caplan, 2002: 553-575; 2006: 234-242). It could be claimed that internet users found this virtual environment safer than real world based on researches regarding self-expression of people with high social anxiety level on virtual environments (Morahan-Martin & Shumacher, 2003: 659-671; Liu & Kuo, 2007: 799-804; Yen, Yen, Chen, Wang, Chang, & Ko, 2012: 7-12).

Trust based relationships and social aspects of human play an important role on having a good life (Akin, Uysal & Çitemel, 2013: 1-40). Individuals who have problem to feel socially secure are experiencing limitations in social life and problems to attend face-to-face events. In addition to that these people also have tendency for over-use of the internet (Griffiths, 2000: 246-251).

Safeness, which is the second step of hierarchy of needs of Maslow (1943) can be defined as being included in social unity that will meet the needs of living, belonging, and acceptance in a peaceful and a social area (referred by Şimşek, Akgemici & Çelik, 2001). When problematic internet use and related statement of Suler (1999) was considered, it could be claimed that internet users not only meet their socialising needs but also the need of socialising in a secure environment. Secure or insecure environment of individuals can stimulate cognitive functions of brain. While insecure environment caused negative effect, secure environment contributes to positive affect (Caine & Caine, 1991: 553-575; Gilbert et al., 2009: 135-143). Having positive affect such as peace and satisfaction can be related with moods such as well-being, and calmness (Depue & Morrone-Strupinsky, 2005: 313-349). According to Caster (1998) positive effects may be effective on uncovering security emotions and decrease the sense of threat (referred by Akin et al., 2013: 1-40). Gilbert et al. (2007) named this system as “social safeness and pleasure”. It could be stated that participating to interpersonal social events (spending time with friends that is loved) or non-social events may have a role to gain positive affects (Gilbert et al., 2009: 135-143).

Based on statements of researchers that investigated different aspects of problematic internet use (Young, 1996:899-902; Grohol, 1999; Suler, 1999: 385-389), a common point such as “over-use of the internet in search for socialising need” can be inferred.

When all these data were evaluated, it was expected that individuals that regarded the internet as a socialising tool and feel more safety in virtual environment have higher “social safeness and pleasure” perception regarding real world. Therefore, it is believed that social safeness and pleasure perception is an important factor for problematic internet usage.

Based on these facts, in this study, predictive nature of social media attitude for the relationship between social safeness and pleasure of adolescent and problematic internet usage were investigated. Results of this study indicated that positive or negative attitude of adolescent, social safeness and pleasure will make the role of problematic internet usage visible. It is believed that this will be beneficial to identify social media attitude of adolescent and taking precautions towards addictive tendencies. Thus, if the relationship between problematic internet use of adolescent and social safeness and pleasure can be identified, it may

be possible to raise awareness for parents, teachers, and internet users, and such users can become more sensitive.

2. METHOD

In this section, universe and sample; measuring instruments and data analysing method of this study were explained in detailed.

2.1. Universe and Sample

Universe of this research consisted of middle school students in Erzurum, Palandöken.

Sample of this study consisted of students selected from the universe with “cluster sampling method”. From high school types in Erzurum, Palandöken, high schools were selected with “simple random sampling”. From determined high school types (Science High School, Anatolian High School, Social Science High School, Imam Hatip High School, Private High School), one class of 9, 10, 11, and 12th grades were applied with “convenient sampling.” The sample of the study consisted of 461 high students.

2.2. Data Collection Tools

In this study, Demographical Information Form, Problematic Internet Usage Scale, Social Safeness and Pleasure Scale and Social Media Attitudes Scale were used.

2.2.1. Demographical Information Form

Demographical Information Form was developed by the researchers and it is a general information form consisting of 12 questions. This form had information to determine demographical variables such as gender, age, socio-economic status etc.

2.2.2. Problematic Internet Usage Scale (PIUS)

The scale was first developed by Ceyhan, Ceyhan, and Gürcan (2007) to measure problematic internet use levels of university students. Later, validity and reliability study of this scale was conducted by Ceyhan and Ceyhan (2009) on adolescents. PIUS was a five-scale Likert type with total of 27 items. Factor analysis results of the scale provided three sub-dimensions named “negative consequences of the internet”, “social benefit/social comfort”, and “excessive use”. Internal consistency of this scale was (α) 0.93 and internal consistencies of sub-scales were 0.93, 0.76, 0.78 respectively for negative consequences of the internet, social benefit/social comfort and excessive use (Ceyhan & Ceyhan, 2009: 109-116). In this study, Cronbach alpha internal consistency coefficient value was found as .91.

2.2.3. Social Safeness and Pleasure Scale (SSPS)

Social Safeness and Pleasure Scale (SSPS) was first developed by Gilbert et al. (2009) to predict whether individuals perceive their social world as secure,

warm, and calming. SPSS was a five-point Likert type with total of 11 items. Descriptive factor analysis presented that the scale consisted of single factor. It was seen that factor loads of the scale varied between .51 and .84. Turkish adaptation study of the scale was conducted by Akın, Uysal, and Citemel (2013) on 350 high school senior students. Internal consistency coefficient of the scale was found as .82. In this study, Cronbach alpha internal consistency coefficient value was found as .85.

2.2.4. Social Media Attitude Scale (SMAS):

Social Media Attitude Scale (SMAS) was developed by Otrar and Argın (2015) to determine attitudes of students towards social media. It was applied to total of 302 students aged between 13-18 in middle school and high school levels. This scale is a five-point Likert type with total of 23 items. Descriptive factor analysis presented “need to share”, “social competence”, “social isolation”, and “relationship with teacher” sub-dimensions. For entire scale, Cronbach α was 0.85 and for each sub-dimensions Cronbach α coefficients were higher than 0.70. In this study, Cronbach alpha internal consistency coefficient value was found as .80.

2.3. Data Analysis

SPSS 21.00 package program was used for statistical analysis of this study. Data were analysed with statistical techniques. The data of the study was obtained from 461 students. However, since data of 20 students were incomplete, these data were excluded from data set. As results of analysis indicated extreme values for 22 students in data set, these were excluded. After extreme value analysis, data were tested for normality and homogeneity. In this scope, Kolmogorov-Smirnov test was conducted for normality and it was found that data complied with necessary criteria. Data analysis was conducted on total of 419 students. 212 of these students were female and 207 were male.

Under the framework of this research, Pearson correlation analysis were used to investigate the relationship between social safeness and pleasure, problematic internet use, and social media attitudes. Mediator analyses was conducted to determine whether social media attitudes are mediator between social safeness and pleasure, and problematic internet use. Hierarchical regression analysis was used to test mediation role in accordance with recommendations of Baron and Kenny (1986). When these measures were considered, a variable can be accepted as mediator if that variable meets four measures. First, the relationship between predictor and predicted variables should be significant; second, the relationship between predictor and mediator variable should be significant. Another measure for mediator analyses is that the relationship between mediator and predicted variable should be significant. Last measure of mediator hypothesis is that when predictor and mediator variables are included in regression analysis

simultaneously, previous significant relationship between predictor and predicted variables should no longer be significant or significance level should decrease (Baron & Kenny, 1986: 1173-1182).

3. RESULTS

Results of this study indicated that social media attitudes (need for share and social competence sub-dimensions) of adolescence was a mediator for the relationship between social safeness and pleasure, problematic internet usage. Simple linear regression analysis was conducted to analyse pre-requisites of mediator variable. As a result, it was determined that social competence mediator variable had significant relationship with both predictor ($R=.129$, $R^2=.02$, $p<.001$) and predicted variable ($R=.428$, $R^2=.18$, $p<.001$). According to fundamental purpose of this study, Table 1 shows analysis results regarding mediator variable for social competence.

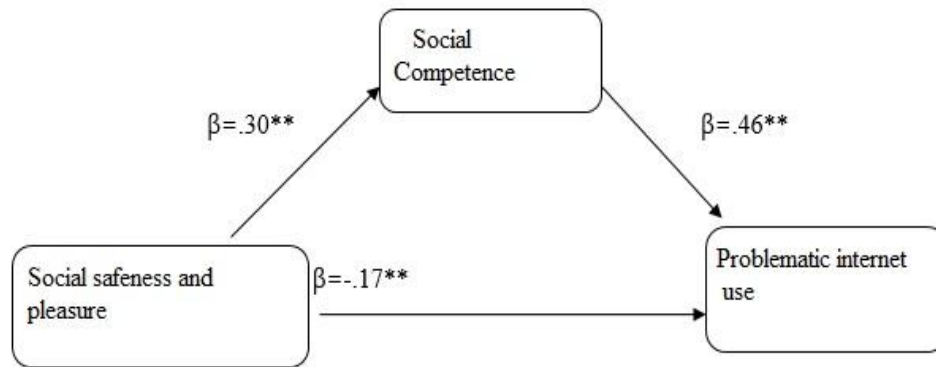
Table 1: Hierarchical Regression Analysis Results of Mediator Role of Social Competence for Relationship Between Social safeness and pleasure, and Problematic Internet use

Analysis Stage	Predictive Variable	Predicted Variable	R	R ²	Adj. R ²	β	t	p
1	Social safeness and pleasure	Problematic internet use	.182	.033	.031	-.246	-5,234	.000
2	Social safeness and pleasure	Problematic internet use	.491	.241	.237	-.174	-3.780	.000
	Social Competence					.459	10.662	.000

According to Table 1, it could be seen that social safeness and pleasure included to the model at first stage had significantly predicted problematic internet use, and variance for problematic internet use explained 3% of the relationship. When social competence that is included to model at second stage was considered, it was seen that social attitude explained 24% of the variance for the relationship between social safeness and pleasure, and problematic internet use. Additionally, it was found that beta values of social safeness and pleasure decreased from -.25 to -.17. According to Sobel test results, this difference in beta value was significant (Sobel $z:2,58$, $p<.001$). Based on analysis results, social competence had partial mediator role for the relationship between social safeness and pleasure, and problematic internet use.

Accordingly, it could be stated that social competence has partial mediator role for the relationship between social safeness and pleasure, and problematic internet use (Figure 1).

Figure 1. Beta coefficients regarding mediator role of social competence for predicting social safeness and pleasure, and problematic internet use.

**p<.001

For need for share sub-dimension of social media attitudes mediator analysis, simple linear regression analyses were conducted to analyse pre-requisites for mediator variable. As a result, it was determined that need to share mediator variable had significant relationship with both predictor ($R=.156$, $R^2=.02$, $p<.001$) and predicted variable ($R=.364$, $R^2=.13$, $p<.001$). According to fundamental purpose of this study, Table 2 shows analysis results regarding mediator variable for need to share.

Table 2: Hierarchical Regression Analysis Results of Mediator Role of Need to Share for Relationship Between Social safeness and pleasure, and Problematic Internet use

Analysis Stage	Predictive Variable	Predicted Variable	R	R ²	Adj. R ²	β	t	p
1	Social safeness and pleasure	Problematic internet use	.182	.033	.031	-.246	-5,234	.000
2	Social safeness and pleasure	Problematic internet use	.437	.191	.187	-.190	-3.855	.000
	Need to Share Attitude					.402	9.102	.000

According to Table 2, it could be seen that social safeness and pleasure included to the model at first stage had significantly predicted problematic internet use, and variance for problematic internet use explained 3% of the relationship. When need to share that is included to model at second stage was considered, it was seen that social attitude explained 19% of the variance for the relationship between social safeness and pleasure, and problematic internet use. Additionally, it was found that beta values of social safeness and pleasure decreased from -.25 to -.19. According to sobel test results, this difference in beta value was significant (Sobel $z:2,99$, $p<.001$). Based on analysis results, need to share had partial mediator role for the relationship between social safeness and pleasure, and problematic internet use.

Accordingly, it could be stated that need to share has partial mediator role for the relationship between social safeness and pleasure, and problematic internet use (Figure 2).

4. DISCUSSION

Atalay (2014: 1-409) stated that adolescence using social media for self-expression have high level of social competence points. According to Bayraktutan (2005), the internet environment provides an environment where users can get away from real-life problems, express themselves without getting humiliated or judgement, create a self-space on virtual platform, and gain sense of freedom and control. Such opportunities provided by the internet may cause problematic internet usage (Balkaya Çetin, 2014: 1-226).

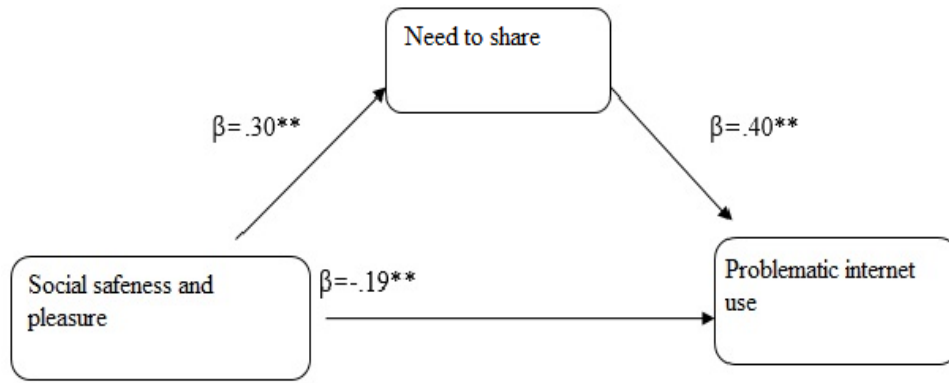
According to another study (Karataş & Balaman, 2012: 498-504), high school students express themselves not only with written messages but also by adding multimedia elements that enable to address sense. Based on this fact, it could be stated that individuals use different elements in social media for self-expression. It is believed that social media environments provide self-expression opportunities and easier recognition in terms of social competence (Atalay, 2014: 1-409) and this causes people to feel socially secure and become more satisfied with their lives. Based on the inferences given above. it could be stated that social competence has partial mediator role for the relationship between social safeness and pleasure, and problematic internet use result is in coherent with the literature.

As a result, social competence and need to share sub-dimensions of social media attitudes have partial mediator role for the relationship between social safeness and pleasure, and problematic internet use.

Uysal et al. (2013) presented that Facebook addiction had a mediator role on subjective happiness and well-being. Similarly, there are studies indicated significant relationship between problematic Facebook use and low level subjective well-being, psychologice well-being, and life satisfaction (Denti et al., 2012: 1-38;

Ellison et al., 2007: 1143-1168; Kalpidou, Costin, and Morris, 2011: 183-189). Uysal (2015) studied on 18-27 years old university students and found that there was a negative relationship between problematic internet usage and social safeness and pleasure and well-being. The results of the same study further indicated that social safeness and pleasure, and well-being predicts problematic Facebook use.

Figure 2. Beta coefficients regarding mediator role of need to share for predicting social safeness and pleasure, and problematic internet use.

** p<.001

Akın and Akın (2015:341-353) found that social safeness and pleasure had an important role on the relationship between Facebook use and life satisfaction. According to the results of that study, it was commented that long user of Facebook had tendency for social insecurity and unhealthy social relationships. Similarly, there are studies that indicate Facebook addiction causes loneliness, social incompetence, and low self-esteem (Balcı & Gölcü, 2013: 255-278; Koç & Gülyavaş, 2013: 279-284 Kalpidou, Costin & Morris, 2011: 183-189).

Same researchers (Akın & Akın, 2015: 341-353) found that social safeness and pleasure had a mediator role on Facebook use and life satisfaction. Based on this literature review, mediator role of social competence and need to share in social media attitude for the relationship between social safeness and pleasure, and problematic internet use is coherent with other studies in the literature.

It could be stated that people are aiming to become a member of social system and interacted with other members to socialise. Socialising process that starts with birth accelerates during adolescence and individuals are searching to form an identity. Gaining identity phenomenon which is the fundamental developmental need in adolescence period had an important role on problematic internet use (Huang, 2006: 571-576). Because, adolescent spend long time on the

internet as social communication tool in the process of discovering, finding, and realising their identities (Karaca 2007: 1-288). Social media environment that has a large percentage in internet use (TUIK, 2016) causes socialisation to have a new meaning (Vural & Bat, 2010: 3348-3382). It is known that adolescence is taking their investment from family to peers and friend groups and using social media areas to communication with peers and have fun (Balkaya Cetin, 2014: 1-226). In this sense, it could be inferred that adolescence that are unhappy in real life and has no secure social environment may show problematic internet use behaviour. It is believed that compensating the need to share during adolescence with social media tools and providing level of competence to adolescence had an important role on emphasise on social media for such problematic internet use behaviours.

5. CONCLUSION AND SUGGESTION

As a result, it was determined that social competence and need to share sub-dimensions of social media attitudes have partial mediator role for the relationship between social safeness and pleasure, and problematic internet use.

It is believed that social competence and need to share levels will be affected from social safeness and pleasure, thus, problematic internet use will decrease.

It is known that the internet provider firms are offering attractive campaigns to increase internet use percentage. With such campaigns, increased internet use percentage is only natural. Therefore, it is advice that purpose of use and amount of use should be controlled in environment such as school, family, and the internet cafe where personal the internet is used. Offering inclusion to cultural activities or sports to adolescence with guidance activities can prevent digital game playing and social media interaction habits to become problematic internet use. Since an individual receives the support needs during adolescence from family, friends, and school environment, and insufficient social activities in these areas will make it harder to prevent problematic internet use. It is necessary to consult professional support, especially emotional support from family, and offering options instead of spending time on the internet.

It is believed that if family members, teachers, and friends that are in social relationship with adolescents provide an environment where they can feel secure, and have higher satisfaction levels, their problematic internet use levels will decrease.

One of the limitations of this study is that this study was conducted on single city. In future studies, this study can be applied to different cities and the participants may be selected from elementary school, high school, and universities.

As a result of this study, it was found that problematic internet use was predicted by social media attitudes and social safeness and pleasure. It is believed that as experts investigate social safeness and pleasure and social media attitude of

individuals in future research and therapy studies regarding problematic internet use, effects of problematic internet use can be decreased or eliminated, and reoccurrence may be decreased. By considering environmental conditions of adolescence may have an effect on formation of problematic internet use behaviour, future studies may test models regarding effect of environmental factors.

REFERENCES

- Acier, D. & Kern, L. (2011). Problematic Internet use: Perceptions of addiction counsellors. *Computers & Education*, 56(4), 983-989.
- Akın, A., Uysal, R. & Citemel, N. (2013). Sosyal güvende Hissetme ve Memnuniyet Ölçeğinin Türkçe Formunun Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 9(1), 1-40. Retrieved from <http://dergipark.ulakbim.gov.tr/mersinefd/article/view/1002000256/1002000238> in 7 February, 2017.
- Akın, A. & Akın, U. (2015). The mediating role of social safeness on the relationship between Facebook® use and life satisfaction. *Psychological reports*, 117(2), 341-353.
- Amichai-Hamburger, Y. & Barak, A. (2009). Internet and well-being. Yair Amichai-Hamburger (Ed.), into *Technology and Psychological Well-being*, (pp. 34-76) New York: Cambridge University Press.
- Atalay, R. (2014). Lise öğrencilerin sosyal medyaya ilişkin tutumları ile algıladıkları sosyal destek düzeyleri arasındaki ilişki. Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Aydoğdu, C. (2003). Televizyon ve bilgisayarın (18-24 yas) gençler üzerindeki psikolojik etkileri: Hendek örneği. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Balci, S. & Gölcü, A. (2013). Facebook addiction among university students in Turkey:" Selçuk University Example". *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 1(34), 255-278. Retrieved from <http://sutad.selcuk.edu.tr/sutad/article/view/615/602> in 18 March, 2017.
- Balkaya Çetin, A. (2014). Ergenlerin internet ve problemlerli internet kullanım davranışlarının bazı psiko-sosyal özellikler açısından incelenmesi. Yayımlanmış Doktora Tezi. Anadolu Üniversitesi, Eskişehir.
- Bayraktutan, F. (2005). Aile içi ilişkiler açısından internet kullanımı; Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Baron, R. M. & Kenny, D. A. (1986). The moderator-mediator variable distinction in social-psychological research: Conceptual, strategic and statistical considerations. *Journal of Personality and Social Psychology*, 51, 1173-1182.

- Boyd, D. & Ellison, N. (2010). Social network sites: definition, history, and scholarship. *IEEE Engineering Management Review*, 3(38), 16-31.
- Caine, R. N., & Caine, G. (1991). *Making connections: Teaching and the human brain*.
- Caplan, S. E. (2002). Problematic internet use and psychosocial well-being: development of a theory-based cognitive-behavioural Instrument, *Computers in Human Behavior*, 18, 553-575.
- Caplan, S. E. (2006). Relations among loneliness, social anxiety, and problematic Internet use. *CyberPsychology & Behavior*, 10(2), 234-242.
- Carter, C. S. (1998). Neuroendocrine perspectives on social attachment and love. *Psychoneuroendocrinology*, 23(8), 779-818.
- Ceyhan, E., Ceyhan, A.A. & Gürcan, A. (2007). Problemlü internet kullanımı ölçeğinin geçerlik ve güvenirlük çalışmaları. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri Dergisi*, 7, 387-416.
- Ceyhan, E. (2008). Ergen ruh acısından bir risk faktörü: internet bağımlılığı, *Çocuk ve Gençlik Ruh Sağlığı Dergisi*, 2008,15(2): 109-116. Retrieved from http://uvt.ulakbim.gov.tr/uvt/index.php?cwid=9&vtadi=TTIP&c=ebsco&c=summon&c=ebsco&ano=98984_b07f6c9959b566717fe17a42143922c7 in 11 February, 2017.
- Ceyhan, A. A., & Ceyhan, E. (2009). Ergenlerde problemlü internet kullanım ölçeği (PIKO-E) geliştirme çalışmaları. *X. Ulusal Psikolojik Danışma ve Rehberlik Kongresi sözlü bildiri*, Adana. Retrieved from <http://genclikbirikimi.org/kunye-7280-bildiri-ergenlerde-problemlü-internet-kullanım-ölçeği-piko-e-gelistirme-calışmaları-makale> in 22 March, 2017.
- Ceyhan, A.A. (2011). Ergenlerin problemlü internet kullanım düzeylerinin yordayıcıları. *Çocuk ve Gençlik Ruh Sağlığı Dergisi*, 18(2), 85-93. Retrieved from <https://www.ejmanager.com/mnstemps/46/46-1359359880.pdf> in 6 April, 2017.
- Denti, L., Barbopoulos, I., Nilsson, I., Holmberg, L., Thulin, M., Wendeblad, M., et al. (2012). Sweden's largest Facebook study. *Gothenburg Research Institute School of Business, Economics and Law, University of Gothenburg*. Retrieved from https://gupea.ub.gu.se/bitstream/2077/28893/1/gupea_2077_28893_1.pdf in 7 January, 2017.
- Depue, R. A. & Morrone-Strupinsky, J. V. (2005). A neurobehavioral model of affiliative bonding: Implications for conceptualizing a human trait of affiliation. *Behavioral and Brain Sciences*, 28(3), 313-349.

- Ellison, N.B., Steinfield, C. & Lampe, C. (2007). The benefits of facebook “friends:” social capital and college students’ use of online social network sites. *Journal of Computer-Mediated Communication*, 12, 1143–1168.
- Gilbert, P., McEwan, K., Mitra, R., Richter, A., Franks, L., Mills, A. & Gale, C. (2009). An exploration of different types of positive affect in students and in patients with bipolar disorder. *Clinical Neuropsychiatry*, 6(4), 135-143.
- Gilbert, P., McEwan, K., Hay, J., Irons, C. & Cheung, M. (2007). Social rank and attachment in people with a bipolar disorder. *Clinical Psychology & Psychotherapy*, 14(1), 48-53. Retrieved from <http://ccare.stanford.edu/wp-content/uploads/2014/02/Gilbert-et-al-2009-exploration-of-different-types-positive-affect-in-students-and-patients1.pdf> in 17 May, 2017.
- Gölge, E. & Arlı, M. (2002). Üniversite öğrencilerinin üniversite dışında bilgisayar ve internet kullanma durumları. *VIII. Türkiye’de İnternet Konferansı*. İstanbul: Harbiye Askeri Müze ve Kültür Sitesi. Retrieved from <http://inet-tr.org.tr/inetconf8/bildiri/135.doc> in 16 March, 2017.
- Griffiths, M. (2000). Internet addiction: fact or fiction?. *The Psychologist*, 12(5); 246-251. Retrieved from <https://search.proquest.com/docview/211804327?accountid=8403> in 12 December, 2016.
- Grohol, J. (1999). Internet addiction guide. Retrieved from http://psychcentral.com/netaddiction_in 7 December, 2016.
- Günüç, S. & Kayri, M. (2009). Türkiye’de internet bağımlılık profili ve internet bağımlılık ölçeğinin geliştirilmesi: geçerlik güvenirlik çalışması”. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 39, 220-232. Retrieved from http://uvt.ulakbim.gov.tr/uvt/index.php?cwid=9&vtadi=TSOS&c=ebsco&c=summon&c=ebsco&ano=122007_89abcee47a0944594199ca50c3425ba1 in February, 2016.
- Huang, Y. R. (2006). Identity and intimacy crises and their relationship to internet dependence among college students. *CyberPsychology & Behavior*, 9(5), 571-576. doi: 10.1089/cpb.2006.9.571
- Internet World Stats. (2017). Retrieved from <http://www.internetworldstats.com/stats.htm> in August, 2017.
- Jenkins-Guarnieri, M. A., Wright, S. L. & Hudiburgh, L. M. (2012). The relationships among attachment style, personality traits, interpersonal competency, and Facebook use. *Journal of Applied Developmental Psychology*, 33(6), 294-301
- Kalpidou, M., Costin, D. & Morris, J. (2011). The relationship between facebook and the well-being of undergraduate college students. *CyberPsychology, Behavior, and Social Networking*, 14(4), 183-189.

- Karataş A. & Balaman, F. (2012). Lise öğrencilerinin internet ortamında sosyal paylaşım sitelerini kullanım amaçları ve sosyal paylaşım unsurları. *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*, 1(1), 497-504. Retrieved from <http://www.yasambilimleridergisi.com/makale/pdf/1356265060.pdf> in May, 2017.
- Karaca, M. (2007). Sosyolojik bir olgu olarak internet gençliği: Elâzığ Örneği, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elâzığ.
- Koç, M., & Gülyavaş, S. (2013). Facebook addiction among Turkish college students: the role of psychological health, demographic, and usage characteristics. *Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking*, 16(4), 279-284.
- Liu, C. Y. & Kuo, F. Y. (2007). A study of Internet addiction through the lens of the interpersonal theory. *CyberPsychology & Behavior*, 10(6), 799-804.
- McKenna, K. Y. & Bargh, J. A. (2000). Plan 9 from cyberspace: The implications of the Internet for personality and social psychology. *Personality and social psychology review*, 4(1), 57-75.
- Mikami, A. Y., Szewedo, D. E., Allen, J. P., Evans, M. A. & Hare, A. L. (2010). Adolescent peer relationships and behavior problems predict young adults' communication on social networking websites. *Developmental psychology*, 46(1), 46-56.
- Morahan-Martin, J. & Schumacher, P. (2003). Loneliness and social uses of the Internet. *Computers in Human Behavior*, 19(6), 659-671.
- Otrar, M & Argın, S. (2015). Öğrencilerin sosyal medyaya ilişkin tutumlarını belirlemeye yönelik bir ölçek geliştirme çalışması, *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi/Journal of Research in Education and Teaching*, 4(1), 37. Retrieved from <http://www.jret.org/FileUpload/ks281142/File/37.otrar.pdf> in 3 January, 2017.
- Öztürk, O., Odabaşoğlu, G., Eraslan, D., Genç, Y. & Kalyoncu, O. A. (2007). İnternet bağımlılığı: kliniği ve tedavisi. *Bağımlılık Dergisi*, 8(1), 36-41. Retrieved from http://uvt.ulakbim.gov.tr/uvt/index.php?cwid=9&vtadi=TTIP&c=ebsco&c=summon&c=ebsco&ano=72294_3bd5e6c92c910e2247017e05ffff9fc6 in 5 January, 2017.
- Sayımer, İ. (2008). *Sanal ortamda halkla ilişkiler*. İstanbul: Beta Yayınları
- Scott, D. M. (2015). *The new rules of marketing and PR: How to use social media, online video, mobile applications, blogs, news releases, and viral marketing to reach buyers directly*. New York: John Wiley & Sons Press.

- Şendağ, S., & Odabaşı, H. F. (2009). Effects of an online problem based learning course on content knowledge acquisition and critical thinking skills. *Computers & Education*, 53(1), 132-141.
- Subrahmanyam, K. & Lin, G. (2007). Adolescents on the net: Internet use and well-being. *Adolescence*, 42(168), 659-677. Retrieved from http://www.cdmc.ucla.edu/For_Parents_and_Educators_files/adolescents_web2007.pdf in 18 July, 2017.
- Suler, J. (1996). Why is this thing eating my life. *Computer and cyberspace addiction at the "Palace."* Retrieved from <http://www1.rider.edu/suler/psyber/cybaddict>. In 9 December, 2016.
- Şimşek, M.S., Akgemici, T., & Çelik, A. (2001). *Davranış bilimlerine giriş ve örgütlerde davranış*. Nobel Yayın Dağıtım: Ankara.
- Suler, J. R. (1999). To get what you need: healthy and pathological Internet use. *CyberPsychology & Behavior*, 2(5), 385-393. Retrieved from <https://doi.org/10.1089/cpb.1999.2.385> in 13 December, 2016.
- Thompson, S. H., & Loughheed, E. (2012). Frazzled by bacebook? an exploratory study of gender differences in social network communication among undergraduate men and women. *College Student Journal*, 46(1), 88-98. Retrieved from <http://eds.a.ebscohost.com/eds/pdfviewer/pdfviewer?vid=0&sid=ea693dc1-0df2-4a34-a5e0-48fa1fa8aad9%40sessionmgr4009> in June 2017.
- TUIK. (2016). Available from <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=21779> in 13 February, 2017.
- Tuncer, N. (2001). İnternet: Çocuklar ve yasalar. *Türk Kütüphaneciliği*, 15(4), 427-435.
- Tung, C.J. & Yang, S.C. (2007). Comparison of internet addicts and nonaddicts in taiwanese high school, *Computers in Human Behavior*, 23, 79-96. Retrieved from <https://doi.org/10.1016/j.chb.2004.03.037>
- Treuer, T., Fabian, Z. & Furedi, J. (2001). Internet addiction associated with features of impulse control disorder: is it a real psychiatric disorder?. *Journal of Affective disorders*, 66(2), 283.
- Tsai, C.C., Lin, S.S.J. & Tsai, M.J. (2001). Developing an Internet attitude scale for high school students, *Computers and Education*, 37(1), pp.41-51.
- Uysal, R. (2015). The predictive roles of social safeness and flourishing on problematic facebook use. *South African Journal of Psychology*, 45(2), 182-193. Retrieved from 10.1177/0081246314560010.
- Vural, Z.B.A. & Bat, M. (2010). Yeni bir iletisim ortamı olarak sosyal medya: Ege Üniversitesi İletişim Fakültesine bonelik bir araştırma, *Yasar Universitesi Dergisi*, İzmir. Retrieved from <http://www.tasam.org/Files/Icerik/File>

/yeni_bir_iletisim_ortami_olarak_sosyal_medya_45f56af6-aa86-4840-a8db-21f4bb4ab1dd.pdf in 21 February, 2017.

- Wolf, E.M. & Beard, K.W. (2001). Modification in the proposed diagnostic criteria for internet addiction. *Cyber Psychology and Behavior*, 4(3), 377-383.
- Widyanto, L. & McMurrin, M. (2004). The psychometric properties of the internet addiction test. *Cyberpsychology & Behavior*, 7 (4), 443-450.
- Yen, Y. Y., Yen, C. F., Chen, C. S., Wang, P. W., Chang, Y. H. & Ko, C. H. (2012). Social anxiety in online and real-life interaction and their associated factors. *CyberPsychology, Behavior, and Social Networking*, 15(1), 7-12.
- Young, K.S. (1996). Psychology of computer use: XI. Addictive use of the internet: a case that breaks the stereotype. *Psychological Reports*, 79. pp.899-902. Retrieved from <http://journals.sagepub.com/doi/abs/10.2466/pr0.1996.79.3.899> in 13 December, 2016.

Araştırma Makalesi/Research Article

**KIRŞEHİR HALK TÜRKÜLERİNDE ADI GEÇEN TEKSTİLLER VE
DOKUMA ARAÇLARI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME***

**AN EVALUATION ON TEXTILES AND WEAVING TOOLS MENTIONED
IN KIRSEHIR TURKUS**

Cenk ŞAHİN** Filiz Nurhan ÖLMEZ*** Hande KILIÇARSLAN****

Geliş Tarihi: 20.07.2018
(Received)

Kabul Tarihi: 02.04.2019
(Accepted)

ÖZ: Halk kültürü çalışmalarında önemli bir yeri olan halk edebiyatı sözlü ve yazılı kaynaklarıyla ülkemizde zengin bir çeşitliliğe sahiptir. Anonim Türk halk edebiyatında ezgiyle söylenen bir nazım biçimi olan türkü bölgelere göre değişik formlarda çalınır ve söylenir. Türkü sözcüğünün etimolojik olarak kökeni “*Türk*” sözcüğüdür. Türkü, Türklere özgü demektir. Kırşehirli Türk Halk Müziği Sanatçısı Şemsi Yastıman’ın “*Türk’ü anlamak isteyen türkü dinlesin*” özdeyişi bunu açıklar. Türkü, *anonim halk yazınında melodiyile söylenen ve hece ölçüsüyle yazılmış, bestelenmiş koşuk*, olarak tanımlanır. Anadolu halkı bütün acılarını, sevinçlerini, aşklarını, dünya görüşlerini, yaşam biçimlerini türkülerle dile getirmiştir. Türküler, yörelere, içeriklerine ve nağmelerine göre değişik isimler alır. Buna göre türkülerin, hoyrat, oturak, kırık hava, uzun hava gibi türleri vardır. Konularına göre incelendiğinde türküler ninniler, çocuk türküleri, doğa, aşk, kahramanlık ve askerlik, tören, iş türküleri, karşılıklı türküler, ölüm ve oyun türküleri olmak üzere on farklı grupta toplanmaktadır. Bu farklı konuları ele alan türkü sözlerinin içerisinde halk kültürünün bir diğer önemli parçası olan tekstillerin geçmesi yadsınamaz. Bu çalışmada orta Anadolu’nun türkü merkezi olan Kırşehir’de anonim veya âşık türkülerinde geçen tekstiller incelenmiş, Kırşehir yöresel tekstillerinin, türkülerde izlerinin sürülmesi amaçlanmıştır. İncelemede içerisinde bir tekstil adı geçen 60’den fazla türküyle karşılaşmıştır. Bu tekstiller; giysi adı (yazma, oyaly yazma, şalvar, cepken vb), kumaş adı (aba, kadife, basma, saten vb), yarı mamul madde adı (iplik, urgan, vb), hammadde adı (yün, ipek, keten vb) ve dokuma araçlarının (gücü, ıstar, hana, darak, sındı, tefe vb) adları, şeklinde beş gruba ayrılarak ele

* Bu çalışma 20 - 23 Nisan 2018 tarihleri arasında Göynük / KEMER’de gerçekleştirilen 3. Uluslararası Akdeniz’de Güzel Sanatlar Sempozyumu ve Kültür Sanat Çalıştayı (IMFARTS 2018)’nda sözlü bildiri olarak sunulan, yayınlanmamış çalışmanın genişletilmiş halidir.

** Öğr. Gör. Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, cenkcenkshin@gmail.com, ORCID: 0000-0003-2447-4000

*** Prof. Dr., Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, filnurol@gmail.com, ORCID: 0000-0002-2764-4514

**** Dr. Öğr. Kırşehir Üyesi, Ahi Evran Üniversitesi, handearsan@hotmail.com, ORCID: 0000-0001-9332-4730

alınmıştır. Günümüzde somut örneği bulunmayan yöresel tekstillerin türkülerde adının geçtiği, hatta betimlendiği belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Halk Kültürü, Türkü, Tekstil, Kırşehir, Giysi

ABSTRACT: Folk literature which has an important place in folk culture studies has a rich diversity in our country. Türkü, which is a kind of verse sung with a melody in anonymous Turkish folk literature, is played and sung in different forms in accordance with regions. Etymologically, the origin of the word “Türkü”, meaning “folk song” in Turkish, is the word “Türk”. Türkü means unique to Türks. The byword “*Those who want to understand Turks should listen to türkü*” of Turkish Folk Music Artist Şemsî Yastıman from Kırşehir, explains this. In anonymous folk literature, türkü that are sung with a melody, written with syllabic meter and composed with folk melodies are defined as koşuk. Anatolian folk has expressed all their pain, happiness, love, opinions of the world and lifestyles with türküs. Türküs take different names in accordance with their regions, topics and melodies. So, türküs have different varieties such as *hoyrat, oturak, kırık hava, uzun hava*. If türküs are examined in accordance with their topics, they consist of ten different groups such as lullabies, children’s ballads, nature, love, heroism and soldiery, ceremony, work ballads, interactive ballads, death and game ballads. In the lyrics of türküs with these different topics, the mention of textiles which are a different part of the folk culture cannot be denied. In this article, textiles mentioned in anonymous or singer türküs of Kırşehir which is the center of türküs in middle Anatolia are examined, and it is intended to trace the Kırşehir regional textiles in the türküs. During the examination, over 60 türküs that contain the name of a textile were encountered. These textiles are addressed by separating them into five groups such as cloth name (yazma, oyalı yazma, şalvar, cepken etc.), fabric name (aba, kadife, basma, saten etc.), semi-finished product name (iplik, urgan etc.), raw material name (yün, ipek, keten etc.) and weaving tool name (gücü, ıstar, hana, darak, sındı, tefe etc.). It is determined that regional textiles which cannot be encountered in present time are mentioned, and even described in türküs.

Key Words: Folk Culture, Türkü, Folk Song, Textile, Kırşehir, Clothing, Dressing

1. GİRİŞ

Halk kültürü çalışmalarında önemli bir yeri olan halk edebiyatı sözlü ve yazılı kaynaklarıyla ülkemizde zengin bir çeşitliliğe sahiptir. Anonim Türk halk edebiyatında ezgiyle söylenen bir nazım biçimi olan türkü, bölgelere göre değişik formlarda çalınır ve söylenir. Türkü sözcüğünün etimolojik olarak kökeni “*Türk*” sözcüğüdür (Eyüboğlu 2004: 679). Türkü, Türklere özgü demektir. Kırşehirli Türk Halk Müziği Sanatçısı Şemsî Yastıman’ın “*Türk’ü anlamak isteyen türkü dinlesin*” özdeyişi ve Kırşehirli Halk Ozanı Neşet Ertaş’ın;

“*Bunca erler evliyalar*

Türkü sever türkü söyler

Görür gözlü enbiyalar

Türkü sever türkü söyler Türk’üm diyen

Türkü söyler dillerimiz

*Ne gözeldir ellerimiz
Bağlamada tellerimiz
Türkü sever türkü söyler Türk'üm diyen"*

Türküdeki sözleri de bunu açıklar. Türkü, Türk Dil Kurumu Yazın Terimleri Sözlüğü (1974)'nde, *halkın ezgi ile söylediği her türlü deyiş* olarak tanımlanır (<http://www.tdk.gov.tr/türkü>). Türkçe Sözlükte *türkü, hece ölçüsüyle yazılmış ve halk ezgileriyle bestelenmiş manzume*, olarak ifade edilir (Anonim 2011: 2402).

Anadolu halkı bütün acılarını, sevinçlerini, aşklarını, dünya görüşlerini, yaşam biçimlerini türkülerle dile getirmiştir. Bu nedenle halk kültürü çalışmalarının önemli bir alanı türkülerdir. Türküler, yörelere, anlattıkları konulara, nağmelerine, ezgilerine göre farklı adlarla anılır. Konularına göre incelendiğinde türküler, çocuk ve oyun türküleri, kahramanlık ve askerlik, tören, meslek türküleri, karşılıklı atışmalı türküler, ölüm üzerine türküler, ninniler, gurbet, sıla türküleri, sevgi, aşk ve güzelleme türküleri, destanlar, yakınmalar, tepki ve çıkışlar, doğa, hastalık türküleri olmak üzere farklı gruplarda toplanmaktadır (Artun 2014a: 5; Artun 2014b: 468-470; Elçin, 1981: 189-190; Obruk 1983: 58-85; Örnek 2014: 27).

İç Anadolu Bölgesinin Orta Kızılırmak kesiminde yer alan Kırşehir, batıda Ankara, güneyde Aksaray ve Nevşehir, doğuda Nevşehir ve Yozgat, kuzeyde Kırıkkale ve Yozgat illeri ile komşu olup yüzölçümü 6570 km²'dir. Kırşehir, komşu illerden Yozgat, Ankara, Kırıkkale, Aksaray ve Niğde'nin kültürel yapısı ile bütünleşen bir sosyo-kültürel kimliğe sahiptir.

Kırşehir Anadolu Selçuklularından itibaren önemli bir kültür merkezi olmuştur. Aynı zamanda Horasan Erenlerinden ahiliğin piri Ahi Evren'in (1236-1329) yerleştiği şehirdir. Türk dilinin gelişmesi ve yayılmasında büyük hizmetler veren, Türkiye Türkçesinin ilk dönem şairlerinden Aşık Paşa'nın (1272-1333), medresesinde astronomi araştırmaları yapıldığı bilinen Caca Bey'in (1240-1301), Horasan Erenlerinden Mevlevi yazar Süleyman Türkmani'nin (1214-1298), Mevlevi şair yazar Ahmet Gülşehri'nin (1250-1335), Osman Gazi'nin kayınpederi Ahi Şeyhi Edebalı'nın memleketidir (Günşen 2006: 7-10; Tarım 1947: 31-39).

Osmanlı döneminde Kırşehir, Selçuklu dönemindeki gibi, Ahiliğin merkezi olmayı sürdürmüştür. Ahi şeyhleri her yıl *şed kuşanma törenleri* için Osmanlı şehirlerini ziyaret etmişlerdir. Ancak, zamanla Kayseri, Sivas, Ankara, Konya ve Amasya illerinin önem kazanmasıyla Kırşehir etkinliğini yitirmiştir. Her ne kadar Ahilikteki önemi azalsa da halk kültüründeki ozanlık birikimi sürmüş ve Kırşehir'de asıl halk müziği zenginliği Cumhuriyet döneminde oluşmuştur (Turhan vd. 20017: 14).

Kırşehir ile ilgili yapılan halk kültürü çalışmalarında yöresel giysiler konusunda elde edilen bilgilerin oldukça yetersiz ve sığ olduğu gözlenmiştir. Kırşehir yöresel giysilerine yönelik sağlıklı ve doğru bilgi edinilecek yazılı ve görsel kaynak yok denecek kadar azdır. Kırşehir halk türkülerinde ozanlar yaşamın hemen her alanını betimleyen şiirler yazmışlardır. Farklı konuları ele alan türkü sözlerinin içerisinde halk kültürünün önemli bir parçası olan tekstillerin adının geçmesi yadsınamaz. Buradan hareketle Türkü sözlerinin, yöresel giysilerin belirlenmesi açısından en doğru kaynak olduğu düşünülmüştür. Bu makalede orta Anadolu'nun türkü merkezi olan Kırşehir'de anonim veya âşık türkülerinde adı geçen yöresel tekstiller ve dokuma araçları incelenmiş, günümüzde unutulmuş ve sadece türkülerde adı geçen Kırşehir yöresel tekstillerinin, izlerinin sürülmesi amaçlanmıştır. Çalışma, türkü sözlerinde geçen tekstillerin, dokuma araç-gereçlerinin adlarını belirleyerek, betimlemelerini, kullanım yerlerini ortaya çıkarmak ile sınırlandırılmıştır.

2. MATERYAL VE YÖNTEM

Bu çalışmanın materyalini Kırşehir türkülerinin sözleri ve yazılı kaynaklar oluşturmuştur. Çalışmada belgesel gözlem ve derinlemesine arşiv taraması yöntemlerinden yararlanılmıştır. Türkülerin seçilmesinde TRT Halk Müziği repertuarında yöresi Kırşehir olarak gösterilmiş sözlü kırık havalar (notalı) ve uzun havalar (bozlak), Turhan vd. (2007), Bulut (1983) ve Önder (1976) esas alınmıştır. İncelemede yaklaşık 150 notalı ve/veya notasız türkü taranmış, içerisinde bir tekstil, dokuma ve kullanım araçları adı geçen 60'dan fazla türkü belirlenmiştir. Tekrarlananlar farklı anlamlarda kullanılabileceği için dâhil edilmiştir. Türk halk müziği ile ilgili yapılan halkbilim çalışmalarında derlenen eserlerin künyeleri, söz, müzik, yöre, kaynak kişi ve derleyen konularında ulaşılan bilgiler genellikle öznelidir. Bu çalışmada incelenen 60'dan fazla türkü anonim olmayanlar yani yazarı belli olanlar göz önüne alınarak seçilmiştir. Bu tekstiller; *giysi adı*, (yazma, oyalı yazma, şalvar, cepken vb), *kumaş adı* (aba, kadife, basma, saten vb), *yarı mamul madde adı* (iplik, urgan, vb) ve *hammadde adı* (yün, ipek, keten vb) ile *dokuma – kullanım araçlarının* (gücü, ıstar, hana, darak, sındı, tefe vb) adları, olmak üzere dört gruba ayrılarak incelenmiştir.

3. BULGULAR VE TARTIŞMA

Kırşehir yöresinde, Hacı Bektaş'ı Veli (1209-1332)'den başlayarak 1959 yılına kadar eserleri bilinen 99 halk şairi bulunmaktadır. Osmanlı Devleti'nin son yıllarında yetişen, *İlhami* mahlaslı, Toklumenli Âşık Sait (1835-1910) ve oğulları, Âşık Seyfullah Değirmenci (1896-1968) ile Âşık Kerem Değirmenci'nin (1885-1940) başını çektiği halk müziği hareketi zamanla yayılmıştır. Muharrem Ertaş (1913-1984) ve oğlu Neşet Ertaş, Çekiç Âli ile Şemsi Yastıman, Kırşehir'i ülkemizin halk müziği ve bozlaklar alanında repertuarı en geniş illerinden biri

haline getirmişlerdir (Bulut 1983: 5-8, 48; Önder 1976: 14, 16; Turhan vd. 20017: 14). Sanatçı Neşet Ertaş'ın repertuarının 500'e yakın ezgiden oluştuğu ileri sürülmektedir. Babası Muharrem Ertaş, köylüsü Ali Çekiç (Çekiç Ali), Şemsi Yastıman gibi sanatçıların repertuarı da göz önüne alınırsa, zenginliğin boyutları anlaşılabilir. 2006 yılı itibarıyla TRT Halk Müziği repertuarında yöresi Kırşehir olarak gösterilmiş 44'ü sözlü kırık hava (notalı), 30 adet uzun hava (bozlak) olmak üzere toplam 74 ezgi bulunmaktadır. Yöresi Orta Anadolu olarak gösterilen ezgilerin de çoğu Kırşehir yöresine aittir (Turhan vd. 2007: 5).

Âşık Said'den günümüze kadar gelen Kırşehirlî âşıkların türkülerinden derlenen veriler, türkü adı, yöresi, kaynak kişisi, derleyeni ve notaya alanı ile birlikte aşağıdaki Çizelge 1'de verilmiştir.

Çizelge 1. Kaynakları ve kökenine göre Türkü sözlerinde adı geçen tekstiller ve dokuma araçları

No	Türkü Adı	Yöre- Kaynak Kişi	Derleyen Notaya Alan	Sözleri
1	Buralı Gelin	Kırşehir-Toklumen Aşık Said (1835-1908)	Cahit Obruk	Ak sırtı kaplamış ebru belik¹ler Dayanmıyor bu cefaya yürekler Kutnu zıbn giymiş, yenni² ilikler Altı mavi gömlek hareli gelin...
2	Bir Gelin (Kamanlı Kamer adlı geline söylenmiştir)	Kırşehir-Toklumen Aşık Said (1835-1908)	Cahit Obruk	Hey ağalar güzel gördüm bu sene Yeşile karışmış alı gelinin... Laleli çar gülgülü³ fes başında Beden ben türemiş beyaz döşünde Altın küpe ışlar küşünde Boynunda mücehver dolu gelinin
3	Bir Babanın Oğluna Ağdı	Mucur- Dalakçı Köyü Aşık İbik (İbrahim) (1838-1924)	Vahit Bulut	Mavi şalvar giymiş, siy⁴ ezmemiş, Kutmentari giymiş, burcun üzmemiş Ahmet oğlan bu dünyada gezmemiş... Bük⁵ içinde şıvga gibi bitenim El içinde suçlu suçlu itenim Kara yere varıp çadır tutanım... Çiçekdağı derler boranlı buslu, Beş bile bacın var hep kara yashı, Oniki yağlıklı gülgülü festi, Kara tasaların bizi buluyor...

¹ Ebru belik: Kız beliği, Ebru Farsça kız anlamındadır.

² Yen: Giysinin kol ağzı (İlhan Şahin 2018, Kaman; İbrahim Özdemir 2018, Kırşehir; Mümtaz Boyacıoğlu 2018, Kaman).

³ Gülgülü: Kan kırmızısı, pembe veya bordo renkleri ifade eder (İlhan Şahin 2018, Kaman; İbrahim Özdemir 2018, Kırşehir; Mümtaz Boyacıoğlu 2018, Kaman).

⁴ Siy: Entari, şalvar vb giysilerin etek ve ağ gibi sarkan parçalarına verilen addır (İlhan Şahin 2018, Kaman; İbrahim Özdemir 2018, Kırşehir; Mümtaz Boyacıoğlu 2018, Kaman).

⁵ Bük: Kundak (Bulut 1983: 56).

4	Olmaz mı?	Kırşehir- Özbağ- Kızılcaköy Aşık Osman Evrans (1882- 1942)	Vahit Bulut	Eski <i>kisbetini</i> giysen olmaz mı Osman'ın sözünü duysan olmaz mı? Veresiye <i>palto</i> alıp borçlu olmadan Zemheride buyup ölsen olmaz mı?
5	Hem övgü hem ağıt	Mucur Dalakçı köyü Meryem Genç (Çot Meryem) (1892-1954)	Vahit Bulut	Ali'm yatmış eller ağzı aşağı, Alkan olmuş del'kanlımın <i>kuşağı</i>, Yetişsene ey emmim uşağı... Bakıyorum del'kanlımın işine, <i>Yastık değil habe</i> koydum başıma, Zalimin kurşunu değmiş döşüne...
6	Ben olsam	Kırşehir, Toklumen Köyü Aşık Seyfullah Değirmenci (1896-1968)	Vahit Bulut	Toplamış gülleri almış destine, Bergüzar eder mi acep dostuna, Başındaki <i>fino fesin</i>⁶ üstüne, Yarin doladığı <i>poşu</i> ben olsam...
7	Geldi gam gene	Mucur Geycek Köyü Aşık Ahmet Çelebi (1897- 1979)	Vahit Bulut	Seyir ettim <i>kaftan</i> giyen ağlara, Ben söylerim ağsar kalsın sağlara, Ölüm uğrar nice yüksek beğlere, Eceli yeter de bir gün uy çalar...
8	Hasb-i hal	Kırşehir Kudret Kurutluoğlu(1899 -1973)	Vahit Bulut	Ayağına <i>gıcır gıcır</i> Sen giyersin <i>potin</i>⁷ <i>galoş</i>⁸, Ayağıma kaba-saba Ben giyerim <i>postal</i>⁹ <i>pabuç</i>¹⁰ İkisi de korur yaştan, O da <i>gönden o da gönden</i> Senin <i>urban ütülüdür</i>, Eğnimdeki eğri, söbe, Sen giyersin güzel <i>kumaş</i> Ben giyerim <i>aba</i>¹¹ <i>-kebe</i>¹², Saklar fakat kara kıştan, O da <i>yünden o da yünden...</i>
9	Kaman destanı	Mucur Aşık Hasan	Vahit Bulut	Sabahleyin kalkmış <i>mendil</i> elinde, Mor <i>beliği</i> parlıyor dalında,

⁶ Fino Fes: Fino İtalyanca ince, zarif, seçkin demektir. Fino fes ise fesin an zarifi anlamındadır (Koçu 1969: 118).

⁷ Potin: Ayak bileğini geçecek kadar uzun konçlu, bağcıklı veya fermuarlı ayakkabı (Koçu 1969: 193).

⁸ Galoş: Tabanı tahtadan yapılmış deri ayakkabı (İlhan Şahin 2018, Kaman; İbrahim Özdemir 2018, Kırşehir; Mümtaz Boyacıoğlu 2018, Kaman).

⁹ Postal: Eskimiş ayakkabı (İlhan Şahin 2018, Kaman; İbrahim Özdemir 2018, Kırşehir; Mümtaz Boyacıoğlu 2018, Kaman).

¹⁰ Pabuç: Ayakkabı (İlhan Şahin 2018, Kaman; İbrahim Özdemir 2018, Kırşehir; Mümtaz Boyacıoğlu 2018, Kaman).

¹¹ Aba: Yünün çeşitli yöntemlerle dövülmesiyle yapılan kalın ve kaba kumaş ve bu kumaştan dikilen yakasız ve uzun dış giyim (Koçu 1969: 7).

¹² Kebe: Kaba kumaştan dikilen ceket, palto (Şahin 2018, Kaman) (İlhan Şahin 2018, Kaman; İbrahim Özdemir 2018, Kırşehir; Mümtaz Boyacıoğlu 2018, Kaman).

		Nebioğlu (1902-1988)		Yeni kalkmış sandım Seyfe Gölünde, İrast geldim bir güzele Kamanda... Söyler Aşık Hasan böyle destanı, Kensi temiz, tahir beyaz fıstanı, Benim olsun vermem Efganistanı, İrast geldim bir güzele Kamanda...
10	Ağam Konur İhsan	Mucur Ali Osman Kıyak (1912-?)	Vahit Bulut	Ağamı sorarsan bir Konur İhsan, Ayağında donu yok, gömleği noksan, Akıldan, fikirden tamamen noksan, Daha çok güdersin sen bu koyunu...
11	Fakirlik	Kırşehir Özbağ Fikriye Asil (1915-?)	Vahit Bulut	Fakirde bulunmaz fazla çamaşır, Bir kilo et yese dişi kamaşır, Bir kilo yağ alsa kaba bulaşır,...
12	Sitem	Çiçekdağı Demirli Köyü Fatma Kaplan (1918-1978)	Demirlili Mehmet Bilbal	Uruba¹³'ni diktirdin mi gezmiye, Salla İsmet asker diye yazmıya, Kötülere eş eyleme kaynım, İşliğini¹⁴ kirlendirme Nazmiye...
13	Sarı Öküz	Mucur Geycek Köyü Aşık Asaf Sargın (1922-?)	Vahit Bulut	Konuya komşuya aslan dedirsem, İplik kumaşından kaftan giydirsem, Burçak yerine de pirinç yedirsem, Bildiğinden geri dönmez sar'öküz...
14	Vay haline	Kırşehir Şemsi Yastıman (1923-1994)	Vahit Bulut	Dünya benim diyenlerin, Yetim hakkı yiyenlerin, Gümrüksüz kürk giyenlerin, Vay haline, vay haline...
15	Mucur pazarı	Mucur Hulusi Aksoy (1926-?)	Vahit Bulut	Dökülmüş yollara oğul, kız, gelin, Kimi kunduralı, çarıklı, yalın, Eşeğe yüklenen şu mor çuvalın, Nakışı gittikçe başlar solmaya... Yerlere serilir halı yastıklar, Cicimler, kilimler örgü kuşaklar, Örneğinde renkli bir büyü saklar, Gönül razı değil onsuz kalmaya Satış da kızsız bir iki derken, Eyi malı olan bitirir erken, Kızına pul¹⁵ alır köye dönerken, Söz verir haftaya yaşmak almaya Satılır bir yandan Çerkez eyeri, Bir filik¹⁶ yeledi kısarak değeri, Dik tutar yiğidi budur hüneri, Boz aygırı meydan ister salmaya, Bir kız gördüm yeşil örtmüş muratlı, Şalvarı kıvrımlı yeni¹⁷ çift katlı,

¹³ Uruba: Giysi (İlhan Şahin 2018, Kaman; İbrahim Özdemir 2018, Kırşehir; Mümtaz Boyacıoğlu 2018, Kaman)..

¹⁴ İşlik: Dış giyimde mintan, gömlek, kısa ceket, iş önlüğü, iş yaparken giyilen giysi (İlhan Şahin 2018, Kaman; İbrahim Özdemir 2018, Kırşehir; Mümtaz Boyacıoğlu 2018, Kaman).

¹⁵ Pul: Düğme (Şahin 2018, Kaman).

¹⁶ Filik: 1. Çevresi püsküllü, dört köşe başörtüsü. 2. Tiftik keçisinin ince, uzun, yumuşak ve parlak tüyü, tiftik (tdk.gov.tr).

16	İntizar	Mucur Aşık Yakup İnönü (1927-1983)	Vahit Bulut	Belindeki gümüş kemer savatlı, Yiğit ister ona yoldaş olmaya Beni gördün müydü kaşın eyersin, Giyinip fantaziyi¹⁸ gayet seversin, İsterim Allahtan yorgan gevesin¹⁹, Beni şu âleme tellal eyledin
17	Güzelim	Ali Baytok (1928- ?)	Vahit Bulut	Saçlarını okşar sabah rüzgârı Güzeller güzeli ömrümün varı Saadet kaynağı yayla baharı Oyalı²⁰ çemberi allı güzelim
18	Deyiş	Mucur Kılıçözü Köyü Hayri Sapmaz (1931-?)	Vahit Bulut	Aşağı eğildim pantul söküldü, Ağa, paşa mercimeğe döküldü, Sürünü sürünü belim büküldü, Ellerimi yara ettin mercimek
19	Eminem	Mucur Kurugöl Köyü Mehmet Şahin (1932-?)	Vahit Bulut	Atın kemer parıldıyor belinde Bal akıyor sevdiğimin dilinde Bir kuş olsan kurtulaman elimde Eller gitti ne duruyon Eminem
20	Askerin özleyişi	Mucur Aflak Köyü Mehmet Yılmaz (1935-?)	Vahit Bulut	Sabah olur uyanırım seherden Bütün rüyalarım ilgili senden Henüz daha ceketimi giymeden Sanki bir şal gibi belimde misin?
21	Leylaya ağıt	Çiçekdağı Demirli Köyü Cemile Narcıoğlu (1944-?)	Vahit Bulut	Soldurmamış yeşilini alını, Soğuk vurmuş taze açan gülünü Şu dünyada muradını almamış Duvak vurup taktırmamış telini
22	Al yanak allanıyor	Kırşehir Neşet Ertaş (1938- 2012)	Neşet Ertaş Nida Tüfekçi	Al yanak allanıyor Yazması pullanıyor O yar çıkmış karşımda Dal gibi sallanıyor
23	Al yorgan atılmıyor	Kırşehir Gülbüz Sapmaz (1946-?)	Gülbüz Sapmaz İsmet Akyol	Al yorgan atılmıyor sürmelim Yar sevdim tutulmuyor sürmelim... Al giymiş al üstüne sürmelim Şu ellerin kasti ne sürmelim...
24	Allılar (kadın oyun havası)	Kırşehir Mucur Bulduk Duvan	Abdullah Gündüz Olgun Gönül	Allılar enteresi allıya, Allılar ben varamam sakallıya, Allılar Allah nasip ederse Allılar boynu giravatlıya Allılar al giymişsin atırlar Allılar mor giymişsin tanırlar, Allılar Allılar akışıyor, Allılar çirkinler bakışıyor,

¹⁷ Yen: Yan (taraf) (Şahin 2018, Kaman).

¹⁸ Fantazi: Lüks, çok süslü (İlhan Şahin 2018, Kaman; İbrahim Özdemir 2018, Kırşehir; Mümtaz Boyacıoğlu 2018, Kaman).

¹⁹ Gevmek: Takınmak, takmak, kuşanmak, giymek, giyinmek (İlhan Şahin 2018, Kaman; İbrahim Özdemir 2018, Kırşehir; Mümtaz Boyacıoğlu 2018, Kaman).

²⁰ Oya: İpek, koton vb ipliklerle, iğne, mekik, firkete vb araçlarla elde örülen bir dantel türü (Evecen vd 2017: 321).

25	Abdal Davulu Vurdu (Mavilim)	Kırşehir Yöre kadınları (Anonim)	Mehmet Kara	Allılar bizim köyün kızına Allılar ipekli yakışıyor Abdal davula vurdu Yarım halaya durdu <i>mavilim</i> Ah <i>mavilim mavilim</i> oy Çal davulcu davulu oy <i>İğne attım söğüde</i> Gel <i>öğüde öğüde mavilim</i> Ata binip savuşma Çalıları dolaşma Sen babama dünür sav <i>kunduralım</i> Gerisine karşıma da gel kibarım Kaleden iniyordum Çağır-san duyuyordum Yarım ateş ben <i>pamuk</i> Püf desen yanıyordum da <i>kunduralım</i> Pınarda destin var Ağ <i>topukta püskül</i> var Çok nazlısın oy gelin Acem <i>şalda</i> belin var Ak konaktan geliyor Fistanını sürüyor Fidan boylu oy gelin
26	Ata binip savuşma (Kunduralım)	Kırşehir Saibe Günyol	Veysel Arseven	Bir çift güzel gördüm Altın <i>küpe</i> şan veriyor kulakta Yeryüzünde insan gökte melekte Çorabın enine bak Dönder de alına bak Ben aklına düştüğçe de Çavuşun dağına bak Çorap <i>milinen</i> olur Sevda sıranan olur Aç kapıyı nazlı yar Gönül birine olur
27	Bağında gülün var	Kırşehir Gürbüz Sapmaz	Gürbüz Sapmaz	Çubuğuna lüleyim Yar yüzüne güleyim... <i>Sarıtlı da yazma kirazdan...</i>
28	Bir çift güzel gördüm	Kırşehir Gürbüz Sapmaz	Gürbüz Sapmaz	Dane dane benleri var yüzünde Can alıcı bakışları gözünde... <i>Küpeleri ağır düşer kulaktan</i> Zülüfleri teltel olmuş yanaktan Tatlı kelam gelir yârin dilinde Kemer olsam sevdiğimin belinde
29	Çorabın enine bak	Kırşehir Çekiç Ali	Nida Tüfekçi	Evlerinin önü marul... Mail oldum gonca güle Acem <i>şalı ince</i> bele
30	Çeşitleme	Kırşehir Çekiç Ali	Çekiç Ali Mehmet Kara	Halimenin çayda buldum izini Aldım <i>yaşmağını</i> öptüm yüzünü
31	Dane dane benleri var yüzünde	Kırşehir Muharrem Ertaş (1913-1984)	Nida Tüfekçi	Allılar akışıyor, İp kazak yakışıyor, Hopla sevdiim hopla <i>çuha şalvarı</i> topla.. Esvabı yere <i>çaldı</i> Omar Çavuşun kızı...
32	Evlerinin önü	Kırşehir Muharrem Ertaş	Nida Tüfekçi	
33	Halime kız	Kırşehir Neşet Ertaş	Neşet Ertaş Ercan Erol	
34	Hoptirlim	Kırşehir Mucur Ayşe Gündüz Bulduk Duvan	Abdullah Gündüz Olgun Gönül	

35	Kayalar buz bağlamış	Kırşehir Kaman Raci Alkır	Erkan Sürmen	Kendisi hokkâh yarım Şalvar dökmeli yârim Nişanhya varırken şöyle sekmeli yarım
36	Neneler	Kırşehir Mucur Bulduk Duvan	Abdullah Gündüz Olgun Gönül	Keten köynek fil fil²¹ Nerden aldın bu dili neneler İnce elekten un eler <i>Keten köynek kıvrıcık</i> <i>Suya indi sıgırcık</i> Keten köynek fil yaka Öldüm yar baka bak <i>Ketenim var bezim var</i> <i>Ağlen güzel sözüm var</i>
37	Muallim	Kırşehir Saibe Günyol	Veysel Arseven	Mısır aldım Musa'dan muallim Yarım gelir şosadan muallim Avrupalı eğil muallim Fistanları kısaltan muallim... Penceresi perdeli muallim Onbeşinde yar sevdim muallim
38	Bahçadan aşıyo ayvanım dalı	Kırşehir Neşet Ertaş Zaralı Halil	Mehmet Kara	Bahçadan aşıyo ayvanım dalı Yüziime dolandı yazmanın alı Güzel nedeceksin bu kadar malı
39	Bozlak; Ağıt	Kırşehir Bahri Altaş	Mehmet Kara	Birsel geldi özü bürüdü Çözdü direğini çadır yürüdü Her ana doğuramaz böyle mullayı Biner atına da oynar değneği Gelinler bölüşür kanlı gömleği
40	Bozlak	Kırşehir Çiçekdağı Dede Bekâr	Dede Bekâr	Çıktım Çiçekdağı'na kar görünür Güzel olan sarı yazma bürünür Size diyom oy oy ahbaplar Sevdiğin alamayanlar sürünür
41	Bozlak	Kırşehir Aydın Çekiç	Aydın Çekiç	Kanlıymış da şu ırmağın söykese Aldımola zahim felek öykese Mendilini iç koyunda saklarım Deller mola yârin ey ölü soykasi²²
42	Kızılırmak Can İncitme Sen Bugün (Ağıt)	Kırşehir Kaman Aşık Said	Neşet Ertaş Yücel Paşmancı	Yavru şahin bir keklği sorahlar Dögünce çıkası göksü yelekler Cenette huriler gökte melekler Sevinir mahlûkat kul bayram eder
43	Oyun havası	Kırşehir Ali Çekiç (1932-1973)	Ali Çekiç Yücel Paşmancı	Kekillerin neşte neşte yar Aklımı baştan aldın el aman Beyaz fesli esmer oğlan yar Sensin benim vay güzel aman
44	Bozlak	Kırşehir Ali Çekiç	Ali Çekiç	Sarı yazma yakışmaz mı güzele Sarardı benzim rengim döndü gazele Sevda köşesinde bıraktım postu Muhabbet kadimdir unutmam dostu
45	Avşar	Kırşehir	Muharrem	Arşın arşın çuha şalvar giyenler

²¹ Fil: Dügme iliği anlamındadır (Şahin 2018, Kaman).²² Soyka: Ölen kişinin giysileri (Anonim 2011: 2146) (İlhan Şahin 2018, Kaman; İbrahim Özdemir 2018, Kırşehir; Mümtaz Boyacıoğlu 2018, Kaman).

	Bozlağı	Muharrem Ertaş	Ertaş	
46	Kapıda gelir seslenir	Kaman, Ömer Hacı köyü Aşık Ömer (1874-1957)	Kırşehirli berber Ali Baldede	Kazan kazan pilavları yiyecekler Sen ölme de ben ölüyüm diyenler Kapıda gelir seslenir, Gelir süveye yaslanır, Şimdi alacak mı istenir Güzün avradımı avradımı, Bezün avradımı avradımı... Önüme Ateş yakayım Böğrüne hançer sokayım Geçip seyrine bakayım Bezün avradımı avradımı Kızın avradımı avradımı...
47	İzmir kızları	Kırşehir, Mucur Ayşe Duvan	Abdullah Gündüz Olgun Gönül	Giydiğim atlas iğneler batmaz Hiç aklımdan çıkmaz amman İzmir kızları
48	Çamdan sakız akıyor	Kırşehir Mucur Ayşe Duvan	Abdullah Gündüz Olgun Gönül	Odanın kilimleri Elmanın dilimleri Çalmından belli olur Zenginlerin gelinleri
49	Çoğu gitti azı kaldı ömrümün	Mucur Geycek Köyü Aşık Ahmet Çelebi (1897-1979)	Vahit Bulut	İsmetim de iyi koşar çelebi, Çok dolaşık şu babayın kelebi²³, Kötü kaderine ağla ÇELEBİ, Çoğu gitti azı kaldı ömrümün
50	Osman'ın Kömü	Kırşehir Karahıdır Köyü Aşık Yusuf Köroğlu (1924-?)	Vahit Bulut	Temel eşmiş, ipin çekmiş bağlamış, Usta gelir diye yemiş yağlamış, Çarşamba gününe sözün eylemiş, Hafta geçti iş başlamaz arkadaş Komşun Ali'yinen sen ipin tuttun, Kirişin hazır da kavağı nettin, Kerpiçin yarısın sen heba ettin, Koyunlar köm istiyor arkadaş
51	Adana yollarında	Kırşehir Neşet Ertaş	Neşet Ertaş Mehmet Kara	Adana yollarında Pamuklar dallarında
52	Zahidem (Bozlak)	Çiçekdağı Orta Hacıahmetli Köyü Aşık Arap Mustafa Öztürk (1901-1966)	Neşet Ertaş	İzmir dağlarında esirim esir, Affeyle sevdiğim hep bende kusur, Kadir Mevlam seni bana yazarsa Nemize yetmiyor el kadar hasır.
53	Sarı Öküz	Mucur Geycek Köyü Aşık Asaf Sargın (1922-?)	Vahit Bulut	Aldık heybeyi de gittim dermeye, Gözün dikmiş çuvaldaki yarmaya, Dizi tutmaz altı adım sürmeye, Yıkıldı tarlaya kalkmaz sar'öküz
54	Değiş	Çiçekdağı Demirli Köyü Raşit Yıldız (1923-?)	Vahit Bulut	İğnedenlik diktim havasım deyin, Takayım evliğe parlasın deyin, Duvardan çıkardım sandığa koydum, Görüp garip anam yanmasın deyin Benim yaştlarım öyle gülüyor Hastalanan tıpıt tıpır ölüyor

²³ Kelep: Büyük iplik çilesi (Anonim 2011: 1381).

Kıyma erzilayıl kurban olayım Çeyizim²⁴ içinde başlı kalıyor				
55	Keme destanı	Mucur Küçükkavak Köyü Hacı Hasan Akın (1924-?)	Vahit Bulut	Keme²⁵ biter yağın yağmur çok ola, Kuruturlar doldururlar çuvala, Tüm insanlar yiye karın doyura, Ana masrafsız karı kemenin
56	Kırşehir'e özlem (1962)	Mucur Seyfe Gölü Ziya Fikret Yılmaz (1938-?)	Vahit Bulut	Güzün de giyersin sarı bir kalf Rüzgârın eser hafiften hafif Istarın²⁶ başında Hatice, Elif On arşın halı²⁷ dokur Kırşehir
57	Bir heybenin iki gözü	Kırşehir Muhsin Durucan (1948-?)	Vahit Bulut	Bütün Anadolu senin elindir Yunus Emre Karacaoğlan sendedir Hacı Bektaş, Ahi Evran benimdir Betikler dolusu selam onlara Anam kirmenini alsın eline
58	Anam kirmenini alsın eline	Kırşehir Mucur Abdullah Gündüz	Abdullah Gündüz Erdem Çalışkanel	
59	Bir çift güzel gördüm	Kırşehir Gürbüz Sapmaz	Gürbüz Sapmaz	Bir elinde kirkit halı dokuyor Sürmeli gözler de Kuran okuyor Cemalin şavkında güller açıyor Acep sevdiğimin eşi varmola Bağa girdim üzüm Çubuk değdi gözüm Al beni beni sar beni beni yalancı mısın
60	Bağlar gazeli	Kırşehir, Mucur Ayşe Gündüz	Abdullah Gündüz	Omuzunda habe var dilenci misin Hava'mın etekleri yandım Hava meyili Süpürür hendekleri yandım Hava meyili Hiç aklımdan çıkmıyor yandım Hava meyili Ocak başında halı Boyun irayhan dalı Ocak başında minder Minderi geri dönder
61	Hava'mın etekleri	Kırşehir Ayşe Gündüz	Abdullah Gündüz	
62	Ocak başında halı	Kırşehir, Mucur Ayşe Gündüz	Abdullah Gündüz	
63	Aman Giye Giye Eskitmissin Alları	Kırşehir Neşet Ertaş	Erol Parlak	Giye giye eskitmişsin alları

²⁴ Çeyiz: Gelinin baba evinden getirdiği ve çoğunu kendisinin yaptığı çeşitli ev tekstiline verilen ad (İlhan Şahin 2018, Kaman; İbrahim Özdemir 2018, Kırşehir; Mümtaz Boyacıoğlu 2018, Kaman).

²⁵ Keme: Orta Anadolu Kızılırmak çevresi köylerinde toprak altında ilkbaharda kendiliğinden yetişen patatese benzer bir sebze (Bulut 1983: 186).

²⁶ Istar: Halı tezgahı (Bulut 1983: 260)

²⁷ On arşın halı: 6 m² halı.

Çizelge 'de görüldüğü gibi, Aşık Said (1835-1908)'in sevdiğine yaktığı türkülerde (1 ve 2) geçen giysi adlarına göre: 1800'lü yılların sonlarında, Toklumen yöresinde, kadınların *kutnu zıbın*²⁸, *hareli mavi gömlek*, *laleli çar*, *gülgülü fes* giydikleri anlaşılmaktadır.

Şiirdeki betimlemelerden yapılan çıkarımlara göre kadınların baş giyimi şu özelliklere sahiptir: Saçlar sırtı kaplayacak uzunlukta ve beliklidir. Saçlara örülen belikler evli ya da bekâr kadınlar için farklı sayıda ve biçimde olabilmektedir. Burada şairin sevdiğinin bekâr olduğu ve kız beligi ördüğü anlaşılmaktadır. Belikli, örgülü saçlarını örtmek için lale desenli, *çar*²⁹ denilen başörtüsü bağlamakta ve üstüne bordo renkli fes takmaktadır. Bordo renkli keçeden fesler Anadolu giyim kuşamında yaygın bir giyim elemanıdır. *Fes*, silindir veya kesik koni biçiminde kırmızı çuhadan yapılarak kalıplanmış bir başlık türüdür (Önder 1998: 81). Osmanlı toplumuna II. Mahmut döneminde giren fes, Kuzey Afrika'nın Fas ülkesinde yapıldığından oranın adıyla anılmıştır (Eyüboğlu, 2004: 261). *Yeşile karışmış alı gelinin*, ifadesi yöresel *gelin giysili* bir kadını anlatmaktadır. Çünkü burada yeşil ve al renklerle belirtilen istenen renkten öte, gelinin başına örtülen duvaklardır. Kartal ve Ölmez (2014: 68), Anadolu'da al pullu ve yeşil pullu adı verilen başörtülerinin, gelin duvağı işlevini gören baş süslemelerinin önemli parçaları olduğunu belirtmişlerdir. Cemile Narcioğlu (1944-?) Leyla'ya Ağıt şiirinde (21) yine gelinin başına bağladığı yeşil ve al duvaklardan söz etmektedir. Neşet Ertaş (21) ve Gürbüz Sapmaz (22, 23) eserlerinde başına al giyen gelin temasını işlemişlerdir.

Şiirdeki betimlemelerden yapılan çıkarımlara göre kadınların dış giyimi şu özelliklere sahiptir: Kadınlar *kutnu kumaştan zıbın* adı verilen üçetek, bunun içerisine parlak bir kumaştan (muhtemelen saten veya ipek kumaş), çizgili ve mavi renkli içlik giyildiği anlaşılmaktadır. Üçeteğin kolları uzun ve kol ağızları iliklidir. Takılara bakıldığında, gelinler, kulaklarına altın küpe ve boyunlarına değerli süs eşyaları takmaktadırlar. Bu bilgiyi destekleyen Gürbüz Sapmaz tarafından derlenen türküler (28) vardır. Aşık Said (1835-1908)'in anlatımıyla Kırşehir yöresel kadın giyiminin ana hatları olduğu gibi ortaya çıkmaktadır. Ayşe Gündüz'den derlenen *Havvamin Etekleri*, adlı türküde (61) adı geçen etekler, üç etek entarinin etekleri olup alegorik bir ifadeyle kullanılmıştır.

Âşık İbik'in (1838-1924) yaktığı ağıtta (3) geçen giysi adlarına göre: 1800'lü yılların sonlarında, Çiçekdağı yöresinde, genç erkeklerin mavi renkli, geniş

²⁸ Zıbın: Bir çeşit kadın giysisi, üçetek entari (İlhan Şahin 2018, Kaman; İbrahim Özdemir 2018, Kırşehir; Mümtaz Boyacıoğlu 2018, Kaman).

²⁹ Çar: Eşarp, tülbent (Şahin 1991: 45) (İlhan Şahin 2018, Kaman; İbrahim Özdemir 2018, Kırşehir; Mümtaz Boyacıoğlu 2018, Kaman).

ağlı bol şalvar ve *kutmentari* denilen kutnu kumaştan entari giydikleri anlaşılmaktadır. Genç erkekler üç eteğin önde bulunan eteklerini, katlamadan giymektedirler. Ayrıca şiirde *bük* ve *çadır* adları geçmektedir. Bük, kundak yani bebeklerin sarıldığı bezdir. Çadır ise kıl çadır olmalıdır. Çünkü Kırşehir’de küçükbaş hayvancılığın geçmişi çok eskilere dayanmakta, koyun ve keçi kollarından dokumacılıkta yararlanıldığı, kıl çadır dokunduğu bilinmektedir (İlhan Şahin 2018, Kaman; İbrahim Özdemir 2018, Kırşehir; Mümtaz Boyacıoğlu 2018, Kaman). Bahri Altaş’dan derlenen bir bozlakta (39) konar-göçerlerin kullandığı kıl çadırdan, *Birsel geldi özü bürüdü, Çözdü direğini çadır yürüdü*, dizeleriyle söz edilmektedir. Kadın giyiminde kullanılan gülgülü fes, Âşık İbik’in şiirine de girmiştir. Buna ek olarak yağlıktan da söz edilmektedir. Yağlık bir çeşit başörtüsüdür.

Mehmet Kara tarafından yöre kadınlarından derlenen Mavilim adlı türküde (25) erkeklerin düğünlerde mavi şalvar giydikleri anlatılmaktadır. Bu da Âşık İbik’in betimlediği mavi şalvarın yörede Cumhuriyet’ten sonra giyilen bir erkek giysisi olduğu bulgusunu desteklemektedir.

Âşık Osman Evran (1882-1942)’in şiirinde (4) de erkek giyimine değgin bilgiler göze çarpar. Şiirde adı geçen kisbet, yağlı güreşte pehlivanların giydikleri, belden baldıra kadar uzanan, dar paçalı meşin pantolondur (Anonim 2011: 1448). Yağlı güreşlerin yörede köy düğünlerinde yapılan önemli bir etkinlik olduğu bilinmektedir (Boyacıoğlu 2011: 89-94; Şahin 1991: 44). Yani, bu şiirde bir güreşçiden söz edilmektedir. Şiirde söz edilen palto, erkeklerin kışın giydiği kalın kumaştan bir giysidir. Kırşehir’de sert iklimi ve ağır geçen kış mevsimleri nedeniyle kışlık giyim elemanları önemlidir.

Erkek giyimine yönelik ipucu veren bir diğer şair Çot Meryem lakaplı kadın ozan Meryem Genç (1892-1954)’dir. Şairin şiirinden (5) 1800’lü yıllarda genç erkeklerin beline kuşak bağladığı, kirkitli dokumalardan heybenin (habe) taşımacılıktan öte simgesel bir anlamı olduğu anlaşılmaktadır. Mehmet Yılmaz (1935-?)’in şiirinde (20) geçen, *Henüz daha ceketimi giymeden, Sanki bir şal gibi belimde misin?* Dizelerinde geçen şal, şal kuşaktır. Bu iki şiirle erkeklerin ceketin altına, şalvarın üzerinden bele, şal kuşak bağladığı ortaya çıkmaktadır.

Anadolu’da şal kuşak kadın giyim elemanları arasında da yer alır. Gürbüz Sapmaz tarafından derlenen türküde (27) ve ünlü bir Muharrem Ertaş türküsünde (32) geçen acem şalı, kadınların üçeteğin altından, beline doladığı şal kuşaktır. Şahin (1991: 41), yörede Cumhuriyetten önce kadınların kendi yetiştirdikleri koyunların yününü, eğirip iplik haline getirdikten sonra şal kuşak dokuduklarını ve kullandıklarını belirtmiştir.

Âşık Seyfullah Değirmenci (1896-1968), Kırşehir’in ünlü ozanlarından Toklumen’li Âşık Said’in dördüncü oğludur. Ozanın buradaki türküsünden (6)

1900'lü yılların başlarında kadınların *fino fes* takıp üzerine *poşu* bağladıkları anlaşılmaktadır. Burada sözü geçen fino fes, gülgülü festen farklı olup tepelik tarzında bir giysidir ve günümüzde kullanılmamaktadır (İlhan Şahin 2018, Kaman; İbrahim Özdemir 2018, Kırşehir; Mümtaz Boyacıoğlu 2018: Kaman). Poşu, Anadolu'da kadın giyiminde kullanılan ipekli ve desenli bir başörtüsü olup fesin üzerine dolanır. Gürbüz Sapmaz tarafından Kırşehir merkezden derlenen türküde (27) geçen "Ağ topukta püskül var" sözleriyle, yörede genç kızların başlarına taktıkları topuklara kadar uzun saç görünümünde püskülü olan fesler kastedilmektedir. Bu feslerin ve poşuların yörede günümüzde nadiren örneğine rastlanmaktadır.

Şair Ali Baytok (1928-?) şiirinde (17) *oyalı çemberi allı güzelim*, derken; kırmızı renkli, çember adı verilen, kenarları oya ile süslü başka bir başörtüsünden söz etmektedir. Çekiç Ali'nin türkülerinde ve bozlaklarında *Sarılı da yazma kirazdan* (30) ve *Sarı yazma yakışmaz mı güzele* (44); Çiçekdağlı Ozan Dede Bekâr'ın türküsünde (40) *Güzel olan sarı yazma bürünür* diyerek yörede genç kızların başlarına sarı yazma örtündüğünden bahsetmektedirler. Şiirlere konu olan sarı yazma, günümüzde köylerde kullanılan bir başörtüsüdür. Neşet Ertaş'ın *Halime kız çay aşağı gidiyor* türküsünden (33) genç kızların günlük başörtülerine *yaşmak* denildiği anlaşılmaktadır.

Âşık Ahmet Çelebi (1897-1979) *Geldi Gam Gene* isimli türküsünde (7) ağaların yani zenginlerin *kaftan* yani pahalı giysiler giydiğini belirtmektedir. Aşık Asaf Sargın (1922-?)'ın şiirinde (13) geçen *iplik kumaşından kaftan*, ipek kaftan olmalıdır. Kaftan, 1828'den önceki eski giysilerde en üste giyilen astarsız erkek entarisidir. Ayrıca, Osmanlı İmparatorluğu zamanında giyilen padişahlara özgü bir giysi olup, öne açık, uzun ve bol kollu kalınca bir erkek giysisidir (Koçu 1969: 137, 138).

Kudret Kurutluoğlu (1899-1973), asker kökenli bir doktordur. *Şair Tabibler* adlı bir kitapta adı geçen sanatçının hiciv içerikli şiirleri vardır. Köye gelen valinin, yerli halkın giysilerini kınaması üzücü bir olay olarak anıldığı için ozan bu olayı anlatmak üzere *Hasb-ı Hal* şiirini (8) yazmıştır. Şiir yalın bir Türkçeyle yazıldığından oldukça iyi anlaşılmaktadır. Ekonomik durumu iyi olanların, deriden potin-galoş giydiği, fakir olan halkın ise daha kaba bir ayakkabı olan yine deriden postal, pabuç giydiği ifade edilmektedir. Elbiselere urba denilmekte, zenginlerin güzel kumaştan urbarları ütülü giydiği anlatılmaktadır. Fakir halkın ise kalın, soğuktan koruyan, yünlü, aba kumaşından kebe giydiği dile getirilmektedir. Anlatılan giysilerin örneği günümüzde yörede artık kullanılmamaktadır.

Fatma Kaplan (1918-1978)'in Sitem şiirinde (12), *Urbanı diktirdin mi gezmiye*, şiirinde de urba terimi karşımıza yine çıkar. Urbanın, hem günlük hem de gezme için giyilen özel gün elbiseleri için genel bir terim olduğu anlaşılmaktadır.

Ayrıca, şiirde geçen *işlik*, içlik olup üçetek entarinin altına giyilen bir çeşit iç gömleğidir (Şahin 1991: 45).

Şair Fikriye Asil (1915-?) fakirliği anlattığı şiirinde (11), *Fakirde bulunmaz fazla çamaşır*, diyerek fakirlerin giysilerinin azlığından söz etmektedir. Burada kullanılan çamaşır kelimesi, iç ve dış giyimde kullanılan giysilerin tümünü içermektedir.

Âşık Hasan Nebioğlu (1902-1988), türküsünde (9) sevdiğinin parlayan mor beliğinden, elindeki *mendilden* ve temiz, *beyaz fistanından* söz etmektedir. *Mor belik*, kınalı ve örgülü olan saçları simgelemektedir. Genç kızların saç süslemelerinde beliklerin hem anlam hem de biçim açısından önemli bir yeri olduğu sonucuna varılmaktadır.

Aydın Çekiç'den derlenen bir bozlakta (41) *Mendilini iç koyunda saklarım, Deller mola yârin ey ölü soykası*, dizelerinde geçen mendil ve soyka terimleri yöresel nitelik taşır. Şairin koynunda sakladığı mendil ölen yâri tarafından işlenerek kendisine verilen ve aşkının simgesi olan mendildir. Soyka ise ölen yârinin üzerinden çıkan giysileridir.

Ali Osman Kıyak (1912-?) ağası Konur İhsan'ı anlattığı şiirinde (10), *Ayağında donu yok, gömleği noksan*, ifadesiyle erkeklerin giydiği don ve gömlekten söz etmektedir. Burada don kelimesi, şalvar yerine kullanılmıştır. Yörede erkeklerin dış giyimde şalvar ve gömlek giydikleri anlaşılmaktadır. Hayri Sapmaz (1931-?)'in deyişinde (18) adı geçen *pontul*, yine bir şalvar çeşidi olup, şiirden de anlaşıldığı gibi tarım işlerinde giyilmektedir.

Şemsi Yastıman (1923-1994) hiciv içerikli şiirinde (14) kürkten söz etmektedir. Haksız kazanç sağlayanları anlatmak için *gümüksüz kürk* giyenler, ifadesini kullanmaktadır. Kürk, Kırşehir için yöresel bir giysi değildir.

Ozan Hulusi Aksoy (1926-?) *Mucur Pazarı* adlı eserinde (15), giysiler ve dokumalara değgin oldukça ayrıntılı betimlemelerde bulunmuştur. Bu betimler aracılığıyla Mucur'da 1920'li yıllarda:

- Pazara gelen kız ve gelinlerin ayaklarına kundura ve çarık giydiğini;
- Eşeklerin sırtına mor renkli cicim süslemeli çuvallar yüklendiğini;
- Halı yastıkların, renkli, desenli, cicimlerin, kilimlerin ve çarpana dokumaların pazara satılmaya getirildiğini;
- Pazar dönüşünde babaların kızlarına hediye olarak düğme veya (kazancı iyiyse) yaşmak aldığını;
- Pazarda satılan ürünlerden birinin de *filikli* denilen tülü dokumalarla süslenmiş ve değerli olduğu anlaşılan *Çerkez eyeri* adlı at eyeri olduğunu;

- Evlenmek isteyen genç kızların bu muradının göstergesi olarak başlarına yeşil örtü örttüğünü ve *çift katlı* tabir edilen şalvarlardan giydiğini;
- Ayrıca genç kızların beline *savatlı*³⁰ *gümüş kemer* taktığını öğrenmiş oluyoruz.

Benzer şekilde Mehmet Şahin (1932-?)'in şiirinde (19) geçen, *Altın kemer parıldıyor belinde*, dizelerinden 1900'lü yılların ilk yarısında altın kemer de takıldığını görmekteyiz. Bele takılan altın ve gümüş kemerler Anadolu halk giyiminin önemli parçalarıdır. Muharrem Ertaş (1913-1984)'ın ünlü türküsü *Dane Dane Benleri Var Yüzünde* (31), süslü bir kadını betimlerken, kulaklardan sarkan küpelerden, yanaklara düşen zülüflerden, bele takılan kemerden söz etmektedir. Bu şiir, kadınların saç süslemelerinde zülûf bırakma geleneği olduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca takılarla ilgili varılan sonuçları desteklemektedir.

Aşık Yakup Önü (1927-1983) (16), sevdiğine intizar ettiği şiirinde, sevdiğinin *fantazi* yani süslü giyindiğini belirtmektedir. Sevdiğine ilenirken, *yorgan gevmesini* dilemektedir. Bu ilençe istenen şey, kadının giyecek bir şey bulamayacak kadar fakir olmasıdır.

Abdullah Gündüz tarafından Bulduk Duvar'dan derlenen Mucur türküsü (24) *Allılarda*, geçen al, sözcüğü, gelin olurken genç kızın başına örttüğü al duvağı anlatmaktadır. Ayrıca bu türküden gelinlerin al duvak ile birlikte *al ipekli entere* giydiği anlaşılmaktadır. Mor giyenler ise düğüne katılan diğer genç kızlardır. Zaralı Halil'den derlenen (38), *Yüzüme dolandı yazmanın alı*; Neşet Ertaş'tan derlenen *Giye Giye Eskitmişsin Alları* (63) türkülerinde geçen al, gelin kızın başına örttüğü ve üstüne giydiği kırmızı giysileri simgelemekte ve kavuşamama durumunu alegorik bir ifadeyle anlatmaktadır. Gürbüz Sapmaz'dan derlenen türküde (23) *Al yorgan atılmıyor sürmelim* dizelerinde benzer bir alegori bu kez *yorgan* kullanılarak yapılmıştır. Buradaki al yoran, gelinin çeyizindeki yorgandır. Kırşehir yöresinde gelinin çeyizine yüzü kırmızı veya bordo saten kumaştan, elde köpünlü yün yorgan koymak âdeti vardır (İlhan Şahin 2018, Kaman; İbrahim Özdemir 2018, Kırşehir; Mümtaz Boyacıoğlu 2018: Kaman). Günümüzde bu adet unutulmuştur.

Ayşe Gündüz'den derlenen allılar türküsünde (34) bunlara ek olarak giysiye *esvap* denildiği ve genç kızların *çuha şalvar* giydiği anlatılmaktadır. *Hopla sevdiğim hopla*, *Çuha şalvarı topla* ifadesinden; Raci Alkır'dan (35) alınan *Kendisi hokkalı yârim*, *Şalvarı dökmeli yârim* ifadelerinden şalvarın geniş ağı ve bol kesimli şalvar olduğu anlaşılmaktadır. Muharrem Ertaş'tan (45) alınan *Arşın arşın*

---

³⁰ Savat: Gümüş üstüne özel bir biçimde kurşunla işlenen kara nakış (Türkiye Türkçesi Ağızları Sözlüğü, <http://sozluk.gov.tr/>) (İlhan Şahin 2018, Kaman; İbrahim Özdemir 2018, Kırşehir; Mümtaz Boyacıoğlu 2018: Kaman).

çuha şalvar giyenler, Kazan kazan pilavları yiyenler ifadelerinin de desteklediği gibi çuha şalvarın zenginlerin giydiği, oldukça saygın bir giysi olduğu dikkati çekmektedir.

Saibe Günyol'dan derlenen Kırşehir türküsünde (26), Cumhuriyet döneminde erkeklerin ata bindikleri ve kundura giydikleri söylenmektedir. Kundura, konçsuz, 5 cm topuklu, ökçe altına demir nalça takılan, taban altı demir çivili, ağır ve kaba ayakkabıdır (Artun 2014: 324).

Yöresel giyimin vazgeçilmez parçaları olan çoraplar da türkülerde geçmektedir. Nida Tüfekçi tarafından Çekiç Ali'den derlenen *Çorabın miline bak* (29) adlı türkü yöredeki çorap örme geleneğini dile getirmektedir. Günümüzde yörenin el örgüsü çorapları halen ünlü olup eskisi gibi beş mil yani beş şiş ile örgü bilenlerin sayısı azalmıştır.

Ayşe Gündüz ve Bulduk Duvan'dan derlenen türküde (34), al duvak, triko kazak, çuha şalvar gibi çeşitli kadın giysilerinden *esvap* olarak söz edilmektedir. Raci Alkır'dan derlenen türküde (35), kadınların giydiği şalvar *dökmeli* şeklinde betimlenmektedir. Yörede kadınların günümüzde giydiği şalvarların kesimi bol ve dökümlüdür.

Bulduk Duvan'ın türküsünden (36) Mucurda, kadınların yakası düğmeli (*fil yaka*), kıvrırcık keten gömlek giydiği ve bu gömleğe *filfili göynek* denildiği öğrenilmektedir. Filfilinin biber veya acı tat anlamı da vardır. Ancak burada gömlek söz konusu olduğundan düğmeli anlamı daha akla uygun gelmektedir.

Saibe Günyol'dan derlenen türküde (37) Cumhuriyet dönemi öğretmenlerinin modern giysileri betimlenmektedir. Ev dekorasyonunda perde kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Âşık Sait'den derlenen türküde (42) yelek adı geçmektedir. Çekiç Ali'den derlenen bir türküde (43) beyaz fesli esmer oğlandan söz edilmektedir. Âşık Ömer (1874-1957) borcunu ödeyemediği kaput bezi için bu türküyü yaktığından (46), 1800'lü yılların sonarı 1900'lü yılların başlarında Kamanda kaput bezi kullanıldığı anlaşılmaktadır. Kaput bezi Amerikan bezi veya humayın olarak da bilinen düz ve kaba bir pamuklu kumaştır (Anonim 2011: 1312). O yıllarda astarlık kumaş veya kefen bezi olarak kullanılmıştır.

Türkülerde geçen kıymetli kumaşlardan biri de atlas kumaştır. Mucur'lu Ayşe Duvan'ın türkülerinde (47) atlas kumaştan giysiler giyildiği anlaşılmaktadır. Kadın ozan Ayşe Duvan türkülerinde (48), zengine gelin olanların şansından söz etmekte, odalarına kilimlerin serili olmasının bir zenginlik işareti olduğunu vurgulamaktadır.

Âşık Ahmet Çelebi (1897-1979)'nin türküsünde (49) geçen *kelep*, büyük iplik çilesi anlamına gelmektedir (İlhan Şahin 2018, Kaman; İbrahim Özdemir 2018, Kırşehir; Mümtaz Boyacıoğlu 2018, Kaman).

Âşık Arap Mustafa Öztürk (1901-1966) Neşet Ertaş tarafından söylenerek tanıtılan ünlü Zahidem türküsünde (52) üzerinde yatılan *hasır*dan bahsetmektedir. Hasırın sözlük anlamına bakıldığında saz, kabuk, yaprak gibi bir bitkiyle, belli bir teknikle örülmüş taban veya tavan örtüsü olarak tanımlanır (Anonim 2011: 1053). Akpınar kasabasında Cumhuriyet'ten sonra hasır örücülüğü yapıldığı bilinmekte ve yörede örnekleri bulunmaktadır. Aşık Yusuf Koroğlu (1924-?)'dan derlenen türküde (50) ev yapımında kullanılan temel ipinden (çirpi ipi) söz edilmektedir.

Âşık Asaf Sargın (1922-?)'ın türküsünden (53) tarımla uğraşılana Mucur Geycek Köyünde eşya taşımak için *heybe*, yarma gibi tahılları muhafaza etmek için *çuval* kullanıldığı anlaşılmaktadır. Hacı Hasan Akın (1924-?)'ın yazdığı *Keme Destanında* (55) Mucur Küçükkavak Köyünde keme denilen sebzenin toplayıp kurutulduktan sonra çuvallarda saklandığı anlaşılmaktadır. Şahin (1991: 46), çuvalın ıstar tezgâhlarda yöre kadınları tarafından dokunan, taşıma ve saklama amaçlı bir dokuma olduğunu belirtmektedir.

Ayşe Gündüz'den derlenen Bağlar Gazeli (60) türküsünde, *Omuzunda habe var dilenci misin?* dizesinde, *habe* terimi benzer anlamda geçmektedir. Muhsin Durucan (1948-?) *Bir Heybenin İki Gözü* (57) adlı bir şiir kitabı çıkarmıştır. Şahin (1991: 46), heybeye yörede *habe* denildiğini, cicim dokuma tekniği ile çeyize koymak ve kullanmak amacıyla evlerde dokunduğunu belirtmektedir.

Raşit Yıldız'dan alınan bir deyişte (54) çeyiz ve iğnedenlik terimleri geçmektedir. Çeyiz hazırlama Kırşehir halk kültürünün önemli bir parçasıdır. İğnedenlikten, halı ve kilime, yatak yorgandan, çorap ve hasıra kadar her ayrıntı çeyizin içerisinde bulunur (İlhan Şahin 2018, Kaman; İbrahim Özdemir 2018, Kırşehir; Mümtaz Boyacıoğlu 2018, Kaman).

Mucurlu ozan Abdullah Gündüz *Anam kirmenini alsın eline* (58) diyerek dokuma araçlarından olan kirmenden; Kırşehirli Gürbüz Sapmaz, *Bir elinde kirkir halı dokuyor* (59), diyerek kirkitten söz etmektedir. Halı dokumacılığında söz eden bir diğer şair Ziya Fikret Yılmaz (1938-?)'dir. Şair eserinde, *Istarın başında Hatice, Elif, On arşın halıyı dokur Kırşehir*, dizeleriyle yöredeki halı dokumacılığını belgelemektedir. Ayşe Gündüz'den alınan *Ocak Başında Halı*, adlı türküde (32), ocak başındaki *halı* ve *minderden* söz edilmektedir. Burada geçen adı halı ve minder nesne olarak değil dokuma eyleminin yerine alegorik bir ifadeyle kullanılmıştır. Tarım ve hayvancılıkla geçimini sağlayan çiftçi ailelerinin ikinci uğraşı halıcılıktır. Yöre kadınları uzun kış gecelerinde halı dokuyarak aile gelirlere katkı sağlamışlardır (İlhan Şahin 2018, Kaman; İbrahim Özdemir 2018, Kırşehir; Mümtaz Boyacıoğlu 2018, Kaman). Bu etkinlik şiirlere doğrudan yansımıştır.

Kırşehir'de 1950'li yıllara kadar hemen her köyde, her evde dokuma tezgâhı bulunmakta ve halı, kilim, cicim dokumacılığı yapılmaktaydı (Akyürek vd 1997: 61) (İlhan Şahin 2018, Kaman; İbrahim Özdemir 2018, Kırşehir; Mümtaz

Boyacıoğlu 2018, Kaman). Günümüzde halı dokumacılığı tamamen bırakılmış, eski halıların günümüze kadar gelebilen örnekleri ise yok denecek kadar azalmıştır. El dokuması halı ve kilimlerim yerini teknoloji ürünü yer yaygıları almıştır. Benzer şekilde kırsal kesimde geleneksel yöntemlerle yapılan giysi üretimi, 19. yy'da hazır giyim yani endüstriyel yöntemlerle giysi üretimine yerini bırakmıştır (Evecen 2015: 217). Bundan sonra yörede giysilerin adları da genelleşmiş ve filfili göynek, gülgülü fes gibi yöresel kullanımlar zamanla unutulmuştur. Bu isimlere artık türkü sözlerinde rastlanılmaktadır.

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Türkülerde adı geçen tekstil ve dokuma araç gereçleri yörede yaşayan, yörenin bağrından kopup gelen ozanların deneyimlediği olgulardır yani Kırşehir'e özgüdürler.

Türkülerin ulaşılabilenler içerisinde en eskisi Aşık Said (1835-1908)'e aittir. Bu türküler içerisinde günümüzde somut örneği bulunmayan yöresel tekstillerin, türkülerde adının geçtiği, hatta betimlendiği belirlenmiştir. Kadın ve erkekler için, baştan ayağa kadar, bir yöresel giysinin tüm parçaları türkülerde geçmektedir.

Tekstillerde adı geçen tekstiller bir sınıflandırma yapıldığında, uzun bir listenin ortaya çıktığı görülmüştür. Bu liste şu şekildedir:

Öncelikle elbise ve/veya giysi terimleri çeşitli yöresel terimlerle ifade edilmekte olup yerine göre urba, uruba, fantazi giyimi, esvap, çamaşır, soyka terimleri kullanılmaktadır.

Başa giyilenler listelendiğinde; gülgülü fes, laleli çar, fino fes, poşu, yaşmak, yeşil çember, oyalı al çember, duvak, gelin teli, pullu yazma, allı yazma, püsküllü fes, sarı yazma, al yazma, beyaz fes (oğlanlar giyer), başa giyilen giysilerdir.

Dışa giyilenler listelendiğinde erkeklerin giydiği giysilerin şunlar olduğu belirlenmiştir: Mavi şalvar, kutmentari, kisbet, palto, kaftan, pantul, göynek ve ceket. Kadınların ev içinde ve ev dışında giydiği giysilerin ise şunlar olduğu belirlenmiştir: Kebe, aba, beyaz fistan, gömlek, işlik, kürk, şalvar, entere, ipekli entere, fistan, ip kazak, çuha şalvar, dökmeli şalvar, filfili göynek, fil yaka keten göynek, yelek, etek, kutnu zıbın.

İçe giyilenler listelendiğinde; don, gömlek (atlet anlamında), çamaşır, hareli mavi gömlek içe giyilen giysilerdir.

Ayağa giyilenler listelendiğinde; potin, galoş, postal, pabuç, kundura, çarık, çorap ayağa giyilen giysilerdir.

Takılar ve donatılar listelendiğinde; yağlık, kuşak, mendil, savatlı gümüş kemer, altın kemer, şal kuşak, gırvat, acem şalı, altın küpe, küpe, kemer, örgü kuşak (kolan) takılar ve donatılardır.

Türkülerde adı geçen kumaşlar; kumaş (basma, pazen gibi kumaşlar için söylenir), aba, çuha, atlas, ipekli, keten bezi ve kutnu kumaşlardır.

Yarı mamul madde ve hammadde adlarına bakıldığında; iplik (el örgü ipliği), ip (urgan), kelep ve çirpi ipi (temel ipi) adlarının geçtiği görülmektedir. Ayrıca, gön, yün, filik, ipek, pamuk ve keten hammadde adlarıdır.

Dokuma ve kullanım araçlarının adları listelendiğinde; pul (düğme), Çerkez eyeri, yorgan, yastık, iğne, post, ıstar, kirmen, kirkit, iğnedenlik ve mil (şiş) adı geçen kullanım araçlarıdır. Yastık, heybe, mor çuval, halı yastık, cicim, kilim, perde, çadır, bez, kundak, hasır, çeyiz, on arşın halı, halı minder ve çuval adı geçen dokumalardır.

Cumhuriyet'ten sonra erkeklerin giydiği mavi şalvarın zamanla pantolona, urbanın fantazi giyime, enterinin fistana ve elbiseye dönüştüğü, *gravatın* ortaya çıktığı gözlenmektedir. Günümüzde mavi şalvar, çuha şalvar, savatlı gümüş kemer, kutmentari, filfil fes, gülgülü fes, acem şalı ve çarık, gibi giysilerin adı sadece türkülerde geçmekte kullanılmamaktadır.

Kırşehir yöresi halk oyunu ekiplerine giydirilen yöresel giysiler gözlenmiş ve aslını yansıtmadığı dikkati çekmiştir. Kırşehir Müzesi bu açıdan önemlidir. Müze, Etnografya Müzesi olarak 1997 yılında ziyarete açılmış olup Kırşehir halıcılığını simgelemek üzere bir ıstar tezgâhı ve önünde yöresel giysili dokuyucu kadın mankenin görüldüğü bir bölüm bulunmaktadır. Ayrıca sembolik Kırşehir evinde, günlük yaşamdan bir kesitin canlandırıldığı sergileme yer almaktadır. Mankene giydirilen kadın giysisi Kırşehir yöresel giyiminin yegâne somut belgesidir. Ancak bu çalışmayla kadın ve erkek için adı geçen yöreye özgü birçok giysi bulunduğu anlaşılmaktadır. Türkülerde adı geçen ve betimlenen giysilerin tıpkı-üretim çalışmaları yapılmalıdır. Halk oyunları giysilerinde yöresel öğelere sadık kalınmalıdır.

KAYNAKÇA

- Akyürek, M., Köksal, A., Yıldırım, M. (1997). *Tarihten Günümüze Mucur*, Ankara.
- Anonim. (2011), *Türkçe Sözlük*. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları: 549.
- Artun, E. (2014a). *Türk Halkbilimi*. 11. Baskı. Adana: Karahan Kitabevi.
- Artun, E. (2014b). *Ansiklopedik Halkbilimi- Halk Edebiyatı Sözlüğü*. Adana: Karahan Kitabevi.
- Boyacıoğlu, M. (2001). *Ben de Çocuktum Özlemlerimle. Çocukluk Anılarım (1949-1960)*. ISBN: 978-9944-5613-1-0, Ankara.
- Bulut, V. (1983). *Kırşehir Halk Ozanları*, Ankara: Filiz Yayınları, Gürsan Matbaacılık.
- Elçin, Ş. (1981). *Halk Edebiyatına Giriş*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları: 365, Türk Halk Kültürü Eserleri Serisi: 10.

Evecen, A. (2015) Baudrillard'dan modern toplumlara özgü bir moda kavramı çözümlemesi, *SOBİDER Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(5). 216-226.

Evecen, A.;Etikan, S., Kılıçarslan, H. (2017). Günümüzde El Sanatlarına Yaklaşım; Ödemiş İğne Oyaları, *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(1).

Eyüpoğlu, İ. Z. (2004). *Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü*. İstanbul: Sosyal Yayınlar.

Günşen, A. (2006)., *İlk Türkçecilerden Kırşehirli Aşık Paşa (Hayatı, Edebi Kişiliği ve Eserleri)*, Kırşehir: Kırşehir Valiliği Yayınları :6.

Kartal, Z. Ölmez, F. N. (2014). *Yalvaç Yöresel Giysileri*. Ankara: Yalvaç Belediyesi Kültür Yayınları. ISBN: 978-605-61494-3-6.

Koçu, E. R. (1969). *Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*. Sümerbank Kültür Yayınları, Ankara. Obruk, C. (1983) *Kırşehir'i Alık Said*. Ankara: Ulus Matbaası.

Önder, M. (1976), *Kırşehir Güldestesi*. Ankara: Filiz yayınevi.

Önder, M. (1998). *Antika ve Eski Eserler Kılavuzu*, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Örnek, S. V. (2014) *Türk Halk Bilimi, Bütün Eserleri II*, Ankara: Bilge Su Yayınları.

Şahin, İ. (1991). *Kaman İl Yıllığı*, Kaman.

Tarım, C. H. (1947). *Kırşehir Tarihi, II*. Baskı, Kırşehir.

Turhan, S., Kara, M., Tan N., Gündüz, A. (2007). *Kırşehir Halk Müziği*, Yayın No:11, Ankara: Kırşehir Valiliği Yayınları.

Türk Dil Kurumu Sözlükleri.

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GT.S.5b506ab8185154.95967104, Türkü, Er. Tar: 12.04.2018

<http://sozluk.gov.tr/> Derleme Sözlüğü (Türkiye Türkçesi Ağızları Sözlüğü), Filik, Savat, Er. Tar: 15.02.2019

KAYNAK KİŞİLER

İbrahim Özdemir (İlhvani), Şair, Yazar, Koleksiyoncu, 80, Kırşehir.

İlhan Şahin, Yerel Hak Ozanı, Emekli Öğretmen, 75, Kaman

Mümtaz Boyacıoğlu, Şair, Yazar, Emekli Öğretmen, 76, Kaman.

PERFORMANCE COMPARISON OF THE SPECIALIZED ALPHA MALE GENETIC ALGORITHM WITH SOME EVOLUTIONARY ALGORITHMS

ÖZELLEŞTİRİLMİŞ ALFA ERKEK (ALPHA MALE) GENETİK ALGORİTMANIN EVRİMSEL ALGORİTMALARLA PERFORMANS KARŞILAŞTIRMASI

Mehmet Hakan SATMAN* Emre AKADAL**

Geliş Tarihi: 08.08.2018
(Received)

Kabul Tarihi: 27.03.2019
(Accepted)

ABSTRACT: Alpha Male Genetic Algorithms are sexist and population based optimization tools that mimic the swarm behavior of animals. The algorithm consists on a socially partitioned population of individuals where the partitions are formed by sexual selection of females. In this paper, we suggest to use Linear Crossover and Hooke-Jeeves method for crossover and hybridization operators of Alpha Male Genetic Algorithms, respectively. We perform a simulation study using a set of well-known test functions to reveal performance differences between the specialized algorithm and some other well-known optimization techniques including Genetic Algorithms, Differential Evolution, Particle Swarm Optimization, and Artificial Bee Colony Optimization. Simulation results show that the specialized algorithm outperforms its counterparts in most of the cases.

Key Words: Optimization, Evolutionary algorithms, Simulations.

ÖZ: Alfa erkek genetik algoritmalar cinsiyet farkı gözetken ve hayvan gruplarının hareketlerini taklit eden topluluk tabanlı bir optimizasyon aracıdır. Algoritma, dişilerin eş seçimi ile oluşturduğu sosyal olarak bölünmüş birey topluluklarına dayanmaktadır. Çalışmada, Alfa Erkek Genetik Algoritma'nın çaprazlama ve hibritleşme operatörü olarak sırasıyla Doğrusal Çaprazlama ve Hooke-Jeeves yöntemi kullanılması önerilmiştir. Çalışma kapsamında özelleştirilmiş algoritma ile Genetik Algoritmalar, Diferansiyel Evrim, Parçacık Sürü Optimizasyonu ve Yapay Arı Kolonisi Optimizasyonu gibi iyi bilinen algoritmalar arasındaki performans farklılıklarını ortaya çıkarabilmek için bilinen test fonksiyonları ile bir simülasyon çalışması gerçekleştirilmiştir. Simülasyon sonuçları, özelleştirilmiş algoritmanın çoğu durumda daha iyi performans sergilediğini göstermiştir.

Anahtar Kelimeler: Optimizasyon, Evrimsel algoritmalar, Simülasyon.

1. INTRODUCTION

Genetic Algorithms (GAs) are search and optimization tools that mimic the natural selection and principals of genetics. Since GAs are problem independent, the goal function under optimization may not be either continuous or differentiable. As a result of this, the function parameters can be in type of binary, integer, ordinal, categorical, or real. The simple GA, first developed by Holland (1975) and

*Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi, mhsatman@istanbul.edu.tr, ORCID: 0000-0002-9402-1982

**Dr., İstanbul Üniversitesi Enformatik Bölümü, emre.akadal@istanbul.edu.tr, ORCID: 0000-0001-6817-0127

extended by Goldberg (1989), is defined for the optimization problems with binary variables and the algorithm is based on the main genetic operators including selection, crossover, mutation, and elitism. Since any member of the integer set $\mathbb{Z}$ can be decoded using bits, the simple GA is also applied and well-performed on the integer variable optimization problems. By mapping the integer values onto the set of $\mathbb{R}$, real-parameter optimization is also possible with the simple GA by means of discretization.

Floating-point GAs (FPGAs), are another family of GAs in which the function parameters can take floating-point numbers as values and the algorithm does not require an encoding/decoding strategy for discretization mapping. Since the phenotype/genotype distinction does no longer exist, chromosomes in FPGAs are real values. However the crossover and mutation operations in simple GA are mainly based on bits, new algorithms and operators are devised for combining parent solutions to produce offspring. These operators are mainly based on linear or non-linear combination of numbers.

Some other members of the evolutionary optimization methods do not follow the same evolution process as in the GAs. For example, Particle Swarm Optimization (*PSO*) mimics the swarm intelligence of fish and birds (Eberhart & Kennedy, 1995). In *PSOs*, each candidate solution is a vector of real numbers. This property replaces the encoding/decoding strategy needed by classical GAs. The candidate solutions, or individuals, are modified directly by knowledge sharing during the searching process of right migration path or food sources.

Differential Evolution (*DE*), another member of the evolutionary algorithms, is similar with the *FPGAs* in terms of crossover, mutation, and selection operators (Storn & Price, 1997). However the method applies the operators in a different order. Although *FPGAs* apply crossover and mutation operators on the selected individuals, *DE* first applies crossover and mutation on the randomly selected solutions and the winner is selected at the last stage of the procedure. As in *PSO*, the individuals of population are real vectors and an encoding/decoding strategy is not needed.

Artificial Bee Colony (*ABC*) Algorithm (Karaboga & Basturk, 2007) is another population based optimization method that mimics the behavior of honey bee swarms. The initial population consists on the candidate solutions that represent locations of good food sources analogously. Socially partitioned honey bees visit and modify the locations. Quality of food sources is proportional to nectar amount which corresponds to fitness or cost in the other population based algorithms. The algorithm carries out the tasks of exploring new areas of the solution space, local search, and random search using the socially partitioned bees.

The Alpha Male Genetic Algorithm (α -MGA) (Drezner & Drezner, 2018) is a sexist, hybrid, and population based optimization method. As it is described in Section 3, the algorithm is defined with general principals. In this paper, we suggest to use Linear Crossover as the crossover operator and Hooke-Jeeves algorithm as the hybridization operator in the α -MGA. We propose a simulation study to reveal performance differences of α -MGA with some other evolutionary optimization methods.

In Section 2, we give a brief review of gender-specific genetic algorithms. In Section 3, the α -MGA and our suggestions are mentioned. In Section 4, we perform a simulation study and the results are presented. Finally in Section 5, we conclude.

2. GENDER-SPECIFIC GENETIC ALGORITHMS

The classical GA and its extensions do not take the sex or the gender into consideration. In other words, individuals in GAs are selected only by considering their fitness or cost values depending on the selection strategy. However, some GAs are developed with sexist properties in the literature.

Wagner & Affenzeller (2005) stated that the process of choosing mating partners in natural populations is different for male and female individuals as the male individuals try to spread their genes in a rather broad whereas the female individuals normally choose their partners depending on much harder criterion. Allenson (1992) developed, Lis & Eiben (1997) developed and Esquivel, Leiva, & Gallard (1999) extended a multisexual genetic algorithm in which the objective functions are mapped to genders of individuals. Ansotegui, Sellmann, & Tierney (2009) developed a GA in which the individuals assigned to a gender and the crossover operation is only permitted between the individuals with opposed genders. Rejeb & AbuElhajj (2000) applied a similar gender based GA on the graph partitioning problems. Sanchez-Velazco & Bullinaria (2003) introduced the sexual selection mechanism in GA. In their work, individuals not only have a gender property but selection, crossover, and mutation operators behave different depending on the gender of the individuals. Drezner & Drezner (2006) stated that the gender-specific algorithm more closely and more accurately simulates natural evolutionary processes. They also calculated Hamming distances of solutions at runtime and they concluded that the gender-specific approach promotes diversity of populations. Vrajitoru (2002) examined the effects of gender separation on the genetic diversity by simulations.

Ansotegui, Sellmann, & Tierney (2009) devised a different sexual strategy. They proposed to partition the population into two groups. The first group defines a single gender. Individuals in the first group compete for the right of mating whereas individuals in the second group are randomly selected. The fittest individual in the first group plays the role of forming the new generation.

Drezner (2008) performed a simulation study and showed that assigning gender to individuals and permitting recombination only between opposite genders provide better results. They suggest to introduce the gender strategy as follows:

1. Randomly assign genders to individuals of initial population with equal probability.
2. In mating process, select the first individual using the selecting scheme by not considering the gender. The second individual must be selected from the pool of opposite gender.
3. Assign a gender to generated offspring with equal probability.

Drezner & Drezner (2018) proposed the Alpha Male Genetic Algorithm (α -MGA) which is based on a similar sexist approach. Differently, assignment of sex is not basically labelling individuals but the method also mimics the mating process of animals which includes social dominance. The next section discuss the method in more detail.

3. ALPHA-MALE GENETIC ALGORITHMS

The Alpha Male Genetic Algorithm (α -MGA) (Drezner & Drezner, 2018) is a genetic algorithm in which the individuals in a population are partitioned into social groups. A social group is formed by productive females which select the same alpha male. In each social group, an individual is labeled as alpha male and the remainder are productive females. Offspring are generated by mating the alpha male and each productive females in encapsulated groups. Each productive female is permitted to generate only one offspring in a generation. The generated offspring form new groups in which a member is alpha male and the remainder are productive females again. After sorting the population, the best *popSize* individuals form the new population in the next generation where *popSize* is the population size parameter of algorithm. Generated offspring are not permitted to mate in the generation they are created.

Algorithm randomly selects P and K parameters before a generation is started where K is the number of alpha males, $P - K$ is the number of reproductive females, P is the population size and $K < P$. Process of initial population creation is similar with the standard *GA* except the algorithm labels the individuals with a gender property.

In each generation, the productive females select an alpha male to produce an offspring. The generated offspring is added to another population and does not play role on generating new offspring in the current generation. After generating $2P - K$ individuals in total, the best P individuals form the new population for the next generation. The hybrid version of the algorithm has four general steps: *selection*, *crossover*, *improvement*, and *replacement*.

By the *replacement* strategy, if the generated offspring is better than the worst population member and is not identical to any existing member then the

offspring is added to the population and the worst member is removed. Otherwise, the population is not changed.

Since it is not defined in the original study, the authors suggest to *merge* individuals as the crossover operator does. Addition to this, *improving* an individual is not defined explicitly.

Referring the previous studies, we suggest to use the *Linear Crossover* as the crossover operator (Satman & Akadal, 2017). The Linear Crossover operator produces three offspring

$$J_1 = \frac{1}{2}A + \frac{1}{2}B$$

$$J_2 = \frac{3}{2}A - \frac{1}{2}B$$

$$J_3 = -\frac{1}{2}A + \frac{3}{2}B$$

where A and B are parents, and J_1, J_2, J_3 are produced offspring (Herrera, Lozano & Sanchez, 2003). An additional selection mechanism can be performed to obtain single offspring using this operator.

The *improvement* step basically stands for the mutation operator but it is known that the mutation operator in *GAs* is totally blind. Instead, a local search algorithm can improve the success of a solution by means of a higher fitness value. Satman (2015) suggested to use *Hooke-Jeeves* algorithm to obtain better solutions after recombination as its success is proven by the simulations in many cases. *Hooke-Jeeves* (Moser, 2009) algorithm is a direct search method in which the goal function can be either continuous or discrete. It is shown that a good starting point results good solutions and it can be used as a local *fine-tuning* algorithm to improve solutions found by a *GA*.

Finally, we suggest to specialize the optional parts of the Alpha Male *GA* as follows:

1. Select the parents as defined in the original algorithm.
2. Use the *Linear Crossover* operator to generate three offspring, select the best one depending on its fitness value.
3. Improve the selected offspring using the *Hooke-Jeeves* algorithm.
4. Apply *replacement* as defined in the original algorithm.

4. SIMULATION STUDY

We performed a simulation study to reveal performance differences with some well-known evolutionary algorithms using a set of test functions. In the

simulation study, performance of the α -MGA is compared with the GA with floating-point encoding scheme, *Differential Evolution*, *Particle Swarm Optimization*, and *Artificial Bee Colony* algorithms.

Since the curvature of functions, number of parameters or the dimension of the space that the function is defined have significant effects on the optimization, the simulation study consists on many different scenarios. Algorithms are performed on the test functions for $p = 2$, $p = 10$, and $p = 25$ where p is the number of function parameters. For each dimension selection, algorithms are performed for $N = 20$, $N = 50$, and $N = 100$, where N is the population size. Since the α -MGA is sexist, population is partitioned into two groups. The sexist population division is formed for

- 2 males and 10 females
- 5 males and 25 females
- 10 males and 50 females.

The parameter number of generations is limited as $maxiter = 10$ and $maxiter = 50$. This parameter is also used as the stopping rule. In the cases $maxiter = 10$ is used, the earlier convergence speed is compared. For a larger selection, for example $maxiter = 50$, it is tested that the algorithm either converges or not. Each single configuration is iterated 1000 times.

Besides the configuration, algorithms are performed on a rich set of test functions including Test Tube Holder, Holder Table, Carrom Table, Cross in Tray, Crowned Cross, Cross, Cross Leg Table, Pen Holder, Bird, Modified Schaffer 1-4, Egg Holder, Chichinadze, Mc Cormick, Three Humps Camel Back, Zettle, Styblinski-Tang, Bukin, Leon, Giunta, Schaffer, Schwefel, Ackley, Bohachevsky, Griwank, Holzman, Hyperellipsoid, Levy, Maxmod, Multimod, Rastrigin, Rosenbrock, Sine Envelope, Sphere, and Sumsquares (Mishra, 2006). Some of the functions are defined with 2 parameters and a list and definitions of these functions are given in Appendix 1. The rest of the functions are defined for m parameters and a list and definitions of these functions are given in Appendix 2.

Table 1, Table 2, and Table 3 summarize the reports for 2-variables cases. In Table 1, the first line indicates that the GA yields -10.343 in average for maximum number of iterations is 10 and the population size is 20. The values in parenthesis indicate the standard deviations of obtained optimum. Since the global optimum of the Test Tube Holder function is 10.8723, it can be said that the algorithms except PSO obtain results precisely. ABC and α -MGA obtains closer solutions with lower standard deviations. These interpretations are current for the whole cases in Table 1, Table 2, and, Table 3.

Table1: Simulation results for 2-vars

Function Name	Iter	Pop	GA	DE	PSO	ABC	M-F	α -MGA	
Test Tube Holder (-10.8723)	10	20	-10,343 (0,413)	-10,559 (0,241)	-7,521 (2,156)	-10,748 (0,108)	2-10	-10,87 (0,001)	
		50	-10,612 (0,192)	-10,704 (0,114)	-8,681 (1,513)	-10,814 (0,047)	5-25	-10,87 (0)	
		100	-10,718 (0,105)	-10,766 (0,068)	-9,229 (1,148)	-10,827 (0,035)	10-50	-10,87 (0)	
	50	20	-10,786 (0,098)	-10,81 (0,048)	-8,638 (2,2)	-10,86 (0,009)	2-10	-10,87 (0)	
		50	-10,816 (0,055)	-10,838 (0,024)	-10,269 (1,109)	-10,867 (0,004)	5-25	-10,87 (0)	
		100	-10,839 (0,029)	-10,851 (0,013)	-10,527 (0,711)	-10,868 (0,002)	10-50	-10,87 (0)	
	Holder Table (-26.92)	10	20	-25,624 (0,965)	-25,5 (2,116)	-7,011 (6,827)	-26,635 (0,411)	2-10	-26,924 (0)
			50	-26,182 (0,762)	-26,495 (0,519)	-15,739 (8,521)	-26,9 (0,02)	5-25	-26,924 (0)
			100	-26,65 (0,442)	-26,733 (0,208)	-20,13 (7,306)	-26,913 (0,012)	10-50	-26,924 (0)
50		20	-26,856 (0,32)	-26,922 (0,006)	-7,68 (7,064)	-26,924 (0)	2-10	-26,924 (0)	
		50	-26,921 (0,058)	-26,923 (0,002)	-17,166 (8,351)	-26,924 (0)	5-25	-26,924 (0)	
		100	-26,924 (0)	-26,923 (0,001)	-22,257 (6,288)	-26,924 (0)	10-50	-26,924 (0)	
Carrom Table (-24.157)		10	20	-21,862 (1,681)	-21,848 (2,884)	-3,015 (5,576)	-23,739 (0,644)	2-10	-24,157 (0)
			50	-22,979 (1,316)	-23,433 (0,885)	-10,464 (8,816)	-24,12 (0,032)	5-25	-24,157 (0)
			100	-23,739 (0,751)	-23,817 (0,377)	-15,126 (8,12)	-24,14 (0,018)	10-50	-24,157 (0)
	50	20	-24,084 (0,438)	-24,153 (0,015)	-3,37 (5,924)	-24,157 (0)	2-10	-24,157 (0)	
		50	-24,156 (0,015)	-24,156 (0,002)	-12,309 (9,066)	-24,157 (0)	5-25	-24,157 (0)	
		100	-24,157 (0)	-24,156 (0,001)	-17,764 (7,537)	-24,157 (0)	10-50	-24,157 (0)	
	Cross in Tray (-2.063)	10	20	-2,059 (0,004)	-2,06 (0,004)	-1,822 (0,168)	-2,062 (0,001)	2-10	-2,063 (0)
			50	-2,061 (0,001)	-2,062 (0,001)	-1,95 (0,12)	-2,062 (0)	5-25	-2,063 (0)
			100	-2,062 (0,001)	-2,062(0)	-2,009 (0,073)	-2,063 (0)	10-50	-2,063 (0)
50		20	-2,063 (0)	-2,063 (0)	-1,845 (0,168)	-2,063 (0)	2-10	-2,063 (0)	
		50	-2,063 (0)	-2,063 (0)	-2 (0,115)	-2,063 (0)	5-25	-2,063 (0)	
		100	-2,063 (0)	-2,063 (0)	-2,045 (0,059)	-2,063 (0)	10-50	-2,063 (0)	
Crowned Cross (0)		10	20	0,027 (0,152)	0,916 (0,117)	1,307 (0,197)	0 (0)	2-10	0,035 (0,06)

	50	0 (0)	0,83 (0,108)	1,17 (0,171)	0 (0)	5-25	0,018 (0,033)
	100	0 (0)	0,768 (0,1)	1,114 (0,16)	0 (0)	10-50	0,021 (0,032)
	20	0,008 (0,071)	0,701 (0,109)	0,844 (0,269)	0 (0)	2-10	0,026 (0,049)
	50	0 (0)	0,626 (0,099)	0,783 (0,233)	0 (0)	5-25	0,013 (0,028)
	100	0 (0)	0,58 (0,083)	0,745 (0,211)	0 (0)	10-50	0,01 (0,024)
Cross (0)	20	0 (0)	0 (0)	0 (0)	0 (0)	2-10	0 (0)
	10	0 (0)	0 (0)	0 (0)	0 (0)	5-25	0 (0)
	100	0 (0)	0 (0)	0 (0)	0 (0)	10-50	0 (0)
	20	0 (0)	0 (0)	0 (0)	0 (0)	2-10	0 (0)
	50	0 (0)	0 (0)	0 (0)	0 (0)	5-25	0 (0)
	100	0 (0)	0 (0)	0 (0)	0 (0)	10-50	0 (0)
Cross Leg Table (-1)	20	-0,922 (0,268)	0 (0)	0 (0)	-1 (0)	2-10	-0,962 (0,191)
	10	-1 (0)	0 (0)	0 (0)	-1 (0)	5-25	-0,991 (0,094)
	100	-1 (0)	0 (0)	0 (0)	-1 (0)	10-50	-0,997 (0,055)
	20	-0,967 (0,178)	0 (0)	0 (0)	-1 (0)	2-10	-0,996 (0,063)
	50	-1 (0)	0 (0)	0 (0)	-1 (0)	5-25	-1 (0)
	100	-1 (0)	0 (0)	0 (0)	-1 (0)	10-50	-1 (0)
Pen Holder (-0.96354)	20	-0,958 (0,009)	-0,962 (0,002)	-0,766 (0,187)	-0,963 (0)	2-10	-0,964 (0)
	10	-0,962 (0,002)	-0,963 (0,001)	-0,891 (0,077)	-0,964 (0)	5-25	-0,964 (0)
	100	-0,963 (0,001)	-0,963 (0)	-0,921 (0,048)	-0,964 (0)	10-50	-0,964 (0)
	20	-0,963 (0)	-0,964 (0)	-0,779 (0,187)	-0,964 (0)	2-10	-0,964 (0)
	50	-0,964 (0)	-0,964 (0)	-0,92 (0,067)	-0,964 (0)	5-25	-0,964 (0)
	100	-0,964 (0)	-0,964 (0)	-0,946 (0,034)	-0,964 (0)	10-50	-0,964 (0)
Bird (- 106.7645)	20	-99,945 (9,347)	-101,298 (6,585)	-27,262 (40,196)	-105,885 (1,463)	2-10	-106,764 (0)
	10	-103,904 (4,302)	-104,734 (2,602)	-60,253 (36,042)	-106,572 (0,259)	5-25	-106,764 (0)
	100	-105,745 (1,406)	-105,813 (0,995)	-70,784 (31,887)	-106,701 (0,079)	10-50	-106,764 (0)
	20	-106,721 (0,683)	-106,761 (0,013)	-33,402 (44,721)	-106,764 (0,001)	2-10	-106,764 (0)
	50	-106,761 (0,022)	-106,764 (0,001)	-82,907 (37,297)	-106,764 (0)	5-25	-106,764 (0)
	100	-106,763 (0,007)	-106,764 (0,001)	-97,235 (22,866)	-106,764 (0)	10-50	-106,764 (0)
Modified Schaffer 1 (0)	10	0,11 (0,082)	0,095 (0,063)	0,419 (0,11)	0 (0)	2-10	0,001 (0,006)
	50	0,051 (0,046)	0,054	0,341	0 (0)	5-25	0 (0)

				(0,034)	(0,145)			
		100	0,024 (0,025)	0,034 (0,024)	0,274 (0,145)	0 (0)	10-50	0 (0)
		20	0,013 (0,015)	0,004 (0,003)	0,398 (0,131)	0 (0)	2-10	0 (0)
	50	50	0,006 (0,007)	0,001 (0,002)	0,241 (0,183)	0 (0)	5-25	0 (0)
		100	0,002 (0,003)	0,001 (0,001)	0,108 (0,145)	0 (0)	10-50	0 (0)
Modified Schaffer 2 (0.002)		20	0,105 (0,08)	0,1 (0,065)	0,422 (0,107)	0 (0)	2-10	0 (0,005)
	10	50	0,051 (0,045)	0,052 (0,036)	0,348 (0,141)	0 (0)	5-25	0 (0)
		100	0,022 (0,025)	0,032 (0,024)	0,284 (0,146)	0 (0)	10-50	0 (0)
		20	0,012 (0,019)	0,001 (0,002)	0,4 (0,133)	0 (0)	2-10	0 (0)
	50	50	0,003 (0,006)	0 (0)	0,24 (0,184)	0 (0)	5-25	0 (0)
		100	0 (0,002)	0 (0)	0,11 (0,146)	0 (0)	10-50	0 (0)
Modified Schaffer 3 (0.0015)		20	0,097 (0,07)	0,094 (0,059)	0,414 (0,113)	0,073 (0,051)	2-10	0,002 (0)
	10	50	0,052 (0,038)	0,05 (0,033)	0,328 (0,147)	0,04 (0,027)	5-25	0,002 (0)
		100	0,027 (0,019)	0,032 (0,021)	0,263 (0,14)	0,024 (0,016)	10-50	0,002 (0)
		20	0,014 (0,019)	0,005 (0,003)	0,382 (0,141)	0,003 (0,002)	2-10	0,002 (0)
	50	50	0,004 (0,003)	0,003 (0,001)	0,231 (0,181)	0,002 (0,001)	5-25	0,002 (0)
		100	0,002 (0,001)	0,002 (0,001)	0,089 (0,125)	0,002 (0)	10-50	0,002 (0)
Modified Schaffer 4 (0.2925)		20	0,351 (0,037)	0,339 (0,029)	0,469 (0,043)	0,334 (0,029)	2-10	0,293 (0)
	10	50	0,325 (0,023)	0,32 (0,018)	0,442 (0,057)	0,313 (0,015)	5-25	0,293 (0)
		100	0,313 (0,014)	0,309 (0,011)	0,415 (0,062)	0,305 (0,009)	10-50	0,293 (0)
		20	0,304 (0,01)	0,294 (0,002)	0,462 (0,051)	0,294 (0,001)	2-10	0,293 (0)
	50	50	0,3 (0,006)	0,293 (0,001)	0,404 (0,076)	0,293 (0)	5-25	0,293 (0)
		100	0,296 (0,003)	0,293 (0)	0,344 (0,064)	0,293 (0)	10-50	0,293 (0)

Table2: Simulation Results for 2-vars (Continued)

Function Name	Iter	Pop	GA	DE	PSO	ABC	M-F	α -MGA
Egg Holder (- 959.64)	10	20	-831,356 (87,405)	-811,582 (83,336)	-353,754 (193,479)	-933,859 (42,282)	2-10	-955,126 (12,629)
		50	-898,755 (50,966)	-872,128 (55,929)	-494,758 (189,417)	-942,641 (19,28)	5-25	-959,52 (1,389)

	100	-922,728 (39,165)	-901,721 (35,02)	-581,453 (174,733)	-948,06 (11,934)	10-50	-959,641 (0)
	20	-906,518 (56,547)	-915,565 (32,578)	-385,8 (197,582)	-953,188 (14,935)	2-10	-958,051 (7,69)
	50	-951,301 (23,125)	-935,645 (20,026)	-603,564 (187,643)	-956,638 (6,353)	5-25	-959,641 (0)
	100	-958,517 (8,587)	-947,413 (11,187)	-687,331 (164,77)	-959,215 (1,448)	10-50	-959,641 (0)
Chichinadze (- 43.3159)	20	-42,165 (1,047)	-42,132 (1,036)	36,088 (160,402)	-42,216 (1,263)	2-10	-43,314 (0,036)
	10	-42,625 (0,46)	-42,738 (0,396)	-32,152 (17,574)	-42,972 (0,417)	5-25	-43,316 (0)
	100	-42,841 (0,22)	-42,899 (0,206)	-35,735 (5,868)	-43,187 (0,186)	10-50	-43,316 (0)
	20	-43,212 (0,141)	-43,315 (0,033)	26,039 (155,447)	-43,316 (0)	2-10	-43,315 (0,014)
	50	-43,116 (0,157)	-43,316 (0)	-42,149 (2,558)	-43,316 (0)	5-25	-43,316 (0)
	100	-43,208 (0,122)	-43,316 (0)	-42,794 (0,477)	-43,316 (0)	10-50	-43,316 (0)
Mc Cormick (0.2926)	20	-1,892 (0,038)	-1,906 (0,017)	1,159 (2,84)	-1,91 (0,006)	2-10	-1,913 (0)
	10	-1,906 (0,011)	-1,911 (0,003)	-0,42 (1,533)	-1,912 (0,001)	5-25	-1,913 (0)
	100	-1,91 (0,004)	-1,912 (0,001)	-0,923 (1,366)	-1,913 (0,001)	10-50	-1,913 (0)
	20	-1,913 (0)	-1,913 (0)	1,062 (2,754)	-1,913 (0)	2-10	-1,913 (0)
	50	-1,913 (0)	-1,913 (0)	-0,806 (1,46)	-1,913 (0)	5-25	-1,913 (0)
	100	-1,913 (0)	-1,913 (0)	-1,095 (1,37)	-1,913 (0)	10-50	-1,913 (0)
Three-Humps Camel Back (0)	20	0,044 (0,058)	0,021 (0,036)	19,682 (86,879)	0 (0)	2-10	0 (0)
	10	0,017 (0,019)	0,006 (0,007)	0,761 (2,029)	0 (0)	5-25	0 (0)
	100	0,006 (0,007)	0,003 (0,003)	0,321 (0,737)	0 (0)	10-50	0 (0)
	20	0,001 (0,001)	0 (0)	25,17 (118,18)	0 (0)	2-10	0 (0)
	50	0,001 (0,001)	0 (0)	0,656 (10,216)	0 (0)	5-25	0 (0)
	100	0 (0)	0 (0)	0,109 (0,86)	0 (0)	10-50	0 (0)
Zettle (-0.0038)	20	0,023 (0,037)	0,007 (0,013)	74,722 (177,25)	-0,001 (0,002)	2-10	-0,004 (0)
	10	0,006 (0,011)	0 (0,004)	3,242 (19,146)	-0,003 (0,001)	5-25	-0,004 (0)
	100	0 (0,005)	-0,002 (0,002)	0,353 (3,278)	-0,003 (0,001)	10-50	-0,004 (0)
	50	-0,003 (0,001)	-0,004 (0)	60,979 (147,379)	-0,004 (0)	2-10	-0,004 (0)
	50	-0,003	-0,004 (0)	0,723	-0,004	5-25	-0,004 (0)

		(0,001)		(7,639)	(0)			
	100	-0,004 (0)	-0,004 (0)	0,007 (0,037)	-0,004 (0)	10-50	-0,004 (0)	
Styblinski-Tang (-78.332)	20	-76,262 (3,394)	-78,07 (0,91)	-49,65 (18,417)	-78,331 (0,001)	2-10	-78,332 (0)	
	10	50	-77,797 (0,825)	-78,274 (0,077)	-62,251 (11,248)	-78,324 (0,012)	5-25	-78,332 (0)
		100	-78,161 (0,24)	-78,307 (0,029)	-66,42 (9,427)	-78,329 (0,003)	10-50	-78,332 (0)
		20	-78,328 (0,028)	-78,318 (0,447)	-51,558 (17,344)	-78,332 (0)	2-10	-78,332 (0)
	50	50	-78,327 (0,008)	-78,332 (0)	-66,731 (10,254)	-78,332 (0)	5-25	-78,332 (0)
		100	-78,331 (0,001)	-78,332 (0)	-69,884 (9,05)	-78,332 (0)	10-50	-78,332 (0)
Bukin (-124.75)	20	-124,323 (2,259)	-122,872 (1,458)	29,652 (138,853)	-124,745 (0,017)	2-10	-124,75 (0)	
	10	50	-124,74 (0,038)	-123,834 (0,682)	-59,3 (65,374)	-124,75 (0,001)	5-25	-124,75 (0)
		100	-124,749 (0,004)	-124,213 (0,38)	-90,311 (50,032)	-124,75 (0)	10-50	-124,75 (0)
		20	-124,75 (0)	-124,75 (0)	28,075 (147,68)	-124,75 (0)	2-10	-124,75 (0)
	50	50	-124,75 (0)	-124,75 (0)	-96,45 (52,503)	-124,75 (0)	5-25	-124,75 (0)
		100	-124,75 (0)	-124,75 (0)	-121,241 (19,511)	-124,75 (0)	10-50	-124,75 (0)
Leon (0)	20	0,131 (0,194)	0,054 (0,075)	14,485 (31,803)	0,02 (0,024)	2-10	0 (0)	
	10	50	0,043 (0,061)	0,01 (0,015)	1,559 (3,669)	0,001 (0,001)	5-25	0 (0)
		100	0,016 (0,02)	0,004 (0,005)	0,874 (1,229)	0,002 (0,001)	10-50	0 (0)
		20	0,003 (0,012)	0 (0)	14,989 (35,826)	0,004 (0,003)	2-10	0 (0)
	50	50	0,001 (0,002)	0 (0)	1,107 (5,934)	0,001 (0,001)	5-25	0 (0)
		100	0 (0)	0 (0)	0,372 (0,659)	0 (0)	10-50	0 (0)
Giunta (0.0645)	20	0,066 (0,003)	0,065 (0)	0,228 (0,114)	0,065 (0)	2-10	0,064 (0)	
	10	50	0,065 (0)	0,065 (0)	0,135 (0,085)	0,064 (0)	5-25	0,064 (0)
		100	0,065 (0)	0,065 (0)	0,102 (0,061)	0,064 (0)	10-50	0,064 (0)
		20	0,064 (0)	0,064 (0)	0,213 (0,116)	0,064 (0)	2-10	0,064 (0)
	50	50	0,064 (0)	0,064 (0)	0,112 (0,077)	0,064 (0)	5-25	0,064 (0)
		100	0,064 (0)	0,064 (0)	0,087 (0,053)	0,064 (0)	10-50	0,064 (0)
Schaffer (0)	10	20	0,107	0,096	0,426	0 (0)	2-10	0 (0)

		(0,079)	(0,063)	(0,1)				
	50	0,048 (0,046)	0,052 (0,036)	0,348 (0,142)	0 (0)	5-25	0 (0)	
	100	0,022 (0,025)	0,033 (0,023)	0,28 (0,147)	0 (0)	10-50	0 (0)	
	20	0,012 (0,017)	0,002 (0,003)	0,397 (0,134)	0 (0)	2-10	0 (0)	
	50	0,003 (0,006)	0 (0,001)	0,241 (0,183)	0 (0)	5-25	0 (0)	
	100	0,001 (0,002)	0 (0)	0,107 (0,146)	0 (0)	10-50	0 (0)	
Schwefel (-837.966)	20	-698,646 (90,85)	-771,261 (62,431)	-303,619 (178,511)	-814,183 (27,664)	2-10	-837,729 (7,483)	
	10	50	-744,772 (73,514)	-813,67 (34,524)	-458,757 (162,125)	-836,981 (0,543)	5-25	-837,966 (0)
		100	-789,51 (52,019)	-830,362 (12,963)	-521,811 (148,818)	-837,516 (0,263)	10-50	-837,966 (0)
	20	-811,898 (52,733)	-836,803 (11,215)	-337,601 (189,937)	-837,963 (0,034)	2-10	-837,966 (0)	
	50	50	-817,097 (46,394)	-837,964 (0,008)	-542,363 (156,527)	-837,966 (0)	5-25	-837,966 (0)
		100	-834,756 (15,099)	-837,966 (0,001)	-626,766 (145,336)	-837,966 (0)	10-50	-837,966 (0)
Ackley (0)	20	2,364 (1,545)	2,715 (1,155)	15,196 (5,157)	0 (0)	2-10	0 (0)	
	10	50	1,247 (0,903)	1,946 (0,935)	9,794 (5,176)	0 (0)	5-25	0 (0)
		100	0,597 (0,475)	1,38 (0,837)	7,414 (3,91)	0 (0)	10-50	0 (0)
	20	0,023 (0,151)	0 (0)	13,906 (6,247)	0 (0)	2-10	0 (0)	
	50	50	0,016 (0,013)	0 (0)	4,196 (6,155)	0 (0)	5-25	0 (0)
		100	0,006 (0,005)	0 (0)	0,867 (2,605)	0 (0)	10-50	0 (0)
Bohachevsky (0)	20	0,662 (0,411)	0,467 (0,283)	71,355 (84,115)	0 (0)	2-10	0 (0)	
	10	50	0,507 (0,276)	0,29 (0,195)	10,7 (25,031)	0 (0)	5-25	0 (0)
		100	0,358 (0,225)	0,174 (0,141)	3,705 (6,584)	0 (0)	10-50	0 (0)
	20	0,023 (0,038)	0 (0)	56,403 (77,762)	0 (0)	2-10	0 (0)	
	50	50	0,029 (0,037)	0 (0)	2,602 (13,553)	0 (0)	5-25	0 (0)
		100	0,011 (0,017)	0 (0)	0,159 (0,711)	0 (0)	10-50	0 (0)
Griewank (0)	20	0,122 (0,076)	0,12 (0,075)	1,054 (0,735)	0 (0)	2-10	0 (0)	
	10	50	0,076 (0,044)	0,074 (0,041)	0,546 (0,346)	0 (0)	5-25	0 (0)
		100	0,055	0,05	0,389	0 (0)	10-50	0 (0)

		(0,031)	(0,027)	(0,244)			
	20	0,023 (0,017)	0,017 (0,012)	0,836 (0,729)	0 (0)	2-10	0 (0)
50	50	0,016 (0,01)	0,009 (0,006)	0,265 (0,298)	0 (0)	5-25	0 (0)
	100	0,01 (0,007)	0,007 (0,004)	0,129 (0,149)	0 (0)	10-50	0 (0)

Table3: Simulation Results for 2-vars (Continued)

Function Name	Iter	Pop	GA	DE	PSO	ABC	M-F	α -MGA	
Holzman (0)	20	50	0,034 (0,119)	0,002 (0,007)	1144,584 (2416,603)	0 (0)	2-10	0 (0)	
			0,007 (0,02)	0 (0,001)	59,988 (360,288)	0 (0)	5-25	0 (0)	
			0,001 (0,004)	0 (0)	4,381 (30,146)	0 (0)	10-50	0 (0)	
	50	50	0 (0)	0 (0)	1011,876 (2196,517)	0 (0)	2-10	0 (0)	
			0 (0)	0 (0)	11,948 (176,309)	0 (0)	5-25	0 (0)	
			0 (0)	0 (0)	0,829 (26,213)	0 (0)	10-50	0 (0)	
	Hyperellipsoid (0)	20	50	0,024 (0,035)	0,01 (0,014)	7,873 (9,834)	0 (0)	2-10	0 (0)
				0,011 (0,014)	0,003 (0,004)	1,401 (3,745)	0 (0)	5-25	0 (0)
				0,005 (0,006)	0,002 (0,002)	0,401 (0,855)	0 (0)	10-50	0 (0)
50		50	0 (0)	0 (0)	6,627 (8,947)	0 (0)	2-10	0 (0)	
			0 (0)	0 (0)	0,275 (1,529)	0 (0)	5-25	0 (0)	
			0 (0)	0 (0)	0,032 (0,675)	0 (0)	10-50	0 (0)	
Levy (0)		20	50	0,033 (0,048)	0,01 (0,018)	3,753 (5,212)	0,001 (0,002)	2-10	0 (0)
				0,016 (0,022)	0,003 (0,004)	0,917 (1,566)	0 (0)	5-25	0 (0)
				0,007 (0,008)	0,001 (0,002)	0,366 (0,652)	0 (0)	10-50	0 (0)
	50	50	0 (0)	0 (0)	3,528 (5,123)	0 (0)	2-10	0 (0)	
			0 (0)	0 (0)	0,599 (1,355)	0 (0)	5-25	0 (0)	
			0 (0)	0 (0)	0,096 (0,511)	0 (0)	10-50	0 (0)	
	Maxmod (0)	20	50	1,302 (0,913)	1,551 (0,95)	33,915 (22,938)	0 (0)	2-10	0 (0)
				0,87 (0,53)	0,884 (0,52)	11,662 (10,909)	0 (0)	5-25	0 (0)
				0,582 (0,359)	0,612 (0,332)	6,849 (5,327)	0 (0)	10-50	0 (0)
50		50	0,058 (0,053)	0 (0)	28,639 (22,637)	0 (0)	2-10	0 (0)	
			0,083 (0,056)	0 (0)	2,604 (7,021)	0 (0)	5-25	0 (0)	
			0,037 (0,029)	0 (0)	0,19 (0,746)	0 (0)	10-50	0 (0)	
Multimod (0)		10	20	0,014	0,001	28,851 (110,77)	0 (0)	2-10	0 (0)

			(0,033)	(0,003)				
	50		0,004 (0,007)	0 (0,001)	1,659 (4,464)	0 (0)	5-25	0 (0)
	100		0,001 (0,002)	0 (0)	0,775 (2,752)	0 (0)	10-50	0 (0)
	20		0 (0)	0 (0)	21,35 (104,755)	0 (0)	2-10	0 (0)
	50	50	0 (0)	0 (0)	0,056 (1,435)	0 (0)	5-25	0 (0)
	100		0 (0)	0 (0)	0,002 (0,022)	0 (0)	10-50	0 (0)
Rastrigin (0)	20		1,983 (1,35)	1,876 (1,121)	15,261 (9,574)	0 (0)	2-10	0 (0)
	10	50	1,232 (0,736)	1,077 (0,644)	9,118 (6,156)	0 (0)	5-25	0 (0)
	100		0,846 (0,592)	0,74 (0,492)	6,588 (4,38)	0 (0)	10-50	0 (0)
	20		0,178 (0,341)	0,149 (0,263)	12,461 (9,686)	0 (0)	2-10	0 (0)
	50	50	0,08 (0,181)	0,025 (0,052)	4,221 (4,673)	0 (0)	5-25	0 (0)
	100		0,028 (0,067)	0,008 (0,011)	2,243 (2,734)	0 (0)	10-50	0 (0)
Rosenbrock (0)	20		1,703 (2,307)	1,034 (1,251)	17720,27 (66454,04)	0,212 (0,208)	2-10	0 (0)
	10	50	0,752 (0,906)	0,316 (0,406)	217,524 (2195,584)	0,049 (0,058)	5-25	0 (0)
	100		0,332 (0,373)	0,122 (0,137)	32,155 (167,565)	0,02 (0,024)	10-50	0 (0)
	20		0,087 (0,157)	0,01 (0,047)	19664,01 (81922,65)	0,046 (0,046)	2-10	0 (0)
	50	50	0,076 (0,112)	0 (0,001)	30,562 (219,707)	0,009 (0,009)	5-25	0 (0)
	100		0,032 (0,047)	0 (0)	9,086 (118,357)	0,003 (0,003)	10-50	0 (0)
Sine Envelope (0)	20		0,14 (0,093)	0,103 (0,064)	0,421 (0,112)	0 (0)	2-10	0,003 (0,01)
	10	50	0,084 (0,06)	0,058 (0,037)	0,346 (0,143)	0 (0)	5-25	0 (0,002)
	100		0,045 (0,033)	0,037 (0,024)	0,274 (0,146)	0 (0)	10-50	0 (0)
	20		0,03 (0,033)	0,01 (0,002)	0,399 (0,129)	0 (0)	2-10	0,001 (0,007)
	50	50	0,032 (0,031)	0,009 (0,002)	0,255 (0,18)	0 (0)	5-25	0 (0)
	100		0,012 (0,009)	0,008 (0,003)	0,124 (0,153)	0 (0)	10-50	0 (0)
Sphere (0)	20		0,014 (0,02)	0,007 (0,01)	5,333 (6,202)	0 (0)	2-10	0 (0)
	10	50	0,007 (0,009)	0,002 (0,003)	0,848 (1,975)	0 (0)	5-25	0 (0)
	100		0,004 (0,004)	0,001 (0,001)	0,244 (0,629)	0 (0)	10-50	0 (0)
	50	20	0 (0)	0 (0)	4,707 (5,929)	0 (0)	2-10	0 (0)

		50	0 (0)	0 (0)	0,18 (0,983)	0 (0)	5-25	0 (0)
		100	0 (0)	0 (0)	0,005 (0,121)	0 (0)	10-50	0 (0)
Sumsquares (0)	10	20	0,081 (0,118)	0,038 (0,053)	29,539 (37,683)	0 (0)	2-10	0 (0)
		50	0,045 (0,053)	0,013 (0,015)	4,693 (11,137)	0 (0)	5-25	0 (0)
		100	0,019 (0,024)	0,006 (0,006)	1,27 (2,747)	0 (0)	10-50	0 (0)
	50	20	0,001 (0,001)	0 (0)	26,949 (36,544)	0 (0)	2-10	0 (0)
		50	0,001 (0,001)	0 (0)	1,354 (8,694)	0 (0)	5-25	0 (0)
		100	0 (0,001)	0 (0)	0,047 (0,761)	0 (0)	10-50	0 (0)

When the number of parameters is increased, the performance distinction is more revealed. Table 4 summarizes the reports for 10-variables cases. It is shown in Table 4 that *ABC* and *α -MGA* clearly have better performances than *GA*, *DE*, and *PSO*. *α -MGA* and *ABC* have nearly equal performance except three functions. For Levy and Rosenbrock functions *α -MGA* performs better than *ABC*. However, for Sine Envelope function, *ABC* performs better. Overall, *α -MGA* outperforms the rest except for Sine Envelope function.

Table4: Simulation Results for 10-vars

Function Name	Iter	Pop	GA	DE	PSO	ABC	M-F	α -MGA	
Ackley (0)	10	20	13,664 (1,856)	17,642 (1,103)	19,68 (0,98)	0 (0)	2-10	0 (0)	
		50	10,276 (1,621)	16,772 (1,134)	18,686 (1,443)	0 (0)	5-25	0 (0)	
		100	8,419 (1,206)	16,103 (1,053)	17,82 (1,48)	0 (0)	10-50	0 (0)	
	50	20	8,25 (1,965)	6,935 (1,103)	19,313 (1,122)	0 (0)	2-10	0 (0)	
		50	4,321 (1,082)	6,194 (0,776)	17,061 (2,326)	0 (0)	5-25	0 (0)	
		100	2,462 (0,668)	5,654 (0,669)	13,676 (3,185)	0 (0)	10-50	0 (0)	
	Bohachevsky (0)	10	20	147,479 (69,627)	362,909 (111,571)	939,113 (374,452)	0 (0)	2-10	0 (0)
			50	78,586 (32,106)	277,018 (81,691)	588,271 (270,352)	0 (0)	5-25	0 (0)
100			54,039 (18,95)	227,112 (62,437)	422,896 (197,751)	0 (0)	10-50	0 (0)	
50		20	32,623 (19,941)	15,184 (4,422)	885,218 (363,058)	0 (0)	2-10	0 (0)	
		50	10,877 (4,009)	11,988 (2,477)	339,369 (222,862)	0 (0)	5-25	0 (0)	
		100	7,778 (1,836)	10,317 (1,783)	139,899 (123,145)	0 (0)	10-50	0 (0)	
Griewank (0)	10	20	1,569 (0,278)	2,506 (0,444)	4,765 (1,501)	0 (0)	2-10	0 (0)	

	50	1,296 (0,137)	2,145 (0,341)	3,46 (1,088)	0 (0)	5-25	0 (0)
	100	1,19 (0,091)	1,952 (0,268)	2,749 (0,827)	0 (0)	10-50	0 (0)
	20	0,973 (0,181)	0,975 (0,094)	4,616 (1,475)	0 (0)	2-10	0 (0)
50	50	0,846 (0,116)	0,905 (0,104)	2,41 (0,974)	0 (0)	5-25	0 (0)
	100	0,819 (0,108)	0,848 (0,108)	1,513 (0,509)	0 (0)	10-50	0 (0)
Holzman (0)	20	972,231 (1008,855)	4495,354 (2753,344)	31790,38 (24119,01)	0 (0)	2-10	0 (0)
10	50	314,529 (275,631)	2513,16 (1436,615)	12437,99 (11562,48)	0 (0)	5-25	0 (0)
	100	145,016 (118,433)	1733,758 (986,383)	6835,87 (7309,596)	0 (0)	10-50	0 (0)
	20	75,959 (127,9)	4,973 (5,741)	28679,41 (23996,48)	0 (0)	2-10	0 (0)
50	50	10,306 (15,282)	2,076 (1,636)	5352,36 (8347,281)	0 (0)	5-25	0 (0)
	100	4,838 (6,031)	1,188 (0,808)	1186,418 (2619,582)	0 (0)	10-50	0 (0)
Hyperellipsoid (0)	20	29,656 (15,228)	75,98 (24,914)	215 (90,073)	0 (0)	2-10	0 (0)
10	50	15,738 (7,009)	55,657 (16,354)	128,897 (62,882)	0 (0)	5-25	0 (0)
	100	10,442 (4,269)	45,851 (13,581)	90,271 (44,727)	0 (0)	10-50	0 (0)
	20	5,799 (4,79)	1,945 (0,956)	206,624 (97,834)	0 (0)	2-10	0 (0)
50	50	1,179 (0,759)	1,286 (0,483)	78,076 (57,863)	0 (0)	5-25	0 (0)
	100	0,563 (0,317)	0,992 (0,329)	27,119 (25,638)	0 (0)	10-50	0 (0)
Levy (0)	20	7,245 (3,652)	14,956 (5,087)	44,649 (22,728)	0,46 3 (0,106)	2-10	0 (0)
10	50	4,03 (2,051)	11,443 (3,566)	27,83 (14,099)	0,00 2 (0) 0,03	5-25	0 (0)
	100	2,863 (1,257)	9,431 (2,947)	20,209 (10,428)	2 (0,005)	10-50	0 (0)
50	20	1,409 (1,001)	0,7 (0,318)	38,385 (20,41)	0,02 7 (0,022)	2-10	0 (0)
	50	0,498 (0,293)	0,476 (0,149)	14,968 (10,226)	0,00 1 (0)	5-25	0 (0)

		100	0,317 (0,135)	0,377 (0,096)	7,352 (5,294)	0,00 4 (0,00 2)	10-50	0 (0)
Maxmod (0)		20	25,844 (6,771)	50,005 (7,923)	67,736 (13,411)	0 (0)	2-10	0 (0)
	10	50	17,888 (4,061)	43,974 (6,633)	54,175 (11,942)	0 (0)	5-25	0 (0)
		100	14,096 (3,029)	39,945 (5,771)	46,693 (11,093)	0 (0)	10-50	0 (0)
		20	17,438 (6,098)	21,968 (4,55)	66,049 (15,157)	0 (0)	2-10	0 (0)
	50	50	6,006 (2,359)	18,527 (3,31)	43,812 (13,071)	0 (0)	5-25	0 (0)
		100	2,683 (0,924)	16,688 (2,624)	31,32 (10,123)	0 (0)	10-50	0 (0)
Multimod (0)		20	12,383 (92,505)	101,737 (357,865)	787727,8 (9142498)	0 (0)	2-10	0 (0)
	10	50	1,422 (5,098)	9,178 (25,199)	29396,3 (414184,7)	0 (0)	5-25	0 (0)
		100	0,213 (0,858)	1,783 (3,985)	2642,988 (13607,49)	0 (0)	10-50	0 (0)
		20	0,012 (0,133)	0 (0)	4120,023 (26255,66)	0 (0)	2-10	0 (0)
	50	50	0,046 (0,403)	0 (0)	76,866 (1143,41)	0 (0)	5-25	0 (0)
		100	0,005 (0,029)	0 (0)	6,843 (106,578)	0 (0)	10-50	0 (0)
Rastrigin (0)		20	65,23 (11,076)	81,226 (11,56)	117,713 (23,615)	0 (0)	2-10	0 (0)
	10	50	59,214 (9,314)	72,368 (9,658)	103,49 (19,032)	0 (0)	5-25	0 (0)
		100	54,427 (8,316)	66,862 (8,774)	95,714 (16,243)	0 (0)	10-50	0 (0)
		20	23,744 (8,333)	30,663 (5,713)	104,94 (24,675)	0 (0)	2-10	0 (0)
	50	50	27,932 (10,143)	26,375 (4,443)	68,697 (19,379)	0 (0)	5-25	0 (0)
		100	34,278 (7,398)	23,662 (3,948)	57,079 (16,709)	0 (0)	10-50	0 (0)
Rosenbrock (0)		20	17042,88 (16001,3)	23140,21 (15034,07)	400170,1 (328178,6)	9 (0)	2-10	0 (0)
	10	50	6414,64 (5259,97 9)	13605,17 (7501,357)	143787,2 (147094,7)	9 (0)	5-25	0 (0)
		100	3334,193 (2275,22 7)	8956,315 (4807,962)	68520,52 (67955,59)	3,55 1 (0,22 2)	10-50	0 (0)
		50	1402,844	243,277	394071,8	8,97	2-10	0 (0)

		(1925,824)	(114,312)	(318823,7)	7 (0,187) 7,50			
	50	376,119 (362,377)	161,01 (61,437)	60474,99 (94959,98)	6 (1,787)	5-25	0 (0)	
	100	258,205 (170,224)	122,794 (40,909)	13290,32 (22382,68)	2,64 1 (0,774)	10-50	0 (0)	
Sine Envelope (0)	20	3,696 (0,254)	3,707 (0,229)	4,159 (0,235)	0 (0)	2-10	0,128 (0,193)	
	10	50	3,54 (0,245)	3,559 (0,203)	4,031 (0,235)	0 (0)	5-25	0,044 (0,027)
		100	3,428 (0,239)	3,45 (0,19)	3,951 (0,218)	0 (0)	10-50	0,029 (0,021)
	50	20	2,726 (0,424)	2,716 (0,269)	4,021 (0,294)	0 (0)	2-10	0,022 (0,048)
		50	2,848 (0,464)	2,522 (0,243)	3,743 (0,313)	0 (0)	5-25	0,005 (0,011)
		100	2,765 (0,413)	2,382 (0,232)	3,576 (0,302)	0 (0)	10-50	0,001 (0,004)
Sphere (0)	20	6,051 (2,911)	15,672 (5,053)	41,221 (16,183)	0 (0)	2-10	0 (0)	
	10	50	3,216 (1,446)	11,885 (3,525)	25,417 (11,229)	0 (0)	5-25	0 (0)
		100	2,091 (0,815)	9,975 (2,796)	18,202 (8,186)	0 (0)	10-50	0 (0)
	50	20	1,072 (0,739)	0,417 (0,194)	38,197 (15,33)	0 (0)	2-10	0 (0)
		50	0,231 (0,152)	0,268 (0,101)	14,273 (9,089)	0 (0)	5-25	0 (0)
		100	0,11 (0,067)	0,206 (0,069)	5,808 (5,383)	0 (0)	10-50	0 (0)
Sumsquares (0)	20	114,106 (55,213)	291,724 (95,993)	817,292 (359,308)	0 (0)	2-10	0 (0)	
	10	50	59,741 (26,435)	216,137 (62,926)	497,445 (249,402)	0 (0)	5-25	0 (0)
		100	39,19 (16,176)	176,605 (51,026)	344,278 (169,925)	0 (0)	10-50	0 (0)
	50	20	21,352 (16,761)	7,473 (3,429)	767,07 (367,142)	0 (0)	2-10	0 (0)
		50	4,293 (2,909)	4,956 (1,832)	277,628 (192,593)	0 (0)	5-25	0 (0)
		100	2,095 (1,193)	3,735 (1,212)	114,339 (110,063)	0 (0)	10-50	0 (0)

Table 5 presents some additional information. It is shown in Table 5 that performances of *GA*, *DE*, and *PSO* are slightly decreased as the number of parameters is increased. The performances of these algorithms drastically decreased for some functions. However, success of *ABC* and α -*MGA* still remains

same. As in shown in 4, *ABC* has the same failure for Levy and Rosenbrock. Similarly, α -MGA failures for Sine Envelope for $p = 25$ as same in case of $p = 10$.

Table5: Simulation results for 25-vars

Function Name	Iter	Pop	GA	DE	PSO	ABC	M-F	α -MGA
Ackley (0)	10	20	15,591 (1,116)	20,141 (0,294)	20,124 (0,459)	0 (0)	2-10	0 (0)
		50	12,712 (1,039)	19,919 (0,31)	19,61 (0,636)	0 (0)	5-25	0 (0)
		100	10,819 (0,885)	19,73 (0,305)	19,256 (0,661)	0 (0)	10-50	0 (0)
	50	20	13,114 (1,332)	16,843 (0,662)	19,872 (0,527)	0 (0)	2-10	0 (0)
		50	9,242 (1,113)	16,207 (0,64)	18,94 (0,926)	0 (0)	5-25	0 (0)
		100	6,666 (0,838)	15,797 (0,598)	17,794 (1,189)	0 (0)	10-50	0 (0)
Bohachevsky (0)	10	20	596,049 (171,753)	2555,948 (360,233)	2663,682 (645,92)	0 (0)	2-10	0 (0)
		50	348,977 (97,386)	2267,685 (297,989)	2079,327 (527,234)	0 (0)	5-25	0 (0)
		100	245,535 (59,148)	2108,463 (268,957)	1761,264 (439,633)	0 (0)	10-50	0 (0)
	50	20	297,013 (100,067)	672,875 (132,4)	2596,184 (633,267)	0 (0)	2-10	0 (0)
		50	121,054 (37,452)	572,092 (95,564)	1533,057 (486,283)	0 (0)	5-25	0 (0)
		100	69,175 (19,407)	500,888 (77,811)	989,931 (349,042)	0 (0)	10-50	0 (0)
Griewank (0)	10	20	3,295 (0,681)	10,895 (1,396)	11,238 (2,435)	0 (0)	2-10	0 (0)
		50	2,305 (0,373)	9,8 (1,082)	8,995 (2,003)	0 (0)	5-25	0 (0)
		100	1,883 (0,239)	9,08 (1,028)	7,805 (1,72)	0 (0)	10-50	0 (0)
	50	20	2,118 (0,418)	3,581 (0,506)	10,849 (2,433)	0 (0)	2-10	0 (0)
		50	1,416 (0,15)	3,165 (0,376)	6,957 (1,866)	0 (0)	5-25	0 (0)
		100	1,201 (0,072)	2,898 (0,316)	4,899 (1,402)	0 (0)	10-50	0 (0)
Holzman (0)	10	20	12730,57 (8239,852)	170395,1 (48367,99)	202353,5 (93126,63)	0 (0)	2-10	0 (0)
		50	4988,124 (3079,53)	136220,5 (34913,89)	128031 (70142,38)	0 (0)	5-25	0 (0)
		100	2575,84 (1540,132)	113060,6 (28568,24)	91709,15 (49673)	0 (0)	10-50	0 (0)
	50	20	4019,249 (2961,206)	14552,4 (6130,233)	187778,2 (91848,68)	0 (0)	2-10	0 (0)
		50	926,4	9842,23	82009,01	0 (0)	5-25	0 (0)

			(683,06)	(3588,24)	(56733,65)			
		100	373,321 (283,523)	7540,364 (2524,816)	36054,46 (28341,8)	0 (0)	10-50	0 (0)
Hyperellipsoid (0)		20	292,814 (96,646)	1237,22 (196,461)	1396,96 (377,215)	0 (0)	2-10	0 (0)
	10	50	165,578 (50,289)	1082,355 (155,653)	1018,812 (291,165)	0 (0)	5-25	0 (0)
		100	111,387 (32,599)	975,771 (136,795)	861,945 (243,886)	0 (0)	10-50	0 (0)
		20	145,466 (58,716)	305,826 (65,239)	1324,351 (365,588)	0 (0)	2-10	0 (0)
	50	50	49,812 (18,168)	256,33 (47,921)	733,985 (254,159)	0 (0)	5-25	0 (0)
		100	23,6 (8,578)	222,357 (38,123)	465,168 (184,265)	0 (0)	10-50	0 (0)
Levy (0)		20	34,236 (11,462)	117,111 (21,333)	138,133 (38,479)	1,39 (0,112)	2-10	0 (0)
	10	50	22,347 (7,027)	101,432 (16,371)	106,036 (34,202)	0,005 (0)	5-25	0 (0)
		100	16,106 (5,404)	91,576 (14,114)	89,07 (26,28)	0,09 (0,005)	10-50	0 (0)
		20	14,386 (5,832)	30,443 (6,189)	126,745 (39,444)	0,53 (0,132)	2-10	0 (0)
	50	50	6,209 (2,718)	25,253 (4,746)	69,083 (26,987)	0,005 (0,001)	5-25	0 (0)
		100	3,029 (1,314)	22,035 (4,124)	44,766 (16,847)	0,051 (0,009)	10-50	0 (0)
Maxmod (0)		20	38,464 (6,675)	79,928 (5,152)	79,305 (9,284)	0 (0)	2-10	0 (0)
	10	50	27,873 (4,252)	76,119 (4,749)	71,203 (9,917)	0 (0)	5-25	0 (0)
		100	22,514 (3,132)	73,377 (4,542)	67,495 (9,325)	0 (0)	10-50	0 (0)
		20	32,844 (6,364)	63,13 (5,335)	78,116 (10,069)	0 (0)	2-10	0 (0)
	50	50	17,844 (3,453)	59,107 (4,705)	64,634 (10,31)	0 (0)	5-25	0 (0)
		100	11,254 (2,044)	56,299 (4,139)	55,567 (9,701)	0 (0)	10-50	0 (0)
Multimod (0)		20	116179,1 (938043,3)	7,5e9 (3,6e10)	1,7e13 (2,1e14)	0 (0)	2-10	0 (0)
	10	50	2368,921 (25954,74)	3,2e8 (1,5e9)	7,2e10 (7,99e11)	0 (0)	5-25	0 (0)
		100	24,123 (326,568)	3,4e7 (1,3e8)	1,75e10 (4,2e11)	0 (0)	10-50	0 (0)
		20	167,382 (4147,982)	1,45 (6,939)	3,3e11 (8e12)	0 (0)	2-10	0 (0)
	50	50	37,647 (866,935)	0,057 (0,553)	3,79e6 (4,25e8)	0 (0)	5-25	0 (0)
		100	0,054 (0,99)	0,005 (0,02)	363447,8 (7526011)	0 (0)	10-50	0 (0)
Rastrigin (0)	10	20	213	306,379	323,735	0 (0)	2-10	0 (0)

			(20,334)	(22,324)	(37,242)			
	50		199,327 (16,79)	290,143 (19,087)	298,567 (30,551)	0 (0)	5-25	0 (0)
	100		191,584 (14,645)	277,861 (18,168)	285,816 (28,529)	0 (0)	10-50	0 (0)
	20		123,685 (22,096)	181,071 (14,75)	299,926 (39,794)	0 (0)	2-10	0 (0)
	50	50	120,475 (24,468)	170,48 (13,23)	235,241 (34,072)	0 (0)	5-25	0 (0)
	100		137,999 (20,882)	161,588 (11,984)	217,121 (32,874)	0 (0)	10-50	0 (0)
Rosenbrock (0)	20		149335,1 (70645,16)	628979,1 (220802,8)	1220033 (566082,1)	24 (0)	2-10	0 (0)
	10	50	84214,46 (35776,88)	463505,1 (153314,5)	726755,4 (371050,5)	24 (0)	5-25	0 (0)
	100		53482,74 (20751,93)	366797,6 (112093,1)	527091,6 (268808,5)	9,911 (0,134)	10-50	0 (0)
	20		48965,88 (28333,92)	47580,36 (18805,54)	1147589 (518185,2)	24 (0)	2-10	0 (0)
	50	50	22540,67 (12972,13)	31791,56 (11112,14)	462267,1 (295798,9)	24 (0)	5-25	0 (0)
	100		13398,31 (7238,126)	24822,7 (7984,633)	198604,2 (146506,3)	9,674 (0,453)	10-50	0 (0)
Sine Envelope (0)	20		10,787 (0,369)	11,02 (0,241)	11,429 (0,308)	0 (0)	2-10	0,459 (0,642)
	10	50	10,597 (0,352)	10,832 (0,233)	11,264 (0,317)	0 (0)	5-25	0,166 (0,083)
	100		10,409 (0,327)	10,705 (0,235)	11,166 (0,299)	0 (0)	10-50	0,125 (0,053)
	20		9,524 (0,628)	9,891 (0,316)	11,153 (0,384)	0 (0)	2-10	0,063 (0,195)
	50	50	9,578 (0,622)	9,659 (0,291)	10,849 (0,413)	0 (0)	5-25	0,009 (0,018)
	100		9,372 (0,61)	9,476 (0,293)	10,662 (0,386)	0 (0)	10-50	0,002 (0,006)
Sphere (0)	20		23,946 (7,464)	102,913 (14,281)	108,344 (25,436)	0 (0)	2-10	0 (0)
	10	50	13,419 (3,737)	91,873 (12,115)	83,823 (20,927)	0 (0)	5-25	0 (0)
	100		9,405 (2,589)	85,209 (10,245)	70,264 (17,634)	0 (0)	10-50	0 (0)
	20		11,523 (4,197)	27,231 (5,27)	103,017 (25,319)	0 (0)	2-10	0 (0)
	50	50	4,414 (1,581)	22,313 (3,759)	62,555 (19,236)	0 (0)	5-25	0 (0)
	100		2,153 (0,765)	19,815 (3,164)	39,895 (14,161)	0 (0)	10-50	0 (0)
Sumsquares (0)	20		1125,485 (386,555)	4731,712 (743,823)	5280,613 (1373,774)	0 (0)	2-10	0 (0)
	10	50	636,441 (192,483)	4138,663 (603,23)	3980,108 (1146,182)	0 (0)	5-25	0 (0)
	100		427,158 (122,255)	3748,475 (541,73)	3250,859 (930,374)	0 (0)	10-50	0 (0)

	20	532,576 (205,717)	1197,032 (259,949)	5048,675 (1441,534)	0 (0)	2-10	0 (0)
	50	189,056 (71,022)	971,884 (182,146)	2895,587 (1038,595)	0 (0)	5-25	0 (0)
	100	89,528 (32,12)	853,336 (145,365)	1762,823 (699,497)	0 (0)	10-50	0 (0)

The simulation results show that *ABC* and *α -MGA* outperform other methods in many cases. We applied a 2-samples *Wilcoxon Test (Mann-Whitney)* for independent samples to test equality of location parameters of two populations formed by results obtained by algorithms. Small p-values obtained by the test indicate that we can safely reject the null-hypothesis of $H_0: \mu_1 = \mu_2$ in contrast to $H_a: \mu_1 \neq \mu_2$ where μ_1 and μ_2 are location parameters of distributions related to the corresponding objective values. Table 6 reports the test results which have p-values are greater than 0.01.

Table 6: Cases of have that p-value greater than 0.01

Algorithm	Test Function	Variable Count	Iteration	Population Size	M-F	p-value
ABC	Carrom Table	2	50	100	10/50	0.1574
DE	Cross in Tray	2	50	100	10/50	0.02523
GA	Cross Leg Table	2	10	100	10/50	0.08321
ABC	Cross Leg Table	2	10	100	10/50	0.08321
ABC	Cross Leg Table	2	50	20	2/10	0.04539
DE	Pen Holder	2	50	100	10/50	0.31779
ABC	Modified Schaffer 1	2	10	50	5/25	0.04539
ABC	Chichinadze	2	50	50	5/25	0.31779
ABC	Mc Cormick	2	50	20	2/10	0.31779
ABC	Zettle	2	50	100	10/50	0.31779
DE	Styblinski-Tang	2	50	20	2/10	0.31779
DE	Bukin	2	50	50	5/25	0.08321
GA	Bukin	2	50	100	10/50	0.31779
DE	Leon	2	50	100	10/50	0.31779
GA	Giunta	2	50	100	10/50	0.0142
DE	Multimod	10	50	20	2/10	0.02523

It is shown in Table 6 that performance equality of *ABC* and *α -MGA* can not be rejected for Carrom Table, Cross Leg Table, Modified Schaffer 1, Chichinadze, Mc Cormick, and Zettle functions in the case of 2 parameters. Performance difference of *DE* and *α -MGA* is insignificant for 2-parameters versions of Cross In Tray, Pen Holder, Styblinski-Tang, Bukin, and Leon functions. Similarly, *GA* has nearly equal performance with *α -MGA* for 2-parameters versions of Cross Leg Table, Bukin, and Giunta. Performance of *PSO* is almost always different than the performance of *α -MGA*. Note that these comparisons include only the successfully calculated test cases that report the p-value larger than 0.01. In some cases, mostly as seen between *ABC* and *α -MGA*, algorithms reported the optimum precisely and the corresponding p-values are reported as NAs. These cases are not reported.

5. CONCLUSION

α -MGA is a modern, efficient, sexist, and population based evolutionary algorithm that mimic the sexual selection of animal swarms. Since only the general principals are given in the original paper (Drezner & Drezner, 2018), we specialize some steps of the algorithm for floating-point optimization of functions. We suggest to use the *Linear Crossover* and *Hooke-Jeeves* method for recombination and local fine-tuning operators, respectively. According to the previous simulation studies, It is proven that the *Linear Crossover* operator outperforms its counterparts. *Hooke-Jeeves* algorithm is a successful method for local search and it is very useful when it is coupled with an evolutionary algorithm as a hybridization tool. We perform a simulation study on a rich set of test functions to reveal the performance differences of the specialized α -MGA and the some set of evolutionary optimization methods. The simulation study involves comparisons with Genetic Algorithms (GAs) with floating-point encoding scheme, Differential Evolution (DE), Particle Swarm Optimization (PSO), and Artificial Bee Colony algorithm (ABC). Simulation results show that ABC and the specialized α -MGA have superior performance by means of obtaining global optimum of test functions. Dispite having similar results, the specialized algorithm outperforms the ABC method in a small subset of simulation configuration cases.

REFERENCES

- Allenson, R. (1992). Genetic algorithms with gender for multi-function optimisation. Edinburgh Parallel Computing Centre, Edinburgh, Scotland, Tech. Rep. EPCC-SS92-01.
- Ansotegui, C., Sellmann, M., & Tierney, K. (2009). A gender-based genetic algorithm for the automatic conguration of algorithms. *International Conference on Principles and Practice of Constraint Programming*, 142-157.
- Drezner, T. & Drezner, Z. (2006). Gender-specic genetic algorithms. *INFOR: Information Systems and Operational Research*, 44(2), 117-127.
- Drezner, Z. (2008). Extensive experiments with hybrid genetic algorithms for the solution of the quadratic assignment problem. *Computers & Operations Research*, 35(3), 717-736.
- Drezner, Z. & Drezner, T. D. (2018). The alpha male genetic algorithm. *IMA Journal of Management Mathematics*.
- Eberhart, R. & Kennedy, J. (1995). A new optimizer using particle swarm theory. In *Micro Machine and Human Science, 1995. MHS'95, Proceedings of the Sixth International Symposium on*, 39-43.
- Esquivel, S. C., Leiva, H. A., & Gallard, R. H. (1999). Multiplicity in genetic algorithms to face multicriteria optimization. *Evolutionary Computation, 1999. CEC 99. Proceedings of the 1999 Congress on*, 1, 85-90.
- Goldberg, D. (1989). Genetic algorithms: search and optimization algorithms.

- Herrera, F., Lozano, M., & Sanchez, A. M. (2003). A taxonomy for the crossover operator for real-coded genetic algorithms: An experimental study. *International Journal of Intelligent Systems*, 18(3), 309-338.
- Holland, J. H. (1975). *Adaptation in natural and artificial systems. An introductory analysis with application to biology, control, and artificial intelligence*. Ann Arbor, MI: University of Michigan Press, 439-444.
- Sanchez-Velazco, J. & Bullinaria, J. A., (2003). Sexual selection with competitive/co-operative operators for genetic algorithms. *Neural Networks and Computational Intelligence*, 191-196.
- Karaboga, D. & Basturk, B. (2007). A powerful and efficient algorithm for numerical function optimization: artificial bee colony (abc) algorithm. *Journal of Global Optimization*, 39(3), 459-471.
- Lis, J. & Eiben, A. E. (1997). A multi-sexual genetic algorithm for multiobjective optimization. *Evolutionary Computation, 1997., IEEE International Conference on*, 59-64.
- Mishra, S. K. (2006). Some new test functions for global optimization and performance of repulsive particle swarm method.
- Moser, I. (2009). Hooke-jeeves revisited. *Evolutionary Computation, 2009. CEC'09. IEEE Congress on*, 2670-2676.
- Rejeb, J. & AbuElhajj, M. (2000). New gender genetic algorithm for solving graph partitioning problems. *Circuits and Systems, 2000. Proceedings of the 43rd IEEE Midwest Symposium on*, 444-446.
- Satman, M. H. (2015). Hybridization of floating-point genetic algorithms using hooke-jeeves algorithm as an intelligent mutation operator. *Journal of Mathematical and Computational Science*, 5(3), 320.
- Satman, M. H. & Akadal, E. (2017). Machine-coded genetic operators and their performances in floating-point genetic algorithms. *International Journal of Advanced Mathematical Sciences*, 5(1), 8-19.
- Storn, R. & Price, K. (1997). Differential evolution-a simple and efficient heuristic for global optimization over continuous spaces. *Journal of Global Optimization*, 11(4), 341-359.
- Wagner, S. & Affenzeller, M. (2005). Sexualga: Gender-specific selection for genetic algorithms. *Proceedings of the 9th World Multi-Conference on Systemics, Cybernetics and Informatics (WMSCI)*, 4, 76-81.
- Vrajitoru, D. (2002). Simulating gender separation with genetic algorithms. *Proceedings of the 4th Annual Conference on Genetic and Evolutionary Computation*. 634-641. Morgan Kaufmann Publishers Inc., 2002.

APPENDIX 1

Test tube holder function:

$$f(x_1, x_2) = -4|\sin(x_1)\cos(x_2)e^{|\cos(\frac{x_1^2+x_2^2}{200})|}$$

for $-10 \leq x_1, x_2 \leq 10$ and $f^* = -10.8723$ is the global minimum.

Holder table function:

$$f(x_1, x_2) = -|\cos(x_1)\cos(x_2)e^{-(x_1^2+x_2^2)^{0.5}/\pi}|$$

for $-10 \leq x_1, x_2 \leq 10$ and $f^* = 26.92$ is the global minimum.

Carrom table function:

$$f(x_1, x_2) = -[\cos(x_1)\cos(x_2)e^{1-(x_1^2+x_2^2)^{0.5}/\pi}]^2/30$$

for $-10 \leq x_1, x_2 \leq 10$ and $f^* = -24.1568155$ is the global minimum.

Cross in tray function:

$$f(x_1, x_2) = -0.0001[|\sin(x_1)\sin(x_2)e^{100-(x_1^2+x_2^2)^{0.5}/\pi}| + 1]^{0.1}$$

for $-10 \leq x_1, x_2 \leq 10$ and $f^* = -2.06261218$ is the global minimum.

Crowned cross function:

$$f(x_1, x_2) = 0.0001[|\sin(x_1)\sin(x_2)e^{100-(x_1^2+x_2^2)^{0.5}/\pi}| + 1]^{0.1}$$

for $-10 \leq x_1, x_2 \leq 10$ and $f^* = 0$ is the global minimum.

Cross function:

$$f(x_1, x_2) = [|\sin(x_1)\sin(x_2)e^{100-(x_1^2+x_2^2)^{0.5}/\pi}| + 1]^{-0.1}$$

for $-10 \leq x_1, x_2 \leq 10$ and $f^* = 0$ is the global minimum.

Cross-leg table function:

$$f(x_1, x_2) = -[|\sin(x_1)\sin(x_2)e^{100-(x_1^2+x_2^2)^{0.5}/\pi}| + 1]^{-0.1}$$

for $-10 \leq x_1, x_2 \leq 10$ and $f^* = -1$ is the global minimum.

Pen holder function:

$$f(x_1, x_2) = -\exp[-|\cos(x_1)\cos(x_2)e^{1-(x_1^2+x_2^2)^{0.5}/\pi}|^{-1}]$$

for $-11 \leq x_1, x_2 \leq 11$ and $f^* = -0.96354$ is the global minimum.

Bird function:

$$f(x_1, x_2) = \sin(x_1)e^{[1-\cos(x_2)]^2} + \cos(x_2)e^{[1-\sin(x_1)]^2} + (x_1 - x_2)^2$$

for $-2\pi \leq x_1, x_2 \leq 2\pi$ and $f^* = -106.764537$ is the global minimum.

Modified Schaffer function #1:

$$f(x_1, x_2) = 0.5 + \frac{\sin^2(x_1^2 + x_2^2) - 0.5}{[1 + 0.001(x_1^2 + x_2^2)]^2}$$

for $-100 \leq x_1, x_2 \leq 100$ and $f^* = 0$ is the global minimum.

Modified Schaffer function #2:

$$f(x_1, x_2) = 0.5 + \frac{\sin^2(x_1^2 - x_2^2) - 0.5}{[1 + 0.001(x_1^2 + x_2^2)]^2}$$

for $-100 \leq x_1, x_2 \leq 100$ and $f^* = 0$ is the global minimum.

Modified Schaffer function #3:

$$f(x_1, x_2) = 0.5 + \frac{\sin^2[\cos(|x_1^2 - x_2^2|)] - 0.5}{[1 + 0.001(x_1^2 + x_2^2)]^2}$$

for $-100 \leq x_1, x_2 \leq 100$ and $f^* = 0.00156685$ is the global minimum.

Modified Schaffer function #4:

$$f(x_1, x_2) = 0.5 + \frac{\cos^2 [\sin [|x_1^2 - x_2^2|]] - 0.5}{[1 + 0.001(x_1^2 + x_2^2)]^2}$$

for $-100 \leq x_1, x_2 \leq 100$ and $f^* = 0.292579$ is the global minimum.

Chichinadze function:

$$f(x_1, x_2) = x_1^2 - 12x_1 + 11 + 10\cos(\pi x_1/2) + 8\sin(5\pi x_1) - \frac{1}{\sqrt{5}}e^{-0.5(x_2-0.5)^2}$$

for $-30 \leq x_1, x_2 \leq 30$ and $f^* = -43.3159$ is the global minimum.

McCormick function:

$$f(x_1, x_2) = \sin(x_1 + x_2) + (x_1 - x_2)^2 - 1.5x_1 + 2.5x_2 + 1$$

for $-100 \leq x_1, x_2 \leq 100$ and $f^* = 0.292579$ is the global minimum.

Three-humps camel back function:

$$f(x_1, x_2) = 2x_1^2 - 1.05x_1^4 + \frac{x_1^6}{6} + x_1x_2 + x_2^2$$

for $-5 \leq x_1, x_2 \leq 5$ and $f^* = 0$ is the global minimum.

Zettl function:

$$f(x_1, x_2) = (x_1^2 + x_2^2 - 2x_1)^2 + 0.25x_1$$

for $-5 \leq x_1, x_2 \leq 5$ and $f^* = -0.003791$ is the global minimum.

Styblinski-Tang function:

$$f(x_1, x_2) = \frac{1}{2} \sum_{i=1}^2 (x_i^4 - 16x_i^2 + 5x_i)$$

for $-5 \leq x_1, x_2 \leq 5$ and $f^* = -78.332$ is the global minimum.

Bukin function:

$$100(x_2 - 0.01 * x_1^2 + 1) + 0.01(x_1 + 10)^2$$

for $-15 \leq x_1 \leq -5, -3 \leq x_2 \leq 3$, and $f^* = -124.75$ is the global minimum.

Leon function:

$$f(x_1, x_2) = 100(x_2 - x_1^2)^2 + (1 - x_1)^2$$

for $-1.2 \leq x_1, x_2 \leq 1.2$ and $f^* = 0$ is the global minimum.

Giunta function:

$$f(x_1, x_2) = 0.6 + \sum_{i=1}^2 \left[\sin\left(\frac{16}{15}x_i - 1\right) + \sin^2\left(\frac{16}{15}x_i - 1\right) + \frac{1}{50} \sin\left(4\left(\frac{16}{15}x_i - 1\right)\right) \right]$$

for $-1 \leq x_1, x_2 \leq 1$ and $f^* = 0.06447$ is the global minimum.

APPENDIX 2

Egg holder function:

$$f(x) = \sum_{i=1}^{m-1} \left(-(x_{i+1} + 47) \sin(\sqrt{|x_{i+1} + x_i/2 + 47|}) \sin(\sqrt{|x_i - x_{i+1} + 47|})(-x_i) \right)$$

for $-512 \leq x_i \leq 512$, $i = 2, \dots, n$, and $f^* = 959.64$ is the global minimum.

Ackley function:

$$f(x) = 20 \exp \left(-0.2 \sqrt{\frac{1}{n} \sum_{i=1}^n x_i^2} \right) - \exp \left(\frac{1}{n} \sum_{i=1}^n \cos(2\pi x_i) \right) + 20 + e$$

for $-30 \leq x_i \leq 30$, $i = 2, \dots, n$, and $f^* = 0$ is the global minimum.

Bohachevsky function:

$$f(x) = \sum_{i=1}^n (x_i^2 + 2x_{i+1}^2 - 0.3 \cos(3\pi x_i) - 0.4 \cos(4\pi x_{i+1}) + 0.7)$$

for $-50 \leq x_i \leq 50$, $i = 2, \dots, n$, and $f^* = 0$ is the global minimum.

Griewank function:

$$f(x) = 1 + \frac{1}{4000} \sum_{i=1}^n x_i^2 - \prod_{i=1}^n \cos\left(\frac{x_i}{\sqrt{i}}\right)$$

for $-600 \leq x_i \leq 600$, $i = 2, \dots, n$, and $f^* = 0$ is the global minimum.

Holzman function:

$$f(x) = \sum_{i=1}^n i x_i^4$$

for $-10 \leq x_i \leq 10$, $i = 2, \dots, n$, and $f^* = 0$ is the global minimum.

Hyperellipsoid function:

$$f(x) = \sum_{i=1}^n i x_i$$

for $-5.12 \leq x_i \leq 5.12$, $i = 2, \dots, n$, and $f^* = 0$ is the global minimum.

Levy function:

$$f(x) = \sin^2(\pi y_1) + \sum_{i=1}^{n-1} (y_i - 1)^2 (1 + 10 \sin^2(\pi y_i + 1)) + (y_n - 1)^2 (1 + \sin^2(2\pi y_n))$$

where $y_i = 1 + \frac{x_i - 1}{4}$, $-10 \leq x_i \leq 10$, $i = 2, \dots, n$, and $f^* = 0$ is the global minimum.

Maxmod function:

$$f(x) = \max(|x_i|)$$

for $-10 \leq x_i \leq 10$, $i = 2, \dots, n$, and $f^* = 0$ is the global minimum.

Multimod function:

$$f(x) = \sum_{i=1}^n |x_i| \prod_{i=1}^n |x_i|$$

for $-10 \leq x_i \leq 10$, $i = 2, \dots, n$, and $f^* = 0$ is the global minimum.

Rastrigin function:

$$f(x) = \sum_{i=1}^n x_i^2 - 10 \cos(2\pi x_i) + 10$$

for $-5.12 \leq x_i \leq 5.12$, $i = 2, \dots, n$, and $f^* = 0$ is the global minimum.

Rosenbrock function:

$$f(x) = \sum_{i=2}^n 100(x_i - x_{i-1}^2)^2 + (1 + x_{i-1})^2$$

for $-10 \leq x_i \leq 10$, $i = 2, \dots, n$, and $f^* = 0$ is the global minimum.

Schaffer function:

$$f(x) = \sum_{i=1}^{m-1} \left[\frac{\sin^2 [x_{i+1}^2 - x_i^2] - 0.5}{(0.001(x_{i+1}^2 + x_i^2) + 1)^2} + 0.5 \right]$$

for $-100 \leq x_i \leq 100$, $i = 2, \dots, n$, and $f^* = 0$ is the global minimum.

Sine Envelope sine wave function:

$$f(x) = \sum_{i=1}^{m-1} \left[\frac{\sin^2 [\sqrt{x_{i+1}^2 + x_i^2}] - 0.5}{(0.001(x_{i+1}^2 + x_i^2) + 1)^2} + 0.5 \right]$$

for $-100 \leq x_i \leq 100$, $i = 2, \dots, n$, and $f^* = 0$ is the global minimum.

Schwefel function:

$$f(x) = \sum_{i=1}^n \left\{ \sum_{j=1}^{j<i} x_j \right\}^2$$

for $-500 \leq x_i \leq 500$, $i = 2, \dots, n$, $f^* = -837.966$ for $n = 2$, $f^* = -4189.829$ for $n = 10$, and $f^* = -10474.57259$ for $n = 25$ are the global minimums.

Sphere function:

$$f(x) = \sum_{i=1}^n x_i^2$$

for $-10 \leq x_i \leq 10$, $i = 2, \dots, n$, and $f^* = 0$ is the global minimum.

Sumsquares function:

$$f(x) = \sum_{i=1}^n i x_i^2$$

for $-10 \leq x_i \leq 10$, $i = 2, \dots, n$, and $f^* = 0$ is the global minimum.

**TWITTER'İN GÜNDEM BELİRLEMESİ BAĞLAMINDA EVLİLİK
PROGRAMLARININ YENİDEN DÜZENLENMESİ***

*REARRANGEMENT OF THE MARRIAGE PROGRAMMES IN THE
CONTEXT OF TWITTER'S AGENDA SETTING*

Rengim SİNE NAZLI** Gülşah SARI***

*Geliş Tarihi: 09.08.2018
(Received)*

*Kabul Tarihi: 02.04.2019
(Accepted)*

ÖZ: Kitle iletişim araçlarının hayatımızın her alanına girmesi sonucunda bu araçların bireyleri etkilediği yönünde çok sayıda araştırma da alan yazında yer almaya başlamıştır. Medyanın tek taraflı bir etkisi olduğu ve bireylerin bu etkiye maruz kaldığı yönündeki eleştiriler sosyal medyayla birlikte yön değiştirmeye başlamıştır. Kimileri için kurtuluş, kimileri için demokrasi için tek yol hatta medyanın yeniden doğuşu olarak tanımlanan sosyal medya, bu kez bambaşka bir gündem belirleme şeklini literatüre sokmuştur. Bu durum sosyal medyanın, kitle iletişim araçlarının gündemini belirlemesi şeklindedir. Gündem belirleme araştırmaları bu konuyu araştırmaya başlamış sosyal medyanın geleneksel iletişim araçlarının gündemini belirlediği yönünde tartışmalar ivme kazanmıştır. Bu çalışmada da “Evlilik Programlarının kaldırılması” örneği çerçevesinde haber mecrası olarak etkisi kabul edilen Twitter’ın, medya gündemine etkisi araştırılmıştır. Çalışma sonunda Evlilik Programları örneği ekseninde Twitter’ın geleneksel medyanın gündemini belirlediği tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Medya, Sosyal Medya, Gündem Belirleme, Twitter.

ABSTRACT: With the introduction of mass media in our lives, numerous researches that it influences the individual shave begun to take place in the literature. The criticism that the media has a unilateral influence and that individuals are exposed to this influence has begun to change direction with the social media. The social media defined as salvation for some people, as the only way for democracy for others, even as there surrection of media has introduced a completely different way of agenda setting in to the literature this time. This is the way social media determines the agenda of social media. There searches for agenda setting has started to investigate this topic and the debates that social media has set the agenda for traditional means of communication have gained speed. In this study, the influence of Twitter, which is accepted as a channel for news, on the media agenda was investigated in the context of the example of “Banning of Marriage

* Bu çalışma, 25-28 Nisan 2018 tarihlerinde Eskişehir’de düzenlenen “16th International Symposium Communication in the Millennium” isimli sempozyumda “Twitter’ın Kamuoyu Oluşturması Bağlamında Evlilik Programlarının Yeniden Düzenlenmesi” başlığıyla sunulmuştur.

** Dr. Öğr. Üyesi, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi İletişim Fakültesi, rengimsine@gmail.com, ORCID: 0000-0002-8776-8922

*** Dr. Öğr. Üyesi, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi İletişim Fakültesi, gulsahdumen@hotmail.com, ORCID: 0000-0001-6590-6530.

Programmes”. As a result of the study, it was determined that Twitter sets the agenda of the traditional media on the axis of the example of Marriage Programmes.

Key Words: Media, Social Media, Twitter, Agenda Setting.

1.GİRİŞ

Yeni iletişim teknolojilerinin internet ekseninde gelişimini en iyi şekilde özetleyen kavramlardan biri “etkileşim”dir. Etkileşim, yeni medya olarak adlandırılan bu dijital ortamı geleneksel medyadan ayıran en önemli unsurdur. Söz konusu etkileşim, kullanıcıları geleneksel medyanın monoloğundan kurtararak diyalog kurmalarına olanak sağlamıştır. Dahası bu etkileşim, kullanıcı temelli olmanın yanı sıra yeni medya ve geleneksel medya olmak üzere de çift yönlü bir hal almıştır. Yani, yeni medya geleneksel medyadan etkilendiği gibi geleneksel medyayı da birçok yönüyle etkilemiştir. Bu bağlamda kullanıcılar pasif olmaktan çıkmış, üreten tüketiciler olarak gündemin oluşmasına ürettikleri içeriklerle katkı sağlamışlardır.

Gündem belirleme kuramı; medya, kamu ve politika gündemi arasındaki ilişkileri açıklamaya ve bu gündemlerin birbirini ne ölçüde etkilediğini ortaya koymaya çalışmaktadır. Gündem belirleme sürecinde birbirini etkileyen bu üç gündem arasında medya gündemi, sürecin kilit noktasını oluşturmaktadır (Atabek, 1998). Bu çalışmada, “Evlilik programlarının yayından kaldırılması” yönünde başlatılan olumsuz söylemlerin, Twitter’da “top trend” (TT) olması ve beraberinde gelişen olaylar incelenmiştir. Evlilik programlarının yayından kaldırılmasına ilişkin süreci; kamunun konulara yönelik önemlilik sıralaması sonucunda ortaya çıkan “Kamu gündemi” (Onayemi, 2010) olarak değerlendirmek mümkündür. Söz konusu olayda kamunun sosyal ağlarda yarattığı gündem, politikanın gündemi haline gelmiştir.

Yapısı itibarıyla gösteri toplumunun en temel dinamiklerinden olan televizyon, bilinen en eski kültürel kurum olarak kabul edilen evliliği gündüz kuşaklarında vazgeçilmez bir seyre dönüştürmüştür. Evlenmek isteyen kişilerin bu programlara katılmasıyla birlikte evlilikle ilgili gelenek ve görenekler yeniden üretilerek tartışmaya açılmıştır. Gösterilerin sergilendiği en büyük sahne olan televizyon ekranlarında yayınlanan evlilik programlarında kimi zaman taraflar ya da diğer katılımcılar arasında kavgalar meydana gelmiştir. Bu türden kavgalar ve

tartışmalar evlilikle ilgili olumsuz fikirlere yol açarken, toplumsal yozlaşmaya neden olduğu noktasında büyük tepkiler almıştır.

Sosyal medyada özellikle Twitter'da #evlilikprogramlarıkaldırılsın, #tvdeevlilikkrezaleti gibi hashtaglerle, ulusal kanalların gündüz kuşaklarında yayınlanan evlilik programlarına yönelik tepkiler artmıştır. Hedef kitlenin yarattığı bu etki üzerine Radyo ve Televizyon Üst Kurulu (RTÜK) Başkanı Prof. Dr. İlhan Yerlikaya ve dönemin Başbakan Yardımcısı Numan Kurtulmuş da evlilik programlarının kaldırılacağı yönünde açıklamalarda bulunmuştur. Tüm bu açıklamaların ardından 29 Nisan 2017 tarihinde OHAL kapsamında hazırlanan Kanun Hükmünde Kararname (KHK) ile 6112 sayılı "Radyo ve Televizyonların Kuruluş ve Yayın Hizmetleri Hakkında Kanunu"nda bir düzenleme yapılmıştır. Ancak düzenleme evlilik programlarının kaldırılması yönünde değil arkadaş bulma amacıyla kişilerin tanıştırıldığı sitelerin tanıtımının yasaklanması yönündedir. 29 Nisan 2017'de resmi gazetede yayınlanan 690 sayılı KHK'nın 60. Maddesi şöyledir:

*"Radyo ve televizyon yayın hizmetlerinde, arkadaş bulma amacıyla kişilerin tanıştırıldığı ve/veya buluşturulduğu türden programlara, takviye edici gıdalar ve benzeri destekleyici ürünler de dâhil olmak üzere herhangi bir ürünün ilgili mevzuatına aykırı olarak sağlık beyanıyla satışına, pazarlanmasına ve/veya reklamına, sohbet, arkadaşlık ve eş bulma hatlarının ve hizmetlerinin tanıtımına yer verilemez. Katma değerli elektronik haberleşme hizmet numaraları, yerel aranır numaralar, benzeri özel içerikli hizmetlere ilişkin numaralar ile özel ücrete tabi diğer sabit ve mobil numaralar kullanılmak suretiyle, izleyici ve dinleyicileri yanıltıcı ve/veya haksız kazanca neden olacak şekilde yarışma, çekiliş, lotarya ve benzeri adlar altında ödül ve ikramiye taahhüt edilemez ve bu yöntemle ürün tanıtımı, satışı ve pazarlaması yapılamaz."*¹

Kanunda yapılan bu düzenlemenin yanlış yorumlanması sosyal medyada evlilik programlarının kaldırıldığı yönünde bir algıya neden olmuş ve konuyla ilgilenen Twitter kullanıcılarının büyük bir kısmı bu kararı desteklemiştir. Twitter kullanıcılarının çıkarılan KHK maddesini yanlış yorumlaması ve evlilik programlarının kaldırıldığı yönünde tweetler atmalarını takip eden süreçte kitle iletişim araçları da bu doğrultuda yanlış bilgidен oluşan haberler yayınlamıştır. Evlilik programlarının kaldırılmasına ilişkin haberler, 690 sayılı KHK'nın yayınlanmasından bir gün sonra yani 30 Nisan 2017 tarihinde ulusal basında yer

¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Resmi Gazete, 29 Nisan 2017 tarihli ve 30052 sayılı Mükerrer sayı, <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2017/04/20170429-M1-2.htm>. Erişim tarihi: 30.05.2018.

bulmuş ve Twitter’da üretilen yanlış söylemi pekiştirecek haberlerin yayınlanmasına neden olmuştur.

Twitter’da paylaşılan tweetler sonucu programların yayından kaldırılması yönünde kamuoyu oluşması ve 690 sayılı KHK’da arkadaş bulma amacıyla kişilerin tanıştırıldığı sitelerin tanıtımının yasaklanması yönünde yapılan düzenleme bu çalışmanın çıkış noktası olmuştur. Çalışmada incelenen veriler, dijital metinlerden çıkarımlar yapan ve algoritmalar geliştiren teknoloji şirketi olan KİMOLA’dan elde edilmiştir. Elde edilen veriler en çok favorilenen 20 tweet dikkate alınarak tablolştırılmış ve içerik analizi yöntemiyle incelenmiştir. İçerik analizi yönteminin her çalışmaya özgü olarak geliştirilen ve standardizasyonu olmayan kategori sistemi bulunmadığı için her araştırmanın kategori sistemini kendi analiz malzemesinden oluşturması gerektiği düşüncesinden yola çıkmaktadır (Çilingir, 2017: 151). Bu çalışmada içerik analizi yapılırken kullanılan ölçüt, içinde “#evlilikprogramlarıkaldırılsın, #tvdeevlilikkrezaleti” hashtagleri geçen tweetler olmuştur. Bu tweetlerden en fazla favorilenenler ise konuyla ilgilenen Twitter kullanıcılarının ortak beğendiği fikri temsil etmektedir.

2. GÜNDEM BELİRLEME KURAMI

1960’ların başında politika bilimcisi Bernard Cohen, insanların yabancı meseleler hakkında bildiklerinin editoryal seçim ve insanların takip ettikleri haber medyasıyla ilişkili olduğunu keşfetmiştir. Bu korelasyonu Cohen’in zamanında kurmak nispeten kolaydı çünkü baskın haber medyası birkaç televizyon ağından, gazetelerden, dergilerden ve radyo istasyonundan oluşmaktaydı. Zamanın güçlü medya kuruluşlarında yer alan haberlerde öne çıkan konularla aynı konuyla ilgili yapılan kamuoyu çalışmaları incelendiğinde birbiriyle örtüştüğü görülmektedir. Bu bağlamda Cohen’in araştırması, basın mensuplarının, insanlara ne düşünmeleri gerektiğini anlatmak için özellikle etkili olmadığını, ancak insanlara ne hakkında düşüneceklerini ve konuşacaklarını anlatmanın son derece güçlü olduğunu tartışmaya açmıştır. Bu, bir ifadeyle, gündem belirleyicidir: medya çerçevesi ve düzenli haber kapsamı ile ayrı bir dizi meseleye toplumun ilgisini odaklar (Shaw vd., 2015: 17)

Gündem oluşturma medya organlarının halk üzerinde etkili olmasının olası yollarından birisidir ve medyanın haberleri sunuş yoluyla, halkın düşündüğü ve

konuştuğu konuları belirlediği düşüncesine dayanmaktadır. Ne kişiler ne de kanaat önderleri medya organlarının konular arasında seçme etkinliğini kontrol edebilirler (Bektaş, 2000: 121).Gündem oluşturma sürecinin medya organları şeklinde genellenmesinin sebebi ise günümüzde geleneksel kitle iletişim araçlarına eklenen yeni medya araçlarının da aynı işlevi üstlenmesiyle açıklanmaktadır. Zira kitle iletişim araçları internetin gücünü yadsımayarak, haberlerini gerek web gerekse sosyal ağlara taşımaktadır. Ancak bu durum beraberinde başka bir sorunsalı getirmiştir. Akademik literatürün yanı sıra günlük sohbet platformlarında da yeni medyanın geleneksel kitle iletişim araçlarının gündemini belirlediğine yönelik iddialar ortaya çıkmıştır.

Gündem belirleme süreci, medya profesyonellerinin, kamuoyunun ve politika elitlerinin dikkatini çekmek için taraflar arasında sürmekte olan bir yarışmadır. Gündem belirlemede, halk için belirli konulara ilişkin bilginin neden başka konulara açık olmadığını ifade eden bir açıklama sunmaktadır. Bu yaklaşım bir bakıma sosyal değişimin ve sosyal istikrarın incelenmesidir (Dearing ve Rogers, 1996: 1-2)

Haber seçerken ve yayınlarken, editörler, diğer personeller ve yayıncılar politik gerçekliğin şekillenmesinde önemli bir rol oynamaktadırlar. Okuyucu/izleyiciler sadece belirli bir konu hakkında değil, aynı zamanda bir haber öyküsündeki bilginin miktarından ve konumundan bu konuya ne kadar önem verileceğini de öğrenirler. Bir kampanya sırasında adayların söylediklerini yansıtırken, kitle iletişim araçları önemli meseleleri iyi bir şekilde belirleyebilir, yani medya, kampanyanın "gündemini" belirleyebilir (McCombs ve Shaw, 1972: 176). Dolayısıyla gündem belirleme, medyanın haberleri sunuş yoluyla; halkın düşündüğü ve konuştuğu konuları, bunlara verdiği önemi belirlediği görüşüne dayanmaktadır. Bu kurama göre, iletişim araçlarının çok yer verdiği konular, halkın önemli olarak algılayacağı konular; iletişim araçlarının kısaca söz ettiği konular da önemsiz olarak algılayacağı konulardır (Tekinalp ve Uzun, 2013: 125). Bir başka deyişle, iletişim araçları halkın önemli görmesini istediği konulara daha çok yer vermektedir. Bir gazetenin birinci sayfasının manşet veya sürmanşetinden büyük puntolarla yayınlanan bir haber okuyucuların oldukça önemli bulmasının istenildiği bir haberdir.

Gündem hazırlama kavramı "kapıcı" kavramıyla yapılan görev bakımından aynıdır. Gündem hazırlamada, haber ve enformasyon izleyicinin kullandığı araca verilmeden önce çeşitli kapıcılardan geçer. Kapıcıların seçme, şekillendirme, ortaya koyma, zamanlama, kısıtlama, vermeme ve tekrarlayıp tekrarlamama konusundaki kararları enformasyon denetiminin önemli bir parçasını oluşturmaktadır (Erdoğan ve Alemdar, 1990: 147-148).Bu süreç eşik bekçiliği kavramıyla da açıklanmaktadır. Chicago Üniversitesinde sosyolog olan ve kitle

iletişiminin ilk akademisyenlerinden *Robert E. Park*, 1915'ten 1935'e kadar eşik bekleliğini (gatekeeper) tasarlamış ve bugünün *gündem belirleme* olarak adlandırılan yaklaşımı şöyle ifade etmiştir: (Dearing ve Rogers, 1996: 10)

“Dış ülke muhabirleri, spikerler ve haber ajansları tarafından her gün meydana gelen ve kaydedilen tüm olaylar editörlerce yayınlanmak üzere bazı haberlerin diğerlerinden daha önemli ya da daha ilginç olarak değerlendirilmektedir. Kalan haberler, unutulmaya ve çöp sepetine mahkumdur. Her gün "öldürülen" çok büyük miktarda haber vardır.”(Park, 1922. Aktaran: Dearing ve Rogers, 1996: 10)

Combs ve Shaw kuramla ilgili ilk çalışmalarını ABD’de 1968 yılındaki Başkanlık seçimlerinde gerçekleştirmişlerdir. Combs ve Shaw bu seçimlerde kitle iletişim araçlarının gündem kurma gücünü ölçmeye çalışmıştır (Işık, 2014: 82-83). Gündem belirleme terimi ilk olarak 1972’de Maxwell E. McCombs ve Donald L. Shaw tarafından bir makalede yayınlanmıştır. North Carolina Üniversitesi’ndeki bu araştırmacılar, Chapel Hill’deki üniversite kentinde yapılan 1968 başkanlık kampanyasındaki kitle iletişim araçlarının rolünü incelemiştir. Araştırmacılar Kuzey Carolina seçimleri için 100 kararsız seçmen seçip bu katılımcılarla, seçimden hemen önce Eylül ve Ekim 1968’de 3 haftalık bir süre içinde kişisel olarak görüştiler. Seçmenlerin kampanya sorunlarıyla ilgili kamu gündemleri, bir anket sorusuna verdikleri cevapların bir araya getirilmesiyle ölçülmüştür: *“Bu günlerde en çok ne ile ilgileniyorsunuz? Hükümetin ilgilenmesi gereken size göre önemli iki ya da üç şey nedir?”* şeklindeki sorulara verilen aynı cevaplar ve 100 seçmen tarafından en çok beş ana kampanya konusu (dış politika, hukuk ve düzen, maliye politikası, kamu refahı ve medeni haklar) belirtilmiş, böylece kamu gündemi ölçülmüştür. (McCombs ve Shaw, 1972. Aktaran, Dearing ve Rogers, 1996: 6).

McCombs ve Shaw 1976 yılında yapmış oldukları bir başka çalışmada, o dönemde ABD toplumunun gündemini oluşturan Watergate skandalını yani siyasi rüşvet olayını örnek olarak ele almıştır. Medyanın bu konuyu sürekli gündemde tutmasıyla adı geçen olay uzun bir süre Amerikan toplum ve politikasının gündeminde kalmış ve sonuç olarak Başkan Nixon istifa etmek zorunda kalmıştır (Yaylagül, 2013: 81).

Öte yandan dünyanın genelini kapsayan kapitalist toplumlarda insanlar boş zamanının büyük bir kısmını televizyon izleyerek, internette sörf yaparak geçirir. Günümüzde internetin de gelişmesiyle insanların içinde yaşadıkları dünyaya ilişkin haberleri kitle iletişim araçlarının (Yaylagül, 2013: 80) yanı sıra sosyal medyadan da öğrendikleri bilinen bir gerçektir. Kitle iletişim araçlarının dünyayı bizim için inşa etme yeteneğine sahip olduğu ve bunu yaparken de belli bir fikrin alacağı yönü belirlemeksizin kamuoyu için gündem hazırladığına yönelik çok sayıda araştırma bulunmaktadır (Erdoğan ve Alemdar, 2005: 180). Bugün bu gündem oluşturma görevine sosyal medya da eklenmiştir.

3.YENİ MEDYA VE GÜNDEM BELİRLEME

Üzerinde çokça yazılıp çizilen medya şüphesiz, etkili propaganda araçlarından biridir. Kitleler üzerindeki etkisi çok sayıda bilimsel çalışmada kanıtlanmış olan medya, “*zihin yönlendirenler*” şeklinde de tanımlanmaktadır. Ayrıca pek çok iletişim bilimci aynı anlama gelecek ifadelerle medyayı tanımlamaktadır. Ancak yeni iletişim teknolojilerindeki gelişmelerle birlikte hayatlarımızda yer alan yeni medya, geleneksel kitle iletişim araçlarının gücünün sorgulandığı bir platformu ortaya çıkarmıştır. Böylelikle, geleneksel medyanın yeni medyadan etkilendiğine yönelik tartışmalar alan yazında da yer almaya başlamıştır.

Özellikle Facebook, Twitter gibi insanların günlük yaşamında önemli bir yer tutan sosyal medya araçlarında yer alan herhangi bir konu hızlı bir şekilde çok sayıda kullanıcıya ulaşabilmektedir. Eğer bu konu haber değerine sahipse, insanlar bu konuyu ulusal basında ya da uluslararası medyada dahi görebilmektedir. Bunun aksine, ulusal basında çıkan haberler Twitter'da dağıtılabilir ve bu konu sanal ortamın gündemini oluşturabilir. Aynı zamanda ulusal basında çıkan haberlerin sosyal medyada çoktan konuşulmuş olması sebebiyle okuyucular için eskimiş hale gelme ihtimali de bulunmaktadır (Demirsoy ve Karakoç, 2016: 144).

2001 yılında Chaffe ve Metzger, “gündem belirleme kuramının en önemli probleminin, medyanın insanların ne düşüneceğini belirlemesinden insanların ne düşünmek istediklerini medyaya vermeleri konusunda değişeceğini işaret etmiştir. Daha sonra bu öngörüyü, sosyal medyanın gündemdeki etkisini araştırmaya çalışan bazı yazarlar izlemiştir. (Delwiche, 2005: Aktaran, Grzywińska ve Borden, 2012: 5). Sosyal medya, son yıllarda geleneksel medyaya karşı büyük bir popülerlik kazanmıştır. Sosyal medya, üyelerine kişisel alanlar sağlayarak kendi gündemini belirleyebilir ve diğer sosyal grupların gündemini oluşturabilmektedir. Bir olay veya fikir sosyal medyanın hızlı dağıtımıyla sosyal gündemin önemli bir konusuna dönüşebilmektedir. Ne zaman bir bilgi Facebook'ta paylaşılır; bir tweet hızla beğenilir, o retweetlenmiş veya favorilere eklenmiştir ve bu uygulamaların tümü kullanıcılar arasında kısa bir sürede dağıtılabilir (Demirsoy ve Karakoç, 2016: 143).

Sosyal medya, politik haberlerin sosyal paylaşımı yoluyla gündem belirleyici bir etki yaratabilmektedir. Öyle ki kitle iletişim araçlarında popüler olan konular Facebook ve Twitter'da da sıklıkla paylaşılmaktadır. Bu durumda insanların sosyal medya aracılığıyla tesadüfi haberlere maruz kaldığını söylemek yanlış olmayacaktır. Böyle bir ortamda sosyal medya, kitle iletişim araçlarının içeriğinde gündem belirleyici bir etkiye sahip olabilmektedir (Feezell, 2018: 482, 485). 2016 yılında Pew Araştırma Merkezi tarafından yapılan bir araştırma, Facebook kullanıcılarının %66'sının internet sitelerinden haber aldığını ve bu kullanıcıların %62'sinin çevrimiçi ortamda başka şeyleri yaparken tesadüfen haberlere maruz kaldığını tespit etmiştir (Gottfried ve Shearer, 2016: Aktaran Feezell, 2018: 484).

Farklı bir araştırmada, 2011 Norveç Seçiminde Twitter'ın oynadığı rol incelenmiştir. Twitter'ın yaklaşık %85'inin haber konularıyla ilgili olması nedeniyle Twitter'ın bir sosyal mecradan daha fazla haber medyası olduğunu ortaya çıkmıştır. Dahası araştırmacılar, Twitter'daki aktivitelerin özellikle sürekli hashtagler ve retweetlerle desteklendiğinde daha fazla sivil katılım oluştuğunu, siyasi tartışmaların çarpıcı zirvelere neden olduğunu doğrulamıştır.²

Benzer durumlara Türkiye'de de Gezi Parkı eylemleri gibi çeşitli olaylarda rastlanmıştır. İnternet tabanlı oluşan sivil hareketlerde, kullanıcılar tarafından oluşturulan içerikler geleneksel medya kurumlarında da yer almaktadır. Bunun dışında haber ya da siyasi programlarda sunucu/moderatör program başında belirttiği etiketi Twitter'dan sürekli takip ederek, Twitter kullanıcılarının sorularına cevap vermektedir. Bu durum toplumun geneline hitap eden bir olayların dışında çok fazla paylaşım alan komik bir videoda da yaşanabilmektedir. Ana haber bültenlerinde kimi zaman "*Sosyal medyada paylaşım rekorları kıran*" sloganıyla çeşitli yaşam haberleri yer almaktadır. Toplumun hatırı sayılır bir kısmının kullandığı sosyal medyada üretilen içerikler görüldüğü gibi kitle iletişim araçlarında da yer bulmaktadır.

Siyasetin dışında yine toplumu ilgilendiren önemli konularda Twitter, kitle iletişim araçlarının gündemini belirleyebilmektedir. Örneğin, İstanbul

---

² Ayrıntılı bilgi için bkz. <https://mediapoliticssite.wordpress.com/2016/03/14/hello-2/>
Erişim tarihi: 07.08.2018.

Zekeriya köy’de kaybolan Pamir bebek olayına ilişkin hashtag, 4 Nisan 2017’de Twitter’da Trend Topic listesinin ilk üçünde yer alırken aynı gün ulusal basında bu olayla ilgili herhangi bir habere rastlanılmamıştır. Ancak 5 Nisan 2017 tarihine gelindiğinde Pamir bebek olayı ulusal basında yer edinmiştir. Buradan yazılı basının Twitter gündemini izlediği sonucuna varılmaktadır (Güdekli, 2016: 157-158).

Melek (2017:), “*Medya Arası Gündem Belirleme Kuramı Araştırmalarında Bir Yöntem Uygulaması: Hürriyet Online ve Twitter Örneği*” adlı çalışmada, Hürriyet gazetesinin web sitesiyle Twitter’ın karşılıklı etkilişimini incelemiştir. İnceleme sonucunda Hürriyet’in web sitesini sabah ziyaret eden birinin okuduklarıyla ilgili Twitter’da akşam yorum yapabildiği gözlenmiştir. Aynı şekilde Hürriyet çalışanlarının Twitter’da sabah gördükleri bir konuyla ilgili akşama kadar haber yapabileme olasılığı bulunmaktadır.

Öte yandan, Sütçü ve Bayrakçı, 2014 yılında yazdıkları “*Sosyal Medya Gazeteleri Nasıl Etkiliyor? Haberlerin Twitter’da Yayılması Üzerine Bir Araştırma*” isimli çalışmalarında Türkiye’de haber sitelerinde yer alan haberlerin Twitter’daki dağılımlarına bakarak gazete haberlerinin tweet edilme oranlarından hareketle, geleneksel medya ile sosyal medya arasındaki haber yayılımı ilişkisini incelemişlerdir. Çalışmada gazetelerde toplanan gündem haberleri sayısı 1526’ya, Twitter’da bu haberlerin linklerinin verildiği tweet sayısının 3823 olduğu tespit edilmiş ve aradaki farkın en fazla olduğu bölümün gündem haberleri olduğu belirtilmiştir. Bu bağlamda haber değeri olan konular içinde gündeme dair meselelerin sosyal medyada daha çok dolaşıma girdiği gözlenmiştir. İşte bu çalışmada da “*Evlilik programları kaldırılmalı*” etiketi altında oluşturulan sosyal medya gündeminin, kitle iletişim araçlarının gündemini nasıl etkilediği tespit edilmeye çalışılmıştır.

4.YENİ MEDYANIN GÜNDEM BELİRLEME ETKİSİ BAĞLAMINDA TWITTER VE EVLİLİK PROGRAMLARINDA DÜZENLEME

Bu çalışmada Twitter’ın gündem belirleme etkisi bağlamında evlilik programları incelenmiştir. İncelemede kullanılmak üzere “evlilik programları” ile ilgili paylaşılan tweet’ler, dijital metinlerden çıkarımlar yapan ve algoritmalar geliştiren profesyonel bir teknoloji şirketinden temin edilmiştir. Kimola isimli bu şirketin veri tabanından ulaşılan 29, 30 Nisan ve 1 Mayıs 2017 tarihli içinde “evlilik programı” etiketi bulunan tweet’ler; en fazla paylaşılan ve beğenilenler olmak üzere kategorize edilmiştir. Kimola’dan elde edilen verilere bakıldığında ise 29 Nisan 2017, 30 Nisan 2017 ve 1 Mayıs 2017 tarihlerini içeren söz konusu 3 günlük süre zarfında; içinde “evlilik programları” ifadesi geçen 54 bin 194 tweetin, 47 bin 148 tekil kullanıcı tarafından paylaşıldığı gözlenmiştir.

Ayrıca paylaşılan bu tweet'lerin% 67.15 oranında yeniden paylaşılarak etkileşime girdiği de elde edilen bulgular arasındadır. Aşağıda yer alan tabloda 9 Nisan 2017 tarihinde en fazla favorilenen evlilik programı konulu ilk 20 tweet yer almaktadır.

Tablo1:29 Nisan 2017 Tarihli Evlilik Programı İçerikli Tweet'ler

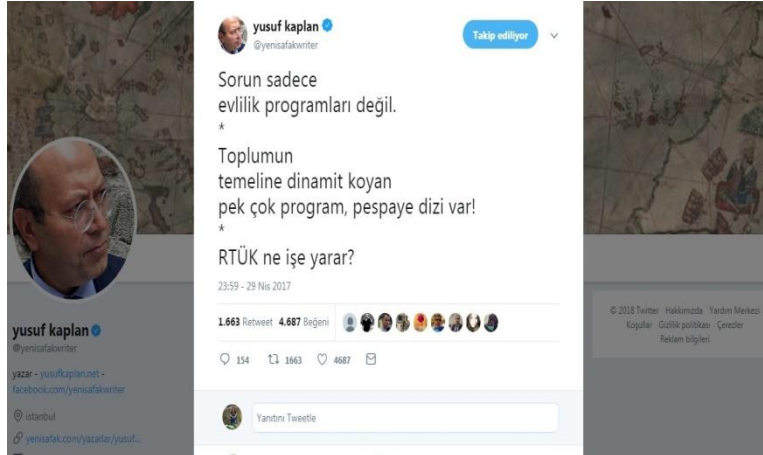
Kullanıcı Adı	Takipçi sayısı	Tweet İçeriği	Favori sayısı	Retweet sayısı
yusuf kaplan	344793	Sorun sadece evlilik programları değil. * Toplumun temeline dinamit koyan pek çok program, peşpaye dizi var! * RTÜK ne ise yarar?	4764	1659
Sabri Reyiz	679846	Evlilik programları kapatıldı. Darısı bunların başına https://t.co/Jnf5jbXCHO	2770	721
TEDAS	473661	Elektrik alma isini evlilik programlarından alıp, Teda'sa veren devletimizden ALLAH razı olsun!	2560	528
ashmkhityan	189743	2017'de tamamen kapananlar listesi demokratik sistem gamze özçelik wikipedia evlilik programları KISMETİM	2550	521
Baris Atay	913285	Yine yüzlerce nitelikli akademisyen...Hepsi ihraç edilirken,sadece,evlilik programlarının kaldirilmesini anayasaya aykiri bulan muhalefet(!)	1596	622
Muhammet Efe ????	87442	Evlilik Programları Kapatılmış sonunda insallah iste benim stilim ve kismetse oluru da aradan çıkartırsınız. Bunların yerine belgesel olur.	1477	370
Amirim	24147	Evlilik programları yasaklanmış ilk defa bir yasağa seviniyorum aq	1039	239

?er?a?	98431	Evlilik programlarının yasaklandığını duyan anneler AIHM'ye başvurmak arıyordu.	714	457
Gökçe Katun.	70911	Vatana millete hayırlı olsun, evlilik programları yasaklandı. Türk ahlakını bozan her pislige gereken yapılmalıdır.	644	99
Izmir????	214241	Vatana millete hayırlı olsun, evlilik programları yasaklandı. https://t.co/sxLULxVD6H	613	98
Özgür Özel	314478	Rezaletin son perdesi !!! Evlilik programları kanun hükmünde kararname (KHK) ile yasaklandı OHAL KHK'sinin içine bakmam diyen AYM'nin eseri	602	159
Ö.Faruk Gergerli oğlu	31926	4000 kişi ihraç edilmiş, milletin gündeminde olan evlilik programları, yazık	550	345
Musa Akcengiz	5078	Babami Evlilik Programları öldürdü https://t.co/2KYpGBhXop	526	132
Ezel	129418	Bu hayatta en çok Cengiz'in ölmesine sevinmistem, şimdi ise evlilik programlarının kaldırılmasına	516	77
TÜRKİYE GERÇEKLERİ	213130	Evlilik programlarından sonra Survivor da yasaklanırsa, halkımız dünyaya yeniden günaydın diyerek düşünmeye başlar...	495	172
Misvak	48249	Cumhurbaşkanı kararnamesi ile evlilik programları (!) kapatıldı. https://t.co/8aXb55L14E	493	193
TÜRKİYE GERÇEKLERİ	213130	Evlilik programları referandum öncesi yasaklansaydı, kesin %70 hayır çıkardı... halkım itanırım:))	450	120
NeOldu Magazin	2157	Kismetse Olur, İzdivaç gibi Evlilik Programları Neden Kaldırıldı? https://t.co/sQ7GOr15Qs	438	292
Önder Seren	383753	Sıra evlilik programlarına geldiyse her seytamamlanmış iste, ohal de bitebilir.	428	44
Odun Herif	2760115	Bu arada evlilik programları yasaklanmadı.	425	41

Kaynak: 04.08.2017 tarihinde Twitter trend topic performanslarının yer aldığı rapor www.kimola.com.tr adresinden temin edilmiştir.

29 Nisan 2017 tarihinde en çok beğenilen tweet'lerin içeriğine bakıldığında "programların kaldırıldığına sevinildiği" görülmektedir. En fazla beğeni ve

paylaşım olarak, konuyla ilgilenen Twitter kullanıcılarının büyük kısmının desteklediğini gördüğümüz bu tweet'leri yazan kullanıcıların takipçi sayısının çokluğu dikkat çekmektedir. Paylaşımların genellikle Twitter fenomeni olan kullanıcılar tarafından yapıldığı dikkat çekse de en fazla beğeni alan tweet'in gazeteci yazar Yusuf Kaplan'a ait olduğu görülmektedir. Twitter gündeminde yer alan bu konunun medya profesyonellerinin de gündemine girdiğini söylemek mümkündür.

Resim 1: Yusuf Kaplan'ın 29 Nisan 2017 tarihinde paylaştığı tweet.

Kaynak: <https://twitter.com/yenisafakwriter>

30 Nisan 2017 tarihinde, “evlilik programlarının KHK ile kaldırıldığına” yönelik yanlış yorumlar Twitter’da paylaşılmaya devam etmiştir. Aşağıda Tablo 2’de de görüldüğü gibi söz konusu bu tweetler binlerce kullanıcı tarafından beğenilmiş ve retweet’lenmiştir. Tablo 2’de en fazla favorilenen 20 tweet arasından en çok favorilenen tweet’in Barolar Birliği Başkanı Prof. Dr. Metin Feyzioğlu tarafından yazılması dikkat çekmektedir. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Öğretim Üyesi Prof. Dr. Feyzioğlu’nun paylaştığı tweet’in içeriği incelendiğinde Prof. Dr. Feyzioğlu’nun durumda bir yanlışlık olması ihtimalini dikkate almasına rağmen Twitter’daki paylaşımlar gerçekmiş gibi konuyu yorumladığı görülmektedir. Bu açıdan bakıldığında Twitter ya da herhangi bir sosyal ağda

gündeme gelen bir bilginin akademik ya da hukuk uzmanları tarafından da doğruluğu teyit edilmeden “gerçekmiş” gibi yorumlanabildiği dikkat çekmektedir. Böylelikle TT olan konularda, Twitter’ın haber kaynağı olarak güven verici bir imajının olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Tablo2:30 Nisan 2017 Tarihli Evlilik Programı İçerikli Tweet’ler.

Kullanıcı Adı	Takipçi sayısı	Tweet İçeriği	Favori sayısı	Retweet sayısı
Metin Feyzioglu	1519724	KHK ile evlilik programlariyasaklanmis.Iyi de bu RTÜK'ün isi. Bu programlarin darbe girisimi ve OHAL'le ne ilgisi var?Yöntem çok tehlikeli.	417	613
Ilyas Salman	68949	Sorsan 100 kisiden 80'i TV izlemiyor, o 20 kisiden 19'u belgesel seyrediyor ama evlilik programlarireytingsizliktendegil KHK ile bitiyor.	185	87
Ebu Zindik	21428	Sadece A Haberi kapatarak ülkeyi 10 yıl ileri götürmek mümkün, evlilik programlari esrarsa A Haber Eroindir, Mutlu Pazarlar	32	95
Kâfir	100379	Evlilik programlariyasaklaninca izleyici kitlesi kendini bilime verir 10 yila kalmaz galaksiler arasi seyahate çıkariz	67	25
Su Y.Ersöz????	12079	2017'de tamamen kapananlar listesidemokratik sistem, gamze özçelik, wikipedia evlilik programlari ve sansim?????Günaydinarkadaslar..	33	69
life	28466	evlilikprogramlariyasaklanmis https://t.co/qndpQcWBH6	65	50
Ulas Konuk ??????	401923	Evlilik programlariyasaklanmis https://t.co/44NBa7wDaL	59	58
Ahmet Safak	180903	Kanun Hükmünde Kararnameymisolsun.Evlilikprogramlarisaç maligina son verilmeliydi.Simdi su sözde moda programlarına da bir el atin.	49	5
yapistir	355102	Bak Evlilik Programlari da Kapatildi. Ama Yinede Sen Bilirsin...	15	08
?	70328	Evlilik programlarikapaniyorartik para kaynaklaribitti,sahteasiklar yok :dd	15	2
Çagri Taner	1569530	Türk televizyonlarinin en büyük trolü hazır evlilik programlarikalkmisken ekranlara	63	8

		hemen dönmelisin https://t.co/uwjwdwHmVE		
BirHayalimvarOda SeN	33235	Vah vah Evlilik programlariyasaklanmis Ay ne üzüldüm ne üzüldüm?? https://t.co/h7PVrg7cH3	97	53
MASRAF	113614	Evlilik programlariyasaklandigiicin izleyici kitlesi kendini bilime verir 10 yila kalmaz galaksiler arasi seyahate çıkarız	38	6
Kirpi ve Kobra	68455	Evlilik ProgramlariYasaklaninca Bizim Mutlulugumuz #Günaydin https://t.co/IOpIpD0H5Z	11	6
AtaberkDogan	114153	Evlilik programlarikapatildi.... Korkma... TITRE imam hatip.....	04	5
? ? ? ? ?avu? ? ? ? ?	3860	Evlilik programlarikapatilmadimi yoksa ?? ask, kalbimi yakan bir volkan gibidir, en sevdiğimtatli kazandibidir????... https://t.co/NZldzD7nC6	62	27
??Hakan ??	263303	Evlilik Programlarinin görevi bitti Örf adet Türk aile yapisini mahvettiler ikiyüzlülük yalan dolan kazandirdilar Ask sevgi bitirdiler????	48	4
SergeGainsbourg	6072	Konu Evlilik programlaridegildegistirmeyin! tek konu var! Evet : 24 935 426 Hayir: 23 616 345 Fark : 1 319 081 Mühürsüz oy: 2 500 000	45	89
Atilla Kurt	380	Milletin yemek yedigilokantalarinkapatilacaginibeklerken, Milletin birbirini yedig evlilik programlarikapatildi????	42	5
AFiLLiYâLNiZ??	5465	Evlilik programlari bitti diye herkes seviyor Aslında seyreden olmasaydi çok önce biterdi demekki seyredenler daha çok	36	9

Kaynak: 04.08.2017 tarihinde Twitertrendtopic performanslarının yer aldığı rapor www.kimola.com.tr adresinden temin edilmiştir.

1 Mayıs 2017 tarihinde ise Evlilik programlarının kaldırılmadığı anlaşılmıştır. Tablo 3'e bakıldığında bu bilgi doğrultusunda tweet'lerin yazılmaya başladığı görülmektedir. Evlilik programlarının kaldırıldığını düşünen Twitter kullanıcılarının 2 günlük destek trafiğinin ardından 3. günde hayal kırıklığı ve şaşkınlık içeren mesajlar yazıldığı tespit edilmiştir. Tablo 3'te 1 Mayıs 2017 tarihinde paylaşılan tweet'lerden en çok favorilenen 20 tweet yer almaktadır.

Tablo 3:01 Mayıs 2017 Tarihli Evlilik Programı İçerikli Tweet'ler

Kullanıcı adı	Takipçi Sayısı	Tweet içeriği	Favori sayısı	Retweet sayısı
OguzAtbas	1563414	Victoria'sSecretyayinlandi diye Star TV 'ye ceza gelmiscoming Iran. Siz önce onca namuzsuzlugundöndüğü evlilik programlarinikapatin	1285	104
Vural Aksankur	17763	Evlilik programlari da toplam sembolü gibi olmus. Kaldirildi deniyor ama arada yediriliyor ??	392	33
Gökhan Haciosmanoglu	556404	Evlilik programlariyasaklanmadi cezalar artirildi. Yani bu demek oluyor ki ihlal ve sikayetler devam ederse bu programlar anca böyle biter.	338	169
Fidel OKAN	278990	Lobilerin fendi hükümeti yendi! Evlilik programlari tam gaz devam ediyor. KHK düzenlenmesi ile milletin akliyla alay edenleri kinıyorum!	296	172
FUAT ®	78277	Evlilik ProgramlariYasaklanmamis.. . RTÜK KAPATILSIN O Zaman Diyenler?? https://t.co/xdB0a6E5pq	137	72
ÇiKoCuMm M	9346	Hani bu evlilik programlaribitmisti... oldugu gibi duruyo...??	126	32
BEKIR BEY	31577	Evlilik programlarikapatilmamis.Ha nife koca aramaya devam	120	36

		edebilir.		
Haydi Kalk Ayaga	47582	Tükenmişliğinahlaksızlığın ve aptal toplum ilkesinin vazgeçilmezi evlilik programları kaldırılmamış,	120	19
Magazin Haberleri	63202	Çok Üzülmenin Geri Geliyorlar https://t.co/Ys9SF1OEZy Evlilik Programları Esra Erol Seda Sayan #Yasasin1Mayis Besik... https://t.co/QLTJLbw1Pz	111	94
BAL'DA??	4114	Su evlilik programları hani kalkmıstıq ben yine tv'ninkarsısına dikildim	110	2
Furkan	2282	Evlilik programları kalmamışq sadece kismetse olurla esraerol kalkmış	96	14
??zLeM____ __??	6818	Hani evlilik programları kalkmıstı? Adamlar dahadacosmus...??????	96	4
TC Kudret Kaçar	81093	Evlilik programları yasaklanmış. Artık bu programlara harcadığınız zamanı düşünme k için umarım ayırırsınız.	95	10
Kemal Sülün	15724	Evlilik programları bitmemiş ya	93	10
Baho	21950	Bu arada evlilik programları yasaklanmadı.	92	38
Aysegül	901	Evlilik programları kaldırılmış e ama ak parti gençlik kolları hala	92	16

		açık		
Yasin Özbek	16262	Tüm Evlilik Programları Devam Ediyor.	80	3
b.d	15937	Ulan yine evlilik programları başlandı	79	6
ibrahim	43539	Hani evlilik programları kapanmı..	70	7
Kartal Pençesi	83453	Hani lan bu evlilik programları bitmisti?	63	6

Kaynak: 04.08.2017 tarihinde Twitter trend topic performanslarının yer aldığı rapor www.kimola.com.tr adresinden temin edilmiştir.

Twitter’da oluşan bu gündem geleneksel medyanın gündemini de etkilemiştir. Ulusal basından çok sayıda gazete, 29 Nisan 2017 tarihinde atılan tweet’leri pekiştirir yönde evlilik programlarının kaldırılmasına yönelik bilgiyi haberlerine taşımıştır.

Resim 2: Hürriyet gazetesi 30 Nisan 2017 tarihli sayısı

Kaynak: <http://www.internethaber.com/gazete-mansetleri-hurriyet-sozcu-sabah-30-nisan-2017-foto-galerisi-1773349.htm> Erişim tarihi: 30.05.2018.

Yukarıdaki örnekte Hürriyet gazetesinin 30 Nisan 2017 baskısının ilk sayfası yer almaktadır. Evlilik programlarının kaldırılmasına yönelik yanlış anlaşılma gazetesinin sürmanşetinde yer almıştır. “Evlilik Programı KHK ile Yasak” başlığıyla verilen haberde televizyonlarda arkadaş bulma amacıyla kişilerin tanıştırıldığı türden programlara yer verilemeyeceği ifadesi yer almaktadır. KHK ile getirilen düzenleme aslında “Radyo ve televizyon yayın hizmetlerinde, arkadaş bulma amacıyla kişilerin tanıştırıldığı ve/veya buluşturulduğu türden programların pazarlanmasına ve/veya reklamına, sohbet, arkadaşlık ve eş bulma hatlarının ve

*hizmetlerinin tanıtımına yer verilemez.*³ şeklindedir. Ancak Twitter gündeminde TT olan bu yanlış bilgi, gazeteye de o şekilde yansımıştır.

Aşağıdaki örnek de Karar gazetesinin 30 Nisan 2017 tarihli sayısındır. Hürriyet gazetesindeki haberin benzeri Karar gazetesinde de yer almaktadır. “*Dest-i İzdivaç KHK ile Bitti*” başlığıyla verilen haberde KHK ile kamuoyunda tartışmalara neden olan evlilik programlarının yasaklandığı ifade edilmektedir.

Resim 3: Karar gazetesi 30 Nisan 2017 tarihli sayısı

Kaynak: <http://www.internethaber.com/gazete-mansetleri-hurriyet-sozcu-sabah-30-nisan-2017-foto-galerisi-1773349.htm?page=17> Erişim tarihi: 30.05.2018.

30 Nisan 2017 tarihli gazetelerin çoğunda farklı başlıklarla söz konusu habere yer verilmiştir. Buna örnek olarak Resim 4, Resim 5, Resim 6 ve Resim

³ Ayrıntılı bilgi için bkz. Resmi Gazete, 29 Nisan 2017 tarihli ve 30052 sayılı Mükerrer sayı, <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2017/04/20170429-M1-2.htm>. Erişim tarihi: 30.05.2018.

7’de görüldüğü gibi; Posta gazetesinde yayınlanan “Kısmet değilmiş” başlıklı haber, Sözcü gazetesindeki “Evlilik programları KHK ile yasaklandı” başlıklı haber, Yeni Akit gazetesindeki “Evlilik programları yasaklandı” ve Yeni Çağ gazetesinde yayınlanan “Evlilik programları KHK ile yasaklandı” başlıklı haberler verilebilir. Haberlerde dönemin Başbakan Yardımcısı Numan Kurtulmuş’un konuyla ilgili sözleri hatırlatılarak “Hükümet dediğini yaptı, evlilik programları KHK ile yasaklandı” açıklamalarına yer verilmiştir. Böylelikle konuyla ilgili Twitter’da oluşan yanlış anlaşılmanın örnekte yer alan ulusal basının birinci sayfasında da yanlış bir şekilde yer aldığı gözlenmektedir.

Resim 4: Posta gazetesi 30 Nisan 2017 tarihli sayısı

Kaynak: <http://www.gazetemanset.com/posta-gazetesi/30-nisan-2017> Erişim tarihi: 03.11.2018.

Resim 5: Sözcü Gazetesi 30 Nisan 2017

Kaynak: <https://www.gzt.com/gazeteler/sozcu-gazetesi-30-04-2017> Erişim tarihi: 03.11.2018

Resim 6: Yeni Akit Gazetesi 30 Nisan 2017

Kaynak: <https://www.gzt.com/gazeteler/yeniakit-gazetesi-30-04-2017> Erişim tarihi: 03.11.2017

Resim7: Yeni Çağ Gazetesi 30 Nisan 2017

Kaynak: <https://www.gzt.com/gazeteler/turkiyedeyenicag-gazetesi-30-04-2017>Erişim tarihi: 03.11.2017

Ulusal gazetelerdeki bu bilgi eksikliğine açıklık getiren 30 Nisan 2017 tarihli baskısıyla Haber Türk gazetesi olmuştur. “Evlilik Programlarına Yasak Muamması” başlığıyla verilen haberde KHK ile arkadaş bulma sitelerine getirilen yasağın evlilik programlarının yasaklanması şeklinde yorumlandığı okuyuculara aktarılmıştır. Zamanla yarışan basın mensupları, toplumun nabzının tutulduğu Twitter gibi bir sosyal medya platformunun gündeminde yer alan evlilik programlarıyla ilgili tartışmaların “gerçekliğini sorgulamadan” gazetelere taşımışlardır.

Resim 8: Haber Türk gazetesi 30 Nisan 2017 tarihli sayısı

Kaynak: <http://www.internethaber.com/gazete-mansetleri-hurriyet-sozcu-sabah-30-nisan-2017-foto-galerisi-1773349.htm?page=17> Erişim tarihi: 30.05.2018.

5.SONUÇ

Yeni medya ve geleneksel medya ilişkisinin incelendiği çalışmaların önemli bir kısmı “hangi medya aracının bir diğerinin gündemini ne ölçüde belirlediği” sorunsalından oluşmaktadır. Yeni medyanın haber medyası olarak popüler hale gelmesini takip eden süreçte, geleneksel haber kaynakları ve kaynaklara ulaşım şekilleri de değişmiştir. Bu anlamda Twitter gibi aktif kullanıcı sayısı fazla sosyal ağlar, geleneksel medyanın işleyiş şeklinin yeniden tanımlanmasına sebep olmuştur. Zira Twitter’da tartışılan popüler bir konu, ulusal basında da yayınlanabilmektedir. Ya da tam tersi bir şekilde ulusal basında yayınlanan bir habere yönelik yorumlar Twitter’da tartışma konusu haline gelebilmektedir.

Öte yandan, iletişim teknolojilerinin hızla evrildiği yeni medya çağında bir “haber” anında bayatlayabilmektedir. Bu kaygıyla meslek hayatına devam eden medya mensuplarının, geride kalmamak uğruna kimi zaman yanılgiya düşerek, doğruluğunu teyit edilmeyen olayları dolaşıma sokarak daha büyük sorunlarla karşı karşıya kaldığı bilinmektedir. Böyle bir durumda çeşitli başlıklar altında yeni medya ve geleneksel medya ilişkisi incelenmektedir.

Bu çalışmada da “evlilik programlarının kaldırılması” örneklemini üzerinden önemli bir sosyal ağ olan Twitter’ın geleneksel medyanın gündemini belirleyip belirlemediği incelenmiştir. Evlilik programlarının kaldırılmasına ilişkin incelenen süreçte Twitter gündeminin geleneksel medyanın yanı sıra politik gündemi de belirleyebildiği tespit edilmiştir. Hatta Twitter’da kullanıcıların oluşturduğu içeriğin doğruluğu kanıtlanmadan hukuk ve iletişim uzmanlarının da paylaşılan içeriği yorumlayıp yeniden paylaşmak suretiyle onaylayabildiği çalışmada elde edilen önemli bulgulardan biridir. Twitter’da TT olan bir içeriğin doğruluğundan şüphe edilmeksizin ulusal medya organları tarafından haberleştirilmesi sosyal ağlara olan güvene işaret etmenin yanı sıra, sosyal ağlarda üretilen içeriğin ulusal basında haber kaynağı olabildiğini de göstermektedir.

Kişilerin Web 2.0 teknolojisinin mümkün kıldığı etkileşim sayesinde haberler ve çeşitli içerikler hakkında yorum yapıp hatta kendi içeriklerini oluşturmaları, yeni medyanın paralel bir gündem oluşturmasını sağlamaktadır. Yeni medyanın doğuşuyla kitlelerin geleneksel medyayı etkileyebileceği yönündeki tartışmalardan hareketle yapılan çalışma sonucunda incelenen örnek olay üzerinden, yeni medyanın gündemin nasıl şekilleneceği üzerinde etkisi olduğu tespit edilmiştir.

KAYNAKÇA

- Atabek, N. (1998), Gündem Belirleme Yaklaşımı. İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi, 7, s.155-174. Erciyes İletişim Dergisi, Cilt (Volume): 5, Sayı (Number): 1, 148-160.
- Bektaş, A. (2000). *Kamuoyu, İletişim ve Demokrasi*, İstanbul: Bağlam yayınevi.
- Çilingir, A. (2017). İletişim Alanında İçerik Analizi Yöntemi Kullanılarak Yapılan Yüksek Lisans ve Doktora Tezleri Üzerine Bir İnceleme.
- Dearing, J. W., Rogers, E. M. (1996). *Agenda-Setting*. London: Sage Publications.
- Demirsoy, A., Karakoç, E. (2016). Contribution of Social Media To Agenda Setting Approach, *Atatürk İletişim Dergisi*, Sayı 10, s. 137-147.
- Erdoğan, İ., Alemdar, K. (2005). *Öteki Kuram: Kitle İletişim Kuram ve Araştırmalarının Tarihsel ve Eleştirel Bir Değerlendirmesi*, Ankara: Erk yayınevi.

Erdoğan, İ., Alemdar, K. (1990). *İletişim ve Toplum: Kitle İletişim Kuramları Tutucu ve Değişimci Yaklaşımlar*, Ankara: Bilgi Yayınevi.

Feezell, J. T. (2018). Agenda Setting through Social Media: The Importance of Incidental News Exposure and Social Filtering in the Digital Era. *Political Research Quarterly*, Vol. 71(2), s. 482–494.

Grzywinska, I., Borden, J. (2012). The impact of social media on traditional media agenda setting theory. The case study of occupy wallstreet movement in USA. *Agenda setting: old and new problems in old and new media*, Wroclaw.

Güdekli, A. (2016). Gündem Belirleme Kuramı Bağlamında Yazılı Basın İle Twitter Gündeminin Karşılaştırmalı Analizi, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (35), s.151-163.

<https://mediapoliticssite.wordpress.com/2016/03/14/hello-2/> Erişim tarihi: 07.08.2018.

<http://www.internethaber.com/gazete-mansetleri-hurriyet-sozcu-sabah-30-nisan-2017-foto-galerisi-1773349.htm?page=17> Erişim tarihi: 30.05.2018.

<https://mediapoliticssite.wordpress.com/2016/03/14/hello-2/> Erişim tarihi: 07.08.2018.

<https://twitter.com/yenisafakwriter> Erişim tarihi: 30.05.2018.

<https://www.gzt.com/gazeteler/turkiyede-yenicag-gazetesi-30-04-2017> Erişim tarihi: 03.11.2017.

<https://www.gzt.com/gazeteler/yeniakit-gazetesi-30-04-2017> Erişim tarihi: 03.11.2017.

<https://www.gzt.com/gazeteler/sozcu-gazetesi-30-04-2017> Erişim tarihi: 03.11.2018.

<http://www.gazetemanset.com/posta-gazetesi/30-nisan-2017> Erişim tarihi: 03.11.2018.

Mc Combs, M. E., Shaw, D. L. (1972). The Agenda-Setting Function of Mass Media. *The Public Opinion Quarterly*, Vol. 36, No. 2 (Summer, 1972), s. 176-187.

Melek, G. (2017). Medya Arası Gündem Belirleme Kuramı Araştırmalarında Bir Yöntem Uygulaması: Hürriyet Online ve Twitter Örneği, *Ankara Üniversitesi İLEF Dergisi*, 4(1), s.123-148.

Onayemi, A. (2010). Medyanın Gündem Belirleme Gücü ve Mart 2009 Yerel Seçimleri; Trabzon Merkez Örnekleme, (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi), İstanbul Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Resmi Gazete, 29 Nisan 2017 tarihli ve 30052 sayılı Mükerrer sayısı, <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2017/04/20170429-M1-2.htm>. Erişim tarihi: 30.05.2018.

- Resmi Gazete, 29 Nisan 2017 tarihli ve 30052 sayılı Mükerrer sayısı, <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2017/04/20170429-M1-2.htm>. Erişim tarihi: 30.05.2018.
- Shaw, C. D. L., Terry, T. C., Minooie, M. (2015). Military Communication Strategies Based on How Audiences Meld Media and Agendas, *Military Review*, November-December 2015, s.16-28.
- Sütçü, C., Bayrakçı, S. (2014). Sosyal Medya Gazeteleri Nasıl Etkiliyor? Haberlerin Twitter'da Yayılması Üzerine Bir Araştırma, *The Turkish Online Journal Of Design Art And Communication*, 4 (2), s. 40-52. Retrieved From <Http://Dergipark.Gov.Tr/Tojdac/Issue/13017/156827>
- Tekinalp, Ş., Uzun, R. (2013). *İletişim Araştırmaları ve Kuramları*. İstanbul: Beta yayınevi.
- Yaylagül, L. (2013). *Kitle İletişim Kuramları: Egemen ve Eleştirel Yaklaşımlar*, 4. Basım. Ankara: Dipnot yayınevi.

**AKTİFE DAYALI MENKUL KIYMETLER:
TÜRKİYE VE DÜNYA UYGULAMASI**

ASSET-BACKED SECURITIES: TURKEY AND WORLD APPLICATIONS

Erhan ATAY* Meryem İnci GÜLEN**

*Geliş Tarihi: 14.08.2018
(Received)*

*Kabul Tarihi: 02.04.2019
(Accepted)*

ÖZ: Küreselleşme ile birlikte son yıllarda finansal piyasalarda yaşanan gelişmeler beraberinde birtakım yenilikleri meydana getirmiştir. Finansal varlıkların menkul kıymetleştirilerek sermaye piyasalarındaki yatırımcılara satılması bu yeniliklerden en önemlisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Modern finans sisteminin önemli bir yeniliği olarak karşımıza çıkan menkul kıymetleştirme ile likit olmayan aktif kalemleri, likit hale dönüştürülmekte ve böylece finans piyasalarına ilave fon sağlanmaktadır. Finansal açıdan önemli bir yere sahip olan menkul kıymetleştirme, 1970'li yıllarda uluslararası finans piyasalarında meydana gelen değişimler neticesinde geleneksel bankacılığın yerine tercih edilen önemli bir olgu olarak ortaya çıkmıştır. İlk menkul kıymetleştirme uygulamaları, Amerika Birleşik Devletleri (ABD)'nde mortgage kredilerinin menkul kıymetleştirilmesi ile başlamıştır. İlk ipotek dışı varlığa dayalı menkul kıymet uygulaması ise, 1985 yılında finansal kiralama sözleşmelerinden doğan alacakların menkul kıymetleştirilmesi ile olmuştur. Günümüzde otomobil kredileri, kredi kartı alacakları, finansal kiralama ekipman (donanım) kiralaları, öğrenci kredileri, ticari alacaklar, ihracat işlemlerinden doğan alacaklar menkul kıymetleştirilen diğer aktif varlık ürünleri arasında yer almaktadır. Bu çalışmanın amacı, yeni bir finansman tekniği olan menkul kıymetleştirme kavramının ve menkul kıymetleştirme işlemlerinden biri olan aktife dayalı menkul kıymetlerin Türkiye'deki ve dünyadaki uygulamalarının incelenmesidir. Bu kapsamda, menkul kıymetleştirmenin işlem gördüğü sermaye piyasalarının yapısı ve bu piyasalarda işlem gören menkul kıymetler hakkında genel olarak bilgi verilmiş, ardından menkul kıymetleştirmenin tanımı ve gelişimi ele alınmıştır. Çalışmanın son bölümünde ise, menkul kıymetleştirme türlerinden biri olan aktife dayalı menkul kıymetleştirme işlemlerinin tanımı yapılarak, aktif menkul kıymetleştirmesinin Türkiye ve dünya uygulamaları literatür açısından incelenmiş, konu ile ilgili önerilere yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sermaye Piyasası, Menkul Kıymetleştirme, Aktife Dayalı Menkul Kıymetler.

ABSTRACT: Along with globalization, developments that in financial markets have brought some recency in recent years. The most important of these recency is the securitization of financial assets and sale to investors in capital markets. Nonliquid asset items are converted into liquid with securitization so additional funding is provided to finance markets.

* Doç. Dr., Trakya Üniversitesi İİBF İktisat Bölümü, erhanatay@trakya.edu.tr.
ORCID: 0000.0003.4190.3452

** Öğr. Gör., Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Hayrabolu MYO, migulen@nku.edu.tr.
ORCID: 0000.0002.9799.4990

Securitization, which has an important financial aspect, has emerged as a preferred phenomenon in place of traditional banking in the 1970s due to the changes taking place in the international financial markets. Initial securitization practices began with the securitization of mortgage loans in the United States. The first mortgage-backed securities application was the securitization of receivables arising from financial lease agreements in 1985. Today, automobile loans, credit card receivables, equipment leases in financial leasing, student loans, commercial receivables, other assets securitized receivables arising from export transactions are among the products. The aim of this study is analyzing securitization which a new funding technique and analyzing the applications of liquidity-based securitization which are one of the securitization transactions in Turkey and in the world. In this context; information are given about structuring of capital markets which securitization transactions, and in generally information are given about securitization traded in these market. Followed by definition and development of the securitization. In the last part of the study, the definition of asset-backed securities transactions which is one of the securitization types has been examined and the literature on Turkey and world applications of asset-backed securities has been examined and the related review and suggestion have been evaluated.

Key Words: Capital Market, Securitization, Asset-Backed Securities.

1.GİRİŞ

Ekonomik sistemde önemli yeri olan finansal piyasalar, fonların tasarruf sahiplerinden, bunları etkin biçimde kullanacak olan kişilere düşük bir maliyetle aktarılmasını sağlamaktadır. Yeni finansman tekniklerinin meydana gelmesi beraberinde etkin işleyen bir finansal sistem gerektirmektedir. Bu bağlamda menkul kıymetleştirme, yeni yatırım araçlarının oluşmasına katkıda bulunmakta ve alacaklara likidite kazandırarak piyasadaki nakit dolaşımını arttırmaktadır. Böylece kaynaklar yeniden ekonomiye kazandırılmaktadır.

Küreselleşen finans dünyasıyla birlikte, menkul kıymetleştirme uygulamaları yeni bir finansman yöntemi olarak dikkat çekmektedir. Aktife dayalı menkul kıymetleştirme işlemleri finansal sektördeki önemli yeniliklerden birisi sayılmaktadır. Bir finansman aracı olan menkul kıymetleştirme, varlık ve menkul kıymet kategorilerini yeni formlara dönüştürmekte ve bunları yeniden birleştirmektedir. Birden fazla borçluya ait varlıklar, krediler ve alacaklar birden çok satıcıdan toplanmakta ve aktife dayalı veya diğer menkul kıymetler şeklinde satılmaktadır.

Menkul kıymetleştirme, kısaca varlıkların nakit akımlarının menkul kıymetlere dönüştürülmesi olarak tanımlanabilir. 1970'li yıllarda ABD'nde uygulanmaya başlayan menkul kıymetleştirme, kendini ilk olarak ipotega dayalı menkul kıymet uygulaması olarak göstermiştir. 1985 yılı itibariyle farklı finansal varlıkların ve kredi işlemlerinin menkul kıymetleştirme uygulamasına dâhil edilmesi ile birlikte aktife dayalı menkul kıymet uygulamalarının önemi giderek artmıştır.

Bu çalışmanın amacı, finansal sistemde önemli rol oynayan menkul kıymetleştirme kavramı ve menkul kıymetleştirme işlemlerinden biri olan aktife dayalı menkul kıymetlerin Türkiye ve Dünyadaki uygulamalarının incelenmesidir.

Bu doğrultuda menkul kıymetleştirmenin tanımı ile birlikte konu detaylandırılmış olup, literatür taraması gerçekleştirilmiş ve konu hakkında bugüne kadarki yapılan bazı araştırmalara yer verilmiştir. Son bölümde ise, gerek ülkemizde ve de gerekse de dünyadaki menkul kıymetleştirme uygulamalarına yer verilmiştir.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Yerli ve yurtdışındakiler olmak üzere menkul kıymetleştirme konusu ile ilgili birçok araştırma gerçekleştirilmiştir. Bizim çalışmamız ile ilgili literatürün belli başlı benzerlikleri ve farklı yönlerine aşağıda değinilmiştir.

Literatürde ise konumuz olan aktife dayalı menkul kıymetleştirme için geniş bir akademik çalışma alanı görülmektedir. Örneğin, çalışmamızdan farklı olarak Coles ve Hardt'ın 2000 yılı çalışmasında menkul kıymetleştirmede devlet kuruluşlarının ABD ve AB'deki rolünün önemine ağırlık verilmiştir.

Aynı şekilde, Serge'in 2010'daki çalışmasında da kamu politikası ve de halkın eğilimlerinin de bu konuda etkinliği vurgulanmıştır. Öte yandan, Altunbaş'ın 2007 senesindeki çalışmasında para politikasının hareketleriyle menkul kıymetleştirmenin bir bakıma bankacılık sektörüne piyasa koşullarındaki karşılaştıkları değişikliklere karşı ilave esneklikler getirdiğinin irdelenmesi diğer bir farklılığa tekabül etmektedir.

Aynı zamanda, Buchanan'ın 2017 tarihli makalesinde de menkul kıymetleştirmenin hikâyesinin finansal küreselleşmenin prim kaybetmesini ve de bankaların öneminin yitirilmesini beraberinde getirdiğini, bunun da yaşadığımız son finansal krizden önce menkul kıymetleştirmenin adeta parlatılmasının ve mortgage kredilerindeki gözlenen sürdürülemez ivmenin yaratılmasının sonucu olduğu açıklanmıştır.

Dünya çapında örneğin, alanın önde gelen akademisyenlerinden Wisconsin Üniversitesi öğretim üyesi Prof. Dr. Abdullah Yavaş tarafından 2008 yılında ülkemizde organize edilen ve İstanbul'da düzenlenen 17nci AREUEA (The American Real Estate and Urban Economics Association) konulu konferansı türündeki bilimsel çalışmaları örnek verebiliriz. Anılan kongrede, Hepşen ve Kalfa'nın (2008) o dönemdeki menkul kıymetleştirmeyi yorumladıkları emlak piyasası faaliyetleriyle makroekonomik değişkenlerin yeni mortgage sistemi paralelinde Türkiye konut piyasasını inceledikleri çalışmasını vurgulamak mümkündür.

Bu doğrultuda, ayrıca başka bir ülke örneği olarak çalışmamız ile korelasyon kurulabilecek şekilde Brezilya'da hangi faktörlerin menkul kıymetleştirmeyi teşvik ettiğini belirlemek önde gelmektedir. Genel olarak, literatür menkul kıymetleştirme

için üç faktörü vurgulamaktadır. Bunlar ise Mendonça ve Barcelos'in, 2015: çalışmasında; "kredi riskinin diğer finansal kuruluşlara aktarılması, likiditede artış ve düzenleyici sermaye arbitrajı" olarak görülmektedir. Tüm bunlar ise menkul kıymetleştirme operasyonunun Brezilya finans kurumlarının kredi riski üzerinde olumlu bir etkisi olduğunu desteklemesi tam tersine konumuzla farklılığa denk gelmektedir. .

Dolayısıyla, küresel finansal sistemin kapsamlı bir revizyona alınmasının ve küresel finansal sistemin yeniden inşa edilmesinin kaçınılmaz olduğu söylenebilir. Bu tartışmalar, Naudé'nin 2009 çalışmasında da vurgulandığı şekilde literatürde son on yıldır popüler olan 'yeni finansal mimari (new financial architecture) kavramıyla yapılmaktadır ki bu da diğer bir farklılığı ortaya koymaktadır.

Bu konuda son olarak; finansal piyasalardaki güncel olaylar, banka kredisi menkul kıymetleştirmesine olan ilgiyi artırmıştır. Affinito ve Tagliaferri'nin (2010) yaptığı çalışmada 2000-2006 yılları arasındaki bireysel İtalyan banka verilerinin kriz öncesi yıllardaki ampirik belirleyicileri incelenmesini örnek verebiliriz.

3.SERMAYE PİYASASININ TANIMI VE TÜRLERİ

Finansal piyasalar, para ve sermaye arz edenler ile parasal faktör talebi olanların karşılaştığı piyasalardır. Bu genel tanımlama içerisinde kısa ve orta vadeli kredilerin pazarlandığı piyasalara "Para Piyasası" adı verilmektedir. Buna karşılık; kural olarak özellikle borsaya kayıtlı olanlar bakımından elden çıkarılmaları kolay olan hisse senedi ve tahvil türünden taşınır değerler aracılığı ile uzun süreli fonların akımının sağlandığı piyasalar ise "Sermaye Piyasası" adını alırlar (Ertem, 2015: 23).

Sermaye piyasaları, hisse senetleri, tahviller ile buna benzer pazarlanabilir menkul kıymetlerin alım satımının yapıldığı pazarlardır. Sermaye piyasaları temel olarak birincil ve ikincil piyasalar olmak üzere ikiye ayrılmaktadır (Sabuncuoğlu ve Tokol, 2009: 153-154).

3.1.Birincil Piyasalar

Birincil piyasalarda taşınmazlar için kredi talep edenlerle bu krediyi sunan uzmanlaşmış kreditor kurumlar karşılaşmaktadır. Ancak, burada çoğu kez işlemi düzenleyen ya da başvuruyu değerlendiren kuruluş banka değil, mortgage broker denen ve bir ya da daha fazla bankayı temsil eden aracılarıdır (Yavaş, 2005: 7).

Menkul değerler ilk kez bu piyasada işlem görmekte ve ikincil piyasalara transfer edilmektedirler. Ekonomik sistemdeki menkul değer stoklarındaki artış eğilimi birincil piyasa işlemlerinde meydana gelmektedir. Ayrıca işletmelere fon girişi yine bu piyasalar aracılığıyla olmaktadır (Aydın vd., 2010: 43). Şirketler arz etmek istedikleri finansal varlıkları yatırımcılara sunmakta ve bu sayede kendi hesaplarına fon sağlamış olmaktadır (Babuşcu ve Hazar, 2017: 11).

3.2. İkincil Piyasalar

Fon eksikliğini sermaye piyasasından karşılamak isteyen kuruluşlar, mevzuata uygun olarak bir menkul kıymet yatırım şirketi aracılığı ile halka menkul kıymet (hisse senedi, tahvil, katılma belgesi, vb.) arz ederek ihtiyaç duydukları fonları (kaynakları) tedarik etmektedirler. Halka ilk arz edilen bu menkul kıymetleri alanlar daha sonra bunları menkul kıymet borsasında (yani menkul kıymet pazarında) başka yatırımcılara ihtiyaç duydukları zaman satmaktadırlar. Böylece bir tür ikinci el piyasası oluşmaktadır. Bu nedenle menkul kıymet borsalarının oluşturduğu sermaye piyasalarına “ikincil piyasa” adı da verilmektedir (Tuncer, vd., 2011: 364). İkincil piyasalar yatırımcılara likidite sağlamak ve böylece en önemli işlevlerini yerine getirmektedirler (Konuralp, 2001: 19).

4. SERMAYE PİYASALARININ YAPISI ve MENKUL KIYMETLER

4.1 Genel olarak menkul kıymet tanımı

Menkul kıymet tanımı, Sermaye Piyasası Kanunu’nda tertiplenmiştir; ortaklık veya alacaklılık sağlayan, belli bir tutarı temsil eden, orta ve uzun vadeli yatırım aracı olarak kullanılan, dönemsel gelir getiren, misli nitelikte, çok sayıda ve seri halinde çıkarılan, ibareleri aynı olan kıymetli evraktır.

Bu bağlamda, bir menkul kıymetleştirme işleminde, menkul kıymetleştirme bankası varlık havuzlarını (mortgage veya ticaret ve kredi kartı alacakları gibi) SPV'lere (Özel Maksatlı Araç) aktarmaktadır. SPV'ler, aktarılan varlık havuzlarının desteklediği çeşitli sınıf menkul kıymetleri ve ürettikleri nakit akışlarını yatırımcılara satarak bu varlıkları finanse etmektedir. Bu şekilde ihracı gerçekleşen menkul kıymetlere genellikle varlık destekli menkul kıymetler denilmektedir (Cheng vd., 2011: 544).

Öte yandan, pratikte ilk adımda, finansal varlıkların maliki bu varlıkları genellikle iflastan uzak veya haciz halinden uzak bir SPV'ye aktarır. İkinci adımda borç senetleri SPV tarafından sermaye piyasasında ihraç edilir. (Yetgin, 2007: 25)

İhraç edilen menkul kıymetlerin nominal değerinin üzerinde kalan ipotek kredilerinin fazlalığı, diğer dilimler için nakit akışlarındaki herhangi bir eksikliği telafi etmek için kullanılmaktadır ve böylece bir dahili kredi sigortası şekli olarak hizmet etmektedir (Kiff ve Mills, 2007: 5).

Son yıllarda büyük bankalar, kredi riskinin yönetimini iyileştirmek için kitlesel menkul kıymetleştirme yöntemleri kullanmakta ve kredilerini menkul kıymetleştiren bankaların kredi zararlarına daha fazla maruz kaldıkları ortaya çıkmaktadır. Menkul kıymetleştirme ilk olarak bankaların denetleme teşviklerinde bozulmalara ve ikinci olarak, aşırı kaldıraç nedeniyle diğer bankalarla karşılaştırıldığında daha büyük kayıplara neden olmaktadır (Cerasi ve Rochet, 2014: 20).

Bu şekilde, menkul kıymetleştirme sürecinin temel kavramı görsel olarak makul bir araştırılabilir değeri olan veya makul öngörülebilir bir gelecek nakit akışı üreten herhangi bir varlığa uygulanabilir. Bununla birlikte, Varlığa Dayalı Menkul Kıymet-VDMK üzerindeki ödemeleri destekleyen mali varlıklar çoğunlukla konutsal ve ticari mortgage kredilerini ve ticari alacaklar, kredi kartı bakiyeleri, tüketici kredileri, kira alacakları, otomobil kredileri ve diğer tüketici ve ticari alacaklar gibi çok çeşitli mortgage olmayan varlıkları içerir.(Yetgin, 2007: 24)

4.2.Menkul kıymetleştirmenin avantaj ve dezavantajlarıyla riskleri

Menkul kıymetleştirmenin getirdiği göze çarpan ilk avantaj, dayalı menkul kıymetleştirme işlemlerinde, bilançoların likit hale gelmesi amacıyla, bilançonun aktifinde yer alan varlıklar menkul kıymetlere dönüştürülmesi ve ekonomiye yeni fonlar sağlanmasıdır.

Yerli ve yabancı bankaların iş dünyası uygulamalarında menkul kıymet faaliyetlerinin önemi giderek artmaktadır. Ayrıca, satın alma yoluyla ürün yelpazesinin geliştirilmesi, menkul kıymetler ve bankacılık müşterileri arasındaki satış sinerjisinin kolaylaşmasında önemli bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır (Demirbağ, vd., 2016: 1093).

Bununla birlikte; menkul kıymetleştirme, bankaların fazla risk edinmesini sağlayarak finansal sistemin istikrarını bozabilmektedir (Kara vd., 2016: 109). Stres dönemlerinde, menkul kıymetleştirmeye güvenmek ilave likidite veya sermaye kısıtlamaları ile kredi temin etme isteklerini azaltabilmektedir (Carbo-Valverde vd., 2015: 37).

Diğer yandan, birçok açıdan menkul kıymetleştirmenin genel olarak avantajlı tarafları bulunmasına karşın dezavantajlı tarafları da, onun zayıf yanları olarak yer almaktadır. Bunlar ise iyi alacaklar menkul kıymete bağlandığı için bilançoda kalan alacakların portföy kalitesinin düşmesi, diğer kredi araçlarına göre daha az bir maliyeti olmasına rağmen, kapsamlı bir yapılanma gerektirdiği için tabana yayılmakta zorluk çekilmesi, alacakların bilanço dışına çıkarılmış olması nedeniyle şirket bilançosu hakkında sağlıklı finansal raporlamayı önlemesi, kredi piyasasının denetlenme etkinliğinin azalması, yasal otoritenin ihraççı kuruluşa yönelik kredi kontrolünün zorlaştırılması, ekonomideki kredi stoklarının izlenmesinde çok fazla belirsizliğe neden olmasıdır. (Günceler, 2018: 83)

Bir de bunların dışında, varlığa dayalı menkul kıymet ihracında karşılaşılan riskler ise; kredi riski, faiz oranı riski ve erken ödeme riski olmaktadır. Kısaca her üçüne değinildiği zaman, kredi riski, kaynak şirketlerin alacaklarını tahsil edememesi sebebiyle gelişmektedir. Bunu önlemek için şirketler, daha yüksek oranda teminatlandırılmış menkul kıymet ihraç ederler. Faiz oranı riski, faizin düşmesi ve yükselmesinden kaynaklanır bunun içinde değişken oranlı menkul kıymet türü tercih edilmelidir. Erken ödeme riski ise, vadesinden önce borcun

anapara ve faizi ile kapatılması ödeme yapısında dengesizlik oluşturur bunda faizdeki yukarı ve aşağı yönde değişim de etkili olmaktadır. Erken ödemesi yapılabilen kredi türleri ise; kredi kartları alacakları ve ipotekli krediler bulunmaktadır (Vatansever, 2000: 269).

4.3 Sermaye piyasası araçları

Sermaye piyasalarının kaynakları tasarruf sahiplerine ait birikimlerden meydana gelmektedir. En yaygın olarak kullanılan sermaye piyasası araçları hisse senetleri ve tahvillerdir (Ünsalan ve Şimşeker, 2011: 226).

4.3.1.Hisse Senetleri

Anonim ortaklıklar ve sermayesi paylara bölünmüş komandit ortaklıklar ile özel kanunla kurulan Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB), Menkul Kıymet Yatırım Ortaklıkları, Risk Sermayesi Yatırım Ortaklıkları, aracı kurumlar, sigorta işletmeleri ve umumi mağazalar ile anonim şirket şeklinde kurulan Kamu İktisadi Teşebbüsleri (KİT) ve bağlı ortaklıklar tarafından çıkarılan sermayenin belirli bir bölümüne katılımı temsil eden ve şartları SPK tarafından belirlenen kıymetli evraklara hisse senedi adı verilmektedir (Aksoy ve Tanrıöven, 2013: 420).

Öte yandan, türev finansal araçlar kullanan bankalar ve risk yönetiminde kredi menkul kıymetleştirmesi yapan bankalar, kriz öncesinde gerçek riske maruz kaldıklarından hisse senedi getirilerini arttırmaktadırlar (Trapp ve Weiß, 2016: 200).

4.3.2.Tahviller

Tahviller, anonim şirketlerle tahvil ihraç yetkisi verilmiş bulunan kamu kurumlarının çıkarmış oldukları uzun vadeli borç senetleridir. Tahviller, sahiplerine tahvili çıkarmış olan şirket veya kamu kurumundan faiz alma hakkı sağlamaktadır. Ayrıca tahvil sahibine tahvil üzerindeki yazılı tutarı talep etme hakkını da vermektedir (Çabuk, 2009: 42). Anonim şirketler, halkın ilgisini çekebilmek ve tahvil çıkarımında başarılı olabilmek için tahvil sahiplerinin alacak hakkına ek olarak bazı haklar ve teminatlar getirmektedirler.(Sabuncuoğlu ve Tokol, 2009: 157-158).

4.3.Diğer Menkul Kıymetler

Bu türe giren başlıca kıymetler arasında; kar ve zarar ortaklığı belgesi, intifa senedi ve katılma intifa senedi (KİS),ipotek teminatlı menkul kıymetler (İTMK),finansman bonoları, banka bonosu ve banka garantili bonolar ve varlığa (aktife) dayalı menkul kıymetler (VDMK) olarak yer almaktadır.

5.AKTİFE DAYALI MENKUL KIYMET UYGULAMALARI

Menkul kıymetleştirmede, bir satıcı sabit gelirli varlıkları –en yaygın olarak iflas riskinden arındırılmış ipotek kredileri, tüketici ve konut kredileri, kredi kartı alacakları, ticari alacaklar ya da taşıt kredileri ve kira sözleşmeleri– satmakta, özel amaçlı kurumda yeni menkul kıymet ihracı yoluyla satın alımın finansmanını sağlamaktadır (Thomas, 2001: 307).

Diğer yandan, menkul kıymetleştirme, finansmanın küreselleşmesinin ve bankaların yönetilen para lehine azalan rolünün bir sonucudur. 1970'lerden önce bankalar kendi muhasebe defterlerinden kredi kullanarak ve birleşmeler yoluyla ya da yeni mevduat çekerek büyümek zorunda kalmışlardır. Menkul kıymetleştirme bunu değiştirmiş ve bankaların borç vermeyi hızlandırmasının yanı sıra daha fazla ücret ve gelir elde etmesinin yeni bir yolunu geliştirmiştir. Bu durum, likidite ihtiyaçlarına ve sermaye düzenlemelerine karşı denge yaratmıştır. Kredilerin yeniden dağıtılmasıyla, bankaların sermaye ihtiyaçlarını azaltarak daha fazla borç vermelerini sağlamıştır. Menkul kıymetleştirme, sadece ipotek piyasasında değil aynı zamanda tüketici kredisi piyasasında da yaygın bir finansman yöntemi haline gelmiştir. (Buchanan:2017:664)

Menkul kıymetleştirme işlemi esas olarak, varlığa dayalı alacaklara (Asset-Backed Securities/ ABS) ve ipoteğe (mortgage) dayalı alacaklara (Mortgage-Backed Securities/ MBS) dayanmaktadır. Bu bakımdan menkul kıymetleştirilecek başlıca alacaklar arasında, ipoteğe dayalı menkul kıymetleştirmede, sermaye piyasasında satılabilecek konut ve ticari mortgage kredileri bulunurken; varlığa dayalı menkul kıymetleştirmede, otomobil kredileri, kredi kartı alacakları, finansal kiralama ekipman (donanım) kiralaları, öğrenci kredileri, ticari alacaklar, ihracat işlemlerinden doğan alacakları ve diğer alacaklar yer almaktadır (Tüysüz, 2011: 125).

Menkul kıymetleştirme bilançonun aktifinde yer alan varlıklardan sağlanacak kazançlara bağlı olarak menkul kıymet ihracının gerçekleşmesi işlemidir. 1970'li yıllarda ABD'de ipotekli konut kredisi alacaklarının menkul kıymetleştirilerek borsada ihracının gerçekleşmesi ile birlikte hızlanan menkul kıymetleştirme işlemleri, son yıllarda tüm dünyada yoğun olarak yararlanılan bir risk yönetim aracı ve yeni bir finansman şekli olarak karşımıza çıkmaktadır (Coşkun, Y., 2010: 54).

Subprime mortgage çöküşünden önce, 1990'ların ortalarından başlayarak mortgage market inovasyonları bu konudaki finansal kısıtlamaları efektif olarak azaltmışlardır. Finansal kısıtlamaların kaldırılması sonucunda gelen rahatlama beraberinde mortgage market inovasyonlarıyla hane halkları daha yüksek yararlılık ve optimal olarak gelirlerinden konuta ayrılan payın artırılmasını seçmişlerdir. (Atay:2008:91)

Menkul kıymetleştirilen varlık sınıfları Tablo 1'de belirtilmiştir.

Tablo 1: Menkul Kıymetleştirilebilen Varlık Sınıfları

Sabit faizli ipotek kredileri	Değişken faizli ipotek kredileri	İkinci derece ipotek kredileri
Ev kredisi	Otomobil kredileri	Ticari gayrimenkul kredileri
Kredi kartı alacakları	Kiralanan makine/ teçhizat alacakları	Mobil ev kredileri
Devre mülkler	Karavan tarzı mobil konutlar	Küçük işletme yönetimi

		kredileri
Az gelişmiş Ülke borcu	Iskarta tahviller (Moody's tarafından BB veya daha düşük derecelendirilen tahviller)	Öğrenci kredileri
Franchise kredileri	Uçak kiralamaaları	Otomobil satış senetleri
Değişken taksit ücretleri	Gecikmiş vergiler	Kamu tarafından yükümlenilen maliyetler

Kaynak: Telpner, J. (2003)

5.1. Aktife Dayalı Menkul Kıymetler Türkiye Uygulaması

Büyük bir finansal yenilik olarak uygulanmaya başlayan menkul kıymetleştirme 1970'li yıllarda Amerika'da ipoteğe dayalı menkul kıymetler ihracı şeklinde gerçekleşmiş ve Türkiye'de de pek vakit kaybetmeden uygulanmaya başlanmıştır (Doğru, 2007b: 45).

Menkul kıymetleştirme, dünyada birçok ülkede uygulandığı gibi Türkiye'de de tercih edilir bir finansman yöntemi olması öngörülmektedir. Ancak bunun için henüz yeterli bir finansal yapı yoktur. Kısaca değinilmesi gerekirse, ilk menkul kıymetleştirme işlemi 1992 yılında İnterbank tarafından kredi kartı alacaklarına dayalı olarak gerçekleştirilmiştir. 1992 yılından sonraki süreçte, ihraç edilen varlığa dayalı menkul kıymetlerin tamamı finansal sektördeki şirketlerce yapılmıştır. Türk bankaları ise bu işlemlerini ya direkt olarak ya da finansman şirketleri aracılığıyla gerçekleştirmişlerdir (Uçak, 2000: 37).

Günümüzde menkul kıymetleştirme uygulamalarına olan ilgi hızlı bir artış göstermiştir. 1980'li yıllarda ülkemizde yaşanan ekonomik gelişmelerle birlikte yeni finansal araçlar kullanılmaya başlanmış ve bu yeniliklere yönelik olarak kanuni düzenlemeler gerçekleştirilmiştir (Hepşen, 2005: 15). Bu yeniliklerin en önemlilerinden biri, "Menkul Kıymetleştirme" ve bu yöntem sonucunda oluşturulan VDMK "Varlığa Dayalı Menkul Kıymetler" dir (Ceylan ve Korkmaz, 2000: 340).

Nitekim, aktifleri likit hale dönüştürerek riskleri bilanço dışına çıkaran varlığa dayalı menkul kıymetler, disonibilite ve munzam karşılık ayırmayı gerektirmemeleri nedeniyle bankaların yoğun ilgisiyle karşı karşıya gelmiştir (Vatansever, 2000: 271-272).

Türk Sermaye Piyasasının en dikkat çeken finansman araçlarından biri olan VDMK, menkul kıymetleştirme (securitization) uygulamasının alacaklara dayalı bir çeşidi olarak Temmuz 1992'de düzenlenmiştir.

Ülkemizde, menkul kıymetleştirme işlemleri, varlığa dayalı menkul kıymet ihracı şeklinde düzenlenmiş ve ilk düzenleme 13/05/1992 tarih ve 21227 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe giren, 29/04/1992 tarih ve 3794 sayılı "Sermaye Piyasası Kanunu'nda Değişiklik Yapılmasına, Bankalar Kanununun Bir Maddesinin Değiştirilmesine ve 35 sayılı KHK'nin Bazı Maddelerin Yürürlükten

Kaldırılmasına Dair Kanun” ile gerçekleştirilmiştir (Ceylan ve Korkmaz, 2000: 340). Bu kanun ile varlığa dayalı menkul kıymet ihraçları uygulanmaya başlanmıştır.

Türkiye’de genellikle bankalar tarafından kullanılan VDMK, ABD ve Avrupa ülkelerindeki uygulamalardan farklı bir gelişme göstermiştir. Ülkemizdeki, bankalar özel amaçlı kuruluşu gerek duymadan ve derecelendirme şirketlerine başvurmadan yalnızca Sermaye Piyasası Kurulu’nun izni ile VDMK ihracını gerçekleştirebilmektedir.

Menkul kıymetleştirme, dünyanın çoğu ekonomilerindeki mortgage piyasaları için uzun erimli fon sağlamada cazip ve potansiyel geniş bir kaynaktır. Buna ilave olarak, menkul kıymetleştirme hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde görülmektedir. Türkiye’de bu türden modern bir konut finansmanının olmaması ülkemizi bu olanaktan yoksun bırakmaktadır. (Atay, 2012: 24)

Sonuçta, VDMK ihraçları Seri:III No.14 Tebliği’nin yayımlanmasından sonra başlamışsa da, kısaltmasının okunuşundan dolayı “vidımık” olarak ifade edilen bu menkul kıymetlerin, Amerika’daki asılları olan “asset-backed securities” ile ilgisi bulunmamaktadır. 1990’lı yıllarda VDMK, bir süre ucuz mevduat olarak aslı ile alakasız şekilde bankalarca tarafından kullanılmış, sonrasında ise bu menkul kıymetlerin ihracı tamamen durmuştur (Doğru, 2007b: 45-46). İlâveten, ülkemizde yaşanan yüksek faiz seviyeleri, bankaların alternatif kaynaklar oluşturmak üzere varlığa dayalı menkul kıymet ihraçlarına yönelmeleri yerine, devletin çıkardığı yatırım araçlarına yönelmelerine sebep olmuştur (Hepşen, 2005: 15).

5.2. Dünyada Aktife Dayalı Menkul Kıymetler Uygulamaları

Dünyada menkul kıymetleştirme işlemlerinde örnek ülke uygulamaları olarak ABD, İngiltere, Fransa, Almanya, İtalya, İsviçre, Japonya ve Brezilya örnek gösterilebilir. ABD’nin menkul kıymetleştirme işlemlerinde öncü ülke durumunda bulunması, İngiltere’nin menkul kıymetleştirme işlemini uygulayan ilk Avrupa ülkesi olması, Almanya ve İtalya’nın menkul kıymetleştirme işlemlerinde Avrupa’da aktif olmaları, Fransa ve İsviçre’nin Avrupa’da önemli konuma sahip olmaları, Japonya’nın menkul kıymetleştirme işlemini uygulayan ilk Asya ülkesi olması, Brezilya’nın, yapılandırılmış menkul kıymetler bakımından Latin Amerika’da gelişmiş bir piyasaya sahip olması nedeniyle bu ülkeler örnek ülkeler kategorisinde dikkat çekmektedirler.

5.2.1.ABD’de Menkul Kıymetleştirme

Finansal krizden önce, seçkin ABD ev mortgage’larının üçte ikisi ve tüketici kredilerinin yüzde 30 ila 75’i, 2007’ye gelindiğinde ise, öğrenci ve kredi kartı kredilerinin yarısından fazlası ABD’de menkul kıymetleştirilmiştir (Buchanan, 2017: 664).

Daha sonraki dönemde ise 2007 yazında ABD’de patlak veren subprime mortgage krizi, kredi piyasalarındaki bozulmalardan, varlık piyasalarının

çöküşünden, konut fiyatlarındaki hızlı düşüşlerden ve finansal sistemde artan risk algısına bağlı olarak finansal sektörün kendisinden beklenen işlevleri yerine getirememesinden kaynaklanmıştır. Böylece finansal piyasalara olan güven sarsılmış, finansal araçların şeffaflığı ortadan kalkmış ve likidite sıkışıklıkları yaşanmaya başlamıştır (Reinhart ve Rogoff, 2008: 340).

Nitekim, 2008 krizine yol açan en büyük etkenlerden birisi piyasa aktörlerinin kendi paralarını kullanırken almayacakları derecede yüksek riskleri, başkalarının paraları ile yatırım yaparken almaları olmuştur. (Moller:2011:4)

Hem ABD hem de ABD dışındaki menkul kıymetleştirme anlaşmalarının sayısı, Asya ve Avrupa'da güçlü büyüme oranları kaydetmiştir. Bankacılık sistemi düzeyinde, Basel II süreci, kredi riski için gelişmiş fiyatlandırma modellerinin uygulanmasına ve menkul kıymetleştirme faaliyetinin daha da geliştirilmesine yol açmıştır. Bununla birlikte, 2007 yılında patlak veren kredi krizi piyasayı ciddi şekilde etkilemiş ve menkul kıymetleştirme faaliyetinde büyük bir düşüşe neden olmuştur (Battaglia ve Gallo, 2013: 275).

5.2.2.AB'de Menkul Kıymetleştirme

2008 ekonomik krizi sürecinde AB'nin düzenleyici ve denetleyici mekanizmalarındaki eksiklik ve boşluklar yoğun şekilde ortaya çıkmıştır. Bu kapsamda düzenleme ve denetleme alanlarında yapılacak çalışmaların AB'nin gelecekteki olası krizler karşısında duruşunu sağlamlaştıracağı ve birliğin bunlardan en az seviyede etkilenmesini sağlayacağı düşünülmektedir.(Wouters ve Kerchoven, 2011:23)

Avrupa'da ilk menkul kıymetleştirme işlemi 1987 yılında ipotekli konut kredisi alacaklarının menkul kıymetleştirilmesi yoluyla İngiltere'de gerçekleştirilmiştir.

Federal acentelerin egemen rolü nedeniyle, ABD piyasasında işleyen ürün ve teknikler henüz Avrupa Birliği (AB) üyesi ülkeleri piyasalarına kolaylıkla aktarılacak durumda değildir. Ancak, AB piyasalarında koşullar hızla değişmektedir. Yoğun rekabet, sermayenin etkin bir şekilde kullanılma ihtiyacına daha fazla yoğunlaşılması, tarihsel olarak düşük enflasyon ve faiz oranlarının oluşturduğu değişen finansman koşulları ve mevcut trendlerin uzmanlaşmaya doğru hızlanması, daha büyük bir ikincil piyasanın oluşmasına yol açmaktadır. Bu ikincil piyasalar, Avrupa mortgage piyasalarının çeşitliliğini yansıtarak ABD piyasasından farklı bir biçim arz edecektir (Yetgin, 2007: 10).

AB ülkelerinden Fransa'da, varlığa dayalı menkul kıymetlerin ihracı için tüzel kişiliği olmayan, Türk hukukundaki yatırım fonlarına benzer yeni bir fonun (Fonds Communs de Creances (FCC)) kurulması öngörülmüştür. ABD ve İngiltere'den farklı olarak menkul kıymetleştirmenin kanunla düzenlenmiş olması, Fransa'da bazı katı kuralların uygulanmasını da beraberinde getirmiştir. (Doğru, 2007a: 210-211).

Öte yandan, İngiltere’de menkul kıymetleştirme bakımından ipotek piyasasında düzenleyici bir kurum olan Financial Services Authority (Finansal Hizmetler Otoritesi-FSA)’nın gözetimi altındadır. Bu kurum 2001 yılında çıkardığı, ipotek kredilerinin menkul kıymetleştirilmesine ilişkin kaynak kitap Interim Prudential Sourcebook–IPSBs ve 2002’de çıkardığı Final Prudential Sourcebook ile ipotek kredilerinin menkul kıymetleştirilmesi usulleri ve menkul kıymetleştirme yapan yapı topluluklarının sorumluluklarına ilişkin kuralları belirlemiştir. İpotek kredi sağlayıcıları, bir birlik olarak Council of Mortgage Lenders (Mortgage Kredi Veren Kurulu-CML) etrafında birleşmişlerdir (Tüysüz, 2011: 106).

İtalyan menkul kıymetleştirme finansmanı sekiz yıl içinde, özel amaçlı kurumların (SPV) sayısı 300’den fazla işletmeye ulaşmıştır. Banka kredisi menkul kıymetleştirmeleri 2000 yılında 16 milyar avroya ulaşmış ve bu rakam 2007’de iki katına çıkmıştır. Yine de, menkul kıymetleştirme çeşitleri kısmen değişmiştir. Menkul kıymetleştirme işleminde kredilerin, finansal olmayan firmalara oranındaki payı 2000’de %74 iken, 2006-2007’de %37’ye düşmüştür. (Affinito ve Tagliaferri, 2010: 192)

Sonuç olarak, en önemli Avrupa Birliği ülkesi olan Almanya’da ise İngiltere ve Fransa’daki gelişmelere nazaran, ipotek dışı varlığa dayalı menkul kıymetleştirme oldukça yavaş bir gelişme göstermektedir. İpoteğe dayalı menkul kıymetleştirme işlemleri ise uzun yıllardan beri uygulanmaktadır. 1796’dan beri ipotek bankaları, pfandbriefe olarak bilinen ipotek teminatlı tahviller ihraç ederek ipotek kredilerini finanse etmektedirler (Tantan, 1996: 96).

5.2.3. Japonya Örneği

Bankaların baskın bir şekilde varlığını sürdürdüğü Japon finans sistemindeki sorunun Japonya’nın makroekonomik sorunlarının temelinde yer aldığı artık kabul gören bir görüştür. (Hoshi ve Kashyap, 2004:8).

Menkul kıymetleştirme alanında uygulamaya geçen Asya’da ilk ülke Japonya’dır. Japonya’da menkul kıymetleştirme ile ilgili yasal düzenlemeler aşağıda sıralanacaktır (Tüysüz, 2011: 117-121):

1992; Finansal Reform Kanunu ile menkul kıymetleştirme kapsamı genişletilmiştir. Bu bakımdan, kıymetli evrak Japonya dışında çıkarılan mevduat sertifikaları, yabancılara ait menkul kıymetleştirilmiş kredi kartı alacakları ve ipoteğe dayalı fon sertifikaları menkul kıymetleştirilecek varlıklar arasına dâhil edilmiştir.

1996’da Japon finansal sisteminde reformlar yapılmıştır. Özel amaçlı kuruluşların (SPV) oluşturulmasına ve bankaların menkul kıymet yatırımlarının satılmasına izin verilmiştir.

1998’de Yabancı Borsa ve Yabancı Ticaret Kanununda değişiklik yapılarak, sınır ötesi işlemler kolaylaştırılmıştır. Bu değişiklik ile, Japonya’

da yerleşiklerle yabancılar arasında alacakların devri hakkında uygulanan izin alma ve ön ihbar şartları kaldırılmıştır.

5.2.4.Brezilya

Avrupa örneğinde olduğu gibi, varlıkların menkul kıymetleştirilmesi Brezilya'daki küçük ve orta ölçekli finansal kuruluşlar için geçerlidir. Bu nedenle menkul kıymetleştirme, fonlama maliyetlerini azaltmak için alternatif bir araçtır. Sonuç olarak, FDIC'nin ihraç hacmi hiçte önemsiz değildir ve Brezilya iç piyasası, 2012 yılında Latin Amerika menkul kıymetleştirme hacminin % 45'ini temsil etmektedir (Mendonça ve Barcelos, 2015: 13).

6.SONUÇ

Aktife dayalı menkul kıymet uygulaması ile geleneksel sabit getirili yatırımlara çeşitlendirme olanağı sunulmaktadır. Aktife dayalı menkul kıymetleştirme işlemlerinde, bilançoların likit hale gelmesi amacıyla, bilançonun aktifinde yer alan varlıklar menkul kıymetlere dönüştürülmekte ve ekonomiye yeni fonlar sağlanmaktadır.

Varlığa dayalı menkul kıymet uygulamasının hem işletmeler açısından aktif-pasif yönetimi sağlama, vb. avantajları, hem de raporlamayı önleme, kredi piyasasının denetim ve gözetim etkinliğini azaltma, vb. dezavantajları bulunmaktadır. Ayrıca birtakım risklerinden de kredi, faiz oranı ve erken ödeme gibi söz etmek de mümkündür.

Amerika'da başlamış ve gelişmiş olan menkul kıymetleştirme sürecinin, Türkiye'de henüz yeni yeni varlığını gösterdiği ve geliştiği görülmektedir. Buradaki en önemli nokta menkul kıymetleştirmenin şirketlerdeki riski dağıtması ve likiditenin sağlanması gibi çeşitli olumlu etkileri olacağı düşünülmektedir. Ayrıca, yatırımcıya da gelir olarak ek avantajlar sağlayabilecek özelliği olduğu da göz önüne alınırsa üzerinde düşünülmesi gereken bir alternatif olduğunu görmekteyiz. Özellikle finansal iklimde faizlerin düşmeye başladığı bir ortam olduğu takdirde yatırımcının daha fazla ilgisini çekeceğini düşündüğümüz bu yapının gelecekte kurumlar için önemli bir finans kapısı olabileceğini öngörüyoruz.

1970'li yıllarda ABD'de uygulanmaya başlayan ve batılı ülkelerin sermaye piyasalarına girmekte gecikmeyen menkul kıymetleştirme uygulamaları, hem ABD hem de Asya ve Avrupa'da menkul kıymetleştirme işlemleri güçlü büyüme oranları kaydetmiştir. Basel II süreci, kredi riski için gelişmiş fiyatlandırma modellerinin uygulanmasına ve menkul kıymetleştirme faaliyetinin daha da geliştirilmesine yol açmıştır. Menkul kıymetleştirme işlemleri 1990'lı yıllarda ABD'de ön plana çıkmış ve 2000-2007 yılları arasında ise işlem hacmi en üst noktaya ulaşmıştır.

Bu süreci de 2008 Sub-prime mortgage krizi izlemiştir. Dolayısıyla, ABD'de palazlanan ve gelişen aktife dayalı menkul kıymetleştirme Avrupa'da ve de özellikle

Türkiye’de sektör daha rüştünü ispat edemeden mortgage krizinden nasibini alarak hedeflenen seviyelere bir türlü gelememiştir. Bu durumu da genelde dünya ekonomisindeki her gelişmenin veya krizin öncelikle ABD realize olup, sonrasında domino etkisiyle önce Avrupa ülkelerine ve sonrasında da ülkemize uğradığı bağlamında okumak gerektiği görüşündeyiz.

1980’li yıllardan sonra Türkiye ekonomisindeki gelişmelerle birlikte para ve sermaye piyasalarında yeni finansal ürünler kullanılmaya başlanmıştır. Menkul kıymetleştirme ve beraberinde uygulanan aktife dayalı menkul kıymetleştirme işlemleri bu yenilikler arasında yer almaktadır. Bu uygulamalar beraberinde yeni yasal düzenlemeleri getirmiştir. Ancak, ülkemizde yaşanan yüksek enflasyon dönemlerinde bankacılık sektörünün aracılık maliyetlerinin artmasını da dikkate almamız gerekmektedir.

Dünya uygulamalarında ise gelmekte olan 2019 yılı ile ilgili birtakım ekonomik konjonktür ile ilgili senaryoların ABD ekonomisindeki olumsuz dinamiklerden kaynaklandığı göz önüne alındığında başta Avrupa olmak üzere ülkemizde dahil olmak üzere diğer ülkelerde aktife dayalı menkul kıymetleştirmenin 2008 öncesi dönemdeki parlak günlerden söz etmek mümkün değildir.

KAYNAKÇA

- Affinito, M.Tagliaferri, E. (2010): “Why Do (Or Did?) Banks Securitize Their Loans? Evidence From Italy”, *Journal of Financial Stability*, Cilt 6, Sayı 4, ss. 189-202.
- Aksoy, A. Tanrıöven, C. (2013): *Sermaye Piyasası Yatırım Araçları ve Analizi*, 4. Baskı, Ankara: DetayYayıncılık.
- Atay, E. (2008) Innovations in mortgage banking and subprime meltdown: Could we have seen it coming? Uluslararası Finans Sempozyumu 2008, İstanbul.
- Atay, E. Taşçı, C (2012) Securitization in The United States Of America and The European Union: Does It Work in Turkey? Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Haziran 2012 Cilt 14 Sayı 1 (23-44).
- Aydın, N v.d. (2014) *Finansal Yönetim*, 4. Baskı, Detay Yayıncılık, Ankara.
- Battaglia, F., Gallo, A. (2013): “Securitization and Systemic Risk: An Empirical Investigation On Italian Banks Over The Financial Crisis”, *International Review of Financial Analysis*, Cilt 30, ss. 274-286.
- Babuşçu, Ş., Hazar, A. (2017): *Meslek Yüksekokulları İçin Genel Bankacılık Bilgileri*, 1. Basım, Ankara: Bankacılık Akademisi Yayınları.
- Buchanan, B. G. (2017): “The Way We Live Now: Financialization and Securitization”, *Research in International Business and Finance*, Cilt 39, ss. 663-677.

- Carbo-Valverde, S., Degryse, H. ve Rodriguez-Fernandez, F. (2015): "The Impact of Securitization on Credit Rationing: Empirical Evidence", *Journal of Financial Stability*, Cilt 20, ss. 36-50.
- Ceylan, A. ve Korkmaz, T. (2000): *Sermaye Piyasası ve Menkul Değer Analizi*, Bursa: Ekin Kitabevi.
- Cerasi, V. Rochet, J. C. (2014): "Rethinking The Regulatory Treatment of Securitization", *Journal of Financial Stability*, Cilt 10, ss. 20-31.
- Cheng, M., Dhaliwal, D. S. ve Neamtiu, M. (2011): "Asset Securitization, Securitization Recourse, and Information Uncertainty", *The Accounting Review*, Cilt 86, Sayı 2, ss. 541-568.
- Coşkun, Y. (2010): "Risk Maps of Securities Firms (Aracı Kurumların Risk Haritası)", *Sermaye Piyasası Dergisi*, Cilt 1, Sayı 3, 52-74.
- Çabuk, A. (2009): *Muhasebede Dönem Sonu İşlemleri*, 4. Baskı, Bursa: Dora Yayıncılık.
- Demirbağ, M., v.d. (2016): "The Professional Service Firm (PSF) In A Globalised Economy: A Study of The Efficiency of Securities Firms In An Emerging Market", *International Business Review*, Cilt 25, Sayı 5, ss. 1089-1102.
- Doğru, H. (2007a): *Menkul Kıymetleştirme ve Mortgage Genel ve Hukuki Esaslar*, İstanbul: Doğru Hukuk Yayınları.
- Doğru, H. (2007b): "Basel II ve IAS 39 Muhasebe Standardı Çerçevesinde Menkul Kıymetleştirme İşleminin Türkiye'de Banka ve Diğer Kaynak Şirketlerin Bilanço ve Sermaye Yeterliliği Yükümlülüklerine Etkileri", *Bankacılar Dergisi*, Cilt 62, 44-58.
- Ertem, Ü. (2015): *Bankacılık ve Kambiyo İşlemleri*, Ekin Yayınevi, Bursa.
- Gülen, M. İ. (2017) Aktife Dayalı Menkul Kıymetler: Türkiye Ve Dünya Uygulaması, Yayınlanmamış Y.Lisans Tezi, Edirne: Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Günceler, B., Kesebir, M. (2018) Menkul Kıymetleştirme Banka Kredilerine Kıyasla Firmalar için Alternatif Fonlama Kaynağı Olabilir mi? Türkiye'de Hizmet Sağlayan Şirketlere Uygulanabilirliği Bakımından İncelenmesi, *International Journal Entrepreneurship and Management Inquiries* ISSN: 2602 – 3970 Dönem Cilt: 2 Sayı: 3 .
- Hepşen, A. (2005): *Bir Finanslama Yöntemi Olarak Menkul Kıymetleştirme: İpoteğe Dayalı Menkul Kıymetleştirme ve Türkiye Uygulaması*, İstanbul Ticaret Odası, <http://www.ito.org.tr/itoyayin/0000504.pdf>, (Erişim Tarihi: 03/10/2018).
- Hoshi, T. Kashyap, A.K. (2004). Japan's financial crisis and economic stagnation. *Journal of Economic Perspectives*, 18 (1), 3-26.

- Kara, A., Marquez-Ibanez, D. ve Ongena, S. (2016): "Securitization and Lending Standards: Evidence From The European Wholesale Loan Market, *Journal of Financial Stability*, Cilt 26, 107-127.
- Kiff, J. Mills, P. S. (2007): "Money for Nothing and Checks for Free: Recent Developments in U.S. Subprime Mortgage Markets", IMF Working Papers, Sayı, 07/188, 1-18, <https://ssrn.com/abstract=1006316>, (Erişim Tarihi: 05/11/2018).
- Konuralp, G. (2001): *Sermaye Piyasaları Analizler, Kuramlar ve Portföy Yönetimi*, İstanbul: Alfa Yayınları.
- Moller, N, Goldwasser, S. (2011), Section 2(a)(iii) of the ISDA Master Agreement and Emerging Swaps Jurisprudence in the Shadow of Lehman Brothers, *Journal of International Banking Law and Regulation*, Sayı 7, 313-324.
- Naude, W. (2009). The Financial Crisis of 2008 and the Developing Countries, United Nations University, UNU-WIDER, (United Nations University-World Institutions for Development Economics Research), Discussion Paper, 1, (January), 1-20.
- Reinhart, C. M., Kenneth, S.R. (2008). Is the 2007 US Sub-Prime Financial Crisis So Different? An International Historical Comparison, *The American Economic Review*, 98 (2), (May), 339-344.
- Sabuncuoğlu, Z., Tokol, T. (2009): *Meslek Yüksekokulları İçin Genel İşletme*, Bursa: Alfa Aktüel Basım Yay. Dağ. Ltd. Şti.,
- Tantan, S. (1996): *Menkul Kıymetleştirme: ABD Uygulamaları ve Bankacılık Sektörüne Etkileri*, Ankara: Sermaye Piyasası Kurulu, Yayın No:44.,
- Telpner, J. (2003): "A Securitization Primer For First Time Issuers", *Global Securitisation and Structured Finance, Greenberg Taurig*, 1-7.
- Thomas, H. (2001): "Effects Of Asset Securitization On Seller Claimants", *Journal of Financial Intermediation*, Cilt 10, Sayı 3-4, 306-330.
- Trapp, R. Weib, G. N. (2016): "Derivatives Usage, Securitization, and The Crash Sensitivity of Bank Stocks", *Journal of Banking & Finance*, Cilt 71, 183-205.
- Tuncer, D. v.d. (2011) *Genel İşletmecilik Bilgileri*, 4. Baskı, Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Tüysüz, M. (2011): *Sermaye Piyasası Hukukunda Varlığa/ İpoteğe Dayalı Menkul Kıymetleştirme*, Ankara: Yetkin Basımevi.
- Uçak, N. (2000). Gelecekteki Nakit Akımlarına Dayalı Menkul Kıymetleştirme. Sermaye Piyasası Kurulu Yeterlik Etüdü. Ankara. <http://www.spk.gov.tr/SiteApps/Yayin/YayinGoster/447>
- Ünsalan, E. Şimşek, B. (2011): *Temel İşletmecilik Bilgileri*, 5. Basım, Ankara: Detay Yayıncılık.

Vatansever, N. (2000). Varlığa Dayalı Menkul Kıymet Uygulaması. *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. C.1. S.1.

Yavaş A. (2005), A'dan Z'ye Mortgage. Konferans Sunumu, Türkiye Bankalar Birliği.

Yetgin, F. (2007) Mortgage sistemi: Türkiye (Teori-Uygulama). İstanbul: Dünya Gazetesi Kitaplığı Yayınları.

Wouters J, Sven V K. (2011), The EU's Internal and External Regulatory Actions After the Outbreak of the 2008 Financial Crisis, Working Paper No.69, Leuven Centre for Global Governance Studies, Leuven Katholike Universiteit.

TÜRKMEN TÜRKÇESİNDE RENK ADLARI

COLOR NAMES IN TURKMEN TURKISH

Levent DOĞAN*

Geliş Tarihi: 29.08.2018
(Received)

Kabul Tarihi: 27.03.2019
(Accepted)

ÖZ: Zengin bir dil olan Türkçe renk kavramı bakımından da canlı ve çeşitlidir. Ana renklerle bu renklerin alt tonlarının ayrıntılı bir biçimde tasvir edildiği görülür. Yaşamımızda önemli bir yere sahip olan renkler eski zamanlardan beri insanlar tarafından çok yönlü bir şekilde kullanılmıştır. En başta bir nesnenin ayırt edici özelliği olarak ön plana çıkan renkler her kültürde yüklenen manevi birtakım anlamlar sonucunda birer sembol hâline getirilmiştir. Her bilim dalı renkleri kendi çalışma sahasına uygun olarak değişik bakış açılarıyla incelemiştir. Bunun tabii sonucu olarak da renklerle ilgili yeni birçok görüşler, önermeler ortaya konmuş ve renklerin farklı işlevleri ortaya çıkarılmıştır. Bu çalışmada Türkçenin lehçelerinden biri olan ve sınıflandırmada Oğuz (Güneybatı) grubu içinde bulunan Türkmencede renk adları çeşitli kaynaklardan derlenerek ortaya konmuştur. Renk ifade eden sözcükler haricinde renk adları kullanılarak oluşturulmuş adlar da çalışmaya dâhil edilmiştir. Çalışmada renk adlarının özellikle dilbilimsel yönüne ağırlık verilerek Türkmencede renk adı türetmede kullanılan belli başlı eklerin neler olduğu renk adlarının fiile dönüştürülmesi gibi daha çok sözcüklerin yapısı üzerinde durulmuştur. Renk adı oluşturmada önemi ve katkısı yadsınamayacak diğer bir yöntem olan doğadan somutlaştırma yoluyla elde edilen sözcükler ise çalışmamızda ayrıca belirtilmiştir. Bunların yanı sıra Eski Türkçe dönemi eserleri, Dîvânü Lûgati-t Türk ve Kutadgu Bilig'den tespit ettiğimiz renk adlarıyla Türkmençe renk adları karşılaştırılarak benzerlikler ve yaşanan değişimler gösterilmiştir. Renk adları sözcük türetmeye uygun kelimeler olduğundan yoğun bir şekilde tercih edilir ve renk bildiren sözcükler başka bir sözcükle birleştirilerek yeni bir kavramı karşılar hâle getirilir. Türkmençe kaynaklarda rastlanan renklerden türetilmiş adlar alanlarına göre başlıklar oluşturularak gösterilmiştir. Çalışmada renk adının geçtiği Türkmen halk edebiyatı ürünlerinden atasözleri ve deyimlere de yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türkmen Türkçesi, renk kodları, özel ad

ABSTRACT: Turkish, being a rich language, is vivid and various in terms of the concept of colors. It can be seen with the main colors that the sub-tones of these colors are depicted in detail. The colors that have an important place in our lives have been used by people from old times in a versatile way. Mainly as a distinctive feature of an object, colors have been symbolized as a result of spiritual meanings that are attributed in every culture. Each discipline has studied the colors in different ways according to their own field of study. As a result of this, many new opinions and suggestions about colors have been made and different functions of colors have been revealed. In this study, the names of colors in Turkmen, which is one of the dialects of Turkish and which is in Oghuz (Southwestern) group in classification, are compiled from various sources. Names created using color

*Dr. Öğr. Üyesi, Trakya Üniversitesi, ldogan@trakya.edu.tr, ORCID:0000-0002-0538-4002

names are also included in the study along with the words that express color. Especially the linguistic aspect of the color names is concentrated and the structure of the words such as the transformation of the color names of the main suffixes used in the color name derivation in Turkmen are emphasized. Words derived from reification form nature, which is a method whose importance and contribution can not be rejected, are also denoted. In addition to these, the names of the colors that we have identified from the works of Old Turkish period, *Dîvânü Lûgati-t Türk* and *Kutadgu Bilig*, and the Turkmen color names are compared and similarities and changes experienced are shown. The color names are intensively preferred because they are words suitable for word derivation, and the color-coded words are combined with another word to meet a new concept. Names derived from colors that are found in Turkmen sources are shown under titles according to their fields. The proverbs and idioms of the Türkmen folk literature products which the name of color passed in the study are also mentioned

Key Words: Turkmen Turkish, color names, proper noun.

1. GİRİŞ

Ural-Altay dil ailesi içinde yer alan Türkçe renk tonlarında Hint-Avrupa dillerine nispeten büyük bir çeşitliliğe sahiptir. Bu durum Türkçenin anlatım ve kavramlaştırma gücünü dolayısıyla zenginliğini göstermektedir (Aksan, 2006: 33). Örneğin ana renkler arasında yer alan ve Göktürk Yazıtlarında geçtiği bilinen sarı ve yeşilin; limonî, altunî, kehribar sarısı, armut rengi, safran rengi, hardal rengi, soluk sarı; ördek yeşili, çay yeşili, fıstık yeşili, orman yeşili, zümrüt yeşili, zeytuni gibi birçok tonlarına rastlanması bu zenginliğin bir göstergesidir.

Renkler, hayatımızın bütün alanında başka başka işlevlere bürünmüştür. Özellikle renklerin insanda uyandırdığı his ve düşünceler açısından psikolojik anlamdaki etkileri önemli bir durumdur. Zira canlı renkler ile soluk renklerin insana hissettirdiği duygu aynı olmamaktadır. Renklerin insanların üzerinde korku, sıkıntı, acı, neşe, sakinlik ve dinginlik verici gibi etkilerinin bulunduğu yapılan psikolojik araştırmalarla da ortaya konmuştur (Çömen, 2010: 19).

Her rengin ayrı bir özelliği bulunduğundan her birine yüklenen anlamlar farklı olmuştur. Çoğu şeyde olduğu gibi renklerin de anlam ve özelliklerinde kültürden kültüre, toplumdan topluma farklılıklar gözlenmektedir. Bu farklılıkların oluşumunda ırk, coğrafya, iklim şartları, yaşam biçimi, siyasî, ekonomik ve dinî yapı gibi faktörlerin etkisi bulunmaktadır (Eren, 2008: 32). Mesela Batıda siyah yas anlamını taşıırken Afrika'da siyah iyiliği yansıtan bir renktir (Eren, 2008: 32). Beyaz renk Afrika'da ölümün sembolüken İslam dünyasında ışık ve aydınlığın, Hristiyanlardaysa inancın sembolüdür (Topçu, 2001: 132). Biz de renkler üzerinde yaratılan algıları, renklere mal edilen anlamları ve bunların toplumdan topluma gösterdiği farklılığı "ak", "kara" ve "sarı" renklerini ele alarak açıklayalım: Türkler duygu, düşünce ve inanışlarını göz önüne alarak bazı renkleri uğurlu sayıp yüceltmiş, bazı renkleri de sevmeyip uğursuzluğun simgesi olarak görmüş ve o renklere karşı kuşku, nefret gibi olumsuz duygular beslemişlerdir (Hey'et, 1996:

55). Örneğin Türklerde “ak” rengi “beyaz” karşılığı kullanılırken aynı zamanda iyiliğin, doğruluğun, saflığın ve temizliğin simgesi olarak görülmüştür. Bu rengin zıttı olan “kara” renk ise koyu, siyah bir görünümde olmakla birlikte kötülüğün, uğursuzluğun, ıstırapın, ölümün ve matemın işaretidir. Bu şekildeki anlamlandırmalar yanında renklerden yönlerin belirtilmesinde de yararlanılmıştır. Ak rengi Türklerde ve Çinlilerde batıyı ifade etmek için kullanılırken Hindistan’da ve Lamaist Kalmuklarda doğuyu, Eski Ahitlerde ve Amerika’da güneyi, Mayalarda ise kuzeyi ifade etmek için kullanılmıştır (Ekrem, 1996: 85-86). Görüldüğü üzere ana yönlerin renklerle belirtilmesi fikri sadece bazı milletlere özgü bir şey olmadığı gibi bu konuda standart bir sembolleştirme de söz konusu değildir (Genç, 1997: 4). Yönlerin ve dünyanın merkezinin ifade edilmesinde Türkler 5 ana rengi esas almışlardır. Buna göre; merkez-sarı, ak-batı, yeşil veya mavi (gök)-doğu, kara-kuzey, kızıl (kırmızı, al)-güney renkleriyle belirtilmiştir (Genç, 1997: 5). Ak ve karadan sonra sarı güneşin rengi şeklinde betimlenmiştir. Bilindiği gibi güneş etrafa parlaklık ve aydınlık verir. Bazı estetikçiler tarafından sarı renk ilmin, zekânın ve hakikatin alameti olarak görülmüştür (Hey’et, 1996: 60). Bununla birlikte sarı; Çin, Tibet kültüründe imparatorluklarının simgesi olduğundan en sevilen renktir (Ekrem, 1996: 85). O hâlde bu iki topluluk ile beraber Batı Hristiyan uygarlığında sarı renk kutsallık sembolü kabul edilmiştir. Fakat Türklerin destanlarında ve masallarında, İran kültüründe sarı renk kötülük, nefret, felaket, kuşku ve hastalık sembolü olarak karşımıza çıkar (Hey’et 1996: 60). Tüm bunlara göre; toplumların kültüründe renk bildiren kavramların gerçek anlamları dışında mecazî anlamlarda da kullanıldığı görülmektedir. Öyle ki toplumlar renk adlarına dinî, millî, coğrafi, vb. alanlarda anlamlar yükleyerek onları kültürlerinde sembolleştirmişlerdir (Hey’et, 1996: 55). Ayrıca farklılığın görülmesinde örnek olarak seçtiğimiz üç renk dışındaki diğer renkler için de benzer anlam ayrılıkları söz konusudur.

Her milletin bayrağında, kıyafetlerinde ve eşyalarında hâkim olan belli başlı renklerin olduğu görülür. Biz de bu çalışmamızda Türkmenlerin renk dünyasına göz atarak onların kültüründe ön plana çıkan renklerin neler olduğu, renk adlarının daha çok ne şekilde türetildiği ve renklerden nasıl yararlandığı konusuna değineceğiz.

Türkmenlerin hayatlarında açık renk tonları daha çok sevdiği bilinir. Bunun nedenini Annagulu Nurmemet, Türkmenlerde bahar mevsiminin çok kısa oluşuna bağlar. Kısa ömürlü baharlarını, baharın o canlılığını hayatlarında daima yaşatma arzularından kaynaklandığını söyler (Nurmemet, 1996: 78). Tarihî kaynaklarda da Türkmenlerin en fazla kırmızı, yeşil, mavi (gök), ak (beyaz) ve sarı gibi canlı renkleri kullanmayı tercih ettiği yazar. Zaten yeşil renk Türkmenlerde baharın rengidir (Nurmemet, 1996: 78). En basit örneğiyle Türkmenlerin bayrağına

bakıldığında 4 ana renkten oluştuğu göze çarpmaktadır. Türkmenlerin bayrağının zemini yeşil renktedir. Yeşil zemin üstünde beyaz renkte ay ve yıldızlarla bayrağın sol tarafında kırmızı bir şerit yer alır. Bu kırmızı şeridin üstündeki motifler yine yeşil ve beyaz yanında sarıyla renklendirilmiştir.

Türkmenlerin giyim-kuşam geleneğine baktığımızda sarı, kırmızı ve yeşil renkler dikkati çekmektedir. Türkmen kadınları ve erkekleri genellikle kırmızı renkte gömlek giymişlerdir ve göğü tutan al rengin simgesi olarak da başlarına kızıl keçeden yapılmış külâh, başörtüsü takmışlardır (Genç, 1996: 43; Küçük, 2010: 201). Aynı zamanda Fransız Hendi De Couliboeuf De Blocqueville'nin Türkmenlere esir düştüğü sırada yazdığı kitabında Türkmen kadınlarının elbiselerinde kırmızı, sarı ve koyu kırmızı renklerin hâkim olduğundan bahsetmiştir (Nurmemmet, 1996: 80). Türkmenler ayaklarına yerin merkezinin, hayır ilâhı Ülge'in sarayının ve tahtının simgesi olan sarı renkte çizme giymişlerdir (Genç, 1997: 31). Dünyanın merkezinin sarı renk olarak belirlenmesi, Ülgen'in altın kaplı tahtının devletin ve dünyanın ortasında kabul edilmesinden kaynaklıdır. Bu anlayış da Türklerin Şamanizm inancının bir etkisidir. (Genç, 1997: 31). Yine türkmen halı ve kumaşlarında çeşitli renkler kullanılmış olsa da bunların içinde kırmızı renk ve bu rengin tonları en göze çarpan diğer renkleri gölgede bırakan renktir (Nurmemmet, 1996: 80). Türkmenlerde "gızıl" ve "gırmızı" sözcükleriyle ifade edilen kırmızı rengin kutsallık anlamı taşıdığı ve ilahî bir yönünün bulunduğu da bilinmektedir (Nurmemmet, 1996: 79). Oğuzlarda kullanımı yaygınlaşmış olan ak sözcüğü yerine diğer Türklerde daha çok ürüng sözcüğü kullanılmaktadır (Hey'et, 1996: 56). Nurmemmet'in bir makalesinde de "ak, beyaz renk" başlığı altında Bahaeddin Ögel'in kitabından "ak" ve "aklama" sözcüklerinin Oğuzlara ait deyişler olduğu, 11. yüzyılda sadece Oğuzların tamamen beyaz olan her şeye ak (Nurmemmet, 1996: 80) dedikleri bilgisi aktarılmıştır. Ak rengin Türklerdeki anlam alanına yukarıda değinmiştik. Bu anlam alanına ek olarak bilgelik, yaşlılık, büyüklüğü de eklemeliyiz. Çünkü Türkmenlerde rastladığımız ve beyaz sakallı demek olan "aksakal" deyimini yaşlı, ihtiyar, lider, düşünür anlamlarını taşımaktadır. Türkmenlerde ak rengin olumlu, iyi, güzel temenni ifadelerinde, dinî adetlerin ve insanın iyi taraflarının anlatılmasında kullanıldığı görülür. Örnekleyecek olursak *bağtıñ ak bolsun, yoluñ ak bolsun, ak pata bermek, ak yol arzuw etmek, alınıña ak gün doğsun, akgövünli, ak öy* deyimlerinde birinin iyiliğini isteme, onun iyiliği için dua etme, kişinin temiz kalpli olması, doğruluk, dürüstlük gibi anlamlar vardır ve burada geçen ak rengin olumlama ifadelerinde yer aldığı görülmektedir. Kara sözcüğü Türkmen Türkçesinde *gara* şeklindedir. Ak ve kara arasındaki renk zıtlığı anlama da yansımıştır. Yine örneklerden yola çıkarak Türkmenlerde kara rengin daha çok üzüntü, iftira, suçlama, sıkıntı, kaygı, dert, değersizlik, günâhkar, zor ve güç olan şeyler, kuşku, talihsizlik; acı duymak, rezil olmak, itibar kaybetmek, yas

tutmak anlamlarında kullanıldığı görülmektedir. *gara durmuş, gara gış, gara görü, gara yürek, gara gayğı, gara mañlay, gara nebis yüzüne gara çekmek, gara geymek, gara bağırını dağlamak, gövniñe garalık gitmek, garalık yapmak*. Bu deyimlerde kara renk olumsuzlama ifadelerinde kullanılmıştır. Bunun yanı sıra Türkmenlerde kara rengin olumlu anlamda kullanımına rastladığımız bir örnek şu şekilde geçmektedir: *gara yer yalıdeyimi* “kara toprak gibi; asil, asaletli, soylu” anlamındadır. Kara rengin daha çok olumsuz mecaz anlam taşıdığı Nesrin Bayraktar’ın, “Kara ve Siyah Renk Adlarının Türkçedeki Kavram Ve Anlam Boyutu Üzerine” makalesinde sayısal verilerle ortaya konmuştur. Bayraktar, çeşitli kaynaklardan kara renkle ilgili tespit ettiği sözcükleri olumlu ve olumsuz mecaz anlam taşıyanlar olarak ayırmış ve bunların 67’sinin olumsuz 35’inin ise olumlu anlamda kullanıldığını belirtmiştir (Bayraktar, 2004: 68).

Buraya kadar olan kısımda Türkmenlerde esas sayılan renklerin taşıdığı anlamlara, kullanıldığı yerlere ve bu renklerin onlar için önemine değinmeye çalıştık. Bundan sonraki kısımda Türkmençe metinlerden ve sözlüklerden elde ettiğimiz renk adlarıyla renk adı içeren sözcüklerin durumunu ele alacağız. Türkmen Türkçesinde taranan kaynaklardan 96 renk adı saptanmıştır. Saptanan 96 renk adı ana renklerle bu renklerin tonlarından ve pekiştirilmiş halinden oluşur. Eksiz renk adları dışında yapım ekleri ve i nispet eki kullanılarak türetilmiş renk adları mevcuttur. Aynı zamanda isim durumundaki renklere getirilen eklerle renk fiilleri elde edilmiştir.

Renk kavramı Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü ile Kutadgu Bilig’de *öng ve öñg* (Caferoğlu, 1986: 151, Arat, 1979: 362), Dıvânü Lûgati-t Türk’te *öñ* (Atalay, 1999: 140) sözcüğüyle karşılanmıştır. Farsça kökenli olan renk sözcüğü aslen *reng* şeklindedir (Devellioğlu, 2010: 1036). Türkmen Türkçesinde renk Türkiye Türkçesindeki şeklinden küçük bir fonetik farkla ayrılarak *reñk* şekliyle kullanılır.

Renk bildiren sözcükler bir adın nitelenmesinde kullanıldığında sıfat grubunda değerlendirilir. Aslında birer ad olan bu renk sözcükleri yalın olarak kullanıldığı gibi iyelik ve çokluk eklerini alabilirler ya da çekime girebilirler. Renk sözcükleri bu şekilde kullanıldıklarında da ad olma özelliklerini devam ettirirler. (Korkmaz, 2014: 266). Türkmen Türkçesi metinlerinde de renk adları genellikle sıfat görevinde karşımıza çıkmıştır ve doğal olarak hepsi sıfat tamlaması biçimindedir. Örneğin *al asman* (kızıl gökyüzü) ÇTŞÖ, *ala balak* (alaca pantolon) YBG, *gara geçe* (kara keçe) TNAS, *goñur saç* (açık kestane rengi saç) RRAİ, *gök sahra* (yeşil sahra) ÇTŞÖ, *yaşıl daragt* (yeşil ağaç) ÇTŞÖ örnekleri yalın sıfat durumundadır. *külcümek pişik* (kül rengi, gri kedi) TTS, *çalımtık tozan* (kül rengi toz) TDGMorf., *orayançı gızıl güller* (sarımsı kızıl çiçekler) TTS, *aksowult yüz* (beyazımsı yüz) TDGMorf tamlamaları türemiş renk sıfatlarına örnek teşkil ederken *reñbe-reñ güller* (rengarenk güller) TTS, *göm-gökçe göynek* (masmavi

gömlek) ÇTŞÖ, *gıp-gızıl* gız YYY2, şar gara sakgal (kapkara sakal) TDGMorf. tamlamaları ise pekiştirme yoluyla yapılmış sıfatlara örnektir.

Türkmencede renk sözcüklerinden bazıları ikileme şeklinde bulunur. Bunlar aynı ve farklı iki rengin ya da zıt ve eş anlamlı renklerin tekrarıyla oluşmuştur. *gızıl-gızıl* RRAĬ, *al-yaşıl* (kırmızı yeşil) ÇTŞÖ, *çıl alaca* (gri alacalı), *garamtil ala* (kara kızıl) ÇTŞÖ, *garamtil – goñras* (kara kırmızımsı) TDG, *gızıl-elvan* (kızıl-renkli) YYY2, *gızılı-aklı* TGF, *gızıl-yaşıl* ÇTŞÖ, *ak-gara* ÇTŞÖ, *gara-ört* (kara siyah) TTS.

Türkmencede renk adlarının bir fiille kullanılarak birleşik fiil oluşturduğu örneklere de rastlanmıştır. *alaca yalı bolup yat-* (alaca-belece yatmak) THM, *al-yaşıl* övüs- (al yeşil parlamak) ÇTŞÖ, *gırmızı bol-* (kırmızı olmak) ÇTŞÖ, *gök* övüs- (yeşilce dalgalanmak) ÇTŞÖ örnekleri renk adlarıyla kurulmuş birleşik fiillerdir.

Bazı renklerin ifade edilmesinde büyük ölçüde tabiatın kendinde bulunan renkler yardımcı olmuştur. Türkçe dildeki soyut kavramları somutlaştırma sırasında en çok doğaya yönelir. Bir alanla ilgili doğadan esinlenerek oluşturulan yeni kavramlar daha canlı ifade edilmesinin yanında çeşitlilik de gösterir. (Sinan, Demir, 2010: 650). Türkçenin tabiata dayalı somutlaştırma yoluna başvurmasında Türklerin çok eski zamanlarda ekonomik faaliyetleri dolayısıyla sürekli doğayla iç içe olmalarının ve buldukları bölgenin biyocoğrafyasının önemli bir etkisi olmuştur (Küçük, 2010: 156).

Her renk duyulduğunda nasıl olduğuyla ilgili insan zihninde bir çağrışım uyandırmayabilir. Tanımlanmasında zorluk yaşanan renkler tabiatan somutlaştırma yoluna başvurularak o nesnenin adıyla anılmış veya belirtilmiştir. Örneğin Türkmencede kırmızı lağl denilen yakut taşıyla, yeşil zümerret taşıyla, gri külle somutlaştırılarak belirginlik kazandırılmıştır.

Bunun yanı sıra renk adlarından özellikle adlandırmada çok fazla yararlanıldığı görülmüştür. Bitki-meyve-sebze, hayvan, eşya, yiyecek-içecek, organ, tıp-hastalık, meslek, maden, mevsim, değerli taş ve özel adların yapımında renkler kullanılmıştır. Çalışmamızda içinde renk adı geçen sözcükler de alınmış ve alana göre sınıflandırma yapılarak gösterilmiştir. Renk adlarıyla kurulmuş Türkmençe deyimler ile atasözleri oldukça fazla olduğundan örnekler sınırlandırılarak verilmiştir.

Türkmençe renk adları önce biçim yönünden daha sonra kavram ve anlam yönünden ele alınmıştır. Elde edilen tüm renkler çalışmanın sonunda toplu olarak tablo hâlinde verilmiştir.

2. BİÇİM YÖNÜNDEN RENK ADLARI

Türkmen Türkçesinde saptanan renk adları yapısı itibarıyla 5 bölümde incelenmiştir. Bu bölümler eksiz renk adları, isimden isim türeten yapımlarıyla,

pekiştirme ünsüzleriyle ve nispet i ‘siyle oluşturulmuş renk adları ile renklerin fiilleştirilmesinden oluşur.

1. Türkmencede hiçbir yapım eki almamış ad soylu 25 renk sözcüğü tespit edilmiştir: *ak* (beyaz TTS), *al* TTS, *ala* (karışık renkli) TTS, *boz* (boz, kül rengi, gri) TTS, TSİÇ, *çal* (gri, külrengi) TTS, RRAİ, YBG, ÇTŞÖ, TSİÇ, *çal* (ak, ağarmış, ak saçlı) TSİÇ, *çıpar* (sarı, kızılımsı sarı), *dor* (doru) TTS, *elvan* (açık kırmızı) TTS, *gara* (kara) TTS, *gır* (gri, boz) TTS, *gırmızı* (kırmızı), *gızıl* (kızıl), *goñras* (kırmızımsı) TTS, *goñur* (açık kestane rengi, esmer) TTS, T, *gök* (mavi, yeşil) TTS, *gurşun* (kurşun rengi) T, *hoñor* (açık kahverengi) TTS, *lagl* (yakut rengi) TTS, *mavı* (mavi) TTS, *mor* (kırmızı, mor) TTS, TSİÇ, *nil* (çivit rengi) TTS, *sarı* (sarı) TTS, *şırkı* (açık sarı) TTS, *zeytun* (sarımtıl, yeşil) TTS, *yaşıl* (yeşil) TTS.

2. Kök durumunda bulunan, eksiz renk sözcüklerine isimden isim türeten yapım eklerinin eklenmesiyle genişletilmiş Türkmence renk adları ile türetmede görev alan ekler şunlardır:

+*deş*: *reñkdeş* (rengi aynı olan) TTS.

+*lireñkli* TTS, *alacalı* DMRK.

+*lık*, +*lük*: *garalık* TTS, *gızıllık* TTS, *yaşıllık* TTS, *göklük* (mavilik) TTS.

+*Ca*: *garaca* YYY2, *akça* NH, T, *gızılca* THMEB, *sarıca* (sarı) THMEB.

+ *casın*: *gızılcasın* (kızılca) ÇTŞÖ, *goñurcasın* (kahverengice) ÇTŞÖ.

+*(I)mtıl*: *agımtıl* (beyazımtırak) TTS, TDGMorf., TSİÇ, *gö*: *gümtıl* (mavimsi) TTS, *mavumtıl* (mavimsi) TTS, TSİÇ, *garamtıl* (siyah, kara) TTS, sarımtıl TSİÇ.

+*(I)mtık*: *çalımtık* (gri renge yakın) TTS.

+*rAk*: *gızılrak* (az kızıl) TTS, *gökrek* (mavimsi) AÇTD, *akrak* (beyazımsı) AÇTD.

+*çı*: *orayançı* (sarımsı kırmızı renk) TTS.

+*leç*: *kümüşleç* (gümüş rengi) TTS, TSİÇ.

+*mek*: *külcümek* (kül rengi, gri) TTS.

+*gilt*: *sargılt* (sarımsı, sarıya çalan) TTS, TSİÇ, *sımgılt* (soluk kırmızı renk) TTS, *gızgılt* (kırmızımsı, kızılımtırak) TTS.

+*mık*: *sazmık* (gri) TTS.

+*clk*: *apakcık* (apakcık) TALD, TNAS.

3. Yapım eklerinden sonra Türkmencede renk bildiren sözcüklerin ilk hecesine “m veya p” pekiştirme ünsüzlerinden biri getirilerek de renk adı türetilmiştir. Aynı zamanda bu yolla var olan renklerin dereceleri arttırılmıştır. *ap-ak* (bembeyaz) RRAİ, TSİÇ, *gap-gara* (kapkara) YYY1, *gap-garañkı* (kapkaranlık) ÇTŞÖ, *gıp-gızıl* (kıp kırmızı) YBG, *göm-kök* (masmavi) ÇTŞÖ, *göm-gökçe* (masmavi) ÇTŞÖ, *reñbe-reñ* (alaca, rengârenk) TTS, *sapsarı* (sapsarı) TDGMorf. vb. Bundan başka renk adından önce -çım, -dım, -şar, -hüyt eklerinin getirilmesi Türkmenceye özgü farklı bir pekiştirme yapma yoludur. *çım-gızıl* (kıp kırmızı) ÇTŞÖ,

dım-gızıl (kıp kı zıl) ÇTŞÖ, *hüyt gara* (kapkara) TTS, *şar-gara* (kapkara) ÇTŞÖ örnekleri bu yolla türetilmiş renk adlarıdır.

4. Türkmencede *hurmayı* (hurma rengi) TTS ve *mämişi* (turuncu) TTS renk adları yabancı bir ek olan nispet i'si ile türetilmiş sözcüklerdir.

5. Son olarak Türkmencede isimden fiil türeten ekler kullanılarak ad soylu renk sözcükleri fiilleştirilmiştir. Bu lehçede renk adlarından fiil türetme görevinde yer alan ekler ile ortaya çıkan renk fiilleri şunlardır:

+*car akcar*- (beyazlamak) TSİÇ.

+*ra garañkara*- (kararmak) TTS.

+*Aralar*- (al rengine dönmek) TTS, *agar*- (ağarmak, solmak) TSİÇ, *göger*- (morarmak) TTS, TSİÇ, *bozar*- (kül rengine dönmek) TTS, *çalar*- (kül rengini almak, grileşmek) TTS, *gızar*- (kırmızılaşmak, kızarmak) TTS, TSİÇ.

+*l govru*- (kızarmak) NH, *goñral*- (esmerleşmek, konur rengine dönmek) TTS.

+*la*, +*le reñkle*- (boyamak) TTS, *garala*- (lekelemek, karalamak) TTS, *gökle*- (çivitlemek, mavi hale getirmek) TTS, *gızilla*- (kırmızıya boyamak) TTS.

+*lan agardılan*- (beyazlamak) YBG.

+*t ağart*- (ağartmak, soldurmak) TSİÇ, TNAS, SKMG, *göklet*- (çivitlemek, mavi hale getirmek) TTS.

3. KAVRAM VE ANLAM BAKIMINDAN RENK ADLARI

Renk adı türetilmesinde çeşitli yapım ekleri dışında doğanın renk zenginliğinden de fazlaca yararlanılmıştır. Somutlaştırma adı verilen bu yöntem sayesinde yeni renk adları elde edilirken aynı zamanda soyut olan renkler daha somut ve belirgin kılınmıştır.

Doğada bulunan renkler yine doğada yer alan bitki, meyve, sebze, hayvan ve nesne adları vasıtasıyla onların renklerinden aktarma yapılarak tanımlanmıştır (Özmen, 2017: 131). Türkmen Türkçesinde somutlaştırma yoluyla oluşturulan renklerde en fazla maden, değerli taş, bitki ve meyve adlarının kullanıldığı görülmüştür. Türkmencede bu yolla elde edilen birkaç renk adını örnekleyerek konuya açıklık getirelim:

Nil, melevşe ve hurmayı Türkmencede bitki adlarından yapılan somutlaştırmalardandır. Mavi renkli çivit otunun adı olan Farsça asıllı *nil* sözcüğü Türkmencede *nil* şekline dönüşmüştür ve çivit rengi manasında kullanılmaktadır. Yine Türkmençe kaynaklarda rastladığımız menekşe rengi manasına gelen Farsça kökenli *melevşe* sözcüğü aslında menekşe çiçeğinin bir adıdır. Bu ikisinden farklı olarak Türkmencede *hurmayı* sözcüğü nispet i si ile yapılan somutlaştırmaya örnek oluşturur. Çoğunlukla kahverengi renkte bir meyve türü olan hurma sözcüğüne nispet i si eklenerek hurma rengi anlamı verilmiştir.

Türkmencede *yakut reñk* sıfat tamlaması kuruluşunda bir somutlaştırmadır. Değerli bir taş olan yakut kırmızı rengi karşılamak için kullanılmış ve bu sayede kırmızı somut hâle getirilmiştir. Madenler de somutlaştırmada sıkça kullanılan unsurlardır. Misal bir maden adı olan Türkmencedeki şekliyle *gurşun* sözcüğü aynı zamanda bir renk adı olarak kullanılır. Türkçe kökenli *gurşun* renk adı koyu kül rengine karşılıktır.

Bunların dışında Türkmen Türkçesinde rastladığımız doğadan somutlaştırma yoluyla oluşturulmuş renk adları şunlardır: *buğdayrenk* TTS, *zeytun* (sarımtıl, yeşil), *saman sarısı* TNAS, *kümüş reñk* (gümüş rengi) ÇTŞÖ, *zerevşan* (altın sarısı) TTS, *kümüşleç* (gümüş rengi) TTS, *lagl* (yakut rengi) TTS, *zümerret yaşıl renk* (zümrüt yeşili rengi) TTS, *kül reñk*, *külcümek* (kül rengi, gri) TTS, *sazmık* (gri, kül rengi) TTS, *garayağız* (esmer) TTS, *goñur* (açık kestane rengi, esmer) TTS, T.

Çalışmamızın bundan sonraki kısmında renk adlarının iki ayrı işlevinden bahsedilecektir. Bunlardan ilki renk adlarının gerçek anlamları yanında mecaz anlamda da kullanılıyor olmasıdır. Türkmen Türkçesinde renklerin mecaz anlamdaki kullanımları olumlu ve olumsuz olmak üzere 2 şekilde karşımıza çıkmıştır. Mecaz anlamlı kullanımlarda olumlu bir şeyin anlatımında *ak* rengine olumsuz bir şeyin anlatımında ise *gara* rengine başvurulduğu görülmüştür. *Ak* renk adı kullanılarak meydana getirilen *ak* bağı (bahtı, talihi açık) ÇTŞÖ, *ak* uçmağlık (ak cennetlik) AÇTD, *ak* gün (aydınlık, mutlu gün) TkmT, *ak* pata (hayır duası) GKGY, *ak* yürek (temiz kalp) TTDS, GKGY, *gövni ak* (kalbi temiz) TTDS, *ak* süyt (ak süt, helal süt.) MD sözcüklerinin olumlu mecaz anlam taşıdığı *gara* renk adı kullanılarak meydana getirilen *yüzgarası* (utanç verici) TNAS, *gara* yürek (kötü niyet) TNAS, *gara* nebis (kötü nefis) TTDS, *içigara* (kötü niyetli) ÇTŞÖ, TSİÇ, *gara* tamugluk (kara cehennemlik) AÇTD, *mañlayı gara* (bahtı kara, talihsiz) TTDS, *garagol* (haylaz, yaramaz, afacan, yumurcak) TSİÇ, TTS, *garalı* (suçlu, fail) TSİÇ, TTS, *gara* gün (sıkıntılı, zor zaman) TALD, TFMK, ÇTŞÖ, THM, THM, *peti gara* (bahtı kara, bahtsız) TTDS sözcüklerinin olumsuz mecaz anlam taşıdığı görülmektedir. Her iki bölümün örneklerinde görüldüğü üzere *ak* ve *gara* rengi gerçek anlamından bütünüyle uzaklaşmış ve başka kavramları karşılar

duruma gelmiştir. Bu kavramlar aynı zamanda renklerle yapılmış soyut adlara da birer örnektir.

Renklerin ikinci önemli işlevi özel ad ve tür adı türetiminde kullanılmasıdır. Türkmencede hayvan, bitki-meyve-sebze, yiyecek-içecek, hastalık-tıp, organ, maden, değerli taş, eşya, meslek, mevsim adlarının yapımında renklere yönelinmiştir. Tüm alanlara özgü oluşturulan adların genellikle iki sözcükten oluştuğu göze çarpar. Bunlardan ilk sözcük renk adı ikinci sözcük nesne adıdır. Renk adı+nesne adı şeklinde kaynaşarak kalıplaştıklarından hepsi birleşik sıfat biçimindedir. *garamandalak*, *alacagözen*, *gızılajak*, *gökbogma*, *garagum*, *äkdeniz* gibi adlar anlamca kaynaşmış birleşik sıfatlara örnekken *alaçalı yağ*, *gök ekerançılığı*, *gızıl goşun*, *gara mal* gibi adlar kurallı birleşik sıfatlara örnektir. Az önce belirttiğimiz durumun tam tersi olan bir örneğe rastlanmıştır. ayakgap *garalaycı* sözcüğü nesne adı+renk adı şeklinde kaynaşmıştır. Renk adının tek başına ad türettiği 3 sözcüğe denk gelinmiştir. *Gızıl* sözcüğünde renk adı eksiz durumdayken *garalı* ve *gögerçin* sözcüklerinde renk adlarına yapım eki eklenmiştir. Türkmencede renklerle türetilen adların en fazla olduğu bölümler hayvan, bitki-meyve-sebze, hastalık-tıp ve meslekler olarak belirlenmiştir.

Kuruluşunda renklerin yer aldığı Türkmencedeki cins (tür) adları ve özel adlar gruplanarak aşağıda gösterilmiştir:

3.1. Cins (Tür) Adları

3.1.1. Hayvan Adları: *alacagözen* (kokarca) TSİÇ, *gara garga* (kuzgun) TTS, TSİÇ, *gara mal* (büyükbaş hayvan) TTS, *boz buğra* (gri iki hörgüçlü deve) DMRK, *gara siñek* TNAS, yaşıl sinek YBG, *gögerçin* (yabanî güvercin) TkmT, TSİÇ, *yaşılbaş* (ördek) TDGMorf, *sarıgoyuk* (engerek yılanı) TİT, *garabaş* yılan (bir yılan türü) TİT, *gızılzolaklı* yılan (bir yılan türü) TİT, *alayılan* (bir yılan türü) TİT, *gızardıgulak* (kertenkele) TİT.

3.1.2. Bitki-Meyve-Sebze Adları: *garamandalak* (deve diken) TTS, *gara erik* (siyah erik) NH, *garalı* (erik) TTS, TSİÇ, *gara sazaklık* (kara sazak ağacı) TİT, *gızıl burç* (kırmızı biber) THMEB, *gara erik* (siyah erik) NH, *gara üzüm* TNAS, *garamık* ÇTŞÖ, *ak altın* (pamuk) TTDS.

3.1.3. Yiyecek-İçecek Adları: *alaçalı yağ* (marmelatla karıştırılmış yağ) TTDS, *garaçorba* (etli milli çorba) TTS, TSİÇ, *gök önümler* (yeşillik, sebze) TTS, *gök çay* (yeşil çay) TTS, *sarıyağ* (eritilmiş yağ) TTS, TSİÇ, *garalı mürepbesi* (erik reçeli) TTS.

3.1.4. Hastalık-Tıp Adları: *garabasma* (karabasan, kabus) TTS, *garaguş* (epilepsi, sara) TTS, *garaguşlı* (epilepsi hastası) TTS, *garahassalık* (tifo, kara humma) TT, *gızamık*¹ (kızamık) TTS, TSİÇ, *gökbogma* (boğmaca hastalığı) TTS,

¹gızamık < kız-(ı)la-muk DLT “kızıl, kırmızı” (Gülensoy, 2007: 522).

gökgabarçık (dolama) TTS, *gara* sakız (kara sakız, tedavide kullanılan bir ilaç türü.) NH, *gara* suv (karasu hastalığı) THM, TTDS.

3.1.5. Organ Adları: *gızılödek* (yemek borusu) TDGMorf, *gara* garın TALD, *ak* süyek (beyaz kemik) TNAS, *al* yañak (kızıl renkli ve güzel yanak) TTDS, *sarıyagız* (sarı benizli) TTS.

3.1.6. Maden Adları: *gara* polat (kara çelik) TNAS, *zerevşan* (altın sarısı) TTS, *gara* altın (petrol), *gök* demir YYY2, *gızıl* (altın) TTS, TSİÇ.

3.1.7. Değerli Taş Adları: *zümerret yaşıl renk* (zümrüt yeşili rengi) TTS.

3.1.8. Eşya Adları: *gızılacak* (halı) TFOLT, *gızıl* galam (kırmızı kalem) TTS.

3.1.9. Meslek Adları: *garalavçı* (savcı, suçlayıcı) TTS, *garalaycı* (boyacı) TTS, *ayakgap garalaycı* (ayakkabı boyacısı) TTS, *gök* ekerançılığı (sebzeçilik), *gök* önümler laryogı (manav) TTS, *gökçülük* (sebzeçilik) TTS, *garavul* (bekçi) TTS, TSİÇ

3.1.10. Mevsim Adları: *gara* gış (kara kış, kış mevsiminin en soğuk günleri) TTDS, *alabahar* (erken bahar) TNAS; TDGMorf, *gara* sovk (kara soğuk, çok soğuk) TNAS.

3.2. Özel Adlar

3.2.1. Boy ve Ordu Adları: *garağalp* (karakalpak) TTS, *garamayak* (basit halk, avam) TTS, *karaçay* (Karaçay, karaçaylı) TTS, *gızıl* goşun (kızıl ordu) TTS

3.2.2. Dağ ve Yükselti Adları: *gökdepe* TFOLT, *gızılbayır* TFOLT, *akdepe* TFOLT, *göksüyri* (depe) TFOLT, *sarıgatu* TFOLT.

3.2.3. Coğrafi Adlar: *äkdeniz* YYY2, *gızıl* göl YYY1, *sazmık* bulutlar (külrengi bulutlar) TTS, *çal* bulut (gri bulut) YBG, *külcüme*k asman (gri gökyüzü) TTS.

3.2.4. Yer Adları: *garagum* (Karakum Çölü) TkmT, *gızılğaya* TİT, *gızılbat* TFOLT, *garavulhana* (karakol, bekçi kulübesi) TTS.

Renkler kullanılarak oluşturulmuş Türkmen atasözleri ve deyimlerinde çoğunlukla *beyaz*, *kara-siyah*, *sarı* ve *kızıl* renkleri ön plandadır. Bu renkler arasında özellikle ak ve kara aynı atasözü ve deyim içinde birlikte değerlendirilmiş ve bu iki rengin zıtlığından yararlanılmıştır. Türkmen atasözü ve deyimleriyle ilgili taranan beş kitaptan içinde renk adı geçen çok sayıda atasözü ve deyime ulaşılmıştır. Bu sebeple burada her iki sözlü anlatım ürününden sadece birkaç örnek verilmiştir.

3.3. Atasözleri

Adam alası içinde, hayvan alası dışında. (*İnsanın alası içinde, hayvanın alası (alacası) dışında.*) (TFMK), Doñuz garadan gaçar, ayal - akdan. (*Domuz karadan kaçar, kadın beyazdan.*) (TALD), Garanın gaharı gelyänçä, sarının canı çıkar. (*Karanın öfkesi gelince, sarının canı çıkar.*) (TALD), Gara bilen sarıdan cennetin

hüyri dogar, sarı bilen sarıdan bir apbak peri dogar, gara bilen garadan gözümüñ nuru dogar. (*Siyah ile sarıdan cennetin hurisi doğar, sarı ile sarıdan bembeyaz peri doğar, siyah ile siyahtan gözümün nuru doğar.*) (TFMK), Çopanıñ yüzi gara, kepgir tutanıñ - eli. (*Çobanın yüzü kara, kevgir tutanın eli.*) (TALD), Doñuz garadan gaçar, ayal - akdan. (*Domuz karadan kaçır, kadın beyazdan.*) (TALD), Geregiñ (görcegiñ) emgek bolsa, iki gözüñ göm-gök. (TNAS), Gırmızı donlım sag bolsa, gallanıp geler sarı gız. (TNAS), Gızıl sığır agınan yere ot bitmez. (TNAS), Ecem eli ak pamık. (*Annemin eli ak pamuk gibidir.*) (TALD), Sakgalı sarı, gözi mavı bola, dölüñ azdıgı; gündizi bulut, gıjesi ayaz bolsa, yılıñ azdıgı. (TNAS), Gahar geler – yüz saralar, gahar gider – yüz garalar. (*Öfke gelir, yüz sararır; öfke gider yüz kararır.*) (TALD), Gara eşek başına ağızdırık daksañ-da, gatır bolmaz. (*Kara eşegin başına ağızlık taksan da katır olmaz.*) (TALD), Garga-da çağasına “apakcığım” diyermiş, kirpi-de “yumsakcığım”. (*Karga yavrusuna apakçığım, kirpi de yumşakçığım dermiş.*) (TALD, TNAS), Sabır edenler, gara dağı yer eder, bısbırlar hayır işi şer eder. (*Sabredenler kara (yüce) dağı yer eder.*) (TALD), Sarı tavuk saman seçer, öz aybını özi açar. (*Sarı tavuk saman seçer, kendi ayıbını kendi açar.*) (TALD), Sarıdır - suradır, sarıyağdan durudur, Garadır-guradır il içinde töredir. *Sarıdır-surudur, tereyağdan durudur, Karadır-kurudur, toplumda değerlidir.* (TALD), Reñkini gör de, halını sora. (*Yüzünün rengini gör de hatırını sor.*) (TFMK), Namarda zar bolandan gara yere gark bol. (*Namerde muhtaç olacağına kara toprağa gark ol.*) (SKMG), Ak süyek kowum gara işi söymez. (TNAS), Ak üzüm, gara üzüm, salkımını düybünden üz. (TNAS), Alabahar altı gün, altısı da gatı gün. (alamövciz altı gün, altı aydan gatı gün.) (TNAS), Altın eyer ata batsa, altının al-da oda yak (at). (TNAS), Altın gapılıñıñ ağaç gapıla dilegi düşüpdır. (düşer). (TNAS), Gara buludı yel açar, para (pul, berim) bile el açar. (TNAS), Samanıñ sarısı-gızıl, ağı-kümüş. (TNAS), Sarı ädiklisag bolsa, sarı donlım sallanar. (TNAS)

3.4. Deyimler

ağı-garanı selcermek: İyiyi kötüyü, güzeli çirkini ayırt etmek; bilgi ve irfanı artmak, ufku genişlemek. (TTDS), *ağzı bilen ak guş almak*: Oturduğı yerden her şeyi kolay göstermek, bir iş yapmakla ilgili yerli yersiz konuşmak. (TTDS), *ağzından ak köpük saçmak*: Ateşli konuşmak, çoşkulu konuşmak. (TTDS), *ak düyüni gördüñmi*; *göremok*: “Bilmiyorum” demek bin belayı baştan savar, hiçbir şey bilmiyorum, hiçbir şey görmedim. (TTDS), *ak geçiniñ ovlağı*: Başkasından üstün, benzerlerinden daha güzel. (TTDS), *alınıña ak gün doğsun*: Bahtın açık olsun, her şey gönlünce olsun, işlerin yolunda gitsin. (TTDS), *bağıñ ak bolsun*: Bahtın açık olsun, işin rast gitsin. (TTDS), *garaçomak bolmak*: Beklenmedik bir anda ortaya çıkmak, aniden belirlemek. (TTDS), *gara donlı bolmak*: Suçlu olmak, günahkâr olmak. (TTDS), *gara durmuş*: Sıkıntılı hayat, çileli yaşantı.

(TTDS), *gara görüşi*: Çok zor, müşkül, güç, çetin. (TTDS), *gara görünüm yer*: Gözle görülebilen mesafe, gözün alabildiği yer. (TTDS), *göze gara suv inmek*: Gözüne kara su inmek, karasu hastalığı yüzünden gözü görmez olmak, gözü kör olmak. (TTDS), *mañlayına gara tağma basmak*: yüzünü kara çıkarmak, itibarını düşürmek, yüzünü yere getirmek, rezil etmek, utandırmak. (TTDS), *öliñ reñki urmak*: yüzünden kan çekilmek, benzi kül gibi olmak, beti benzi kireç kesilmek, benzi sararmak. (TTDS), *özünü ak guş hasaplamak*: Kendini sütten çıkmış ak kaşık gibi görmek, kendini suçsuz saymak, suçu üzerinden atmak. (TTDS), *reñkini durlamak*: 1. Güzel bir görünüme bürünmek, rengini yenilemek. 2. Olgunlaşmak, yetişmek. 3. Şişmanlamak, semirmek. (TTDS), *sarı gaçmak*: Rengini atmak, bozarmak, eskimek, dağılmak, yıpranmak, yırtılacak duruma gelmek. (TTDS), *yüzi köleşsiz*: Kızıl çalan sarı, çok sarı, sapsarı –adam için.- (TTDS), *uç yuvlan ak eşgi yalı bolmak*: Korkudan veya kötü bir haber işitmekten dolayı rengi atmak, yüzü bembeyaz olmak, beti benzi kalmamak, beti benzi kireç kesilmek, rengi atmak. (TTDS), *üstünden gara bulut sovlan yalı bolmak*: Üstünden kara bulut kalkmış gibi olmak; sıkıntıdan kurtulmak, hafiflemek, ferahlamak. (TTDS), *yoluñ ak bolsun*: Yolun açık olsun, güle güle git, işlerin rast gitsin. (TTDS), *yüzi ak eşgi övrülme*: Yüzünden kan çekilmek, benzi kül gibi olmak, benzi sararmak, rengi kaçmak, yüzünün rengi atmak, aşırı korkmaktan veya utanmaktan yüzünün rengi beyazlamak. (TTDS)

Tablo 1: Türkmençe renk adlarının etimolojik tahlili ve anlamı

Türkmençe Renk Adı	Etimolojik Tahlili	Anlamı
agarçäkmen	agarçäk+men	soluk beyaz renk.
ak	ağ ET. > ak DLT	ak, beyaz.
agımtıl	ak+(i)mtıl	akımsı, beyazımtırak.
akça	ak+ça	beyaz, beyazımsı.
akrak	ak+rak	beyazımsı.
aksovult	ak+sovult	beyazımsı.
ap-ak	ap+ak	bembeyaz.
apakcık	ap+ak+cık	apakçık.
çım-ak	çım+ak	bembeyaz.
Al	al EUTS > al DLT, al KB	al, kırmızı
ala	ala ET. > ala DLT, ala KB	karişık renkli, alacalı.
alabeder	ala+beder	alaca, alacalı.
alacalı	ala+ca+lı	alacalı, karişık renkli.
alaçılı	ala+çıl+lı	alacalı gri.
al-yaşıl	al+yaşıl	kırmızı yeşil.
altınsov reñk	altın+sov T. + reng Fa.	altın rengi.
boz	boz, moz ET. > boz DLT, boz KB	boz, kül rengi, gri.
buğdayreñk	buğday T. + reng Fa.	buğday renkli.
çakan	çakan	mavimsi.
çal	çal DLT, çal KB	çal, gri; ak, ağarmış, ak saçlı. gri renge yakın.

çalımtık	çal+(ı)mtık	
çıl alaca	çıl ala+ca	gri alacalı.
çıpar < çal+par KBS	çapar ² TS, KBS	sarı, kızılımsı sarı.
dor	toruğ, toruğ ET. > torıg, torug DLT	doru.
elvan	elvân Ar.	açık kırmızı.
gara	ğara, ğarağ, ğarağ ET > kara DLT, kara KB	kara, siyah.
garaca	gara+ca	karaya yakın, siyahımsı.
garalık	gara+lık	karalık, siyahlık.
gap-gara	kap ğara KB	kapkara.
garamtl	gara+(ı)mtıl	siyah, karanlık, kara.
garamtl ala	gara+(ı)mtıl ala	kara kızıl.
garamtl goñras	gara+(ı)mtıl goñras	kara kırmızımsı.
gara-ört	gara+ört	kara siyah.
garayağız	gara+yağız	esmer, yağız, karayağız.
hüyt gara	hüyt+gara	çok siyah, simsiyah.
şar gara	şar+gara	kapkara
gı:r	kır DLT	gri, boz (at rengi).
demirgı:r	demir+gır	demir kırı (at donu).
gırmızı	kırmızı Ar.	kırmızı.
gızıl < gız+ıl	kızıl, kızıl ET > kızıl DLT, kızıl KB	kızıl, kırmızı.
dım-gızıl	dım+gızıl	kıpkızıl.
çım-gızıl	çım+gızıl	kıpkızıl.
gızılca	gızıl+ca	kızılca, kızıla yakın.
gızıl-gızılrak	gızıl+gızıl+rak	kırmızı renk.
gızılgt	gızıl+gızıl+rak	kırmızımsı, kırmızımtırak.
gızılgt mele	gızıl+gızıl+rak	koyu kahverengi.
gızılgt reñk	gızıl+gızıl+rak	kırmızımsı renk.
gızıl-elvan	gızıl+gızıl+rak Fa.	kızıl-renkli.
gızılmtıl	kızıl T. + Ar. elvân	kırmızımsı.
gızılılık	gızıl+(ı)mtıl	kızılılık.
gızılrak	gızıl+lık	az kızıl, kızılımsı.
goñur	goñur DLT	açık kestane rengi, esmer.
goñuras	goñur+as	kırmızımsı.
goñurak	goñur+rak	kahverenginimsi.
hoñor	hoñor	açık kahverengi.
gögele	gök+ele	yeşil.
gök	kök ET. > kök DLT, kök KB	mavi, yeşil.
gögümtıl	gök+(ü)mtıl	mavimsi.
göklük	gök+lük	mavilik.
göm-gök	köpgök DLT	masmavi.
göm-gökçe	göm+gök+çe	masmavi.
gökrek	gök+rek	mavimsi.
kurşun	kurşun T.	kurşun rengi.
hurmayı	ğurmâ Fa. + y+ Ar. î	hurma rengi.

²çapar sözcüğü Türkçe Sözlük'te ve Tuncer Gülensoy'un Köken Bilgisi Sözlüğü'nde "benekli, alacalı (hayvan ve bitki için)" anlamındadır (Türkçe Sözlük, 2005; Gülensoy, 2007: 219).

külcümeç	külcü+mek	kül rengi, gri.
kül reñk	kül T. + reng Fa.	kül rengi.
kümüş reñk	gümüş T. + reng Fa.	gümüş rengi.
kümüşleç	kümüş+leç	gümüşi, gümüş rengi.
lagl	lâ'l Ar.	yakut rengi.
mavı	mā'ī Ar.	mavi.
mavumtl	mavi+(u)mtıl	mavimsi.
māmişi	māmiş+ Ar. î	turuncu.
māşburunç	māşburunç	aklaşmış, ağarmış.
mele	mele	açık sarı.
acık mele	acık mele	açık sarı.
melevşe	benefşe Fa.	menekşe rengi.
mor	mor	kırmızı, mor.
narınç	nar+ı+nç	nar rengi.
nil	nıl Fa.	çivit rengi.
orayançı	orayan+çı	sarımsı kırmızı renk.
reñbe-reñ	reng-â-reng Fa.	alaca, rengârenk.
sarı	sarığ ET > sarığ DLT, sarığ KB (sar+ı+ğ KBS)	sarı.
saman sarısı	saman-sarı+sı	saman sarısı renk.
sargılt	sar+gılt	sarımsı.
sarımtıl	sarı+mtıl	sarımsı.
sapsarı	sap+sarığ	sapsarı.
sarıca	sarı+ca	sarı renk
sazmık	saz+mık	gri.
sımgılt	sım+gılt	soluk kırmızı renk, pembe.
şırkı	şırkı	açık sarı.
yakut renk	yākūt Ar. + reng Fa.	yakut rengi.
yaşıl	yaşıl ET. > yaşıl DLT, yaşıl KB (yaş+ıl KBS)	yeşil.
yaşılık	yaşıl+lık	yeşil renklilik, yeşillik.
zerevşan	zer-efşân Fa.	altın sarısı.
zeytun	zeytün Ar.	sarımtıl, yeşil.
zümerret yaşıl reñk	zümürred Ar.+ yeşil T.+ reng Fa.	zümürüt yeşili rengi.

Türkmençe metin ve sözlüklerden derlediğimiz renk adları tabloda alfabetik bir şekilde sıralanmış ve bunlardan etimolojisine ulaşılanlar yanlarında gösterilmiştir.

4. SONUÇ

Türkmen Türkçesindeki renk adları ve renk ifade eden sözcükler kullanılarak oluşturulmuş yeni adlarla ilgili şu sonuçlara ulaşılmıştır:

1. Türkmen Türkçesindeki başlıca renk adları şekil ve anlam yönünden Türkçenin tarihî dönemlerinden bu yana ya değişime uğramadan aynı kalmış ya da yaşanan küçük ses hadiseleriyle kullanılmaya devam edilmiştir. (**ak TT.** : ak ET.

>ak DLT.); (*sarı TT.* : sarıg ET. > sarıg DLT, sarıg KB.), (*yaşıl TT.* : yaşıl ET. > yaşıl DLT., yaşıl KB.), (*gızıl TT.* : kızıl, kızıkl ET. > kızıl DLT., kızıl KB.)

2. Türkmen Türkçesinde Arapça ve Farsçadan alıntı renk adları da bulunmakla birlikte büyük çoğunluğu Türkçedir. Türkmencede *lagl*, *kırmızı* ve *mavı* Arapça kökenli *nil* ve *zerevşan* farsça kökenli renk adlarıdır. *ak*, *al*, *boz*, *gara*, *gızıl*, *gök*, *sarı*, *yaşıl* gibi pek çok renk adı ise Türkçe kökenlidir.

3. Türkmen Türkçesinde renk adları pekiştirilirken Türkiye Türkçesinde izlenen yolun uygulandığı görülür. (*göm-gök*, *gıp-gızıl*). Ancak pekiştirme yapılan ünsüzler arasında “r” li ve “s” li şekiller yoktur. Bundan farklı olarak bu lehçede bir renk adının başına *-çım*, *-dım* gibi eklerle *şar* ve *hüyt* sözcükleri getirilerek de pekiştirilmenin yapıldığı örneklere rastlanmıştır. (*çım-ak* (bembeyaz), *çım gızıl*, *dım-gızıl*, *şar gara*, *hüyt gara*)

4. Türkmencede açık renkleri belirtmek için *acık* sözcüğü, koyu renkleri belirtmek için de *goyı* sözcüğü kullanılmaktadır. Taranan kaynaklarda herhangi bir renk tonunun koyuluğunu belirten bir örneğe rastlanmamıştır. Açık tonun belirtilmesinde ise sadece *acık mele* (*açık sarı*) renk sıfatına rastlanmıştır. Türkmencede çeşitli karışık halde bulunan renkleri ifade etmek üzere *ala*, *alabeder*, *reñbe-reñ* sözcükleriyle *alaca-mulaca* şeklindeki ikileme kullanılır.

5. Türkmencede renk adları türetilirken en çok *-mtıl*, *-gilt*, *-rak*, *-ca*, *-ça* ekleri kullanılmıştır. Bu ekler aynı zamanda bir renk adına eklendiğinde o renge “benzer” anlamını verir. (*sargilt*: sarımsı, *mavumtıl*: mavimsi). *-lı*, *-lık*, *-çı*, *-ımtık*, *-leç*, *-mek*, *-mik* renk adı türetmede kullanılan diğer eklerdir. Türkmençe renk adlarından fiil türetmede ise çoğunlukla oluş bildiren *-ar* eki karşımıza çıkmıştır. – *ar* ekinden sonra addan fiil türetmede çok işlek ve canlı bir ek olan *-la*, *-le* gelir. Sıfat yapma eki olan Arapça nispet +î’si ile sadece 2 renk adına denk gelinmiştir. (*hurmayı*, *mâmişi*). Türkçe ya da yabancı nesne adlarına Farsça *reñk* sözcüğünün getirilmesi Türkmencede renk adı türetmede kullanılan başka bir yoldur. (*yakut reñk*, *buğdayreñk*).

6. Türkmencede renk adlarıyla farklı alanlara ait özel ve cins (tür) adı yapımında çoktan aza doğru sırasıyla *gara*, *gızıl*, *gök*, *ak*, *sarı*, *ala*, *yaşıl*, *boz* ana renk adları tercih edilmiştir. Özellikle Türkçe olan *gara* renk adının diğer renk adlarına göre ad oluşturmada sıklıkla kullanıldığı göze çarpar. Yine ad oluşturmada tercih sırasını verdiğimiz ana renklerin hepsinin Türkçe olması önemli bir durumdur. Bayraktar bu duruma yeni bir ad oluşturulurken önceliğin Türkçenin eski renk adlarından yana kullanıldığı yönünde bir yorumlama getirmiştir (Bayraktar, 2013: 111).

7. Türkmencede renklerin kimi durumlarda renk anlamından uzaklaşarak mecazî ve soyut anlamlarda kullanıldığı görülmüştür. Özellikle atasözleri ve deyimler bunun en güzel örneğini teşkil etmektedir.

8. Doğada bulunan nesnelerin renklerinden yararlanılarak yeni renk adları türetilmiş ve böylece soyut olan renklere netlik kazandırılmıştır. Türkmencede doğadan somutlaştırma yoluyla elde edilmiş 17 renk adı saptanmıştır. Saptanan bu 17 renk adı oluşturulurken en fazla maden, değerli taş, bitki ve meyvelerden faydalanılmıştır. Bu yolla elde edilen renk adlarına bakıldığında aslında bunların ana renklerin tonlarını ifade ettiği görülür.

9. Renk sözcükleri birer addir. Aynı zamanda da bir varlığın niteliğini bildiren kavramlar olduklarından başka bir adın önüne geldiklerinde sıfat olarak kullanılmaya en elverişli sözcüklerdir. Türkmence metinler içerisinde içinde renk adı geçen sözcüklerin büyük bir kısmı sıfat tamlaması biçiminde karşımıza çıkmıştır. *saman sarısı* Türkmencede isim tamlaması kalıbında rastladığımız tek örnektir. Türkmence renkler arasında birleşik ad yapısında 1 sözcüğe denk gelinmiştir. (*garayagız*)

10. Türkmence kaynaklardan elde edilen renk adlarına bakıldığında bunların daha çok ana renkleri ifade eden sözcükler olduğu görülür. O hâlde tespit edilen adlara göre Türkmence alt tonlar bakımından Türkçe kadar çeşitlilik ve zenginlik göstermemektedir.

KAYNAKÇA

- Aksan, D. (2006). Türkünün Gücü, Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Arat, R. R. (1979). Kutadgu Bilig III-İndeks. Haz. Kemal Eraslan-Osman F. Sertkaya-Nuri Yüce. İstanbul: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- Atalay, B. (1999). Divanü Lûgat-it-Türk Dizini. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Azmun, Y. (1966). Türkmence Halk Edebiyatı Hakkında. Reşid Rahmeti Arat İçin. Ankara: TKAE Yayınları. **(RRAİ)**
- Azmun, Y. (1981). Ana Çizgileriyle Türkmence Dilbilgisi. Ankara. **(AÇTD)**
- Baymıradov, A. (1989). Yedigenim Yedi Yıldız I. Aşgabat: Türkmenceistan. **(YYY1)**
- Baymıradov, A. (1989). Yedigenim Yedi Yıldız II. Aşgabat: Türkmenceistan. **(YYY2)**
- Bayraktar, N. (2004). Kara ve Siyah Renk Adlarının Türkmence'deki Kavram ve Anlam Boyutu Üzerine. TÖMER Dil Dergisi, 126, 56-77.
- Bayraktar, N. (2013). Türkmence'de Renk Adlarıyla Özel Ad Yapımı. Journal of Language and Linguistic Studies, 9(2), 95-114.
- Başşme, E.N. (2017). Türkmence Halk Matalları. Bitirme Ödevi. Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi. **(THMEB)**
- Begnazarov, A. (1992). Yüz Bir Gülki. Aşgabat. **(YBG)**
- Biray, H. (1992). Mahtum Kulu Divanı. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları. **(MD)**
- Caferoğlu, A. (1968). Eski Uygur Türkmence Sözlüğü. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi.

- Çarıyev, M. (2005). Türkmen Halk Nakılları, Aşgabat. **(THN)**
- Çeneli, İ. (1986). Türkmen Türkçesi Sözlüğü. TDAY Belleten, 1982-1983, 29-84. **(TSİÇ)**
- Çömen, A. (2010). Resim Sanatında Rönesans'tan Empresyonizm'e Renk Kullanımı ve Kırmızı Rengin İfade Biçimleri. Yüksek Lisans Tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Devellioğlu, F., (2010). Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat. Ankara: Aydın Kitabevi.
- Doğan, L. (2014). Türkmen Atasözleri (Türkmen Nakılları). İstanbul: Parafiks Yayınevi. **(TALD)**
- Düzen, Kerwenov T. (2011). Türkmen Filogiyasy Onamastıkası Dersinden Lektsiya Tekstleri. Nöküs. **(TFOLT)**
- Ekrem, N. H. (1996). Hunlarda Renk ve Yön Bilgisi. Nevruz ve Renkler. Yay. Haz. Sadık Tural ve Elmas Kılıç. Ankara: AKM Yayınları.
- Eren, A. (2008). Bâkî Divanı'nda Kırmızı Renk. A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, (37), 31-69. Erzurum.
- Geldiyev G., Altıyev A. (2002). Türkmen Nakılları ve Atalar Sözi. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları. **(TNAS)**
- Gurbanpesov, A., Atabeyev, A. (1995). Çağdaş Türkmen Şiirlerden Örnekler. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basımevi. **(ÇTŞÖ)**
- Gabain, A., V. (2003). Eski Türkçenin Grameri. (Çev.: Mehmet Akalın). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Genç, R. (1996). Türk Düşüncesi, Davranışı ve Hayatında Renkler ve Sarı, Kırmızı, Yeşil. Nevruz ve Renkler. Yay. Haz. Sadık Tural ve Elmas Kılıç. Ankara: AKM Yayınları.
- Genç, R. (1997). Türk İnanışları ile Millî Geleneklerinde Renkler ve Sarı-KırmızıYeşil. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını.
- Gülensoy, T. (2007). Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü –Etimolojik Sözlük Denemesi- (I-II).Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Hey'et, C. (1996). Türklerin Tarihinde Renklerin Yeri. Nevruz ve Renkler. Yay. Haz. Sadık Tural ve Elmas Kılıç. Ankara: AKM Yayınları.
- Kara, M. (1998). Türkmen Türkçesi ve Türkmen Edebiyatı. Ankara: Akçağ Yayınları. **(TkmT)**
- Kara, M. (2001). Türkmençe (Giriş-Gramer-Metinler-Sözlük), Ankara: Akçağ Yayınları. (2.baskı). **(T)**
- Kara M., Karadoğan A. (2014). Türkmen Türkçesi-Türkiye Türkçesi Deyimler Sözlüğü. İstanbul: Etkileşim Yayınları. **(TTDS)**

- Kılıç, M. (1996). Türkmen Atasözleri-Türkmen Folkloru. Bursa: Özsan Matbaacılık. **(TFMK)**
- Korkmaz, Z. (2014). Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kuleci, R. (2017). Düye Maly-Dünye Maly-Cümle Bilgisi. Bitirme Ödevi. Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi. **(DMRK)**
- Kürenov S., Gümüş M. (1995). Türkmen Atasözleri. Ankara: Engin Yayınevi. **(SKMG)**
- Küçük, S. (2010). Türk Lehçeleri Sözlüklerinde Somutlaştırma Yoluyla Yapılmış Renk Adları. Gazi Türkiyat Türkoloji Araştırmaları Dergisi, C1 (7), 155-196.
- Küçük, S., (2010). Eski Türk Kültüründe Renk Kavramı. Bilig, Yaz (54), 185-210.
- Küçük, S. (2010). Tarihi Türk Lehçelerinde Renk Adlandırmaları. Turkish Studies, Volume 5/1 Winter, 556-577.
- Nurmemmet, A. (1996). Türkmenlerde Renk Dünyası ve Nevruz.Nevruz ve Renkler. Yay. Haz. Sadık Tural ve Elmas Kılıç. Ankara: AKM Yayınları.
- Özkan, İ. (1999). Nasreddin Hoca Fıkraları. Ankara: Tika Yayınları. **(NH)**
- Özmen, M., (2017). Türkçede Renkleri Tanımlama Sorunu. Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Dergisi, C 2 (2), 130-150.
- Sakaoğlu, S., Ergün, M.,(1991). Türkmen Halk Masalları.Ankara: Neyir Matbaası. **(THM)**
- Shammakov S., Atayev K., Djumadurdyeva (2007).Repetek Dowlet Biosfera Goraghanasynyň Suyrenijileri.Aşgabat: Turkmenistanda Ylym ve Tehnika. **(TİT)**
- Sinan, A. T., Demir, S. (2010). Dil Bilimini Sevdiren Adam: Prof. Dr. Doğan Aksan (1920- 2010). Turkish Studies, Volume 5/4 Fall, 639-662.
- Söyegov, Miratgeldi yönetiminde Borcakov, A., Sarıhanov, M., Hocayev, B., Ärnazarov, S. (1999). Türkmen Diliniň Grammatikası-Morfologiya, Aşgabat. **(TDGMorf)**
- Tekin, T., vd. (1995). Türkmençe-Türkçe Sözlük. Ankara: Simurg Yayıncılık. **(TTS)**
- Topçu, N. (2001). Fransızca ve Türkçe Renk İsimleri İçeren Deyimlerin Karşılaştırılmalı İncelenmesi. Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, (20), 131-140.
- Türkçe Sözlük (2005). Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Yaman, G. (2017). Gönübek-Metin-Şekil Bilgisi. Bitirme Ödevi. Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi. **(GKGY)**

Kısaltmalar**DLT:** Divanu Lugati't-Türk**KB:** Kutadgu Bilig**KBS:** Köken Bilgisi Sözlüğü**ET.:** Eski Türkçe**EUTS:** Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü**TT.:** Türkmen Türkçesi**T.:** Türkçe**TS:** Türkçe Sözlük**Fa.:** Farsça**Ar.:** Arapça

ORTAOKUL ÖĞRETMENLERİNİN YAŞAM BOYU ÖĞRENME EĞİLİMLERİ

LIFELONG LEARNING TENDENCIES OF SECONDARY SCHOOL TEACHERS

Necmi GÖKYER*

Geliş Tarihi: 24.09.2018
(Received)

Kabul Tarihi: 27.03.2019
(Accepted)

ÖZ: Bu araştırmanın amacı, ortaokul öğretmenlerinin yaşam boyu öğrenme eğilimlerini belirlemek ve çeşitli değişkenlere göre karşılaştırmaktır. Araştırmada, aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır: 1. Ortaokul öğretmenlerinin yaşam boyu öğrenme eğilimlerinin düzeyi nedir? 2. Ortaokul öğretmenlerinin yaşam boyu öğrenme eğilimleri, demografik değişkenlere göre anlamlı farklılık göstermekte midir? 3. Ölçeğin alt boyutları arasında anlamlı bir ilişki var mıdır? Bu araştırma anlık tarama modelindedir. Araştırmanın evrenini, 2017-2018 eğitim öğretim yılında, Elazığ merkez ve ilçelerin merkezindeki ortaokullarda görev yapan toplam 1602; örneklemini ise, basit tesadüfi örnekleme yolu ile belirlenen toplam 382 öğretmen oluşturmaktadır. Araştırmada veri toplama aracı olarak, Diker Coşkun ve Demirel (2009) tarafından geliştirilen “yaşam boyu öğrenme eğilimleri (YBÖEÖ)” adlı ölçek kullanılmıştır. Bu çalışmanın bulgularına göre, ortaokul öğretmenlerinin yaşam boyu öğrenme eğilimleri; güdülenme alt boyutunda çok uyuyor düzeyinde iken, öğrenmeyi düzenlemede yoksunluk, sebat, merak yoksunluğu alt boyutlarında ve ölçeğin tamamında kısmen uyuyor düzeyindedir.

Anahtar Kelimeler: Ortaokul öğretmeni, yaşam boyu öğrenme, öğrenme eğilimi, güdülenme

ABSTRACT: The aim of this research is to determine the lifelong learning tendencies of secondary school teachers and compare them with various variables. In the research, the following questions have been answered. 1. What is the level of life-long learning tendencies of secondary school teachers? 2. Do the lifelong learning tendencies of secondary school teachers significantly differ according to the demographic variables? 3. Is there a meaningful relationship between subscales of the scale? This research is in the instant scanning model. The scale of the research constitutes a total of 1602 secondary school teachers who are in secondary schools in the centre of Elazığ and its districts for the academic year of 2017-2018. The sample is composed of 382 teachers determined by simple random sampling. In the research, the scale of "Lifelong Learning Trends" (YBÖEÖ) developed by Diker Coşkun and Demirel (2009) is used as the data collection tool. According to findings of this study, the tendency of secondary school teachers to lifelong learning in the motivation sub-dimension at the level of “much fits”, while it is “partially fits” in the sub-dimensions of deprivation in learning regulation, persistence, lack of curiosity and in the whole scale.

Key Words: Secondary school teacher, lifelong learning, learning tendency, motivation

* Doç. Dr, Fırat Üniversitesi, ngokyer@firat.edu.tr, ORCID: 0000-0001-8107-2388

1. GİRİŞ

Hayat boyu öğrenme, okullar ile sınırlı kalmayan; evde, işte, hayatın her alanında gerçekleşebilen; öğrenmenin yaş, sosyal, ekonomik statü ve eğitim seviyesine bakılmaksızın, herhangi bir engel olmadan sürdürülebileceğini gösteren temel kavramlardan biridir. Hayat boyu öğrenme; kişisel, toplumsal, sosyal ve/veya istihdam ile ilişkili bir bakış açısı içinde bilgi, beceri ve yeterlilikleri geliştirmek amacıyla tüm hayat boyunca üstlenilen her türlü öğrenme etkinlikleri olarak da tanımlanmaktadır. Öğrenme, “beşikten mezara” kadar devam etmekte ve belli bir yaşa ve ortama bağlı olmaksızın her yaşta ve her yerde gerçekleşebilmektedir. HBÖ, örgün, yaygın ve serbest öğrenme olarak her türlü eğitim ve öğretimi kapsamaktadır (MEB, Türkiye Hayat Boyu Öğrenme Strateji Belgesi, s. 9).

Hayat boyu öğrenme; bireyin hayatı boyunca bilgisini, becerilerini, yeterliklerini bireysel, sosyal ya da mesleki olarak geliştirmeyi amaçlayan tüm etkinlikler olarak tanımlanmaktadır (Avrupa Komisyonu, 2002). Yaşam boyu öğrenme; kişilerin hayatları boyunca kazandıkları bilgi, değer, beceri ve anlayışları artıran ve güçlendiren, bunları gerçek yaşamda uygulayabilmeyi sağlayan destekleyici bir süreçtir (Aspin ve Chapman, 2000; Candy, 1994; Rausch, 2003). Günümüz eğitim kurumlarında kazanılan bilgi ve becerilerin geçerlik süresi zaman geçtikçe önemini yitirmektedir. Geçmiş zamanlarda belirli bir mesleği seçen bireylerin yaşamları boyunca aynı işi aynı bilgi ile sürdürdükleri görülmektedir. Ancak günümüzde bu durumun mümkün olmadığı kabul gören bir görüştür (Ayra ve Kösterilioğlu, 2015). İş yaşamında, kişiler arası ilişkilerde, bilim ve teknolojiye yaşanan değişiklikler o kadar hızlı olmaktadır ki, bireylerin okullarda kazandıkları bilgilerini sürekli yenilemeleri gerekmektedir. Bireylerin gençliklerinde öğrendiklerini yaşamlarının sonuna kadar kullanabilmeleri mümkün değildir (Knowles, 1996). Öğrenmenin belli bir süreyle sınırlandırılmadan yaşam boyunca devam etmesi, yaşama uyum sağlamak ve nitelikli bir birey olmayı sürdürmek açısından önemlidir (Erdamar, 2011, s. 219-236). Bireyler, yaşamları süresince yeni bilgi ve beceriler kazanmaya ihtiyaç duymaktadır. Bu ihtiyaca bağlı olarak günümüz bilgi çağında eğitim kurumları bireylerin yaşamları süresince karşılaştıkları değişimlere uyum sağlayabilecekleri becerileri kazandıracak biçimde sürekli yapılandırılmalıdır (Demiralay ve Karadeniz, 2008, s. 90). Bu durum, bireylerin her yaşta ihtiyaç duydukları bilgi ve becerileri öğrenmelerini ifade eden "Yaşam Boyu Öğrenme" kavramını doğurmuştur (Diker Coşkun ve Demirel, 2012, s. 108).

Avrupa Birliği, yaşam boyu öğrenmeyi, “bilgi, beceri ve yeterliliği geliştirmek amacıyla belirli bir süreyle yapılan eğitim faaliyetlerinin tümü” şeklinde ifade etmektedir (Turan, 2005, s. 87). Avrupa Parlamentosu'nun ve Avrupa Konseyi'nin 2493/95 sayılı kararıyla 1996 yılı "Avrupa Yaşam Boyu

Öğrenme Yılı" olarak kabul edilmiştir. Ayrıca 2000 yılı Eylül ayında Memorandum on Lifelong Learning (Yaşam Boyu Öğrenme Bildirisi) sunulmuştur. Bu bildiri üye ülkelerin yanı sıra aday ülkeler ve Avrupa Ekonomi Bölgesi üyeleriyle birlikte yaşam boyu öğrenme konusunda bir anlaşma niteliğindedir (Kılıç, 2015, s. 11-12). Türkiye’de yaşam boyu öğrenmeye ilişkin çalışmalar yapılmıştır. Bu doğrultuda yaşam boyu öğrenme kavramı, Türkiye’nin çeşitli kalkınma planları arasında yer almaktadır. Dokuzuncu Kalkınma Planında (2007-2013) “Eğitimin İşgücü Talebine Duyarlılığının Artırılması”, “Eğitim Sisteminin Geliştirilmesi” başlıkları altında yaşam boyu öğrenme kavramına değinilmiştir (Devlet Planlama Teşkilatı (DPT), 2006, s. 84-86). Onuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı’nın (2014-2018) 144. maddesinde ise, eğitim sisteminde; bireylerin kişilik ve kabiliyetlerini geliştiren, hayat boyu öğrenme yaklaşımı çerçevesinde işgücü piyasasıyla uyumunu güçlendiren, fırsat eşitliğine dayalı, kalite odaklı dönüşüm sürdürülecektir” denilmektedir. Milli Eğitim Bakanlığında da yaşam boyu öğrenme becerilerine sahip bireyler yetiştirebilmek için ele alınmıştır. 17. Milli Eğitim Şurasında “Küreselleşme ve Avrupa Birliği Sürecinde Türk Eğitim Sistemi” başlığı kapsamında “Yaşam Boyu Öğrenme” adı altında ayrı bir bölüme yer verilmiştir. (Milli Eğitim Bakanlığı (MEB) Şuraları, 2006, s. 5). Knapper ve Cropley (2000) göre yaşam boyu öğrenme becerisine sahip birey, kendi öğrenme sorumluluğunu alarak öğrenmesini planlayan, öğrenme ortamında aktif olan, farklı disiplinlerden elde ettiği bilgi bir araya getirip yapılandırabilen ve gerektiğinde farklı öğrenme stratejileri uygulayabilen birey olarak tanımlanmaktadır (akt. Demirel, 2010, s. 5).

Yaşam boyu öğrenen bireyin özellikleri alan yazında incelendiğinde bu özelliklerin oluşmasında pek çok kavramın etkili olduğu görülmektedir. Özellikle motivasyon, sebat, merak ve öğrenmeyi düzenleme gibi bilişsel ve duyuşsal alanlara ilişkin kavramlar dikkat çekicidir (Kılıç, 2015, s. 17). Slavin (2013, s. 286) motivasyonu, bireyin davranışlarını harekete geçiren ve bunların yönünü, devamlılığını belirleyen bir güç olarak tanımlamaktadır. Bu bağlamda eğitim öğretim faaliyetlerinin merkezinde olan ve bunların yürütücüsü konumundaki öğretmenlerin kişisel motivasyonları, bu faaliyetlerin verimli bir şekilde yürütülmesinde önemli bir etkidir. De Jesus ve Conboy (2001)’a göre motive olmuş öğretmenler, eğitim reformlarının uygulanmasında, öğrencilerin başarı ve doyum sağlamasında ve de ortaya çıkan değişimlerin uygulanmasında önemli bir göreve sahiptir (Jesus ve Conboy, 2001). Yaşam boyu öğrenen bireyin bir diğer özelliği “öğrenmede kararlılık halinin devamı” yani sebatkar olmasıdır (Diker Çoşkun, 2009, s. 59). Sebat bireyin öğrenme faaliyetlerini sürdürebilme kararlılığıdır. Yaşam boyu öğrenen bireyin özellikleri arasında meraklı olması da vardır (Akkoyunlu, 2008, s. 13). Yaşam boyu öğrenme eğilimdeki birey, çevresinde gerçekleşen değişim ve

yeniliklere, olaylara karşı meraklı ve ilgilidir. Bireyin yenilikleri benimsemesi, yaşantısında ve mesleğinde kullanması onun yenilikçilik özelliği ile ilgilidir. Alan yazında yaşam boyu öğrenen bireyin genel özelliklerinden biri de kendi öğrenme sürecini kontrol edebilmesi (Epçaçan, 2013, s. 357) olarak tanımlanmıştır. Bu bağlamda yaşam boyu öğrenme becerisine sahip birey, öğrenme etkinlikleri kendi sorumluluğuna alarak, kişisel amaçlarına uygun bir şekilde düzenleme becerisine de sahiptir. Öğretmenlerinin, yeniliklere açık ve bu yeniliklerin uygulanmasında öncü bireyler olarak topluma ve öğrencilere örnek olmaları, bu bağlamda kendilerini sürekli geliştirmesi için yaşam boyu öğrenme becerilerine sahip olmaları kendilerinden beklenen en önemli özellikler arasında yer almaktadır (Kurbanoğlu ve Akkoyunlu, 2007; Özgür, 2013; Selvi, 2011). Bu çalışmada kullanılan ölçme aracının referans ettiği yaşam boyu öğrenme eğilimleri ise güdülenme, sebat, öğrenmeyi düzenlemede yoksunluk ve merak yoksunluğudur (Diker-Coşkun ve Demirel, 2012). Bu bağlamda bu araştırmanın amacı da, lise öğretmenlerinin yaşam boyu öğrenme eğilimlerini belirlemek ve çeşitli değişkenlere göre karşılaştırmaktır. Araştırmada, aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır.

1. Lise öğretmenlerinin yaşam boyu öğrenme eğilimlerinin düzeyi nedir?
2. Lise öğretmenlerinin yaşam boyu öğrenme eğilimleri; cinsiyet, kıdem, eğitim düzeyleri, yaşları ve çalıştıkları yer değişkenlerine göre anlamlı farklılık göstermekte midir?
3. Ölçeğin alt boyutları arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?

2. YÖNTEM

Bu araştırma anlık tarama modelindedir. Anlık tarama araştırmaları, belli bir zamanda mevcut durumun var olduğu şekliyle betimlenmesi amacıyla yürütülen çalışmalar olarak tanımlanmaktadır (Büyüköztürk, 2016, s. 179). Tarama modelleri, geçmişte ya da halen var olan bir durumu var olduğu şekliyle betimlemeyi amaçlar. Araştırmaya konu olan olay, birey ya da nesne, kendi koşulları içinde ve olduğu gibi tanımlanmaya çalışılır (Karasar, 2009, s.77).

2.1. Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini, 2017-2018 eğitim öğretim yılında, Elazığ merkez ve ilçelerin merkezindeki liselerde görev yapan toplam 1602 orta okul öğretmeni oluşturmaktadır. Örneklemine ise, basit tesadüfi örnekleme yolu ile belirlenen toplam 382 öğretmen oluşturmaktadır. Çalışmaya katılan öğretmenlerin demografik özellikleri incelendiğinde araştırmaya katılan öğretmenlerin 196'sı erkek (%51,3), 186'sı (%48,7) kadındır. Öğretmenlerin 173'ü (%45,3) sosyal bilimler, 148'i (%38,7) fen bilimleri ve 61'i de (%16,0) özel yetenek dersleri branşındadır. Kıdem değişkenine göre, öğretmenlerden 211'i (%55,2) 1-10 yıl, 138'i (%36,1) 11-20 yıl, 33'ü de (%8,6) 21 yıl ve üstü kıdeme sahiptir. Öğretmenlerin 342'si (%89,5) lisans, 40'ı (%10,5) ise lisansüstü mezunudur.

Öğretmenlerin 131'i (%34,3) 22-30 yaş aralığında, 146'sı (%38,2) 31-39 yaş aralığında, 105'i de (%27,5) 40-65 yaş aralığındadır. Öğretmenlerin 287'si (%75,1) il merkezinde, 95'i (%24,9) ilçe merkezinde görev yapmaktadır.

2.2. Veri Toplama Aracı

Araştırmada veri toplama aracı olarak, Diker Coşkun ve Demirel (2009) tarafından geliştirilen “yaşam boyu öğrenme eğilimleri (YBÖEÖ)” adlı ölçek kullanılmıştır. Üniversite öğrencilerinin yaşam boyu öğrenme eğilimlerini belirlemek amacıyla geliştirilen YBÖEÖ'nün birinci bölümünde olgusal sorular, ikinci bölümde ise, öğretmenlerin yaşam boyu öğrenme eğilimlerini belirlemek amacıyla 27 madde bulunmaktadır. Ölçek dört alt boyuttan oluşmaktadır. Altılı Likert dereceleme türünde hazırlanan ölçeğin maddeleri, “Çok uyuyor (6), kısmen uyuyor (5), çok az uyuyor (4), çok az uymuyor (3), kısmen uymuyor (2) ve hiç uymuyor (1) aralığında puanlanmaktadır. Ölçekte, öğrenmeyi düzenlemede yoksunluk ve merak yoksunluğu alt boyutlarındaki maddeler ters puanlanmaktadır. Ölçeğin tamamından toplam puan alınabilmektedir. Ölçekten alınabilecek minimum puan (27x1) 27 ve maksimum puan (27x6) 162 olarak belirlenmiştir. Ölçeğin güvenilirliğini belirlemek için iç tutarlılık katsayısı hesaplanmış ve ,89 bulunmuştur (Diker-Coşkun ve Demirel, 2009). Bu çalışmada da ölçeğin iç tutarlılık katsayısı ,91 bulunmuştur. Ölçeğin alt boyutlarından güdülenme alt boyutunun iç tutarlılık katsayısı ,95, sebat alt boyutunun iç tutarlılık katsayısı ,92, öğrenmeyi düzenlemede yoksunluk alt boyutunun iç tutarlılık katsayısı ,83 ve merak yoksunluğu alt boyutunun iç tutarlılık katsayısı ise ,94'tür.

2.3. Verilerin çözümü

Veriler, SPSS for Windows 21 programı kullanılarak analiz edilmiştir. Öğretmen adaylarının demografik özelliklerini (cinsiyet, yaş, kıdem, eğitim düzeyi, çalıştığı yer) belirlemek için frekans ve yüzde değerleri kullanılmıştır. Öğretmenlerin yaşam boyu öğrenme eğilimlerinin düzeylerini belirlemek için aritmetik ortalama ve standart sapma teknikleri kullanılmıştır. Cinsiyet, eğitim düzeyi ve çalıştıkları yer değişkenleri açısından belirtilen görüşler arasında anlamlı bir farklılık olup olmadığını belirlemek için bağımsız gruplar t-Testi yapılmıştır. Ayrıca kıdem ve yaş değişkenleri açısından görüşleri arasında anlamlı bir farklılık olup olmadığını belirlemek için Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) ile grupların ortalamaları arasında fark olup olmadığı sınanmıştır. Uygulanan testlerin anlamlılık düzeyi .05 olarak alınmıştır.

3. BULGULAR VE YORUMLAR

Bu bölümde, lise öğretmenlerinin yaşam boyu öğrenme eğilimlerinin düzeylerini belirlemek için uygulanan ölçekten elde edilen bulgulara ve yorumlara yer verilmiştir.

3.1. Lise öğretmenlerin yaşam boyu öğrenme eğilimleri, ölçeğin alt boyutlarında ve ölçeğin tamamında hangi düzeydedir?

Tablo 1: Ortaokul öğretmenlerin yaşam boyu öğrenme eğilimleri

Alt boyutlar	n=343	$\bar{x}$	SS
1. Güdülenme		5,24	1,15
2. Öğrenmeyi düzenlemede yoksunluk		4,53	1,48
3. Sebat		4,88	,98
4. Merak yoksunluğu		4,60	1,37
Toplam		4,78	1,00

Tablo 1’de de görüldüğü gibi, ortaokul öğretmenlerinin yaşam boyu öğrenme eğilimleri; güdülenme ($\bar{x}=5,24$) alt boyutunda çok uyuyor düzeyinde iken, öğrenmeyi düzenlemede yoksunluk ($\bar{x}=4,53$), sebat ($\bar{x}=4,88$), merak yoksunluğu ($\bar{x}=4,60$) alt boyutlarında ve ölçeğin tamamında ($\bar{x}=4,78$) kısmen uyuyor düzeyindedir.

3.2. Ortaokul öğretmenlerinin yaşam boyu öğrenme eğilimleri ile cinsiyet, eğitim düzeyi ve çalıştığı yerleşim yeri değişkenlerine göre anlamlı farklılık göstermekte midir? Alt amacına yönelik analiz sonuçları Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2: Ortaokul öğretmenlerinin görüşlerine ilişkin t-testi sonuçları

Alt Boyutlar	N	$\bar{x}$	SS	Levene		t	p	
				F	p			
Değişkenler/ Cinsiyet								
1. Güdülenme	Erkek	196	5,17	1,22	1,976	,161	-1,277	,202
	Kadın	186	5,32	1,06				
2. Öğrenmeyi düzenlemede yoksunluk	Erkek	196	4,44	1,47	,018	,894	-1,224	,222
	Kadın	186	4,63	1,49				
3. Sebat	Erkek	196	4,88	1,05	2,401	,122	-,037	,970
	Kadın	186	4,88	,90				
4. Merak yoksunluğu	Erkek	196	4,56	1,47	6,548	,011	-,497	,619
	Kadın	186	4,63	1,26				
Eğitim düzeyi								
1. Güdülenme	Lisans	342	5,21	1,18	3,794	,052	-2,200	,032
	Lisansüstü	40	5,52	,80				
2. Öğrenmeyi düzenlemede yoksunluk	Lisans	342	4,54	1,48	,025	,875	,492	,623
	Lisans ü.	40	4,42	1,53				
3. Sebat	Lisans	342	4,86	,99	,734	,392	-1,238	,217
	Lisansüstü	40	5,06	,82				
4. Merak yoksunluğu	Lisans	342	4,61	1,36	,444	,505	,674	,500
	Lisansüstü	40	4,46	1,45				
Çalıştığı yer								

1. Güdülenme	İl merkezi	287	5,21	1,22	2,032	,155	-,829	,408
	İlçe merk.	95	5,32	,88				
2. Öğrenmeyi düzenlemede yoksunluk	İl merkezi	287	4,58	1,51	,199	,656	1,056	,291
	İlçe merk.	95	4,39	1,40				
3. Sebat	İl merkezi	287	4,86	1,01	,519	,472	-,857	,392
	İlçe merk.	95	4,96	,86				
4. Merak yoksunluğu	İl merkezi	287	4,59	1,39	,023	,880	-,217	,828
	İlçe merk.	95	4,62	1,32				

Tablo 2’de görüldüğü gibi, sadece eğitim düzeyi değişkenine göre, güdülenme alt boyutunda ortaokul öğretmenlerinin yaşam boyu öğrenme eğilimleri arasında anlamlı bir fark çıkmıştır. Eğitim düzeyi lisans olan öğretmenlerin ($\bar{x} = 5,21$) güdülenme düzeyleri, lisansüstü ($\bar{x} = 5,52$) olanlara göre daha düşüktür. Lisansüstü öğrenim gören öğretmenlerin kendilerini geliştirme, bilgi ve becerilerini artırma, kişisel gelişimlerini artırmaya inanma konularında daha istekli oldukları söylenebilir.

3.2. Ortaokul öğretmenlerinin yaşam boyu öğrenme eğilimleri, branş değişkenine göre anlamlı farklılık göstermekte midir? Alt amacına yönelik yapılan ANOVA sonuçları Tablo 3’te verilmiştir.

Ortaokul öğretmenlerinin branşlarına göre, ilişkisiz üç ya da daha çok örneklem ortalaması arasındaki farkın anlamlılığını test etmek amacıyla yapılan tek faktörlü varyans analizinde (ANOVA), grup varyanslarının eşit olduğu durumlarda ortalama puanlarının çoklu karşılaştırılmasında kullanılan LSD testine göre, sebat alt boyutunda yaşam boyu öğrenme eğilimleri puanları arasında anlamlı farklılığın olduğu görülmüştür. Sebat alt boyutunda sosyal bilimler branşındaki öğretmenlerin ($\bar{x} = 5,03$) yaşam boyu öğrenme eğilimleri puanlarının düzeyi, fen bilimleri ($\bar{x} = 4,68$) branşında olanlara göre daha yüksektir. Diğer alt boyutlarda anlamlı farklılık görülmemiştir.

Tablo 3: Branş değişkenine göre ANOVA sonuçları

Alt Boyut	Değişken	$\bar{x}$	V.Kay.	K.Top.	sd	K.Ort.	F	P	Fark LSD	
Sebat	Brans									
	Sosyal Bil.	73	5,03	G.arası	10,230	2	5,115	5,416	,005	1-2
	Fen Bil.	148	4,68	G.içi	357,963	379	,944			
	Özel Yet.	61	4,96	Toplam	368,193	381				

Ortaokul öğretmenlerinin branşlarına göre, ilişkisiz üç ya da daha çok örneklem ortalaması arasındaki farkın anlamlılığını test etmek amacıyla yapılan tek

faktörlü varyans analizinde (ANOVA), grup varyanslarının eşit olduğu durumlarda ortalama puanlarının çoklu karşılaştırılmasında kullanılan LSD testine göre, sebat alt boyutunda yaşam boyu öğrenme eğilimleri puanları arasında anlamlı farklılığın olduğu görülmüştür. Sebat alt boyutunda sosyal bilimler branşındaki öğretmenlerin ($\bar{x}=5,03$) yaşam boyu öğrenme eğilimleri puanlarının düzeyi, fen bilimleri ($\bar{x}=4,68$) branşında olanlara göre daha yüksektir. Diğer alt boyutlarda anlamlı farklılık görülmemiştir

Tablo 4: Kıdem değişkenine göre ANOVA sonuçları

Alt Boyut	Değişken	N	$\bar{x}$	Var. kaynağı	K.Top.	d	K. Ort.	F	P	Fark LSD
	Kıdem									
	1-10 yıl	211	5,38	G.arası	17,185	2	8,593	6,682	,001	2-1
Güdülenme	11-20 yıl	138	4,96	G.içi	487,364	379	1,286			2-3
	21 yıl ve üstü	33	5,53	Toplam	504,549	381				

Ortaokul öğretmenlerinin kıdem değişkenine göre yapılan tek yönlü varyans analizi sonucuna göre, ölçeğin güdülenme alt boyutunda yaşam boyu öğrenme eğilimleri puanları arasında anlamlı farklılığın olduğu görülmüştür. Güdülenme alt boyutunda kıdem yılı 11-20 yıl olan öğretmenlerin ($\bar{x}=4,96$) yaşam boyu öğrenme eğilimleri puanlarının düzeyi, 1-10 yıl ($\bar{x}=5,38$) ve 21 yıl ve üstü ($\bar{x}=5,53$) kıdem yılına sahip olanlara göre daha düşüktür. Mesleğe yeni başlayan öğretmenlerin mesleki heyecanlarının, isteklerinin, beklentilerinin yüksek olduğu düşünülürse, kendilerini geliştirmek için yeni bilgi ve beceriler öğrenmeleri konusunda daha istekli oldukları söylenebilir. 21 yıl ve üstü kıdemde olan öğretmenlerin de mesleklerinin doruk noktasında olmaları, iş doyumlarının ve bağlılıklarının daha yüksek olması ve emekliliklerinin de etkisiyle kendilerini daha rahat hissetmeleri sonucu olarak kişisel gelişimlerine daha fazla zaman ayırdıkları söylenebilir.

Yaş değişkenine göre, öğretmenlerin yaşam boyu öğrenme eğilimleri puanlarının, bütün alt boyutlar için anlamlı olmadığı ortaya çıkmıştır.

3.3. Ortaokul öğretmenlerinin yaşam boyu öğrenme eğilimleri ölçeğinin güdülenme, sebat, öğrenmeyi düzenlemede yoksunluk ve merak yoksunluğu alt boyutları arasında anlamlı bir ilişki var mıdır? Alt amacına yönelik yapılan analize ait bulgular Tablo 5'te verilmiştir.

Tablo 5: Alt boyutlara göre öğretmenlerin yaşam boyu öğrenme eğilimleri arasındaki ilişki

		1.	2.	3.	4.
1. Güdülenme	r	1	,328**	,850**	,426**
	p		,000	,000	,000
	n	382	382	382	382
2. Öğrenmeyi düzenlemede yoksunluk	r		1	,256**	,711**
	p			,000	,000
	n		382	382	382
3. Sebat	r			1	,462**
	p				,000
	n			382	382
4. Merak yoksunluğu	r				1
	p				
	n				382

**p< 0.01

Tablo 5'te görüldüğü gibi, güdülenme ile öğrenmeyi düzenlemede yoksunluk arasında ($r=0,328$, $p=0.000$) orta ve pozitif düzeyde bir korelasyon olduğu görülmektedir. Buna göre güdülenme arttıkça öğrenmeyi düzenlemede yoksunluğun arttığı söylenebilir. Korelasyon katsayısı ($r^2= 0.040$) dikkate alındığında, güdülenmedeki toplam varyansın %4'ünün sebatan kaynaklandığı söylenebilir.

Güdülenme ile sebat arasında ($r=0,850$, $p=0.00$) yüksek ve pozitif düzeyde bir korelasyon olduğu görülmektedir. Buna göre güdülenme arttıkça sebatın arttığı söylenebilir. Korelasyon katsayısı ($r^2= 0.72$) dikkate alındığında, güdülenmedeki toplam varyansın %72'sinin sebatan kaynaklandığı söylenebilir.

Güdülenme ile merak yoksunluğu arasında ($r=0,426$, $p=0.00$) orta ve pozitif düzeyde bir korelasyon olduğu görülmektedir. Buna göre güdülenme arttıkça merak yoksunluğunun arttığı söylenebilir. Korelasyon katsayısı ($r^2= 0.181$) dikkate alındığında, güdülenmedeki toplam varyansın %18'inin merak yoksunluğundan kaynaklandığı söylenebilir.

Öğrenmeyi düzenlemede yoksunluk ile sebat arasında ($r=0,256$, $p=0.00$) düşük ve pozitif düzeyde bir korelasyon olduğu görülmektedir. Buna göre Öğrenmeyi düzenlemede yoksunluk arttıkça sebatın arttığı söylenebilir. Korelasyon katsayısı ($r^2= 0.065$) dikkate alındığında, öğrenmeyi düzenlemede yoksunluğun toplam varyansın %7'sinin sebatan kaynaklandığı söylenebilir. Öğrenmeyi düzenlemede yoksunluk ile merak yoksunluğu arasında ($r=0,711$, $p=0.00$) yüksek ve pozitif düzeyde bir korelasyon olduğu görülmektedir. Buna göre öğrenmeyi düzenlemede yoksunluk arttıkça merak yoksunluğunun arttığı söylenebilir. Korelasyon katsayısı ($r^2= 0.50$) dikkate alındığında, öğrenmeyi düzenlemedeki yoksunluğun toplam varyansının %50'sinin merak yoksunluğundan kaynaklandığı

söylenbilir. Sebat ile merak yoksunluğu arasında ($r=0,462$, $p=0.00$) orta ve pozitif düzeyde bir korelasyon olduğu görülmektedir. Buna göre sebat arttıkça merak yoksunluğunun arttığı söylenebilir. Korelasyon katsayısı ($r^2= 0.13$) dikkate alındığında, güdülenmedeki toplam varyansın %13'ünün merak yoksunluğundan kaynaklandığı söylenebilir.

4. TARTIŞMA VE SONUÇ

Bu çalışmanın bulgularına göre, ortaokul öğretmenlerinin yaşam boyu öğrenme eğilimleri; güdülenme alt boyutunda çok uyuyor düzeyinde iken, öğrenmeyi düzenlemede yoksunluk, sebat, merak yoksunluğu alt boyutlarında ve ölçeğin tamamında kısmen uyuyor düzeyindedir. Ayra ve Kösterelioğlu (2015) tarafından yapılan araştırmada, öğretmenlerin yaşam boyu öğrenme eğilimleri ölçeğinde en yüksek ortalama güdülenme alt boyutunda saptanmıştır. Bu çalışmada da en yüksek puan güdülenme alt boyutunda saptanmıştır. Bulgular birbirini desteklemektedir. Şahin ve Arcagök (2014) öğretmenler üzerinde yürüttüğü bir çalışmada, öğretmenlerin yaşam boyu öğrenme genel yeterlik düzeyinin yüksek olduğu bulgusuna ulaşmıştır. Kılıç (2015) tarafından yapılan araştırmanın bulgularına göre, ortaokul öğretmenlerinin yaşam boyu öğrenme eğilimlerinin yüksek olduğu bulunmuştur. Karakuş (2013) tarafından gerçekleştirilen ve meslek yüksekokullarında öğrenim gören öğrencilerin yaşam boyu öğrenme yeterliklerinin incelendiği çalışmada, öğrencilerin yaşam boyu öğrenme yeterliklerinin iyi düzeyde olduğu tespit edilmiştir. Ancak literatürdeki diğer bir araştırmada Diker Coşkun'un (2009) çalışmasında, çeşitli üniversite ve fakültelerden araştırmaya katılan öğrencilerin yaşam boyu öğrenme eğilimleri düşük düzeyde bulunmuştur. Tunca, Şahin ve Aydın (2015) tarafından yapılan araştırmada da, öğretmen adaylarının yaşam boyu öğrenme eğilimlerinin düşük olduğu belirlenmiştir. Araştırmaların sonuçlarının örtüşmemesi araştırmaların farklı gruplar üzerinde yürütülmesinden kaynaklanmış olabilir.

Bu çalışmada sebat alt boyutunda sosyal bilimler branşındaki öğretmenlerin yaşam boyu öğrenme eğilimleri puanlarının düzeyi, fen bilimleri ve özel yetenek branşında olanlara göre daha yüksektir. Sosyal bilimler branşındaki öğretmenlerin yeni bilgi ve beceriler elde etmede arkadaşlarına göre daha istekli olma ve fırsatlar yaratma, özel harcamalarından pay ayırma, kendiliğinden çaba harcama, öğrendikleri konu zor ve karmaşık olsa da onu en iyi biçimde öğrenmeye çaba gösterme ve öğrenmek için araştırma yapmaya daha çok zaman ayırma konularında yaşam boyu öğrenme eğilimlerinin fen bilimleri branşındaki öğretmenlere göre daha yüksek olduğu söylenebilir. Kılıç (2015) tarafından yapılan araştırmanın bulgularına göre, ortaokul öğretmenlerinin branşları ile yaşam boyu öğrenme eğilimlerinden elde edilen puanlar arasında anlamlı bir fark bulunmamıştır. Bu nedenle farklı branşlardaki ortaokul öğretmenlerinin benzer yaşam boyu öğrenme

eğilimleri gösterdikleri söylenebilir. Şahin ve Arcagök (2014) tarafından yapılan araştırmanın bulgularından branş değişkenine göre, öğretmenlerin yaşam boyu öğrenme yeterlikleri düzeyinin alt boyutlarında anlamlı farklılıkların olduğu bulunmuştur. Ancak alan yazında öğretmen adayları üzerinde yapılan çalışmalarda bölüm değişkenine göre anlamlı fark bulan çalışmalara rastlanmaktadır (Evin Gencel, 2013; İzci ve Koç, 2012; Şahin, Akbaşlı ve Yanpar Yelken, 2010).

Bu çalışmada cinsiyet değişkenine göre, bütün alt boyutlarda ortaokul öğretmenlerinin yaşam boyu öğrenme eğilimleri arasında anlamlı bir fark çıkmamıştır. Ancak, bütün alt boyutlarda kadın ortaokul öğretmenlerinin, yaşam boyu öğrenme eğilimlerinin düzeyi erkeklere göre daha yüksektir. Kadın ortaokul öğretmenleri kendilerini geliştirme, yeni bilgi ve beceriler kazanma, sürekli yeni şeyler öğrenme, mesleği ile ilgili olmayan konularda yeni bilgi ve beceriler öğrenmede zorlanmayacağını düşünme gibi yaşam boyu öğrenme eğilimlerine ilişkin ifadelerde kendilerini erkek öğretmenlere göre daha olumlu görmektedirler. Kılıç (2015) tarafından yapılan araştırmanın bulgularına göre, cinsiyetin yaşam boyu öğrenme eğilimi üzerinde etkili olduğu bulunmuştur. Şahin ve Arcagök (2014) tarafından yapılan araştırmanın bulgularına göre, öğretmenlerin yaşam boyu öğrenme yeterliliklerinin cinsiyete göre anlamlı bir farklılık göstermediği bulunmuştur. Grupların farklı olduğu ve Yavuz Konokman ve Yanpar Yelken (2014) tarafından yapılan çalışmada, eğitim fakültesinde görev yapan kadın öğretim elemanlarının yaşam boyu öğrenme yeterliklerine ilişkin algı düzeylerinin erkeklere göre daha yüksek olduğu bulunmuştur. Araştırma yapılan grupların farklı olduğu ve Coşkun ve Demirel (2012) tarafından yapılan çalışmada, kız ve erkek öğrencilerin ortalama puanlarının da istatistiksel olarak anlamlı biçimde farklılaştığı ve farkın kız öğrenciler yönünde yüksek olduğu saptanmıştır. Bulgular benzerdir. Üniversite öğrencilerinin yaşam boyu öğrenmelerine etki eden faktörlerin incelendiği çalışmada Dindar ve Bayraktar (2015), cinsiyetin yaşam boyu öğrenmeye anlamlı bir etkisinin olmadığını, ancak kadınların merak puanlarının erkeklerden yüksek olduğunu bulmuşlardır. Bulgular benzerdir. Tunca, Şahin ve Aydın (2015) tarafından yapılan çalışmada, öğretmen adaylarının yaşam boyu öğrenme eğilimlerinin güdülenme, sebat, öğrenmeyi düzenlemede yoksunluk alt boyutlarında ve ölçeğin toplamında cinsiyete göre farklılaşmadığı belirlenmiştir. Cinsiyetin, öğretmen adayları için yaşam boyu öğrenme anahtar yeterlilikleri açısından etkili bir faktör olmadığını belirleyen Şahin ve diğerlerinin (2010) çalışması, bu araştırmanın sonucuyla örtüşmektedir. Bununla birlikte, Savuran'ın (2014) öğretmen adaylarıyla; Yaman'ın (2014) öğretmenlerle yaptıkları çalışmaların sonuçları da bu araştırmanın sonuçlarıyla örtüşmektedir.

Eğitim düzeyi değişkenine göre, güdülenme alt boyutunda eğitim düzeyi lisans olan öğretmenlerin yaşam boyu öğrenme eğilimleri lisans üstü olanlara göre

daha düşüktür. Lisan üstü öğrenim gören öğretmenlerin kendilerini geliştirme, bilgi ve becerilerini artırma, kişisel gelişimlerini arttırmaya inanma konularında daha istekli oldukları söylenebilir. Şahin ve Arcagök (2014) tarafından yapılan araştırmanın bulgularından öğrenim durumu değişkenine göre, öğretmenlerin yaşam boyu öğrenme yeterlikleri düzeyinin alt boyutlarında anlamlı farklılıkların olduğu bulunmuştur. Araştırma bulgularında bazı benzerlikler olduğu söylenebilir.

Bu çalışmada kıdem değişkenine göre, güdülenme alt boyutunda kıdem yılı 11-20 yıl olan öğretmenlerin yaşam boyu öğrenme eğilimleri puanlarının düzeyi, 1-10 yıl ve 21 yıl ve üstü kıdem yılına sahip olanlara göre daha düşüktür. Mesleğe yeni başlayan öğretmenlerin mesleki heyecanlarının, isteklerinin, beklentilerinin yüksek olduğu düşünülürse, kendilerini geliştirmek için yeni bilgi ve beceriler öğrenmeleri konusunda daha istekli oldukları söylenebilir. 21 yıl ve üstü kıdemde olan öğretmenlerin de mesleklerinin doruk noktasında olmaları, iş doyumlarının ve bağlılıklarının daha yüksek olması ve emekliliklerinin de etkisiyle kendilerini daha rahat hissetmeleri sonucu olarak kişisel gelişimlerine daha fazla zaman ayırdıkları söylenebilir. Kılıç (2015) tarafından yapılan araştırmanın bulgularına göre, 20 yıl ve üzeri kıdeme sahip öğretmenlerin diğer kıdemdeki öğretmenlere göre yaşam boyu öğrenme eğiliminin düşük olduğu bulunmuştur. Bulgular farklılık göstermektedir. Şahin ve Arcagök (2014) tarafından yapılan araştırmanın bulgularına göre, öğretmenlerin yaşam boyu öğrenme yeterliklerinden bilgiyi elde etme alt boyutunda, 31 yıl ve üzeri mesleki kıdeme sahip öğretmenlerin, 1-10 yıl ve 11-20 yıl arasında mesleki kıdeme sahip öğretmenlere göre bilgi ve iletişim teknolojilerinden yararlanarak bilgiyi elde etme yeterliklerinin daha düşük düzeyde olduğu bulunmuştur. Dijital alt boyutunda ise, 1-10 yıl ve 11-20 yıl arasında mesleki kıdeme sahip öğretmenlerin yeterlik düzeylerinin, 31 yıl ve üzeri mesleki kıdeme sahip öğretmenlere göre daha yüksek olduğu bulunmuştur. Her iki araştırmanın da alt boyutları farklılık göstermektedir. Yaş ve öğretmenlerin çalıştıkları yer değişkenlerine göre, öğretmenlerin yaşam boyu öğrenme eğilimleri puanlarının, bütün alt boyutlar için anlamlı olmadığı ortaya çıkmıştır.

Öğretmenlerin yaşam boyu öğrenme eğilimleri arasındaki ilişkiye göre, öğretmenlerin güdülenme düzeyi arttıkça sebatın ve öğrenmeyi düzenlemede yoksunluğun arttığı ortaya çıkmıştır. Güdülenme arttıkça merak yoksunluğunun; Öğrenmeyi düzenlemede yoksunluk arttıkça sebatın ve merak yoksunluğunun arttığı; sebat arttıkça da merak yoksunluğunun arttığı ortaya çıkmıştır.

Araştırmadan elde edilen bulgulara göre, ortaokul öğretmenlerinin merak yoksunluğu alt boyutundaki puanlarının yüksek olması yaşam boyu öğrenme eğilimlerinin düşük olduğunu göstermektedir. Bu durumda ortaokul öğretmenlerinin zorunlu değilse zamanlarını araştırma yaparak kaybetmek istemedikleri, kişisel gelişimleri için zaman harcamak yerine sevdikleri ile zaman

geçirmeyi tercih ettikleri, öğrendikleri konularda sorumlu değilse eksikliklerini kapatmak için çaba harcamayı gerekli görmedikleri, zorunlu olmadıkça yeni şeyler öğreneceğim diye kurs ve seminerlere katılmalarının kendilerine zaman kaybettireceği, sadece merak ediyor diye bir konuyu öğrenmek için zaman ayırmak istememeleri, kütüphanelerin sıkıcı yerler olduğunu düşünmeleri, yeni şeyler öğrenmek yerine hobileriyle ilgilenmeyi tercih etmeleri, maddi sıkıntıya düşürecekse yeni bilgi ve becerileri öğrenmek için çaba harcamak istememeleri, sürekli yeni bilgi ve beceriler öğrenmek zorunda hissetmelerinin kendilerini rahatsız etmesi gibi konularda yaşam boyu öğrenme eğilimlerinin düşük olduğu sonucunu doğurmaktadır. Öğretmenlerin güdülenme düzeylerinin yüksek olduğu ortaya çıkmıştır.

Bu bulgulara göre, ortaokul öğretmenlerinin görevlerinde verimli ve etkili olabilmesi, yeterlik düzeylerinin yükselmesi ve kişisel ve mesleki gelişimlerinde süreklilik sağlanabilmesi için yaşam boyu öğrenme konusunda onları bilinçlendirecek seminerler verilebilir. Ortaokul öğretmenlerinin öğrenmeyi düzenlemede yoksunluk ve sebat düzeyini artırmak amaçlı mesleğin saygınlığını ve statüsünü yükseltecek örneğin, öğretmenlerin kariyer yapmalarını sağlayacak, lisans üstü çalışmalara daha kolay yönlendirebilecek sistemsel ve yönetsel kararlar alınabilir.

KAYNAKÇA

- Akkoyunlu, B. (2008). *Bilgi okuryazarlığı ve Yaşam Boyu Öğrenme*. 8th International Educational Technology Conference (IETC2008), 6-9 Mayıs 2008. Anadolu Üniversitesi, Eskişehir.
- Aspin D.N. & Chapman J.D. (2000). Lifelong learning: concepts and conceptions. *International Journal of Lifelong Education*, 19 (1), 2-19.
- Ayra, M.ve Kösterelioğlu, İ. (2015). Öğretmenlerin yaşam boyu öğrenme eğilimlerinin mesleki öz yeterlik algıları ile ilişkisi. *NWSA-Education Sciences*. 10(1),17-28.
- Avrupa Komisyonu. (2002). European report on quality indicators of lifelong learning. Fifteen quality indicators. European Commission, Directorate-General for Education and Culture, Brussels, June 2002.
- Başbakanlık Kanunlar ve Kararlar Genel Müdürlüğü. Onuncu Kalkınma Planı (2014-2018).
- Candy, P. C. (1994). *Lifelong learning and information literacy*. Report for U.S. National Commission on Libraries and Information Science and National Forum on Information Literacy.
- Jesus, S.N. and Conboy, J. (2001). "A stress management course to prevent teacher distress". *International Journal of Educational Management*. 15(3), pp.131-137. <https://doi.org/10.1108/09513540110384484>

- Demirel, M. ve Akkoyunlu, B. (26-28 Nisan, 2010). Öğretmen Adaylarının Yaşam Boyu Öğrenme Eğilimleri ve Bilgi Okuryazarlığı Özyeterlik Algıları. 10 th. International Educational Technology Conference, Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul, Proceedings Book, Volume 2, 1126- 1133.
- Demirel, M. (2010). *İlköğretim programlarına yaşam boyu öğrenme becerileri açısından eleştirel bir bakış*. 1-3 Mayıs 2009 1. Uluslararası Eğitim Araştırmaları Kongresi Bildirileri Kitabı. 18 Mart Üniversitesi, Çanakkale.
- Demiralay, R, Karadeniz, Ş. (2008). İlköğretimde yaşam boyu öğrenme için bilgi okuryazarlığı becerilerinin geliştirilmesi. *Cypriot Journal of Educational Sciences*, 2 (6), 92.
- Devlet Planlama Teşkilatı (DPT). (2006). Dokuzuncu kalkınma planı 2007-2013 <http://www3.kalkinma.gov.tr/DocObjects/View/13744/plan9.pdf> (Erişim Tarihi:08.06.2014).
- Diker-Coşkun, Y., (2009). *Üniversite Öğrencilerinin Yaşam Boyu Öğrenme Eğilimlerinin Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Ankara.
- Diker-Coşkun, Y., ve Demirel, M. (2012). Üniversite öğrencilerinin yaşam boyu öğrenme eğilimleri. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 42, 108-120.
- Epçaçan, C. (2013). Yaşam boyu öğrenme becerilerinin ders kitaplarında yer alma düzeyine örnek bir inceleme. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Türkçenin Eğitimi Öğretimi Özel Sayısı*, 7(11), 353-379.
- Evin İlke, G. (2013). Öğretmen Adaylarının Yaşam Boyu Öğrenme Yeterliklerine Yönelik Algıları. *Eğitim ve Bilim*, 38 (170), 237-252.
- İzci, E. ve Koç, S. (2012). Öğretmen adaylarının yaşam boyu öğrenmeye ilişkin görüşlerinin değerlendirilmesi. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(9), 101-114.
- Knowles, M. (1996). *Yetişkin Öğrenenler, Göz Ardı Edilen Bir Kesim*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Karasar, N. (2016). *Bilimsel Araştırma Yöntemi. Kavramlar, İlkeler, Teknikler* (30.Basım). Ankara.
- Kılıç, H. (2015). *İlköğretim Branş Öğretmenlerinin Bireysel Yenilikçilik Düzeyleri ve Yaşam Boyu Öğrenme Eğilimleri: Denizli İli Örneği* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Pamukkale Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Denizli.
- Knapper, C. & Cropley, A. (2000). *Lifelong learning in higher education*. London: Kogan Page.
- Milli Eğitim Bakanlığı (MEB) (2006). Milli Eğitim Şuraları. Erişim adresi: <http://ttkb.meb.gov.tr>

Milli Eğitim Bakanlığı (MEB) (2006).Türkiye Hayat Boyu Öğrenme Strateji Belgesi ve Eylem Planı (2014-2018). Erişim adresi: <http://hbogm.meb.gov.tr/str/str.html>

Rausch, A.S. (2003). A case study of lifelong learning in Japan: objectives, curriculum, accountability, and visibility. *International Journal of Lifelong Education*. 22 (5), 518-532.

Slavin, R. E (2013) *Eğitim Psikolojisi Kuram ve Uygulama 10. Basım* (Çev. Yüksel G.) Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

Şahin, M., Akbaşı, S.&Yanpar Yelken, T. (2010). Key competences for life long learning: The case of prospective teachers. *Educational Research and Review*, 5 (10), 545-556.

Şahin, Ç. ve Arcagök, S. (2014). Öğretmenlerin Yaşam Boyu Öğrenme Yeterlikleri Düzeyinin Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7 (16), 394-417.

Turan, S. (2005). Öğrenen Topluma Doğru Avrupa Birliği Eğitim Politikalarında Yaşam Boyu Öğrenme. *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*. 5 (1). 87-98.

Yavuz Konokman, G. ve Yanpar Yelken, T. (2014). Eğitim fakültesi öğretim elemanlarının yaşam boyu öğrenme yeterliklerine ilişkin algıları. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 29, 267-281.

**SİVAS'TA ŞEYH ŞAMİL, FATİH VE ALTUNTABAK
MAHALLELERİNDE VE KIRDAN KENTE GÖÇ VE YARATTIĞI
SORUNLARIN SOSYAL/KÜLTÜREL ANTROPOLOJİK AÇIDAN
İNCELENMESİ***

*SOCIAL / CULTURAL ANTHROPOLOGICAL ANALYSIS OF THE
PROBLEMS OF MIGRATION AND CREATION TO THE CRUDE TOWN IN
ŞEYH ŞAMİL, FATİH AND ALTUNTABAK NEIGHBORHOODS IN SIVAS*

Akın KONAK** Ünsal KARBUZ***

*Geliş Tarihi: 02.10.2018
(Received)*

*Kabul Tarihi: 02.04.2019
(Accepted)*

ÖZ: Sivas İli Şeyh Şamil, Fatih, Altuntabak Mahallelerinde Kırdan Kente Göç ve Yarattığı Sorunların Sosyal/Kültürel Açından İncelenmesi konulu bu çalışma kuramsal ve uygulamalı olmak üzere temelde iki bölüm olarak tasarlanmıştır. Ülkemizdeki hızlı kentleşme olgusunun yarattığı sorunlar hala devam etmektedir. Bu çalışmada, Sivas ilinde kırsal alanlardan kentte göçün yarattığı sorunlar göz önüne alınarak kırdan-kente göçün (kırsal iticiliği, kentin çekiciliği gibi) nedenleri ve kentte yarattığı sorunlar detaylı olarak incelenmiştir. Bu konunun seçilme amacı kesinlikle rastlantısal değildir. Uzun yıllardır Sivas dışı göç veren bir il olduğu kadar, köylerinden şehir merkezine göç alan bir ildir. Bu durum sosyal/antropolojik açıdan incelenmesi gerektirecek bir konu olduğu düşünülmüştür. Kentte ortaya çıkan uyum sorunları, morfolojik değişiklikler, aile yapısındaki değişiklikler, toplumsal bütünleşme ve toplumsal farklılaşma araştırmanın ana temasını oluşturmuştur. Araştırılma verilerinin irdelenmesinde SPSS (Social Package for Social Science) ver 22,0 paket programıyla değerlendirilmiştir. Bulguların sunumu düz tabla ve çapraz tablo biçiminde ele alınmış, istatistikî analiz olarak “X² (Khi- Kare) Analizi ve Tabakalı Örneklem Tekniği” kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kır, Göç, Gecekondu, Kent, Kentleşme, Yeniden Yerleşim ve Uyum.

ABSTRACT: This work, which investigation of Social/Cultural Perspective of the problems caused by migration and migration from rural to urban in Şeyh Şamil, Fatih, Altuntabak Neighborhoods of the city of Sivas was designed as two main parts, theoretical and practical. The problems created by rapid urbanization in our country are still continues. In this study, when considering the problems caused by migration from rural to urban in Sivas, the reasons of migration from the rural to the urban (the repulsion of rural,

* Bu çalışma “International Symposium on Multidisciplinary Studies” isimli uluslararası konferansta özet olarak sunulmuştur.

** Dr. Öğr. Üyesi, Cumhuriyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Antropoloji Bölümü
akonak@cumhuriyet.edu.tr, ORCID: 0000-0003-1686-6792

*** unsal_karbu@hotmai.com, ORCID: 0000-0001-6281-9570

attractiveness of the urban) and the problems created by immigration in the urban have been examined in detail. The purpose of choosing this issue is certainly not accidental. For long years, Sivas has been a town that migrated from the villages to the city center, as far as it is a province that gives outward migration. This is thought to be a subject that needs to be examined from a social / anthropological point of view. The main theme of the study was the adaptation problems that emerged in the city, morphological changes, social change and social differentiation. SPSS (Social Package for Social Science) data was evaluated with a package program of 22.0 in order to examine of the research data. The presentations of the findings were taken in the form of a flat table and a cross table, and "X² (Chi-Square) Analysis and Stratified Sampling Technique" was used as the statistical analysis.

Key Words: Rural, Migration, Slum, Urban, Urbanization, Resettlement and Adaptation.

1. GİRİŞ

Kent, karmaşık bir toplum yapısının getirmiş olduğu, bireyin üstesinden gelemeyecek sorunların çözümüne olanak sağlayan ve kendine has özellikleri olan bir yerleşim birimidir. Bu sebeple kentte yaşayan bireylerin ekonomik ve sosyal-kültürel faaliyetlerindeki farklılık kenti karakterize etmektedir (Huot, Tholmann, Valbelle 2000: 33).

“Kent sanayi, ticaret, hizmet gibi ekonomik etkinliği olan, tarımsal ürünler de dâhil olmak üzere her türlü ürünün dağıtıldığı, sınırları belirlenmiş bir alanda yoğunlaşmış nüfusun sosyal bakımdan tabakalaştığı, mesleki rollerin artarak farklılaştığı, dikey ve yatay hareketliliğin yaygın olduğu, çeşitli sosyal gruplar barındıran, sivil toplum örgütlerinin etkilendiğinin gittikçe arttığı, merkezi ve yerel yönetimin temsil eden yönetsel kurumların bulunduğu, yerel, bölgesel ya da uluslararası ilişki (ler) ağlarına sahip heterojen bir toplumdur” (Bal 2011: 29).

Anadolu, hakkında en erken yerleşme izlerinin bulunduğu dair bilgilerin olduğu bir coğrafya olup, Ön Asya'nın büyük ve önemli bir parçasıdır. Doğuda Van Gölü havzası ve İran'ın bir kısmı, güneyde Mezopotamya'nın Irak ve Suriye'den geçen tabii çizgileri ile tanımlanan bir bölge ve güneyde Akdeniz, batıda Ege Denizi, kuzeyde Marmara ve Karadeniz'le çevrili bir yarımadadır (Ünsal: 1973). Ayrıca orta iklim kuşağı içinde ve Asya, Avrupa ve Afrika kıtalarının birbirine iyice yaklaştığı bir noktada ve bir geçit alanında yer aldığına, bu iklim kuşağının çeşitliliklerini de bünyesinde bulundurmaktadır. Bu özellikleriyle Anadolu, kıtalararası köprübaşı veya bir kilit noktası özelliğini göstermiş ve tarih boyunca hem jeopolitik, hem de sosyo-ekonomik bir öneme sahip olmuştur (Boran: 2001).

Kentleşme, kent ortaya çıktıktan sonra, kentlerdeki büyümeyi, yoğunlaşmayı, farklılaşmayı, bütünleşmeyi, değişmeyi anlatabilmek için kullanılmaktadır. “Kentleşme, bir yerleşmede, ya da bir ülkenin yerleşmelerinde tarımsal olmayan üretim oranının artması tüm üretimin denetim ve

koordinasyonunun yoğunlaşması sonucu; büyüklük, yoğunluk, heterojenlik bütünleşme derecelerinin artması değildir” (TMO 1971:9, Akt. Erkan 2004: 24).

Kentleşme, tarım ve sanayideki değişimlerin meydana getirmiş olduğu bir sonuçtur. Aynı zamanda kentleşme toplumsal değişim sürecini önemli ölçüde etkileyen ve bazı toplumlarda hızlandırılabilen bir süreçtir. (Kartal 1978: 4-6). Bu değişim içinde insan ilişkileri yeniden düzenlenirken, ilişkiler çıkar dengesine dayalı olarak kurulmaktadır.

Kentleşme kentin doğurmuş olduğu zihinsel, duygusal ve davranışsal tutumların sergilenmesidir. Sosyoloji literatürüne bakıldığında, toplumdakiler gibi uyum ve davranış gösterenler kentlileşebilen olarak görülmektedir (Bağlı, Bilici 2005: 21).

Kentlileşme toplumsal bir değişim sürecidir. Bu aşamada bireylerin kente gelmeden önce kazandıkları yaşam fonksiyonları değişime uğramaktadır (Özer 2004: 121). Kentlileşme sürecinde en önemli değişken kentte yaşam süresidir.

Kısaca; kentleşme gibi kentlileşme ve benlik bilincinin oluşması da bir süreçtir. Belli bir mekân ve zamana göre sabit bir tanımlaması yoktur. Bu sebeple yapılan tanımlamalar belli bir süreçteki kentlilik bilinci ve kültürünü değil, genel özelliklerini yansıtacak şekilde ideal bir tip oluşturur. Bunun yanında kentlileşme kentte göçen toplulukların sosyal/kültürel sorunlarının yanında, ekonomik ve mesleki uyum açısından bütünleşme sürecidir (Karpat 2003: 82).

Kültürleşme; iki ya da daha fazla kültürün birbirleri ile etkileşimi sonucu, birbirlerinden kendilerinde olmayan kültür öğelerini almaları ve bu öğelerin her biri kendine ait öğeler haline alır. Bu temaslar genellikle göç, komşuluk, ticaret gibi toplumsal süreçler yoluyla kazanılır (Aydın 2003: 537).

“Kültürleşme”, toplumsallaştırma anlamına gelen “kültürleme”nin tersi olan bir süreçtir. Kültürleme de insan kendi kültüründen öğrenirken, kültürleşmede farklı kültürlerden öğeler alır ve onlara da içinde yaşadığı kendi kültürlerinden verir. Örneğin Amerika’ya yerleşen Avrupalılar yeni kıtayı Avrupalılaştırırken, Amerika’da karşılaştığı yerli kültürlerin çoğunu da hızlı bir biçimde benimsemişlerdir.

Kültürleşme dört farklı şekilde gerçekleştirilebilir:

1-Bütünleşme (Entegrasyon): İlgili kültürün hem içinde bulunduğu örf, adetlerini ve kültürel kimliğini muhafaza etmesi hem de diğer topluluk(lar) ile ilişkilerini artırma çabasına girme durumudur. Bu, zor bir ilişki biçimidir. Bütünleşme eylemine girmiş kültür, bütünleşerek istenen kültür grubunun ön şartlarını benimsemek, değerlerini anlayıp yapmak durumundadır ve kendi değerlerini korumak zorundadır. AB’ye uyum süreci buna bir örnektir.

2- Asimilasyon: İlgili kültür diğer kültürler ile iletişim kurup bunu geliştirmek isterken kendi kültürel dokusu koruyamamaktadır. Kültürün direnç

gösterememesi onun güçlü olmaması gibi, yeniliklere açık bir kültür olmasından da kaynaklanabilir.

Güvenç'e (1999: 122) göre "Kültürel özümseme (Assimilation); bir kültürel sistemin başka bir kültürel sistemi; giderek, kendine benzetmesi, kültürel egemenliği altına alması"dır.

Buna örnek Amerika kıtasındaki yerli kültürlerin ortadan kaldırılması gösterilebilir.

3-Ayrışma: İlgili kültürlerin kendi iç dinamiklerine dönmesi ve dışarı ile iletişimini asgari düzeyde tutmasıdır. Günümüzde örnek Kuzey Kore verilebilir.

4- Marjinalleşme: İlgili kültürün hem diğer kültürleri reddetmesi hem de kendine ait kültürü de korumak istememesi halidir. Örnek olarak Küba'yı gösterebiliriz.

Özellikle yoğun göç alan ve kentsel planlama yapılmadan, düzenlenmemiş, örgütsüz bir yaşantının hâkim olduğu kentlerimizde "bütünleşme ve uyum"dan çok, "farklılaşma ve ayrışma" niteliğinde insan ilişkilerinin daha faal olduğunu söyleyebiliriz.

Toplumsal değişme en kapsamlı anlamda toplumsal yapının değişimidir. Toplumsal yapı toplulukların, grupların bir arada yaşama, çevresiyle arasındaki ilişkileri düzenleyen her türlü eylemin ürünüdür. Bu öğeler birbirinin değişmesi, ötekilerde de değişimin ve dönüşüme neden olur. Değişme çevrede ve toplumda görülen farklılaşmadır ve aynı zamanda süreklilik gösteren bir süreçtir (Kocacı 2003: 130).

Sosyolojik kıstaslar içerisinde köy ele alındığında köyü, iş bölümünün gelişmediği, ekonomik gelirini tarımla sağlayan, aile biçimi olarak büyük bir oranda geniş aile tipini yaygın olduğu ve yüz yüze komşuluk ilişkilerinin devam ettiği, bu bakımdan kentsel topluluklardan ayrılan yerleşme olarak tanımlanır (Geray, 1985: 17).

Köyler, genellikle tarımla uğraşan, içinde buldukları toplum bütünlüğü ile ortak çıkarları az olan ve sınırlı ölçüde eş güdülmüş bulunan, birbirleri karşısında da güçlü özerklik eğilimleri gösteren, toplumsal çevreden çok doğal çevre ile yoğun ilişkiler içinde bulunan birkaç düzine ile birkaç yüz arasında değişen sayıda hanelerden kurulu, belli bir özenle korunan sınırları bulunan topluluklardır.

Kır, ise "köy"ün zıttı değil, ancak onu da kapsayan bir kavramdır. Kır; kentin dışı, çoğu düz alanlar, yerler anlamında kullanıldığı gibi, verimi olmayan veya az olan, kıraç alanların genel adı olarak da kullanılmaktadır.

Kırsala dönük oluşmuş köklü aidiyet bağlarının göçlerle parçalanamayacak kadar güçlü olabildiğine dair ilk kuşak örnekler zamanında aslında çoktu. Ancak onların gelecek kuşaklarında ise bu bağların gitgide daha hızlı bir şekilde parçalandığı bilinmektedir. Dolayısıyla, bu ilk kuşak örnekler hayatlarını yitirdikçe

ve önceleri modernitenin etkisiyle ailenin, zamanla da küreselleşmenin etkisiyle, toplumdaki aidiyet bağlarının artık giderek, daha da azalmış olduğu söylenebilir (Kocalar, 2013: 286).

Görüldüğü gibi köy ve kır kavramları birçok yerde kesişmekle birlikte önemli farklılıklar taşımaktadır. Köy, bir kırsal yerleşim biriminin ve belli koşullarda bu yerleşim birimine ait toprakların genel adı olarak tanımlanırken; kır ise, kentsel yerleşim alanı sınırları dışında kalan, köyü de içine alan yerleşim yerlerinin ve alanlarının ortak adı olarak kullanılmaktadır. Bununla birlikte, köyler kırsal yerleşimlerin en karakteristik ve yaygın biçimi olması nedeniyle büyük bir çoğunlukla kırı temsil etmektedir. Bu sebepten ötürü “Kırsal Türkiye” denilince sosyolojik yönden köylük yerlerin olduğunu Türkiye kesimi anlaşılmaktadır (Kurt, 2003: 14).

Ketlerin imar planı oluşmayan kenar bölgelerinde meydana gelmiş mahallelerde yer alan konutlardır. Belediyelerden izin almadan çok kısa bir zamanda yapılması nedeniyle, Türkiye’de “gecekondu” adı verilen konut şekli; kırsal alanlardan kente göçenlerin ürettiği bir konut şeklidir. Bununla birlikte gecekondu, kurumsal ve modern kent hayatına ait olmayan lakin kentte doğması sebebiyle kentli olan yeni kültürel özellikleri ve yönelimlerin kaynağıdır (Emiroğlu, Aydın 2003: 323).

Toplum bilimsel açıdan gecekonduyun şu tanımları yapılmaktadır; Gecekondu birtakım kişilere, çoğunlukla kendi tabuları olmayan arsalar üzerine, kısa sürede kamu denetçilerinin izni olmadan, imar kanunlarına aykırı ve sağlık şartlarından yoksun olarak yapılan yapılarıdır (Erkan 2004: 130).

Bununla birlikte; gecekondu kentlerin eski ve yeni kesimleri arasında hem manevi (tinsel) hem de maddi (özdeksel) manada, hareket halindeki bölgeleri oluştururlar. Çoğu benzer görünüşlü bir katlı, bir odalı, müstakil bahçeli; bahçeleri içerisinde kümesi, ahşap eklentileri olan barınaklardır. İçlerinde 25-30 yıllık olup kentin bir bütünü haline gelmiş olanların bulunduğu gibi, kente yeni yerleşmiş olanların yeni inşa edilmiş olanlar da vardır (Keleş 2015: 517).

Konu kent ve kentleşme olunca bir kent bilimi kuramının, kentlerin nasıl ve ne amaçla kuruldukları, kentleri meydana getiren öğelerin neler olduğu, bu yaşam birimlerinin nasıl büyüdüğü, hangi tür ilişki biçimi olduğu ve yaşam tarzları hakkında açıklama yapması beklenir (Keleş 1984: 51).

Bu çerçevede kentleşme kuramlarından beklenen birincil fonksiyon; tarihsel süreç içerisinde oluşan kentlerde, üretim ilişkilerinin kentlerin oluşumuna etkisi ve kentlerin toplumsal yapının gelişim ve değişimindeki etkisini açıklamaya çalışmasıdır. Bununla beraber bu kuramlardan beklenen ikincil fonksiyon da sahip olunan verilerden hareketle olayların gelecekte nasıl değişeceği ve ne tür gelişime uğrayacağı hakkında bilgi vermesidir.

2. KENT KÜLTÜRÜNÜN NİTELİKLERİ

Kent kültürü, kentsel yaşamı düzenleyen yazılı olmayan toplumsal kurallar bütünü olarak nitelendirilebilir. Kavramın bu tür bir boyut kazanmasında Batı kültürünün etkisi olduğu söylenebilir. Bu varsayım, Doğu İslam Uygarlığında kent kültürünün görülmediği anlamını içermez. İslam kenti ve ona dair kent kültürü var olan bir gerçekliktir (Alada 2008: 23-25). Bununla birlikte, bireyi merkez alan bir kent kültür anlayışı Batı kültürünün oluşturduğu üründür.

İslam şehirlerini, diğerlerinden ayırt edebilecek en önemli özellik, farklı kimliklerden olan insanları farklı toplum kesimlerini, tüccarları, sanatkârları, müderrisleri, şehrin tüm sosyal unsurlarını İslami tahayyülde ve kimlik potasında birleştirebilme yönünde yatar. Bu anlamda İslam şehirleri, şehir hayatını organize etmede ve şehir kültürünü sürdürmede başvuru çerçevesi olan İslami tahayyülle farklılaşıyordu. Bu tahayyül ve tasavvur gündelik hayatın işleyişini çerçeveleyen ve düşünme ve davranış normlarını belirleyen bir fıkıh pratiğinde karşılığını buluyordu.

Müslüman şehirler, sosyal ve gündelik ilişkileri düzenleyecek ortak İslami yaşam kodlarıyla, hem farklılıkların birlikteliğini kolaylaştırır, hem de diğer şehir kültürlerinden ayrışır. Bununla birlikte şehrin sosyal düzenini tesis edecek ve kurumsallaştıracak fıkhi bir bağ- lamı olması, onun için de yürüyen sistemin her yönüyle ideal ve mükemmel olduğu anlamına gelmez. Ancak Şehir İslam'ında gelişen İslami ilimlerin din âlimleri vasıtasıyla oluşan eğitim kurumları ve medreseler, merkezi otoriteden bağımsız birer dini otorite odakları olarak şehir hayatında etkili oluyorlardı. İslam düşüncesinde farklı mezhep ve fırkaların teşekkülünde şehirlerdeki bu dini otoritenin bağımsız kişiliği önemli rol oynar. Neticede Şehirli İslam kültürü tarihsel süreçte ortaya çıkan farklı yönelimlerin bir gelenek içindeki birleşimini temsil ediyordu (Lapidus 2002: 156).

Bergen'e (2016: 58) göre şehir tarihleri incelenirse İslam şehirlerinin kuruluş temellerinde iki etken söz konusudur. Bunlar din ve esnaf kurumlarıdır. Yine Bergen'e göre Osmanlı şehirlerinde mahalleler merkezdeki bedestene göre biçimlenmiştir. Ayrıca çok eski dönemlerden beri İslam şehirlerinin Ahi teşkilatları tarafından inşa edildiği ve yönetildiği söylenebilir.

Kent kültürü, kente özgü ve bu çerçevede bir kültürden farklı özellikler gösteren bir kültürel durumu ifade eder. Bu yönüyle egemen kent kültürü anlayışının Batı (Yunan-Roma geleneği) merkezli olarak algılandığı söylenebilir. 11. ve 12. yüzyıllar içinde kentlerin farklı düzeylerde sahip olmaya başladıkları "özerklik" düşüncesi bu noktada önem taşır. Bireyin özgürleşmesi ve bu özgürlüğün onun toplumsal yaşamına sirayet eden siyasal, yönetsel, kurumsal özerkleşmenin ve demokratik geleceğin ideal formu olarak, mekânsal ölçek

bağlamında doğrudan katılımı mümkün kılabilen yapısıyla “Antik Cite” öne çıkarır (Batmaz, Mutlu 2013: 39).

Kent, insanın kültürel değişim sürecinde, temel bir ihtiyacdır. . Bu durumu Benelvo (1995: 13) “Avrupa kentinin tarihi ile Avrupa’nın tarihi büyük ölçüde bir aynadır” biçiminde ifade eder.

Bütün toplumlarda kentleşme ile birlikte geleneksel kültür ile kent kültürü (modern kültür) karşı karşıya gelmektedir. Her alanda olduğu gibi, egemen olan kent kültürü geleneksel kültürü kendi lehine çözmektedir. Fakat bu çözülme, geleneksel kültürün tam ortadan kalkması anlamında olmaz, farklı biçimlerinde kendisini sürdürür.

Kentlerin kültürel yapısındaki belirgin özellik, ‘çok kültürlü’ yapısıdır. Kentler farklı kültürlerin bir arada yaşadığı bir toplumdur.

3. KENTLEŞME VE AİLE

Aile kavramına her ne kadar farklı anlamlar yüklense de, antropolojik açıdan aile; kan, evlilik bağı ve evlat edinme yoluyla bir araya gelmiş en az iki bireyin oluşturduğu birimdir. Pek çok aile türü vardır: bir ya da daha fazla çocuğa sahip tek ebeveyn, çocuklu ve evli çiftler, pek çok çocuğa sahip çok eşli aileler, iki üç kuşak bir arada yaşayan dede, nine ve torunların bulunduğu aileler. (Haviland, Prins vd. 2008: 463).

Aile, yapısı bakımından da genellikle ikiye ayrılır:

1.Geleneksel Geniş Aile: Kırsal kesimdeki toplumlarda, birkaç kuşağın birlikte yaşadığı ve başta ekonomik işlev olmak üzere eğitim, dini, eğlenme-dinlenme, koruyucu, prestij, eşler arasında sevgiyi sağlama ve çocuk yapma işlevini yerine getirilen aile türüdür.

Geniş ailenin aynı evde yaşaması şart değildir ancak genellikle üyeler birbirlerinin yakınında ve gruplar şeklinde barınırlar. Aynı evde yaşayan geniş aileye birleşik aile denir. Birleşik aile, evlenen bütün erkek evlatların eş ve çocuklarıyla beraber baba evinde yaşamaları ile oluşur. Aile geneline bakıldığında aslında birden fazla çekirdek aile mevcuttur. Yemek, çocuk bakımı, yiyecek ekme ve toplama gibi işlerin tümü aile üyelerince birlikte yapılır. Fakat bazı göçebe toplumlarında aile, hemen her yeni nesilde bölündüğünden, göçebeler her açıdan geniş aile tipinden ziyade, çekirdek aile tipine daha yakındır (Khazanov 2015: 233).

2.Çekirdek Aile: Anne, baba ve evlenmemiş çocuklardan oluşup; neslin devamını ve çocukların sosyalizasyonu sağlayan modern toplumlarda ortaya çıkan aile türüdür.

Antropolojik araştırmalar çekirdek ailenin çok çeşitli biçimleri olabileceğini ortaya çıkarmıştır. Çekirdek aile evrensel bir insan topluluğudur. Batı topluluklarına baktığımızda anne baba, karı koca, evlat ve kardeş rollerine sahip

bireyler arasındaki biyolojik ilişkiler standart tanımlara uygun olması gerekmez. Örneğin soyun hesaplanmasında anadan yanlığı önde tutan ana yanlı toplumlarda, çocuğun sorumluluğu biyolojik babasının değil, baba dediği dayısının üzerinde olabilmektedir (Saran 1992: 301).

4. KENTLEŞMENİN AİLE YAPISINA ETKİSİ

Geleneksel toplum(lar)da hemen hemen hiç farklılaşmamış bir biçimde birçok işlevi kendinde toplayan aile, büyük kent yaşamında temelden değişmeye yönelmektedir. Büyük kent, örgütlü işyerlerinde ücret karşılığı çalışmayı gerektiren, işyerinin konutta uzakta olduğu, ailenin eskiden kendi içinde hallettiği birçok iş ve faaliyet için özel kurumlar, örgütler kurduğu özel bir çevredir. Bu yaşama uyum, aile için değişme demektir (Kongar 2008: 61).

Sanayileşme ve kentleşme ile birlikte, geleneksel toplumların aile biçimi olan geleneksel geniş aileden, modern çekirdek aileye doğru bir geçiş yaşamıştır. Bugün ülkemizde de kentlerde yaşayan ailelerin büyük oranı çekirdek aile yapısındadır. Kentsel ailenin büyüklüğü 4 kişi boyutundadır (Kongar, Berksay 2008: 14).

Kırsal kesimdeki değişimin veya kente göç etkisiyle geniş ailelerin çekirdek aileye dönüştüğünü ileri sürenler, çoğu zaman, böyle bir dönüşümün, yalnızca akrabalık bağlarının zayıflaması şeklinde daha genel bir sürecin uzantısı olduğunu varsaymaktadırlar. Bu varsayım sorgulanmadan kabul edilen yapısal-işlevselci bir mantığa dayanmaktadır. Bu mantığa göre, kırsal kesimdeki değişim, kentleşme ve sanayileşme, bir şekilde, hem geniş akrabalık bağlarının önemini yitirmesiyle hem de aile ve hane yapısındaki dönüşümle bağlantılı sayılmakta, hatta iki süreç arasındaki nedensellik bir ilişki kurulmaktadır. Bu yaklaşım, aynı zamanda, Batı'daki sanayileşme ile ailedeki değişim arasında tarihsel ilişki kuran, ancak son zamanlarda sıkça sorgulanan bir durumun ürünüdür. Söz konusu yoruma göre, geniş aile ilişkilerinin ortada kalması ve çekirdek aile hanesine geçiş, sanayi devrimiyle gerçekleşmiştir (Duben 2012: 80).

5. KENTLEŞMENİN AİLE İÇİNDEKİ ROLLERİ VE İLİŞKİLERE ETKİSİ

Aile varlığını ve üyelerinin ihtiyaçlarını karşılamak için, yapısında ve fonksiyonlarında değişim yaparak, toplumda var olan koşullara ayak uydurmaya çalışan bir kurum haline dönüşmüştür. Toplumsal yapıdaki değişim ve uygulanan politikalar bazen aileyi desteklemiş bazen ise aileyi tehdit edici durumlarla baş başa bırakmıştır (Özbay 2015: 33).

Bu gerçeğe birlikte, çekirdek ailede rollerde belli değişim süreci yaşamaktadır. Her şeyden önce kadınların önemli bir kısmı ev dışı ücretli bir işte çalışmaktadır. Bu da kadına yeni sorumluluk ve roller yüklemektedir. Erkeğin

rollerinde ise önemli bir değişiklik görülmemektedir. Geleneksel kır topluluklarındaki erkek rolünü devam ettirmektedir.

6. ÇALIŞILAN MAHALLELERİN KISA TARİHÇESİ

6.1 Şeyh Şamil Mahallesi

Sivas Belediyesi İl Genel Meclisi 12.05.1992 tarihinde alınan karar ile Şeyh Şamil Mahallesi adı ile kurulmuştur. Yaklaşık nüfusu 18.828 kişidir. Yaklaşık yüz ölçümü 4009,94 hektardır.¹

Şeyh Şamil Mahallesi, aslında Sanayi Mahallesi adıyla da anılmaktadır. Bu mahalle planlanırken sanayi bölgesi olarak açılmış hatta Sivas'ın I. Organize Sanayi Sitesi burada yer almaktadır. Ancak sonra çevre ilçe ve köylerden gelen göçlerle birlikte yapılaşmanın başlamış olduğu bir alan olarak karşımıza çıkar. Son on yıl içinde kalabalıklaşmaya, son iki üç yılda daha yeni yeni belediye hizmetleri almaya başlamıştır. Mahalle merkez köyler, Hafik, Zara, Kangal ilçelerinden göç almış ve almaya devam etmektedir.

6.2. Fatih Mahallesi

Sivas Belediyesi İl Genel Meclisi 12.05.1992 tarihinde alınan karar ile Fatih Mahallesi adı ile kurulmuştur. Yaklaşık nüfusu 16.039 kişidir. Yaklaşık yüz ölçümü 275,0 hektardır.

Fatih Mahallesi yapılaşmayla birlikte yeni teşkil eden mahalleler arasındadır. Ancak yapılaşma çok düzenli olmamış, çarpık bir şehirleşme gözükmemektedir. Diğer yandan yeni blokların sayısında son yıllarda artış meydana geldiği ve bununla doğru orantılı olarak nüfusun da arttığı gözlemlenmektedir. Yine Fatih Mahallesi de yerleşme alanının genişliği itibarıyla yapılaşmanın en fazla olacağı mahallerden biridir.²

6.3. Altıntabak Mahallesi

Sivas Belediyesi İl Genel Meclisi 10.06.1979 tarihinde alınan karar ile Altıntabak Mahallesi adı ile kurulmuştur. Yaklaşık nüfusu 5.710 kişidir. Yaklaşık yüz ölçümü 27,0 hektardır.³Altıntabak Mahallesi, eskiden kalaycılık çok ileri olduğundan bu ismi almıştır.

1960 yılından sonra yerleşim hızlanmış alt ve üst yapısı imar planına göre hazırlanmış, fakat eğimli bir arazide kurulan bu mahallede, betonarme bloklar arasında bahçeli tek veya iki katlı konutlarla, yıkılması gereken ancak yıkılmayan binaların yer almasıyla girift bir yapıda olduğu göze çarpmaktadır.

---

¹ Sivas Belediyesi İmar ve Şehircilik Müdürlüğü / Arşiv Kayıt Arsa çokluğu ve ana yollara (Erzincan- Erzurum çevre yolu) yakın olması nedeniyle yapı kooperatiflerinin artmaya başladığı gözlemlenmiştir.

²Sivas Belediyesi İmar ve Şehircilik Müdürlüğü / Arşiv Kayıt

³Sivas Belediyesi İmar ve Şehircilik Müdürlüğü / Arşiv Kayıt

7. ARAŞTIRMA YÖNTEMİ

Sivas İli kent merkezine 65 mahalle bağlıdır. Araştırmamızın evreni bu 65 mahalleden kırdan kente en çok göç alan üç mahalledir. Bunlar Şeyh Şamil, Fatih ve Altıntabak mahalleleridir. Bu mahallelerden örnekleme alınacak hane sayıları belirlenirken ($p=0,27$, $q=0,73$, $\alpha =0,05$, $d = \pm 0,05$) alınarak 11169 haneden örnekleme 149 hane alınmıştır. Her haneden iki birey ile görüşülerek toplam 298 birey ile görüşülmüştür. Her üç mahalledeki hane sayısı toplam hane sayısına bölünerek tabaka ağırlıkları bulunmuş ve tabakalı örneklemede orantılı seçim yöntemi ile Şeyh Şamil mahallesinde 59 hane, Fatih mahallesinden 63, Altıntabak mahallesinden 27 aile örnekleme alınmıştır. Bu çalışmaya 18 + yaş grubundaki bireyler alınmıştır.

Çalışmaya alınan 298 bireye sosyo-demografik ve sosyal yaşam, göç ve göçün yarattığı etkileri araştırma amacıyla ilgili kapalı uçlu 42 soru sorulmuştur. Esas uygulamaya geçmeden önce hazırlanan anket formu araştırma örnekleminizde aynı özelliğe sahip bir grup bireye uygulanarak ön uygulaması yapılmıştır.

Görüşme öncesi çalışmanın amacı hakkında bireyler bilgilendirilmiştir. Anket formu yüz yüze görüşme yöntemi ile uygulanmıştır. Araştırma, tanımlayıcı araştırma olup betimleyici özellik taşımaktadır.

İstatistiksel Yöntem: Çalışmamızdan edilen veriler SPSS (ver: 22,0) paket programına yüklenerek, verilerin değerlendirilmesinde 2x2 düzenlerde, çok gözlü düzenlerde Khi-Kare Testi kullanılmıştır. Verilerimiz tablolarda birey sayısı ve yüzdesi şeklinde belirtilip yanılma düzeyi **0,05** olarak alınmıştır.

8. ARAŞTIRMA BULGULARI

Bu çalışmaya alınan bireylerin % 50,0 erkek, %50,0 kadın olarak alınmıştır. Bireylerin büyük bir bölümü %28,5'i 28-37, %20,1'i 38-47, %19,1'i 48-57 yaş grubundadır. Çalışmaya alınan bireylerin %42,9 köy doğumlu ve %83,9'u evlidir. Bireylerin %32,6'sı ilkokul, %23,5'i lise, %20,1'i ortaokul mezunu iken %10,7'i okur-yazar değildir. Görüşülen erkek bireylerin %24,5'i işçi, bayanların %34,2'i ev hanımıdır. Bireylerin %38,7'i 1301-1999 TL'lik gelir düzeyine sahip iken, %9,6'i 3000+ gelir düzeyine sahiptir. Ailedeki bireylerin %63,1'inde yalnız baba, %13,4'ünde anne-baba birlikte çalışırken, %11,4'ünde ailede erişkin tüm bireyler çalışmaktadır. Bireylerin %64,22'si iş aramak için İŞKUR'a başvurmuştur. Bireylerin %64,8'i alışverişlerinde nakit para kullanmakta ve en çok %35,0 ve %35,0 eğitim ve %26,8'i kira ödemelerinde zorlanmaktadır. Bu üç mahalledeki bireylerin büyük bir bölümü %61,9'u apartman dairesinde, %31,6'sı müstakil evde otururken %6,5'i gecekonduda oturmaktadır.

Tablo 1- Kaynak Kişilerin Göç Etme Nedenlerin Dağılımı

Kente Göç Etme Nedeni	Sayı	%
Geçim Sıkıntısı	76	27,4
İşsizlik	73	26,4
Çocukların Eğitimi	74	26,7
Kan Davası	5	1,8
Başka(Belirtin)	49	17,7
Toplam	277	100,0

Gönüllü (iradi) veya zorunlu olsun her göç mutlaka bir nedeni vardır insanlara birtakım kaygı ya da beklentilerle, buldukları yerden ayrılarak başka yerlere göç ederler. Bu bağlamda Sivas'a göçle gelenler göç etme nedenlerine bakmak gerekir.

Tablo 1'e baktığımızda insanların çok farklı nedenlerle Sivas'a göç ettiği gibi bir izlenim ortaya çıkar. Ancak tablo verilerini örneğin ekonomik, eğitim, kültürel vb. şeklinde gruplandırmaya tabi tutulduğunda ortaya çıkan önemli neden 'ekonomik neden'dir. Bunlar %27,4'ü geçim sıkıntısı (işlenen torağın getirisinin azalması), %26,4'ü işsizlik (şehirde iş bulma) şeklinde sıralana ekonomik temelli gerekçelerdir. Bunların oranı toplam katılımcıların içinde % 53,8 gibi oldukça yüksek bir rakamdır. Soruya 21 kişinin cevap vermediği düşünüldüğünde, yukarıdaki tablodaki %53,8'lik oranın dayandığı ekonomik nedenler ve bundan dolayı göç etme durumları daha da önem kazanmaktadır.

Kuramsal aşamada da vurgulandığı gibi göçlerin temel nedeni daha iyi bir yaşam, daha iyi bir gelecek kaygısından kaynaklanmaktadır ki bu bizi ekonomik etkenlere götürmektedir. Tablonun geri kalanı incelediğimizde ekonomik nedenlerden dışında 'daha iyi bir eğitim alma arzusu' %26,7, kan davası %1,8 ve son olarak da başka nedenler % 17,7 olarak görülmektedir.

Özetleyecek olursak Sivas'a göç etmenin çok farklı nedenler olmakla birlikte başat neden yukarıda dile getirildiği gibi ekonomik etkenlerdir(%53,8).

Tablo 2- Kente Göç Etmeye Ailede Karar Verme Dağılımı

Kente Göç Etmeyi Ailenizde Kim Karar Verdi?	Sayı	%
Baba	156	54,4
Anne	15	5,2
Anne-Baba İle Birlikte	63	22,0
Tüm Aile Bireyleriyle Birlikte	53	18,5
Toplam	287	100,0

287 katılımcıdan babanın göç etmeye karar verdiğini belirten %54,4 gibi çok büyük bir çoğunluğu oluşturmaktadır. Buradan da anlaşılacak en önemli sonuç: aile üzerindeki babanın baskın sonucu göç ediyorlar. % 5,2 anne, diğer bir

çoğunluk ise %22,0 ile anne- baba ile birlikte karar veriyorlar. En son olarak %18,25 ile tüm aile bireyleriyle birlikte göç etme kararı aldıkları görülmektedir.

Tablo 3- Kaynak Kişilerin Göç Öncesi Yere Dönme Durumları

Göç Ettiğiniz Yere Dönmeyi Düşünüyor Musunuz?	Sayı	%
Evet	42	14,7
Hayır	194	68,1
Bazen	49	17,2
Toplam	285	100,0

Göç sonrası kente yerleşmekten pişmanlık duyan kişilerin oranı %14,7'dir. Bu soruya hayır diyenlerin oranı %68,1'dir.

Tablo 4- Kaynak Kişilerin Mahallelerinde Yaşadıkları Sorunların Dağılımı

Mahallenizde Yaşadığınız Sorunlar Nelerdir?	Sayı	%
Altyapı Hizmetlerinin Yetersizliği(Yol, Su, Kanalizasyon)	84	29,5
Eğitim Kurumlarının Yetersizliği	20	7,0
Sağlık Kurumlarının Yetersizliği	76	26,7
Sosyal-Kültürel Olanaklarının Yetersizliği	76	26,7
Yiyecek İhtiyaçların Karşılacak Semt Pazarlarının Olmaması	29	10,2
Toplam	285	100,0

Sivas merkezindeki görüşmecilerle %29,5 yaşadıkları mahallenin en önemli sorunun altyapı hizmetlerinin yetersizliği olduğunu belirtmiştir. Son 25 yılda hızlı kent nüfusun artması yaşanması Sivas'ta birçok yeni mahalle oluşmuştur. Bu kadar hızlı, plansız ve sağlıksız gelişme o kentin yerel yönetim hizmetlerindeki aksaklıkları da beraberinde çoğaltmıştır. İkinci olarak belirtilen sorunlar %26,7 sağlık kuruluşlarının yetersizliği ve sosyal kültürel olanaklarının yetersizliğidir(sinema/tiyatro). Üçüncü öne çıkan %10,2 ile yiyeceklerin ihtiyaçların karşılanacak semt pazarlarının olmaması. Görüşmeciler pazar yerlerinin özellikle yazın iyi temizlenmediği için oluşan kokunun ve pazar artıklarının önemli sağlık sorunları neden olduğunu dile getirmiştir. Son olarak da %7,0'ı eğitim kurumların yetersiz olduğu belirtilmiştir.

Tablo 5- Kaynak Kişilerin Göç Ettikleri Yerde Kendilerini (Kentli-Köylü) Hissetme Durumu

Göç Ettiğiniz Bu Yerde Kendinizi Nasıl Hissediyorsunuz	Sayı	%
Kentli	136	46,3
Köylü	97	33,0
Köy Kökenli Kentli	61	20,7
Toplam	294	100,0

Kentleşme yalnızca fiziksel bir mekân değişikliği değil, ekonomik, sosyal, kültürel boyutları da olan toplumsal olgudur. Bu bağlamda Sivas kent merkezinde

yaşayan bireylere kendilerini göç ettikleri yerde nasıl hissettikleri sorulmuştur. Kendileri kentli hissedenlerin oranı %46,3, köylü hissedenlerin oranı %33,0, köy kökenli kentli hissedenlerin oranı ise %20,7'tir.

Tablo 6- Kaynak Kişilerin Sivas'ın Şehir Merkezine Yerleşmeden Pişmanlık Dağılımı

Sivas'ın Şehir Merkezine Yerleşmeden Pişman Mısınız?	Sayı	%
Evet	25	8,7
Hayır	262	91,3
Toplam	287	100,0

Sivas'ın çeşitli kırsal alanlardan kente göçen hanelere Sivas'ın şehir merkezine yerleşmeden pişman mısınız sorusuna %91,3'ü hayır, %8,7'si ise pişman olduğunu dile getirmiştir. Sivas'ın şehir merkezine yerleşmeden pişman olduğu tabloda görülmektedir.

Tablo 7- Katılımcıların Kentte Sahip Olduğunuz Vatandaşlık Haklarından Daha İyi Yararlandığınızı Düşünme Durumu

Kentte Sahip Olduğunuz Vatandaşlık Haklarından Daha İyi Yararlandığınızı Düşünüyor Musunuz?	Sayı	%
Evet	156	52,7
Hayır	140	47,3
Toplam	296	100,0

Tabloda kente sahip olduğu vatandaşlık haklarında daha iyi yararlandığını düşünenlerin oranı %52,7 iken vatandaşlık haklarından yararlanmadığını düşünenlerin oranı %47,3 azımsanmayacak derece çok yüksek olduğunu görülmektedir. Kente sahip olduğu vatandaşlık haklarında daha iyi yararlandığını düşünün %52,7 156 kişiye nedeni sorulduğunda aşağıdaki Tablo 33'te görülmektedir.

Tablo 8- Kaynak Kişilere Göç Sonrası Aile İçi İlişkilerinde Değişiklik Durumu

Göç Sonrası Aile İçi İlişkilerinizde Bir Değişiklik Oldu Mu?	Sayı	%
Aile Bireyleriyle Daha Az Birlikte Zaman Geçirme	28	9,8
Aile Bireylerinin Görüntüsünde(Kılık-Kıyafet) Değişiklik Oldu	27	9,4
Aile Bireylerinin İstek Ve İhtiyaçlar Arttı	88	30,8
Çocuklarını Daha Özgür Ve Bağımsız Hareket Etmeye Başladı	58	20,3
Aile Bireylerinin Sosyal-Kültürel Aktiviteleri Arttı	22	7,7
Eğitim Ve Öğretimde Çocuklarının Daha İyi Bir Ortama Kavuştu	57	19,9
Eşim Ev Ekonomisine Katkı Sağlamaya Başladı	6	2,1
Toplam	286	100,0

Tabloda kırdan kente göç sonrası aile içi ilişkilerde nasıl bir değişikliğe yol açtığını görüşmecilerin yaklaşık olarak üçte birinin %30,8'i aile bireylerinin istek ve ihtiyaçlarının arttığı, %20,3'ü çocuklarını daha özgür ve bağımsız hareket

etmeye başladığını, %19,9'u eğitim ve öğretimde çocuklarının daha iyi bir ortama kavuştuğunu, %9,8' aile bireyleriyle daha az zaman geçirdiğini, %9,4'ü ali bireylerinin görüntüsünde(kılık-kıyafet) değişiklik olduğunu, %7,7'si aile bireylerinin sosyal-kültürel aktivitelerini(sinema-tiyatro) arttığı, %2,1'i de eşinin ev ekonomisine katkı sağlamaya başladığını ifade etmişleridir.

Tablo 9- Kaynak Kişilerin Gazete Veya İnternet Haberleri Okuma Alışkanlığı Durumu

Gazete veya İnternet Haberleri Okuma Alışkanlığınız Nasıldır?	Sayı	%
Her Gün Okurum	57	19,4
Hiç Okumam	137	46,6
Ara Sıra Okurum	100	34,0
Toplam	294	100,0

Modern kentli birey olmanın önemli ölçütlerinde birisi kitle iletişim araçlarını takip etmedir. Görüşmecilerin gazete ve internet haberli okuma alışkanlıklarına ilişkin şu sonuçlar bulunmuştur. Neredeyse katılımcıların yarıya yakını %46,6'sı hiç okumam, %34,0'ı ara sıra okurum, %19,4'ü ise her gün okurum. Bu veriler, kentliliğin, toplumsal bilinç ve duyarlılığın önemli göstergelerinden biri olan okuma alışkanlığının oldukça düşük olduğunu ortaya koymaktadır.

Tablo 10- Kaynak Kişilerin Geleceğe Yönelik En Büyük İsteklerini Dağılımı

Geleceğe Yönelik En Büyük İsteğiniz Nedir?	Sayı	%
Daha İyi Bir İş İsterim	26	8,7
İyi Bir Gelir ve Sosyal Güvenceye Sahip Olma	41	13,8
Ev Sahibi Olma	40	13,4
Daha İyi Bir İşte Çalışma	12	4,0
Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Düzeyi Yüksek Olan Bir Mahallede Yaşama	18	6,0
Kendi İş Yerimi Kurabilmek ve Patron Olmak	11	3,7
Çocuklarının Eğitim ve Daha İyi Bir Geleceğe Sahip Olması	139	46,6
Köyüme Geri Dönmek İsterim	11	3,7
Toplam	298	100,0

Son olarak görüşülen haneleri gelecekte en büyük istediklerinin ne olduğu sorulmuştur. Bu soruya yanıt verenlerin %46,6'si çocuklarının eğitim ve daha iyi bir geleceğe sahip olması, %13,8'i iyi bir gelir ve sosyal güvenceye sahip olma, %13,4 ev sahibi olma, %8,7'i daha iyi bir iş isterim, %6,0 sosyo-ekonomik ve kültürel düzeyi yüksek olan bir mahallede yaşama, %4,0'ı daha iyi bir işte çalışma, %3,7'si ise kendi iş yerimi kurabilmek ve patron olmak ve köyüne geri dönmek istekleri olarak belirtmişlerdir.

Tablo 11- Eğitim Dağılımı Göre Kentlilik (Kentli Kime Denir) Durumu

Eğitim durumu		Sizce Kime Kentli Denir?					Toplam
		Şehirde Doğmuş Olma	Ekonomik Durumu İyi Olma	Eğitilmiş Kişilere	Apartman ve Sitelerde Oturma	Geçimini Şehirde Karşılama	
Okur-Yazar Değil	Sayı	17	18	33	4	30	102
	%	16,7	17,6	32,4	3,9	29,4	100,0
Okur-Yazar	Sayı	18		13	0	4	39
	%	46,2	10,3	33,3	0	10,3	100,0
İlkokul	Sayı	23	14	27	6	25	95
	%	24,2	14,7	28,4	6,3	26,3	100,0
Ortaokul	Sayı	13	13	12	10	12	60
	%	21,7	21,7	20,0	16,7	20,0	100,0
Toplam	Sayı	71	49	85	20	71	296
	%	24,0	16,6	28,7	6,8	24,0	100,0

$X^2=32,425$

$p=0,001$

$p<0,05$ önemli

Eğitim durumuna göre sizce kime kentli denir durumu karşılaştırıldığında farklılıklar önemli bulunmuştur($p<0,05$). Görüldüğü gibi eğitim durumu okur-yazar olanların %46,2'i, ilkokul olanların %24,2'i şehirde doğmuş olmayı tercih etmiş, yine görüldüğü gibi %32,4'ü okur-yazar olmayan, %33,3'ü okur-yazar olanlar eğitilmiş kişilere kentli dendiğini belirtmiştir. Toplamda ise %28,7'si eğitilmiş kişilere kentli dendiğini belirtmiştir.

Tablo 12- Meslek Durumuna Göre Alışveriş Ödemeleri (Nakit, Kredi) Dağılımı

Meslek Durumu	Alışveriş Ödemelerinizi Nasıl Yaparsınız?					Toplam
		Nakit Para	Kredi Kartı	Veresiye	Borç Alarak	
Memur	Sayı	16	15	2	0	33
	%	48,5	45,5	6,1	0	100,0
İşçi	Sayı	50	17	4	2	73
	%	68,5	23,3	5,5	2,7	100,0
Esnaf	Sayı	15	4	2	1	22
	%	68,2	18,2	9,1	4,5	100,0
Serbest meslek	Sayı	7	3	2	0	12
	%	58,3	25,0	16,7	0	100,0
Emekli	Sayı	26	9	0	2	37
	%	70,3	24,3	0	5,4	100,0
İşsiz	Sayı	5	0	5	1	11
	%	45,5	0	45,5	9,1	100,0

Ev Hanımı	Sayı	70	19	7	5	101
	%	69,3	18,8	6,9	5,0	100,0
Başka(Belirtilen)	Sayı	4	0	0	0	4
	%	100,0	0	0	0	100,0
Toplam	Sayı	193	67	22	11	293
	%	65,9	22,9	7,5	3,8	100,0

$X^2=44,888$ $p=0,002$ $p<0,05$ Önemli

Meslek durumu ile alışveriş ödemeleri yapma durumunu karşılaştırdığımızda farklılık önemli bulunmuştur($p<0,05$). Görüldüğü gibi emeklilerin %70,3'ü, ev hanımlarının %69,3'ü, esnaf ve işçilerin yaklaşık olarak %68,3'ü alışveriş ödemelerini nakit para ile yapmaktadır. Yine görüldüğü gibi işsizlerin % 45,5'i ve serbest meslek %16,7'si ise alışveriş ödemelerini veresiye yaptıklarını belirtmişlerdir.

Tablo 13- Meslek Durumuna Göre Göç Nedeniyle Kente Gelindiğinde Yaşanılan Sorunların Dağılımı

Meslek Durumu	Göç Nedeniyle Kente Geldiğinizde Yaşadığınız En Önemli Sıkıntı Nedir?					Toplam
		İşsizlik	Ev sorunu	Geçim Sıkıntısı	Şehre Alışamama	
Memur	Sayı	4	19	3	3	29
	%	13,8	65,5	10,3	10,3	100,0
İşçi	Sayı	15	19	20	10	64
	%	23,4	29,7	31,3	15,6	100,0
Esnaf	Sayı	2	7	9	1	19
	%	10,5	36,8	47,4	5,3	100,0
Serbest Meslek	Sayı	6	3	3	0	12
	%	50,0	25,0	25,0	0	100,0
Emekli	Sayı	15	5	9	3	32
	%	46,9	15,6	28,1	9,4	100,0
İşsiz	Sayı	3	4	3	1	11
	%	27,3	36,4	27,3	9,1	100,0
Ev Hanımı	Sayı	13	23	30	30	96
	%	13,5	24,0	31,3	31,3	100,0
Başka(Belirtin)	Sayı	2	0	1	1	4
	%	50,0	0	25,0	25,0	100,0
Toplam	Sayı	60	80	78	49	267
	%	22,5	30,0	29,2	18,4	100,0

$X^2=58,931$

$p=0,001$

$p<0,05$ Önemli

Meslek durumu ile göç nedeniyle kente geldiklerinde yaşadığımız en önemli sıkıntı durumu karşılaştığında farklılık önemli bulunmuştur($p<0,05$). Görüldüğü gibi her meslek grubtaki bireylerin büyük bir bölümü ev sorunu, geçim sıkıntısı ve işsizlik olduğunu belirtmişlerdir.

Tablo 14- Cinsiyet Dağılımına Göç Nedenli Kente Geldiğinde Yaşanılan Sorunların Dağılımı

Cinsiyet	Göç Nedenli Kente Geldiğinde Yaşadığınız En Önemli Sıkıntı Nedir?					
		İşsizlik	Ev Sorunu	Geçim Sıkıntısı	Şehre Alışamama	Toplam
Erkek	Sayı	41	37	35	14	127
	%	32,3	29,1	27,6	11,0	100,0
Kadın	Sayı	19	43	43	35	140
	%	13,6	30,7	30,7	25,0	100,0
Toplam	Sayı	60	80	78	49	267
	%	22,5	30,0	29,2	18,4	100,0

$X^2=17,746$ $p=0,001$ $p<0,05$ önemli

Cinsiyet ile göç nedenli kente geldiğimizde yaşadığımız en önemli sıkıntı durumu karşılaştığında farklılık önemli bulunmuştur($p<0,05$). Görüldüğü gibi erkeklerin %32,3'ü, kadınların %13,6'sı işsizlik, erkeklerin %29,1'i, kadınların %30,7'ı ev sorunu, erkeklerin %11,0'ı, kadınların %25,0'ı ise şehre alışamamak olduğunu belirtmişleridir.

Tablo 15- Sivas'a Göç Etme Yılı Dağılımına Göre Göç Öncesi ve Sonrası Karşılaştırma Durumu

Sivas'a Göç Edeli Kaç Yıl Oldu?	Göç Öncesi Durum İle Bugün Karşılaştırıldığında Durumunuz Nedir?				
		Fark Yok	Bugünkü Durum Daha İyi	Önceki Durum Daha İyi	Toplam
1-4 Yıl	Sayı	7	10	5	22
	%	31,8	45,5	22,7	100,0
5-9 Yıl	Sayı	3	27	9	39
	%	7,7	69,2	23,1	100,0
10-14 Yıl	Sayı	2	34	7	43
	%	4,7	79,1	16,3	100,0
15-19 Yıl	Sayı	2	37	3	42
	%	4,8	88,1	7,1	100,0
20+Yıl	Sayı	11	108	13	132
	%	8,3	81,8	9,8	100,0
Toplam	Sayı	25	216	37	278
	%	9,0	77,7	13,3	100,0

$X^2=25,742$ $P=0,001$ $P<0,05$ Önemli

Sivas'a göç yılı ile göç öncesi durum ve sonrası durumu karşılaştırıldığında farklılık önemli bulunmuştur($p<0,05$). Görüldüğü gibi büyük bir bölümü göç yılları arasındaki 10-14 Yıl %79,1'i, 15-19 Yıl %88,1'i, 20+Yıl %81,8'i bugün ki durum daha iyi olduğunu belirtmiştir.

Tablo 16- Eğitim Durumuna Göre (Kaynak Kişilerin Kimi) Kentli Görme Dağılımları

Eğitim durumu		Sizce Kime Kentli Denir?					Toplam
		Şehirde Doğmuş Olma	Ekonomik Durumu İyi Olma	Eğitilmiş Kişilere	Apartman ve Siteelerde Oturma	Geçimini Şehirde Karşılama	
Okur-Yazar Değil	Sayı	17	18	33	4	30	102
	%	16,7	17,6	32,4	3,9	29,4	100,0
Okur-Yazar	Sayı	18	4	13	0	4	39
	%	46,2	10,3	33,3	0	10,3	100,0
İlkokul	Sayı	23	14	27	6	25	95
	%	24,2	14,7	28,4	6,3	26,3	100,0
Ortaokul	Sayı	13	13	12	10	12	60
	%	21,7	21,7	20,0	16,7	20,0	100,0
Toplam	Sayı	71	49	85	20	71	296
	%	24,0	16,6	28,7	6,8	24,0	100,0

$X^2=32,425$

$p=0,001$

$p<0,05$ önemli

Eğitim durumu ile kime kentli denir durumu karşılaştırıldığında farklılık önemli bulunmuştur($p<0,05$). Görüldüğü gibi okur-yazarların %46,2'si şehirde doğmuş olana, %33,3'ü eğitilmiş kişilere, okur-yazar olmayanların %32,4'ü eğitilmiş kişilere, %29,4'ü geçimini şehirde karşılayan olarak belirtmiştir.

9. SONUÇ

Sivas İli Şeyh Şamil, Fatih ve Altıntabak Mahallerinde Kırdan Kente Göç ve Yarattığı Sorunların Sosyal Antropolojik Açından Değerlendirilmesi konulu bu çalışma, bilimsel yöntemle bağlı kalınarak kuramsal ve uygulamalı olmak üzere iki aşamalı olarak gerçekleştirildi. Araştırma sürecinde tek bir değişken üzerinden değil, birkaç değişken üzerinden hareket edilerek (eğitim, medeni durum, yaşam süresi vb.) elde edilecek sonuçların bilimsel süreçlere ve yöntemle uygun olabilmesine yoğun çaba gösterilmiştir.

Sivas İl'inde sözüne ettiğimiz merkez mahallelerinin alan olarak neden seçildiği daha önce belirtilmiştir. Sivas'ın çalışma konusu, seçilmesi rastlantısal

olarak değil, sosyal kültürel antropolojik nedenlerden kaynaklanmaktadır. 1950'li yıllar arasında başlayan kırdan kente göç hareketi, daha sonraki süreçte ivme kazanarak kentleri etkilemeye başlamıştır. Bu süreçten etkilenen kentlerin arasında Sivas ili de yer almaktadır.

Araştırmanın sosyo-demografik özelliklerini ve değişkenler arası ilişkileri kısaca gözden geçirmek gerekirse: uygulamaya 298 kişi katılmıştır. Araştırmaya katılanların Sivas'ın merkez mahallelerinden olan Şeyh Şamil, Fatih ve Altıntabak mahallelerin toplam nüfusu 36.327 kişi ve 11.169 hane ikamet etmektedir.

Çalışmaya aldığımız bireylerin %50'si kadın %50'si erkektir. %28,5'i 28-37 yaş grubundadır, %42,9'u köy doğumludur, %83,9'u evli, yine göç eden bireylerin %32,6'sı ilkokul mezunu, erkeklerin %24,5'inin mesleği işçi, bayanların %34,2'si ev hanımıdır. Yine bu bireylerin %38,7'si 2000 TL'sinde daha a gelir düzeyine sahiptir. Ailenin gelir getirenlerin %63,1'i babadır. Görüşülen kişilerin %64,2'si iş bulmak için İŞKUR'a başvurmaktadır. %35,0'i eğitim masrafları ödemede zorluk çekmiştir. Göç eden bireylerin %61,9'u apartman dairesinde oturmaktadır.

Görüşülen bireylerin %27,4'ü geçim sıkıntısı nedeniyle köyden kente göç etmiştir. Göç etmeye karar veren durumuna bakıldığında bireylerin %54,4'ü göçe karar veren kişinin baba olduğunu belirtmişleridir. Kırdan kente göçte birçok sorun yaşanmasına rağmen bireylerin %68,1'i göç ettiği yere dönmeyi düşünmemektedir. Bireylerin %30,3'ü kente ev bulunma sorunu yaşadığını belirtmiştir. Bireylerin %77,7'si göçten sonra ki durumların göç öncesine göre durumlarının daha iyi olduğunu belirtmişlerdir. Kente göç eden bireylerin %46,3'ü kendini kentli hissetmektedir. Bireylerin %91,3'ü şehir merkezine yerleşmede pişman olmadıklarını ifade etmişleridir.

Bireylerin %41,8'i göç ettikleri kente beklentilerin karşılandığını ifade etmişleridir. Kente göç eden bireylerin %54,0'i çekirdek aile yapısına sahip olduğunu belirtmiştir. Bireylerin %46,6'sı gazete veya internet haberleri okuma alışkanlığı sahip olmadığını belirtmiştir. Göç eden bireylerin geleceğe yönelik en büyük istekleri %46,6 ile çocuklarının daha iyi bir eğitime ve daha iyi bir geleceğe sahip olması gerektiğini belirtmiştir.

Eğitim durumuna göre kime kentli denir sorusu incelendiğinde eğitim grupları arası farklılık önemli bulunmuştur okuryazar olmayanların %29,4'ü geçimini şehirde karşılayanlar, okuryazar olanların %46,2'si şehirde doğmuş olanların, ilkokul mezunu olanların %28,4'ü eğitimli kişilerin, ortaokul mezunu olanların %21,7'si şehirde doğmuş olanların ve ekonomik durumu iyi olanların kentli olduğunu belirtmiştir. Sonuç olarak bireyler eğitimli kişilere, kentli olduğunu ifade etmiştir.

Meslek durumuna göre kente karşılaşılan en önemli sıkıntı incelendiğinde farklılık önemli bulunmuştur. Memurların %65,5'i ev sorunu işçilerin %31,3'ü

geçim sıkıntısı, esnafın %36,8'i ev sorunu, serbest meslek sahibi olanların %50,0'i işsizlik, emekli olanların %46,9'u, işsiz olan bireylerin %36,4'ü ev sorunu, ev hanımlarının %31,3'ü geçim sıkıntısı ile karşıladıklarını ifade etmişlerdir. Sonuç olarak en çok karşılaşılan sorun ev ve geçim sıkıntısıdır.

Cinsiyete göre göç sonrası kente yaşanan sıkıntılar yönünden karşılaştırıldığında cinsiyetleri yönünden farklılıklar bulunmuştur. Erkeklerin %37,3'ü kentte ki sıkıntılarının işsizlik, kadınların ise en büyük sıkıntı ise %30,7'i geçim sıkıntısı ve ev sorunu olduğunu ifade etmiştir. Sonuç olarak erkeklerde işsizlik, kadınlarda ise ev sorunu ve geçim sıkıntısı olduğunu belirtmiştir.

Erkek ve kadınların boş zamanlarını değerlendirme durumları incelendiğinde farklılık önemli bulunmuştur. Kadınlar %30,2 oranla akraba ziyaretine gittiklerini belirtirken erkeklerin ise %12,2'si akraba ziyaretlerine gittiklerini belirtmiştir. Ayrıca erkek ve kadınlar büyük bir çoğunlukla aileleri ile birlikte zaman geçirdiklerini belirtmişlerdir.

Geleneksel ilişki biçimlerin yaygınlığı noktasında akraba ve komşuluk ilişkileri dağılımı incelendiğinde katılımcıların akraba ve komşuluk ilişkileri aynı olduğu gözlenmiş ve araştırmaya katılanların %52,4'den fazlası akraba/komşuluk ilişkileri içerisinde olduğunu belirtmiştir. Bu geleneksel ilişki biçimleri tek başına ne kentlileşmeği engelleyen bir sebep ne de kentlileşmeyi sağlayan etkidir. Çoğu bireylerin, bu ilişki biçimlerinin etkisiyle kente göçmekte. Bunlar sayesinde konut bulmakta, iş bulmakta ve kente yaşadığı sorunları bir şekilde üstesinden gelebilmektedir. Bu ilişkiler örüntülerinin olumsuz yani, gelen göçmenlerin kırsal kültürü kentsel ortamda yaşamalarını ve sürdürmelerini sağlamasıdır. Bu dayanışmacı cemaat varı ilişkiler, kırsal kesimde, kente göçenlerin kent kültürüyle tanışmaları; kentle yüzleşmeleri ve kentli yaşam koşullarına ayak uydurmada olumsuz etkiler yarattığı görülmektedir. Ancak bu ilişki örüntüleri sayesinde kent merkezine göçenler "kültür şoku" daha az yaşamakta, yabancılaşma duygusu çok fazla yaşamadan bu ilişkiler üzerinden kente ait olma duygusunun geliştirdikleri ve kente uyum sağlamaya çalıştıkları gözlenmiştir. Dolayısıyla akrabalık ve komşuluk ilişkileri kentlileşmeyi engelleyen faktörler olarak görmek yerine, kentlileşmeyi geciktiren ama bireyi kültür şoku ve yabancılaşmadan koruyan ilişkiler olarak görmek daha doğru bir yaklaşım olur.

Kente aidiyet ve kenti benimseme durumlarını ölçmeyi amaçlayan 'göç ettiğiniz bu yerde kentinizi kentli(şehirli) ve ya kente ait hissedip hissetmedikleri' sorusu sorulduğunda toplamda %46,3 katılıcı grubu hissediyorum anlamında "evet" yanıtı vermiştir. Ancak kendilerini kentli görenlerin bir bölümü de maddi ve sağlık sorunlarının iyi olması durumunda geri dönmeyi isteyenler arasında yer almaktadır. Kentle bütünleşmiş, kente aidiyet edinmiş, rahat yaşam koşullarına sahip kişilerin geri dönme eğilimlerine girmeyenleri düşündüğümüzde, kentte

yaşayanların kent yaşamına alıştıklarını, beklentilerini karşılayamadıkları görülmektedir. Yaşanılan şehirde ekonomik ve sosyo-kültürel yaşamda bir düzenliliğin var olmadığı sorunun %57,6'sı 'hayır' yanıtını vermiştir. Bu yanıt geri dönme isteğini destekleyen diğer bir faktördür. İnsanların yaşadıkları ilişkilerde ve kent yaşamından beledikleri memnuniyeti elde edemedikleri anlaşılmaktadır.

Geleceğe yönelik (umut üretme açısından) 'kaynak kişilerin geleceğe yönelik en büyük isteklerin dağılımına' baktığımızda büyük bir oranda çocuklarının eğitim ve daha iyi bir geleceğe sahip olması %46,6, ev sahibi ve iyi bir sosyal güvenceye sahip olmayı toplamı ise %27,2 olduğu görülmektedir.

Kentte yaşam süresi ile göç öncesi ve göç sonrası durum karşılaştırıldığında (Tablo 15) farklılık önemli bulunmuştur. Kente yaşam süresi 20+ yıl üzeri %81,8'i kentle bütünleşmesi açısından önemli bulunmuştur. Kırdan kente göç sonrası 20+ yıl üstü göç edenlerin arasında kente uyum süreci olarak farkın olup olmadığı bakıldığında, kentle bütünleşmenin önemli olduğu gözlenmiştir.

Literatürde "uyum" kavramının biçimsel açıdan farklı şekillerde tanımlanmış olmasına karşın, içerikleri açısından birbirlerine yakın tanımlamalar olduğu görülmektedir. Tüm bu tanımlamalarda değişen veya değişik fiziki ve sosyal-kültürel ortam karşısında insanın değişen bu ortama kendisini uydurmasının ya da ortamı değiştirmeye çalışarak uymasının temel aldığını görüyoruz.

Önceki duruma göre farklılıklar gösteren fiziki ve sosyal-kültürel ortama yeniden yerleşen bireyler; asıl ortamlarında da kuramsal olarak var olan sosyal-kültürel değişme sürecinden uzaklaşmışlardır. Bu nedenle sosyal antropologların "kültürleşme" (acculturation) olarak adlandırdıkları süreç, örneklerimiz kırdan kente göç sonrası yeniden yerleştikleri ortamlarda yeniden başlamıştır. Herskovits'e göre uyum süreci olarak adlandırılan bu süreç, kültürleşme (acculturation) ile açıklanmaktadır.

Erdentuğ'a(1977:58) göre de, farklı kültürlerden olan grupların devamlı, doğrudan ve uzun süreli temasın sonucu kültür aktarmaları ve yeniden biçimlenme faaliyetleri kültürleşme olarak tanımlanmaktadır.

Bu kuramsal bilgiler ve araştırma örneklerimizde elde edilen veriler ışığında; kırdan kente göç sırasında çeşitli mahallelere yeniden yerleşen bireylerin kültürleşme süreci ile yeniden ortama uyum sağlamaya çalıştıklarını söyleyebiliriz.

Eğitim düzeyi yükseldikçe bireyin kenti tanınması, kente uyum göstermesi ve kentin olanaklarından yararlanması da buna paralel olarak artmaktadır. Kentler, nitelikli ve eğitilmiş bireylerin yoğunlaştığı yaşam alanlarıdır. Bu açıdan bakıldığında kırdan kente gelenlerin eğitim olanaklarından daha fazla yararlandırılması ve eğitim düzeylerinin yükselmesi durumunda daha hızlı kentlileşeceklerine, kuşku yoktur. Bireylerin yaşam koşulları değiştikçe, geleneksel (biz merkezli) ilişki örüntüleri, yerlerini bireyin merkeze alındığı ilişki örüntülerine

birakacaktır. Kentsel ilişkilerin hâkim olduğu ortamlarda mesleki uzmanlaşma ve farklılaşmanın arttığı bilinmektedir. Kentlileşen insanların sosyal bütünleşme düzeyleri de artar. Çünkü sosyal bütünleşme birey ve grupların ortak değerler etrafında anlamlı bir biçimde bir araya gelmesi, toplumsal gereksinimlerinin karşılanmasıdır. Toplumu oluşturan farklı nitelikteki birey ve grupların (etnik, kültürel, siyasal, sınıfsal) örgütlü bir toplum yaşamını gerçekleştirebilecek biçimde bir arada yaşamalarıdır.

KAYNAKÇA

- Alada Bayramoğlu Adalet, *Osmanlı Şehrinde Mahalle*, Sümer Kitabevi Yayınları, İstanbul: 2008.
- Aydın Ercan, *Hızlı Kentleşmenin Eğitim Politikaları Üzerine Etkileri, Toplum ve Göç(II. Ulusal Sosyoloji Kongre Bildirgesi)*, Sosyoloji Dergisi Yayınları, Ankara: 1997.
- Bağlı Mazhar & Binici Abdulkadir, *Kentleşme Tarihi ve Diyarbakır Kentsel Gelişimi*, Bilim Adamı Yayınları, Ankara: 2005.
- Bal Hüseyin, *Kentsel Yapı ve Kentlileşme Süreci (Isparta-Van Karşılaştırılması)*, Fakülte Kitapevi, Isparta: 2003.
- Batmaz Yücel & Mutlu Ahmet, *Türkiye’de Kent Hakkı*, Orion Kitabevi, Ankara: 2013.
- Benelvo Leonardo, *Avrupa Tarihinde Kentler*, Çev.: Nuran Nevin, Alfa Yayınları, Bilim Adamı Yayınları, Ankara: 1995.
- Bergen Lütfi, *Kenti Durduran Şehir*, MGV Yayınları, Ankara: 2016.
- Boran Ali, *Türk Sanatında Kale Mimarisi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, VI. Dizi, Sayı 61, Ankara: 2001.
- Duben Alan, *Kent, Aile, Tarih*, Çev.: Leyla Şimşek, İletişim Yayınları, İstanbul: 2012.
- Emiroğlu Kudret & Aydın Suavi, *Antropoloji Sözlüğü*, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara: 2003.
- Ekran Rüstem, *Kentleşme ve Sosyal Değişme*, Bilim Adamı Yayınları, Ankara: 2004.
- Ertenguğ Nermin, *Sosyal Adalet ve Gelenekler*, Kültür Bakanlığı Yayınları No: 254, Halk Kitaplığı:4, Ankara: 1977.
- Geray Cevat, *“Türkiye’de Köysel Yerleşme Düzeni”*, Köy Sosyolojisi Okuma Kitabı, (Der: Oğuz Arı), Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul: 1985.
- Güvenç Bozkurt, *İnsan ve Kültür*, Remzi Kitabevi, İstanbul: 1999.
- Haviland Willaime A. vd., *Kültürel Antropoloji*, Kaktüs Yayınları, İstanbul: 2008.
- Huot Jean-Louis & Thalmann Jean-Paul ve Valbelle Dominique, *Kentlerin Doğuşu*, Çev.: Ali Bektaş Girgin, İmge Kitabevi, Ankara: 2000.

Karpat Kemal H, *Türkiye'de Toplumsal Dönüşüm: Kırsal Göç, Gecekondu ve Kentleşme*, İmge Kitabevi, İstanbul: 2003.

Kartal S. Kemal, *Kentleşme ve İnsan*, TODAİE Yayınları, Ankara: 1978.

Keleş Ruşen, *Kentleşme ve Konut Politikası*, A.Ü.S.B.F. Yayınları, Ankara: 1984.

Keleş Ruşen, *100 Soruda Türkiye'de Kentleşme, Konut ve Gecekondu*, Cem Yayınevi, İstanbul: 2015.

Khazanov Anatoly M., *Göçebe ve Dış Dünya (Geçmiş, Gelecek ve Şimdiki Hali Üzerine Mukayese)*, Çev.: Ömer Suveren, Doğu Kütüphanesi, İstanbul: 2015.

Kocacık Faruk, *Toplum Bilim Ders Notları*, Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları, Sivas: 2003.

Kocalar Aziz Cumhur, "Küreselleşmenin Mekâna Etkileri: Kentsel Dönüşüm", *Uluslararası Katılımlı VIII. Ulusal Sosyoloji Kongresi Yeni Toplumsal Yapılanmalar: Geçişler, Kesişmeler, Sapmalar Bildiri Kitabı I*, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Muğla: 02-05 Ekim 2013.

Kongar Emre, *Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği*, Remzi Kitabevi, İstanbul: 2008.

Kurt Hacı, *Türkiye'de Kent-Köy Çelişkisi*, Siyası Kitabevi, Ankara: 2003.

Lapidus, Ira, *İslam Toplamları Tarihi-I*, çev. Y. Aktay, İletişim Yayınları, İstanbul: 2002.

Özbay Ferhunde, *Dünden Bugüne Aile, Kent ve Nüfus*, İletişim Yayınları, İstanbul: 2015.

Özer İnan, *Kentleşme Kentlileşme ve Kentsel Değişme*, Ekin Kitabevi, Bursa:2004.

Saran Nephân, *Antropoloji*, İnkılap Yayınları Kitabevi, İstanbul: 1992.

Ünsal Behçet, *Mimari Tarihi*, İ.D.M.M.A Yayınları, Cilt 1, Sayı 53, 4.Baskı, İstanbul:1973.

FARKLILAŞTIRILMIŞ ÖĞRETİM ÖZ-YETERLİK ÖLÇEĞİ GELİŞTİRİLMESİ

DEVELOPMENT of SELF-EFFICACY SCALE of DIFFERENTIATED INSTRUCTION

Neşet MUTLU*, Mustafa ÖZTÜRK**, Semih AKTEKİN***

Geliş Tarihi: 02.10.2018
(Received)

Kabul Tarihi: 27.03.2019
(Accepted)

ÖZ: Türkiye’de Milli Eğitim Bakanlığının inisiyatifi ile kapsayıcı eğitime doğru bir trend başlatılmaktadır. Öğretmenlerden yakın gelecekte heterojen ortamlarda eğitim alan öğrencilerin ihtiyaçlarını karşılamak için öğretim yaklaşımlarını değiştirmeleri söz konusu olabilecektir. Bu çalışmanın temel amacı öğretmen adaylarının farklılaştırılmış öğretime yönelik öz yeterliklerini ölçmek için Farklılaştırılmış Öğretim Öz-yeterlik Ölçeği geliştirilmesidir. Çalışmaya 361 son sınıf öğrencisi öğretmen adayı katılmıştır. Ölçek şu beş aşamada geliştirilmiştir: Maddelerin geliştirilmesi, görünüş ve kapsam geçerliliğinin sağlanması, pilot uygulamanın yapılması, uygulamanın yapılması, yapı geçerliği ve güvenilirliğinin hesaplanması. Sonuçlar ölçeğin oluşturulmuş olan madde havuzuna uygun olarak üç faktörden oluştuğunu göstermiştir. Bunlar, planlama, uygulama ve değerlendirmedir. Ölçek gelecek çalışmalarda öğretmen adaylarının farklılaştırılmış öğretim ile ilgili yeterliklerini incelemek amacıyla kullanılabilir.

Anahtar Kelimeler: Farklılaştırılmış öğretim, öz-yeterlik, ölçek

ABSTRACT: In Turkey, a trend is beginning to start towards inclusive practices by the initiatives of the Ministry of Education. Teachers are beginning to be placed in a position to adapt their instructions to meet the needs of their students in heterogonous settings. The main purpose of the present study was to develop a Self-Efficacy Scale of Differentiated Instruction, which assesses self-efficacy of student teachers with regards to differentiated instruction. A total of 361 senior student teachers who are at the final days at the university participated in the study. The scale was developed through five stages, namely; development of scale items, ensuring content validity, piloting, implementation and factor analysis and reliability. The results show that the scale is composed of three factors that are consistent with the predicted constructs: Planning, teaching practice, assessment. The scale could be used in future research to examine competencies of student teachers in terms of differentiated instruction.

Key Words: Differentiated instruction, self-efficacy, scale

* Dr. Öğr. Üyesi, Erciyes Üniversitesi, neset@erciyes.edu.tr,
ORCID: 0000-0002-3378-4986

** Doç. Dr., Erciyes Üniversitesi, mustafaozturk@erciyes.edu.tr,
ORCID: 0000-0002-0861-0626

*** Doç. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, semih.aktekin@gmail.com,
ORCID: 0000-0001-7011-989X

1. GİRİŞ

Türkiye’de 2000’li yıllarda öğretim programlarında ve buna bağlı olarak öğrenme ve öğretme süreçlerinde aktif öğrenmeye ve yapılandırmacı yaklaşıma dayalı bir anlayış egemen kılınmaya çalışıldı. Aradan geçen yaklaşık 15 yıla rağmen, günümüzde birçok sınıfta “tek beden herkese uyar” (*one-size-fits-all*) pedagojisi uygulanmaya devam etmektedir. Sınıflarımızda başta ders kitapları olmak üzere çoğunlukla standart öğrenme kaynakları kullanılmakta, dersler genellikle anlatım yöntemiyle işlenmeye devam etmektedir.

Anlatım yöntemi üç temel sebep yüzünden problemlidir. Öğrenme ve öğretme süreci ile ilgili gerçekleştirilen çalışmalar anlatım yöntemiyle öğretilen konuların kalıcı olmadığını, öğrencilerin öğrendikleri konuları çok kısa zaman içinde unuttuklarını göstermektedir (Gibbs, 2013). Anlatım yöntemiyle ilişkili ikinci temel problem, bu yöntemin etkili kullanımı ile ilgili literatürde temel eserlerden birisini yazmış olan Bligh(1998)’inde belirttiği gibi anlatım yönteminin beceri ve tutum öğretimi için uygun olmamasıdır. Öğrenciler için gerekli olan herhangi bir becerinin ya da tutumun kazanılabilmesi ancak bunların süreçte bizzat öğrenci tarafından hayata geçirilmesi ile mümkündür. Bisiklet sürmeyi öğrenebilmek için nasıl bizzat bisiklete binip alıştırma yapmak gerekiyorsa, eleştirel düşünme ya da problem çözme becerisini kazanabilmek için de bunları sınıf içinde uygulayarak alıştırmalar yapmak gerekir. Anlatım yöntemi öğrencilere bu tür fırsatlar vermez.

Anlatım yöntemiyle ilgili üçüncü temel problem ise anlatım yöntemini kullanan öğretmenlerin genellikle sadece sınıfın ortalamasına hitap edecek şekilde ders işlemeleridir. Nitekim Öztürk ve Mutlu (2017) 174 öğretmen ile gerçekleştirdikleri çalışmada, katılımcılardan yaklaşık yüzde 63’ü (f=110) “ortalamaya yönelik” ders işlediklerini belirtmişlerdir. Katılımcıların yaklaşık yüzde 36’sı (f=62) tüm seviyeleri göz önünü alarak ders işlediği belirtmiş olmalarına karşın, araştırmacılar tarafından gerçekleştirilen çapraz kontrollerde, esasen uygulamada çok daha az öğretmenin farklı öğrenci seviyelerine yönelik uygulamalar yaptıkları belirlenmiştir. Sınıftaki öğrencilerin öğrenme hızları, önceki öğrenmeleri, sosyo-ekonomik durumları gibi faktörler açısından farklı özellikler taşıdıkları düşünülürse, “sınıfın ortalamasına” yönelik gerçekleştirilen anlatımın doğal olarak ortalamanın altındaki ve üstündeki öğrenci grupları için dersin diğerlerine göre daha verimsiz geçmesine yol açacaktır. Esasen çeşitli araştırmalar “ortalamaya” göre işlenen derslerin genel olarak tüm sınıfın başarısını olumsuz yönde etkilediğini de ortaya koymaktadır (McBride, 2004; McKoy ve Ketterlin-Geller, 2004).

Rose (2017) modern toplumda iş ve okul ortamlarının ‘ortalama herkese uyar’ varsayımı üzerine düzenlendiğini hâlbuki yapılan birçok çalışmanın bu varsayımın yanlışlığını ortaya koyduğunu ve ortalamaya göre tasarlanmış okul ortamının bireysel potansiyeli ortaya çıkarmanın önünde çok büyük bir engel teşkil ettiğini söylemektedir. Bireyleri ortalama ile kıyaslayan ölçütlerin onların gerçek potansiyelleri hakkında sağlıklı bilgiler vermediğinin anlaşılmasına başlandığı ve toplumların ve ekonominin eğitim sistemlerinden beklentilerinin değiştiği günümüzde, farklı yetenek ve özelliklere sahip öğrencilerin bulunduğu sınıflarda herkesi kapsayacak bir öğretimin gerçekleştirilmesi zannedildiği kadar kolay değildir. Öğrenme hızı yüksek ve öğrenme gücünü çeken öğrencilerin bir arada bulunduğu, herkesin farklı altyapı ve öğrenme motivasyonlara sahip olduğu sınıflarda öğrenme ve öğretme sürecinin oldukça dikkatli bir şekilde organize edilmesi gerekir. Böylesi karmaşık bir görevin sağlıklı bir şekilde yürütülebilmesi için kullanılacak en etkili yaklaşımlardan birisi farklılaştırılmış öğretimdir.

Öğrencilerin bireysel farklılıklarından kaynaklanan öğrenme ihtiyaçlarını karşılamak için, öğretmenlerin içeriği (derste ele aldığı konuları), öğretim sürecini (ders içi etkinlikleri) ve değerlendirme araçlarını (her grup öğrenci için belirlenen kazanımın elde edilip edilmediği anlamak için) çeşitlendirmesi süreci genel olarak farklılaştırılmış öğretim olarak adlandırılır. Tomlinson ve Jarvis (2009, s.599) farklılaştırılmış öğretimi şu şekilde açıklamaktadır:

Farklılaştırma öğretim programı ve öğretim yaklaşımında gerçekleştirilen uyarlamalardır. Bu uyarlamaların amacı öğrencilere bilgi, düşünce ve becerileri sistematik bir şekilde ve onların farklılıklarını göz önüne alan bir anlayışla kazandırmaktır. Farklılaştırma, öğrencilerin hazırbulunuşluklarına, öğrenme profillerine ve ilgilerine cevap verebilmek ve bu bağlamda öğrenciler ile öğrenme fırsatlarını optimum bir şekilde eşleştirebilmek için bize bir çerçeve sunar. Öğrenciler arasındaki bu üç temel farklılık, içerikte, süreçte, üründe ve öğrenme ortamındaki uyarlamalarda göz önüne alınabilir. Bu uyarlamaların her birinin rasyonallitesi araştırma bulgularıyla kanıtlanmıştır.

Gerçekten de araştırma bulguları farklılaştırılmış öğretim yaklaşımının heterojen sınıflarda tüm öğrenciler bakımından etkili bir öğrenme deneyimi sağladığını göstermektedir (Rose, 2017; Pham, 2012; Rock, Gregg, Ellis&Gable vd., 2008; Koeze, 2007; McQuarrie, McRae&Stack-Cutler, 2008; Tieso, 2005). Öte yandan artan sayıda çalışma farklılaştırılmış öğretimi benimseyen öğretmenlerin mesleki doyum açısından meslektaşlarından pozitif yönde ayrıldıklarını göstermektedir (Dixon, Yssel, McConnell&Hardin, 2014).

Milli Eğitim Bakanlığı [MEB] son yıllarda tüm öğrencilerin temel insan haklarından olan eğitim hakkını verimli bir şekilde kullanmalarını sağlamaya yönelik olarak kapsayıcı eğitim başlığı altında çeşitli projeler yürütmektedir. Bu

sürecin hızlanmasında farklı ilgi ve yeteneklerdeki öğrencilere farklı yöntemlerle yaklaşılması gerektiği yönündeki bilimsel çalışmalar yanında Suriye'deki iç savaştan ötürü Türkiye'ye olan yoğun göçten ötürü yüzbinlerce Suriyeli öğrencinin Türk okullarında okumasından kaynaklanan farklı sorunlara yönelik çözüm arayışlarının da etkisi olmuştur. Savaş ve kitlesel göçün getirdiği travmalarla boğuşan ve anadili Türkçe olmayan yüzbinlerce öğrencinin yer aldığı farklı düzey ve sınıflardaki Türk öğretmenlerin bu konudaki pedagojik ihtiyaçlarının karşılanabilmesi amacıyla UNICEF ve Avrupa Birliği gibi uluslararası kuruluşların da katkısıyla kapsayıcı eğitim temalı farklı projeler yürürlüğe konmuştur (Aktekin vd., 2017; MEB, 2016; 2018). MEB tarafından 2017 yılında yayınlanan 'Öğretmenlik Mesleği Genel Yeterlikleri' belgesinde de 'Öğretmen öğrencilerin bireysel farklılıklarını ve sosyokültürel özelliklerini dikkate alarak esnek öğretim planları hazırlar'(B1.3), 'Öğrenme ortamlarını öğrencilerin bireysel farklılıklarını ve ihtiyaçlarını dikkate alarak düzenler' (B2.3), 'Öğretme ve öğrenme sürecini yürütürken, özel gereksinimleri olan öğrencileri dikkate alır'(B3.5), 'Her öğrencinin öğrenebileceğini savunur'(C2.2), gibi kapsayıcı eğitimle doğrudan ilgili birçok yeterlik göstergesine yer verilmiş ve öğretmenlerin bu yeterliklere sahip olması gerektiği vurgulanmıştır (MEB, 2017).

Kapsayıcı eğitim pedagojik anlamda sınıf içine farklılaştırılmış öğretim yoluyla yansıtılabilir. Bu çalışmada öğretmen adaylarının farklılaştırılmış öğretime dair öz-yeterliklerini tespit etmek amacıyla bir ölçek geliştirilmesini amaçlanmıştır. Söz konusu ölçek öğretmen adaylarının farklılaştırma stratejilerini kullanma yeterliklerini ve bu bağlamda içerik ve öğretimsel uyarlamaları yapabilme kapasitelerine dair inançlarını ölçmektedir.

Öz-yeterlik belirli bir görevde kişinin istenilen performansı başarabilme kapasitesine olan inancıdır (Akhtar, 2008; Bandura, 1977). Bu bağlamda kişisel algı ve bir kişinin kendine verdiği değer ile karıştırılmamalıdır. Bu kavram öğretmenler açısından ele alındığında, Tschannen-Moran ve Hoy'un (2001) belirttiği gibi öğrenmeye karşı yeterince güdülenmemiş ve zor öğrenciler de dâhil olmak üzere, tüm öğrencileri sürece aktif bir şekilde katarak onları arzu edilen öğrenme çıktılara ulaştırma kapasitesiyle ilgili bir yargıdır. Buna göre öz-yeterlilik bir öğretmenin tüm farklılıklarına karşın öğrencilerinin öğrenebileceklerine ilişkin inancını, bunun için gerçekleştirdiği çabayı, sınıf içindeki uygulamalarını ve bu süreçte kişisel ve mesleki olarak gelişimini içerir.

Skaalvik ve Skaalvik (2007) öğretmenlerin sahip oldukları öz-yeterlilik algıları ile onların stres ve tükenmişlik düzeyleri arasında ters bir orantının olduğunu belirtir. Yine yazarlar öğretmenlerin genel olarak öğrenim-öğretim sürecini etkili bir şekilde yönettiklerine, dersleri öğrencilerin bireysel özelliklerini

dikkate alarak farklılaştırabildiklerinde, meslektaşlarıyla ve ailelerle işbirliği içinde olduklarında, öğrencilerini motive ettiklerinde, sınıf disiplinini sağladıklarında ve değişime ayak uydurabildiklerinde, yüksek düzeyde öz-yeterlilik algısını geliştirdiklerini ve bu öğretmenlerin daha az tükenmişlik sendromuna maruz kaldıklarını belirtirler.

Bandura (2006)'nın belirttiği gibi öz-yeterlilik ölçeğinin geçerli olabilmesi için ölçmeyi amaçladığı etkinlik alanına uygun ve bu alandaki faaliyette olan yeterlilik inançlarını çeşitli yönlerden değerlendirmelidir. Farklılaştırılmış öğretimle ilgili literatür incelendiğinde akademik başarıya, okul kültürüne, bilişüstü ve dil becerilerine olan etkileri ve öğretmen görüşlerine yönelik çalışmalar (Karadağ, 2010; Santangelo&Tomlinson, 2009; 2012; Yabaş&Altun, 2009) söz konusu olmakla birlikte bizzat konuyla ilgili çalışmaların sayısı oldukça sınırlıdır. Bu bağlamda Wertheim ve Leyser (2010) yaptıkları çalışmada öğretmen adaylarının kişisel öz-yeterlilik düzeyleri ile benimsedikleri öğretim yaklaşım çeşitleri arasında bir ilişkili olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Buna göre yüksek kişisel öz yeterliliğe sahip olan öğretmen adaylarının, öğrencilerin ihtiyaçlarına cevap verebilmek adına farklılaştırılmış öğretim yaklaşımları kullanmaya daha fazla istekli oldukları görülmüştür.

Türkçe alanyazınında farklılaştırılmış öğretim yaklaşımının kullanıldığı farklı etkinlik kitapları hazırlanmış (Aktekin vd. 2017; Öztürk ve Saydam, 2017) ve farklılaştırılmış öğretimin öğrenci başarısına etkisine yönelik çeşitli çalışmalar yapılmıştır (Demir ve Gürol, 2017; Yabaş ve Altun, 2009). Ancak bu konuda öğretmen adaylarının öz yeterliliklerini değerlendirmeye yönelik bir ölçeğe rastlanmamıştır. Uluslararası alanyazında konuyla ilgili çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Cassidy vd. (2010) üstün yetenekli öğrenciler için geliştirdikleri ancak diğer öğrenci gruplarının olduğu sınıflarda da kullanılabileceğini belirttikleri "Farklılaştırılmış Öğretim Sınıf-içi Gözlem Ölçeği"nde sınıf içindeki dört uygulamaya odaklanmıştır. Bunlar; öğretimsel etkinlikler, öğrencilerin aktif katılımı, etkinliklerin bilişsel seviyesi (bilgi-kavrama-uygulama-analiz-değerlendirme-yaratıcılık)ve öğretimin öğrenciler tarafından mı öğretmen tarafından mı yönlendirildiğidir. Van Tassel-Baska, Quek ve Feng (2006) tarafından geliştirilen ve üstün yetenekli öğrencilere yönelik sınıf gözlem ölçeğinde ise planlama ve planı uygulama, bireysel farklılıkların gözetilmesi, eleştirel düşünme stratejileri, yaratıcı düşünme stratejileri ve araştırma stratejileri olmak üzere beş boyut söz konusudur. Benzer şekilde Westberg, Archambault, Dobyns ve Salvin (1993) tarafından kullanılan ve üstün yetenekli öğrencilere odaklanan sınıf gözlem ölçeğinde genel olarak sınıfta gerçekleştirilen farklılaştırılmış öğretim etkinliklerine odaklanılmıştır. Farklılaştırılmış öğretime yönelik öz-yeterlilik ölçeği geliştirmek üzere Roy, Guay ve Valois (2013), Kanada'da 125 sınıf öğretmeninin

katılımıyla bir çalışma gerçekleştirmişlerdir. Bu çalışmada oluşturulan maddelerle uyumlu olmak üzere ‘öğretimsel uyarlamalar’ ve ‘akademik ilerlemenin izlenmesi’ olmak üzere iki faktöre ulaşılmıştır.

Gerek eğitimde ulusal ve uluslararası gelişmelerin etkisi gerekse Türkiye’nin maruz kaldığı dış göç kaynaklı farklı dil ve kültüre sahip birçok misafir öğrencinin sınıflarda giderek artan oranda yer alması dolayısıyla öğretmen adaylarının kapsayıcı eğitimin farklı boyutlarıyla ilgili bilgi, beceri ve tutumlarının geliştirilmesi gerektiği ve bu konuda hizmet öncesi eğitim aşamasından başlamak üzere desteklenmeleri gerektiği aşikârdır. Yukarıda belirtildiği gibi kapsayıcı eğitimin sınıf içine yansıyan yönü farklılaştırılmış öğretimdir.

‘Öğretmenlik Mesleği Genel Yeterlikleri’nin bilgi, beceri, tutum ve değerlerle ilgili farklı göstergelerinde öğretmen adaylarının ve öğretmenlerin farklılaştırılmış öğretimle ilgili birçok yeterliğe sahip olması gerektiğine vurgu yapılmıştır. 21. yüzyıl okullarının ihtiyaç duyduğu öğretmen nitelikleri, öğretmenlerin farklılaştırılmış eğitim konusunda bilgi, beceri ve tutumlarla donanımlı olmasını kaçınılmaz kılmaktadır. Bu nedenle öğretmen adayları ve öğretmenlerin farklılaştırılmış öğretimle ilgili öz yeterliklerinin tespit edilmesi önemlidir. Çünkü yukarıda da değinildiği gibi öğretmenlerin öz yeterlik inançları ile onların mesleki performansları ve stres düzeyleri arasında doğrudan ilişki vardır. Bu çalışmada öğretmen adaylarının farklılaştırılmış öğretimle ilgili öz yeterlik inançlarını tespit etmek amacıyla bir ölçek geliştirilmesi amaçlanmıştır.

Literatür çalışması yapıldığında ülkemizde farklılaştırılmış öğretime yönelik çalışmalar diğer öğretim modelleriyle karşılaştırıldığında oldukça sınırlı sayıda olduğu görülmektedir. Halbuki 21. Yüzyıl bireysel farklılıkları dikkate almadan sürdürülen eğitimin öğrencilerin ihtiyaçlarını karşılayamayacağı aşikârdır. Bu sebeple hem dünyada hem de ülkemizde farklılaştırılmış öğretime yönelik çalışmaların yıllara göre artış göstereceği düşünülmektedir. Hem yabancı hem de Türkçe literatür incelendiğinde yapılacak tarama, deneysel veya nedensel karşılaştırma araştırma yöntemlerinde ihtiyacı karşılayacak nitelikte ölçek sayısının çok az olduğu görülebilir. Bu çalışmada geliştirilen ölçek Türkiye ve dünyada farklılaştırılmış öğretime yönelik yapılacak çalışmalarda araştırmacılara hizmet edeceği düşünülmektedir.

2. YÖNTEM

Bu çalışmada betimsel tarama araştırma deseni kullanılmıştır. Bu araştırma türünde araştırmacılar belirli bir durumu veya özelliği tanımlamaya ve açıklamaya çalışır (Büyüköztürk, Kılıç Çakmak, Erkan Akgün, Karadeniz, Demirel, 2012). Bu çalışmada da, öğretmen adaylarının farklılaştırılmış öğretime yönelik öz-yeterlik algılarının belirlenmesi ve bunların ilgili test maddeleri yoluyla ölçülmesi

hedeflendiğinden betimsel tarama araştırma deseninin kullanılması uygun bulunmuştur.

Bu bölümde, geçerli ölçek verilerinin toplandığı 361 katılımcı ve ölçek geliştirmede takip edilen beş aşama (“Maddelerin Geliştirilmesi”, “Görünüş ve Kapsam Geçerliği”, “Pilot Uygulama”, “Uygulama”, “Yapı Geçerliği” ve “Güvenirlilik”) hakkında detaylı bilgiler verilmiştir.

2.1. Katılımcılar

Çalışmanın örnekleme uygun örnekleme(*convenient sampling*) yöntemine göre belirlenmiş ve çalışmaya Erciyes Üniversitesi Eğitim Fakültesi’nde öğrenim gören Sosyal Bilgiler, Sınıf, Matematik, Türkçe ve Fen Bilgisi öğretmenliği bölümleri 4. Sınıf öğrencileri dâhil edilmiş, Tablo 1’de gösterilmiştir.

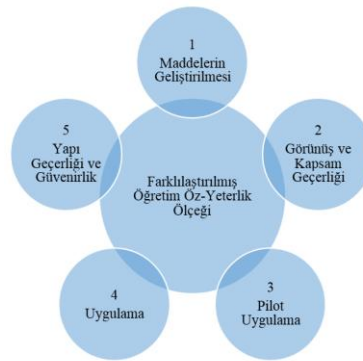
Tablo 1: Katılımcıların cinsiyete göre frekans dağılım tablosu

Bölüm	Kız	Erkek	Toplam
Sosyal Bilgiler	30	40	70
Sınıf Öğretmenliği	60	17	77
Matematik Öğretmenliği	56	11	67
Türkçe Eğitimi	42	32	74
Fen Bilgisi	57	16	73
Toplam	245	116	361

Pilot çalışma için her bölümden birer öğrenci gönüllülük esasına dayalı olarak katılım göstermiştir. Pilot çalışma sonrasında ölçme aracı pilot çalışmaya katılmayan toplam 375 öğretmen adayına uygulanmıştır. Çalışmanın amacına uygun doldurulmayan kâğıtlar elendikten sonra toplamda 361 öğretmen adayının cevapları analiz edilmiştir.

2.2. Ölçme Aracı

Ölçme aracının geliştirilmesi aşamasında Şekil 1’de gösterilen beş basamak takip edilmiştir.

Şekil 1. Ölçme aracı geliştirme safhaları

Birinci adımda alanyazın taraması yoluyla farklılaştırılmış öğretimle ilgili yeterlikler belirlenmiş ve buna uygun maddeler yazılmıştır. Bu adımda ayrıca öğretmen ve öğretmen adaylarının katıldığı iki odak grup görüşmesi gerçekleştirilmiştir. İkinci aşamada görünüş ve kapsam geçerliğini sağlamak adına uzman görüşüne başvurulmuştur. Üçüncü adımda beş katılımcı ile pilot uygulama yapıp katılımcıların maddelerden anladıkları ile araştırmacıların sormak istedikleri arasında bir farklılık olup olmadığı tespit edilmiştir. Dördüncü adımda ölçme aracının hedef örneklem üzerinde uygulaması gerçekleştirilmiş, uygulama sonrasında 361 öğrencinin maddelere verdikleri cevaplar analizde kullanılmak üzere bilgisayara kaydedilmiştir. Beşinci ve son adımda ise yapı geçerliği test edilmiştir.

2.2.1. Maddelerin Geliştirilmesi

Araştırmacılar farklılaştırılmış öğretimle ilgili alanyazını incelemiş ve bu öğretim türü kapsamında hangi tür yeterliklerin olması gerektiğini saptamışlardır. Daha sonra beş öğretmenin katıldığı bir odak grup görüşmesi ile yedi öğretmen adayının katıldığı ikinci bir odak grup görüşmesi gerçekleştirilmiştir. Bu odak grup görüşmelerinde literatüre dayanarak tespit edilmiş yeterliklerin katılımcılar tarafından anlaşılıp anlaşılmadığı, bu yeterliklerin onların bağlamına göre anlamlı bulunup bulunmadığı tespit edilmiştir. Odak grup görüşmeleri sonrasında güncellenen yeterlikler kurallı cümleler haline getirilerek farklılaştırılmış öğretimle ilgili yeterliklerin ifade edildiği madde havuzu oluşturulmuştur.

2.2.2. Görünüş ve Kapsam Geçerliği

Birinci adımda geliştirilen madde havuzunun görünüş geçerliği çalışması bir eğitim bilimleri ve bir ölçme değerlendirme uzmanı tarafından yapılmıştır. Bu alan uzmanlarından sadece test maddelerini yüzeysel olarak okumaları ve bu maddelerin neyi ölçtüğü konusunda görüş bildirmeleri istenmiştir. Bu kapsamda her iki uzmanda ölçeğin farklılaştırılmış öğretim yöntemiyle ilgili yeterliklerden bahsettiğini belirtmişlerdir.

Madde havuzunun kapsam geçerliğini test etmek amacıyla Sosyal Bilgiler öğretmenliği bölümünde farklılaştırılmış öğretimle ilgili proje gerçekleştiren biri doçent, biri profesör ünvanlı iki öğretim üyesine uzman görüşü için başvurulmuştur. Uzman görüşleri doğrultusunda 8 maddenin içeriğinde değişiklik yapılmıştır.

2.2.3. Pilot Uygulama

Araştırmanın pilot uygulaması için, ölçme aracının maddeleri beş farklı bölümden birer öğretmen adayı üzerinde sesli düşünme protokolü (*think-aloud protocol*) stratejisi uygulanarak kullanılmıştır. Beş katılımcıya ayrı ayrı ölçek maddeleri sesli olarak okutulmuştur. Okuduktan sonra ilgili maddeden ne

anladıklarını ve bu maddeyi nasıl cevaplandıracaklarını yine sesli olarak ifade etmeleri istenmiştir. Beş katılımcıdan gelen dönütlere göre madde havuzundaki iki maddede düzenleme yapılmış ve yazım dili kaynaklı hatalar giderilmiştir.

2.2.4. Uygulama

2016-2017 öğretim yılı bahar döneminde Erciyes Üniversitesi Eğitim Fakültesi'nde okuyan Sosyal Bilgiler, Sınıf, Matematik, Türkçe ve Fen Bilgisi öğretmenliği bölümleri 4. Sınıf öğrencileri gönüllülük esasına göre çalışmaya katılmışlardır. İki araştırmacı da ölçme araçlarının uygulanmasında görev almıştır. 36 maddelik ölçme aracının katılımcılar tarafından doldurulması yaklaşık 10 dakika sürmüştür.

2.2.5. Yapı Geçerliği ve Güvenirlik

Araştırmacılar alanda farklılaştırılmış öğretime yönelik yeni bir ölçme aracının geliştirilmesi ihtiyacı gördüklerinden dolayı bu çalışmayı yapmışlardır. Çalışma kapsamında ise Açıklayıcı Faktör Analizi (AFA) yoluyla geliştirilen ölçme aracının geçerliğini test etmişlerdir. AFA, çok sayıdaki maddeyi açıklayan belli sayıdaki faktörün belirlenmesinde kullanılan bir tekniktir. Bir ölçme aracı geliştirilirken araştırmacılar içerisinde çok sayıda madde bulunan bir madde havuzu oluştururlar. Bu maddelerin her birisi farklı boyutları ölçemeyeceği için maddeler belli kümeler (faktörler) altında toplanırlar. AFA bu faktörleşme yoluyla ortaya çıkan grupların belirlenmesinde kullanılır (Green&Salkind, 2005). Böylece maddelerin ayrı ayrı incelenmesi yerine belli faktörler etrafında toplanması yoluyla, araştırma sonuçlarının daha kolay analiz edilmesi sağlanır. Aşağıdaki durumların her birinde ölçme aracının yapı geçerliğini test ederken AFA'ya başvurulur.

- Yeni bir ölçme aracının geliştirilmesi
- Var olan ölçme araçlarının yeniden düzenlenmesi
- Yabancı bir dildeki ölçeğin adaptasyonu

Frankel,Wallen&Hyun (2012) ölçme araçlarının güvenirlüklerinin test edilmesinde Cronbach Alpha katsayısının kullanılabileceğini ve katsayının 0.70 ve üzeri olmasının ölçeğin güvenilirliğinin bir göstergesi olduğunu belirtmişlerdir.

3. BULGULAR

Bu bölümde, yapı geçerliği ve güvenirlük kapsamında yapılan test sonuçları verilmiştir. “Faktörlerin Belirlenmesi” başlığında SPSS yoluyla yapılan faktör analizi sonuçları, “Güvenirlük” başlığı altında ise hem alt faktörlerin hem de tüm ölçeğin geçerlik katsayıları sonuçları bulunmaktadır.

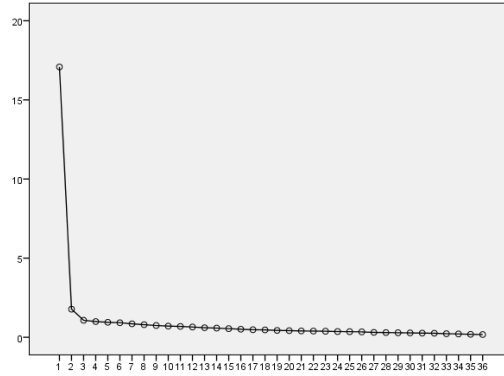
3.1. Faktörlerin Belirlenmesi

Katılımcılardan gelen 361 geçerli anket kâğıdındaki bilgiler SPSS 20.0 istatistik yazılımına kodlanmıştır. Faktörleşmenin belirlenmesi için En Çok Olabilirlik (*Maximum Likelihood*) yöntemi kullanılarak faktör sayısı belirlenmeye

çalışılmıştır. İlk analizde faktörleşmenin test edilebilmesi için gerekli olan iki varsayım test edilmiştir: küreselliğin incelendiği Barlett's testi ve örneklem yeterlik ölçüsü olarak Kaiser-Mayer-Olkin (KMO) katsayısı. Varsayımların sağlanması için KMO değeri 0.60'dan yüksek olması ve Barlett's testinin anlamlı çıkması gerekmektedir (Field, 2005; Tabachnick&Fidell, 2007). Analiz sonucunda hem KMO değeri (0.97) hem de Barlett's testi sonucu, $\chi^2(630)=7780.20$, $p<.000$, verilerin faktörleşme için uygun olduğunu göstermiştir.

İlk faktör analizi sonucunda özdeğere göre (*eigen-value*>1) üç faktörlü yapı oluşmuştur. Yamaç birikinti (*screeplot*) grafiğine (Şekil 2) göre de bu üç faktörlü yapı doğrulanmaktadır. Üçüncü maddeden sonra eğimin düzleştiği söylenebilir. İlk analiz sonucunda elde edilen üç faktörlü yapı toplam varyansın 55.37%'sini açıklamaktadır.

Ölçekteki üç faktörlü yapı belirlendikten sonra maddelerin faktörlere dağılımını incelemek amacıyla *En Çok Olabilirlik* yöntemiyle birlikte *Varimax* döndürme tekniği kullanılmıştır. Döndürülmüş bileşenler matrisi (*Rotated Component Matrix*) incelendiğinde ise Madde 10, Madde 11, Madde 12, Madde 13, Madde 22, Madde 23, Madde 24, Madde 26, Madde 28, Madde 31 olmak üzere toplam 10 maddenin binişik olduğu, iki veya daha fazla faktör yükleri arasındaki farkın 0.1'den daha düşük çıktığı tespit edilmiştir. Dolayısıyla bu maddeler analizden çıkarılarak kalan 26 maddenin *Varimax* döndürme tekniği kullanılarak tekrardan faktör yükleri belirlenmiştir. Son analiz sonucunda binişik maddelere veya düşük faktör yüklü maddelere rastlanılmadığı için analiz sonlandırılmıştır.

Şekil 2. Yamaç birikinti grafiği (*ScreePlot*)

Özetle 36 maddelik havuzdan 10 madde silindikten sonra 26 maddeden oluşan üç faktörlü yapı ile faktör analizi tekrardan çalıştırılmış ve bu yapının toplam varyansın 56.57%'sini açıkladığı belirlenmiştir. Birinci faktör toplam

varyansın 46.84%'ünü, ikinci faktör 5.84%'ünü ve son olarak üçüncü faktörün ise 3.89%'unu açıkladığı belirlenmiştir. (Tablo 2)

Tablo 2: Özdeğer ve Toplam Varyans değerleri tablosu

Faktör	Özdeğer	Toplam varyans yüzdesi	Kümülatif %	Özdeğer	Toplam varyans yüzdesi	Kümülatif %
1	12,18	46,84	46,84	5,24	20,17	20,17
2	1,52	5,84	52,68	4,81	18,51	38,68
3	1,01	3,89	56,57	3,26	12,55	51,23

Not: Ayırma Yöntemi: En Çok Olabilirlik, Döndürme Yöntemi: Varimax

Faktör analizi sonucunda Farklılaştırılmış Öğretim (FÖÖ) Ölçeği 3 alt boyuta ayrılmıştır. İlk boyuttaki maddeler incelendiğinde öğretmenin materyal geliştirme, kazanımları belirleme ve etkinlik oluşturma yeterlikleriyle ilgili maddelere rastlanmıştır (Tablo 4). Bu yeterliklerin hepsi de dersin planlama aşamasında kullanılması gerektiği için bu boyut “Planlama” olarak adlandırılmıştır. Planlama boyutundaki maddelerin faktör yükleri 0.49 ile 0.77 aralığında değişiklik göstermektedir. Büyüköztürk(2002)'e göre bu boyuttaki 10 maddenin yüklerinin orta ve yüksek büyüklüktedir. Bu boyuttaki maddelerin ortalaması $X=4.15$ ve standart sapması 0.68 olarak hesaplanmıştır (Tablo 3).

Tablo 3: Ölçeğin alt boyutlarının betimsel istatistikleri

Faktörler	N	X	s	Madde Sayısı
Planlama	361	4.15	0.68	10
Uygulama	361	4.06	0.63	11
Değerlendirme	361	4.13	0.73	5
Toplam	361	4.11	0.62	26

İkinci boyuttaki maddeler incelendiğinde ise çeşitli öğretim yöntemlerinin, materyal ve etkinliklerin sınıf içi uygulamalarına dönük ifadeler içerdikleri saptandığından “Uygulama” olarak adlandırılmıştır (Tablo 4). Uygulama boyutundaki maddelerin faktör yükleri 0.43 ile 0.61 aralığında değişiklik göstermektedir. Bu boyuttaki 11 maddenin yüklerinin orta büyüklükte olduğu söylenebilir (Büyüköztürk, 2002). Bu boyuttaki maddelerin ortalaması $X=4.06$ ve standart sapması $s=0.63$ olarak hesaplanmıştır (Tablo 3).

Son boyuttaki maddeler öğretmenin öğrencileri değerlendirme konusundaki yeterliklerini içerdiğinden bu boyut “Değerlendirme” olarak adlandırılmıştır (Tablo 4). Değerlendirme boyutundaki maddelerin faktör yükleri 0.43 ile 0.69 aralığında değişiklik göstermektedir. Bu boyuttaki 5 maddenin yüklerinin orta ve yüksek büyüklükte olduğu söylenebilir (Büyüköztürk, 2002). Bu boyuttaki maddelerin ortalaması $X=4.13$ ve standart sapması $s=0.73$ olarak hesaplanmıştır. Ölçeğin tüm maddelerinin ortalamasına bakıldığında ise $X=4.11$ ve $s=0.62$ olduğu görülmüştür (Tablo 3).

Farklılaştırılmış öğretim öz-yeterlik ölçeğinden alınabilecek en yüksek puan 130 iken en düşük puan 26 olarak hesaplanmıştır. Ölçekte ters madde olmadığı için dönüşüm hesaplaması yapılmasına gerek yoktur. Katılımcıların maddelere verdikleri düşük puanlar düşük öz-yeterlik seviyesine, yüksek puanlar ise yüksek öz-yeterlik seviyesine sahip olduklarını göstermektedir. Öğretmen adaylarının öz-yeterlik seviyelerinin belirlenmesinde Tablo 5' den faydalanılabilir. En yüksek puan ile en düşük puan farkının 5 farklı kategoriye eşit bir biçimde dağıtılması ile her bir aralıktaki maksimum ve minimum puan arası fark 0.80 olarak hesaplanmıştır.

Tablo 4: Farklılaştırılmış Öğretim Öz-Yeterlik Ölçeği Döndürülmüş Faktör Yük Değerleri Maddeler

		Döndürülmüş Faktör Yük Değerleri		
		Planlama	Uygulama	Değerlendirme
1-	M02: Derste hızlı/yavaş öğrenen öğrenciler için farklı seviyelerde çalışma yaprağı oluşturabilirim.	0,77		
2-	M03: Farklı seviyedeki öğrenciler için seviyelerine uygun kaynaklar hazırlayabilirim.	0,76		
3-	M01: Öğretim programındaki kazanımları farklı öğrenci seviyelerine uygun hale getirebilirim.	0,66		
4-	M04: Programdaki kazanımları farklı zorluk düzeyinde konulara ayırabilirim.	0,64		
5-	M05: Öğrencilerin ilgilerine göre sözel, görsel ve görsel-işitsel kaynaklar hazırlayabilirim.	0,62		
6-	M08: Ön bilgileri farklı olan öğrenciler için farklı seviyelerde kaynak oluşturabilirim.	0,61		
7-	M14: Derste kullanacağım etkinlikleri öğrenci ilgilerine göre hazırlayabilirim.	0,55		
8-	M06: Kaynak hazırlarken öğrencilerin farklı sosyo-kültürel özelliklerini dikkate alabilirim.	0,50		
9-	M07: Ders konularını öğrencilerin ilgi duydukları alanlara göre farklılaştırabilirim.	0,50		
10-	M09: Öğrencilerin özelliklerini dikkate alarak farklılaştırılmış ders planı hazırlayabilirim.	0,49		
11-	M30: Derste öğrencilerin hazırbulunuşluk, yetenek, ilgi ve sosyo-kültürel özelliklerine göre farklı öğrenme ürünleri oluşturmalarını sağlayabilirim.		0,61	

12-	M19: Sınıf düzenini öğrencilerin bireysel ihtiyaçlarına göre oluşturabilirim.	0,58
13-	M20: Sınıfta farklı öğrenme stiline sahip öğrencilere yönelik öğrenme istasyonları oluşturabilirim.	0,57
14-	M17: Öğrencilerin öğrenme hızlarına göre ders süresini esnek kullanabilirim.	0,56
15-	M21: Farklı seviyelerdeki öğrencilere ihtiyaçları kadar destek sağlayabilirim.	0,56
16-	M29: Öğretimim sırasında öğrencilerin hazırbuluşluklarını, yeteneklerini, ilgilerini ve sosyokültürel özelliklerini tespit etmek için gerekli araçları işe koşabilirim.	0,54
17-	M27: Öğrencilerin hazırbuluşluk düzeylerine göre öğretimimi düzenleyebilirim.	0,54
18-	M16: Dersin amacına uygun olarak sınıfı homojen, heterojen, rastgele veya öğrenci ilgi alanlarına göre küçük gruplara ayırarak ders işleyebilirim.	0,51
19-	M15: Daha hızlı/yavaş öğrenen öğrencilere ihtiyaçlarına yönelik farklı öğrenme ortamları hazırlayabilirim.	0,50
20-	M25: Ders sürecinde bireysel çalışma etkinliklerini etkili şekilde uygulayabilirim.	0,44
21-	M18: Hızlı öğrenen öğrencilere daha çok şey öğretmek üzere uygulama yapabilirim.	0,43
22-	M34: Öğrencilerin seviyelerine göre farklı değerlendirme yöntemleri kullanabilirim.	0,69
23-	M33: Ders sonunda öğrencilerin ders içinde öğrendiklerini ölçecek farklı araçlar kullanabilirim.	0,68
24-	M35: Yazılı ve test sınavlarında soruları hızlı/yavaş öğrenen veya öğrenme stili bakımından farklı öğrenci özelliklerine göre farklılaştırabilirim.	0,60
25-	M36: Öğretim sürecinde akran ve öz değerlendirmeyi etkili bir şekilde kullanabilirim.	0,57
26-	M32: Farklı özellikteki öğrencilere ihtiyaçlarına göre dönüt sağlayabilirim.	0,43

Tablo 5: Öğretmen adaylarının farklılaştırılmış öğretime yönelik ne derecede yeterli gördüklerine dair ölçek puan aralıkları

Öz-yeterlik düzeyi	Puan Aralığı	
	Madde Puan Aralığı	Ölçek Toplam Puan Aralığı
Kesinlikle Katılmıyorum	1.00 – 1.80	26.00 – 46.80
Katılmıyorum	1.81 – 2.60	46.81 – 67.60
Ne Katılıyorum Ne Katılmıyorum	2.61 – 3.40	67.61 – 88.40
Katılıyorum	3.41 – 4.20	88.41 – 109.20
Kesinlikle Katılıyorum	4.21 – 5.00	109.21 – 130.00

3.2. Güvenirlik

Ölçeğin alt boyutlarının güvenirlilik testi için iç tutarlılık yöntemi ile Cronbach Alpha katsayısı hesaplanmıştır. Birinci alt boyutta (Planlama) güvenirlilik katsayısı 0.91, İkinci alt boyutta (Uygulama) güvenirlilik katsayısı 0.90, üçüncü alt boyutta (Değerlendirme) güvenirlilik katsayısı 0.87 olarak hesaplanmıştır (Tablo 6).

Tablo 6: Farklılaştırılmış öğretim öz-yeterlik ölçeği güvenirlilik katsayıları

Faktörler	Cronbach Alpha	Madde Sayısı
Planlama	0,91	10
Uygulama	0,90	11
Değerlendirme	0,87	5
Toplam	0.95	26

Ölçeğin bütün maddelerinin toplam güvenirlilik katsayısı ise 0.95 olarak hesaplanmıştır. Bu doğrultuda ölçeğin bütününde ve alt boyutlarında güvenilir olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

4. TARTIŞMA VE SONUÇ

Bu çalışmada farklılaştırılmış öğretime yönelik öz-yeterlik seviyelerinin belirlenebilmesi amacıyla 36 maddeden oluşan bir soru havuzu 361 katılımcı tarafından doldurulmuştur. KMO değeri ve Barlett's testi sonucu hesaplandığında maddelerin faktörleşmeye uygun olduğu görülmüştür. Binişik maddelerin çıkarılması sonrasında kalan 26 maddenin planlama, uygulama ve değerlendirme olmak üzere üç boyutta toplandığı belirlenmiştir. Planlama boyutunda 0.49 ile 0.77 aralığında faktör yüklerine sahip 10 maddenin, uygulama boyutunda 0.43 ile 0.61 aralığında faktör yüklerine sahip 11 maddenin ve son olarak değerlendirme boyutunda 0.43 ile 0.69 aralığında faktör yüklerine sahip 5 maddenin yüklendikleri tespit edilmiştir. Bu üç boyutlu yapı, toplam varyansın %56.57'sini açıklamaktadır. Güvenirlilik katsayıları ise planlama, uygulama, değerlendirme alt boyutlarında ve totalde sırasıyla 0.91, 0.90, 0.87 ve 0.95 çıktığı belirlenmiştir. Bu istatistiklere bakıldığında psikometrik özelliklerinin yeterli olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Farklılaştırılmış öğretimle ilgili alanyazın incelendiğinde akademik başarıya, okul kültürüne, bilişüstü ve dil becerilerine olan etkileri ve öğretmen görüşlerine yönelik çalışmalar (Karadağ, 2010; Santangelo&Tomlinson, 2009; 2012; Yabaş&Altun, 2009) yer almakta iken bu alandaki çalışmalara hizmet edecek ölçek çalışmalarına çok fazla rastlanılmamaktadır. Ancak farklılaştırılmış öğretim bağlamında ve özellikle üstün yetenekli öğrencilerin sınıf içi performansı ve etkileşimine odaklanan çeşitli sınıf gözlem ölçek çalışmaları gerçekleştirilmiştir (Cassady vd., 2010; Van Tassel-Baska, Quek& Feng, 2006).

Araştırmacılar tarafından geliştirilen ölçek öğretmen adaylarının farklılaştırılmış öğretime yönelik öz-yeterliklerini planlama, uygulama ve değerlendirme boyutlarında ölçtüğü geçerlik ve güvenirlilik test sonuçlarıyla

kanıtlanmıştır. Benzer bir çalışmada, Özdemir (2008) sınıf öğretmeni adaylarının öğretim süreçlerine ilişkin öz yeterliklerini ölçmek için hazırladığı ölçekte benzer şekilde üç faktörlü yapı oluşmuştur. Faktör yüklerinin 0.43 ile 0.75 arasında değiştiği 8 maddeden oluşan ilk boyut planlama olarak adlandırılmıştır. Uygulama olarak adlandırılan boyutta ise faktör yükleri 0.32 ile 0.71 aralığında değişmekte olan 19 madde bulunmaktadır. Son olarak değerlendirme boyutunda ise faktör yükleri 0.31 ile 0.63 arasında değişen 13 madde bulunmaktadır.

Roy, Guay ve Valois (2013) farklılaştırılmış öğretime yönelik ölçek geliştirmek amacıyla hazırladıkları 25 maddelik soru havuzunu 125 sınıf öğretmenine uygulamışlardır. Geçerlik çalışmaları sonucunda 13 madde atılarak 12 maddelik iki boyutlu yapı oluşturmuşlardır. 8 madde “öğretimsel uyarlamalar” boyutunda toplanırken, kalan dört madde ise “akademik izlemenin değerlendirilmesi” boyutunda toplanmışlardır. “Öğretimsel uyarlamalar” boyutundaki maddeler incelendiğinde mevcut çalışmadaki ilk iki boyuttaki (planlama ve uygulama) maddelerle ve “akademik izlemenin değerlendirilmesi” boyutundaki maddeler incelendiğinde ise son boyuttaki (değerlendirme) maddelerle ilişki gösterdikleri belirlenmiştir.

Mevcut çalışmadaki ölçek ile alanyazında benzer amaca yönelik geliştirilen ölçekler arasında ilişki bulunması, bu ölçeğin eğitsel araştırmalarda kullanmaya uygun olduğunu göstermektedir. Hazırlanan ölçek farklılaştırılmış eğitim kapsamında işlenen konuların, bu konudaki seminerlerin veya eğitim fakültelerinde aldıkları eğitimin öğretmen adaylarının öz yeterliğine etkisini ölçmek amacıyla kullanılabilir. Çalışmaların başlangıcında ön-test olarak öğrencilerin bu konudaki hazırlanmışlıklarını ölçülebilir. Son-test yoluyla da uygulanan etkinliklerin öz yeterlikleri üzerindeki etkisi incelenebilir. Bunun yanında farklı değişkenlerin öğretmen adaylarının farklılaştırılmış öğretim öz yeterlik algılarına etkisi incelenirken tarama araştırma deseninde ölçek kullanılabilir.

İleriki çalışmalarda bu ölçeğin öğreten adayları ile Doğrulayıcı Faktör Analizi (DFA) yapılabilir ve geçerlik derecesi artırılabilir düşünlümlenmektedir. Bunun yanında görev yapmakta olan öğretmenler için kullanılıp kullanılmayacağını belirlemek amacıyla ölçme değışmezliği test edilebilir.

Ölçme aracının sınırlılıkları, ölçek geliştirilmesi sırasındaki örneklemin uygun örnekleme metoduyla sadece Erciyes Üniversitesi Eğitim Fakültesi öğrencilerinden seçilmesi ve doğrulayıcı faktör analizinin yapılmaması şeklinde sıralanabilir.

KAYNAKÇA

Akhtar, M. (2008). What is self-efficacy? Bandura's 4 sources of efficacy beliefs. *Positive Psychology UK*. Erişim adresi(15.09.2018): <http://positivepsychology.org.uk/self-efficacy-definition-bandura-meaning/>

- Aktekin, S. (Ed.) (2017). *Sınıfında yabancı uyruklu öğrenci bulunan öğretmenler için el kitabı* (Yazarlar Öztürk, M., Cengiz, Ş. T., Köksal, H., & İrez, S.). Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı.
- Bandura, A. (1977). *Social learning theory*. New York, NY: General Learning Press.
- Bandura, A. (2006). Guide for constructing self-efficacy scales. In Pajares, F., & Urdan, T. (Eds.) *Self-efficacy beliefs of adolescents*, (pp. 307-337). Connecticut, USA: Information Age Publishing.
- Bligh, D. (1998). *What's the use of lectures* (5th Ed.). Exeter: Intellect.
- Büyüköztürk, Ş., KılıçÇakmak, E., ErkanAkgün, Ö., Karadeniz, Ş., Demirel, F. (2012). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*, Ankara: Pegem.
- Cassady, J. C., Neumeister, K. L. S., Adams, C. M., Cross, T. L., Dixon, F. A., & Pierce, R. L. (2004). The differentiated classroom observation scale. *Roeper Review*, 26(3), 139-146.
- Demir, S., & Gürol, M. (2017). Farklılaştırılmış öğretim yöntemlerinin öğrencilerin akademik başarı puanlarına, öğrenme yaklaşımlarına ve öğrenmenin kalıcılığına etkisi. *Electronic Turkish Studies*, 12(14), 121-136.
- Dixon, F. A., Yssel, N., McConnell, J. M., & Hardin, T. (2014). Differentiated instruction, professional development, and teacher efficacy. *Journal for the Education of the Gifted*, 37(2), 111-127.
- Fraenkel, J. R., Wallen, N. E., & Hyun, H. H. (2012). *How to design and evaluate research in education* (8th ed.). New York: McGraw-Hill.
- Field, A. (2005). *Discovering statistics using SPSS*. London: Sage.
- Gibbs, G. (2013). *Lectures don't work, but we keep using them*, (21.02.2017). Retrieved from: <https://www.timeshighereducation.com/news/lectures-dont-work-but-we-keep-using-them/2009141.article>
- Green, S. B., & Salkind, N. J. (2005). *Using SPSS for Windows and Macintosh: analysing and understanding data*. Upper Saddle River, NJ: Pearson/Prentice Hall.
- Karadağ, R. (2010). *İlköğretim Türkçe dersinde farklılaştırılmış öğretim yaklaşımının uygulanması: Bir eylem araştırması* (doktora tezi). Anadolu Üniversitesi, Eskişehir.
- Koeze, P. A. (2007). *Differentiated instruction: The effect on student achievement in an elementary school* (doctoral dissertation). Eastern Michigan University, Ypsilanti, USA.
- MEB (2016). Suriyeli çocukların Türk Eğitim Sistemine entegrasyonunun desteklenmesi projesi. Erişim adresi (01.10.2018): <https://pictes.meb.gov.tr/izleme>,

- MEB (2017). *Öğretmenlik mesleği genel yeterlikleri*. Ankara: Öğretmen Yetiştirme ve Geliştirme Genel Müdürlüğü.
- MEB (2018). Kapsayıcı eğitim projesi. Erişim adresi(30.08.2018): <http://oygm.meb.gov.tr/www/kapsayici-egitim-projesi-inclusive-education/icerik/679>.
- McBride, B. (2004). Data-driven instructional methods: "One-strategy-fits-all" doesn't work in real classrooms. *T.H.E Journal*, 31(11), 38-40.
- McCoy, J. D., & Ketterlin-Geller, L. R. (2004). Rethinking instructional delivery for diverse student populations. *Intervention in School and Clinic*, 40(2), 88-95.
- McQuarrie, L., McRae, P., & Stack-Cutler, H. (2008). *Differentiated instruction provincial research review*. Edmonton: Alberta Initiative for School Improvement.
- Pham, H. L. (2012). Differentiated instruction and the need to integrate teaching and practice. *Journal of College Teaching & Learning*, 9(1), 13-20.
- Rock, M., Gregg, M., Ellis, E., & Gable, R. A. (2008). REACH: A framework for differentiating classroom instruction. *Preventing School Failure*, 52(2), 31-47.
- Rose, T. (2017). *Ortalamanın sonu. Aynı olmaya değer veren bir dünyada başarılı olmanın yolu*(Çeviren: Tufan Göbekçin). İstanbul: Paloma Yayınevi.
- Roy, A., Guay, F., & Valois, P. (2013). Teaching to address diverse learning needs: Development and validation of a Differentiated Instruction Scale. *International Journal of Inclusive Education*, 17(11), 1186-1204.
- Özdemir, S. M. (2008). Sınıf Öğretmeni adaylarının öğretim sürecine ilişkin özyeterlik inançlarının çeşitli değişkenler açısından incelenmesi, *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 54, 277-306.
- Öztürk, M., & Mutlu, N. (2017). Sosyal bilgiler ve tarih derslerinde farklılaştırılmış öğretime yönelik öğretmen algıları ve uygulamaları. *Trakya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 7(2). 379-402.
- Santangelo, T., Tomlinson, C. A. (2009). The Application of Differentiated Instruction in Postsecondary Environments: Benefits, Challenges, and Future Directions, *International Journal of Teaching and Learning in Higher Education*, 20(3), 307-323.
- Santangelo, T., & Tomlinson, C. A. (2012). Teacher educators' perceptions and use of differentiated instruction practices: an exploratory investigation, *Action in Teacher Education*, 34(4), 309-327.
- Skaalvik, E. M., & Skaalvik, S. (2007). Dimensions of teacher self-efficacy and relations with strain factors, perceived collective teacher efficacy, and teacher burnout. *Journal of Educational Psychology*, 99, 611-625.

- Tabachnick, B. G., & Fidell, L. S. (2007). *Using multivariate statistics*. Boston: Pearson/Allyn & Bacon.
- Tieso, C. (2005). The effects of grouping practices and curricular adjustments on achievement. *Journal for the Education of the Gifted*, 29(1), 60–89.
- Tomlinson, C. A., & Jarvis, J. (2009). Differentiation: Making curriculum work for all students through responsive planning and instruction. In J. S. Renzulli, E. J. Gubbins, K. S. McMillen, R. D. Eckert, & C. A. Little (Eds.), *Systems and models for developing programs for the gifted and talented* (pp. 599–628). Storrs, CT: Creative Learning Press.
- Tschannen-Moran, M., & Woolfolk Hoy, A. (2001). Teacher-efficacy: Capturing an elusive construct. *Teaching and Teacher Education*, 17, 783–805.
- Van Tassel-Baska, J., Quek, C., & Feng, A. X. (2006). The development and use of a structured teacher observation scale to assess differentiated best practice. *Roeper Review*, 29(2), 84–92. doi:10.1080/02783190709554391
- Wertheim, C., & Leyser, Y. (2002). Efficacy beliefs, background variables, and differentiated instruction of Israeli prospective teachers. *The Journal of Educational Research*, 96(1), 54-63.
- Westberg, K. L., Archambault, F., Dobyns, S. M., & Salvin, T. (1993). The classroom practices observation study. *Journal for the Education of the Gifted*, 16, 120-146.
- Yabaş, D., & Altun, S. (2009). Farklılaştırılmış öğretim tasarımının öğrencilerin özyeterlik algıları, bilişüstü becerileri ve akademik başarılarına etkisinin incelenmesi. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 37, 201-214.

**TÜRKİYE'DE DÖVİZ KURUNDAN FİYATLARA GEÇİŞKENLİK
ETKİSİ: HATEMİ-J ASİMETRİK NEDENSELLİK TESTİ***

*EXCHANGE RATE PASS-THROUGH IN TURKEY: HATEMİ-J
ASYMMETRIC CAUSALITY TEST*

Muhammed YETİM**, Rahmi YAMAK***

*Geliş Tarihi:03.10.2018
(Received)*

*Kabul Tarihi:02.04.2019
(Accepted)*

ÖZ: Küreselleşme ile birlikte, ülkeler arasındaki ticari engellerin ortadan kalkması sonucunda, döviz kurlarında meydana gelen değişimler ulusal ekonomiler üzerindeki etkisini daha da arttırmıştır. Döviz kurlarındaki dalgalanmaların, ulusal ekonomiler üzerindeki etkilerinden bir tanesi de enflasyon üzerinde görülmektedir. Literatürde, döviz kurundan fiyatlara geçişkenlik etkisinin belirlenmesine yönelik çok sayıda ampirik çalışma bulunmaktadır. Sözkonusu çalışmalar, kullandıkları nedensellik testleri kapsamında, değişkenlerde meydana gelen pozitif ve negatif şok etkilerinin aynı olduğunu kabul etmektedir. Bu çalışmayı literatürdeki diğer nedensellik çalışmalardan ayıran fark, değişkenlerde meydana gelen pozitif ve negatif şokları birbirinden ayırarak, sözkonusu şoklar arasındaki nedenselliğin incelenmiş olmasıdır. Mevcut çalışmada, Türkiye’de döviz kurundan fiyatlara geçişkenlik etkisi Hatemi-J (2012) asimetrik nedensellik testi yardımıyla incelenmiş olup, test sonucunda; %5 anlamlılık seviyesinde, pozitif USD bileşeninden pozitif TÜFE bileşenine doğru, pozitif EURO bileşeninden pozitif TÜFE bileşenine doğru ve ayrıca pozitif EURO bileşeninden pozitif USD bileşenine tek yönlü asimetrik nedensellik ilişkileri tespit edilmiştir. Ayrıca, Hatemi-J asimetrik nedensellik testinden elde edilen sonuçlarla karşılaştırma yapmak amacıyla, Toda-Yamamoto nedensellik testi de kullanılmıştır. Toda-Yamamoto nedensellik testinden elde edilen bulgulara göre, Türkiye’de döviz kurundan fiyatlara geçişkenlik etkisinin olmadığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Döviz Kuru, Geçişkenlik, Asimetrik Nedensellik Testi.

ABSTRACT: Along with globalization, as trade barriers among countries have been removed, changes in exchange rates have further increased the impact on the domestic economies. One of the effects of movements in exchange rates appears in inflation rate. In the literature, there are many empirical studies which have investigated the pass-through effects of the exchange rate on domestic prices. The causality tests used within the scope of the studies assume that the effects of the positive and negative shocks occurring in the

* Bu çalışma, birinci yazarın “Döviz Kurları ile Tüketici Fiyat Endeksi Arasındaki Geçişkenlik Etkisi: Türkiye Örneği” başlıklı doktora tez çalışmasından derlenerek hazırlanmıştır.

** Dr., Şekerbank T.A.Ş., muhammed.yetim@sekerbank.com.tr,
ORCID: 0000-0003-4082-4496

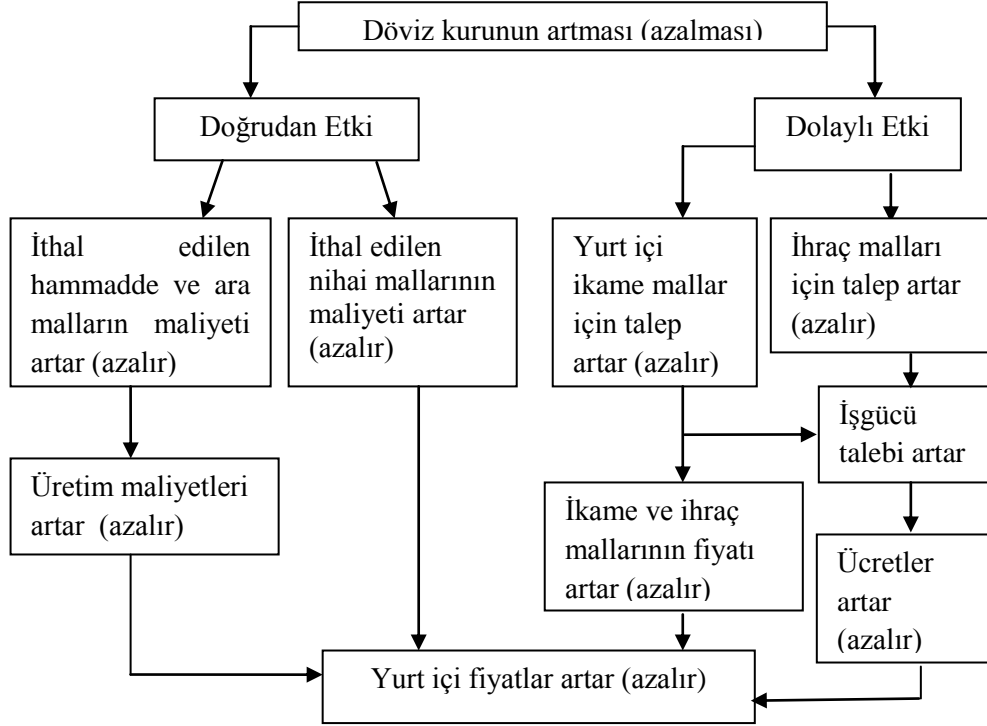
*** Prof. Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi İİBF Ekonometri Bölümü, yamak@ktu.edu.tr,
ORCID: 0000-0002-2604-1797.

variables are the same. The difference distinguishing this study from the other in the literature is that the current study investigates the possible causality among the shocks by separating the positive and negative shocks of the given variable. In this study, Hatemi-J (2012) asymmetric causality test was used to investigate the exchange rate pass-through effect on the general price level in Turkey. At the end of the test; at the 5% significance level, a one-way asymmetric causality relationship was found between the positive USD component and the positive CPI component, the positive EURO component and the positive CPI component and also the positive EURO component and the positive USD component. Moreover, Toda-Yamamoto causality test has been utilized in order to compare with the results from Hatemi-J asymmetric causality test. According to findings of Toda-Yamamoto causality test, there is no exchange rate pass-through to prices effect in Turkey.

Key Words: Exchange Rate, Pass-Through, Asymmetric Causality Test.

1. GİRİŞ

Sabit döviz kuru sistemine dayalı olan Bretton Woods sisteminin 1973 senesinde çökmesinin ardından, birçok ülke, sabit döviz kuru sistemi uygulamasını bırakarak, dalgalı döviz kuru sistemini uygulamaya başlamıştır. Bu duruma ilave olarak, zaman içerisinde, ülkeler arasındaki ticari ilişkilerin artması sonucunda, döviz kurları, ticarete konu olan malların fiyatlarında ve yurt içi fiyatlar üzerinde hem doğrudan, hem de dolaylı olarak belirleyici bir rol oynamaya başlamıştır. Döviz kurunda meydana gelen değişimler; ticarete konu malların fiyatları yanında, ithal ara malları ve sermaye malları ile enflasyon beklentisi üzerindeki etkisinden dolayı yurtiçi enflasyonu etkileyebilir. Yapılan ampirik çalışmaların bir çoğunda, döviz kurlarında meydana gelen değişimlerin, enflasyon üzerinde az yada çok miktarda olumsuz etki yarattığı sonucu elde edilmiştir. İktisat literatüründe, döviz kurundan fiyatlara geçişkenlik etkisi, döviz kurundaki değişmelerin, yurt içi fiyatlara yansıma hızı olarak da ifade edilebilir (Peon ve Brindis, 2014: 18; Damar, 2010: 1). Döviz kurundan fiyatlara geçişkenlik etkisi; ithalat fiyatlarına geçiş etkisi, ihracat fiyatlarına geçiş etkisi ve yurt içi fiyatlara geçiş etkisi olmak üzere üç farklı şekilde ele alınmaktadır (Akat ve Yazgan, 2012: 6; Rincon vd., 2005: 3). Döviz kuru geçişkenlik etkisinin normal koşullarda 0 ila 1 arasında olması beklenmektedir. Döviz kurunda meydana gelen %1'lik bir değişim, ithalat ve ihracat fiyatlarında aynı yönde %1'lik bir değişim meydana getiriyorsa, döviz kurundan fiyatlara tam geçişkenlik etkisi olduğu, fiyatları bu değişimden daha az etkiliyorsa kısmi geçişkenlik etkisi olduğu, hiç etkilemiyorsa geçişkenlik etkisinin olmadığı ifade edilir (Cheikh, 2013: 4; Cigan vd., 2008: 2).

Şekil 1: Döviz Kurundan Fiyatlara Geçiş Etkisinin Aktarım Mekanizması

Kaynak: McFarline, Lavern (2002), "Consumer Price Inflation And Exchange Rate Pass-Through in Jamaica, Research Services Department Research and Economic Programming Division Bank of Jamaica, http://www.boj.org.jm/uploads/pdf/papers_pamphlets/papers_pamphlets_consumer_price_inflation_and_exchange_rate_pass-through_in_jamaica.pdf, Erişim Tarihi: 17.01.2016.

Şekil 1'e göre; döviz kurlarındaki dalgalanmalar, yurtiçi fiyatları doğrudan etki ve dolaylı etki olmak üzere iki farklı koldan etkilemektedir. Döviz kurunda meydana gelen artış, ithal malların fiyatlarını doğrudan etkileyeceğinden, bu durum üretim veya satış fiyatlarındaki artış yoluyla yurtiçi fiyatların yükselmesine neden olacaktır. Böylece döviz kurlarındaki dalgalanmalar, yurtiçi fiyatları doğrudan etkileyecektir. Dolaylı etki ise toplam talep kanalı olarak ifade edilmektedir. Döviz kurunda meydana gelen artış, yurtiçi malları, yabancı ülkelerdeki tüketiciler için daha ucuz ve cazip hale getirecek, bu durum ise yurtiçi mallarına olan toplam talepte artış meydana gelecektir. Yurtiçi mallara olan talep, malların fiyatlarında ve işçi ücretlerindeki artış yoluyla, yurtiçi fiyatların yükselmesine neden olacaktır.

Literatürde, döviz kurundan fiyatlara geçişkenlik etkisini çeşitli yöntemlerle inceleyen birçok çalışma bulunmaktadır. Bu doğrultuda, yapılan nedensellik analizi

çalışmalarında simetrik nedensellik analizlerinin kullanıldığı tespit edilmiştir (Hatemi-J, 2012: 448). Simetrik nedensellik testleri, değişkenlerde meydana gelen pozitif ve negatif şokların etkilerinin aynı olduğunu kabul ederek, değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisini araştırmaktadır. Diğer taraftan, finansal piyasalardaki asimetrik bilginin varlığı ve piyasadaki katılımcıların farklı yapılara sahip olmaları durumunda, eşit büyüklükteki negatif ve pozitif şoklara benzer tepkiler vermemeleri sebebiyle, simetrik nedensellik testlerinden elde edilen sonuçlar yanıltıcı olabilir. Bu çalışmayı mevcut literatürden farklı kılan nokta, değişkenlerde meydana gelen pozitif ve negatif şokları dikkate alan Hatemi-J asimetrik nedensellik testinin kullanılmış olmasıdır. Hatemi-J asimetrik nedensellik testi, değişkenlerde meydana gelen negatif ve pozitif şokların etkilerinin birbirinden farklı olacağı esasına dayanmaktadır. Hatemi-J asimetrik nedensellik testinde, değişkenlerde meydana gelen negatif ve pozitif şoklar kümülatif olarak birbirinden ayırt edilerek, bu şoklar arasındaki nedensellik ilişkisi test edilmektedir.

Bu çalışmadaki amaç; Türkiye’de döviz kurundan fiyatlara geçişkenlik etkisinin Hatemi-J asimetrik nedensellik testi yardımıyla incelenmesidir. Çalışma, 2002 Ocak – 2016 Aralık dönemini kapsamakta olup, çalışma kapsamında; tüketici fiyat endeksi (TÜFE), Amerikan Doları (USD) ve Avrupa Para Birimi (EURO) değişkenleri kullanılmıştır. Çalışma dört bölümden oluşmakta olup, birinci bölümde; konuya ilişkin teorik alt yapı ele alınmış, ikinci bölümde konuyla ilgili yapılan bazı ampirik literatüre yer verilmiş, üçüncü bölümde ekonometrik yöntem tanıtılmış olup, dördüncü bölümde elde edilen ampirik sonuçlar verilmiştir.

2. LİTERATÜR

Döviz kuru geçişkenlik etkisinin belirlenmesine yönelik yapılan ampirik çalışmalarda kullanılan değişkenlerin farklı seçilmesi, çalışmaların yapıldığı dönem aralıklarının farklı olması, çalışmaların yapıldığı ülkelerde uygulanan para politikalarının farklı olması v.b. gibi nedenlere bağlı olarak, ampirik çalışmalardan elde edilen sonuçlarda birtakım farklılıklar görülmektedir. Bu farklılıklara rağmen, yapılan çalışmalardaki ağırlıklı görüş, döviz kurundan fiyatlara kısmi bir geçişkenlik etkisinin olduğu yönündedir. Döviz kuru geçişkenlik etkisine ilişkin yapılan yurt içi ve yurt dışı literatür çalışmaları özet halinde aşağıda verilmiştir.

Leigh ve Rossi (2002), VAR yöntemi ile Türkiye ekonomisinde döviz kurundan fiyatlara geçişkenlik etkisini incelemişlerdir. Çalışma kapsamında; 1994 Ocak – 2002 Nisan dönemine ilişkin aylık bazda petrol fiyatı, nominal döviz kuru (USD), TÜFE ve TEFE verileri kullanılmıştır. Çalışma sonucunda; Türkiye’de döviz kurundan fiyatlara geçişkenlik etkisinin bir yılın sonunda sona erdiği, geçişkenlik etkisinin özellikle ilk dört aylık dönemde oldukça fazla hissedildiği, TEFE’ye olan geçişkenlik etkisinin, TÜFE’ye olan geçişkenlik etkisinden daha fazla olduğu tespit edilmiştir.

Kara ve Ögünç (2005), Türkiye ekonomisinde döviz kurundan ithalat fiyatlarına ve yurt içi fiyatlara geçişkenlik etkisini VAR modeli ile incelemişlerdir. Çalışma; dalgalı kur öncesi dönem (1994-2001) ve dalgalı kur sonrası dönem (2001-2004) olmak üzere iki farklı dönem için yapılmıştır. Çalışmanın sonucunda; dalgalı döviz kuru uygulamasına geçildikten, sonra döviz kurundan fiyatlara geçişkenlik etkisinde azalma ve yavaşlama meydana geldiği tespit edilmiştir. Bu durumun ise, döviz kurunda meydana gelen dalgalanmaların kalıcı olmamasından kaynaklandığı ifade edilmiştir.

Korhonen ve Wachtel (2006) çalışmalarında; Bağımsız Devletler Topluluğu ülkelerinde (Kazakistan, Gürcistan, Kırgızistan, Ermenistan, Ukrayna, Rusya ve Moldova), 1999 – 2004 dönemine ilişkin aylık verileri kullanarak, döviz kurundan yurt içi fiyatlara geçişkenlik etkisini VAR yöntemini kullanarak incelemişlerdir. Çalışma sonucunda; döviz kurundan tüketici fiyatlarına geçişkenlik etkisinin yüksek olduğu, sözkonusu etkinin 12 aydan kısa bir sürede hızlı bir şekilde ortaya çıktığı belirlenmiştir.

Şıklar ve Uslu (2007), 1994 Ocak – 2006 Aralık dönemi için Türkiye ekonomisinde, döviz kurundan ÜFE ve TÜFE'ye geçişkenlik etkisini VECM modelini kullanarak incelemişlerdir. Çalışmanın sonucunda; döviz kurundan, yurt içi fiyatlar genel seviyesine olan geçişkenliğin orta düzeyde olduğu, geçişkenlik etkisinin ÜFE üzerinde daha belirgin olduğu, döviz kuru geçişkenlik etkisinin 12 ay sürmesine rağmen, geçişkenlik etkisinin ilk 4 aylık sürede çok belirgin olduğu ve TÜFE'ye olan geçişkenlik etkisinin 2001 Şubat ayından sonra dalgalı kur sistemine geçilmesiyle birlikte oldukça zayıfladığı tespit edilmiştir.

Peker ve Görmüş (2008), VAR yöntemini kullanarak Türkiye ekonomisinde, döviz kurundan fiyatlara geçişkenlik etkisini incelemişlerdir. 1987 Ocak – 2006 Eylül dönemini kapsayan çalışmada; nominal döviz kuru, sanayi üretim endeksi, ham petrol fiyatları, para arzı, sanayi üretim endeksi ve ÜFE değişkenleri kullanılmıştır. Çalışmanın sonucunda; enflasyonda meydana gelen değişimlerin %72'lik bölümünün, döviz kurundaki değişikliklerden kaynaklandığı, bu doğrultuda, döviz kurunda meydana gelen değişimlerin, fiyatlar genel seviyesi üzerinde oldukça etkili olduğu tespit edilmiştir.

Achsani vd. (2010), 8 Asya (Endonezya, Tayland, Malezya, Filipinler, Singapur, Japonya, Çin, Güney Kore) ile 8 Avrupa Birliği (İngiltere, Fransa, Almanya, Hollanda, Belçika, Danimarka, İsveç, Norveç) ve 3 Kuzey Amerika (Amerika, Kanada, Meksika) ülkesi için, nominal ve reel döviz kuru ile enflasyon (TÜFE) arasındaki nedenselliği 1991 – 2005 döneminde, panel nedensellik testi ile araştırmıştır. Çalışmanın sonucunda; Asya ülkelerinde döviz kurlarından TÜFE'ne yönelik tek taraflı bir nedensellik olduğu, buna karşılık Avrupa Birliği ile Kuzey Amerika ülkelerinde ise, Asya ülkelerinden farklı olarak, enflasyondan döviz

kuruna yönelik tek taraflı nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Ayrıca, Avrupa Birliği ile Kuzey Amerika ülkelerinde, döviz kurunda meydana gelen dalgalanmaların enflasyona olan etkisinin Asya ülkelerine göre daha az olduğu tespit edilmiştir.

Balamurali ve Sivarajasingam (2011), Sri Lanka’da, döviz kurlarındaki değişimin, enflasyon üzerinde (TÜFE) bir değişim meydana getirip getirmediğini incelemiştir. Çalışmada 1977 – 2008 dönemini kapsayan yıllık veriler kullanılmıştır. Çalışma kapsamında; serilerin durağanlık sınamalarında ADF ve Phillips-Perron yöntemleri kullanılmış olup, ardından eşbütünleşme testi uygulanmıştır. Eşbütünleşme testi sonucunda; TÜFE ile nominal döviz kuru arasında uzun dönemde pozitif yönlü bir ilişki tespit edilmiştir. Son aşamada ise Granger nedensellik testi uygulanmış olup, döviz kurlarından, enflasyona yönelik tek taraflı bir nedensellik bulunduğu tespit edilmiştir.

Kara ve Ögünç (2012), Türkiye ekonomisinde döviz kuru sepeti (USD+EURO/2) ile ithalat fiyatlarının, çekirdek tüketici fiyatlarına (tütün, alkollü içecekler ve işlenmemiş gıda hariç TÜFE) olan geçişkenlik etkisini incelemiştir. Çalışmada; VAR yöntemi kullanılmış olup, ayrıca döviz kuru geçişkenliğinin dönemsel gelişimini zamanla değişen parametre tahmin modeli yardımıyla incelemiştir. Çalışma kapsamında; 2002 - 2011 dönemi için aylık veriler kullanılmıştır. Çalışma sonucunda; döviz kuru sepetinde ve ithalat fiyatlarında meydana gelen dalgalanmaların bir yıllık süre içerisinde çekirdek tüketici fiyatları üzerindeki etkisinin yaklaşık %15 seviyesine ulaştığı tespit edilmiştir. VAR modelinden ve TVP modelinden elde edilen sonuçlar, Kara ve Ögünç’ün 2005 yılında yapmış oldukları çalışmaya benzer şekilde, döviz kurundan çekirdek tüketici fiyatlarına olan geçişkenlik etkisinin azalmakta olduğunu teyit etmiştir.

Madesha vd. (2013), Zimbabwe’de, 1980 – 2007 yılları arasında, döviz kuru ve enflasyon arasındaki nedensellik ilişkisini incelemiştir. Veriler yıllık bazda alınmıştır. Çalışmada; öncelikle değişkenlerin durağanlık sınamaları ADF yöntemi ile yapılmış olup, daha sonra eşbütünleşme testleri uygulanmıştır. Son aşamada ise Granger nedensellik testi uygulanmıştır. Çalışmanın sonucunda; döviz kuru ve enflasyon arasında karşılıklı nedensellik bulunduğu tespit edilmiştir.

Peon ve Brindis (2014), yapısal vektör otoregresif model (SVAR) yardımıyla, enflasyon hedeflemesi politikasının resmen kabulünden sonra Meksika ekonomisi için, döviz kuru geçişkenlik etkisini incelemiştir. Çalışma kapsamında, Meksika’nın petrol ihracatçısı bir ülke olması nedeniyle, 2001 Ocak – 2013 Mart dönemine ilişkin aylık olarak petrol fiyat endeksi ve döviz kuru verileri kullanılmıştır. Çalışmanın sonucunda; Meksika’da enflasyon hedeflemesinin uygulamaya başlamasından sonra, döviz kurunun tüketici fiyatlarına geçişkenlik

etkisinin küçük fakat hızlı olduğu ve dördüncü ayın sonunda en yüksek değerine ulaştığı tespit edilmiştir.

Özdamar (2015), ARDL sınır testi ile Türkiye ekonomisinde döviz kurundan yurtiçi fiyatlara geçişkenlik etkisini araştırmıştır. Çalışma kapsamında; ÜFE, nominal döviz kuru ((USD+EURO)/2 şeklinde sepet kur alınmıştır), yurt içi para arzı dünyadaki ham petrol fiyatları ile imalat sanayi üretim endeksi değişkenlerine ilişkin 2006 Ocak – 2015 Ekim dönemi aylık veriler kullanılmıştır. Çalışmanın sonucunda; uzun dönemde, döviz kurunun ve ham petrol fiyatlarının, ÜFE üzerindeki etkisinin düşük olduğu, buna karşılık para arzının ile sanayi üretim endeksinin, ÜFE üzerinde güçlü bir etkisinin bulunduğu tespit edilmiştir.

Erdem ve Yamak (2016), Türkiye ekonomisi için, döviz kurundan fiyatlar genel düzeyine geçişkenlik etkisini doğrusal olmayan gecikmesi dağıtılmış regresyon modelleri ile incelemiştir. Çalışmada, döviz kurunun hem EURO hem de USD cinsinden, TÜFE ve ÜFE üzerindeki etkisi, süresi ve etkinin büyüklüğü Almon modeli kullanılarak tahmin edilmiştir. Çalışma kapsamında; 2003 – 2014 dönemine ilişkin aylık veriler kullanılmıştır. Çalışmanın sonucunda; döviz kurunun fiyatlar genel düzeyi üzerindeki geçişkenlik etkisinin doğrusal olmadığı, kısa dönemde, USD ve EURO'nun, ÜFE ve TÜFE üzerindeki geçişkenlik etkisinin büyüklüğünün benzer oldukları, uzun dönemde ise EURO'nun gerek ÜFE, gerekse de TÜFE üzerindeki geçişkenlik etkisinin daha büyük olduğu belirlenmiştir.

Umar ve Dahalan (2016), Brunei, Malezya ve Singapur ekonomisi için döviz kuru ve enflasyon arasındaki nedenselliği Toda-Yamamoto ve Hatemi-J asimetric nedensellik testi ile incelemiştir. Çalışma kapsamında; 1980 Ocak – 2015 Ocak dönemine ilişkin üçer aylık veriler kullanılmış olup, döviz kuru, TÜFE, faiz oranı, para arzı, GSYİH değişkenleri kullanılmıştır. Toda-Yamamoto nedensellik testi sonuçlarına göre; Brunei ve Singapur'da döviz kurundan enflasyona yönelik tek taraflı nedensellik bulunduğu, buna karşılık, Malezya'da ise döviz kurundan enflasyona yönelik çift taraflı nedensellik olduğu tespit edilmiştir. Hatemi-J asimetric nedensellik testi sonuçlarına göre ise; Brunei ve Malezya'da döviz kurundaki pozitif şoklardan enflasyondaki pozitif şoklara doğru tek yönlü, Singapur'da ise enflasyondaki negatif ve pozitif şoklardan, döviz kurundaki negatif ve pozitif şoklara yönelik çift taraflı nedensellik tespit edilmiştir.

Liu ve Chen (2017), Çin ekonomisinde 2003 – 2012 dönemi için döviz kurundan yurt içi fiyatlara geçişkenlik etkisini VECM yöntemi ile incelemiştir. Çalışma kapsamında; TÜFE, ithalat fiyat endeksi, ÜFE, nominal efektif döviz kuru, para arzı (milyon Amerikan doları), GSYİH ve toplam ithalat değişkenlerine ilişkin aylık veriler kullanılmış olup, tüm değişkenlerin logaritmaları alınmıştır. Değişkenlerin durağanlık sınamaları için ADF birim kök testi, uzun dönemli ilişkilerin tespit edilmesi için Johansen eşbütünleşme yöntemi kullanılmıştır.

Çalışmanın sonucunda; döviz kurundan yurt içi fiyatlara geçişkenlik etkisinin sınırlı seviyede olmasına rağmen, giderek yükseldiği tespit edilmiştir. Bu durumun; 2005 yılından itibaren Çin hükümeti tarafından serbest döviz kuru sisteminin uygulanmaya başlanmasının etkili olduğu ifade edilmiştir.

3. EKONOMETRİK YÖNTEM

Bu çalışmada; döviz kurundan, fiyatlara geçişkenlik etkisi Hatemi-J (2012) asimetrik nedensellik testi ile incelenmiştir. Çalışma kapsamında; enflasyon değişkeni olarak LTUFE, döviz kuru değişkeni olarak LUSD ve LEURO kullanılmış olup, değişkenler arasındaki asimetrik nedensellik analizinin yapılmasında, kısa ve uzun dönem ilişkilerin tahmin edilmesinde aşağıdaki 6 adet modelden hareket edilmiştir.

$$\text{Model 1: } LTUFE_t = \alpha_0 + \alpha_1 LEURO_t + \varepsilon_{1t}$$

$$\text{Model 2: } LTUFE_t = \alpha_0 + \alpha_1 LUSD_t + \varepsilon_{2t}$$

$$\text{Model 3: } LEURO_t = \alpha_0 + \alpha_1 LTUFE_t + \varepsilon_{3t}$$

$$\text{Model 4: } LUSD_t = \alpha_0 + \alpha_1 LTUFE_t + \varepsilon_{4t}$$

$$\text{Model 5: } LEURO_t = \alpha_0 + \alpha_1 LUSD_t + \varepsilon_{5t}$$

$$\text{Model 6: } LUSD_t = \alpha_0 + \alpha_1 LEURO_t + \varepsilon_{6t}$$

Yukarıdaki modellerde; α_0 ; sabit terimi, LTUFE; logaritması alınmış tüketici fiyat endeksini, LUSD; logaritması alınmış, USD döviz kurunu ve LEURO; logaritması alınmış EURO döviz kurunu, ε_t ; hata terimini ifade etmektedir. Modellerde kullanılan veriler, 2002 Ocak – 2016 Aralık dönemine ilişkin aylık verilerden oluşmakta olup, tüm değişkenlere ilişkin veriler TÜİK Merkezi Dağıtım Sistemi (TÜİK - MEDAS) ve TCMB EVDS'nin (Elektronik Veri Dağıtım Sistemi) web sitesinden temin edilmiştir.

Zaman serisi analizinde durağanlık oldukça önemli bir yere sahip olup, kullanılacak modellerdeki seriler durağan olmalıdır. Durağan olmayan zaman serileriyle çalışılması durumunda, sahte regresyon problemiyle karşılaşılacağından, regresyon analizinden elde edilen bulgular gerçek ilişkiyi yansıtmayacaktır (Kutlar, 2005: 252). Uygulamada, zaman serilerinin durağanlığının test edilmesinde farklı yöntemler kullanılmakta olup, bu çalışmada serilerin durağanlığının araştırılmasında ADF (Genişletilmiş Dickey Fuller - 1981) ve Kwiatkowski, Phillips, Schmidt and Shin tarafından geliştirilen KPSS (1992) birim kök testleri kullanılmıştır.

Değişkenler arasındaki nedenselliğin belirlenmesinde kullanılan geleneksel yöntem, Granger (1969) nedensellik testidir. Granger nedensellik testinde, serilerin durağan olmaları gerekmektedir birlikte, aynı seviyeden durağan olmaları

gerekmemektedir. Serileri durağan hale getirebilmek için fark alma işlemi uygulanmakta olup, söz konusu durum serilerde bilgi kaybına neden olmaktadır. Toda ve Yamamoto (TY) tarafından literatüre kazandırılan nedensellik testinde bu bilgi kaybı önlenmekte, değişkenler kaçınıcı farkı alındığında durağan olursa olsun, seviye değerleriyle analize dahil edilmektedir. TY, Granger nedenselliğini incelemek amacıyla, düzeltilmiş VAR modelin tahmin edilmesine dayanan bir yöntem geliştirmiştir. Bu yöntemde, serilerin durağanlık dereceleri yada seriler arasındaki olası eşbütünleşme ilişkisi söz konusu testin geçerliliğini etkilememektedir (Toda ve Yamamoto, 1995: 227). TY nedensellik testinde iki önemli husus bulunmaktadır. Birincisi, VAR modelin gecikme uzunluğunun (m) belirlenmesi, ikincisi ise incelenen değişkenlerin en büyük durağanlık derecesinin (d_{max}) belirlenmesidir. Analize dahil edilen tüm değişkenlerin $I(0)$ olmaları durumunda “ m ” gecikme uzunluğuna ilave olarak bir değer eklenmemekte, böyle bir durumda TY nedensellik testi, Granger nedensellik testi ile benzer sonuçlar vermektedir. VAR modelin gecikme uzunluğu AIC ve SIC ile belirlenir. Söz konusu iki değer belirlenmesinden sonra “ $m + d_{max}$ ” gecikme uzunluğunda bir VAR model oluşturularak TY nedensellik testi gerçekleştirilmektedir (Alimi ve Ofonyelu, 2013: 132).

TY nedensellik testi için aşağıdaki VAR model, görünürde ilişkisiz regresyon (SUR) yöntemi ile tahmin edilerek, nedenselliğin bulunup bulunmadığına ve nedenselliğin yönüne karar verilir. SUR yönteminde, sistemi oluşturan denklemlerin bağımlı değişkenleri ile denklemlerin sağ tarafında yer alan bağımsız değişkenler arasında görünürde herhangi bir ilişki yoktur. Denklemler arasındaki ilişki, denklemlerdeki hata terimleri arasındaki ilişkilerden kaynaklanmaktadır. Diğer bir ifade ile, denklemler arasındaki hata terimlerinin kovaryansları sıfırdan farklıdır.

$$Y_t = \alpha_{10} + \sum_{i=1}^m \alpha_{1i} X_{t-i} + \sum_{i=1}^m \beta_{1i} Y_{t-i} + \sum_{j=m+1}^{m+d_{max}} \delta_{1j} X_{t-j} + \sum_{j=m+1}^{m+d_{max}} \lambda_{1j} Y_{t-j} + \varepsilon_{1t}$$

(1)

$$X_t = \alpha_{20} + \sum_{i=1}^m \alpha_{2i} X_{t-i} + \sum_{i=1}^m \beta_{2i} Y_{t-i} + \sum_{j=m+1}^{m+d_{max}} \delta_{2j} X_{t-j} + \sum_{j=m+1}^{m+d_{max}} \lambda_{2j} Y_{t-j} + \varepsilon_{2t}$$

(2)

Hatemi-J asimetrik nedensellik testi; değişkenlerdeki negatif ve pozitif şokları birbirinden ayırarak, nedensellik analizinde, finansal piyasalarda yeralan asimetrik bilginin varlığını dikkate almaktadır (Hatemi-J, 2012: 448). Asimetrik nedensellik testi, pozitif ve negatif birikimli şoklar arasındaki nedenselliği incelemekte olup, hem durağan hem de durağan olmayan serilere uygulanabilmektedir (Turan ve Karakaş, 2016: 53).

$t=1, 2, \dots, T$; $y_{1,0}$, $y_{2,0}$ başlangıç değerlerini göstermek üzere, aşağıdaki gibi bileşenlerine ayrılabilen y_{1t} ve y_{2t} şeklinde iki bütünleşik seri arasındaki nedensellik analizinin test edildiğini varsayalım (Arı, 2015: 29; Destek, 2015: 4);

$$y_{1t} = y_{1t-1} + \varepsilon_{1t} = y_{1,0} + \sum_{i=1}^t \varepsilon_{1i}, \quad y_{2t} = y_{2t-1} + \varepsilon_{2t} = y_{2,0} + \sum_{i=1}^t \varepsilon_{2i}$$

(3)

Burada; $y_{1,0}$ ve $y_{2,0}$ başlangıç değerlerini, ε_{1i} ve ε_{2i} hata terimlerini göstermektedir. Negatif ve pozitif şoklar aşağıdaki şekilde gösterilebilir (Hatemi-J ve El-Khatib, 2016: 2).

$$\varepsilon_{1i}^+ = \max(\varepsilon_{1i}, 0), \quad \varepsilon_{1i}^- = \min(\varepsilon_{1i}, 0), \quad \varepsilon_{2i}^+ = \max(\varepsilon_{2i}, 0), \quad \varepsilon_{2i}^- = \min(\varepsilon_{2i}, 0)$$

$$\varepsilon_{1i} = \varepsilon_{1i}^+ + \varepsilon_{1i}^- \quad \text{ve} \quad \varepsilon_{2i} = \varepsilon_{2i}^+ + \varepsilon_{2i}^- \quad (4)$$

Buna göre; (3) ve (4) numaralı eşitlikler düzenlenerek aşağıdaki şekilde yeniden yazılabilir (Anarou ve Elike, 2015: 3; Hatemi-J vd., 2014: 6).

$$y_{1t} = y_{1t-1} + \varepsilon_{1t} = y_{1,0} + \sum_{i=1}^t \varepsilon_{1i}^+ + \sum_{i=1}^t \varepsilon_{1i}^-$$

(5)

$$y_{2t} = y_{2t-1} + \varepsilon_{2t} = y_{2,0} + \sum_{i=1}^t \varepsilon_{2i}^+ + \sum_{i=1}^t \varepsilon_{2i}^-$$

(6)

Her iki değişkendeki negatif ve pozitif şoklar kümülatif formda aşağıdaki gibi ifade edilir (Arouri vd., 2014: 6);

$$y_{1t}^+ = \sum_{i=1}^t \varepsilon_{1i}^+ \quad , \quad y_{1t}^- = \sum_{i=1}^t \varepsilon_{1i}^- \quad , \quad y_{2t}^+ = \sum_{i=1}^t \varepsilon_{2i}^+ \quad , \quad y_{2t}^- = \sum_{i=1}^t \varepsilon_{2i}^-$$

(7)

Hatemi-J asimetric nedensellik testinde; pozitif kümülatif değişkeninin $y_t^+ = (y_{1t}^+, y_{2t}^+)$, negatif kümülatif değişkeninin ise $y_t^- = (y_{1t}^-, y_{2t}^-)$ ikilisine eşit olduğu kabul edilerek, bu bileşenler arasındaki nedensellik aşağıda (8) no'lu eşitlikte yer alan "p" gecikmeli VAR model yardımıyla test edilir (Ajmi vd., 2015: 66);

$$y_t^+ = \alpha + A_1 y_{t-1}^+ + \dots + A_p y_{t-1}^+ + u_t^+$$

(8)

(8) no'lu eşitlikde; y_t^+ ; 2x1 boyutunda değişken vektörünü, α , u^+ sırasıyla; 2x1 boyutunda sabit değişken ve hata terimi vektörlerini, A_r ise; 2x2 boyutunda

“r” mertebesinde, gecikme uzunluğu bilgi kriterleri kullanılarak elde edilen parametre matrisini göstermektedir ($r=1, 2, \dots, p$).

Hatemi-J asimetrik nedensellik testinde optimal gecikme uzunluğu aşağıdaki şekilde belirlenir (Aworinde, 2015: 4);

$$HJC = \ln(|\hat{\Omega}_j|) + j \left(\frac{n^2 \ln T + 2n^2 \ln(\ln T)}{2T} \right), \quad j=0, 1, \dots, p \quad (9)$$

Yukarıdaki eşitlikde; $\hat{\Omega}_j$; gecikme uzunluğu j iken, tahmin edilen VAR modelin hata teriminin varyans-kovaryans matrisini, n , VAR modelindeki denklem sayısını, T ise toplam gözlem sayısını ifade etmektedir.

Optimal gecikme uzunluğunun belirlenmesinden sonra, seriler arasındaki Granger nedenselliğinin bulunmadığını gösteren H_0 temel hipotezini test etmede kullanılacak Wald istatistiğini elde etmek amacıyla (9) no’lu eşitlikde gösterilen VAR modeli aşağıdaki gibi tanımlanabilir (Hatemi-J, 2014: 450);

$$Y = DZ + \delta \quad (10)$$

$$Y = (y_1^+, y_2^+, \dots, y_T^+)$$

$$D = (\alpha, A_1, A_2, \dots, A_p)$$

$$Z_t = \begin{bmatrix} 1 \\ y_t^+ \\ y_{t-1}^+ \\ \cdot \\ \cdot \\ y_{t-p+1}^+ \end{bmatrix}$$

$$Z = (Z_0, Z_1, Z_2, \dots, Z_{T-1})$$

$$\delta = (u_1^+, u_2^+, u_3^+, \dots, u_T^+)$$

(10) no’lu eşitlikde ; Y ; $(n \times T)$ boyutunda, D ; $(n \times (1+np))$ boyutunda, Z ; $((1+np) \times T)$ boyutunda, Z_t ; $((1+np) \times 1)$ boyutunda, δ ; $(n \times T)$ boyutunda matrisleri ifade etmektedir.

Granger nedenselliğinin bulunmadığını ifade eden H_0 hipotezi; $H_0 : C\beta = 0$ Wald istatistiğiyle test edilmektedir.

Wald test istatistiği aşağıdaki formül yardımıyla hesaplanabilir (Hatemi-J, 2014: 450).

$$W = (C\beta)' [C((Z'Z)^{-1} \otimes S_u)C']^{-1} (C\beta) \quad (11)$$

(11) eşitliğinde yer alan; $\otimes$; Kronecker çarpımını, C; kısıtları içeren gösterge fonksiyonunu göstermektedir. $\beta = \text{vec}(D)$ şeklinde olup, “vec“ sütun sıralayıcı işlemcisini ifade etmektedir.

Kısıtsız VAR modeli için hesaplanan varyans-kovaryans matrisi aşağıdaki şekilde ifade edilmektedir.

$$S_u = (\hat{\delta}_u' \hat{\delta}_u) / (T - q) \quad (12)$$

Bu denklemde, q ; her VAR modelinde bulunan gecikme sayısını göstermektedir.

Hatemi-J asimetrik nedensellik analizinde; ilk aşamada VAR modelinin optimal gecikme uzunluğunun tespit edilmesi, ikinci aşamada modele eklenecek ilave gecikme uzunluğunun tespit edilmesi, son aşamada ise Wald test istatistiği için kritik değerlerin belirlenmesi önemlidir (Yılcı ve Bozoklu, 2014: 215). İlave gecikme uzunluğu olarak; Toda ve Yamamoto, VAR modele değişkenlerin maksimum durağanlık derecesi kadar, Dolado ve Lütkepohl (1996) ise yalnızca bir adet ilave gecikme eklenmesini önermektedir (Hatemi-J, 2014: 450). Bu çalışmada, Dolado ve Lütkepohl'un önerisi takip edilerek, optimal gecikme uzunluğu Hatemi-J kriteriyle (HJC) belirlenmiş olan VAR modeline ilave 1 gecikme eklenmiştir.

Hacker ve Hatemi-J, hata teriminin normal dağılım özelliklerine sahip olmadığı durumlarda, Wald test istatistiğinin H_0 hipotezini reddetme yönünde hatalı sonuçlar verdiğini, bu gibi durumlarda, bootstrap simülasyonunun kullanılmasını önermektedirler. Bu yöntemle, Wald testi farklı durumlarda dahi gerçek değerine yaklaşmaktadır. Hatemi-J, Hacker ve Hatemi-J'nin tavsiyesini takip ederek, bootstrap simülasyonunu gerçekleştirmek amacıyla öncelikle Granger nedenselliğinin bulunmadığı H_0 hipoteziyle, her bir simülasyon için simüle edilmiş Y^* datasını elde etmiştir (Hatemi-J, 2012: 451).

$$Y^* = \hat{D}Z + \delta^* \quad (13)$$

Burada; $\hat{D}$; tahmin edilen parametre değerlerini, δ^* ; bootstrap hata terimlerini göstermektedir. $\hat{D} = YZ'(ZZ')^{-1}$ şekilde ifade edilmektedir.

T sayıdaki tesadüfi çekimlere dayanan bootstrap hata terimleri, regresyon modelindeki hata terimlerinin yerini almaktadır. Değiştirilmiş hata terimleri $1/T$ olasılığına sahiptir. Hatemi-J, bootstrap kritik değerlerini hesaplamak için bootstrap simülasyonunu 10.000 defa tekrarlamakta ve her bir simülasyonda Wald istatistiğini hesaplamaktadır (Umar ve Dahalan, 2016: 423). Böylece Wald

istatistiğinin ampirik dağılımı oluşturulmaktadır. Sonuç olarak, hesaplanan Wald test istatistiği, geçerli anlamlılık seviyesindeki bootstrap kritik değerinden büyük ise H_0 hipotezi (Granger nedenselliği yoktur hipotezi) reddedilmektedir (Hatemi-J ve Roca, 2014: 11).

4. AMPİRİK BULGULAR

Tablo 1’de; LTÜFE, LUSD ve LEURO değişkenleri arasında pozitif yönlü ve güçlü bir korelasyon bulunduğu tespit edilmiştir. Serilerin olasılık dağılımlarındaki asimetriyi gösteren çarpıklık katsayıları dikkate alındığında; LTÜFE serisinin sola çarpık olduğu, LUSD ve LEURO serilerinin ise sağa çarpık oldukları tespit edilmiştir. Serilerin dağılımlarındaki diklik derecesini gösteren basıklık katsayılarına göre; LTÜFE ve LEURO serilerinin basık oldukları, LUSD serisinin dik olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 1: Değişkenlere İlişkin Tanımlayıcı İstatistikler

İstatistikler/Değişkenler	LTÜFE	LEURO	LUSD
Ortalama	2.208	0.326	0.227
Medyan	2.231	0.308	0.192
Standart Sapma	0.156	0.107	0.113
Minimum	1.874	0.053	0.065
Maximum	2.470	0.570	0.550
Çarpıklık	-0.201	0.254	1.000
Basıklık	2.034	0.532	3.139
Gözlem Sayısı	180	180	180

Değişkenlere İlişkin Korelasyon Matrisi

LTÜFE	1.000		
LEURO	0.935	1.000	
LUSD	0.765	0.891	1.000

Tablo 2’de, ADF birim kök testinde; sabitli modelde tüm değişkenlerin bütünleşme derecelerinin I(1) olduğu, Sabitli-trendli modelde ise; LTÜFE ve LEURO serilerinin bütünleşme derecelerinin I(0), LUSD serisinin bütünleşme derecesinin ise I(1) olduğu tespit edilmiştir. KPSS birim kök testinde ise; gerek sabitli, gerekse sabitli-trendli modelde serilerin bütünleşme derecelerinin I(1) olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 2: Birim Kök Testi Sonuçları

ADF Birim Kök Testi		KPSS Birim Kök Testi	
Sabitli	Sabitli-Trendli	Sabitli	Sabitli-

Değişkenler	Trendli			
	t istatistiği	t istatistiği	LM istatistiği	LM istatistiği
LTÜFE	-0.407 (12)	-4.648 (1) ***	1.735 (10)	0.266 (10)
LEURO	-1.432 (12)	-3.654 (0) **	1.661 (10)	0.215 (9)
LUSD	0.628 (0)	-0.973 (3)	1.298 (10)	0.383 (10)
DLTÜFE	-6.827 (3) ***	-, -	0.596 (1) ***	0.151 (4) ***
DLEURO	-12.828 (0) ***	-, -	0.074 (5) ***	0.075 (5) ***
DLUSD	-12.145 (0) ***	-12.30 (0) ***	0.287 (4) ***	0.043 (5) ***

( ) içindeki değerler optimal gecikme uzunluklarını göstermekte olup, ADF birim kök testinde optimal gecikme uzunluğu SIC kriterine göre otomatik olarak belirlenmiştir. KPSS birim kök testinde ise band genişliğinin belirlenmesinde Newey-West metodu kullanılmıştır. ** ve *** sırasıyla, %5 ve %1 seviyesinde anlamlılığı ifade etmektedir.

Tablo 3: Toda-Yamamoto Nedensellik Testi Sonuçları

H ₀ hipotezi	SUR Wald (χ^2) Testi	Olasılık değeri	Gecikme Uzunluğu
LTÜFE $\neq$ > LUSD	0.416	0.518	(m=1) + (d _{max} =1) =2
LUSD $\neq$ > LTÜFE	0.040	0.840	(m=1) + (d _{max} =1) =2
LTÜFE $\neq$ > LEURO	5.539 **	0.018	(m=1) + (d _{max} =1) =2
LEURO $\neq$ > LTÜFE	0.016	0.898	(m=1) + (d _{max} =1) =2
LEURO $\neq$ > LUSD	1.666	0.196	(m=1) + (d _{max} =1) =2
LUSD $\neq$ > LEURO	0.009	0.923	(m=1) + (d _{max} =1) =2

$\neq$ > ifadesi nedenselliğin olmadığı sıfır hipotezini göstermektedir. ** simgesi %5 anlamlılık düzeyinde H₀ hipotezinin reddedildiğini göstermektedir. Optimal gecikme uzunluğu (m=1), SIC ile belirlenmiştir. En büyük durağanlık derecesi (d_{max} =1), ADF ve KPSS birim kök testleri ile belirlenmiştir.

Tablo 3'de görüleceği üzere, yalnızca, %5 anlamlılık seviyesinde, tüketici fiyat endeksinden, EURO kuruna doğru tek taraflı bir nedensellik olduğu tespit edilmiştir. Diğer taraftan; tüketici fiyat endeksinden USD kuruna, USD kurundan, tüketici fiyat endeksine, EURO kurundan, tüketici fiyat endeksine ve USD kuruna, USD kurundan, EURO kuruna doğru nedensellik tespit edilememiştir. Toda-Yamamoto nedensellik testinden elde edilen bulgular neticesinde, Türkiye'de döviz kurundan fiyatlara geçişkenlik etkisinin olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 4: Asimetrik Nedensellik Testi Sonuçları

H ₀ Hipotezi	MWALD İstatistiği	Bootstrap Kritik Değer			Optimal Gecikme Uzunluğu
		%1	%5	%10	
LTÜFE ⁺ $\neq$ > LUSD ⁺	0.017	6.818	3.963	2.769	1+1=2
LTÜFE ⁻ $\neq$ > LUSD ⁻	0.767	7.915	3.598	2.406	1+1=2
LUSD ⁺ $\neq$ > LTÜFE ⁺	4.745**	6.810	3.921	2.802	1+1=2
LUSD ⁻ $\neq$ > LTÜFE ⁻	1.903	8.519	3.794	2.481	1+1=2
LTÜFE ⁺ $\neq$ > LEURO ⁺	0.060	6.970	3.933	2.771	1+1=2

LTÜFE ⁻ ≠ > LEURO ⁻	0.002	7.808	3.647	2.532	1+1=2
LEURO ⁺ ≠ > LTÜFE ⁺	4.793**	6.366	3.837	2.678	1+1=2
LEURO ⁻ ≠ > LTÜFE ⁻	0.004	7.658	3.568	2.459	1+1=2
LEURO ⁺ ≠ > LUSD ⁺	5.313**	7.605	3.899	2.653	1+1=2
LEURO ⁻ ≠ > LUSD ⁻	0.011	6.652	3.778	2.649	1+1=2
LUSD ⁺ ≠ > LEURO ⁺	0.090	8.109	4.085	2.719	1+1=2
LUSD ⁻ ≠ > LEURO ⁻	1.799	6.916	3.767	2.626	1+1=2

≠ > ifadesi nedenselliğin olmadığı sıfır hipotezini göstermektedir. ** simgesi %5 anlamlılık düzeyinde H₀ hipotezinin reddedildiğini göstermektedir. Bootstrap sayısı 10.000'dir.

Tablo 4'de görüleceği üzere; gerek USD, gerekse EURO kurundan, TÜFE'ye doğru tek taraflı asimetric nedensellik ilişkisi bulunmaktadır. Bu nedensellik ilişkisi, her iki döviz kurunun pozitif bileşeninden, TÜFE'nin pozitif bileşenine doğru gerçekleşmektedir. Her iki asimetric nedensellik ilişkisinin %5 seviyesinde anlamlı olduğu tespit edilmiştir. Benzer şekilde; EURO kurundan, USD kuruna doğru tek taraflı asimetric nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Söz konusu nedensellik ilişkisi, EURO kurunun pozitif bileşeninden, USD kurunun pozitif bileşenine doğru gerçekleşmektedir. Söz konusu asimetric nedensellik ilişkisinin de %5 seviyesinde anlamlı olduğu tespit edilmiştir. Elde edilen bulgulara göre; Türkiye örneğinde, USD ve EURO kurunun negatif bileşenlerinden, TÜFE'nin negatif bileşenine doğru herhangi bir asimetric nedensellik ilişkisi belirlenmemiştir. Ayrıca, TÜFE'den döviz kurlarına doğru, negatif ve pozitif bileşen itibarıyla herhangi bir asimetric nedensellik ilişkisi tespit edilememiştir. Benzer şekilde; EURO kurunun negatif bileşeninden, USD kurunun negatif bileşenine doğru ve USD kurunun pozitif ve negatif bileşeninden, EURO kurunun pozitif ve negatif bileşenine doğru asimetric nedensellik ilişkisinin bulunmadığı belirlenmiştir.

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışmada; Türkiye ekonomisi için, 2002 Ocak – 2016 Aralık dönemini içeren aylık veriler kullanılarak, döviz kurundan fiyatlara geçişkenlik etkisi, Hatemi-J asimetric nedensellik testi ile incelenmiştir. Yapılan literatür taramasında, Türkiye ekonomisi için, döviz kurundan fiyatlara geçişkenlik etkisini Hatemi-J asimetric nedensellik testi ile inceleyen başka bir çalışmaya rastlanmamış olup, bu doğrultuda, yapılan çalışma ile literatürdeki bu boşluğun doldurması hedeflenmektedir.

Toda-Yamamoto nedensellik testinden elde edilen bulgular neticesinde, Türkiye'de döviz kurundan fiyatlara geçişkenlik etkisinin olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Hatemi-J asimetric nedensellik testinden elde edilen ampirik bulgular; Türkiye ekonomisinde, USD ve EURO kurlarının, TÜFE üzerinde artış yönünde neden olurken, azalış yönünde neden olmadığını göstermektedir. Diğer bir ifade ile; döviz kuru geçişkenliği, kurlardaki artış durumunda geçerli iken, kurlardaki

azalışlarda geçerli olmamaktadır. Bu doğrultuda; Türkiye ekonomisinde geçişkenlik etkisinin, döviz kuru artışlarında esnek, azalışlarda ise katı olduğu söylenebilir.

Yapılan literatür taramasında, Hatemi-J asimetrik nedensellik testi kullanılarak yapılan tek çalışmanın Umar ve Dahalan (2016) tarafından Malezya, Brunei ve Singapur için yapıldığı tespit edilmiştir. Umar ve Dahalan; Brunei ve Malezya’da döviz kurundaki pozitif şoklardan, enflasyondaki pozitif şoklara doğru tek yönlü, Singapur’da ise enflasyondaki negatif ve pozitif şoklardan, döviz kurundaki negatif ve pozitif şoklara yönelik asimetrik nedensellik tespit etmişlerdir. Çalışmanın bulguları, Umar ve Dahalan’ın bulgularıyla kısmen uyumaktadır.

Elde edilen bulgulara göre, Türkiye ekonomisinde enflasyonla mücadele edilmek isteniyorsa, döviz kurlarındaki dalgalanmaları en aza indirecek politikalar geliştirilmelidir. Bunlardan ilk akla gelen, hükümet tarafından yabancı sermayenin kısa vadeli yatırım alanlarından ziyade, uzun vadeli yatırım alanlarına yönlendirilmesi ve bu konuda gerekli teşviklerin uygulamaya koyulmasıdır. Enerjide dışa bağımlılığı azaltmak amacıyla alternatif enerji kaynaklarının (yenilenebilir enerji kaynakları) bir an önce devreye sokularak, enerji ithalatı için ödenen döviz miktarını en aza indirmek ve tasarruf edilen kaynakları ülke içi verimli yatırımlara yönlendirmek gerekmektedir. Ülkemiz için önemli bir döviz kaynağı olan turizm sektöründe mevcut kapasiteyi daha da artırarak ve çeşitlendirerek dünya genelinde etkin bir pazarlama ve tanıtım faaliyeti ile ülkemize gelen turist sayısı artırılabilir. Sonuç olarak; Türkiye ekonomisinde döviz kurlarındaki dalgalanmaları minimum seviyeye indirmek amacıyla atılacak her türlü adım ve uygulanacak tedbirlerin olumlu sonuçlar vermesi ülkenin siyasi ve ekonomik istikrarı ile yakından ilişkilidir.

KAYNAKÇA

- Achsani, Noer Azam vd. (2010), “The Relationship Between Inflation and Real Exchange Rate: Comparative Study Between ASEAN+3, The EU and North America”, *European Journal of Economics, Finance and Administrative Sciences*, 18, 69-76.
- Ajmi, Ahdi Noomen vd. (2015), “Oil Price And Consumer Price Nexus in South Africa Revisited: A Novel Asymmetric Causality Approach”, *Energy Exploration & Exploitation*, 33(1), 63-73.
- Akat, Asaf Savaş ve Yazgan, Ege (2012), “Döviz Kuru İhracat Fiyatlarına Yansıyor mu?”, *İktisat Toplum Dergisi*, 26, 5 – 14.

- Alimi, Santos R. ve Ofonyelu, Chris C. (2013), “Toda-Yamamoto Causalty Test Between Money Market Interest Rate And Expected Inflation: The Fisher Hypothesis Revisited”, *European Scientific Journal*, 9 (7), 125-142.
- Anarou, Emmanuel ve Elike, Uchenna (2015), “Empirical Evidence on The Asymmetric Relationship Between Bond and REIT (Real Estate Investment Trusts) Returns”, *International Journal of Financial Research*, 6(3), 1-12.
- Arı, Ayşe (2015), “World Oil Prices and Agricultural Commodity Prices in Turkey: Evidence From Symmetric And Asymmetric Causality Tests”, *Journal of Applied Research in Finance and Economics*, 1(1), 25-35.
- Arouri, Mohamed vd. (2014), “Energy Utilization and Economic Growth in France: Evidence From Asymmetric Casuality Test”, *Ipag Business School Working Paper Series*, (102), 1-15.
- Aworinde, Olalekan Bashir (2015), “Are Energy Consumption and GDP Per Capita Asymmetric? Empirical Evidence From Nigeria”, http://2015.essa.org.za/fullpaper/essa_2876.pdf (02.04.2016).
- Balamurali, N. ve Sivarajasingam, S. (2011), “Does Exchange Rate Cause Inflation in Sri Lanka? An Emprical Study”, *Annual Academic Sessions*, 214-216.
- Cheikh, Nidhaledine Ben (2013), “Nonlinear Mechanism of the Exchange Rate Pass-Through: Does Business Cycle Matter?” *Center for Research in Economics and Management*, 06, 1 - 23.
- Cigan, Heidi vd. (2008), “Exchange Rate Pass-Through to Inflation in Slovakia”, *ECFIN Country Focus, Economic Analysis From The European Commission’s Directorate-General for Economic and Financial Affairs*, 5 (8), 1 – 6.
- Damar, Armağan Onur (2010), “Türkiye’de Döviz Kurundan Fiyatlara Geçiş Etkisinin İncelenmesi”, TCMB Piyasalar Genel Müdürlüğü Uzmanlık Yeterlik Tezi, 1 – 80.
- Destek, Mehmet Akif (2015), “Is The Causal Nexus of Military Expenditures and Economic Growth Asymmetric in G-6?”, *Journal of Applied Research in Finance and Economics*, 1(1), 1-8.
- Doğru, Bülent vd. (2013), “Döviz Kuru Hareketleri ve Bütçe Açığı, Enflasyona Yol Açar mı? Gelişmekte Olan Asya Ülkeleri Üzerine Bir Panel Nedensellik Analizi”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 8(2), 21-36.
- Erdem, H. Feyza ve Yamak, Nebiye (2016), “Döviz Kurunun Fiyatlar Genel Düzeyi Üzerindeki Geçişkenlik Etkisi: Gecikmesi Dağıtılmış Yaklaşım”, *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7 (13), 303 – 322.
- Hatemi-J, Abdunasser (2012), “Asymmetric Causality Tests With An Application”, *Empirical Economics*, 43 (1), 447 – 456.

- Hatemi-J, Abdunnasser (2014), "Asymmetric Panel Causality Tests With an Application to the Impact of Fiscal Policy on Economic Performance in Scandinavia, MPRA (Munich Personal RePEc Archive) Paper No:555", <http://mpra.ub.uni-muenchen.de/55527/>, (05.02.2016).
- Hatemi-J, Abdunnasser vd. (2014), "Are There Asymmetric Causal Relationships Between Tourism And Economic Growth in a Panel of G-7 Countries?", *University of Pretoria Department of Economics Working Paper Series*, 1-18.
- Hatemi-J, Abdunnasser ve El-Khatib, Youssef (2016), "An Extension of The Asymmetric Causality Tests For Dealing With Deterministic Trend Components", *Applied Economics*, 48(42), 4033-4041.
- Hatemi-J, Abdunnasser ve Roca, Eduardo (2014), "Brics And Pigs: Who Drive Who? Evidence Based On Asymmetric Causality Tests", Griffith Business School Discussion Papers Finance, www.mfsociety.org/.../MC21~341~p18e4nime, (06.02.2016).
- Kara, Hakan ve Ögünç, Fethi (2005), "Exchange Rate Pass-Through in Turkey: it is Slow, but is it Really Low?", The Central Bank of the Republic of Turkey, Research Department Working Paper, No:05/10, <http://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/tcmb%20tr/tcmb%20tr/main%20menu/yayinlar/arastirma%20yayinlari/calisma%20tebligleri/2005/sunum%208>, (21.02.2017).
- Kara, Hakan ve Ögünç, Fethi (2012), "Döviz Kuru ve İthalat Fiyatlarının Yurt İçi Fiyatlara Etkisi", *İktisat İşletme ve Finans*, 27 (317), 9 - 28.
- Korhonen, Iikka ve Wachtel, Paul (2006), "A Note on Exchange Rate Pass-Through in CIS Countries", *Research in International Business and Finance*, 20, 215-226.
- Kutlar, Aziz (2005), *Uygulamalı Ekonometri*, Geliştirilmiş 2. Baskı, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Leigh, Daniel ve Rossi, Marco (2002), "Exchange Rate Pass-Through in Turkey", IMF Working Paper, WP/02/204, <https://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2002/wp02204.pdf>, (16.02.2017).
- Liu, Hai Yue ve Chen, Xiao Lan (2017), "The Imported Price, Inflation and Exchange Rate Pass-Through in China", *Cogent Economics & Finance*, 5, 1-13.
- Madesha, Wellington vd. (2013), "Empirical Test of the Relationship Between Exchange Rate and Inflation in Zimbabwe", *Journal of Economics and Sustainable Development*, 4(1), 52-59.
- McFarlane, Lavern (2002), "Consumer Price Inflation And Exchange Rate Pass-Through in Jamaica, Research Services Department Research and Economic

- Programming Division Bank of Jamaica”
http://www.boj.org.jm/uploads/pdf/papers_pamphlets/papers_pamphlets_consumer_price_inflation_and_exchange_rate_pass-through_in_jamaica.pdf ,
(17.01.2016).
- Özdamar, Gökhan (2015), “Türkiye Ekonomisinde Döviz Kuru Geçiş Etkisi: ARDL Sınır Testi Yaklaşımı Bulguları”, *Akdeniz Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 32, 66-97.
- Peker, Osman ve Görmüş, Şakir (2008), “Türkiye’de Döviz Kurunun Enflasyonist Etkileri”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF Dergisi*, 13(2), 187-202.
- Peon, Sylvia Beatriz Guillermo ve Brindis, Martin Rodriguez (2014), “Analyzing the Exchange Rate Pass-Through in Mexico: Evidence Post Inflation Targeting Implementation”, *Ensayos Sobre Política Económica*, 32 (74), 18 – 35.
- Rincon, Hernan vd. (2005), “Exchange Rate Pass-Through Effects: A Disaggregate Analysis of Colombian Imports of Manufactured Goods”,
<http://www.banrep.gov.co/docum/ftp/borra330.pdf>, (19.04.2016).
- Şıklar, İlyas ve Uslu, Nilgün Ç. (2007), “Exchange Rate Pass-Through to Domestic Prices: The Turkish Case (1994 - 2006)”, *The Business Review*, 8(1), 162-171.
- Toda, Hiro Y. ve Yamamoto, Taku (1995), “Statistical Inference in Vector Autoregressions With Possibly Integrated Processes”, *Journal of Econometrics*, 66, 225-250.
- Turan, Taner ve Karakaş, Mesut (2016), “Cari Denge ve Finans Hesabı İlişkisi: Türkiye İçin Ampirik Bir Uygulama”, *Maliye Dergisi*, 170, 45 – 58.
- Umar, Mohammed ve Dahalan, Jauhari (2016), “An Application of Asymmetric Toda–Yamamoto Causality on Exchange Rate-Inflation Differentials in Emerging Economies”, *International Journal of Economics and Financial Issues*, 6 (2), 420 – 426.
- Yılancı, Veli ve Bozoklu, Şeref (2014), “Türk Sermaye Piyasasında Fiyat ve İşlem Hacmi İlişkisi: Zamanla Değişen Asimetrik Nedensellik Analizi”, *Ege Akademik Bakış*, 14 (2), 211 – 220.

DÖNÜŞÜMCÜ LİDERLİĞİN ÖRGÜTSEL BAĞLILIĞA ETKİSİ
*THE EFFECT OF TRANSFORMATIONAL LEADERSHIP ON
ORGANIZATIONAL COMMITMENT*

G. Banu DAYANÇ KIYAT*, Ersan GEYİK**

*Geliş Tarihi: 16.10.2018
(Received)*

*Kabul Tarihi: 02.04.2019
(Accepted)*

ÖZ: Bu çalışmada, katılım bankalarında lider konumunda yer alan üç kurum üzerinde dönüşümcü liderlik yaklaşımının, örgütsel bağlılık süreci üzerindeki etkisi incelenmiştir. Araştırma evrenini Türkiye’de faaliyet gösteren üç katılım bankası çalışanları oluşturmaktadır. Veriler anket yöntemi ile toplanmış olup, analiz için SPSS 22 ve AMOS 22 paket programları kullanılmıştır. Toplanan veriler açıklayıcı faktör analizine tabi tutulduktan sonra, çıkan sonuçların araştırma modeli ile uyumlu olup olmadığı doğrulayıcı faktör analizi ile incelenmiştir. Doğrulayıcı faktör analizi uyum iyiliği değerlerinin kabul edilebilir sınırlar içinde olduğu görüldükten sonra hipotezler yapısal eşitlik modeli ile test edilmiştir. Son olarak analiz sonuçları değerlendirilmiş ve sonraki çalışmalar için önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler:Dönüşümcü Liderlik, Örgütsel Bağlılık, Katılım Bankaları

ABSTRACT: In this study, participation over the three agencies involved in the leading position in the bank of transformational leadership approach constitutes its impact on organizational commitment process has been analyzed research universe, the participation of three bank employees operating in Turkey. Data were collected by questionnaire method and SPSS 22 and AMOS 22 package programs were used for analysis. After the data were subjected to descriptive factor analysis, the results were examined with confirmatory factor analysis. After the confirmatory factor analysis showed that the goodness of fit values were within acceptable limits, the hypotheses were tested with the structural equation model. Finally, the results of the analysis were evaluated and recommendations were made for further studies.

Keywords: Transformational Leadership, Organizational Commitment, Participation Banking

1. GİRİŞ

Lider ve liderlik kavramları geçmişten günümüze kadar birçok araştırmacının üzerinde çalışmalar yaptığı ancak hala içinde birçok bilinmezi barındırmaktadır.

Yönetim, daha fazla dikkat isteyen bir sanat haline, dönüşmüştür. Bundan dolayı günümüzde, dönüşümcü liderlik yaklaşımı dikkat çekmektedir. Dönüşümcü

* Dr. Öğr.Üyesi, Haliç Üniversitesi İşletme Fakültesi Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bölümü, banukiyat@gmail.com, ORCID: 0000-0001-7028-0675

** Dr. , Türkiye Varlık Fonu Yönetimi A.Ş., ersangeyik@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-8127-7436

liderlik, hem takipçilerine bir vizyon ve amaç sunarken hem de onları desteklemektedir. Bu sayede de takipçiler, entelektüel olarak bir gelişim göstermektedir. Yeni bir ürün ya da yeni bir hizmet ile karşılaştığı günümüz şartlarında, lider ve takipçilerinin uyumu başarının temel faktörünü oluşturmaktadır (Bass, 1990: 23).

Bu çalışmada öncelikle liderlik, dönüşümcü liderlik ve örgütsel bağlılık kavramları detaylı olarak incelendikten sonra uygulama kısmına geçilmiştir. Uygulama kısmında dönüşümcü liderlik yaklaşımının örgütsel bağlılık sürecine etkisini ortaya koymak amacıyla, anketler, evren olarak kabul edilen Türkiye’de faaliyet gösteren üç katılım bankasına dağıtılmıştır. Analizler sonrası elde edilen veriler çeşitli hipotezler ile test edildikten sonra bulgular paylaşılarak, gelecek çalışmalar için tavsiyelerde bulunulmuştur.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Araştırmanın bu bölümünde lider, liderlik ve örgütsel bağlılık konularında daha önce yapılmış çalışmalardan yararlanılarak ilgili konular tanımlanmıştır.

2.1. Lider ve Liderlik

19.yüzyılın ikinci yarısından itibaren akademik literatürde kullanılmaya başlanan “lider-liderlik” kavramı; İngilizce “lead” fiilinden gelmektedir. “Lead” yön vermek, öncülük etmek, yol göstermek, kılavuzluk etmek anlamlarında kullanılan bir fiildir. “Leader” ise; yön veren, yol gösteren, rehber anlamlarında İngilizce bir kelimedir (Cambridge Dictionary, 2017).

Liderlik kavramı, akademik literatürde 19.yüzyılın ikinci yarısından beri yer alsa da lider; insanlığın bir arada yaşamaya başladığı zamandan beri etkilidir. Yerli ve yabancı literatürde pek çok lider-liderlik tanımı mevcuttur:

- Lider; insanları bir amaca kanalize eden ve davranışa geçmelerini sağlayan kişidir (Sabuncuoğlu ve Tüz, 2001:216).
- Liderlik; lider, izleyici ve koşullar etrafında oluşan karmaşık süreçlerde meydana gelen ilişkilerdir (Koçel, 2005: 583).
- Liderlik; bağımsız veya karşılıklı amaçlara erişebilmek için ekonomik, siyasal, kişisel ve benzeri güçlerden yararlanarak izleyenleri faal hale getirmektir (Burns, 1978: 425).
- Grup dinamikleri ve süreçleri, amacı gerçekleştirme, sinerji, güç, karar verebilme kabiliyeti gibi yeterliklerin en az ikisini bir araya getirebilen kişi liderdir (Bass, 1990: 19).

Lider, izleyenleriyle etkileşim kurarak onları belirli bireysel ve/veya örgütsel amaçlar için kişisel, yasal veya siyasal bir güç kullanarak harekete geçiren ve bunu yapabilmek adına belli yeterlikler sahibi kişidir. Özetle; ekibini yönlendirerek, ona kılavuzluk eden, ilham veren ve örgütsel çıktılardan sorumlu kişidir. Liderliğin

subjektif bir yanının oluşu, net bir tanımlamanın yapılamaması, pek çok liderlik tarzını içinde barındırmaktadır.

2.2. Dönüşümcü Liderlik

“Liderlik” adlı eseriyle dönüşümcü liderliği literatüre kazandıran 1978 yılında Burns olmuştur. Burns’un ardından bu kavram üzerine çalışan Bass, 1985 yılında “Liderlik ve Beklentilerin Ötesinde Performans” adlı kitabıyla kavramı geliştirmiştir (Arslantaş ve Pekdemir, 2007: 262). Dönüşümcü lider, takipçilerine ilham kaynağı olarak örgütlerini motive eder ve içinde bulunduğu topluluğun amaç ve değerlerini kişisel çıkarlarının önünde tutarak; o günü değil de yarını düşünerek kendilerini geliştirmek için gerçekten neyin önemli olduğunun idrakına varmalarını sağlar. Bu yolla izleyiciler salt takipçi konumundan çıkarak özerklik kazanır ve birer lider olma yolunda ilerlerler (Bass, 1990: 23).

2.3. Örgütsel Bağlılık

Kişilerin örgütlerine bağlılıkları tarihten bu yana önemli konulardan biridir. Zorunluluk, sorumluluk ve formal ilişkilerin ötesinde örgütlerine bağlılık hissedilen kişilerin; formal görevlendirmenin ötesinde roller oynaması örgütsel bağlılık konusunu önemli ve araştırılması gereken bir unsur yapmıştır. Örgütsel bağlılığın bir tür duygusal bağ olduğunu düşünen araştırmacılar; örgütlerinden destek ve güven hissedilen bireylerin, yakınlık ve sadakat duygularıyla örgüt ile arasında bir bağ oluşturarak iyi birer örgüt üyesi olacaklarını varsaymaktadır (Aslan, 2008: 163).

Örgütle bağ kurma; bireyin, sadakat ve örgüt başarısı için takındığı tutumu kapsamaktadır. Bu bağın oluşumunda; yaş, beklenti gibi kişisel subjektif değişkenler başta olmak üzere, örgüt kültürü, iş dizaynı, liderlik vasıfları da oldukça etkili unsurlardır (Bayram, 2001: 125). Örgütsel bağlılık ile ilgili tanımlamalar şu şekilde açıklanmıştır (Bağcı, 2009: 36-37):

➤ (Becker, 1960); çalışanın örgütte geçirdiği süre zarfında gösterdiği emek, çaba ve zaman faktörleriyle kazandığı prestij, statü ve maddi kazanımlardan vazgeçememe korkusu ve beraberinde örgütle olan bağını sürdürmesi durumuna örgütsel bağlılık denir.

➤ (Kanter, 1968); bireylerin, enerji ve sadakatlerini amaçlar için gönüllü olarak ortaya koymaları esaslarıyla örgütsel bağlılık meydana gelir.

➤ (Hall vd., 1970); örgüt amaçlarıyla bireysel amaçların senkronizasyon sürecine örgütsel bağlılık denir.

➤ (Porter vd., 1974); bir çalışanın belirli bir örgüt ile özdeşleşmesi ve bütünleşmesi sonucu yaratılan güç, örgütsel bağlılıktır.

➤ (Wiener, 1982); çalışanın örgütsel çıkarlara cevap verebilecek bir davranış stilini baskı şeklinde içselleştirmesi durumu ve kendi içinde sindirdiği bu baskıların tümüne örgütsel bağlılık denir.

➤ (Reichers, 1985); bir örgütün yönetim, müşteriler, sendikal gruplar ve toplum gibi çalışma ortaklarıyla bütünleşip özleşme süreci örgütsel bağlılıktır.

➤ (O'Reilly ve Chatman, 1986); çalışanın formal rolünden öte psikolojik olarak örgütüne kendini adamasına örgütsel bağlılık denir.

➤ (O'Reilly ve Chatman, 1986); çalışan-örgüt ilişkisini betimleyen ve çalışanın kendini sürekli, örgütün üyesi olma tercihini yapmasını sağlayan psikolojik durumların tamamına örgütsel bağlılık denir.

Bir çalışanın, örgüt amaç, değerlerini kabullenmeye olan inancı ve bu doğrultuda var olan çabası örgütsel bağlılığı getirmektedir. Örgüte bağlılık, birey perspektifinden; çalışma mutluluğu ve etkinlik unsurlarını içerir. Bağlılık hisseden bireyler, bağlılığı düşük olanlara nazaran, örgüt üyeliğini sürdürme niyeti taşıyarak, amaçları gerçekleştirmek adına daha fazla çaba gösterirken sonuç olarak daha yüksek performans sergiler. Bağlılık düzeyi düşük olan çalışanlarda; işten ayrılma niyeti yüksek olup, işgücü devir hızının yüksek olmasına neden olmaktadır (Erdil ve Keskin, 2003: 14).

Örgütsel bağlılığı bulunan bireylerin performansları daha yüksektir. Devamsızlıkları az, işten ayrılma ve işe geç gelme davranışları düşüktür. Çalışanın örgütüne olan bağlılığı müşteri memnuniyetine de olumlu yansımaktadır. Örgütte kaliteyi sağlamanın bir aracı olduğu da bu açıklamalardan anlaşılmaktadır. Örgütsel vatandaşlık davranışı göstermenin en etkin yolunun örgütsel bağlılık olduğu da birçok araştırmada tespit edilmiştir (Özdevecioğlu, 2003: 115).

Örgüte pozitif çıktı sağlayan örgütsel bağlılık, fonksiyonel bir araç olmanın yanında çalışanın, görevini örgütün iyiliği ve amaçlarına uygun biçimde yapmasını ve rolün getirebileceği zorlukları gönüllülük faktörü ile elimine etmesini sağlar. Amaçların yerine gelmesi için çalışanlarca gösterilen bu standart üstü çabaları ve örgütte kalma kararlılıkları katma değer olarak geri dönmektedir. Bağlılığı yüksek çalışan, içsel olarak motive olabilir. Bunun sonucu olarak bağlılık gösteren çalışanların ödül anlayışı; dışsal olarak sağlanan ödüllerden ziyade gerçekleştirdiği eylem ve eylemin başarılı sonuçlarıdır (Balay, 2014: 3).

3. ARAŞTIRMANIN METODOLOJİSİ

Dönüşümcü liderlik ve örgütsel bağlılık çalışmaları hakkında yapılmış pek çok araştırma bulunmaktadır. Bu araştırmanın amacı ise, dönüşümcü liderlik yaklaşımının, şirket çalışanlarında oluşturduğu örgütsel bağlılık etkisini araştırmaktır. Bu amaca ulaşabilmek amacıyla Türkiye'de faaliyet gösteren katılım bankaları çalışanlarının dönüşümcü liderlik algısının örgütsel bağlılık düzeylerine etkileri araştırılmaya çalışılmıştır.

Ülkemiz de finans kuruluşları ve bankalar en çok istihdamı sağlayan kurum-kuruluşlar arasında yer almaktadır. Özellikle son dönemde Dünya da ve ülkemizde

katılım bankacılığı ürün ve hizmetlerinin hızlı bir değişim içerisinde olması bu pazarın büyümesini hızlandırmaktadır. Türkiye'nin gelecekte İslami bankacılık ürün ve uygulamaları konusunda bir finans merkezi olma vizyonu katılım bankalarının önemini arttırmıştır. Bu araştırma Katılım Bankacılığı çalışanlarının gelişimini ve değişimini Dönüşümcü liderlik ve örgütsel bağlılık araştırması çerçevesinde inceleyerek yeni kazanımlar çıkarmak ve bunları değerlendirmeyi konu etmektedir.

Ülkemizde Aralık 2016 itibarıyla 34 adet mevduat, 13 adet kalkınma ve yatırım, 5 adet katılım bankası olmak üzere toplam 52 banka bulunmaktadır. Bu araştırmanın evrenini Türkiye'de faaliyet gösteren 3 katılım bankasının çalışanları oluşturmaktadır. Bunlar Kuveyttürk, Albaraka ve Türkiye Finans katılım bankalarıdır. Ülkemizde şu anda mevcut faaliyetine devam eden 5 katılım bankası bulunmaktadır. Kamu otoritesi tarafından sektöre 2015 ve 2016 yıllarında girmiş olan sırasıyla Ziraat Katılım ve Vakıf Katılım bankalarının kuruluş tarihlerinin çok yakın olması ve bu yeni kurulan 2 devlet katılım bankasının diğer bankalardan tecrübeli çalışan alarak faaliyetlerine başlamaları sebebiyle bu banka çalışanları örnekleme dahil edilmemiştir. İş yerlerine ve yöneticilerine adapte olma sürecinde olan bu personeller ile çalışanlarına adapte olma sürecinde olan yöneticilerin kanaatlerinin oluşması ve araştırmanın daha köklü temellere dayanabilmesi için evren dışında tutulmuşlardır.

Evreni temsil eden 3 katılım bankasının da örnekleme sağlıklı bir şekilde temsil edilebilmesini sağlamak için olasılığa dayalı olmayan kota örnekleme kullanılmıştır.

Araştırmanın bağımsız değişkeni dönüşümcü liderlik kavramıdır. Bu kavram kendisine bağlı dört alt boyuttan oluşmaktadır. Bağımsız değişken olan dönüşümcü liderlik yaklaşımı, Bass tarafından geliştirilmiş ve 20 sorudan oluşan, Multifactor Leadership Questionnaire-MLQ (Çok Faktörlü Liderlik Ölçeği) ile ölçümlenmiştir. Araştırmanın bağımlı değişkeni ise örgütsel bağlılıktır. Örgütsel bağlılık kavramı kendisini oluşturan 3 alt başlıktan oluşmaktadır. Araştırmada örgütsel bağlılık, Allen ve Meyer'e ait 18 sorudan oluşan "Örgütsel Bağlılık Ölçeği" ile ölçümlenmiştir. Araştırmada kullanılan iki ölçek, (Şengöz, 2015: 102)'ün "Çalışanların Algıladıkları Etkileşimci ve Dönüşümcü Liderlik Özellikleri İle Örgütsel Bağlılıkları Arasındaki İlişkide Yönetici-Ast Etkileşimi Algısının Ara Değişken Rolünün İncelenmesi ve Bankacılık Sektörü Örnekleminde Bir Araştırma" başlıklı yayınlanmış olan doktora tezinden düzenlenerek kullanılmıştır.

Veri analizi ve bulgular kısmında uygulanan analiz ve yöntemlerin paylaşımları içerisindeki hipotez ve sonuçlarına yer verilmiştir.

Araştırma evreninin Türkiye genelini kapsamaması ve belirli süre içerisinde araştırmanın tamamlanabilmesi amacıyla internet yolu ile anket yapılmasının daha

yararlı olacağı düşünülmüştür. Genel müdürlük ve şube çalışanlarına elektronik ortamda gönderilen ankete çalışanlar gönüllü ve beklentinin üzerinde bir katılım göstermişlerdir. Araştırma kapsamındaki pilot anket ve ana anket, Şubat 2017 ve Nisan 2017 tarihleri arasında uygulanmıştır. Araştırmada veri toplama aracı olarak hazırlanan anket formu kullanılmıştır. Formlar örneklem grubundaki çalışanlara internet üzerinden, elektronik anket ile dağıtılmıştır.

Araştırma pilot analiz sonrasında toplam 503 anket toplanmıştır. Güvenirlik analizi sonuçlarını etkileyen veriler çıkarılmıştır. Eksik ve hatalı anketler analizlerin hiçbir koluna dahil edilmeden veri toplama safhasında ilgili veri setinden çıkarımı yapılmıştır. 45 katılımcının vermiş olduğu cevaplandırmalar uygulanan ankette eşit yoğunluk sergilemesi (her soruya aynı ölçekte cevap verme) ve amacı dışında cevaplandırma sağlayanları içermektedir. Bu durum ilgili veri setinde oluşması beklenen cevaplandırmaları etkileyeceği doğrudan görülmesi sebebi ile veri analizi kısmına dahil edilmemiştir.

3.1. Veri ve Bulguların Değerlendirilmesi

Araştırmanın analizinde ve bulgularında bu 458 adet anketten elde edilen veriler incelenmiştir. Araştırmada elde edilen verilerin analizinde SPSS 22 ve AMOS 22 paket programları kullanılmıştır. Araştırma 2017 yılında Şubat – Nisan aylarında gerçekleştirilmiştir.

Araştırmaya katılan bireylerin demografik özellikleri Tablo 1’de yer almaktadır.

Tablo1: Katılımcıların Demografik Bilgileri

Sorular	Cevaplar	Frekans (n)	Yüzde(%)
Cinsiyet	Erkek	369	80,6
	Kadın	89	19,4
	Toplam	458	100
Medeni Durum	Evli	332	72,5
	Bekar	126	27,5
	Toplam	458	100
Yaş	18-24	44	9,6
	25-35	272	59,4
	36-44	106	23,1
	45-54	36	7,9
	Toplam	458	100
Mesleki Tecrübe	1 Yıl -	17	3,7
	1-5 Yıl	183	40
	6-10 Yıl	81	17,7

	11-15 Yıl	109	23,8
	16 Yıl +	68	14,8
	Toplam	458	100
Aynı Kurumda Geçirilen Süre Yıl	1 Yıl -	31	6,8
	1-5 Yıl	224	48,9
	6-10 Yıl	84	18,3
	11-15 Yıl	82	17,9
	16 Yıl +	37	8,1
	Toplam	458	100
Mevcut Yöneticinizle Birlikte Çalışma Süresi	1 Yıl -	158	34,5
	1-5 Yıl	262	57,2
	6-10 Yıl	16	3,5
	11-15 Yıl	14	3,1
	16 Yıl +	8	1,7
	Toplam	458	100

Çalışmanın KMO değeri 0.945’dir. Oluşan tüm faktörler için ve genel model için Cronbach Alfa katsayıları ayrı ayrı test edilmiş olup faktör yükleri bölümünde verilmiştir. Modelin güvenilirlik durumu incelendiğinde 0.957, mükemmel düzeyi ifade ettiği görülmektedir.

Araştırmada uyum iyiliği değerlerinin istenilen aralıklarda sunulabilmesi için bazı modifikasyonlar yapılmıştır. Açıklayıcı faktör analizinde karşılaşılmış olduğumuz DYB (Duygusal Bağlılık) kümülatif değişkeni doğrulayıcı faktör analizinde, faktör edinimin uyum değerlerinde altta kalmıştır. DYB değişkeninin içerdiği maddeler diğer örtük değişkenlerin içerisinde açıklandığı görülmektedir. Bu durumdan dolayı, modele aşağıdaki modifikasyonlar uygulanmıştır;

✓ Örgütsel bağlılık ölçeği içerisinde yer alan DYB1 (Çalışmakta olduğum kurumda zaman geçirmek beni çok mutlu eder) maddesi ölçekten çıkarılmıştır.

✓ Örgütsel bağlılık ölçeği içerisinde yer alan DYB4 (Kendimi çalıştığım kuruma duygusal olarak bağlı hissediyorum) maddesi ile DYB5 (Kendimi çalıştığım kurumda ailenin bir parçası olarak görüyorum) hata terimleri arasında kovaryans bağıntısı yapılmıştır.

✓ Örgütsel bağlılık ölçeği içerisinde yer alan DYB2 (Çalıştığım kurumun meselelerini gerçekten kendi meselelerimmiş gibi hissediyorum) maddesi ile DYB6 (Çalıştığım kurum benim için çok şey ifade ediyor) hata terimleri arasında kovaryans bağıntısı yapılmıştır.

Tablo 3: Doğrulayıcı Faktör Analizi Hesaplanan Uyum İyiliği Değerleri

Ölçek-Madde-Değer	χ^2	χ^2/df	GFI	CFI	RMSEA
Ölçek (Modifikasyon Öncesi)	371,943	3,535	0,87	0,91	0,0682
Ölçek (Modifikasyon Sonrası)	311,742	2,963	0,93	0,96	0,0572
Mükemmel Uyum Değerleri	null	0-3	0,95-1	0,95-1	0-0,05
İyi Uyum Değerleri	null	null	0,90-0,94	0,90-0,94	0,06-0,08
Kabul Edilebilir Uyum Değerleri	null	3,1-5	0,80-0,89	null	null

Uyum değerleri modifikasyon uygulanması sonucunda Tablo 3'de verilmiştir. Tablodaki değerler incelendiğinde χ^2 /df değeri 2,963 sonucu ile mükemmel uyum seviyesinde sonuç vermiştir. Diğer uyum iyiliği değerleri olan RMSEA, GFI ve CFI değerlerinin de mükemmel yakın sonuçlar olduğu görülmektedir.

Doğrulayıcı faktör analizinde edinimleri ortaya çıkarmak için ölçütler tek boyutlu olarak değerlendirilerek maddesel-değişken bazlı analiz uygulanmıştır. Asıl amaç modifikasyonun neden uygulandığını ortaya koymaktır.

Yapılmış olan açıklayıcı-doğrulayıcı faktör analizlerinde DYB(Duygusal Bağlılık) faktörü maddeler üzerinde örtük değişken olarak yer almaktadır. Uygulanan modifikasyonda DYB faktörünün modele sağlamış olduğu katkıyı (korelasyonu) gösterebilmek adına yol (path) diyagramına yer verilmiştir.

Tablo4: Yapısal Eşitlik Modelinin Hesaplanan Uyum İyiliği Değerleri

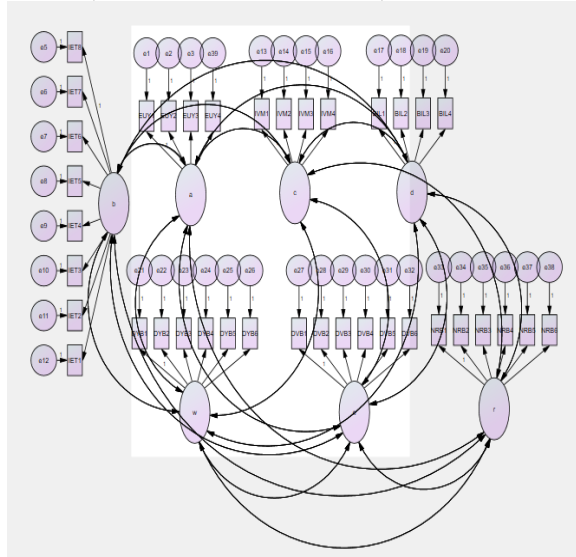
Ölçek-Madde-Değer	χ^2	χ^2/df	GFI	CFI	RMSEA
Modifikasyon Öncesi	2367,843	3,739	0,91	0,97	0,041
Modifikasyon Sonrası	2278,931	4,857	0,96	0,95	0,038
Mükemmel Uyum Değerleri	null	0-3	0,95-1	0,95-1	0-0,05
İyi Uyum Değerleri	null	null	0,90-0,94	0,90-0,94	0,06-0,08
Kabul Edilebilir Uyum Değerleri	null	3,1-5	0,80-0,89	null	null

Tüm uyum değerlerini daha iyi değerlere taşıyabilmek için araştırmadan DYB1 ve DYB3 maddeleri çıkarılmıştır. Modifikasyon öncesi ve sonrası oluşan yapısal eşitlik modelinin uyum iyiliği değerleri Tablo 5'de görülmektedir. Araştırmanın modeline ait uyum iyiliği değerlerinden RMSEA, GFI ve CFI değerleri mükemmel uyum seviyesinde çıkmıştır. χ^2 /df değeri de 4,857 sonucu ile mükemmel yakın seviyede sonuç vermiştir. Bu değerler eşliğinde modelin yapısal olarak uygun ve geçerli olduğu görülmektedir.

3.1. Yapısal Eşitlik Modelinin Yol (Path) Diyagramı

Yapısal eşitlik modeli sonuçlarının bir şekil ile gösterilmesine yol (path) diyagramı adı verilmektedir. Şekil 2’de yol diyagramı verilmiştir. İlgili diyagram tüm modeli kapsamaktadır. DYB(Duygusal Bağlılık) faktörü tüm değişkenleri ile modelin içerisinde verilmiştir. İlgili faktörün verilmesinin nedeni korelasyonun (şekil ile) gösterilmesidir. Yol diyagramında yapılmış olan modifikasyonun uygulanma sebebi ve DYB faktörünün diğer faktörlerin içerisinde açıklanma durumları net bir şekilde görülmektedir.

Hipotez testlerinin yorumlanmasında β değeri ile birlikte anlamlılık (p) değerine de bakılması gerekmektedir. Anlamlılık seviyesinin %5 güven aralığında 0,05’ten küçük ($p < 0,05$) olması hipotezin istatistiki açıdan kabul edilebileceği sonucunu ifade etmektedir (Altunışık vd., 2012: 239).

Şekil 2:Yapısal Eşitlik Modeli Yol (Path) Diyagramı.

Reddedilen hipotezlerin “Duygusal Bağlılık” değişkenine ait olan hipotezler olduğu görülmektedir. İdealleştirilmiş etkinin duygusal bağlılık üzerinde, ilham verici motivasyonun duygusal bağlılık üzerinde, entelektüel uyarımın duygusal bağlılık üzerinde, bireysel ilginin duygusal bağlılık üzerinde ve duygusal bağlılığın devam bağlılığı üzerinde bir etkisinin olmadığı görülmektedir.

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Çalışmada dönüşümcü liderlik ve örgütsel bağlılık kavramları ve alt boyutları genel hatlarıyla literatür kısmında incelenmiştir. Makale’nin araştırma kısmında ise, Türkiye’de faaliyet gösteren katılım bankaları çalışanlarının, dönüşümcü liderlik ve örgütsel bağlılık uygulamalarına yönelik bakış açıları

araştırılmıştır. Bu amaçla 2017 Nisan ayında, Türkiye’de faaliyet gösteren 5 katılım bankasından, 2 tanesinin yeni kurulan devlet katılım bankaları olması ve henüz bağlılık ve liderlik süreçleri için erken olduğunun düşünülmesi sebebiyle 3 katılım bankası çalışanlarına araştırma gerçekleştirilmiştir.

Yapılan bu araştırma sonucunda elde edilen verilerin hem literatüre hem de başta katılım bankaları olmak üzere finans sektörü ve diğer sektörlerde dönüşümcü liderlik ve örgütsel bağlılık konularında önemli katkılar yapabileceği düşünülmüştür.

Araştırma verileri, Türkiye’de faaliyet gösteren 3 katılım bankası çalışanlarından anket formu aracılığıyla toplanmıştır. Örneklemde bulunan tüm katılım bankalarının araştırmada adil bir şekilde temsil edilebilmesi için kota örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Anket formları çalışanlara internet üzerinden uygulanmıştır. Bu araştırma kapsamında 503 adet anket formu toplanmış; ancak istenilen kriterlere uygun olmayan 45 anket formu analize dahil edilmemiştir. Araştırmaya konu olan 458 anket formu SPSS 22 ve AMOS 22 paket programları kullanılarak analiz edilmiştir.

Anket formunun giriş bölümünde katılımcıların demografik özellikleri analiz edilmiştir. Bu veriler ışığında çalışanların yüzdesel olarak çoğunluğunun; cinsiyeti erkek, medeni durumu evli, yaş durumu 25-35 yaş aralığında, eğitim durumu lisans mezunu, mesleki tecrübesi 1-5 yıl arası, aynı kurumda geçirilen süre 1-5 yıl arası, mevcut yönetici ile geçirilen süre ise 1-5 yıl arası olan katılımcılardan oluştuğu görülmüştür.

Anket formunun diğer bölümünde ise dönüşümcü liderliğin ve örgütsel bağlılık üzerindeki etkilerini belirlemek için açıklayıcı faktör analizi, doğrulayıcı faktör analizi ve yapısal eşitlik modeli analizleri yapılmıştır. Yapısal eşitlik modeli analizlerine göre araştırmanın uyum iyiliği değerleri; χ^2/df : 4.857; GFI: 0,96; CFI: 0,95 ve RMSEA: 0,038’dir. Bu sonuçlar, modelin yapısal olarak geçerli ve güvenilir bir model olduğunu göstermiştir. Araştırma dahilinde 14 hipotez, beta (β) katsayıları ve p değerleri kullanılarak analiz edilmiştir. Toplam 14 hipotezden sadece 6 tanesi ret edilmiştir.

Araştırmada test edilen H1,H4,H7,H10,H12,H13 hipotezleri, p değerleri 0,05’ten büyük oldukları için ret edilmiştir. Bu sonuçlara göre; dönüşümcü liderlik ölçütünden entelektüel uyarımın, bireysel ilginin, ilham verici motivasyonun, idealleştirilmiş etkinin, örgütsel bağlılık ölçütündeki duygusal bağlılık sonuçlarına bir etkisi bulunmamaktadır.

Araştırmada tüm hipotezlerin karar durumları $p < 0,05$ ve beta (β) katsayılarına göre yorumlanmış ve karar sağlanmıştır.

Araştırmanın hipotezleri incelendiğinde dönüşümcü liderlik ölçeği sonuçlarından idealleştirilmiş etkinin, örgütsel bağlılık ölçütünün sonuçlarından

devam bağlılığı ve normatif bağlılık üzerinde pozitif etkili olduğu görülmektedir. İlgili hipotezler H2 ve H3 olarak verilmiştir. Hipotezlerin kabul durumu idealleştirilmiş etkinin Türkiye de yer alan katılım bankaları çalışanlarında devam bağlılığı ve normatif bağlılığı etkilediğini göstermektedir. Özetle katılım bankaları yöneticilerinin güven, saygı, gurur aşılama, misyon ve vizyon oluşturma çabalarının takipçilerinin bankadaki bağlılıklarına olumlu katkı sağlayacağı görülmektedir.

H5 ve H6 hipotezleri, dönüşümcü liderlik ölçütü sonuçlarından ilham verici motivasyonun devam bağlılığı ve normatif bağlılık üzerinde pozitif etkisi görülmektedir. Başka bir ifade ile ilham verici motivasyon sonuçları bireyler üzerinde, devam bağlılığı ve normatif bağlılığı arttırmaktadır. Yöneticilerin çeşitli sembol, slogan ya da duyguları öne çıkartıp yani takipçileri motive ederek çalışanların örgüt dışına çıkma isteklerini azaltabilir.

Dönüşümcü liderlik ölçütündeki entelektüel uyarımın, devam bağlılığı ve normatif bağlılık üzerindeki pozitif etkileri H8 ve H9 hipotezinde görülmektedir. Yöneticilerin çalışanlarını alışagelmış süreçlerin dışarısına çekip, paradigmalarında değişiklik yapmaya çalışmasının takipçilerin kendilerini işletmeye maddi ve manevi olarak daha çok ait hissetmesine sebebiyet verdiği görülmektedir.

H11 hipotezi incelendiğinde dönüşümcü liderlik sonuçlarından bireysel ilginin, örgütsel bağlılık sonuçlarından devam bağlılığına pozitif etkisi olduğu test edilmiştir. Buradan yöneticilerin çalışanlarına koçluk veya mentorluk ile bire bir vakit ayırmasının işletmedeki bağlılığı arttırdığı ya da tam tersi bu vaktin ayrılmaması sebebiyle örgütsel bağlılık içerisindeki devam bağlılığının azalabileceğidir.

H12 hipotezi ile ise, dönüşümcü liderlik ile örgütsel bağlılık arasında pozitif bir ilişki olduğu test edilmiştir. Bütün olarak dönüşümcü liderlik yaklaşımının alt boyutları ile birlikte örgütsel bağlılığı etkilediğini yani uygulanan liderlik yaklaşımının çalışan ile örgüt arasındaki yazılı olmayan iş sözleşmesine etkisi olduğu görülmektedir.

H1 ve H4 hipotezleri ile dönüşümcü liderlik ölçeğinden idealleştirilmiş etkinin ve ilham verici motivasyonun, örgütsel bağlılık ölçeğinden duygusal bağlılık üzerine etkileri test edilmiş ve dönüşümcü liderlik altındaki iki alt faktöründe duygusal bağlılığa etkisinin olmadığı görülmüştür. Yani kullanılan liderlik yaklaşımı sonucunda çalışanın hiçbir etki altında kalmadan gönüllü olarak ekstra iş yapma güdüsünü etkilemediği görülmektedir. Buradaki sonuç, duygusal bağlılık değerlerinin devam bağlılığı ve normatif bağlılık ile iç içe geçmesi sonucu olabilir.

H7 ve H10 hipotezlerinde ise dönüşümcü liderlik ölçeğinin iki alt faktörü olan entelektüel uyarım ve bireysel ilginin, örgütsel bağlılık ölçeğinden duygusal

bağlılığa etkileri test edilmiştir. Bu iki hipotezinde anlamlılık yani p değerleri 0,05'ten büyük oldukları için ret edilmiştir. Buradan duygusallığın tek başına çalışanın örgüte bağlılığında etkili olmadığını bu faktörün devam bağlılığı ve normatif bağlılık içerisinde yani diğer faktörler ile bir araya geldiğinde dönüşümcü liderlik alt faktörlerinden etkilendiğini gözlenmektedir.

H13 hipoteziyle dönüşümcü liderlik ölçeğinden bireysel ilginin, örgütsel bağlılık ölçeğinden normatif bağlılık üzerinde etkisinin olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Katılım bankası yöneticilerinin çalışanlarına göstermiş oldukları yakınlığın çalışanın örgüte bağlılığını olumlu etkilemediği sonucu çıkmıştır.

H14 hipotezi ise örgütsel bağlılık ölçeğinden duygusal bağlılığın yine örgütsel bağlılık ölçeği alt faktörlerinden devam bağlılığına bir etkisi olmadığını ortaya çıkarmıştır. Bu çalışma için çalışanların maddi bağlılıklarını sağlayan kıdem ve yan hakların, duygusal bağlılıkta etkili olmadığıdır.

Araştırmanın ve hipotezlerin sonucu incelendiğinde, dönüşümcü liderliğin örgütsel bağlılık üzerinde etkisi olduğu görülmektedir. Fakat örgütsel bağlılığın sonuçlarından olan duygusal bağın tek başına bir etmen olmadığı kurumlarda, karar verici bir unsur niteliği taşımadığını söyleyebilir. Şöyle ki araştırmanın yapısal eşitlik modeli incelendiğinde duygusal bağlılık faktörünün devam bağlılığı ve normatif bağlılık içerisinde dağıldığı görülmektedir. Bu veriler ışığında duygusal bağlılık faktörünün tek başına değil diğer faktörler ile etkileşim halinde iken dönüşümcü liderlikten etkilenmektedir.

Dönüşümcü liderlik ve örgütsel bağlılık konusunda araştırma hipotezlerini destekleyen ve farklılaşan sonuçlar; (Savery, 1994) çalışanların demokratik liderlik tarzını tercih ettiklerini ve bu tarz bir liderliğin örgütsel bağlılığa yüksek derecede katkı sunduğunu gözlemlemiştir. (Özden, 1997), yönetici davranışlarının öğretmenlerin örgütsel adanmışlığı üzerine etkileri konulu araştırmasında, öğretmenlerin çalıştıkları okul ile aralarındaki bağın, %40 oranında yönetici davranışından, %20 oranında ise öğretmenlerin okul yönetimine katılımları ile ilişkili olduğunu ortaya koymuştur. (Rowden, 1999), Güney Amerika'da bulunan 6 işletmede yapmış olduğu araştırma sonucunda liderlik tarzının, örgütsel bağlılıkla ilişkili olduğunu görmüştür (Geri, 2010: 133).

✓ (Karahan'ın, 2008: 160), hastanelerde liderlik ve örgütsel bağlılık üzerine yapmış olduğu araştırma sonucu ile katılım bankaları üzerine yapılan araştırma sonucu birbiriyle örtüşmekte olup iki çalışmada da liderlik ile örgütsel bağlılık arasında pozitif ilişkinin olduğunu vurgulamıştır.

✓ (Avcı, 2015), yapmış olduğu araştırma sonucunda okul müdürlerinin dönüşümcü liderlik özellikleri arttıkça öğretmenlerin sergiledikleri örgütsel bağlılık ve vatandaşlık davranışı seviyesinin arttığını, bununla örgütün performans ve başarısını arttırdığını aktarmaktadır.

✓ (Kırılmaz, 2010:133), bayan çalışanların entelektüel uyarım ve ilham verici motivasyon konularında liderleri tarafından ikna olmadıklarında, örgütsel bağlılıklarının düştüğünü ayrıca 1-3 yıl arası çalışma tecrübesine sahip çalışanların dönüşümcü liderliğin idealleştirilmiş etki faktöründen daha fazla etkilendiğini belirtmiştir.

✓ (Akçay ve Akyüz, 2014) çalışanların dönüşümcü lidere yönelik sadakatleri ile çalışanlardaki empati davranışının bu sadakat üzerindeki olası etkileri üzerine yaptıkları araştırmada dönüşümcü liderlik ile yöneticiye sadakat arasında pozitif bir ilişki olduğunu aktarmışlardır.

✓ (Akbolat vd., 2013: 46), dönüşümcü liderlik davranışının hem motivasyon hem de duygusal bağlılık üzerinde pozitif etkisi olduğunu söylemişlerdir. Bu sonuç araştırma ile duygusal bağlılık faktörü açısından farklılaşmaktadır.

Yukarıda aktarıldığı üzere dönüşümcü liderlik ve alt değişkenleri ile örgütsel bağlılık ve alt değişkenleri üzerine yapılmış farklı sektör ve şirketlerdeki araştırmaların çoğu, katılım bankaları üzerine yapmış olduğumuz araştırma sonuçları ile benzerlik göstermektedir. Farklı sonuçların çıktığı örnekler duygusal bağlılık üzerine yapılan araştırmalarda göze çarpmaktadır.

Yapılan çalışmanın devamı olarak, devlet tarafından yeni açılmış olan 2 katılım bankasına da uygulanabilir. Bu sayede tüm katılım bankalarını kapsayan bir araştırma sonucu elde edilmiş olacaktır. Aynı çalışma farklı sektörler veya mevduat bankaları üzerinde de yapılabileceği gibi dönüşümcü liderlik yerine farklı liderlik yaklaşımlarının örgütsel bağlılık üzerindeki etkisi de araştırılabilir.

KAYNAKÇA

- Akbolat, M., Işık, O. ve Yılmaz, A. (2013). Dönüşümcü Liderlik Davranışının Motivasyon ve Duygusal Bağlılığa Etkisi. *International Journal of Economic and Administrative Studies*, Num:11,35-50.
- Akçay, Y. ve Akyüz, A. M. (2014). Çalışanların Dönüşümcü Lidere Yönelik Sadakatleri ile Çalışanlardaki Empati Davranışının Bu Sadakat Üzerindeki Olası Etkilerini Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma. *International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 9/5. 157-184.
- Altunışık, R., Coşkun, R., Bayraktaroğlu, S. ve Yıldırım, E. (2012). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri SPSS Uygulamaları*. (7. Baskı). Sakarya: Sakarya Yayıncılık.
- Arslandaş, C. ve Pekdemir, I. (2007). Dönüşümcü Liderlik, Örgütsel Vatandaşlık Davranışı ve Örgütsel Adalet Arasındaki İlişkileri Belirlemeye Yönelik Görgül Bir Araştırma. *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:1. 261-287.
- Aslan, Ş. (2008). “Örgütsel Vatandaşlık Davranışı İle Örgütsel Bağlılık Ve Mesleğe Bağlılık Arasındaki İlişkilerin Araştırılması”. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, Cilt: 15, Sayı: 2. 163-178.

- Avcı, A. (2015). Dönüşümcü ve İşlemci Liderlik Stilleri: Kavramsal Çerçevesi ve Eğitim Örgütleri Açısından Etkileri. *FSM İlmî Araştırmalar/İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, Sayı:5, 85-108.
- Bağcı, Z. (2009). *Örgütlerde Çalışanların Algıladıkları Güç Kaynaklarının Örgüte Bağlılıkları Üzerine Etkisi: Bir Araştırma*. Doktora Tezi. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Balay, R. (2014). *Yönetici ve Öğretmenlerde Örgütsel Bağlılık*. (2.Baskı-Eylül). Ankara: Pegem Akademi.
- Bass, B. (1990). *From Transactional to Transformational Leadership: Learning to Share the Vision*, Stogdill Handbook of Leadership. (Third Edition). New York: Free Press.
- Bayram, L. (2001). "Yönetimde Yeni Bir Paradigma: Örgütsel Bağlılık". *Sayıştay Dergisi*, Sayı: 59. 125-139.
- Burns, J. M. (1978). *Leadership*. New York: Harper&Row Publishers,
- Cambridge Dictionary, (2017). <http://dictionary.cambridge.org/tr>, Erişim Tarihi: 12 Ekim 2017.
- Erdil O. ve Keskin H. (2003). Güçlendirmeye İş Tatmini, İş Stresi ve Örgütsel Bağlılık Arasındaki İlişkiler. *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, Cilt:32, Sayı:1, 7-24.
- Geri, S. (2010). *Liderlik Tarzının Örgütsel Bağlılık Üzerine Etkisi*. Doktora Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi. Beden Eğitimi ve Spor Ana Bilim Dalı.
- Karahan A. (2008). "Hastanelerde Liderlik ve Örgütsel Bağlılık Arasındaki İlişkinin İncelenmesi". *Sosyal Bilimler Dergisi*, 10 (1). 145-163.
- Kırılmaz, S ve Kırılmaz, H. (2010). Transformasyonel Liderliğin Örgütsel Bağlılık Üzerine Etkileri: Sağlık Bakanlığı Merkez Teşkilatında Bir Araştırma. *Türk İdaresi Dergisi*. Sayı: 469.
- Koçel, T. (2005). *İşletme Yöneticiliği*. (Genişletilmiş Onuncu Baskı). İstanbul: Arıkan Yayınları.
- Özdevecioğlu, M. (2003). Algılanan Örgütsel Destek İle Örgütsel Bağlılık Arasındaki İlişkilerin Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma. *D.E.Ü. İİBF Dergisi*, Cilt:18, Sayı:2. 113-130..
- Sabuncuoğlu, Z. ve Tüz, M. (2001). *Örgütsel Psikoloji*. Bursa: Ezgi Kitabevi.
- Şengöz, M. (2015). *Çalışanların Algıladıkları Etkileşimci ve Dönüşümcü Liderlik Özellikleri İle Örgütsel Bağlılıkları Arasındaki İlişkide Yönetici-Ast Etkileşimi Algısının Ara Değişken Rolünün İncelenmesi ve Bankacılık Sektörü Örneğinde Bir Araştırma*. Doktora Tezi. İstanbul: Haliç Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü.

**KÜRESELLEŞMENİN SAVUNMA HARCAMALARI ÜZERİNDEKİ
ETKİSİ: TÜRKİYE İÇİN VAR ANALİZİ**

*EFFECT OF GLOBALIZATION ON DEFENSE EXPENDITURES:
VAR ANALYSIS FOR TURKEY*

Ünzüle KURT*, Cüneyt KILIÇ**

*Geliş Tarihi: 17.10.2018
(Received)*

*Kabul Tarihi: 06.11.2018
(Accepted)*

ÖZ: Dünya da özellikle 1980 sonrası dönemde bilgi iletişim teknolojilerinde yaşanan gelişmelerle birlikte ülkeler arasındaki sınırlar ortadan kalkmış ve küreselleşme yoğun bir şekilde yaşanmaya başlamıştır. Küreselleşmede yaşanan bu yoğunluk bazı sektörlerde önemli avantajlar sağlarken bazıları için dezavantajlar getirmiştir. Bu çalışmada Türkiye’de ekonomik, politik ve sosyal alanda yaşanan küreselleşmenin savunma sanayi harcamaları üzerinde yaratmış olduğu etki 1974-2015 dönemine ait veriler kullanılarak VAR modeli çerçevesinde analiz edilmiştir. Eşbütünleşme sonuçları değişkenler arasında uzun dönemli ilişkiyi işaret ederken, nedensellik test sonuçları politik ve ekonomik küreselleşmenin savunma harcamalarının nedeni olduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Ekonomik küreselleşme, Politik küreselleşme, Sosyal küreselleşme, VAR analizi

ABSTRACT: Especially in the post-1980 period, with the developments in information and communication technologies in the world, the boundaries between the countries have disappeared and globalization has started to be experienced intensively. This intensity in globalization provides significant advantages to some sectors and has disadvantages for some. In this study, the effects of globalization in economic, political and social fields on defense industry expenditures in Turkey were analyzed within the frame of VAR model by using data from the period of 1974-2015. The results of cointegration indicate a long-term relationship between variables, while the results of causality test show that political and economic globalization is the cause of defense expenditures.

Key Words: Economic globalization, Political globalization, Social globalization, VAR Analysis

1. GİRİŞ

Küreselleşme ya da yabancı terminolojideki karşılığı ile “Globalleşme”, sosyo-ekonomik, politik, askeri, sağlık ve eğitim gibi birçok alanı kapsamasından dolayı çok boyutlu bir kavramdır. Küreselleşme kavramının bu çok boyutluluğu, kavramın açıklamasına yönelik olarak yapılan tanımların tek bir anlam birliği

* Dr. Öğr. Üyesi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, unzulekurt@comu.edu.tr,
ORCID: 0000-0003-0622-7145.

** Doç. Dr. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, c_kilic2006@hotmail.com,
ORCID: 0000-0003-3406-1269.

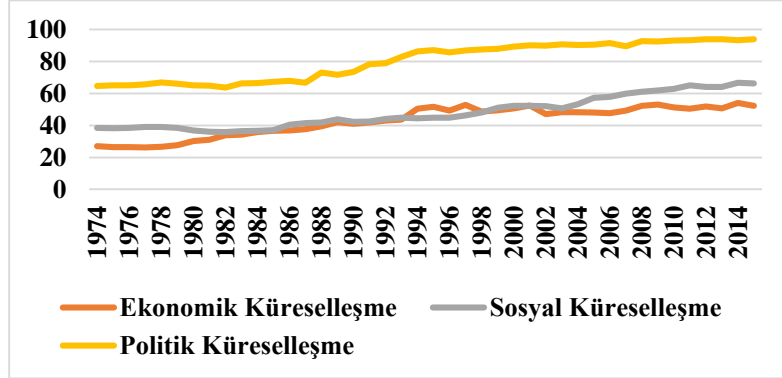
etrafında uzlaşılmasını da güçleştirmektedir. Bu nedenden dolayı küreselleşme farklı kişi ve kurumlar tarafından farklı şekillerde tanımlanmıştır (Kılıç, 2015:1).

Küreselleşmenin açıklanmasına yönelik yapılan tanımlar ortak bir çatı altında toplandığında Dünya ticaret Örgütü (WTO)'nün tanımı en genel geçer tanım olarak kullanılmaktadır. WTO (2008)'ya göre küreselleşme mal, sermaye ve emek piyasalarının uluslararası entegrasyonu ya da dünya piyasaları ile bütünleşmesi şeklinde tanımlanmaktadır.

Küreselleşme özellikle 1980'li yıllarda ve sonrasında bilgi ve iletişim teknolojilerinde yaşanan hızlı gelişmelerle birlikte etkisini bütün dünya ülkelerinde göstermeye başlamıştır (Özekicioğlu ve Kılıç, 2017:19). Bu etkilerin yoğun olarak yaşandığı ülkelerden biriside Türkiye'dir.

Türkiye'de ekonomik, sosyal ve politik alanda yaşanan küreselleşmenin gelişimini Grafik 1 yardımıyla incelememiz mümkündür.

Grafik 1: Türkiye'de Ekonomik, Politik ve Sosyal Küreselleşmenin Gelişimi

Kaynak: KOF İsviçre Ekonomi Enstitüsü verilerinden derlenmiştir.

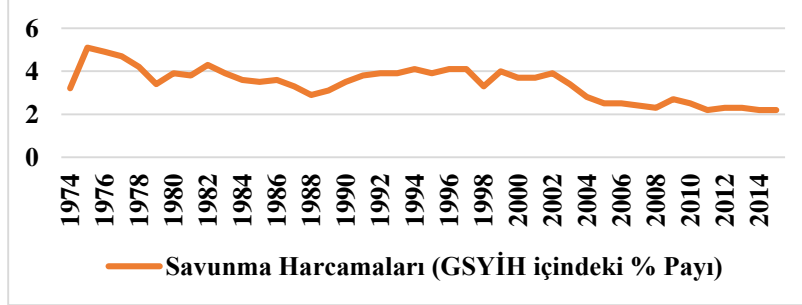
Grafik 1 incelendiğinde Türkiye'de 1974-1980 döneminde ekonomik, politik ve sosyal alanda yaşanan küreselleşme olgusunun durağan olduğu, ancak 1980 yılından günümüze kadar geçen süre zarfında her üç alanda da yaşanan küreselleşmenin artış eğilimi içinde olduğu görülmektedir. Bu durumun temel nedeni Türkiye ekonomisinde 1980 yılında yaşanan finansal krize karşı uygulamaya konulan 24 Ocak 1980 Kararları'dır. Bu kararlar ile Türkiye ekonomisinde serbestleşme sağlanmış ve sınırların önündeki engeller kaldırılarak küreselleşme için gerekli ortam sağlanmıştır.

Küreselleşme ile birlikte sınırların önündeki engellerin kaldırılması bir ülkenin gerek sosyo-ekonomik ve gerekse de politik yönden dış güçlere karşı savunmasız hale gelmesine neden olmaktadır. Bu nedenden dolayı ülkeler küreselleşmenin getirdiği bu savunmasızlık ve ortaya çıkabilecek risklere karşı

savunma sanayilerine daha fazla önem vermekte ve savunma sanayine olan yatırımlarını ya da savunma sanayine yapılan harcamaları arttırmaktadırlar.

Türkiye’de küreselleşme sürecinde savunma sanayine yapılan harcamaların gelişimini Grafik 2 yardımıyla incelememiş mümkündür.

Grafik 2: Türkiye’de Savunma Harcamalarının (GSYİH İçindeki % Payı) Gelişimi

Kaynak: Dünya Bankası (WB) 'nın verilerinden derlenmiştir.

Grafik 2 incelendiğinde Türkiye’de savunma harcamalarının gelişiminin dönemler itibariyle değişim gösterdiği görülmektedir. Savunma harcamaları krizlerin yaşandığı yıl ve sonrasında azalış göstermiştir. 1980’li yılların başında savunma harcamalarının GSYİH içindeki payı %3’ün üzerinde iken bugün gelinen son noktada bu oranın %2’nin çok az üzerinde gerçekleştiği görülmektedir.

Bu çalışmanın amacı, 1974–2015 döneminde Türkiye’de ekonomik, politik ve sosyal alanda yaşanan küreselleşmenin savunma harcamaları üzerindeki etkisini analiz etmektir. Çalışmanın ikinci bölümünde küreselleşme ile savunma harcamaları arasındaki ilişkiyi sorgulayan ampirik literatür gözden geçirilmiş, üçüncü bölümde veri, yöntem, ekonometrik uygulama ve başlıca bulgulara yer verilmiş, dördüncü bölümde ise elde edilen sonuçların özetlenmesi, değerlendirme ve öneriler ile çalışma sonlandırılmıştır.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Savunma harcamalarına yönelik literatür genel olarak savunma harcamalarının ekonomik büyüme ya da savunma harcamalarının temel belirleyicileri üzerine yoğunlaşmaktadır. Literatürde ekonomik, politik ve sosyal küreselleşmenin ya da genel anlamda küreselleşmenin savunma ya da askeri harcamalar üzerindeki etkilerini analiz eden çok çalışma mevcut değildir. Literatür taramasında direkt olarak küreselleşme ya da onun alt bileşenleri olan ekonomik, politik ve sosyal küreselleşmenin savunma ya da askeri harcamalar üzerindeki etkilerini analiz eden çalışmalara yer verilecektir.

Küreselleşmenin savunma harcamaları üzerindeki etkilerini analiz eden ilk çalışmalardan biri Dreher ve arkadaşlarına (2006) aittir. Dreher ve diğerleri (2006) 108 ülke için 1970-2001 dönemine ait verileri kullanarak küreselleşmenin kamu harcamaları bileşenleri üzerindeki etkisini panel veri analizi yöntemini kullanarak

test etmişlerdir. Analizlerinde küreselleşmenin kamu harcamalarını oluşturan: savunma, sağlık, eğitim, çevre ve barınma gibi alanlarda herhangi bir etkisinin olmadığı sonucuna ulaşmışlardır.

Nikolaidou (2008) 15 Avrupa Birliği (AB) ülkesi için 1961-2005 dönemine ait yıllık verileri kullanarak Otoregresif Dağıtılmış Lag (ARDL) yöntemini kullanarak savunma harcamalarının temel belirleyicilerini tespit etmeye çalışmıştır. Çalışmasında küreselleşmenin savunma harcamaları üzerindeki etkisinin belirsiz olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Dunne ve diğerleri (2008) gelişmekte olan ülkelerde 1981-1997 yıllarına ait verileri kullanarak sabit etkiler yardımıyla savunma harcamalarının belirleyicilerini tespit etmeye çalışmışlardır. Küreselleşmeyi temsil etmesi amacıyla modellerin de ticari açıklık değişkenini kullanmışlardır. Çalışmalarında küreselleşmeyi temsil eden ticari açıklık değişkeninin askeri harcamaları olumlu (pozitif) yönde etkilediği sonucuna ulaşmışlardır.

Seigle (2016) 36 ülkede 1968-1978 dönemine ait verileri kullanarak sabit etkiler modeli yardımı ile savunma harcamalarının temel belirleyicilerini ortaya çıkarmaya çalışmıştır. Çalışmasında küreselleşmeyi temsil etmesi açısından ticari açıklık değişkenini kullanmıştır. Analizinde küreselleşmeyi temsil eden ticari açıklığın incelemeye konu olan ülke grubunda savunma harcamaları üzerinde olumlu etkisinin olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Wu ve Chang (2016) G7 (Kanada, Fransa, Almanya, İtalya, Japonya, İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri) ülkelerinde 1988-2011 dönemine ait verileri kullanarak savunma harcamaları ile küreselleşme arasındaki nedensellik ilişkisini panel veri analizi yöntemini kullanarak test etmişlerdir. Çalışmalarında Almanya ve Japonya'da küreselleşme ile savunma harcamaları arasında tek yönlü nedensellik, İtalya'da küreselleşme ile savunma harcamaları arasında karşılıklı nedensellik ilişkisinin olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Ayrıca çalışmaları küreselleşme ile savunma harcamaları arasındaki nedenselliğin farklı koşullara sahip olan ülkelere farklı şekillerde ortaya çıktığını göstermektedir.

Irandoost (2017) gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere 1990-2012 dönemine ait verileri kullanarak küreselleşme ile savunma harcamaları arasındaki nedensellik ilişkisini Granger Nedensellik testi yardımıyla analiz etmiştir. Analiz sonucunda küreselleşme ile savunma harcamaları arasında nedensellik ilişkisi tespit edilmiş ve son yıllarda küreselleşme de yaşanan artışların savunma harcamalarını arttırdığı sonucuna ulaşmıştır.

Solarin (2017) 82 ülkede 1989-2012 yıllarına ait verileri kullanarak küreselleşmenin askeri harcamalar üzerindeki etkisini dinamik panel veri analizi yöntemi ile test etmiştir. Analizde araştırmaya konu olan ülkelere yaşanan

küreselleşmenin hem ülkelerin askeri yükünü hem de askeri harcamalarını azalttığı sonucuna ulaşmıştır.

Küreselleşmenin savunma harcamaları üzerindeki etkilerini analiz eden çalışmalar incelendiğinde ağırlıklı olarak küreselleşmenin savunma harcamalarını olumlu yönde etkilediği yani küreselleşmede yaşanan artışa bağlı olarak zaman içinde savunma harcamalarının da arttığı sonucuna ulaşılmıştır.

3. EKONOMETRİK ANALİZ BULGULARI

3.1. Veri Seti ve Yöntem

Ekonometrik analizde Türkiye’de yaşanan küreselleşme (ekonomik, sosyal ve politik küreselleşme) ile savunma harcamaları arasındaki ilişki analiz edilmeye çalışılmaktadır. Bu doğrultuda ekonometrik analizde bağımlı değişken olarak savunma harcamaları kullanılmıştır. Bağımsız değişkenler olarak ise ekonomik, politik ve sosyal küreselleşme, enflasyon (TÜFE), ekonomik büyüme ve cari denge modele dahil edilmiştir.

Ekonometrik analiz periyodu, [1974–2015] dönemini kapsamaktadır. Analizde yıllık veriler kullanılmıştır. Ekonometrik analiz dönemine ait verilere iki kaynaktan ulaşılmıştır. Savunma harcaması, enflasyon (TÜFE), ekonomik büyüme ve cari denge verisi Dünya Bankası’nın (World Bank) Dünya gelişme göstergeleri (World Development Indicators) veri tabanından, ekonomik, politik ve sosyal küreselleşme verisi KOF İsviçre Ekonomi Enstitüsü (KOF Swiss Economic Institute)’nün veri tabanından temin edilmiştir.

Ekonometrik analizlerde kullanılan veriler, verilerin simgeleri ve değişkenlere ait açıklamalar tablo 1’de sunulmaktadır.

Tablo 1: Ekonometrik Analizde Kullanılan Değişkenler

Simgesi	Değişkenin Adı	Değişkenlere İlişkin Açıklamalar
SH	Savunma Harcamaları	Savunma harcamaları Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYİH) içindeki yüzde (%) payını ifade etmektedir.
EK	Ekonomik Küreselleşme	KOF İsviçre Ekonomi Enstitüsü tarafından; ticari-sermaye akımları ve kısıtlamalar kapsamında hesaplanan endekstir.
PK	Politik Küreselleşme	KOF İsviçre Ekonomi Enstitüsü tarafından; ülkedeki büyükelçilikler, uluslararası kuruluşlarda üyelik ve birleşmiş milletler güvenlik konseyine katılım kapsamında hesaplanan endekstir.
SK	Sosyal Küreselleşme	KOF İsviçre Ekonomi Enstitüsü tarafından; bilgi akışı ve kültürel yakınlık kapsamında hesaplanan endekstir.
ENF	Enflasyon	Tüketici Fiyat Endeksi (TÜFE)’ni temsil etmektedir.
EB	Ekonomik Büyüme	Reel büyümeyi ifade etmektedir.
CD	Cari Denge	Cari işlemler hesabı dengesini temsil etmekte ve GSYİH içindeki yüzde (%) payını ifade etmektedir.

Türkiye ekonomisinde küreselleşmenin (ekonomik, politik ve sosyal alanda yaşanan küreselleşmenin) savunma harcamaları üzerindeki etkisini analiz etmek için model aşağıdaki gibidir;

$$\text{SH}_t = \beta_0 + \beta_1 \text{EK}_t + \beta_2 \text{PK}_t + \beta_3 \text{SK}_t + \beta_4 \text{ENF}_t + \beta_5 \text{EB}_t + \beta_6 \text{CD}_t + \varepsilon_t \quad (1)$$

Modelde kullanılan değişkenlerin kısaltmaları ve temsil ettikleri değişkenlerin ismi; SH: Savunma Harcamaları, EK: Ekonomik Küreselleşme, PK: Politik Küreselleşme, SK: Sosyal Küreselleşme, ENF: Enflasyon, EB: Ekonomik Büyüme, CD: Cari Denge ve et kavramı ise hata terimlerini göstermektedir.

İlgili modelin tahmini ve değişkenler arası ilişkinin saptanması için yöntem belirlenme safhasında öncelikle serilere birim kök sınaması yapılması gerekmektedir. Bunun için başlangıç noktası aşağıdaki gibi yazılan olasılıklı birim kök sınamasıdır (Gujarati ve Porter, 2009:754-756; Kılıç ve Torun, 2018:26-27).

$$Y_t = \rho Y_{t-1} + u_t \quad -1 \leq \rho \leq 1$$

Burada u_t beyaz gürültü hata terimidir. $\rho = 1$ ise seri birim kök içermekte yani durağan olmamaktadır. Dickey Fuller tarafından geliştirilen birim kök test sınaması $\Delta Y_t = \delta Y_{t-1} + u_t$; $\Delta Y_t = \beta_1 + \delta Y_{t-1} + u_t$ ve $\Delta Y_t = \beta_1 + \beta_2 t + \delta Y_{t-1} + u_t$ denklemlerine uygularken hata teriminin ardışık ilişkisiz olduğu varsayılmaktadır. Genişletilmiş Dickey Fuller bu varsayımı ortadan kaldıran bir model olarak geliştirilmiştir. Bu sınama bağımlı değişkenin gecikmeli değerlerinin söz konusu üç denkleme eklenmesi ile uygulanmaktadır. Bu durumda ADF aşağıdaki denklemin tahmininden ibarettir.

$$\Delta Y_t = \beta_1 + \beta_2 t + \delta Y_{t-1} + \sum_{i=1}^m \alpha_i \Delta Y_{t-1} + \varepsilon_t$$

ADF birim kökün varlığını sınama noktasında DF ile aynı hipotezleri kullanmaktadır. Bu hipotezler;

$$H_0: \delta = 0 \text{ seri birim kök içermektedir.}$$

$$H_1: \delta < 0 \text{ seri birim kök içermemektedir.}$$

Biçiminde kurulmaktadır. H_0 hipotezinin reddedilmesi durumunda Y_t ya sıfır ortalama ile durağandır yada sıfırdan farklı bir ortalama ile durağandır. Phillips Perron hata terimindeki ardışık ilişkiyi hesaba katmak için gecikmeli fark değerlerini eklemekten parametrik olmayan istatistiksel bir yöntemle serilerin durağanlıklarını sınamaktadır.

Aynı düzey değerlerinde durağan ikiden fazla değişkenin mevcut olduğu çalışmada değişkenler arası uzun dönemli ilişkilerin araştırılmasında Johanson Eşbütünlük yönteminin kullanılması isabetli bulunmaktadır. Johanson eşbütünlük yönteminde tüm değişkenler içsel değişken olarak görülür ve hepsi

3.2. Modele Ait Ön Test Sonuçları

Modele ait ön testlerin başlangıcını değişkenlerin birim kök içerip içermeme durumlarını ortaya koymak üzere yapılan birim kök testleri oluşturmaktadır. Modelde kullanılan birim kök testleri ADF ve PP biri kök testleridir. İlgili testlere ait sonuçlar tablo 2’de yer almaktadır.

Tablo 2: Birim Kök Testi Sonuçları

		ADF/Genelleştirilmiş Dickey Fuller		PP/Phillips Perron	
		Sabitli	Sabitli - Trendli	Sabitli	Sabitli - Trendli
h	(0)	-1.55 (0.4833)	-3.80 (0.0264)**	-1.58 (0.4833)	-4.09 (0.0131)**
	(1)	-9.63 (0.0000)*	-8.98 (0.0000)*	-9.57 (0.0000)*	-9.52 (0.0000)*
k	(0)	-1.39 (0.5774)	-1.62 (0.7655)	-1.41 (0.5670)	-1.45 (0.8300)
	(1)	-7.79 (0.0000)*	-7.90 (0.0000)*	-7.79 (0.0000)*	-8.11 (0.0000)*
k	(0)	1.11 (0.9970)	-2.25 (0.4476)	0.98 (0.9971)	-2.26 (0.4423)
	(1)	-5.03 (0.0002)*	-4.21 (0.010)**	-4.99 (0.0002)*	-5.27 (0.0006)*
k	I(0)	-0.68 (0.8397)	-1.32 (0.8676)	-0.69 (0.8367)*	-1.53 (0.8000)
	(1)	-7.32 (0.0000)*	-7.25 (0.0000)*	-7.24 (0.0000)*	-7.18 (0.0000)*

*** 0.01, ** 0.05 anlamlılık düzeyini temsil etmektedir.

Parantez içerisindeki veriler olasılık değerleridir.

Birim kök test sonuçlarına göre savunma harcamaları ve tüm küreselleşme serileri düzey değerlerinde birim kök içermektedir. Bu durumda serilere fark alma işlemi uygulanmış ve serilerin birinci dereceden farklarının I(1) birim kök içermediği tespit edilmiştir.

Johansen eşbütünleşme testinde gecikme uzunluğunun belirlenmesi için ilk olarak VAR modeli kurulmaktadır. Analiz bağlamında kurulan VAR modeli bağlamında elde edilen gecikme uzunluk sonuçları tablo 3’te yer almaktadır.

Tablo 3: Gecikme Uzunluğunun Belirlenmesi

Bilgi Kriterleri	0	1	2	3
LogL	-644.6549	-471.3855	-442.0768	-399.4155
LR	NA	284.3395*	39.07832	43.75514
FPE	12481036	11201.31*	18073.89	18842.08
AIC	33.36692	26.32746*	26.67060	26.32900
SC	33.62285	28.11899*	29.99773	31.19172
HQ	33.45874	26.97025*	27.86435	28.07370

Gecikme uzunluğu seçiminde AIC Kriteri dikkate alınmıştır.

VAR modeli yardımı ile kurulan gecikme uzunluğu test sonuçları model için uygun gecikme uzunluğunun 1 olduğunu göstermektedir. Bu doğrultuda Akaike Bilgi Kriterine göre mutlak değer olarak en yüksek değeri veren 1 gecikme değeri modelde kullanılmış ve elde edilen model sonuçları tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 4: Johenson Eşbütünleşme Sonuçları

Eigen Değeri	Trace İstatistiği	%5 Kritik Değeri	Olasılık Değeri
0.638068	101.5562	95.75366	0.0188**
Eigen Değeri	Maksimum Eigen İstatistiği	%5 Kritik Değeri	Olasılık Değeri
0.638068	40.65196	40.07757	0.0430**

*** 0.05 anlamlılık düzeyini temsil etmektedir.

Johenson eşbütünleşme test sonuçlarına göre trace istatistik değeri ve maksimum eigen istatistik değeri değişkenler arasında bir eşbütünleşik vektör olduğunu göstermektedir. Başka bir ifade ile modelde $r(\pi)=1$ ise bir tane eşbütünleşme ilişkisi vardır hipotezi kabul edilmektedir. Bu bulgular bağlamında modelde bağımlı değişken olarak yer alan savunma harcamaları ile bağımsız değişkenler ekonomik büyüme, enflasyon oranı, sosyal küreselleşme, ekonomik küreselleşme ve politik küreselleşme değişkenleri arasında uzun dönem ilişkinin varlığı sonucuna ulaşılmıştır.

Aralarında eşbütünleşme ilişkisi varlığı tespit edilen serilerin kısa dönem ilişkilerinin ortaya konulması noktasında hata düzeltme modeli kurulmaktadır. Kurulan VECM modeli sonuçları tablo 5'te yer almaktadır.

Tablo 5: VECM Model Sonuçları

Değişkenler	Katsayı	(Standart Hata)	[t istatistik Değeri]
SH(-1)	1.000000		
SK(-1)	0.023954	(0.02754)	[0.86976]
PK(-1)	-0.124424	(0.02379)	[-5.23048]*
ENF(-1)	-0.000653	(0.00284)	[-0.23030]
EK(-1)	0.000596	(0.02595)	[0.02297]
EB(-1)	-0.030240	(0.01507)	[-2.00601]*
CointEq1	-1.064087	(0.28551)	[-3.72703]

VECM modeli değerlendirildiğinde öncelikle hata düzeltme katsayısının istatistiksel olarak anlamlı ve negatif değer olması modelde kısa dönem dengeden sapma durumlarının giderildiğini hata düzeltme mekanizmasının çalıştığını göstermektedir. Bu bağlamda tahmin edilen VECM modeline dayalı Granger Nedensellik test sonuçları tablo 6'daki gibidir.

Tablo 6: VECM'e Dayalı Granger Nedensellik Analizi Sonuçları

Bağımlı Değişken SH		
Bağımsız Değişkenler	Ki-Kare	Olasılık
SK	1.410854	0.4939
PK	5.707039	0.0576
ENF	9.021086	0.0110
EK	16.48578	0.0003
EB	21.82838	0.0000
CD	2.351179	0.3086

Granger Nedensellik analizi sonuçlarına göre politik küreselleşme, enflasyon, ekonomik küreselleşme ve ekonomik büyüme değişkenlerinden savunma harcamalarına doğru bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Bu bağlamda nedensellik test sonuçları küreselleşme perspektifinde değerlendirildiğinde ekonomik ve politik küreselleşmenin savunma harcamalarının nedeni olduğu buna karşın sosyal küreselleşme değişkeninin savunma harcamaları ile nedensellik ilişkisinin olmadığı sonucu ortaya çıkmaktadır. Tahmin edilen modelin tutarlılığı bağlamında uygulanan tanısal test sonuçları tablo 7'de gösterilmektedir.

Tablo 7: Tanısal Test Sonuçları

Otokorelasyon LM Test İstatistiği		
LM İstatistiği		Olasılık Değeri
53.60656		0.3021
Değişen Varyans Joint Test İstatistiği		
Ki-Kare	df	Olasılık Değeri
845.0221	840	0.4449
Normal Dağılım Jaque Bera Test İstatistiği		
Jarque Bera İstatistik değeri		Olasılık Değeri
1.669860		0.4339
R ² ve Düzeltilmiş R ² İstatistikleri		
	0.81	
	0.69	

Tanısal test sonuçları modelde otokorelasyon, değişen varyans ve normal dağılım sorunlarının olmadığını göstermektedir. Modelde otokorelasyon katsayısı LM testi ile değişen varyans Joint testi ve normal dağılım Joint testi ile tahmin edilmiştir. Aynı zamanda modelde R^2 değerinin 0.81, düzeltilmiş R^2 değerinin 0.69 olarak hesaplanmış olması modelde bağımlı değişkenin önemli derecede bağımsız değişkenler tarafından açıklandığını göstermektedir.

4. SONUÇ

Küreselleşme öncelikle dünya ticaretinin serbestleşmesi ile yaygınlaşan dolayısıyla ekonomik anlamı ile ele alınan bir kavram olsa da sosyal, kültürel ve politik anlamda da dünyada bir bütünleşmeye işaret etmektedir. Ülkeler arası

sınırların ortadan kalkması bir başka ifade ile küreselleşme ülkelere bir takım avantajlar bunların yanı sıra birtakım da dezavantajlar getirmiştir. Öncelikle dünya ticaret hacmindeki artış, ülkede tüketilen ve üretilen mallardaki çeşitlenme ekonomik bağlamda küreselleşmenin olumlu etkileri olarak sayılabilir. Aynı zamanda kültürlerarası etkileşimin artması, politik işbirliklerinin genişlemesi de yine küreselleşmenin ülkelere ya da dünyaya sağladığı önemli avantajlardır. Bunun yanı sıra sınırların gevşetilmesi ile birlikte bir ülkenin gerek sosyo-ekonomik ve gerekse de politik yönden dış güçlere karşı savunmasız hale gelmesine neden olmaktadır. Bu nedenden dolayı ülkeler küreselleşmenin getirdiği bu savunmasızlık ve ortaya çıkabilecek risklere karşı savunma sanayilerine daha fazla önem vermekte ve savunma sanayine olan yatırımlarını ya da savunma sanayine yapılan harcamaları arttırmaktadırlar.

Bu çalışmada Türkiye ekonomisi için küreselleşme kavramının savunma harcamaları üzerindeki etkisi araştırılmıştır. Elde edilen analiz bulguları uzun dönemde ekonomik, sosyal ve politik küreselleşme faktörleri ülkedeki savunma harcamaları ile ilişkili bulunmuştur. Başka bir ifade ile Türkiye ekonomisinde uzun dönemde ekonomik, sosyal ve politik küreselleşmenin artması savunma harcamalarını arttırmıştır. Kısa dönemde ise tahmin edilen hata düzetme katsayısı, modelde kısa dönemde meydana gelen dengesizliklerin uzun dönemde giderildiğini ve kararlı bir yapının varlığını işaret etmektedir. Aynı zamanda yapılan nedensellik analiz sonuçları da ekonomik ve sosyal küreselleşmeden savunma harcamalarına doğru saptanan tek yönlü nedensellik analizde elde edilen diğer bulguları desteklemektedir.

KAYNAKÇA

- Dreher, A., Sturm, J. E. ve Ursprung, H. W. (2006), The Impact Of Globalization On The Composition Of Government Expenditures: Evidence From Panel Data, *CESIFO Working*, Paper No. 1755, 1-40.
- Dunne, J. ., Sam, P.F. ve Rom P. S. (2008). The Demand for Military Expenditure in Developing Countries: Hostility Versus Capability, *Defence and Peace Economics*, Volume:19, Issue:4, 293–302.
- Gujarati N. D. ve Porter D.C. (2009), *Temel Ekonometri*, Literatür Yayıncılık. Çevirmenler: Ümit Şenesen ve Gülay Günlük Şenesen.
- Irlandoust, M. (2007), Militarism and globalization: Is there an empirical link?, *Quality and Quantity*, Volume 52, Issue 3, 1349–1369.
- Kennedy P. (2006), *Ekonometri Kılavuzu*, Gazi Kitabevi, Çevirmenler: Muzaffer Sarımeşeli, Şenay Açıkgöz.

- Kılıç, C. (2015), Effects of Globalization on Economic Growth: Panel Data Analysis for Developing Countries, *Economic Insights – Trends and Challenges*, Volume: IV(LXVII), No.1, 1-11.
- Kılıç, F. ve Torun, M. (2018), Bireysel Kredilerin Enflasyon Üzerindeki Etkisi: Türkiye Örneği, *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, Cilt:16, Sayı:1, 18-40.
- KOF Swiss Economic Institute (KOF) (2018), “Index of Globalization”, <http://globalization.kof.ethz.ch/>, (15.06.2018).
- Nikolaïdou, E. (2008), The Demand for Military Expenditure: Evidence from the EU15 (1961–2005), *Defence and Peace Economics*, Volume:19, Issue:4, 273–292.
- Özekicioğlu, H., ve Kılıç, C. (2017), Küresel Ekonomi Çağında Çin Ve Hindistan. *İktisat Politikası Araştırmaları Dergisi*, Cilt/Volume:4, Sayı/Issue:2, 19-34.
- Seiglie, C. (2016), Openness of the Economy, Terms of Trade, and Arms, *Southern Economic Journal*, Volume:82, Issue:3, 748–759.
- Solarin, S. A. (2017), Determinants of military expenditure and the role of globalisation in a cross-country analysis. *Defence and Peace Economics*, <https://doi.org/10.1080/10242694.2017.1309259>, 2017, 1-18.
- World Bank (WB) (2018) “Data Bank: World Development Indicators”, <http://databank.worldbank.org/data/reports.aspx?source=worlddevelopment-indicators>, (15.06.2018).
- World Trade Organization (WTO) (2008), *World Trade Report 2008 Trade in A Globalizing World*, World Trade Report.
- Wu, T.ve Chang, T. (2016), The Relationship Between Globalization And Military Expenditures In G7 Countries: Evidence From A Panel Data Analysis. *Economic Computation and Economic Cybernetics Studies and Research*, Volume:50, Issue:3, 285-302.

“TURSKE I DRUGE ISTOCANSKE RECI U NAŠEM JEZIKU”
ADLI TÜRKİZMALAR SÖZLÜĞÜNDE YER VE KİŞİ ADLARI
LOCATION AND PERSON’S NAMES IN THE DICTIONARY TITLED AS
“TURSKE I DRUGE ISTOCANSKE RECI U NAŠEM JEZIKU”

Rifat GÜRGENDERELİ*

Geliş Tarihi: 30.10.2018
(Received)

Kabul Tarihi:27.03.2019
(Accepted)

ÖZ: Diller, tarih boyunca din, göç, hâkimiyet ve fetihler gibi çeşitli sebeplerle birbirlerini etkilemişlerdir. Bu etkileşim, Türkçe ile Balkan coğrafyasında bulunan milletlerin dilleri arasında da yoğun olarak görülmüştür. Sırpça, bu etkileşimin görüldüğü önemli dillerden biridir. Đorđe/Corce Popović’in “Turske i Druge İstocanske Reci u Našem Jeziku” adlı Türkizmalar sözlüğü, 1884 yılında Belgrad’da, Kiril harfleriyle Sırpça olarak yayımlanmıştır. Sözlük, 19. yüzyılda Sırbistan’da yayımlanan önemli Türkizma sözlüklerinden biridir. 4988 madde başı bulunan sözlükte, Türkçe ya da Türkçe aracılığıyla Arapça ve Farsçadan geçen kelimeler incelenmiştir. Yer ve kişi adlarının incelendiği “Ekler” bölümü, sözlüğün 270-275. sayfalar arasındaki son bölümüdür. 87 madde başını içeren bu bölümde kelimeler, Türkçeden geçiş şekli göz önüne alınarak değerlendirilmiştir. Popović; kendi halk kültürlerinde ve türkülerinde yer alan Türkçe kelimelerin, kökenlerinin ve anlamlarının bir zaman sonra kaybolup unutulacağı endişesiyle bu sözlüğü hazırladığını belirtir. Bu çalışmada; Sırbistan’da yayımlanmış Türkizma sözlüklerinden biri olan Đorđe/Corce Popović’in sözlüğü genel olarak değerlendirilmiş, yer ve kişi adlarının bulunduğu bölüm ele alınıp incelenmiştir. Bu bölümde bulunan kelimelerdeki onomastik verilerin ele alınıp değerlendirilmesiyle; Türkçe ve Sırpça arasındaki sosyal, tarihi ve kültürel ilişkileri, dil etkileşimlerini, yönelimleri ve değişimleri ortaya koymak mümkün olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Đorđe/Corce Popović, Türkizma, Türkçe-Sırpça Sözlük, Onomastik

ABSTRACT: Languages have affected each other because of several reasons such as religion, migration, hegemony and conquests throughout history. This interaction has been deeply observed among the Turkish language and the languages of the nations in the Balkan geography. Serbian is one of the important languages that this interaction has been seen. The Turcism dictionary of Đorđe Popović titled as “Turske i Druge İstocanske Reci u Našem Jeziku” has been published in Belgrade in 1884 with Cyrillic alphabet in Serbian. The dictionary is one of the important turcism dictionaries that have been published in Serbia in the 19th century. The dictionary is composed of 4988 articles and the Turkish words or the words that passed from Arabic and Persian via Turkish are examined. The “annexes” part where location and person’s names are examined is the last part of the dictionary between the pages 270-275. In this section, which includes 87 articles, words are

* Dr. Öğr. Üyesi, Trakya Üniversitesi, rifatgur@hotmail.com,
ORCID: 0000-0003-0632-1334

evaluated by taking into account the way that a word is taken from Turkish. Popović indicated that he prepared this dictionary with concern that the Turkish words, their origins and meanings in their folk culture and folk songs would some time later be forgotten. In this study, the dictionary of Đorđe/Corce Popović which is one the Turcism dictionaries that has been published in Serbia is generally evaluated and the section which is comprised of location and person's name is examined in detail. By evaluating the onomastic data of the words in this section, it will be possible to present the social, historical and cultural relations, language interactions, tendencies and changes between Turkish and Serbian.

Key Words: Đorđe Popović, Türkizm, Turkish-Serbian Dictionary, Onomastic

1. GİRİŞ

Kültürlerin aktarım, etkileşim ve yaşama alanlarının en önemli göstergesi dildir. Asırlar geçmesine rağmen bir dilin, yazı ve konuşma dili olarak var olmadığı topraklarda, hâlâ kendisine ait ifadelerle, kelimelerle, belki de cümlelerle yaşamaya, kullanılmaya devam etmesi, diller arasındaki etkileşimin en somut örneğidir. Dinî terimlerin, yaşanılan dinin etkisiyle kullanılması ve yazılması çok tabiidir. Ancak; sosyal hayat, özel adlar, yer adları, yemek ve içecek adları, günlük yaşam ve ev yaşamı içerisinde kullanılan kelimelerin bir başka dilden geçmiş olması ve bugün hâlâ kullanılıyor olması verici dilin alıcı dil üzerindeki etkisini gösterir.

Mesleklere, yaşlara, yaşanılan coğrafyaya hatta cinsiyete göre, daha doğrusu geçilen yollara göre oluşan kişi dillerine (idiolect) dayalı tam bir çeşitliliğin dayandığı sosyal yapılarda ve bu yapıları oluşturan dillerde herkes birbirine bir şeyler öğretmektedir. Her kişi ve topluluk, kendisinden farklı tarihî ve coğrafi ortamlarda yaşayan farklı bilgilenme yollarından geçmiş bir başka kişi ve topluluktan, akraba veya komşu kavimlerden bir şeyler öğrenir ve dolayısıyla bu öğrendiklerinin adlarını kendi diline taşır. Onların dillerinden alıntılar yapar (Karaağaç, 1997:499).

Balkan toprakları içinde yaşayan milletler; tarihin en eski dönemlerinden itibaren kuzeyden ve güneyden gelen Türklerin etkisi altında kalmışlardır. Bazen uzun bazen kısa süren hâkimiyetler, kurulan devletler, dil bağlamında da etkisini göstermiştir. Sırlar, Balkan coğrafyasında yer alan önemli milletlerden biridir. Türklerle dil ve kültür anlamında da yoğun bir etkileşim içine girmişlerdir. Mimariden müzik ve halk oyunlarına, yaşam tarzından dil ve edebiyata kadar birçok alanda bu etkileşimi görmek mümkündür.

Birden çok kavmin aynı siyasi ve coğrafi birlik içinde yaşadıkları yer ve zamanlarda gördüğümüz, işgal edilen ve yönetilenin temsil ettiği alt katman dili (substratum/lower language) ile işgal edenin ve yönetenin temsil ettiği üst katman dili (superstratum/upper/dominant language) arasındaki alıntılarda ise genellikle bilgi ve öğrenme değil siyasi ve iktisadi üstünlük ve yönetici-yönetilen ilişkisi, özentisi ve modalaşma gibi dil dışı konular gündemdedir (Karaağaç, 1997:499).

Mirjana Marinković; tarih boyunca hiçbir dilin Sırpçayı Türkçe kadar etkilemediğini söyler. Hayatın hemen bütün alanlarında; yapı işlerinden evin bölümlerine, ev eşyalarına, giyim kuşamdan yiyecek içeceğe, günlük hayattan insanlar arası ilişkilere kadar her alanda Türkçe sözcüklerin var olduğunu belirtir (Marinković, 2012:51). Vladimir Bulatović Sırpların ünlü bir mizahçısıdır ve bu Türk etkisini: “Her sıradan Sırp insanı ortalama 60 yıllık yaşam süresinde beş yüzyıl Türk egemenliği altında yaşar.” sözleriyle ifade eder (Marinković, 2012:46).

Balkan dillerinde kullanılan Türkçe kelimeler; “Türkizma, Türkizm, Turkism” gibi terimlerle ifade edilmektedir. Türkçe vasıtasıyla geçen Arapça ve Farsça kelimeler de “Türkizma” içinde değerlendirilmektedir. 2015 yılında bütün Balkanlarda kullanılan ortak Türkizma kelimeleri bir sözlük içinde toplayan L.L. Khanari, Arnavutça, Boşnakça, Bulgarca, Hırvatça, Makedonca, Romence, Sırpça ve Yunancada bulunan bu ortak kelimelerin sayısının yaklaşık 5000 olduğunu söylemektedir (Xhanari, 2015). Bu sayı, bu dillerin genelinde yer alan ortak kelimelerdir. Özelde ise, alandaki en kapsamlı çalışmalardan biri olan ve Sırpça-Hırvatçadaki Türkizmaların tespit edildiği Škaljić’in sözlüğünde 8742 kelime bulunmaktadır.

Sırp bölgelerinde Türkçenin kullanım alanı; sanıldığı gibi aksine hatta bazı müslüman unsurların yaşadığı bölgelerden daha geniştir. Bu bölgelerde, Türkçenin kullanım çeşitliliği ve sıklığı Sırpça-Türkçe sözlükler yazılması ihtiyacını doğurmuştur. Dilin kullanılan ya da tarihî dönemler içinde kullanılmış kelimelerinin, tamlamalarının, atasözü ve deyimlerinin sistemli bir şekilde tespiti, anlam özelliklerinin ortaya konulması ve yazıya geçirilmesi, o dil için önemlidir. İki dilli sözlükler; özellikle Türkçe-Sırpça Sırpça-Türkçe sözlükler, Türkizma çalışmalarında Türkologlar için ana kaynaklar olma niteliği taşımaktadır.

Sırbistan’da, günlük dil gereksinimlerini karşılamak üzere ve yabancı dil öğrenmek amacıyla 19. yüzyılda ilk iki dilli Sırpça sözlükler yayınlanmıştır. Bunlar arasında amatörce sözcük toplama hevesine kapılarak hazırlanan Türkçe-Sırpça ve Sırpça-Türkçe sözlükler de 19. yüzyılın sonuna doğru çıkmaya başlamıştır. Eski Yugoslavya’nın çeşitli şehirlerinde yayınlanan bu sözlüklerin dil hazinesi çok arkaik olup 20. asrın ikinci yarısından itibaren Türkçe alıntılar sözlükleri olarak anılmaya başlanmıştır (Teodosijević, 2017:503) 19. Asırda; Yeremiya Obradović Karacić, İliya K. Ancelković, Đorđe M. Pulyevski, Luka K. Marinković, Aleksa Y. Popović Saraylija ve Petar Simonović’in sözlükleri bu alanda hazırlanmış olan sözlüklerdir (Teodosijević, 2015:1754-1756). Ayrıca Đorđe/Corce Popović’in “Turske i Druge Istocanske Reci u Našem Jeziku” adlı sözlüğü de bu dönemin sözlükleri içinde yer almaktadır.

Popović'in 1884 yılında Belgrad'da basılan ve 4988 madde başını ihtiva eden, Kiril alfabesi ile basılan Türkçe-Sırpça sözlüğü, 275 sayfadır. Araştırmacıların bugüne kadar pek dikkatini çekmeyen ya da özet bilgilerle değindikleri (Teodosijević, 2016:12) hatta Türkizma ile ilgili kimi kaynakçalarda yer vermedikleri Türkçe-Sırpça bir sözlük olan bu sözlüğün adı "Türkçe ve Diğer Doğu Dillerinden Bizim Dilimize Geçen Kelimeler: Büyük Sırpça Sözlük İçin Malzeme"dir (Турске и друге источанске речи у нашем језику Грађа за велики српски речник Ђорђе Поповић). Sözlük, Sırp Kraliyet Devlet Matbaası tarafından basılmıştır. Bu sözlük içindeki Türkizma kelimeler arasında Arapça ve Farsçadan Türkçeye geçenler de yer almaktadır.

Popović'in sözlüğü hazırlama sebebi; Türklerin bölgeden gitmesi neticesinde Sırp halk kültüründe var olan Türkçe kelimelerin zamanla kaybolup yok olması endişesidir. Gelecek nesil Sırplar, bu halk şiirlerindeki kelimelerin ne anlama geldiğini anlayamayacaklardır. Popović'in sözlüğü, Sırp halk kültürü içinde yaşayan Türkçe kelimelerin ve bu vasıta ile Türk kültürünün Sırpça üzerindeki etkisini göstermesi açısından önemlidir.

Đorđe Popović, 1832 yılında Bukovats'da doğmuş olup meşhur lengüist Đura Danicić'in kardeşidir. Viyana'da hukuk eğitimi almıştır. Edebiyatçı, gazeteci, bürokrat ve politikacıdır. Milletvekilliği de yapmıştır. Viyana, Budapeşte ve Prag'da çıkan dergilerde yazıları yayınlanmıştır. 1872 yılında Belgrad'a yerleşmiş, 1888-1889 yılları arasında Dışişleri Bakanlığı'nda sekreterlik yapmış, sonrasında Milli Kütüphane'de uzman olarak çalışmıştır. İspanyolca, Fransızca, Rusça, Lehçe, Macarca ve Slovakçadan çeviriler yapmıştır. 1879'da Almanca-Sırpça, 1881'de Sırpça-Almanca sözlükleri yayınlamıştır. Popović, 1914 yılında Belgrad'da ölmüştür¹.

Popović'in hazırlamış olduğu sözlükte yeralan 4988 madde başından 87'si yer ve kişi adlarını içermektedir. "Ekler" başlığı altında toplanan bu bölüm, sözlüğün 270-275. sayfaları arasındaki son bölümünü oluşturmaktadır.

Özel adlar bilimi olarak adlandırılan "onomastik" özel adların kaynaklarını, şekil özelliklerini, anlamlarını ve anlam ilişkilerini inceler. Bu bilimin kişi adlarını konu alan koluna "antroponimi" (antroponymie), yer adlarını konu alan koluna ise "toponimi" (toponymie) adı verilir. Sosyal bilimlerin pek çok dalına hizmet eden onomastik bilimi, yer adlarının ve kişi adlarının tespiti yoluyla ait olduğu milletin sosyal ilişkileri, kültür tarihi ve hâkim olduğu coğrafyalardaki dil varlıklarını ortaya koyar.

---

¹Sırp Halk Tiyatro Ansiklopedisi, Enciklopedija Srpskog Narodnog Pozorišta, www.snp.org.rs/enciklopedija

Đorđe Popović'in sözlüğün ekler bölümünde ele alıp, incelediği kelimelerdeki onomastik verilerin ortaya konulmasıyla, Türkçe ve Sırpça arasındaki sosyal, tarihî ve kültürel ilişkiler, dil etkileşimleri, yönelimler ve değişimler tespit edilebilecektir.

2. ĐORĐE POPOVIĆ'İN TÜRKİZMALAR SÖZLÜĞÜNDE YER VE KİŞİ ADLARI²

Türkizmalar sözlüğü içinde 89 adet yer ve kişi adı bulunmaktadır. Kişi adları içinde soy ya da sülale adlarına da yer verilmiştir.

2.1. Yer Adları

Sözlükte 74 madde başı yer adı bulunmaktadır. Sıralama Sırp alfabesine göre yapılmıştır.

2.1.1. ALDINA REKA

Sırbistan Pirotski kazasında bir köy adı. Popović, *altın* kelimesinden geldiğini söylemektedir. (Altınnehir, Doğu Sırbistan'da Bulgaristan sınırındadır.)

2.1.2. ALDINAC

Sırbistan Knyajevački kazasında bir köy adı, *altın* kelimesinden gelmektedir. (Doğu Sırbistan'da Bulgaristan sınırındadır.)

2.1.3. BAŞINA

Sırbistan Smederevski kazasında bir köy; *baş/başa* kelimesinden gelmektedir. (Orta Sırbistan'dadır.)

2.1.4. BAŞIĆI

Sırbistan Ujički kazasında bir köy; *baş/başa* kelimesinden gelmektedir. (Batı Sırbistan'da Vişegrad'a yakın Užice.)

2.1.5. BAŞCELICI

Sırbistan Podrinski kazasında bir köy; Türkçe *bahçelik-bahçelerin bulunduğu yer*. (Batı Sırbistan'da Drina nehri üzerinde.)

2.1.6. BERBATOVO

Sırbistan Niški kazasında bir köy; Türkçe *berbat-bozulmuş, yıkılmış*. (Güneydoğu Sırbistan'da Niş'e yakın bir yer.)

2.1.7. BULINOVAC

Sırbistan Knyajevački kazasında bir köy; *bula* kelimesinden gelmektedir. Sırp Türk kadınlarına bu şekilde hitap ederler. Türkçede *bula*, *yenge* anlamındadır³. (Güneydoğu Sırbistan'da Bulgaristan sınırına yakın.)

2.1.8. BUMBUREK

² Popović; Sırpçaya Türkçe aracılığıyla geçen bazı Arapça ve Farsça kelimelerin kaynağını da Türkçe olarak göstermiştir. Çalışmada bu açıklama esas alınmıştır. Örneğin *bahçe*, *berbat* vb.

³ *Bula*: Abla, hizmetçiye göre evin hanımı. Ağızlarda da kullanılmaktadır.

Sırbistan Toplički kazasında bir köy; Arapça *mubarek-saygın-namuslu* kelimesinden gelmektedir. (Kosova sınırında, Güney Sırbistan'dadır.)

2.1.9.BURMALI

Sıfat, Türkçe kelime⁴.

2.1.10.GEDIG-DŽAMIJA⁵

Vranye'de. *yedik-çediük* (bir dükkanın alet edavatı)⁶. (Sırbistan'ın güneyinde Kosova ve Makedonya'ya yakın.)

2.1.11.DEGRMEN

Sırbistan Toplički kazasında bir köy. Türkçe *değirmenden* gelmektedir. (Kosova sınırında, Güney Sırbistan'dadır.)

2.1.12.DERVEN

Sırbistan Knyajevački kazasında bir köy, *Derventa-Derbent* (Güneydoğu Sırbistan'da Bulgaristan sınırına yakın.)

2.1.13.DURUK

Niş, Vinik'te bir hendek, çukur. Türkçe *durmaktan*.

2.1.14. DUŠMANIĆ

Sırbistan Pojarevački kazasında bir köy. *Düşman* kelimesinden gelmektedir. (Doğu Sırbistan'da Romanya sınırına yakın.)

2.1.15.DUŠMIŠ

Niş bölgesinde Türk karaula⁷, Türkçe *düşmekten*, *düşmüş*.

2.1.16.ERDEČ

Sırbistan Kragujevački kazasında bir köy, Türkçe *ardıçtan*. (Orta Sırbistan'da.)

2.1.17.ZAKRTOŽITI

Krndiya, eşyaların dağınık olması Türkçe *kırıntı* kelimesinden.

2.1.18.IKSANIJA

Niş'te bir mahalle, Arapça *ihsan-hediye*.

2.1.19.ISLAHANA

Dişil, bir çeşit lise, Arapça-Türkçe *ıslahhaneden*, (ıslah-düzeltilme)

2.1.20.JAGLI TEKIJA⁸

Niş'te bir tekke. Türkçe *yağlı*, *çok yağlı* anlamına gelmekte ama bu kelime herhâlde *yalı* kelimesinden gelmekte⁹.

⁴ Yer adı belirtilmemekle birlikte, Niş şehrinde bulunan Bali Bey Camii'nin adı Burmalı olarak da bilinmektedir.

⁵ Gedik Cami

⁶ Gedik: Eksik, noksan, ihtiyaç.

⁷ Karavul, karakol.

⁸ Yağlı Tekke

⁹ Bu tekke nehir civarında olduğu için yazar, *yalı* kelimesinden geldiğini düşünmüş.

2.1.21.JAGLIČIJE

Sırbistan Niški kazasında bir köy. Adı, belki Türkçe *yağlık-mendil* kelimesinden gelmekte.

2.1.22.JALDINA REKA

bk. Aldina reka

2.1.23.JOVUZ

Sırbistan Podrinski kazasında bir yer. İsim herhâlde Türkçe *yauz*dan gelmekte. *Yauz*; iyi, acımasız anlamlarıdır. (Batı Sırbistan'da Drina nehri üzerinde.)

2.1.24.KAVADAR

Sırbistan Yagodinski kazasında bir köy. Türkçe *kabadar, arkadaş*. (Batı Sırbistan'da, Yagodina.)

2.1.25.KADIDŽIK-HATUM:

Sırbistan Niški kazasında bir vakıf. Türkçe *kadıcık+hatun*, kadıcık¹⁰:küçük hanım, hatun: hanım.

2.1.26.KONDŽELJ

Sırbistan Toplički kazasında bir köy. İsmi herhâlde Farsça *gonçeden* gelmekte (Kosova sınırında, Güney Sırbistan'dadır.)

2.1.27.KRTOG

Eril. bk. *zadržiti/krndiya*.

2.1.28.LALINAC

Sırbistan Niški kazasında bir köy. *Lala* kelimesinden gelmektedir. (Niş'e yaklaşık 10 km.)

2.1.29.LALINOVAC

Sırbistan Toplički kazasında bir köy. *Lala* kelimesinden gelmektedir. (Kosova sınırında, Güney Sırbistan'dadır.)

2.1.30.LALINCI

Sırbistan Knyajevački (Bulgaristan sınırında), Vranyski (Kosova-Makedonya sınırında) ve Rudnički (Orta Sırbistan'da) kazasında bir köy. *Lala* kelimesinden gelmektedir.

2.1.31.LUTVIJA

Sırbistan Niški kazasında bir köy. *Lutvu*¹¹, dan gelmektedir.

2.1.32. MEVLAHANA

Dişil, Arapça-Türkçe *mevla-hane*, dönen dervişlerin evi.

2.1.33.MERČEZ

---

¹⁰ kadıncık>kadıcık

¹¹ Lûtfi

Sırbistan Toplički kazasında bir köy. Arapça *mercezden*. (Kosova sınırında, Güney Sırbistan'dadır.)

2.1.34.MESDŽID

Eril, küçük cami, Arapça kelime.

2.1.35.METIJA

Niş'te bir mahalle. Arapça *methiye, övülen*.

2.1.36.MEHANJE

Sırbistan Toplički kazasında bir köy. *Mehana*¹² kelimesinden gelmektedir¹³. (Kosova sınırında, Güney Sırbistan'dadır.)

2.1.37.MILAĆ

Eril, *milyak* kelimesinden (mülk).

2.1.38.MIRANOVAC

Sırbistan Pirotski kazasında bir köy. Miriyevo; Farsça *miri+ova*, devlet malı. (Doğu Sırbistan'da Bulgaristan sınırındadır.)

2.1.39.MIRA ČIVLAK

Sırbistan Niški kazasında bir köy. Farsça *miri* (devlet, devlet mülkü) + Türkçe *çifluk* (mülk) kelimelerinden gelmiştir.

2.1.40.MIRIMALSKA BAŠTA¹⁴

Belgrad'da. Farsça *miri* (devlet) + Arapça *mal* (mal, servet) kelimelerinden gelmiştir.

2.1.41.MIRIHOVAČKA KARULA

Sırbistan Niški kazasında bir karaula. Bk. Miriyevo.

2.1.42.MORALIJA

Niş'te bir nöbetçi kulübesi. Türkçe *Moralu, Yunanî*

2.1.43.MURATOVAC

Sırbistan Şabački kazasında bir köy. *Murat* kelimesinden gelmiştir. (Batı Sırbistan'da Šabac şehri)

2.1.44.MUSELINI

Sırbistan Şabački kazasında bir köy. *Muselim* kelimesinden gelmiştir. (Batı Sırbistan'da Šabac şehri)

2.1.45.NAMAZDAH

Eril, namaz kılınan yer, Türkçe kelime.

2.1.46.NISPETIJA

Niş'te bir karaula. Arapça *nispetten* karşı, doğru.

2.1.47.NOMANICA

¹² meyhane

¹³ Kelimenin Sırpçada "han" anlamı da bulunmaktadır.

¹⁴ mirimal bahçesi

Sırbistan Niški kazasında bir köy. İsmi belki Arapça *numandan* gelmekte.
(Güney Sırbistan'da.)

2.1.48.OKLUKANA

Dişil. Otluk için kullanılan tavan, bölüm. Türkçe *otluk+hane*.

2.1.49.OTLUKANA

Smederevski kazasında devlet malı. Bk. oklukana (Orta Sırbistan'da)

2.1.50.PAJAZITOVO

Sırbistan Kragujevački kazasında bir köy. *Bayazıt* kelimesinden gelmektedir. (Orta Sırbistan'da.)

2.1.51.RUŽDIJA

Dişil. Bir çeşit lise¹⁵, Türkçe *rujdi*.

2.1.52.SAJHOŠ

Drina'da bir ada. *Sarhoş* kelimesinden gelmektedir.

2.1.53.SAMAJILI

Sırbistan Čačanski kazasında bir köy. Adı, belki *İsmail* kelimesinden gelir.
(Orta Sırbistan'da Čačak.)

2.1.54.SARHOŠ

Drina'da bir ada. Türkçe *sarhoş*tan. (Farsça ser + Arapça hoş)

2.1.55.TABAKOVAC

Sırbistan Krayinski kazasında bir köy. *Tabak*¹⁶ kelimesinden gelmektedir. (Doğu Sırbistan'da Bulgaristan sınırında.)

2.1.56.TABANOVAC

Sırbistan Pojarevački kazasında bir köy. *Taban* kelimesinden gelmektedir.
(Doğu Sırbistan'da)

2.1.57.TABANOVIĆ

Sırbistan Valjevski (Mionica bölgesi, Batı Sırbistan'da) ve Şabački kazasında bir köy (Batı Sırbistan'da Šabac). *Taban* kelimesinden gelmektedir.

2.1.58.TABANOVIĆI

Sırbistan Ujički kazasında bir köy. *Taban* kelimesinden gelmektedir. (Batı Sırbistan'da Užice.)

2.1.59.TAKTALIJA

Niş'te bir cami. Türkçe *tahtalu* kelimesinden gelmektedir.

2.1.60.TAŠIJANICA

Niş'te bir karaula, *taş* kelimesinden gelmektedir.

2.1.61.TEVERIĆ

---

¹⁵ rüştiye

¹⁶ debbağ

Sırbistan Kragujevački kazasında bir köy. *Teferiç* kelimesinden gelmektedir (Orta Sırbistan'da.)

2.1.62.TERSANA

Sırbistan Yagodinski kazasında bir devlet malı. Türkçe *tersshane*¹⁷ kelimesinden. (Batı Sırbistan'da, Yagodina.)

2.1.63.TURICA

Sırbistan Čaçanski kazasında bir köy. *Tura*¹⁸ kelimesinden gelmektedir. (Orta Sırbistan'da Čačak.)

2.1.64.UČKULAK

Sırbistan Niški kazasında bir karaula. Türkçe *üç+kulak*.

2.1.65.ČIBUKOVAC

Sırbistan Čaçanski kazasında bir köy. *Čibuk; sigara çubuğu, dal parçası*. (Orta Sırbistan'da Čačak)

2.1.66.ČIBUTKOVICA

Sırbistan Belgrat kazasında bir köy. *Čibuk* kelimesinden gelmektedir.

2.1.67.ČIVLIK

čitluk, çiftluk kelimesinden gelmektedir.

2.1.68.ČIFLIK

čitluk, çiftluk kelimesinden gelmektedir.

2.1.69.ČUKUROVAC

Sırbistan Aleksinački kazasında bir köy, *čukur* kelimesinden. (Güneydoğu Sırbistan'da Aleksinac).

2.1.70.DŽANJEVO

Sırbistan Krayinski kazasında bir köy, *can* kelimesinden gelmektedir. (Doğu Sırbistanda Romanya Bulgaristan sınırında.) Maksimoviç Hoca, 1855 yılında *Sedmica* gazetesinde bu köyün ismi bir zamanda Dušanovac olduğunu, Türkler gelince ismini Canyevo'ya değiştirdiğini ispatlamaya çalıştı¹⁹.

2.1.71.DŽEPNICE

Sırbistan Toplički kazasında bir köy. *Cep* kelimesinden gelmektedir. (Kosova sınırında, Güney Sırbistan'dadır.)

2.1.72.DŽUVAR

Vranye'de bir han. Arapça *civardan* (Sırbistan'da, Kosova Makedonya sınırına yakın.)

2.1.73.ŠAMA LUKA

Sırbistan Toplički kazasında bir köy. *Šam* kelimesinden gelmektedir. (Kosova sınırında, Güney Sırbistan'dadır.)

¹⁷ iki h ile yazılmıştır.

¹⁸ tuğra

¹⁹ Popović, Sırpça duşa kelimesinin can anlamına geldiğini, bilgi olarak verir.

2.1.74.ŞİTAJİ

Sırbistan Niški kazasında bir karaula. Arapça *şita-kış* kelimesinden gelmektedir.

2.2. Kişi Adları:

Sözlükte 15 madde başı kişi adı bulunmaktadır.

2.2.1.AMETOVIĆ

Soyadı. Erkek adı, Arapça *Ahmed*'den, övülen

2.2.2.VEĆILARĆE

Eril, Arapça *vekul harcu*²⁰, parayı harcama hakkı olan, evin reisi.

2.2.3.DUGMEDŽIJA

Eril, balı döken adam, Türkçe *dökmeciden*, (Türkçe dökmek).

2.2.4.DURMIŠ

Erkek adı, Türkçe *durmaktan* gelmektedir.

2.2.5.DUŠMANIĆ

Soyadı, *düşman* kelimesinden gelmektedir.

2.2.6.JAŠAR

Türk erkek adı²¹. Sırp Jivko adıyla aynı anlama gelmekte.

2.2.7.LUTVIJA

Türkçede *Lutvu* genellikle kadın ismidir. Sırpçada Darinka, Darosava gibi²².

2.2.8.NAZIK

Sıfat nazik, kibar anlamını taşıyan. Türkçe *nazik* (Farsça naz).

2.2.9.NAZLANDISAVATI, NAZLANDISATI

fiil. Türkçe *nazlanmaktan*

2.2.10.OTAVA

Dişil. Türkçe *ot, otu*. (Türkçe tam karşılığı yoncadır)

2.2.11.OTFIKARITI

bk. Fikariti

2.2.12.POFIKARITI

fiil (Bosna'da) bk. Fikariti.

2.2.13.FIKARITI

fiil. Arapça *zıl-fukar*, Ali'nin kılıcı. (Fukar kelimesi Arapça'da omurga anlamına gelir.)

2.2.14.ČANARIKA

Can eriği.

2.2.15.DŽERIMA

Dişil. Vergi, ceza, Arapça *cerune*²³den.

²⁰ vekilharc

²¹ Yaşar

²² Sırpçada kadın adları olan Darinka ve Darosava, Lutvija/Lûtfiye adıyla aynı anlamdadır.

3. SONUÇ

1521 yılı Belgrad'ın fethidir. Bu tarihten önce başlayan Balkan fetihleri ve devamında Belgrad'ın alınması neticesinde Sırp, uzun yıllar Osmanlı hâkimiyeti altında yaşamışlardır. Bu dönem süresince Türkçeden alınan ve Türkizma olarak adlandırılan kelimeler, Sırpçada kullanıldı ve Sırp tarafından hazırlanan iki dilli sözlüklerde yer aldı. Türklerin bölgeden hem nüfus hem de siyasi güç olarak çekilmiş olmasına rağmen, 19. yüzyılda yazılmış Türkçe-Sırpça Sırpça-Türkçe yedi sözlüğün varlığını bilmekteyiz. Đorđe/Corce Popović'in sözlüğü de bu sözlüklerden biridir.

Popović'in, 275 sayfadan oluşan ve Belgrad'da 1884 yılında basılan sözlüğü 4988 madde başını ihtiva etmektedir. Türkizma kelimeler arasında Türkçe kelimelerin yanısıra Arapça ve Farsçadan Türkçeye geçen kelimeler de yer almaktadır. Türkçe vasıtasıyla geçen; "*namazdah, tersana, sarhoš, ruždija*" gibi bazı alıntı kelimeler de Türkçe olarak verilmiştir. Türklerin bölgeden gitmesi ve Türkçenin artık kullanılmayacak olması nedeniyle, Sırp halk kültüründe var olan Türkçe kelimeler zamanla kaybolacak, anlamları unutulup gidecektir. Sırp, halk şiiirlerindeki Türkçe kelimelerin ne anlama geldiğini anlayamayacaktır. Popović'in sözlüğü, Sırp halk kültürü içinde yaşayan Türkçe kelimelerin ve bu vasıta ile Türk kültürünün Sırpça üzerindeki etkisini göstermesi açısından da önemlidir.

Đorđe/Corce Popović, "Ekler" başlığı altında 87 kelimeyi madde başı yapmış ve incelemiştir. Bu bölüm, 270-275. sayfalar arasında, sözlüğün son bölümünü oluşturmaktadır. 87 madde içerisinde; 74 yer adı, 15 kişi adı incelenmiştir. Bunlardan iki madde başı (Dušmanić ve Lutvija) yer adı ve kişi adı olarak her iki tasnife de dâhil edilmiştir. Otfikariti, Pofikariti, Fikariti- Sajhoš, Sarhoš- Oklukana, Otlukana-Čıvlık, Čıvlık gibi anlamları aynı olan ağız farklılıklarının görüldüğü kelimeler de ayrı madde başı yapılmıştır.

Kelimeler incelenirken; bazı kelimelerde eril-dişil olarak cinsiyet verilmiş, kelimelerin anlamı ve açıklaması yapılmış, kelimenin hangi dilden geçtiği hakkında bilgi verilmiştir. Ancak Arapça, Farsça bazı kelimelerin kökeni Türkçe olarak gösterilmiştir. Kişi adlarında; akrabalık, soy, meslek, kişilik ve psikolojik özellik, dış görünüş ve tabiat gibi özellikleri, yer adlarında da; renk, tabiat, mevki, dış görünüş, aile, sosyal hayat, din, özel ad ve padişah adı, okul adı, meslek ve mevsim özellikleri görülmektedir.

Đorđe Popović; sözlüğün "*Ekler*" bölümünde ele alıp, incelediği kelimelerdeki onomastik verileri ortaya koyarak Türkçe ve Sırpça arasındaki sosyal, tarihî ve kültürel ilişkileri, dil etkileşimlerini belgelemiştir. Bu sözlük, Türkizma çalışmaları içinde değerlendirilmesi gereken önemli sözlüklerden biridir.

KAYNAKÇA

- Aksan, Doğan, *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim*, Türk Dil Kurumu Yayınları:439, Ankara, 1995.
- Baskakov, Nikolay Aleksandroviç, *Türk Kökenli Rus Soyadları*, Çev.Samir Kazımoğlu, Türk Dil Kurumu Yayınları:684, Ankara, 1997.
- Büyük Türkçe Sözlük, www.tdk.gov.tr, (Erişim Tarihi: 20.10.2018).
- Derleme Sözlüğü, www.tdk.gov.tr, (Erişim Tarihi: 20.10.2018).
- Filan, Kerima, “Boşnakçada Türkçe Kelimeler-Fiiller Üzerine”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 29-39, 2006.
- Jesenković, Amina Šiljak, “Dil ve Kültür İlişkilerinin Işığı Altında Türkçenin Boşnakçaya Etkileri” *Balkanlarda İslam Medeniyeti Milletlerarası Sempozyumu Tebliğleri*, İstanbul, 2002.
- Karaağaç, Günay, “Alıntı Kelimeler Üzerine Düşünceler”, *Türk Dili*, Sayı:552, 499-511, Aralık 1997.
- Karaağaç, Günay, *Türkçe Verintiler Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2008.
- Kırbaç, Selçuk, “Türk Dilinin Boşnakça İle İlişkileri ve Abdulah Škaljić. *The Journal of Academic Social Science*, Volume 6 Issue 4, 895-911, 2013.
- Marinković, Marinka. (2012). Sırp Kültüründe Osmanlı Damgası. *Motif Akademi Halk Bilimi Dergisi Balkan Özel sayısı II*, 44-56.
- Sırp Halk Tiyatro Ansiklopedisi, Енциклопедија српског народног позоришта, www.snp.org.rs/enciklopedija. (Erişim Tarihi: 20.10.2018).
- Škaljić, Abdulah, *Turcizmi u Srpskohrvatskom Jeziku*, Sarajevo: Svjetlost Izdavačko Preduzeće, 1966.
- Tarama Sözlüğü, www.tdk.gov.tr, (Erişim Tarihi: 20.10.2018).
- Teodosijević, Mirjana, Turkish-Serbian and Serbian-Turkish Lexicographical Works. *International Journal of Languages Education and Teaching*, ISSN:2198-4999, 1753-1760, 2015.
- Teodosijević, Mirjana, Türkçe Alıntılar, Kültür Mirasımızın Dil Hazinesi. *Miras-Sırbistanda Yaşayan Türk Kültürü Unsurları*, Atatürk Üniversitesi Yayınları No:1199, 9-25, 2016.
- Teodosijević, Mirjana, Türkçe-Sırpça Sözlük: Orijinali ve İntihali. *SÖZMER III. Uluslararası Sözlük Bilimi Sempozyumu Bildiri Kitabı*, 501-511, 2017.
- Xhanari, Lindita Latifi, “Balkanlardaki Türkçe Sözcükleri: Bir Gerçek ve Tarihsel Dil Olgusu Olarak” *Balkanlarda Barış ve Türkiye Sempozyumu*, İstanbul Ticaret Odası. 2014.
- Xhanari, Lindita Latifi, *Balkan Dillerindeki Ortak Türkizmalar Sözlüğü*, Denizli:Pamukkale Üniversitesi Yayınları 30, 2015.

ТУРСКЕ

И

ДРУГЕ ИСТОЧАНСКЕ РЕЧИ

У НАШЕМ ЈЕЗИКУ

ГРАЂА ЗА ВЕЛИКИ СРПСКИ РЕЧНИК

ОД

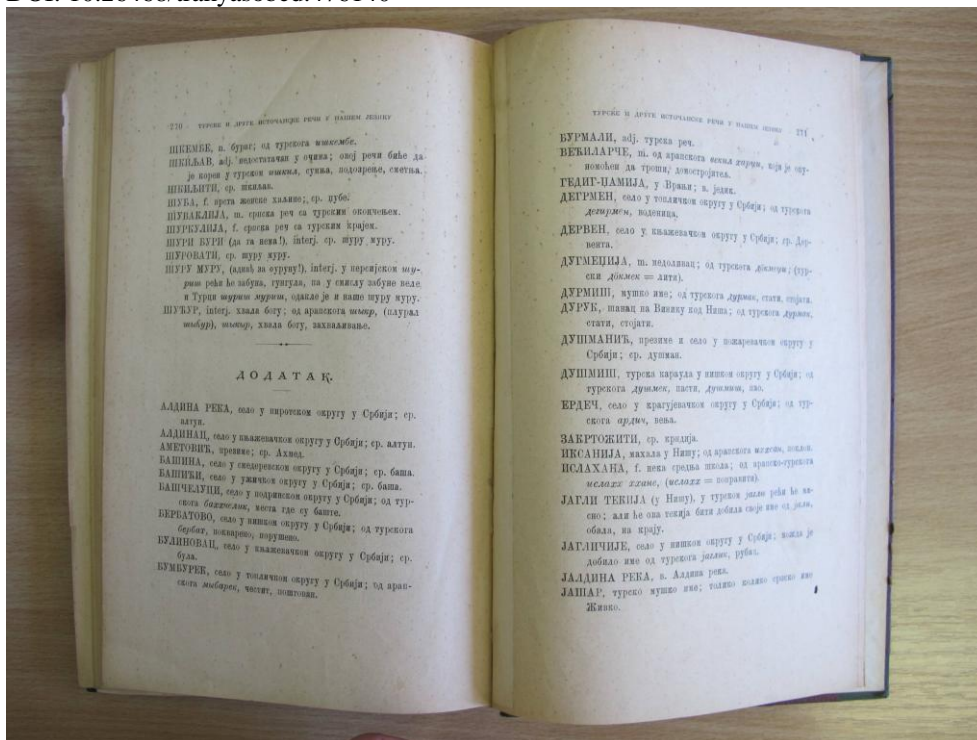
ЂОРЂА ЈОПОВИЋА

Отштампано из 59 Гласника Српског Ученог Друштва

У БЕОГРАДУ

ШТАМПАНО У СРПСКОЈ-КРАЉЕВСКОЈ ДРЖАВНОЈ ШТАМПАРИЈИ

1884

**ÖRGÜTSEL DIŞLANMA ÖLÇEĞİNİN GELİŞTİRİLMESİ: GEÇERLİLİK
VE GÜVENİRLİLİK ÇALIŞMASI***

**DEVELOPMENT OF ORGANIZATIONAL OSTRACISM SCALE: THE VALIDITY
AND RELIABILITY STUDY**

Könül ABASLI**, Murat ÖZDEMİR***

*Geliş Tarihi: 12.11.2018
(Received)*

*Kabul Tarihi: 02.04.2019
(Accepted)*

ÖZ: Bu çalışmada Türkiye’de iş görenlerin örgütsel dışlanma algılarını saptamaya yönelik geçerli ve güvenilir bir ölçeğin geliştirilmesi hedeflenmiştir. Bu amaçla örgütsel dışlanma literatürü esas alınarak madde havuzu hazırlanmış ve taslak form kapsam geçerliliği, dil ve ifade açısından incelenmek ve değerlendirilmek üzere eğitim yönetimi ile ölçme ve değerlendirme alanlarından toplamda dokuz uzman görüşüne sunulmuştur. Uzmanlardan gelen önerilere dayalı olarak son hali verilen 16 maddeden ibaret taslak ölçek pilot uygulama aşamasında Ankara ili merkez ilçelerindeki 131 öğretmene uygulanmıştır. Ölçme aracının yapı geçerliliği açıklayıcı ve doğrulayıcı faktör analizi ile sınanmıştır. Açıklayıcı faktör analizi, Örgütsel Dışlanma Ölçeği’nin “hiçleştirme” “yalnızlaştırma” olmak üzere iyi boyutlu olduğunu ortaya koymuştur. Ölçeği temsil eden iki faktör birlikte toplam varyansın %70’ni açıklamıştır. Ana uygulama aşamasında ise ölçeğin belirlenen faktör yapısı 465 öğretmenden oluşan farklı bir çalışma grubu üzerinden doğrulayıcı faktör analizi ile test edilmiştir. Doğrulayıcı faktör analizi sonucunda elde edilen bulgular iki faktörlü modele yönelik uyum iyiliği değerlerinin “mükemmel” düzeyinde olduğu göstermiştir. Bununla beraber Örgütsel Dışlanma Ölçeği’ni temsil eden madde ve faktörlerin ayırt edicilik özelliklerinin de yüksek düzeyde olduğu saptanmıştır. Ölçme aracının Cronbach alfa iç tutarlık katsayısı .97 olarak hesaplanmıştır. Bu ise Örgütsel Dışlanma Ölçeği’nin güvenilirliği yüksek bir ölçek olduğunu göstermiştir. Tüm bu bulgular, Örgütsel Dışlanma Ölçeği’nin Türkiye’deki örgütlerde iş görenlerin örgütsel dışlanma algılarını tespit etmede kullanılmaya elverişli, geçerli ve güvenilir bir ölçme aracı olduğuna ilişkin kanıtlar sunmuştur.

Anahtar Kelimeler: örgütsel dışlanma, ölçek, geçerlilik, güvenilirlik

ABSTRACT: The purpose of present study is to develop a valid and reliable data collection tool for measuring the organizational ostracism perception of employees. Due to this reason, an item pool was designed based on organizational ostracism literature and it was investigated by experts. In a pilot scheme phase, a draft form with 16 items was filled by 131 teachers who work in the central districts of Ankara city. The exploratory factor

*Bu çalışma birinci yazarın “Örgütsel Dışlanma, İşe Yabancılaşma ve Örgütsel Sinizm İlişkisine Yönelik Öğretmen Görüşleri” başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

**Dr. IDI, SRRD Projesi Eğitim ve Faaliyet Uzmanı, Bakü, Azerbaycan, konulabasli@gmail.com, ORCID: 0000-0002-6392-6543

***Doç. Dr. Hacettepe Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Bölümü, mrtozdem@gmail.com, ORCID: 0000-0002-1166-6831

analysis (EFA) and confirmatory factor analysis (CFA) were tested to study the structure validity of the data collection tool. EFA results showed that Organizational Ostracism Scale (OOS) consist of two factors named as “slight” and “isolate”. OOS reported 70% of variance. In the main application phase, the factor structure of the scale was tested with confirmatory factor analysis on a different study group consisting of 465 teachers. CFA revealed that the two factors structure of the OOS has high level of goodness of fit indexes. The item and factor discrimination level of the OOS was also determined as high level. Cronbach Alpha internal consist coefficients for the whole of data collection tool has been calculated as .97. This pointed out that the OOS is highly reliable. According to the results achieved, it is concluded that OOC is a proper as well as valid and reliable data collection tool to measure organizational ostracism perceptions of employees in organizations.

Key Words: organizational ostracism, scale, validity, reliability

1.GİRİŞ

İnsan doğasını inceleyen birçok bilim dalı, insanoğlunun sosyal bir varlık olduğunu, diğerleri tarafından kabul edilmeye, bir gruba mensup olma ve aynı zamanda mensup olduğu grupla arasındaki sosyal bağları korumaya ihtiyaç duyduğu konusunda hemfikirdir. Diğer bir ifadeyle sosyal bağlar ve kişilerarası bağlılıkların, insanların hayatlarını sürdürmesi ve soyunu devam ettirmesi açısından önem taşıdığı düşünülmektedir. Sosyal, gelişimsel ve evrimsel psikolojideki çok sayıda kuram bireylerin diğer bireylerle olumlu ve devam eden ilişkiler kurma ihtiyacı taşıdıklarını öne sürmektedir (McDonald ve Leary, 2005; Baumeister ve Leary, 1995). Bireyler sadece diğer insanlarla sosyalleşmek istemekle kalmazlar, onlar aynı zamanda başkalarının onları kendi çevrelerine kabul etmeye gönüllü olmalarını ve bu durumu hoşgörülü karşılamalarını isterler (Leary, 2001: 4).

Diğer insanlar tarafından kabul edilmeme, reddedilme, yok sayılma veya grup dışında tutulma durumu uzun yıllardır araştırmacıların ilgisini çeken bir konu olmuştur (Bastian ve Haslam, 2010; Wittenbaum, Shulman ve Braz, 2010; Blackhart, Nelson, Knowles ve Baumeister, 2009; Wesselmann, Bagg, Williams, 2009; Dewall, 2006; Gardner, Pickett ve Brewer, 2000; Gruter ve Masters, 1986; Rehbinder, 1986). Bu durumun nedenleri ve sonuçlarıyla ilgili çeşitli araştırmalar yapılmakta ve değişik fikirler öne sürülmektedir. Kuramsal düzeyde olan bu açıklamaların çoğunda genel olarak diğer bireyler tarafından dışlanma, yok sayılma veya grup dışında tutulmanın olumsuz, acı verici bir yaşantı olduğu ve bireyler açısından bir sıra negatif sonuçlar doğurduğu görüşü ifade edilmiştir. Bu sonuçlar özellikle 1990'ların başından itibaren sosyal psikologlar tarafından dışlanma başlığı altında ampirik çalışmalarla incelenmeye başlanmıştır (Kaya, 2012: 1).

Dışlanma kavramıyla ilgili alanyazında farklı tanımlar bulunmaktadır. Williams (1997) dışlanmayı “bireyin bir başka birey veya grup tarafından genellikle herhangi bir açıklama getirilmeden grup dışında tutularak göz ardı

edilmesi, yok sayılması, soyutlanması” şeklinde tanımlamaktadır. Bir diğer tanımda dışlanma sözel bir sataşma veya fiziksel bir saldırı olmamasına rağmen olumsuz bir deneyim” olarak ifade edilmektedir (Akın, Uysal ve Akın, 2016). Dışlanma eylemi birey için üzücü ve acı bir duygu olmanın yanı sıra bireyin benlik saygısını düşürebilen ve başkalarıyla etkileşiminde kontrol duygusunu elinden alabilen bir eylem olarak da nitelendirilmektedir (Sulea, Filipescu, Horga, Orta, Fichmann, 2012).

Dışlanma konusu üzerine yapılan çalışmalar (Robinson, O’Reilly, Wang, 2013; Blackhart vd., 2009; Oaten, Williams, Jones ve Zadro, 2008; Ferris, Brown, Berry ve Lian, 2008; Leary, 2005) değerlendirildiğinde bireylerin grup dışında tutulma durumlarına yönelik üç farklı dışlanma türünün kullanıldığını görülmüştür. Bunlar; *sosyal dışlanma (social exclusion)*, *sosyal reddedilme (social rejection)* ve *psikolojik dışlanma (ostracism)* olarak nitelendirilmiştir. Fakat bu dışlanma türlerinin ifade ettiği anlamlar konusunda araştırmacılar arasında görüş birliğinin olduğunu söylemek zordur. Bazı araştırmacılara (Ferris vd., 2008; Oaten vd., 2008) göre sözü edilen her üç dışlanma kavramı aynı olguya işaret etmektedir. Bu görüşün aksine, sosyal dışlanma, sosyal reddedilme ve psikolojik dışlanma kavramları arasındaki farklılıkları kavramsal olarak açıklamaya (Leary, 2005) ya da ampirik olarak ortaya koymaya yönelik çalışmalar da bulunmaktadır (Kandemir, 2011; Soylu, 2010; Molden, Lucas, Gardner, Dean, Knowles, 2009). Tüm bu görüşler bağlamında, dışlanma olgusuna ilişkin kavramsal çerçevenin yeterince aydınlatılabildiğini söylemek güç görünmektedir.

Leary (2005), grup dışında tutulma anlamını taşıyan psikolojik dışlanma, sosyal dışlanma ve sosyal reddedilme kavramlarının işaret ettiği olgular arasındaki semantik ve psikolojik farklılıkları *ilişki değeri temelinde* ortaya koymuştur. Araştırmacı reddetme kavramını temel alarak sosyal dışlanma, sosyal reddedilme ve psikolojik dışlanma kavramları arasındaki benzerlik ve farklılıkları dört boyutta açıklamaya çalışmıştır. Birinci boyutta reddeden birey veya gruba reddedilen birey arasında daha önce herhangi bir ilişkinin olup olmaması durumu üzerine odaklanılmıştır. Yani bireyin daha önceden mensup olduğu veya sonradan dâhil olduğu gruptan mı dışlandığı yoksa gruba ilk aşamada mı kabul edilmediği bu durumun temelini oluşturmaktadır. Bu durum *bireyin önceki aidiyet durumu* olarak nitelendirilmektedir. İkinci boyut ise bireyin herhangi olumlu veya olumsuz bir özelliği nedeniyle reddedilmesine işaret etmektedir. Bu boyut *değerlendirmenin yönü* (evaluative valence) olarak isimlendirilmektedir. Burada üzerinde durulan en önemli nokta iki şekilde açıklanmaktadır. Birincisi, reddedilen bireyin reddeden birey veya grup için gerekli koşulları sağlamadığı düşüncesi, ikincisi ise dışlayan birey veya grup için kusursuz olarak nitelendirilebilecek derecede yüksek niteliklere sahip olduğundan kaynaklanan reddedilme düşüncesidir. Üçüncü

boyutun odaklandığı nokta reddedilen kişiden psikolojik veya fiziksel olarak uzaklaşmayı içerip içermemesi görüşüdür. Bu boyut *davranışsal olarak ilişkiyi kesme* (behavioral disassociation) şeklinde değerlendirilmektedir. Son boyut ise *karşılaştırmalı veya karşılaştırılmayan yargı* (comparative versus noncomparative judgement) olarak tanımlanmaktadır. Bu boyut reddedilen bireyin reddeden kişi veya grup tarafından göreceli olarak başkalarından daha az tercih edilmesi sonucunda mı yoksa herhangi bir karşılaştırma yapılmadan mı reddedildiği durumları içermektedir.

Alanyazında her üç dışlanma (sosyal dışlanma, sosyal reddedilme, psikolojik dışlanma) türü ile ilgili çeşitli açıklamalar bulunmaktadır. Twenge, Baumeister, Tice ve Stucke'ye (2001) göre sosyal dışlanma bazen doğrudan hoşlanmadığını bildirmekle, aşağılama bildirim şeklinde; bazen ise bunlar olmadan da gerçekleşebilen yalnız bırakılma, izole edilme olarak tanımlanmaktadır. Sosyal dışlanma aynı zamanda bireyin her türlü bağlamda yalnız ve sosyal ilişkilerden yoksun bırakılması biçiminde ifade edilmektedir (Williams, 2007; Blackhart vd., 2009). Sosyal reddedilme ise bireyin veya grubun diğer bir bireye veya gruba istenilen özelliklere sahip olmaması veya hoşlanılmaması nedeniyle kendisi ile ilişki kurmak istemediğini açıkça dile getirmesi biçiminde gerçekleşen bir olgu olarak tanımlanmaktadır (Williams, 2007). Reddetme aynı zamanda bireyin bir başkasıyla ilişkisini özellikle değerli veya önemli olarak görülmediği düşük ilişki değerlendirme durumu olarak nitelendirilmektedir (Leary, Twenge ve Quinlivan, 2006). Blackhart vd. (2009) sosyal dışlanma ile sosyal reddedilme arasındaki temel farkları açıklamaya çalışmıştır. Araştırmacılara göre reddedilmede kişinin dışlayan birey veya grup ile bir bağ kurmayı istediği veya bunu yapmaya çalıştığı durumu söz konusu iken sosyal dışlanmada ise bireyin böyle bir isteğinin olmaması ve herhangi bir çabada bulunmaması görüşü bulunmaktadır. Psikolojik dışlanmada ise dışlanma öncesinde dışlanan bireyle dışlayan birey veya grup arasında hiç bir ilişki bulunmaz. Grup veya birey dışladıkları bireyin farkında değildir. Bu nedenle grubun dışladığı bireye yönelik olumsuz bir tepkide bulunması veya onu grubun bir parçası olarak görmek istemediğini açık şekilde sözel olarak dile getirmesi söz konusu değildir. Bu tür dışlanma genel olarak göz temasından kaçınmakla veya sözel olarak tepki vermemek şeklinde gerçekleşmektedir (Williams, 2007). Psikolojik dışlanma nedensel olarak belirgin veya belirsiz şekilde uygulanabilmektedir. Williams ve Sommer, (1997) dışlanmanın uygulanma sıklığını tam ve kısmi olarak iki grupta kategorize etmektedirler. Tam dışlanma durumunda birey tüm üyeler tarafından görmezden gelinmekle beraber aynı zamanda tüm grup faaliyetlerinden de uzaklaştırılmaktadır. Kısmi dışlanma zamanı ise birey tüm grup üyeleri tarafından değil de bazı grup üyeleri tarafından yok sayılmakta ve grup faaliyetlerinden

kısmen dışlanmaktadır (Jones, Carter-Sowell, Kelley ve Williams, 2009; Chen ve Williams, 2007). Williams (1997) aynı zamanda bu tür dışlanmanın fiziksel veya sosyal şekilde gerçekleşebileceğini de belirtmektedir. Fiziksel olarak dışlanma ıssızlık (tenhalık), sürgüne gönderilme veya ayrı bir odada tek başına bırakılmak (time-out in a separate room) olarak ifade edilmektedir. Sosyal olarak dışlanma ise hedef başkalarının varlığı söz konusu iken dışlanmaktadır (Williams ve Sommer, 1997).

Dışlanma, örgütsel davranış araştırmaları kapsamında görece az ilgi gören bir konu olarak değerlendirilmektedir (Ferris vd., 2008). Fox ve Stallworth (2005) işyerinin, dışlanmanın oluşmasında en önemli sosyal bağlamlardan biri olduğunu ifade etmektedir. Xu (2012: 12) işyerinden dışlanmanın sıra dışı bir durum olmadığını belirtmektedir. Araştırmacıya göre işyerinden dışlanma genelde daha geniş kavramlar olan sapkınlık, sosyal boşverme (umursamazlık), saldırganlık ve işyeri zorbalığı gibi kavramlar içerisinde araştırılmaktadır. Fakat bu kavramın ayrı olarak incelenmesinin yararlı olabileceği düşünülmektedir. Olumsuz bir durum olarak nitelendirilen örgütsel dışlanma, bireyin işyerinde olumlu kişilerarası ilişkilerini, işle ilgili başarılarını engelleyen bir durum olarak nitelendirilmektedir. Kavram aynı zamanda bireyin örgüt içerisinde olumlu statüsünü negatif yönde etkileyen bir durum olarak açıklanmaktadır (Hitlan, Clifton ve DeSoto, 2006).

Hitlan vd. (2006) işyerinden dışlanma durumunu, örgütlere ve çalışanlara zarar veren boşverme davranışlarının bir biçimi olarak değerlendirmiş ve işyerinde dışlanma konusuyla ilgili sınırlı sayıda çalışmaların yapıldığını belirtmiştir. Robinson, O'Reilly ve Wang (2013) işyerinden dışlanma durumunu, bireyin veya grubunun diğer örgüt üyeleriyle bağlantılı olan eylemlerini, toplumsal açıdan yapması uygun olduğu durumlarda gerçekleştirilmeyi ihmal etmesi, yapmaktan kaçınması olarak açıklamaktadır. Araştırmalar işyerinde dışlanmanın genel olarak örgütlerde yaygın bir durum olduğunu ve örgüte ve çalışanlara zarar veren pasif bir durum olmakla onlar üzerinde negatif etki bıraktığını göstermektedir (Wu, Wei ve Hui, 2011; O'Reilly ve Robinson, 2009; Ferris vd., 2008).

Dışlanma olgusu ile ilgili kavram ayrımı yapılmaksızın grup dışında tutulmanın olumsuz bir davranış olduğu ve ister günlük yaşamda isterse de çalışma hayatında kendini gösterdiği söylenebilir. Alanyazın incelemelerinde Xu (2012: 13) dışlanmayla ilgili yapılan çalışma bulgularının büyük çoğunluğunun, örgütlerde olduğu gibi düzenli bir etkileşimsel bağlamda yer almayan, sadece katılımcılarla yapılan deneysel laboratuvar çalışmalarına dayandığını belirtmektedir.

Örgütsel dışlanma konusuyla ilgili yurtdışında birbirinden bağımsız çalışmalar (Chung, 2017; Yang ve Treadway, 2016; Li ve Tian, 2016; Xiaoyu, Jun, Chun ve Rongrong, 2015; Yan, Zhou, Long ve Li, 2014; Robinson, O'Reilly ve

Wang, 2013; Zhao, Peng ve Sheard, 2013; Banki, 2012; Leung, Wu, Chen ve Young, 2011; Wu, Yim, Kwan ve Zhang, 2011; Ferris vd., 2008; Hitlan vd., 2006; Fox ve Stallworth, 2005; Wu, Wei, ve Hui, 2001) yapılmasına karşın, Türkiye’de konu üzerine sınırlı sayıda çalışmaların (Halis ve Demirel, 2016; Türkmen, 2016; Çelik ve Koşar, 2015; Keklik, Saygın ve Kara, 2013) yapıldığı görülmüştür. Fakat alanyazın taramalarında Türkiye’de iş gören perspektifinden örgüt çalışanlarının dışlanma algılarını ölçebilen bir ölçme aracına rastlanmamıştır. Alanyazındaki bu boşluktan hareketle bu araştırmada, iş görenlerin görüşlerine dayalı olarak “Örgütsel Dışlanma Ölçeği”nin (ÖDÖ) geçerlilik ve güvenilirlik çalışmalarının gerçekleştirilmesi amaçlanmıştır. Bu amaç kapsamında araştırmada aşağıdaki sorulara yanıt aranmıştır:

1. ÖDÖ, iş görenlerin dışlanma algılarını belirlemeye uygun ve geçerli bir ölçme aracı mıdır?
2. ÖDÖ, güvenilir bir ölçme aracı mıdır?

2. YÖNTEM

Bu çalışmada Türkiye’de iş görenlerin örgütsel dışlanma algılarını saptamaya yönelik, Likert tipi modele uygun biçimde tasarlanmış bir ölçek geliştirmek amacıyla geçerlilik ve güvenilirlik çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Araştırma ön uygulamanın gerçekleştiği (i) *pilot çalışma* ile pilot çalışmada elde edilen bulguların teyidi amacıyla gerçekleştirilmiş olan (ii) *ana uygulama* olmak üzere iki alt evrede gerçekleştirilmiştir.

2.1. Çalışma Grubu

Pilot uygulama aşamasında araştırmada açılımlayıcı faktör analizinde (AFA) kullanılan veriler 2016-2017 eğitim öğretim yılı bahar döneminde Ankara ili merkez ilçelerinde toplamda 11 ilkokul, ortaokul ve lisede görev yapan 131 öğretmenden toplanmıştır. Çalışma grubunda yer alan öğretmenlerin 107’si kadın (%81.7), 24’ü (%18.3) erkektir. Öğretmenlerin 105’i (%80.2) evli, 26’sı (%19.8) bekârdır. Araştırmaya gönüllü olarak katılan öğretmenlerin 111’i (%84.7) lisans, 20’si (%15.3) lisansüstü eğitim derecesine sahiptir. 41 öğretmenin (%31.3) 1-10 yıl arası, 41 öğretmenin (%31.3) 11-20 yıl arası ve 49 öğretmenin (%37.4) 21 yıl ve daha fazla mesleki kıdeme sahip olduğu saptanmıştır. Öğretmenlerin 85’inin (%64.9) çalıştıkları okuldaki görev süreleri 1-5 yıl arası, 26’sının (%19.8) 6-10 yıl, 20’nin (%15.3) 11 yıl ve üzeridir.

Kuramsal bir yapının test edilmesi için doğrulayıcı faktör analizinden (DFA) yararlanmak gerekmektedir. Ana uygulama aşamasında, ÖDÖ’nün AFA ile belirlenen faktör yapısı Ankara ili merkez ilçelerindeki kamuya bağlı ortaokullarda görev yapan 465 öğretmenden oluşan farklı bir çalışma grubu üzerinden DFA ile test edilmiştir. Katılımcı öğretmenlerin 327’si kadın (%70.3) ve 138’i (%29.7) erkektir. Öğretmenlerin 378’si (%81.3) lisans, 87’si ise (%18.7) lisansüstü eğitim

derecesine sahiptir. Kıdem açısından değerlendirildiğinde, 1- 10 yıl arası mesleki kıdeme sahip öğretmen sayısı 174 (%37.4), 11-20 yıl arası mesleki kıdeme sahip öğretmen sayısı 178 (%38.3), 21 yıl ve üzeri kıdeme sahip öğretmen sayısı ise 113'dür (%24.3).

2.2. Veri Toplama Aracı

Araştırma kapsamında “Örgütsel Dışlanma Ölçeği” geliştirilmiştir. Bu kapsamda öncelikle örgütsel dışlanmayı konu edinen alanyazın incelenmiştir (Yang ve Treadway, 2016; Robinson, O'Reilly ve Wang, 2013; Banki, 2012; Xu, 2012; Ferris vd., 2008; Hitlan vd., 2006; Fox ve Stallworth, 2005; Wu, Wei, ve Hui, 2001). İncelemeler sonucunda kuramsal temele dayalı olarak örgütsel açıdan dışlanmanın göstergesi olabileceği varsayılan ve iki boyut altında toplamda 32 maddeden ibaret madde havuzu oluşturulmuştur. Madde havuzu oluşturulduğu zaman Ferris vd. (2008) tarafından geliştirilen “İşyerinden Dışlanma” (Workplace Ostracism) ölçeğinden de yararlanılmıştır.

Hazırlanan taslak form kapsam geçerliliği, dil ve ifade açısından incelenmek ve değerlendirilmek için eğitim yönetimi ile ölçme ve değerlendirme alanlarından toplamda dokuz uzman akademisyenin görüşüne sunulmuştur. Uzmanlardan gelen önerilere dayalı olarak taslak forma son hali verilmiş ve ölçek ön-uygulamaya hazır duruma getirilmiştir. ÖDÖ Likert tipine göre hazırlanmıştır.

2.3. Verilerin Analizi

Ön uygulamaya hazır hale getirilen ÖDÖ taslak formu Ankara ili merkez ilçelerine toplamda 11 farklı kamu ilköğretim, ortaokul ve liselerinde çalışan ve araştırmaya gönüllü olarak katılım sağlayan 142 öğretmene araştırmacılar tarafından okullar bizzat ziyaret edilerek uygulanmıştır. Ölçeklerin ortalama doldurulma süresi 10 dakika olmuştur. Geri dönen anketler incelendiği zaman 11 ölçeğin analize uygun olmadığı tespit edilmiştir. Dolayısıyla bu ölçekler analize tabi tutulmamıştır. Böylece analizler 131 katılımcıdan dönen veri seti üzerinde gerçekleştirilmiştir.

Ön uygulamanın ardından ÖDÖ'nün yapı geçerliğinin test edilmesi amacıyla AFA yapılmıştır. AFA sonucunda gözlemlenen faktör yapısının geçerliliğini test etmek amacıyla ise DFA uygulanmıştır. ÖDÖ'nün güvenilirliğinin sınanması amacıyla Cronbach alfa iç tutarlılık katsayısı hesaplanmıştır. Ayrıca datanın faktör analizi için uygunluğunu sınamak amacıyla Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) katsayısı ile beraber Bartlett Sphericity küresellik testi de uygulanmıştır.

3. BULGULAR

Bu bölümde ÖDÖ'nün yapı geçerliliğini saptamak amacıyla gerçekleştirilen AFA ve DFA'ya ilişkin bulgular ve ÖDÖ'nün güvenilirliğine yönelik Cronbach alfa iç tutarlılık katsayısına ilişkin bulgular yer almıştır.

3.1. Açıklayıcı Faktör Analizine İlişkin Bulgular

Analiz aşamasında 131 katılımcıdan dönen veri setinin faktör analizi için uygunluğunu belirlemek için ilk olarak KMO ve Bartlett Küresellik testi uygulanmıştır. KMO, uygulama örnekleminde elde edilen data setinin faktör analizi yapmak için uygun olup olmadığını belirlemek için kullanılan bir testtir ve KMO testi sonucunda elde edilen değer 1'e yaklaştıkça mükemmel, 0.50'den düşük olması durumunda ise kabul edilmez olduğu ifade edilmektedir (Tavşancıl, 2005; Çokluk vd., 2012). Araştırma kapsamında KMO değeri .87 olarak tespit edilmiştir. Diğer taraftan Bartlett Küresellik Testi de istatistiksel olarak anlamlı çıkmıştır ($\chi^2=1691,851$ $p<.001$). KMO katsayısının .60'dan yüksek olmasının yanı sıra Bartlett testinin de anlamlı çıkması durumunda datanın faktör analizi yapmak için uygun olacağı söylenmektedir (Büyüköztürk, 2007: 126). Tüm bu sonuçlar araştırma kapsamında ele alınan veri setinin faktör analizi için uygunluğunu kanıtlamıştır.

Daha sonraki süreçte 131 ölçek üzerinde AFA uygulanmıştır. AFA kapsamında her bir faktörü temsil edecek maddelerin anlam ve içerik yönünden tutarlı olması, faktör sayısı tespit edilirken öz-değerin 1 ve daha yüksek olması ile beraber çizgi grafiğindeki kırılmalar kriter olarak ele alınmıştır. Ayrıca madde seçildiğinde ve maddenin uygunluğuna karar verildiğinde maddelerin faktör yük değerininin 0.40 ve daha yüksek olması, maddelerin temsil ettikleri faktördeki yük değerleriyle diğer faktördeki yük değerleri arasında en az .10 ve daha çok farkın olması kriterleri de dikkate alınmıştır (Büyüköztürk, 2002).

AFA'ya 16 madde ile başlanmıştır. Faktör analizinde faktör yapısının belirlenmesinde öz-değeri 1'den yüksek olanlar esas alınmıştır. Analiz sonucunda ölçeğin üç boyutlu olduğu tespit edilmiştir. Fakat üçüncü boyut altındaki madde sayısının iki olduğu görülmüştür. Bir faktörün çok kararlı olabilmesi için en az 3 tane maddeye sahip olması belirtilmektedir (Velicer ve Fava, 1998). Bu nedenle Varimax dönüşümü uygulanmasına karar verilmiştir. Varimax dönüşümünün çok faktörlü yapının söz konusu olduğu durumlarda uygun bir seçim olduğu söylenebilir (Rennie, 1997, akt. Büyüköztürk, 2002). Varimax dönüşümü sonucunda ölçeğin iki boyutlu olması gerektiğine karar verilmiş ve iki madde faktör yük değeri 0.40'dan küçük olduğu için ölçekten çıkarılmıştır. Böylece geriye kalan 14 maddeyle AFA tekrarlanmıştır. ÖDÖ'nün AFA sonucunda belirlenen faktör yapısı, maddelere ilişkin Varimax dik döndürme yöntemi ile döndürülmüş faktör yük değerleri ve madde-toplam korelasyonu Tablo 1'de yer almaktadır.

Tablo 1. Örgütsel Dışlanma Ölçeğinin Açımlayıcı Faktör Analizi Sonuçları

Döndürülmüş Faktör Yük Değerleri				
Md.	İfadeler	Fak.1*	Fak.2*	Düzeltilmiş Madde Toplam Korelasyonu
11	Mola zamanlarında beni aralarına almazlar	.857		.891
14	Benimle sadece zorunlu hallerde iletişim kurarlar	.855		.841
10	Beni önemsemezler	.848		.871
13	Benimle yaptıkları konuşmayı kısa tutarlar	.841		.789
9	İşle ilgili bilgileri benden gizlerler	.822		.793
12	Mola zamanı dışarıya çıktıklarında bir şey isteyip istemediğimi sormazlar	.790		.825
8	Benimle göz teması kurmaktan kaçınırlar	.768		.834
7	Sosyal faaliyetlere beni davet etmezler	.752		.683
6	Benimle konuşma konusunda isteksizdiler	.723		.684
4	Benden uzak dururlar		.814	.707
2	Beni dışlarlar		.752	.572
1	Benimle selamlaşmazlar		.725	.447
3	Ben geldiğimde ortamı terk ederler		.713	.598
5	Zorunlu haller dışında beni grup çalışmalarına davet etmezler		.611	.542

* Faktör 1 “Hiçleştirme”, Faktör 2 “Yalnızlaştırma” olarak isimlendirilmiştir.

Tablo 1’den görüldüğü üzere ÖDÖ’ye ait 14 madde 2 faktör altında toplanmaktadır. İki faktör birlikte toplam varyansın %70’ni açıklamaktadır. ÖDÖ’nin birinci faktörü dokuz madde ile temsil edilmektedir. Bu faktöre ait öz-değer 8.307 olarak hesaplanmıştır. Bu faktör tek başına varyansın %59’unu açıklamaktadır. Bu faktörü temsil eden maddelerin faktör yük değerleri .86 ile .72 arasında değişmektedir. Birinci faktör altında toplanan örnek maddeler arasında “Bu işyerinde iş görenler beni önemsemezler” ve “Bu işyerinde iş görenler sosyal faaliyetlere beni almazlar” yer almaktadır. Bu faktör altındaki maddeler irdelenmiş ve faktör “hiçleştirme” olarak isimlendirilmiştir.

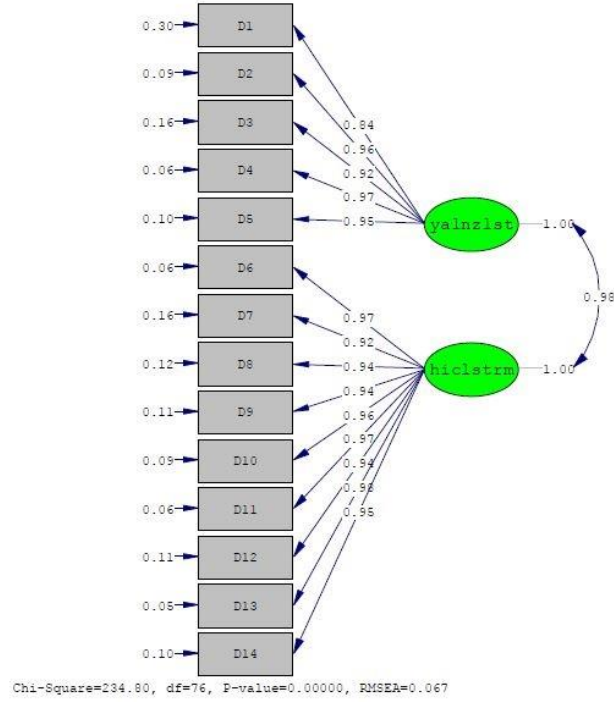
Yine Tablo 1'den izlendiği gibi ÖDÖ'nün ikinci faktörü ise beş madde ile temsil edilmektedir. Bu faktöre ait öz-değer 1.438 olarak hesaplanmıştır. Bu faktör ise tek başına varyansın %10'nu açıklamaktadır. Bu faktörü temsil eden maddelerin faktör yük değerlerinin .81 ile .61 arasında değişmektedir. İkinci faktörü temsil eden örnek maddeler arasında “Bu işyerinde iş görenler ben geldiğimde ortamı terk ederler” ve “Bu işyerinde iş görenler benimle selamlaşmazlar” yer almaktadır. Bu faktör altındaki maddeler incelenmiş ve bu faktör “yalnızlaştırma” olarak isimlendirilmiştir.

Diğer taraftan alt ölçekleri temsil eden maddelerin ayırt ediciliğini saptamak için madde-toplam korelasyonları hesaplanmıştır. Tablo 1'de görüldüğü gibi “hiçleştirme” alt-boyutunu temsil eden maddelerin madde-toplam korelasyonları .89 ile .68 arasında değişmektedir. Bu gibi ölçme araçlarında madde toplam korelasyonlarının .30 daha yüksek olması bireyleri iyi derecede ayırt ettiği şeklinde ifade edilmektedir (Büyüköztürk, 2007). Bu bulgulara göre ÖDÖ'nün “hiçleştirme” alt-boyutunda yer alan maddelerin katılımcıları iyi derecede ayırt ettiği sonucuna ulaşılmıştır.

Yine Tablo 1'den izlenebileceği gibi Örgütsel Dışlanma alt ölçeğine ait “yalnızlaştırma” alt-boyutunu temsil eden maddelerin madde-toplam korelasyonları .71 ile .45 arasında değişmektedir. Bu gibi ölçme araçlarında madde toplam korelasyonlarının .30 daha yüksek olması bireyleri iyi derecede ayırt ettiği şeklinde ifade edilmektedir (Büyüköztürk, 2007). Bu bulgulara göre ÖDÖ'nün “yalnızlaştırma” alt-boyutunda yer alan maddelerin katılımcıları iyi derecede ayırt ettiği sonucuna ulaşılmıştır.

3.2. Doğrulayıcı Faktör Analizine İlişkin Bulgular

ÖDÖ'nün AFA sonucu tespit edilen 14 maddeden ibaret iki faktörlü yapısı doğrulayıcı faktör analizi (DFA) ile test edilmiştir. ÖDÖ'nün DFA sonucundan tespit edilen modelin uyum indeksleri irdelenmiş ve ki-kare değeri $\chi^2 = 234.80$, serbestlik derecesi ($sd=76$), $p = 0.00 < 0.05$ olarak hesaplanmıştır. Bu durumda χ^2/sd değeri kullanılmakta ve bu değer 5'den küçük olması verinin modele iyi uyduğunu, 3'ten küçük olması ise ‘mükemmel uyumu’ açıklamaktadır (Şimşek, 2007). Araştırma kapsamında *ki-kare* değerinin *serbestlik derecesine* oranı 3.089 olarak hesaplanmıştır. Bununla beraber RMSEA değerinin 0.067 olduğu tespit edilmiştir. Bu değerinin 0.08'ten küçük olması ise model-veri uyumunu göstermektedir. ÖDÖ'nün iki faktör yapısına yönelik tespit edilen iyilik uyum değerleri aşağıdaki şekilde bulunmuştur; $GFI = 0.99$; $AGFI = 0.99$; $CFI = 0.99$ ve $IFI = 0.99$. Tüm bu sonuçlar bir bütün olarak değerlendirildiğinde Örgütsel Dışlanma Ölçeğinin iki faktörlü yapısına yönelik kuramsal modelle veri arasında “mükemmel bir uyum” olduğu sonucuna varılmıştır (Çokluk vd., 2012).

Şekil 1. ÖDÖ'ye ilişkin path diagramı

ÖDÖ'ye ilişkin Path diagramı Şekil 1'de sunulmuştur

3.3. Örgütsel Dışlanma Ölçeği'nin Güvenirliğine İlişkin Bulgular

ÖDÖ'nün güvenirlğini tespit etmek amacıyla Cronbach alfa iç tutarlılık katsayıları hesaplanmıştır. Tablo 2'de sonuçlar sunulmuştur.

Tablo 2. Örgütsel Dışlanma Ölçeğinin İç Tutarlık Katsayıları

ÖDÖ	Cronbach alfa
Yalnızlaştırma	.88
Hiçleştirme	.96
ÖDÖ Tümü	.97

Tablo 2'den de görüldüğü gibi ÖDÖ'nün "Yalnızlaştırma" alt-boyutun alfa katsayısı .88, "Hiçleştirme" alt-boyutun alfa katsayısı ise .96'dur. ÖDÖ'nün 14 maddeyi kapsayan tümü için hesaplanan Cronbach alfa katsayısı değeri .97'dir. Tüm bu bulgular ÖDÖ'nün, güvenirlği yüksek bir ölçme aracı olduğunu göstermektedir.

4. SONUÇ ve TARTIŞMA

Bu çalışmada örgütsel davranış alanında son zamanlarda önem taşıyan konulardan biri olan örgütsel dışlanma üzerine odaklanmıştır. İlgili alanyazın taramalarında Türkiye’de örgütlerde işgörenlerin iş yerinden dışlanma algısını belirlemeyi amaç edinen sınırlı sayıda çalışmalar yapıldığı görülmüştür (Keklik, Saygın ve Kara, 2013; Çelik ve Koşar, 2015; Halis ve Demirel, 2016; Türkmen, 2016). Ancak Türkiye’deki örgütlerde işgörenlerin örgütsel dışlanma algılarını belirlemek için uygun ölçme araçlarının olmadığı sonucuna varılmıştır. Literatürdeki bu boşluk esas alınarak bu çalışmada Türkiye’deki örgütlerde işgörenlerin örgütsel dışlanma algılarını tespit etmeye uygun, geçerli ve güvenilir ölçme aracının geliştirilmesi hedeflenmiştir. Bu amaç kapsamında araştırmacılar tarafından örgütsel dışlanma alanyazınına dayalı olarak 32 maddeden oluşan taslak madde havuzu oluşturulmuş ve bu madde havuzu incelenmek ve değerlendirilmek için eğitim yönetimi ve ölçme ve değerlendirme alanlarından dokuz uzman görüşüne sunulmuştur. Uzman önerileri sonrasında madde sayısı 16’ya indirilmiş ve taslak forma son hali verilerek ön-uygulamaya hazır hale getirilmiştir.

Taslak form 2016-2017 öğretim yılı ikinci dönemi içerisinde Ankara ili merkez ilçelerinde bulunan 11 kamu ilkokul, ortaokul ve liselerde çalışan ve araştırmaya gönüllü olarak katılım sağlayan 142 öğretmene uygulanmıştır. Öğretmenlerden toplanan ölçeklerin 11’i veri analizine uygun olmadığı sebebiyle analiz dışında tutulmuş ve 131 ölçekle veri analizi işlemleri gerçekleştirilmiştir.

ÖDÖ’nün yapı geçerliğini belirlemek amacıyla AFA uygulanmıştır. ÖDÖ’nün faktör yapısını tespit edilmesi için “açıklanan toplam varyans” tablosunun yanı sıra çizgi grafiği de incelenmiştir. Yapılan incelemeler sonrasında ÖDÖ’nün öz-değeri 1 ve daha yüksek olan üç faktörden oluştuğu tespit edilmiştir. Varimax dönüşümü sonucunda ölçeğin iki boyutlu olması gerektiğine karar verilmiş ve iki madde faktör yük değeri 0.40’dan küçük olduğu için ölçekten çıkarılmıştır. Söz konusu maddeler “Beni aralarındaki sohbetlere davet ederler” ve “Düşüncelerimi dikkate alırlar”dır. İlgili maddelerle öğretmenler görüşleri arasında uyumluluk olmaması nedeni ile faktör yükünün düşük olduğu söylenebilir. Burada öğretmenlerin kişilikleri, sosyal ilişkilerden beklentileri gibi duyuşsal özelliklerin etkili olduğu düşünülmektedir. Böylece geriye kalan 14 maddeyle AFA tekrarlanmıştır. Analizler sonucunda ÖDÖ’nün iki faktörünün birlikte varyansın %70’ini açıkladığı gözlenmiştir. Bunların yanı sıra hangi maddelerin hangi faktörleri temsil ettiğini tespit etmek için maddelerin faktör yük değerleri de hesaplanmıştır. AFA sonucu belirlenen değerlerin alanyazında kabul edilen değerlerle uyumlu olduğu sonucuna varılmıştır (Büyüköztürk, 2007). Böylece AFA ile birlikte 14 maddeden ibaret ve iki faktör yapısına sahip geçerli bir ölçme

aracına yönelik kantılar elde edilmiştir. Bu evrede faktörler sırasıyla “hiçleştirme” ve “yalnızlaştırma” olarak isimlendirilmiştir.

Türkçe alanyazın taramalarında, işyerinde iş görenlerin örgütsel dışlanma algılarını belirlemeye yönelik uygun ölçme araçlarının olmamasına karşın yurt dışında Ferris vd. (2008) ve Hitlan ve Noel (2009) tarafından geliştirilmiş ve iş görenlerin iş yerinde müdürler/denetmenler (supervisor), meslektaşlar veya diğer çalışanlar tarafından dışlanma algısını belirlemeye yönelik ölçme araçlarının olduğu tespit edilmiştir. ÖDÖ geliştirilirken Ferris vd (2008) tarafından geliştirilmiş ölçekten yararlanılmıştır. ÖDÖ'nün AFA sonucunda iki faktör yapısına sahip olduğu saptanırken, Ferris (2008) tarafından geliştirilmiş ölçeğin tek boyutlu olduğu görülmüştür. Bu bulgular ÖDÖ'nün yapı geçerliliğine ilişkin bulguları ile çalışmaktadır. Sonuçlar arasındaki farklılıkların olası nedenleri ölçeklerdeki maddelerde benzerlik olmasının yanı sıra farklılıkların olması ve aynı zamanda ölçeklerin farklı kültürleri temsil eden örneklerde uygulanması olabilir. Diğer taraftan Hitlan (2005) tarafından geliştirilen ve Hitlan ve Noel (2009) tarafından revize edilen “İşyerinden Dışlanma Ölçeği” ise 17 maddeden ve üç alt-ölçekten oluşmaktadır. Alt-ölçekler; meslektaşları (7 madde) ve müdür/denetmen tarafından (5 madde), dil odaklı (language-based) dışlanma algısını belirlemeye yönelik (3 madde) ve son olarak değerlendirme ölçütünü (2 madde) ifade eden maddelerden oluşmaktadır. Bu ölçeğin de yapı geçerliliğine ilişkin bulgularının ÖDÖ'nün yapı geçerliliğine ilişkin bulguları ile uyumlu olmadığı görülmüştür.

ÖDÖ'nün AFA sonrasında tespit edilen 14 maddeden ibaret iki faktör yapısı DFA test edilmiştir. DFA, biçimlenen kuramsal modelin data ile yüksek seviyede uyum gösterdiği ortaya koymuştur (Çokluk vd., 2012). Hem AFA, hem de DFA sonuçları birlikte değerlendirildiğinde ÖDÖ'nün Türkiye'deki örgütlerde, iş görenlerin örgütsel dışlanma algılarını saptamaya uygun ve geçerli bir ölçme aracı olduğu bulgularına ulaşılmıştır.

ÖDÖ'de her iki boyutunu temsil eden maddelerin bireyleri hangi düzeyde ayırt ettiğini saptamak amacıyla ise “düzeltilmiş madde toplam korelasyonları” hesaplanmıştır. Bulgular ÖDÖ'nün hem “hiçleştirme”, hem de “yalnızlaştırma” alt-boyutunda yer alan maddelerin katılımcıları iyi derecede ayırt ettiği sonucunu göstermiştir. Hesaplamalar sonucunda ortaya çıkan değerlerin literatürde kabul görmüş referans değerleri ile örtüştüğü tespit edilmiştir. (Tavşancıl, 2005). ÖDÖ'nün ne derecede güvenilir olduğunu saptamak amacıyla güvenilirlik değerleri hem ölçeğin tümü, hem de faktörler için ayrı ayrı hesaplanmıştır. Cronbach alfa katsayısı değerleri ÖDÖ'nün güvenilirliği yüksek olan bir ölçme aracı olduğunu göstermiştir. Bu çalışma kapsamında elde edilen güvenilirlik bulgularının Ferris

vd. (2008) ve Hitlan ve Noel'in (2009) çalışmalarından elde edilen bulgular ile uyumlu olduğu görülmüştür.

Tüm bu bulgular ÖDÖ'nün Türkiye'deki örgütlerde, iş görenlerin örgütsel dışlanma algılarını saptamaya elverişli ve güvenilir bir ölçme aracı olduğuna ilişkin kanıt sunmuştur. Bu çalışma örgütsel dışlanma ölçeğinin geliştirilmesi ile sınırlıdır. ÖDÖ'nün geçerliği ve güvenilirliği daha geniş iş gören örneklemelerinde test edilebilir. ÖDÖ'nün kullanılacağı ileri araştırmalarda iş görenlerin örgütsel dışlanma algıları ile ilişkili olabilecek diğer değişkenler arasındaki ilişkiler sorunsallaştırılabilir.

KAYNAKÇA

Akın, A., Uysal, R. ve Akın, Ü. (2016). Ergenler için ostracizm (sosyal dışlanma) ölçeğinin Türkçe'ye uyarlanması. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 24(2), 895-904.

Banki, S. (2012). *How much or how many? Partial ostracism and its consequences*. Unpublished PhD dissertation. University of Toronto Rotman School of Management, Canada.

Bastian, B. ve Haslam, N. (2010). Excluded from humanity: The dehumanizing effects of social ostracism. *Journal of Experimental Social Psychology*, 46, 107-113.

Baumeister, R. F. ve Leary, M. R. (1995). The need to belong: Desire for interpersonal attachments as a fundamental human motivation. *Psychological Bulletin*, 117, 497-529.

Blackhart, G. G., Nelson, B. C., Knowles, M. L. ve Baumeister, R. F. (2009). Rejection elicits emotional reaction but neither causes immediate distress nor lowers self-esteem: A Meta-analytic review of 192 studies on social exclusion. *Personality and Social Psychology Review*, 13, 269-309.

Büyüköztürk, Ş. (2007). *Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı*. (7. Baskı). Ankara: Pegem A.

Chen, Z., ve Williams, K. D. (2007). Partial ostracism as a means of discovering moderators. Paper presented at the annual meeting of the Midwestern Psychological Association, Chicago, IL.

Chung, Y.W. (2017). The role of person-organization fit and perceived organizational support in the relationship between workplace ostracism and behavioral outcomes. *Australian Journal of Management*, 42(2), 328-349.

Çelik, C. ve Koşar, A. (2015). Örgüt kültürü ve işyerinde dışlanma arasındaki ilişki. Mersin çalışanları üzerine bir uygulama. *Çanakkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 24(2), 47-62.

Çokluk, Ö., Şekercioğlu, G. ve Büyüköztürk, Ş. (2012). *Sosyal bilimler için çok değişkenli istatistik SPSS ve LISREL uygulamaları*. Ankara: Pegem

Dewall, C.N. (2006). *Alone but feeling no pain: Effects of social exclusion on physical pain tolerance and pain threshold, affective forecasting, and interpersonal empathy*. Unpublished thesis for the degree of Master of Science. The Florida State University College of Arts and Sciences, Florida, USA.

Ferris, D.L, Brown, D.J., Berry, J.W. ve Lian, H. (2008). The Development and validation of the workplace ostracism scale. *Journal of Applied Psychology*, 93(6), 1348-1366.

Fox, S. ve Stallworth, L. E. (2005). Racial/ethnic bullying: Exploring links between bullying and racism in the U.S. workplace. *Journal of Vocational Behavior*, 66, 438–456.

Gardner, W.L., Pickett, C.L. ve Brewer, M.B. (2000). Social exclusion and selective memory: How the need to belong influences memory for social events. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 26, 486–496.

Gruter, M. ve Masters, R.D. (1986). Ostracism as a social and biological phenomenon: An introduction. *Evolution and Human Behavior*, 7(3-4), 149-158.

Halis, M. ve Demirel, Y. (2016). Sosyal desteğin örgütsel soyutlanma (dışlanma) üzerine etkisi. *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11, 318-335.

Hitlan, R. T., Kelly, K. M., Schepman, S., Schneider, K. T. ve Zarate, M. A. (2006). Language exclusion and the consequences of perceived ostracism in the workplace. *Group Dynamics: Theory, Research, and Practice*, 10, 56–70.

Hitlan, R. T., Clifton, R.J., ve DeSoto, M. C. (2006). Perceived exclusion in the workplace: The moderating effects of gender on work-related attitudes and psychological health. *North American Journal of Psychology*, 8, 217-236.

Kandemir, K. B. (2011). *Psikolojik Dışlanma, Sosyal Dışlanma ve Sosyal Reddedilmenin Tehdit Edilen İhtiyaçlar ve Dışlanma Tepkileri Üzerindeki Etkileri*. Yayınlanmamış yüksek lisans Tezi. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Kaya, A. G. (2012). *Sosyal Dışlanmaya Verilen Tepkilerin Sosyal Karşılaştırma Süreçleri Açısından İncelenmesi*. Yayınlanmamış doktora tezi. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Keklik, B., Saygın, T. ve Kara, N. O. (2013). Akademik camianın çirkin örnek yavruları ÖYP'lilerde örgütsel dışlanma (ostracism) kavramının incelenmesi. *1. Örgütsel Davranış Kongresi*, 15-16 Kasım 2013, Sakarya.

Jones, E.E., Carter-Sowell, A.R., Kelly, J. R. ve Williams, K. D. (2009). 'I'm out of the loop': Ostracism through information exclusion. *Group Processes and Intergroup Relations*, 12, 157-174.

Leary, M. R., Koch, E. J. ve Hechenbleikner, N. R. (2001). Emotional responses to interpersonal rejection. In M. Leary (Ed.), *Interpersonal rejection* (pp. 145–166). New York: Oxford Press.

Leary, M. R. (2005). Varieties of interpersonal rejection. In K. D. Williams, J. P. Forgas, & W. V. Hippel (Eds.), *The social outcast* (pp. 35–51). New York: Psychology Press.

Leary, M.R., Twenge, J.M. ve Quinlivan, E. (2006). Interpersonal rejection as a determinant of anger and aggression. *Personality and Social Psychology Review*, 10, 111-132.

Leung, A.S.M., Wu, L.Z., Chen, Y.Y. ve Young, M.N. (2011). The impact of workplace ostracism in service organizations. *International Journal of Hospitality Management*, 30, 836-844.

Li, C., ve Tian, Y. (2016). Influence of workplace ostracism on employee voice behavior. *American Journal of Mathematical and Management Sciences*, 35(4), 281-296.

MacDonald, G., ve Leary, M. R. (2005). Why does social exclusion hurt? The relationship between social and physical pain. *Psychological Bulletin*, 131, 202–223.

Molden, D. C., Lucas, G. M., Gardner, W. L., Dean, K. ve Knowles, M. L. (2009). Motivations for prevention or promotion following social exclusion: Being rejected versus being ignored. *Journal of Personality and Social Psychology*, 96, 425-431.

Oaten, M., Williams, K. D., Jones, A. ve Zadro, L. (2008). The Effects of ostracism on self-regulation in the socially anxious. *Journal of Science and Clinical Psychology*, 27, 471-504.

O'Reilly, J. ve Robinson, S. L. (2009). The negative impact of ostracism on thwarted belongingness and workplace contributions. *In Academy of Management Proceedings*, 1-7.

Rehbinder, B. (1986). Refusal of social cooperation as a legal problem: On the legal institutions of ostracism and boycott. *Ethology and Sociobiology*, 7(3-4), 321-327.

Robinson S. L., O'Reilly J. ve Wang W. (2013). "Invisible at work: An integrated model of workplace ostracism". *Journal of Management*, 39(1), 203-231.

Soylu, B. (2010). *Bağışlayıcı Kişilik ve Negatif Duygunun Psikolojik Dışlanma, Sosyal Dışlanma ve Sosyal Reddedilme Karşısında Verilen Saldırganlık Tepkilerini Düzenlemedeki Rolü*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Ankara: Hacettepe Üniversitesi,.

Sulea, C., Filipescu, R., Horga, A., Ortan, C. ve Fichmann, G. (2012). Interpersonal mistreatment at work and burnout among teachers. *Cognition, Brain, Behavior. An Interdisciplinary Journal*, 16(4), 553-570.

Tavşancıl, E. (2005). *Tutumların ölçülmesi ve SPSS ile veri analizi*. Ankara: Nobel Yayıncılık.

Türkmen, E. (2016). The Impact of ostracism on work effort. A comparison between Turkish and Azerbaijani Employees. *International Journal of Human Resource Studies*, 6(4), 110-128.

Twenge, J. M., Baumeister, R. F., Tice, D. M. ve Stucke, T. S. (2001). If you can't join them, beat them: Effects of social exclusion on aggressive behavior. *Journal of Personality and Social Psychology*, 81, 1058-1069.

Velicer, W. F. & Fava, J. L. (1998). Effects of variable and subject sampling on factor pattern recovery. *Psychological Methods*, 3(2), 231-251.

Wesselmann, E.D., Bagg, D. ve Williams, K.D. (2009). "I feel your pain": The effects of observing ostracism on the ostracism detection system. *Journal of Experimental Social Psychology*, 45, 1308-1311.

Williams, K. D. (2007). Ostracism. *Annual Review of Psychology*, 58, 425-452.

Williams, K. D. ve Sommer, K. L. (1997). Social ostracism by coworkers: Does rejection lead to loafing or compensation? *Personality and Social Psychology Bulletin*, 23, 693-706.

Williams, K. D. (1997). Social ostracism. In R. M. Kowalski (Ed.), *Aversive interpersonal behaviors*, (pp. 133-170). New York: Plenum.

Wittenbaum, G. M., Shulman, H.C. ve Braz, M. E. (2010). Social ostracism in task groups: The effects of group composition. *Small Group Research*, 41, 330-353.

Wu, L., Wei, L. ve Hui, C. (2001). Dispositional antecedents and consequences of workplace ostracism: An empirical examination. *Higher Education Press*, 5(1), 23-44.

Wu, L., Yim, F. H., Kwan, H. K. ve Zhang, X. (2011). Coping with workplace ostracism: The Roles of ingratiation and political skill in employee psychological distress. *Journal of Management Studies*, 49(1), 178-199.

Xiaoyu, L., Jun, L., Chun, H. ve Rongrong, W.U. (2015). The Effect of workplace ostracism on proactive behavior: The self-verification theory perspective. *Acta Psychologica Sinica*, 47(6), 826-836.

Xu, H. (2012). *How am I Supposed to Live Without You: An Investigation of Antecedent and Consequences of Workplace Ostracism?* Unpublished doctoral dissertation. The Hong Kong Polytechnic University Department of Management and Marketing, Hong-Kong.

Yan, Y., Zhou, E., Long, L. ve Yang, J. (2014). The Influence of workplace ostracism on counterproductive work behavior: The mediating effect of state self-control. *Social Behavior and Personality: an international journal*, 42(6), 881-890.

Zhao, H., Peng, Z. ve Sheard, G. (2013). Workplace ostracism and hospitality employees' counterproductive work behaviors: The joint moderating effects of proactive personality and political skill. *International Journal of Hospitality Management*, 33, 219-227.

**ÖĞRETMEN ADAYLARININ ŞİDDET KAVRAMINA İLİŞKİN
ALGILARININ METAFOR ANALİZİ YOLUYLA İNCELENMESİ***

**EXAMINING CANDIDATE TEACHERS' PERCEPTION OF THE CONCEPT OF
VIOLENCE THROUGH ANALYSIS OF METAPHORS**

Aylin BEYOĞLU** , Demirali Yaşar ERGİN****

*Geliş Tarihi: 23.11.2018
(Received)*

*Kabul Tarihi: 27.03.2019
(Accepted)*

ÖZ: Bu araştırmanın amacı, öğretmen adaylarının şiddet kavramına ilişkin algılarını metaforlar aracılığıyla tespit ederek karşılaştırmaktır. Bu amaç doğrultusunda, Eğitim Fakültesi Sayısal, Sosyal, Sözel, Yabancı Diller ve Güzel Sanatlar Eğitimi alanlarındaki öğretmen adayları tarafından şiddet kavramının hangi metaforlar aracılığıyla algılanmakta olduğu ve aralarında bazı demografik özelliklerine göre farklılık olup olmadığı karşılaştırılmıştır. Araştırmada veri toplama aracı olarak yarı-yapılandırılmış anket formu kullanılmıştır. Form, demografik değişkenler ve katılımcıların "Şiddet...gibidir, çünkü..." cümlesini tamamlamaları istenen iki ayrı bölümden oluşmaktadır. Araştırmada öğretmen adaylarının şiddet kavramına ilişkin metaforik veriler, şiddet kavramı ile ilgili yazılı açıklamalarından elde edilmiştir. Araştırmada nitel araştırma desenlerinden "olgu bilim" kullanılmıştır. Toplanan verilerin değerlendirilmesinde metaforik içerik analizi kullanılmıştır. Veriler öncelikle frekans ve yüzde tabloları halinde özetlenmiştir. Araştırmanın örneklemini; 2016-2017 eğitim-öğretim yılının ikinci yarısında Edirne ilinde bulunan Trakya Üniversitesi Eğitim Fakültesi öğretmen adayları oluşturmaktadır. Araştırmanın çalışma grubu, Trakya Üniversitesi Eğitim Fakültesi öğretmen adaylarından oluşmaktadır. Araştırmada, öğretmen adaylarının şiddet kavramına ilişkin geliştirdikleri kategoriler karşılaştırılarak sonuç bölümü oluşturulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Eğitim, Kavram, Metafor, Öğretmen, Şiddet

ABSTRACT: The aim of this study is to determine and compare the perceptions of candidate teachers on the concept of violence through metaphors. In line with this aim, the metaphors used to perceive the concept of violence by candidate teachers in Education Faculty, Mathematics, Social and Verbal, Foreign Languages and Fine Arts Education departments and any variations by certain demographic features have been compared. The study used semi-structured survey form as data gathering tool. The form comprises two section including demographic variables and asking participants to complete the sentence "Violence is similar to..., because...". The study attained metaphorical data on the concept

*Berlin International Social Sciences and Humanities Conference Berlin Humboldt University", sözlü olarak sunulan bildirinin genişletilmiş halidir.

** Doç. Dr., Trakya Üniversitesi, aylingurbuz22@hotmail.com,
ORCID: 0000-0001-7258-199X

*** Dr. Öğr. Üyesi, Trakya Üniversitesi, demiraliergin@gmail.com,
ORCID: 0000-0002-1670-4083

of violence in candidate teachers through their written statements on the concept of violence. The study utilized the qualitative study pattern of “phenomenology”. Metaphorical content analysis has been used to evaluate the data. The data have been summarized primarily as frequency and percentage charts. The sample group of the study consists of candidate teachers in Trakya University, Faculty of Education in Edirne Province during the second term of the 2016-2017 academic year. The study group comprises the sophomore candidate teachers in Trakya University, Faculty of Education. The study compares the categories developed by candidate teachers on the concept of violence to establish the conclusion section.

Key Words: Education, Concept, Metaphor, Teacher, Violence

1.GİRİŞ

Son zamanların güncel konularından biri olan şiddet, Dünyanın her yerinde geçmişten günümüze var olan ve gittikçe yaygınlaşan hem bireysel hem de toplumsal bir sorundur. Yaşamımızda hassas bir konu olarak karşı karşıya kaldığımız şiddet; duygusal, sözel, fiziksel, cinsel, siyasal, sosyal, ahlaksal ve ekonomik v.b. oluşu gibi farklı boyutlarda kendini göstermektedir. Şiddet, yaşamın sürdürüldüğü ev, iş yeri, alışveriş merkezi, sokak veya cadde vb. gibi özellikle ortak paylaşım alanlarını dâhil edebileceğimiz tüm alanlarda karşımıza çıkan bir olgudur.

Genel olarak şiddet, bireyi ya da bireyleri incitme ya da taciz etmek amaçlı fiziksel gücün kullanılması olarak tanımlanmasının yanı sıra; hiddetli duygu ya da duyguyu ifade etme, yoğun kavgacı ya da kızgın ve sıklıkla yıkıcı hareket ya da güç veya çarpıtma, ihlal etme ya da önemli konulara saygısızlık etme yoluyla incitme gibi tanımlanmaktadır (Çubukçu ve Dönmez, 2012). Dünya Sağlık Örgütü (2002) şiddeti; “Bireyin kendisine, başkasına, belirli bir topluluk veya gruba yönelik yaralama, ölüm, fiziksel zarar, bazı gelişim bozuklukları veya yoksunluk ile sonuçlanabilen, tehdit ya da fiziksel zor kullanma” olarak tanımlamaktadır (Krug, Linda, Dahlbergv.d., 2002: 5). Bireyin isteği dışında, farklı şekillerde bireye yönelik yapılan her türlü rahatsızlık verici davranışı şiddet olarak yorumlayabiliriz.

1.1.Araştırmanın Amacı

Araştırmada, Eğitim Fakültesinde eğitim alan öğretmen adaylarının şiddet kavramına ilişkin algılarını metaforlar aracılığıyla tespit ederek karşılaştırmak amaçlanmıştır. Öğretmen adaylarının “şiddet” kavramına ilişkin algılarının tespit edilmesi açısından bu kavramı neye benzettikleri, nasıl algıladıkları ve zihinlerinde oluşan imgelerin ortaya çıkarılmasında hangi metaforların kullanıldığı analiz edilmiş, cinsiyet ve branşlara göre aralarında farklılaşma olup olmadığı incelenmiştir. Araştırmanın amacı doğrultusunda şu alt problemlere yanıt aranmıştır:

1. Eğitim Fakültesinde eğitim alan öğretmen adaylarının şiddet kavramına ilişkin oluşturdukları metaforlar nelerdir?

2. Eğitim Fakültesinde eğitim alan öğretmen adaylarının şiddet kavramına ilişkin oluşturdukları metaforların ortak özellikleri bakımından oluşturdukları kavramsal kategoriler nelerdir?

3. Eğitim Fakültesinde eğitim alan öğretmen adaylarının cinsiyet değişkeni ile şiddet metafor kategorileri arasında ilişki var mıdır?

4. Eğitim Fakültesinde eğitim alan öğretmen adaylarının bölüm değişkeni ile şiddet metafor kategorileri arasında ilişki var mıdır?

2.YÖNTEM

Bu bölümde, araştırmada kullanılan model, araştırmanın örnekleme, veri toplanması ve çözümlenmesi açıklanmaktadır.

2.1. Araştırmanın Modeli

Araştırmada veri toplama aracı olarak yarı-yapılandırılmış anket formu kullanılmıştır. Araştırmada kullanılan form, demografik değişkenler ve katılımcıların "Şiddet ... gibidir, çünkü..." cümlesini tamamlamaları istenen iki ayrı bölümden oluşmaktadır. Öğretmen adaylarının forma yazdıkları yanıtlar, bu araştırmada temel veri kaynağı olarak kullanılmıştır. Toplanan verilerin analiz edilmesi ve yorumlanmasında nitel araştırma desenlerinden "olgubilim", verilerin değerlendirilmesinde ise metaforik içerik analizi ve betimsel analiz teknikleri kullanılmıştır. Olgubilim deseni, farkında olunan ama ayrıntılı bir anlayışa sahip olunamayan olgulara odaklanmaktadır. Bireylerin yaşadıkları ortamda karşılaştıkları olgularla ilgili olarak ne algıladıkları ve deneyimlerinin neler olduğu üzerinde durarak olguyla ilgili algısını ortaya koyma çalışmaktadır. Olgubilim, bireylerin tümüyle yabancı olmadığı aynı zamanda da tam anlamını kavrayamadığı olguları araştırmayı amaçlayan çalışmalar için uygun bir araştırma zemini yaratmaktadır (McMillan&Schumacher, 2010; Yıldırım ve Şimşek, 2008).

2.2. Araştırmanın Evren ve Örnekleme

Araştırmanın evreni; 2016-2017 eğitim-öğretim yılının ikinci yarısında Edirne ilinde bulunan Trakya Üniversitesi Eğitim Fakültesi öğretmen adaylarından oluşmaktadır. Araştırma, örnekleme ise Eğitim Fakültesi Güzel Sanatlar Eğitimi Bölümü Resim-İş Öğretmenliği (n=87) ve Müzik Öğretmenliği (n=86) ile random seçilen Almanca Öğretmenliği (n=37), Fen Bilgisi Öğretmenliği (n=55), Okul Öncesi Öğretmenliği (n=61), Okul Öncesi Öğretmenliği (İÖ) (n=33), Sosyal Bilgiler Öğretmenliği (n=49) olmak üzere toplam 408 öğretmen adayından oluşmaktadır. Öğretmen adayları, gönüllülük esasına ve ulaşılabilirliğe dayalı olarak belirlenmiştir.

2.3. Araştırma Verilerinin Toplanması

Eğitim Fakültesinde eğitim alan öğretmen adaylarının şiddet kavramına ilişkin algılarını metaforlar aracılığıyla tespit ederek karşılaştırmak amacıyla, her bir öğretmen adayından “Şiddet ...gibidir, çünkü ...” cümlesini tamamlaması istenmiştir. Bu ibarenin yazılı olduğu boş bir form verilerek bir ders süresi zaman tanınmıştır. Öğretmen adaylarının sadece tek bir metafor üzerinde yoğunlaşarak bu metaforun gerekçesini yazmaları istenmiştir.

2.4. Araştırma Verilerinin Çözümlemesi

Verilerin çözümlemesinde, öncelikle üretilen bütün metaforlar bir liste halinde oluşturulmuştur. Öğretmen adayları tarafından üretilen metaforlar ve gerekçeleri incelenerek ortak özellikleri belirlenmiştir. Öğretmen adaylarının ürettiği geçerli metaforlara öne sürülen gerekçelere göre araştırmacılar tarafından kategoriler ayrılmıştır. Verilerin değerlendirilmesinde, metaforik içerik analizi ve betimsel analiz teknikleri kullanılmıştır. İçerik analizi yapılırken, Saban (2008) ve Aydın ve Ünalı (2010) tarafından yapılan çalışmalardan yararlanarak beş adımda analiz edilmiştir. Bunlar aşamalar sırasıyla: (1) adlandırma aşaması, (2) eleme ve arıtma aşaması, (3) kategori geliştirme aşaması, (4) geçerlik ve güvenilirliği sağlama aşaması (5) verileri bilgisayar ortamına aktarma aşamasıdır.

Adlandırma Aşaması: Bu aşamada, öğretmen adayları tarafından üretilen metaforların alfabetik sıraya göre geçici bir listesi yapılmış ve yazılarında belli bir metaforu belirgin bir şekilde dile getirip getirmediğine bakılmıştır. Herhangi bir metafor ya da nedeni yazılmayan ya da net bir şekilde dile getirilmeyen kağıtlar araştırma kapsamı dışında bırakılmıştır.

Eleme ve Arıtma Aşaması: Öğretmen adaylarının ürettikleri metaforlar tekrar gözden geçirilerek, her metaforun imgesi, metaforun konusu, metaforun kaynağı ve metaforun konusu ile kaynağı arasındaki ilişki bakımından tekrar analiz edilmiştir.

Kategori Geliştirme Aşaması: Metaforun her biri için kavramı en iyi temsil ettiği varsayılan bir metafor listesi oluşturulmuştur. Bu liste, metaforların belli bir kategori altında toplanmasında bir başvuru kaynağı olarak kullanmak ve bu araştırmanın veri analiz sürecini ve yorumlarını geçerli kılmak amacıyla hazırlanmıştır. Öğretmen adaylarının üretmiş oldukları metaforlar isimleri ve nedenleri göz önünde bulundurularak sahip oldukları ortak özellikler bakımından araştırmacılar tarafından 6 kategoriye ayrılmıştır.

Geçerlik ve Güvenirliği Sağlama Aşaması: Geçerlik ve güvenilirlik bir araştırma sonuçlarının inandırıcılığını sağlamak için kullanılan en önemli iki ölçüttür (Yıldırım ve Şimşek, 2008). Araştırmada nitel verilerin analizinde kullanılan içerik analizinin güvenilirliği kodlama işlemi ve kategorilere bağlıdır (Gökçe, 2001). Bu nedenle geçerlilik ve güvenilirlik kanıtları için metaforların elde

edilmesinden raporlanmasına kadar her aşama ayrıntılı olarak betimlenerek sunulmuştur. Ayrıca her bir kategorideki metaforlara ilişkin doğrudan alıntılara yer verilmiştir.

Verileri Bilgisayar Ortamına Aktarma Aşaması: Metaforların ve bu metaforların oluşturduğu kavramsal kategorilerin belirlenmesinden sonra, bütün veriler bilgisayar ortamına aktarılmış, öğretmen adaylarının ürettikleri geçerli metaforlar, ele alınan kategorilere yerleştirilerek, f ve % değerleri hesaplanmıştır.

3. BULGULAR VE YORUM

Araştırmanın bu bölümünde öğretmen adaylarının şiddet kavramına yönelik oluşturdukları metaforlar ve bu metaforlara göre araştırmada geliştirilen 6 kavramsal kategori sunulmuştur. Bu kategorilerle birlikte, öğretmen adaylarının oluşturdukları şiddet kavramına ilişkin metaforlar ve kategoriler, cinsiyet ve bölüm değişkenine göre frekans ve yüzde dağılımlarıyla tablolar halinde karşılaştırılmıştır.

Tablo 1: Cinsiyet Değişkenine Göre Bölüm İçin Örneklem Dağılımı

Program	Kız		Erkek		Toplam	
	f	%	F	%	f	%
Resim-İş Ö.	74	24,422	13	12,381	87	21,324
Almanca Ö.	27	8,911	10	9,524	37	9,069
Fen Bilgisi Ö.	44	14,521	11	10,476	55	13,480
Müzik Ö.	52	17,162	34	32,381	86	21,078
Okul Öncesi Ö.	51	16,832	10	9,524	61	14,951
Okul Öncesi Ö. (İÖ)	30	9,901	3	2,857	33	8,088
Sosyal Bilgiler Ö.	25	8,251	24	22,857	49	12,010
Toplam	303	100,000	105	100,000	408	100,000

Tablo 1'e göre Trakya Üniversitesi Eğitim Fakültesi çalışma grubundaki kız öğrencilerin 74'ü (%24.422) Resim-İş Öğretmenliği, 229'u (%75.578) diğer branş öğretmenliklerinde okumaktadırlar. Benzer şekilde çalışma grubundaki erkek öğrencilerin 13'ü (%12.381) Resim-İş Öğretmenliği, 92'si (%87.619) diğer branş öğretmenliklerinde okumaktadırlar. Cinsiyet bölünmesi olmaksızın bakıldığında ise Trakya Üniversitesi Eğitim Fakültesi çalışma grubundaki toplam öğrencilerin 87'si (%21.324) Resim-İş Öğretmenliği, 321'i (%78,676) diğer branş öğretmenlik bölümlerinde okumaktadırlar.

Tablo 2: Şiddet Metaforik Analizi Frekans ve Yüzde Dağılımı

Metafor	f	%	Metafor	f	%	Metafor	f	%
Ateş	16	3,922	bağımlılık	3	0,735	kırbaç	2	0,490
Karanlık	11	2,696	bulaşıcı hastalık	3	0,735	kırık vazo	2	0,490
Deprem	10	2,451	dayak	3	0,735	makas	2	0,490
Hastalık	8	1,961	kanser	3	0,735	mor	2	0,490
Savaş	8	1,961	karanlık oda	3	0,735	nefret	2	0,490
Korku	7	1,716	ölüm	3	0,735	sel	2	0,490
Acizlik	6	1,471	rüzgar	3	0,735	sevgi	2	0,490
Cahillik	6	1,471	silah	3	0,735	sevgisizlik	2	0,490

Erkek	6	1,471	siyah	3	0,735	sigara	2	0,490
Bıçak	5	1,225	tokat	3	0,735	siyaset	2	0,490
Çaresizlik	5	1,225	yangın	3	0,735	sopa	2	0,490
Fırtına	5	1,225	acı	2	0,490	su	2	0,490
Şimşek	5	1,225	bardak	2	0,490	şeytan	2	0,490
acı biber	4	0,980	baskı	2	0,490	taş	2	0,490
Canavar	4	0,980	bina	2	0,490	vazo	2	0,490
gök gürültüsü	4	0,980	bomba	2	0,490	virüs	2	0,490
Hakaret	4	0,980	cam	2	0,490	volkan	2	0,490
Kabus	4	0,980	cehennem	2	0,490	yanık	2	0,490
Kasırga	4	0,980	çıkılmaz sokak	2	0,490	yara	2	0,490
Kavgı	4	0,980	davranış	2	0,490	yıkım	2	0,490
Yıldırım	4	0,980	demir	2	0,490	zayıflık	2	0,490
Afet	3	0,735	hayvanlık	2	0,490	diğer	173	42,402
Alkol	3	0,735	insan	2	0,490	toplam	408	33,333

Tablo 2' ye göre öğretmen adaylarının şiddet kavramına ilişkin olarak frekansı 2 ve yukarı olmak üzere toplam 235 adet geçerli metafor üretmiş oldukları görülmektedir. Bunlardan en sıklıkla tekrarlanan, en yüksek frekansa sahip olan metaforlar; "ateş (f=16, %3,922), karanlık (f=11, %2,696), deprem (f=10, %2,451) olmuştur. Dolayısıyla, şiddet kavramına ilişkin öğretmen adayları tarafından çok sayıda farklı metafor kullanıldığı ifade edilebilir. Trakya Üniversitesi Eğitim Fakültesi öğretmen adaylarının şiddet kavramına ilişkin üretmiş oldukları metaforlar incelendiğinde genel olarak çok sert olumsuz algı içerisinde olmadıkları anlaşılmaktadır.

Tablo 3: Şiddet Metaforik Analizi Frekansı 1 Olan Kodlar

ağır hastalık	Darp	hiçbir şey	kötülük	tartışma
Aldatmak	Deniz	ilkokul	kuduz köpek	tatminsizlik, nefret
Alev	dışa dönük davranış	iğne	küfür	tekme
alışveriş merkezi	Dışavurum	ihtiyaç	mantıksızlık	telefon
anarşi	Diktatörlük	iktidar	masal	terkedilmek
aşağılamak	dipsiz kuyu	ilaç	meyve suyu	toprak
aşk	Diyet	ilkellik	mühür	tsunami
at	Dizi	indirim	nota ve sesler	tüfek
ateşe benzin	Dolu	insanlığın en büyük ayıbı	odun	tükenmez
atmak		ayıbı		kalem
atom	dondurulmuş sebze	işkence	ordu	tümör
bombası				
ayna	Duvar	iz	özgüvensizlik	uçurum
bağırma	Düşman	kabak	pis koku	uyuşturucu
bağnazlık	Düşünce	kağıt	problem	vahşi hayvan
balçık	Edepsizlik	kalbi bozuk insan	rahatsızlık	vahşi olmak
balta	Ego	kalem	reaksiyon	vahşilik
baş ağrısı	Eğilim	kapan	refleks	vicdan
				yoksunluğu
baş dönmesi	Elektrik	kara delik	resim	yabani hayvan
bebek	Engel	kaza	ring	yağmur

bencillik	Erozyon	kazak	saat	yanmak
benlik	evlendirilen çocuk	keman	saldırgan bir hayvan	yaralı kedi
beysbol sopası	fabrika atığı akan dereye yıka	keskin sirke	salgın hastalık	yarasa
bilgisizlik	Fren	kırık cam	sarsıntı	yetersizlik
bozgunculuk	geri kalmış toplum	kırık cam parçası	savaş meydanı	yetimhane
böcek cam kırıkları	Girdap	kırılan vazo	savunmasızlık	yılan
cam parçası	Goril	kırılmaz cam	saygısızlık	yırtıcı hayvan
cehalet	Gözyaşı güç gösterisi	kış kırılcım	ses yüksekliği	yumruk
çare	Gürültü	kızgın genç	siyah göz bandı	yumruk atma
çark	Haklılık	kibrit	siyah-beyaz sorun	yumurta
çekirdek	Halka	kırlı dibi	soğuk	zavalılık
çiçeği koparmak	Hançer	gözükmeyen bir göl	Söz	zehir
çivi çakılmış tahta	Hapis	kobranın zehri	şeriat	zorbalık
çizgi çocuk	Hayat hayvanat bahçesi	köpekbalığı kör	taciz tahtaya çakılan çivi	tuzlu kahve
çözüm	hayvani dürtü	kötü		

Tablo 3'e göre şiddet kavramına ilişkin olarak her biri sadece bir öğretmen adayı tarafından üretilen 173 metafor bulunmaktadır. Öğretmen adaylarının şiddet kavramına ilişkin ürettiği oldukları frekansı 1 olan bu metaforlar incelendiğinde genel olarak olumlu bir algı içerisinde oldukları anlaşılmaktadır.

Tablo 4: Kategorilere göre şiddet metaforları ve frekans dağılımı

Kategoriler	f	%	Metaforlar
1) Fiziksel Olarak şiddet	84	20,588	bina, cehennem, davranış, dayak, deprem, erkek, fırtına, insan, kanser, kasırga, kavga, makas, mor, ölüm, rüzgar, savaş, sel, siyaset, sopa, su, şimşek, volkan, yıkım, yıldırım, zayıflık
2) Duygusal / Psikolojik olarak şiddet	73	17,892	acı, acı biber, ateş, baskı, canavar, çıkmaz sokak, demir, gök gürültüsü, kabus, karanlık, karanlık oda, kırbaç, korku, sevgisizlik, silah, siyah, şeytan
3) İz Bırakma Olarak şiddet	25	6,127	afet, bardak, bıçak, bomba, cam, kırık vazo, tokat, vazo, yanık, yara
4) Cahillik / Cehalet Olarak şiddet	23	5,637	acizlik, cahillik, çaresizlik, hakaret, hayvanlık
5) Çoğalma / Yayılma Olarak şiddet	22	5,392	bulaşıcı hastalık, hastalık, nefret, sevgi, taş, virüs, yangın
6) Bağımlılık Olarak şiddet	8	1,961	alkol, bağımlılık, sigara
Diğer	173	42,402	Frekansı 1 olan metaforlar
Toplam	408	100,000	

Tablo 4'e göre şiddet kavramına ilişkin öğretmen adaylarının üretmiş oldukları metaforlar 6 kategori içinde toplanmıştır. En çok (%20.588) üretilen metaforlar "Fiziksel olarak şiddet" kategorisindedir. İkinci sıradaki (%17.892) metaforik yaklaşım kategorisi "Duygusal / Psikolojik olarak şiddet"dir. En düşük orandaki (%1.961) şiddet metafor kategorisi ise "Bağımlılık olarak şiddet"dir. Frekansı 1 oldukları için kategorileme işlemine alınmayan metaforların, toplam katılımcıların verdikleri cevapların %42.402'sini oluşturduğu dikkat çekmektedir. Frekansı 2 ve daha yukarı olan tüm metaforların hangi kategorilerin oluşmasına katkıda buldukları özet olarak verilmiştir.

Tablo 4'e göre öğretmen adaylarının şiddet kavramına ilişkin üretmiş oldukları metaforların en fazla fiziksel olarak şiddet kategorisinde olduğu görülmüştür. Fiziksel olarak şiddet kategorisinde metafor üreten öğretmen adaylarının şiddeti; bina, cehennem, davranış, dayak, depresyon, erkek, fırtına, insan, kanser, kasırga, kavga, makas, mor, ölüm, rüzgar, savaş, sel, siyaset, sopa, su, şimşek, volkan, yıkım, yıldırım, zayıflık gibi metaforlarla ifade etmişlerdir. Öğretmen adaylarının bu kategoride en çok ürettiği metaforlar, depresyon ve savaş olmuştur.

Kategori: Fiziksel olarak şiddet kategorisinde depresyon metaforunu üreten öğretmen adaylarının gerekçeleri:

Örneğin: "Şiddet depresyon gibidir çünkü sarsıntı, korku yaşatır ve etkisi geçmez", "Şiddet depresyon gibidir çünkü yıkar, çatlatır, yerinden oynatır", "Şiddet depresyon gibidir çünkü yıkıcıdır", "Şiddet depresyon gibidir çünkü yıkar ve çökertir", "Şiddet depresyon gibidir çünkü fiziki zararlar verir", "Şiddet depresyon gibidir çünkü hasar bırakır", "Şiddet depresyon gibidir çünkü sonuçlarını düzeltemeyiz", "Şiddet depresyon gibidir çünkü etkisi zarar verir", "Şiddet depresyon gibidir çünkü her zaman yıkıcıdır, geride hüznü bırakır", "Şiddet depresyon gibidir çünkü geride enkaz bırakır ve dönüşü olmayan acılara sebep olur", "Şiddet depresyon gibidir çünkü her şeyi yıkmaya gücüne sahiptir"

Öğretmen adaylarının fiziksel olarak şiddeti depreme benzetme gerekçeleri incelendiğinde, depresyonun yıkıcı oluşu ile bağlantı kurarak fiziki zararlar verdiği vurgu yaptıkları görülmüştür. Öğretmen adayları şiddeti depresyon gibi her şeyi yıkmaya gücüne sahip bir fiziksel şiddet olarak yorumlamışlardır. Öğretmen adaylarının bazıları ise, yıkıcı oluşundan sonra geride enkaz, acı ve korku bırakması özelliklerine de değinmişlerdir. Trakya Üniversitesi Eğitim Fakültesi öğretmen adaylarının şiddet kavramına ilişkin üretmiş oldukları metaforlar incelendiğinde öğretmen adaylarının genel olarak şiddete karşı olumsuz bir algı içerisinde oldukları anlaşılmaktadır.

Tablo 4'e göre öğretmen adaylarının şiddet kavramına ilişkin üretmiş oldukları metaforlardan fiziksel olarak şiddet kategorisinden daha sonra

Tablo 6: Bölüm Değişkeni İle Şiddet Metafor Kategorileri İlişkisi Kaykare Analizi

	Güzel Sanatlar		Diğer		Toplam	
	f	%	f	%	f	%
1) Fiziksel olarak şiddet	32	18,497	52	22,128	84	20,588
2) Duygusal / Psikolojik olarak şiddet	29	16,763	44	18,723	73	17,892
3) İz Bırakma Olarak şiddet	13	7,514	12	5,106	25	6,127
4) Cahillik / Cehalet Olarak şiddet	11	6,358	12	5,106	23	5,637
5) Çoğalma / Yayılma Olarak şiddet	11	6,358	11	4,681	22	5,392
6) Bağımlılık Olarak şiddet	5	2,890	3	1,277	8	1,961
Diğer	72	41,618	101	42,979	173	42,402
Toplam	173	100,000	235	100,000	408	100,000
	KAYKARE=3,959		sd= 6		p>.05	

Tablo 6'ya göre okudukları bölüm ile öğretmen adaylarının şiddet hakkında oluşturdukları metaforların kategorileştirilmesi arasında ilişki yoktur. Bir diğer ifadeyle şiddetle ilgili metaforlar kategorilere göre incelendiğinde öğretmen adaylarının bakış açısı bölümlerine göre değişmemektedir.

3. SONUÇ

Trakya Üniversitesi Eğitim Fakültesi'nde öğrenim gören öğretmen adaylarının, şiddet kavramını nasıl algıladıklarını metafor yoluyla ortaya çıkarmak amaçlanan bu araştırma sonucunda, Trakya Üniversitesi Eğitim Fakültesi öğretmen adayları şiddet kavramına ilişkin 235 adet geçerli metafor üretmiş oldukları tespit edilmiştir. Şiddet kavramına ilişkin öğretmen adaylarının üretmiş oldukları metaforlar 6 farklı kategoride toplanmıştır.

Şiddet kavramına ilişkin öğretmen adaylarının üretmiş oldukları metaforlar ayrıntılı incelendiğinde, genel olarak en çok üretilen metaforun fiziksel olarak şiddet kategorisinde olduğu görülmüştür. Ünsal(1996) fiziksel şiddet ve saldırganlığı, kişilerin fiziksel bütünlüğüne dışarıdan yöneltilen sert ve acı verici bir edim olarak açıklamakta, ayrıca kurbanların canına, sağlığına, bedensel bütünlüğüne ve özgürlüğüne yönelik tehditlere vurgu yapmaktadır. Sağlam (2009: 97)'da konu ile ilgili yaptığı araştırmasında, şiddet kavramının genel olarak incitici ya da fiziksel olarak zarar verici bir eylemi çağrıştırmasına karşın şiddetin bu türden eylemleriyle birlikte, biraz daha geniş kapsamlı olarak bireyi hem fiziksel hem de sosyal bakımdan zor durumda bırakan anlamıyla ele alınmasının söz konusu olduğunu ve şiddet probleminin öfke eğilimi ile de ilişkili olduğunu görmüştür.

Öğretmen adaylarının şiddetle ilgili *fiziksel olarak şiddet* kategorisinden sonra en çok *duygusal/psikolojik olarak şiddet* ve *iz bırakma olarak şiddet* kategorilerinde yer alan metafor geliştirdikleri görülmüştür. En az metaforun

üretildiği kategorinin ise, *bağımlılık olarak şiddet* kategorisinde olduğu görülmüştür. Belirlenen kategoriler incelendiğinde Bal'ın şiddet ile ilgili yaptığı araştırmasının yapılan bu araştırma ile örtüştüğü söylenebilir. Bal (2014:7-8)'te "Sosyolojide şiddet kavramı" ile ilgili yaptığı araştırmasında "şiddetin, toplum tarafından daha çok fiziksel şiddet anlamı ile anlaşılmakta olduğunu vurgulamaktadır. Şiddetin kabul edilir bir şey olması bağlamında bir eylemin varlığının söz konusu olduğunu ve şiddet görünür durumda ise, bedensel bir eylem var ise ve karşındaki bu eylemden zarar görüyor ise o zaman şiddet de vardır görüşünün hâkim olduğuna değinmektedir. Oysaki şiddetin sadece fiziksel şiddet ile sınırlı olmadığına, daha çok duyguların ön planda olduğu psikolojik olarak uygulanan şiddet, sözel şiddet, cinsel şiddet, davranışsal şiddet, sembolik şiddet gibi başka alanlarında olduğunu belirtmektedir."

Araştırmanın bulgularına dayalı olarak öğretmen adaylarının, şiddetle ilgili metaforlar kategorilere göre incelendiğinde öğrencilerin bakış açısının cinsiyete göre değişmediği görülmüştür. Öğretmen adaylarının okudukları bölümlere göre incelendiğinde, şiddet ile ilgili oluşturdukları metaforların kategorileştirilmesi arasında da ilişki olmadığı görülmüştür. Bir diğer ifadeyle şiddetle ilgili metaforlar kategorilere göre incelendiğinde öğretmen adaylarının bakış açısı cinsiyetlerine ve bölümlerine göre farklılık göstermemiştir.

Bu araştırmada elde edilen bulgular sonucunda, şiddetle ilgili metaforlar kategorilere göre incelendiğinde Güzel Sanatlar Eğitimi Bölümü öğretmen adaylarının diğer öğretmenlik bölümlerindeki öğretmen adayları ile şiddet kavramına bakış açıları arasında farklılık olmadığı tespit edilmiştir. Bu sonuç ise, Eğitim Fakültesi öğretmenlik bölümlerinde öğrenim gören öğretmen adaylarının bu kavrama yönelik derslerde eğitim verilmediğinden, derslerin konuları arasında yer almadığından kaynaklandığına ilişkin bir gösterge olarak kabul edilebilir.

Bu araştırma, Trakya Üniversitesi Eğitim Fakültesi'nde öğrenim gören öğretmen adayları ile yürütülmüştür. Bu alanda araştırma yapacak olan araştırmacılar benzer bir çalışma yaparak, ortaöğretim eğitim kurumları gibi farklı kademelerdeki eğitim kurumlarındaki öğrencilerin şiddet kavramını nasıl algıladıklarını metafor yoluyla inceleyebilirler. Yine bu alanda araştırma yaparak metaforu pedagojik araç olarak kullanacak olan araştırmacılar, benzer çalışmayı ilköğretim öğrencileri ile yürütebilirler. Ayrıca öğretmenlerin ve öğrencilerin şiddet kavramına ilişkin metaforlarını inceleyen karşılaştırmalı çalışmalara yer verilebilir. Şiddetin azaltılmasına yönelik etkili yöntem araştırmaya yönelik çalışmalara yer verilebilir.

KAYNAKÇA

- Aydın, F. & Ünalı, Ü. E. (2010). The Analysis of Geography Teacher Candidates, Perceptions Towards 'Geography' Concept with the Help of Metaphors. *International Online Journal of Educational Sciences*, 2 (2), 600-622.
- Bal, N. (2014). Sosyolojide Şiddet Kavramı, *Yurt ve Dünya Dergisi*, S. 6., 7-8.
- Çubukçu, Z. & Dönmez, A. (2012). İlköğretim okul yöneticilerinin şiddet türlerine yönelik görüşleri ve şiddetle başa çıkma yöntemleri. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 18 (1): 37-64.
- Gökçe, O. (2001). İçerik Çözümlemesi, *Teori-Metot-Uygulama*. Konya: Sel-Ün Yayınları.
- Krug, E. G., Dahlberg, L. L., Mercy, J. A., Zwi, A. B., Lozano, R. (ed.) (2002). *World Report on Violence and Health*, Ceneva: World Health Organization.
- Mcmillian, J. H. & Schumacher, S. (2010) *Research in education*. Boston, USA: Pearson Education,.
- Saban, A. (2008). Okula ilişkin Metaforlar. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, Yaz 2008, s. 55, 459-496.
- Sağlam, Ö. (2009). Ortaöğretim Kurumlarında Yaşanan Şiddet Olgusu; Ankara Sincan Örneğinde Öğrencilerin Eğitim Önceliklerinin Şiddet Eğilimleri Üzerindeki Etkilerinin İncelenmesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ünsal, A. (1996). Genişletilmiş Bir Şiddet Tipolojisi, *Cogito- Üç Aylık Düşünce Dergisi*, Kış-Bahar, S(6-7).
- Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2008). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

**MODERATING EFFECT OF ECONOMIC FREEDOM ON THE
RELATIONSHIP BETWEEN HUMAN CAPITAL AND SHADOW
ECONOMY**

*İNSAN SERMAYESİ İLE KAYIT DIŞI EKONOMİSİ ARASINDAKİ İLİŞKİ,
EKONOMİK ÖZGÜRLÜĞÜN MODERATİF ETKİSİ*

Elma SATROVIC*

*Geliş Tarihi: 02.12.2018
(Received)*

*Kabul Tarihi: 15.05.2019
(Accepted)*

ABSTRACT: The empirical analysis of the relationship between human capital and shadow economy in the presence of economic freedom is conducted in this paper. Annual panel data are collected in the period 1999-2013 for the sample of 34 countries. The results of linear static and dynamic panel data estimators suggest an impact of economic freedom that is not significant. ARDL framework suggests a significant negative impact of human capital on shadow economy only in the long-run indicating that more educated workforce tends to avoid informal economic activities. Short-run impact is not found to be significant. This result is expected since human capital is considered to be a classic time-variant covariate, i.e. any change requires longer time period. The extended model suggests a significant negative impact of human capital only in the long-run. Economic freedom is not found to be significant in both, short- and the long-run. However, it is important to emphasize that the coefficient with moderator is significant and positive in the short-run indicating that economic freedom supports more educated workforce in their intention to decrease informal economic activity. Hence, as a policy implication there is a necessity to contribute to economic freedom in order to increase the human capital of workforce who will tend to decrease shadow economy.

Keywords: Human capital, Economic freedom, Moderating effect, Shadow economy

ÖZ: Bu yazıda ekonomik özgürlük varlığında insan sermayesi ile kayıt dışı ekonomisi arasındaki ilişkinin ampirik analizi yapılmaktadır. 34 ülke örnekleme için 1999-2013 dönemi yıllık panel verileri toplanmıştır. Doğrusal statik ve dinamik panel veri tahmin edicilerinin sonuçları, ekonomik özgürlüğün anlamlı olmayan etkisine işaret etmektedir. ARDL çerçevesi, eğitimin sadece uzun vadede kayıt dışı ekonomisi üzerindeki olumsuz etkisinin, daha eğitilmiş işgücünün kayıt dışı ekonomik faaliyetlerden kaçınma eğilimine işaret ettiğini göstermektedir. Kısa süreli etki anlamlı bulunmamıştır. İnsan sermayesinin klasik zaman varyantı değişkenleri olduğu için bu sonuç beklendiktir, yani herhangi bir değişiklik daha uzun bir zaman süresi gerektirir. Genişletilmiş model, eğitimin uzun vadede önemli bir negatif etkisine işaret etmektedir. Ekonomik özgürlük hem kısa hem de uzun vadede anlamlı bulunmamıştır. Ancak, moderatör katsayısının, kısa vadede, ekonomik özgürlüğün kayıt dışı ekonomik aktiviteyi azaltma niyetinde daha eğitilmiş işgücünü

* Assist. Prof. Dr., Çağ University, elmasatrovic@cag.edu.tr, ORCID: 0000-0002-8000-5543

desteklediğini gösterecek şekilde anlamlı ve pozitif olduğunu vurgulamak önemlidir. Dolayısıyla, bir politika uygulaması olarak, kayıt dışı ekonomisini azaltma eğiliminde olacak insan sermayesi işgücünü arttırmak için ekonomik özgürlüğe katkıda bulunmak gereklidir.

Anahtar Kelimeler: İnsan Sermayesi, Ekonomik özgürlük, Moderatör etkisi, Kayıt dışı ekonomisi

1. INTRODUCTION

The role of human capital as the determinant of economic growth has been explored very broadly to date. Čiutienė, Meilienė, Savanevičienė, Vaitkevičius(2015:461) and Satrovic (2017:1, 2018b:20) claim that strong economy and growing economy is in general associated with high levels of human capital and real estate prices (Abul, 2019: 31). Therefore, both economic growth and human capital development are seeking for beneficial conditions (Satrovic, 2018a). Yet, these conditions are in general distorted by an informal economic sector.

Shadow economy receives much attention nowadays. It exists all over the world. In addition, it tends to influence the economic development of countries, standard of living as well as policies. Hence, there are many definitions of shadow economy. Shadow (informal, underground or hidden) is defined as a set of economic activities that are operated out of the framework of bureaucratic establishments. Ihrig and Moe (2004:541) give a similar definition indicating that shadow economy is a sector that produces goods that are legal but does not follow bureaucratic regulations. These definitions indicate that shadow economy is in contrary to formal economy since there are imperfect or no regulations by government (Elgin and Öztunali, 2012:2).

It is also important to emphasize that shadow economy strongly influences economic as well as social security of citizens. Hence, the research question of this paper is whether or not human capital influences shadow economy? Čiutienė et al. (2015:463) emphasize that shadow economy tends to have a negative impact on the drivers of human capital development. Apart from the fact that human capital receives much attention in research to date it is important to emphasize that the relationship between shadow economy and human capital has not been researched quite extensively. This gap arose due to the issue with the shadow economy's estimation. Hence, many authors and institutions propose different ways of measurement. These formulas differ and very often lack in terms of validity.

In terms of economic freedom it is important to emphasize that good institutions that guarantee economic freedom tend to increase the formal economy and reduce the informal. This is since it enables individuals to take personal choice on their economic activity (Muslija, 2018: 52). Hence, Dreher, Meon, Schneider (2007:1) claim that the positive relationship between bad institutions and lower

amount of income can occur due to the decrease in recorded output. In this light, production did not vanish, it rather went underground. Moreover, Johnson, Kaufmann, Zoido-Lobaton (1998:387) suggest that corruption has no significant impact on the economic output while controlling for shadow economy. Dreher et al. (2007:1) have anticipated the negative relationship between quality of institutions and the shadow economy. Apart from this it is important that the model that controls for shadow economy suggests a weaker relationship between the institutional quality and economic output.

In the last line in this section it is important to emphasize that many organizations support and encourage the education especially in developing countries. This is since human capital is considered to be one of the most important drivers of economic and social development. Hence, Buehn and Farzanegan (2013:2053) suggest that human capital tends to increase the productivity, enlarge innovation and consequently contribute to the economic development of the country. However, problems occur in the case when formal economy does not supply jobs due to structural unemployment or institutions that do not support labor market. Under these circumstances, some of the individuals enroll into informal economy in order to earn some money.

Hence this paper aims to fill in the gap in literature by examining the relationship between human capital and shadow economy while controlling for the impact of economic freedom as a moderator variable. This paper provides a detailed overview of literature on the matter. Moreover, the description of the data is given together with the variables of interest as well as the methodology. Most important part of this paper is the empirical part. Empirical findings are reported together with the interpretations. Paper ends by presenting concluding remarks and policy implications.

2. LITERATURE REVIEW

The relationship between human capital and economic growth has been investigated quite extensively in research to follow. However, the empirical evidence on the relationship between human capital and shadow economy while taking into account the moderating role of economic freedom is scarce. This part gives an overview on the empirical studies on the matter.

The issue of the development of human capital under the constraints of hidden economy is explored by Čiutienė et al. (2015:460). This paper aims to explore the interdependence, if any, between the shadow economy and human capital in the case of Lithuania. Linear regression model is used initially to give empirical evidence on the matter. Independent variables of interest are: GDP, unemployment, trade, population and labor force. In addition, the authors have used appropriate proxy variables of human capital. The data are collected over the

period ranging between 2005 and 2012. The first result of this study reports that the most important determinants of shadow economy are human capital and unemployment. Secondly, a positive association between shadow economy and foreign direct investments is found. The empirical and theoretical assumptions of this paper are in accordance with Torgler (2003:283), Alm and Torgler (2006:224) and Gomis-Porqueras, Peralta-Alva, Waller (2014:1).

Dreher et al. (2007:1) have investigated whether or not there exists the relationship between institutions, productivity and output under the conditions of informal economy. The results of this paper suggest a positive relationship between the quality of institutions, productivity and formal economy. Apart from these findings, it is important to emphasize that authors report a negative impact of the quality of institutions on hidden economy. Moreover, the authors suggest higher shadow economy in countries that record lower level of formal economy. Hence, the authors suggest that there is a necessity to take into account this bias. Hindriks et al. (1999:395) provide supportive evidence to these results.

The macroeconomic evidence of higher education is suggested to be mixed in Buehn and Farzanegan (2013:2053). Hence, the aim of this paper is to explore whether or not the quality of institutions can explain this result. The data are collected for 80 economies in the period ranging between 1999 and 2007. A negative relationship between the participation in education and shadow economy is found. However, this holds true only in the case of the high quality political institutions.

Gerxhani and Werfhorst (2011:464) have examined the engagement in shadow economy in the case of Albania. They are interested in the impact of education while controlling for institutional, individual as well as social factors. These authors suggest that the human capital can decrease the engagement in shadow economy due to the lower pecuniary motivations. The empirical evidence suggests a significant negative impact of education on the engagement in shadow economy. Moreover, this relationship is found to be independent from income.

Lastly, there is a necessity to point out the fact that many researchers have explored the relationship between variables of interest relying on the pioneering study Boeke (1953). The results to date are mixed in the case of time series as well as panel data framework. This debate was also the point of interest for Neef (2002:299) and Leonard (2002:42).

3. DATA, VARIABLES AND METHODOLOGY

This part of the paper summarizes the data used in the empirical research. Moreover, we have presented the variables of interest and the employed methodology.

3.1. Data and variables

This part of the paper gives an overview of the proxy variables of human capital, shadow economy and economic freedom. For this purpose, annual panel data are collected in the period ranging from 1999 to 2013 for the sample of 34 countries (Appendix 1). The sources of the data are: The Heritage Foundation, The World Bank and Schneider, Buehn, Montenegro (2010) and Schneider (2013 and 2015). Shadow economy size as a percentage of GDP (SE) is considered to be the appropriate proxy of activity of shadow economy.

On the other hand, education as a proxy of human capital is believed to play an important role in shadow economy. However, adequate measuring remains controversial. The hypothesis that education plays an important role in the development process is theoretically well substantiated in the literature, but empirical results on the matter remain mixed. This is due to the poor measuring of the education. This concern, therefore, brought up a question - how to measure education adequately? Only when an adequate and consistent measure of education is used it can be understood how it affects the growth process. Hanushek and Woessmann (2011:81) among others use school enrolment rates as proxies for education. Therefore, school enrollment, secondary (% gross - *EDU*) is used as a proxy of human capital. This variable presents the proportion of the population in secondary education in total population.

Lastly, Ozcan, Aslan, Nazlioglu (2017:80) propose the Index of Economic Freedom (*EFI*) to be an adequate proxy of economic freedom. Hence, this variable is accepted in this paper as well. The Heritage Foundation indicates that the economic freedom is “the fundamental right of every human to control his or her own labor and property”.

3.2. Methodology

The econometric methodology applied in this paper follows three steps. First, the panel unit root is tested for the variables. Furthermore, panel regression model is formed and estimated using linear static and dynamic estimators. Lastly, long- and short-term relationships are estimated using ARDL approach (Mangir, Kabaklarlı, Ayhan 2017: 67).

Panel unit root test

The stationary properties have been tested using Harris–Tzavalis test. This test assumes the fixed number of time periods. An additional assumption of this test is infinite number of panels.

Linear static panel data estimators

Models will be initially estimated using linear static panel data estimators. Hausman test will be used to decide between fixed and random effects.

Generalized method of moments

Dynamic will be incorporated into the model by formalizing model equation as AR (1) model as following (Eq. 1) (Satrovic and Muslija, 2018: 69; Dag, Kizilkaya, Demez, 2018: 21):

$$y_{it} = \alpha_t + (v + 1)y_{it-1} + \beta x_{it} + u_i + \varepsilon_{it} \quad (1)$$

where y_{it} represents the outcome variable, y_{it-1} is the lagged value of the outcome, x_{it} represents a vector of explanatory variables and moderator, u_i is individual effect, ε_{it} – error term while α_t denotes intercept that is period specific.

The coefficients in equation (1) can be derived using Arellano-Bover two-step GMM estimator. The overall validity of the instruments will be tested as well as the autocorrelation. Diagnostic tests include: Sargan test of overall validity of instruments and the test of second order autocorrelation.

ARDL approach

Moreover, the impacts in the short- and long-run will be examined using ARDL approach. ARDL is considered appropriate since it controls for the relationship in the long run disregarding the order of integration of variables (Pesaran, Shin, Smith 1999: 2). Attaoui, Ammpurim, Gargouri (2017: 13039) formalizes the model as following (Eq. 2):

$$\Delta Y_{1,it} = \alpha_{it} + \gamma_{it} Y_{1,it-1} + \sum_{l=2}^k \gamma_{li} X_{1,it-1} + \sum_{j=1}^{p-1} \delta_{lij} \Delta Y_{1,it-j} + \sum_{j=0}^{q-1} \sum_{l=2}^k \delta_{lij} \Delta X_{1,it-j} + \varepsilon_{1,it} \quad (2)$$

where Y is the outcome and X is the regressor. Error term is denoted by ε_{it} while Δ represents the first difference operator.

4. RESULTS OF THE RESEARCH

Results of the research section starts by presenting summary statistics on the variables of interest.

Table 1 presents the results for the overall sample of countries. Average shadow economy as a percentage of GDP equals 19.39% for 34 observed countries. The highest reported value of SE equals 37.30 while the lowest equals 6.60. Education variable equals on average 103.56%. The maximum reported value equals 161.02 while the minimum reported value equals 68.34. In terms of economic freedom, proxy variable equals on average 68.93. The highest reported value is equal 83.10 while the lowest reported value equals 46.20.

Table 1: Descriptive Statistics

Statistics	SE	EDU	EFI
mean	19.39	103.56	68.93
sd	7.94	14.79	7.72
max	37.30	161.02	83.10
min	6.60	68.34	46.20
skewness	0.23	1.67	-0.25
kurtosis	1.85	6.68	2.67
countries		34	

Furthermore, pair-wise correlations have been calculated. Correlations table-2 also contains first differences of the level variables. The highest correlation among all pair is reported between EFI and SE which is quite expectable assuming the fact that economic freedom tends to decrease significantly informal economic activity. Correlation table also indicates low correlation coefficients between first differences of the level variables. Therefore, first difference values control for the potential multicollinearity issues.

Table 2: Correlation Table

	SE	EDU	EFI	D.SE	D.EDU	D.EFI
SE	1					
EDU	-0.2761	1				
EFI	-0.7898	0.2993	1			
D.SE	-0.0787	-0.0427	0.0699	1		
D.EDU	0.0226	0.1591	-0.0185	-0.014	1	
D.EFI	0.0875	-0.0069	0.0161	-0.0517	0.0575	1

The results of unit root test are reported in Table 3. It is clear from the results that the assumption on stationary properties can be rejected in the case of all first differences in terms of 34 observed countries (for 1% level of significance). Therefore, first difference variables are used in research to follow in order to control for possible estimation issues.

Since Harris-Tzavalis unit-root tests confirm the rejection of the null hypothesis on the existence of unit root, a panel regression model is formed and estimated using linear static and dynamic panel data estimators. Results of Hausman test suggest random effects. Two models are estimated, one initial and one that controls for the moderating effect of economic freedom. Both of the

models claim an impact of education that is not significant. Hence, there is a necessity to take into account the potential estimation issues.

Table 3: Harris-Tzavalis Unit-Root Test

	Statistic	z	p-value
SE	0.831	0.559	0.712
D.SE	-0.082	-25.101	0.000
EDU	0.694	-3.605	0.000
D.EDU	-0.084	-25.158	0.000
EFI	0.771	-1.257	0.104
D.EFI	-0.001	-22.783	0.000

The impact of economic freedom is not reported to be significant as well as the coefficient with moderator. Hence, these modes are not reported to be significant indicating potential estimation issues.

Table 4: Linear Panel Data Estimators

VARIABLES	(1) RE	(2) RE	(3) GMM	(4) GMM
L1.D.SE			0.1327*** (0.0072)	0.1237*** (0.0112)
D.EDU	-0.0112 (0.0041)	0.0013 (0.0046)	-0.0018** (0.0008)	-0.0015 (0.0011)
D.EFI		-0.0094 (0.0120)		0.0036 (0.0036)
Moderator (D.EDU*D.EFI)		-0.0040 (0.0037)		-0.0001 (0.0001)
Constant	-0.3166*** (0.0199)	-0.3122*** (0.0203)	-0.2778*** (0.0035)	-0.2778*** (0.0040)
Hausman test	0.28	1.25		
p value	0.597	0.742		
Sargan test p value			1.000	1.000
AR(II) p value			0.911	0.871
Observations	476	476	442	442

Standard errors in parentheses
 *** p<0.01, ** p<0.05, * p<0.1

The robustness tests indicate that the assumptions on no-autocorrelation and homoscedasticity are not satisfied. In addition, the dynamic trend is expected in the observed variables. Therefore, system GMM two step estimator is suggested to deal with the aforementioned estimation issues.

Table 5. ARDL Approach

		Coef.	St. Error	z	P>z	95% Conf. Interval	
Basic model	ECT						
	D.EDU	-0.019	0.004	-4.730	0.000	-0.027	-0.011
	SR						
	ECT	-0.915	0.043	-21.280	0.000	-1.000	-0.831
	D.EDU	-0.004	0.013	-0.300	0.762	-0.030	0.022
	D1.						
	_cons	-0.281	0.018	-15.210	0.000	-0.317	-0.245
	ECT						

Extended model	D.EDU	-0.013	0.006	-2.120	0.034	-0.025	-0.001
	D.EFI	0.010	0.018	0.560	0.574	-0.025	0.045
	Moderator	-0.184	0.149	-1.240	0.217	-0.477	0.108
	SR						
	ECT	-0.907	0.044	-20.460	0.000	-0.994	-0.820
	D.EDU	0.012	0.020	0.610	0.541	-0.027	0.052
	D1.						
	D.EFI	-0.005	0.016	-0.290	0.776	-0.036	0.027
	D1.						
	Moderator	0.147	0.028	5.290	0.000	0.092	0.201
D1.							
_cons	-0.290	0.022	-13.250	0.000	-0.333	-0.247	

Results of system GMM support the results of linear static panel data estimators indicating the need to take into account the potential endogeneity issue. Sargan test suggests that the assumption on overall validity of instruments is not rejected while AR(II) test does not provide evidence on the second order autocorrelation for all models.

The subject of interest in this paper is to analyze short- and long-run relationship between the variables of interest while controlling for the potential endogeneity issue. This is why ARDL framework is employed. Table 5 summarizes the estimations in the short- and long-run. The significant error correction (for a 5%) suggests that the process may diverge in the long-run. Initial model suggests a significant negative impact of human capital on shadow economy only in the long-run indicating that more educated workforce tends to avoid informal economic activities. Short-run impact is not found to be significant. This result is expected since human capital is considered to be a classic time-variant covariate, i.e. any change requires longer time period. The extended model suggests a significant negative impact of human capital only in the long-run. Economic freedom is not found to be significant in both, short- and the long-run. However, it is important to emphasize that the coefficient with moderator is significant and positive in the short-run indicating that economic freedom supports more educated workforce in their intention to decrease informal economic activity.

5. CONCLUSION

The aim of this paper is to revise the relationship between human capital and shadow economy while estimating the moderating role of economic freedom. The panel data are collected on annual basis for the sample of 34 countries over the period ranging between 1999 and 2013. Panel data econometrics is employed in order to provide empirical evidence on the matter. Two models are estimated. The initial one that explores the impact of human capital on shadow economy and the extended one that controls for the moderating role of economic freedom.

Initial model suggests a significant negative impact of human capital on shadow economy only in the long-run indicating that more educated workforce

tends to avoid informal economic activities. Short-run impact is not found to be significant. This result is expected since human capital is considered to be a classic time-variant covariate, i.e. any change requires longer time period. The extended model suggests a significant negative impact of human capital only in the long-run. Economic freedom is not found to be significant in both, short- and the long-run. However, it is important to emphasize that the coefficient with moderator is significant and positive in the short-run indicating that economic freedom supports more educated workforce in their intention to decrease informal economic activity.

Based on the results of this paper, policy recommendations include reducing the shadow economy and increasing the investments in human capital. In order to reach that, there is a necessity to contribute to economic freedom in order to increase the human capital of workforce who will tend to reduce the engagement in informal economic activity and to increase the formal economic output. By stimulating human capital via investments in education, several social benefits can be obtained. Firstly, more educated workforce is able to increase formal economic activity especially high-technology one, secondly to decrease unemployment rate and thirdly to decrease informal economic activity.

APPENDIX 1 – List of the countries

Australia	Denmark	Latvia	Portugal	United Kingdom
Austria	Finland	Lithuania	Romania	United States
Belgium	Germany	Luxembourg	Slovak Republic	
Bulgaria	Greece	Malta	Slovenia	
Canada	Hungary	Netherlands	Spain	
Croatia	Ireland	New Zealand	Sweden	
Cyprus	Italy	Norway	Switzerland	
Czech Republic	Japan	Poland	Turkey	

REFERENCES

- Abul, S. J. (2019). The dynamic relationship between stock and real estate prices in Kuwait. *International Journal of Economics and Finance*, 11(5), 30-42.
- Alm, J. & Torgler, B. (2006). Culture differences and tax morale in the United States and in Europe. *Journal of Economic Psychology*, 27(2), 224-246.
- Attaoui, I., Ammpurim B. & Gargouri, I. (2017). Causality Links among renewable energy consumption, CO2 emissions, and economic growth in Africa: evidence from a panel ARDL-PMG approach. *Environmental Science and Pollution Research*, 24(14), 13036-13048.
- Boeke, J. H. (1953). *Economics and economic policy of dual societies*. New York: Institute of Pacific Relations.
- Buehn, A. & Farzanegan, M.R. (2013). Impact of education on the shadow economy: institutions matter. *Economics Bulletin*, 33(3), 2052-2063.
- Čiutienė, R., Meilienė, E., Savanevičienė, A. & Vaitkevičius, S. (2015). Interdependence between human capital and the power of a shadow economy: Lithuanian case study. *Technological and economic development of economy*, 21(3), 460-482.
- Dag, M., Kizilkaya, O. & Demez, S. (2018). Samaritan çıkmazı bağlamında dış yardımların ekonomik büyümeye etkisinin incelenmesi: ampirik bir analiz. *Research journal of public finance*, 4(1), 17-25.
- Dreher, A., Meon, P.G. & Schneider, F. (2007). The devil is in the shadow do institutions affect income and productivity or only official income and official productivity? CESIFO WORKING PAPER NO. 2150.
- Elgin, C. & Oztunali, O. (2012). Shadow economies all around the world: model based estimates, Bogazici University Economics Department Working Paper, 2012-05.
- Gerxhani, K. & Werfhorst, H.G. (2011). The effect of education on informal sector participation in a post-communist country. *European Sociological Review*, 29(3), 464-476.
- Gomis-Porqueras, P., Peralta-Alva, A. & Waller, Ch. (2014). The shadow economy as an equilibrium outcome. *Journal of Economic Dynamics and Control*, 41, 1-19.
- Hanushek, E. A. & Woessmann, L. (2011). Sample Selectivity and the Validity of International Student Achievement Tests in Economic Research. *Economic Letters*, 110(2), 79-82.
- Hindriks, J., Muthoo, A. & Keen, M. (1999). Corruption, extortion and evasion. *Journal of Public Economics*, 74(3), 395-430.
- Ihrig, J. & Moe, K.S. (2004). Lurking in the shadows: the informal sector and government policy. *Journal of Development Economics*, 73(2), 541-557.
- Johnson, S., Kaufmann, D. & Zoido-Lobaton, P. (1998). Regulatory discretion and the unofficial economy. *American Economic Review*, 88(2), 387-392.
- Leonard, M. (2002). The long-term unemployed, informal economic activity and the 'underclass' in Belfast: rejecting or reinstating the work ethic. *International Journal of Urban and Regional Research*, 22, 42-59.

- Mangir, F., Kabaklarlı, E. & Ayhan, F. (2017). An analysis for the relationship between trade openness and economic growth: evidence for ten African countries. *Journal of Management and Economics Research*, 15(1), 58-71.
- Muslija, A. (2018). Foreign direct investments and economic freedom in OECD countries. *International Journal of Economic Studies*, 4(4), 51-59.
- Neef, R. (2002). Aspects of the informal economy in a transforming country: the case of Romania. *International Journal of Urban and Regional Research*, 26, 299-322.
- Ozcan, C.C., Aslan, M. & Nazlioglu, S. (2017). Economic freedom, economic growth and international tourism for post-communist (transition) countries: a panel causality analysis. *Theoretical and Applied Economics*, XXIV, 75-98.
- Pesaran M.H., Shin Y. & Smith, R.P. (1999). Pooled mean group estimation of dynamic heterogeneous panels. *J Am Stat Assoc*, 94, 621-634.
- Satrovic, E. (2017). Financial development and human capital in Turkey: ARDL approach, *Cappadocia Academic Review*, 1(2), 1-15.
- Satrovic, E. (2018a). *Merits of Life Insurance*. Munich: GRIN Verlag.
- Satrovic, E. (2018b). The human development relies on renewable energy: evidence from Turkey, 3rd International Energy & Engineering, Book of Proceedings, Gaziantep, Turkey; 19-27. Retrieved from: https://docs.wixstatic.com/ugd/315b3d_a4d7493ae65e4815be5ae3ab05f83d3f.pdf. (29.11.2018)
- Satrovic, E. & Muslija, A. (2018). Causality relationship between foreign direct investment and tourism. *International Journal of Economic and Administrative Studies*, 22, 65-76.
- Schneider, F. (2013). Size and development of the shadow economy of 31 European and 5 other OECD countries from 2003 to 2013: a further decline, Johannes Kepler Universität, Linz, 5-7.
- Schneider, F. (2015). Size and development of the shadow economy of 31 European and 5 other OECD countries from 2003 to 2015: Different Developments. Retrieved from: <http://www.econ.jku.at/members/Schneider/files/publications/2015/ShadEcEurope31.pdf>. (14.10.2018)
- Schneider, F., Buehn, A. & Montenegro, C.E. (2010). New estimates for the shadow economies all over the world. *International Economic Journal*, 24(4), 443-461.
- Torgler, B. (2003). To evade taxes or not to evade: that is the question. *The Journal of Socio Economics*, 32(3), 283-30.

**CİNSİYET VE EKONOMİK GELİR DÜZEYİNE GÖRE ÜNİVERSİTE
ÖĞRENCİLERİN UMUTSUZLUK DÜZEYLERİNİN TESPİTİ**

*DETERMINATION OF HOPELESS LEVELS OF UNIVERSITY STUDENTS
ACCORDING TO THE GENDER AND ECONOMIC INCOME LEVEL*

Cem ZAFER*

*Geliş Tarihi: 04.12.2018
(Received)*

*Kabul Tarihi: 27.03.2019
(Accepted)*

ÖZ: Bireylerin umut veya umutsuzluk durumları kişiye özel olmakla beraber bu husus üzerinde pek çok faktörün etkili olduğunu belirtmek gerekmektedir. Nitekim kişilerin sosyal çevreleri, içinde buldukları ortam, eğitim durumları, gelir durumları vb. pek çok faktör geleceğe dair umut besleme noktasında etkili olan unsurlar arasında sıralanabilir. Bireylerin geleceğe dair düşünceleri soyut yapılar olarak görülse de bireyin yaşamı üzerinde mevcut zaman dilimi içinde ve ileriki dönemler konusunda oldukça etkilidir. Nitekim bireylerin geleceğe umutla bakmaları, bu zaman dilimine yönelik planlamalar yapmaları, hedefler belirlemeleri ve bunlara ulaşmak için çabalamalarını doğurmaktadır ki bu da motivasyon faktörünün umutla arttığını göstermektedir. Bununla birlikte yine geleceğe dair umut besleyen insanların içinde bulunduğu zaman diliminde daha fazla haz aldığı ve hayata daha sıkı sarıldığı da belirtilmektedir. Bunun aksine umutsuzluğa kapılan bireyler ise geleceğe dair plan, program, hedef vb. belirlemediği gibi bu noktadaki motivasyon seviyesi açısından da oldukça yetersizlerdir. Bu husus da umutsuz bireylerin bireyler yapılarını ve bunun beraberinde sosyal ilişkilerini olumsuz etkilemektedir. Esas itibarıyla umut ve umutsuzluk yapıları bireylerin olduğu kadar toplumun da geleceği üzerinde belirleyici etkileri olan kavramlardır. Bu doğrultuda hazırladığımız çalışmada, 1419 üniversiteli örneklemeden hareketle üniversite öğrencilerinin cinsiyet farklılıklarından hareketle umut – umutsuzluk düzeyleri, geleceğe bakışları, bireysel algıları gibi hususlar incelenmiştir. Bu hususların kadın – erkek cinsiyetleri üzerinden değerlendirilmesi ile umut durumu üzerindeki bireysel farklılıklar ve bunun umutsuzluk üzerindeki etkileri de incelenmiştir. Yapılan çalışma sonucunda cinsiyet faktörü özelinde erkek ve kadınların benzer umut durumlarına sahip oldukları görülmekle beraber kadınların umut düzeylerinin belirli konularda erkeklere göre daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Yaşam kalitesi, umutsuzluk, umut, kaliteli yaşam ve umutsuzluk, bireysel algı

ABSTRACT: While individuals' hope or hopelessness status is personal, it is important to note that many factors are effective on this issue. As a matter of fact, the social environment of the people, their environment, educational status, income status, etc. many factors can be listed among the factors influencing the hope of the future. Though the opinions of individuals about the future are seen as abstract structures, they are very

*Dr., Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, cemzafer06@gmail.com,
ORCID: 000-0002-0285-2755

effective on the life of the individual within the current time period and the future periods. As a matter of fact, looking at the future with the hope of individuals, to make plans for this period, to set goals and efforts to reach them, which leads to the motivation factor shows that the increase with hope. However, it is also stated that people who have hope for the future have more pleasure in the time period they are in and hug more closely to life. In contrast, individuals who are despaired in the future plan, program, target and so on. as well as the level of motivation at this point. This also negatively affects the structure of individuals and their social relations. Essentially, hopelessness and hopelessness are concepts that have a decisive influence on the future of society as well as individuals. In this study, 1419 university sample was used to examine the hopes - hopelessness levels, future perspectives and individual perceptions of university students based on gender differences. The evaluation of these issues on the gender of men and women and the individual differences on the status of hope and their effects on hopelessness were also examined. As a result of the study, it was found that men and women have similar hope status in terms of gender factor, but it is concluded that women's levels of hope are higher than men in certain subjects.

Key Words: Quality of life, hopelessness, hope, quality life and hopelessness, individual perception.

1. GİRİŞ

Geçmişten günümüze insanların oluşturduğu devletlerin genel prensipleri, sosyal devlet olma ilkesinden hareketle, bünyesinde bulunan halkın ekonomik anlamdaki refah seviyesini artırmak ve bununla birlikte bireylerin içinde buldukları durumdan daha iyi bir ekonomik duruma veya daha iyi bir yaşama kavuşmalarını sağlamaktır. Bu husus gerek siyasi gerek bilimsel ve gerekse ekonomik anlamda toplumu ilgilendiren hemen her oluşumda devletin asli sorumlulukları içinde yer almaktadır. Nitekim yapılacak olan bilimsel çalışmalar da siyasi faaliyetler de ekonomik gelişmeler de toplumun yaşam kalitesinin veya yaşam standartlarının artmasını sağlayan unsurlar arasında yer almaktadır. Toplum siyasi yaklaşımlarla daha özgür bir yapıya kavuşurken bilimsel gelişmelerle geleceğe yönelik bir hayat standardına kavuşmakta ekonomik gelişmelerle ise daha fazla satın alma gücüne sahip olarak daha iyi şartlarda yaşam sürdürebilmektedir.

Geçmişten günümüze bu şekilde ilerleyen yaklaşımlar günümüzde teknolojik gelişmelerle birleşince toplumun yanı sıra bireyin de yaşam seviyesinde bir artışa gidişi doğurmuştur. Bu bağlamda bireyler de kendilerine sunulan imkanlar doğrultusunda hedeflerini belirlemekte ve bununla birlikte içinde buldukları ülkenin genel durumuna dair planlama safhalarına dahil edilmektedirler. Bireyin toplum ve toplumun birey ile olan ilişkisinde devletin de bu yapıları kapsayan durumda ele alınması ile sosyal devlet olma gereğinden hareketle toplumsal anlamda artırılacak olan refah seviyesinin ve dolayısıyla bunun beraberinde getirdiği çoklu yaşam kalitesinin her anlamda birbiriyle iç içe geçmiş kavramlar olduğu bilinmektedir. Nitekim bireyin yaşam standartlarının artırılması toplumun

yaşam standartlarının artırılması şeklinde değerlendirilebilecek ve bu şekilde bireysel gelişmenin toplumsal gelişmeye doğru dönüşüme sağlanabilecektir. Diğer bir ifadeyle yaşam kalitesi açısından birey – toplum – devlet birbirinden ayrı düşünülemez yapıları ifade etmektedir.

Ancak yine devletler açısından toplumun bütünsel anlamda belirli bir standarda yükseltilmesi pek de mümkün görülen bir olasılık olarak görülmemektedir. Bu noktada toplumun çeşitli tabakalar halinde bir yaşam standardına sahip olması dolayısıyla farklı sınıflara sahip toplumların ve farklı yaşam kalitelerine sahip toplumların ortaya çıkması gündeme gelmektedir. Bireylerin yaşam kalitelerinin boyutlarını ifade eden sosyal sınıflar, bu bağlamda yaşam kalitesi kavramı ile de ele alınabilecek bir yapıdır. Yaşam kalitesi ise bu noktada bütüncü bir yapı şeklinde ele alınmaktadır. Çeşitli kaynaklarda farklı boyutlarıyla değinilen yaşam kalitesi unsuru; sağlık, psikolojik, sosyal, bireysel, sosyolojik pek çok alanda üzerinde çalışmalar yapılan bir husus olması ile dikkat çekmektedir.

Sosyal sınıfların ortaya çıkması noktasında belirleyici olduğuna değindiğimiz yaşam kalitesi hususu, bu bağlamda bireylerin her anlamdaki ihtiyaç ve beklentilerinin karşılanması ile birlikte bireyin dahil olduğu toplumsal yapının bireye sunduğu imkanlardan yine bireyin kendi yetenekleri doğrultusunda yararlanmasını ifade eden bir unsurdur. Ancak yine yaşam kalitesinin bireysel olma yönünün üzerinde durmak da gerekmektedir. Nitekim bireyin kendi yaşamına dair algı ve beklentileri, ayrıca yine bireyin kendi yaşamına dair değerlendirmeleri yaşamının kaliteli veya kalitesiz şekilde nitelendirilmesine sebep olan unsurlardır. Bireyin kendi yaşamına dair memnuniyeti kaliteli bir yaşam sürdürdüğüne dair inancı ile birlikte bu şekilde yaşadığını göstermekle beraber memnuniyetsizlik unsuru ise, içinde bulunulan duruma bakılmaksızın, kalitesiz bir yaşam olarak ele alınabilir.

Bireyin algı ve değer yargılarına göre değişiklik gösteren kendi yaşam kalitesi doğrultusundaki hayata bakış açısı yine birey üzerinde oldukça farklı noktalarda etki oluşturan bir unsurdur. Bireyin kendi yaşamına dair algıları, onun gündelik hayatındaki faaliyetlerine dair tatmin duygusu, mutlu olma, hedeflerine ulaşma konusunda azmi, hayatını anlamlı olarak algılama ve dolayısıyla pozitif bir kimlik oluşturma gibi sonuçlar doğurmaktadır. Bununla birlikte bireyin sadece soyut anlamda değil somut anlamda da bir rahatlık duygusu, kendini iyi hissetme, zindelik hissi gibi unsurları da yaşam kalitesi ile ilişkili olan bir durumdur. Yaşam kalitesi noktasında bireyin geleceğe dair en önemli unsuru yaşam kalitesinin umut noktasında bir artış sağlaması ve bu noktada bireyin yaşama bağlılığını artırma konusunda olumlu bir etki oluşturmaktadır.

Yaşam kalitesi ile birlikte bireyde oluşan umut unsuru, kişinin geleceğe dair beklentileri üzerinde bir olumlu hissiyat oluşturmakta ve bu bağlamda yine bireyin

gündelik yaşamla geleceğe yönelik fillerinde olumlu tavırlar sergilemesine imkân vermektedir. Bu doğrultuda da birey umudum var olması nedeniyle plan yapmakta ve planların gerçekleşmesi amacıyla da çaba sarf etme yoluna gitmektedir. Bu noktada yaşam kalitesi doğrultusunda gerçekleşen umudun kişinin hal ve hareketlerini yönlendirme gibi bir etkisi olduğunu belirtmekle beraber bireyin geleceğe daha güvenle bakmasını sağlama yönüyle bir motivasyon etkisi olduğunu da belirtmek mümkündür.

Çalışmada üniversite öğrencilerinin cinsiyet faktörü ve yaşam kalitesi esas alınarak geleceğe dair umutla bakıp bakmadıkları hususu ele alınmıştır. Bu doğrultuda uygulanan anketle cevap aranan “Kadın – erkek öğrencilerin yaşam kalitelerine göre umutsuzluk düzeyleri ne şekildedir?” sorusu çalışmanın ana problemini oluşturmaktadır.

1.2. Yaşam Kalitesinin Kavramsal Yapısı

Yaşam kalitesi içerik anlamı ile ele alındığı zaman tanımlama aşamasında zorluk yaşanan bir kavramdır. Nitekim bu kavram sosyolojik anlamda toplulukların veya toplumların genel mahiyeti ile iyi olma durumlarının, bununla birlikte bu topluluğu meydana getiren bireylerin belli özellikler açısından farklı şekillerde ele alındığı bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda toplumu oluşturan nüfusun iyi olması hususu ve bunun belirli bir seviyede tutulması amacıyla yaşam kalitesi olgusu bir sosyal gösterge veya çizelgesi olma özelliğine de sahiptir. Bu yaklaşımla ele alındığı zaman yaşam kalitesi kavramının bireyler ve bireylerin meydana getirdiği toplumsal yapı itibariyle genel anlamda hayat standartlarını yansıtan sosyolojik ve psikolojik göstergeler olduğu sonucuna ulaşılabilir (Felce, Pery, 1995: 51).

Belirtilen hususlar dikkate alındığı zaman yaşam kalitesinin hem bireysel hem de toplumsal anlamda bir iyi olma durumunu ifade ettiği görülmektedir. Bu iyilik durumu yalnız somut veya maddi anlamda değil soyut anlamda da ele alınabilir. Nitekim bireylerin içinde buldukları topluma sosyal bir bakış açısıyla ait olması, bununla birlikte toplumun sahip olduğu imkânları maksimum düzeyde kullanabilmesi gibi hususlar yaşam kalitesi kavramı ile ifade edilir ki bu da kavramın çoklu bir yönünün olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte bireylerin oluşturdukları toplumların yaşam kalitesi ele alındığı zaman bu yapının durağan bir yapı olmaktan ziyade dinamik bir işleyişi olduğunu görmek mümkündür. Nitekim yaşam kalitesi hususu toplumun meydana geldiği dönem itibariyle belirli bir düzeyde başlayan ancak zaman içinde gelişebilen ve değişim gösterebilen bir yapıda olduğu için dinamik bir unsur olduğundan bahsedilmektedir. Bu da yaşam kalitesi olarak ifade edilen ve topluma ait varlıkları niteleyen hususun, toplumun belirli dönemlerinde artırılabilmesi veya geliştirilebilmesi gibi özelliklere sahip olduğunu ifade etmektedir. Diğer bir ifadeyle bir toplumun, yaşam kalitesi

açısından, düşük seviyede olmasının bir süreklilik arz etmeyeceği veya yüksek yaşam kalitesinin sürekli olarak bu şekilde seyretmeyeceği şeklinde bir genelleme yapılabilir. (Cummins, 2005: 698 – 699).

Yaşam kalitesi kavramının bir gösterge olarak değerlendirilmesi hususu, esasında toplumun geleceği ile alakalı bir plan oluşturma noktasında da istifade edilen bir durumdur. Bu istifade şekli, göstergelerden hareketle bireysel ve toplumsal yapıda mevcut dönem içinde elde edilen verilerin yorumlanması ile toplumun refah düzeyini iyileştirmeye yönelik hamleler yapılması şeklinde ortaya çıkmaktadır. Yaşam kalitesi kavramından bu verilere ulaşılması ve bu verilerden de hareketle planlama yapılması hususu, kavramın operasyonel bir yapısı olduğunu da göstermektedir. Bu noktada yaşam kalitesi kavramının farklı bir tanımlaması olduğu da görülmektedir ki bu tanımlama yaşam kalitesinin bireysel ve toplumsal olması yönünden öte, uygulanabilir bir teorik model olması veya akademik çalışmalara konu olması yönüyle ön plana çıkmasını ifade eden bir tanımlama şeklindedir (Felce, Pery, 1995: 51).

Birey ve toplum açısından bu denli önemli bir gösterge olan yaşam kalitesi kavramının değerlendirilmesi de başlı başına farklı bir yapıda ele alınmaktadır. Bu değerlendirmede bireylerin doğrudan yaşantıları sonucu elde ettikleri tecrübeler, somut değerler vb. pek çok faktörün dikkate alındığı görülmektedir. Bu değerlendirme noktasında, değerlendirmeye dâhil edilen pek çok husus yaşam kalitesi kavramının yeniden tanımlanması veya bu tanımın geliştirilmesi noktasında kullanılarak esasında kavramın bütünsel yapısına katkı sağlayıcı bir etki oluşturmaktadır. Bireylerin yaşamına dâhil olan olaylar noktasında ele alınan hususlar, genel anlamda toplumun temel ihtiyaçlarını niteleyen hususlardır. Bunları;

- sağlık imkânları,
- eğitim hizmetleri,
- bireyin veya toplumun beslenme seviyesi ve bu konudaki yeterlilik,
- yaş faktörü,
- sağlıklı bir çevrede barınabilme,
- cinsiyet anlamında eşitlik,
- hakların ve özgürlüklerin tanınması,
- fırsat eşitliği,
- bireyin sosyal anlamda günlük yaşama katılımı,
- bireye duyulan saygı,
- bireyin kendini güvende hissetmesi

şeklinde sıralanması mümkündür (WhoqolGroup, 1994: 41-44). Sıralanan bu faktörlerin hem bireyler hem de toplumlar açısından önem taşıdığı bilinmektedir. Nitekim bu faktörlerden birinin veya birkaçının eksik olması durumu iyi olmayı

veya refah durumunu etkileyeceği için yaşam kalitesi üzerinde belirgin bir etki oluşturabilmektedir (Doğanay, Mediha, 2006: 108).

Bu faktörlerin yaşam kalitesi ve yaşam kalitesinin algısı noktasındaki etkisi konusunda yapılan çalışmalarda sosyo – ekonomik anlamda eşitsizliğin mevcut bulunduğu toplumlarda, yaşam biçiminde sağlıklı davranışların veya yaşam kalitesine dair algıların değişiklik gösterdiği görülmektedir. Bu konuda yapılan araştırmadan elde edilen sonuçlara göre bireylerin ekonomik durumlarına yönelik algıları, içinde buldukları sosyal sınıfın gelir seviyeleri, dâhil oldukları ailedeki birey sayısı ve yaşamın genelini sürdürüldüğü bölgedeki toplam insan sayısı bireylerin sağlıklı yaşam davranışları üzerinde belirgin bir etkiye sahiptir. Yine bu araştırma sonuçlarında cinsiyet, yaş ve ekonomik durum gibi somut hususların bireyin kendi yaşam kalitesine dair algılamaları noktasında bilişsel bir etkisi olduğu üzerinde durulmaktadır (Koçoğlu, Akın, 2009: 152-153).

Akın tarafından yapılan bu araştırmanın sonuçları diğer bazı araştırmalar tarafından da desteklenmektedir. Diğer bir ifade ile farklı araştırmalarda benzer sonuçlara ulaşıldığını görmek mümkündür. Yapılan araştırmalar bireylerin veya toplumun genel yapısı içinde sosyo – ekonomik düzeyin, gelir dağılımındaki eşitsizliklerin, cinsiyete yönelik ayrımların, ki bu ayrımlar da erkekler lehine olan pozitif yaklaşımları ifade etmektedir, yaşam kalitesi açısından bireydeki davranışların geliştirilmesi hususunda büyük bir etkisi olduğunu göstermektedir (Acheseon vd., 2000: 75-80; Castilion vd.,2005: 1229-1240).

Yapılan araştırmalarda kişilerin kendi durumları üzerindeki algı yönlerinin, davranış yönlerini geliştirilmesiyle yaşam kalitesi üzerindeki tanımlama konusunda da etkili olduğunu ortaya koymaktadır. Bu sonuçlardan hareketle bireyin yaşamı üzerinde olması gerektiğine inandığı durumları sürdürebilmeyi başardığı müddetçe yaşamı açısından iyi ve kaliteli şekilde bir yaklaşım veya algı içinde olduğu, bunun da bireyin kendi yaşamından memnun olması sonucunu doğurduğunu söylemek mümkündür (Carr, Gibson, Robinson, 2001: 1240-1243).

1.3. Yaşam Kalitesinin Değerlendirilmesi

Tanımlaması üzerinde pek çok farklı hususun dikkate alındığı yaşam kalitesi, değerlendirme noktasında temelde iki farklı değerlendirme tipinde ele alınmaktadır. Bu değerlendirme tipleri;

subjektif değerlendirme,

objektif değerlendir

olarak sınıflandırılmaktadır. Bireylerin kendi yaşamlarına dair memnuniyet duygularını veya düşüncelerini baz alarak yaşam kalitesi hususunu değerlendiren yaklaşım subjektif değerlendirme, bunun aksi yönde, kişinin yaşamından memnun olmasını sağlayacak olan durumların var olması ve bunların varlık derecelerinin

tespit edilmesine yönelik değerlendirmeler ise objektif değerlendirme şeklinde ele alınmaktadır (Diener, Suh, 1997: 189-194; Felce, Pery, 1995: 51).

Yakın bir dönemde OECD tarafından uygulanan ve Daha İyi Yaşam Endeksi olarak adlandırılan değerlendirme kriterleri, objektif değerlendirme olarak ele alınabilecek bir değerlendirme yapısıdır. OECD tarafından uygulanan bu endekste yaşam kalitesi, eğitim, sağlık, beceriler, sosyal iletişim, bireyin sosyal hayata katılımı, güvenlik duygusu ve kişisel anlamdaki refah hususları objektif kriterler şeklinde ele alınarak değerlendirilmektedir (Akar, 2014: 1-5).

Yaşam kalitesine dair değerlendirmelerde pek çok psikolojik kuramın da baz alındığını görmek mümkündür. Bu kuramlar içinde en baskın olanları;

haz kuramı,
yararcılık kuramı,
istek kuramı,
ihtiyaçlar hiyerarşisi kuramı,
karşılaştırma kuramı,
adaptasyon kuramı
olarak sıralanabilir.

Birey için genel haz duygusunun mutlu olma durumu ile ilişkili olarak ele alındığı haz kuramına göre, bireyin yaptığı faaliyetten veya içinde bulunduğu durumdan haz alması durumunda mutluluk söz konusu olmaktadır. Bu düşünceden hareketle de bireyin davranışlarının yaşam kalitesi üzerinde belirleyici bir etkisi olduğuna değinilmektedir. Ancak yaşam kalitesi üzerindeki mutluluk etkisinin günümüzden çok önce dönemlerde, Antik Yunan'da bile, sorgulandığını görmek mümkündür. Bu bağlamda Aristoteles'in eserleri incelendiği zaman, pek çok eserinde bireyin mutlu olmasının doğal yapısının sorgulandığını görmekle beraber bireyin mutluluğunun genel anlamda haz veya kişisel eylemleri sonucunda ulaşmayı düşündüğü amaca göre belirlendiği ortaya konulmuştur (Shin, Johnson 1978: 474-475). Bu doğrultuda bireyin yaşam kalitesinin, elde etmek için çaba harcanan sonuca göre belirlendiği de söylenebilir (Carr, Gibson, Robinson, 2001: 1240-1243).

Yaşam kalitesi konusunda değerlendirmede yararlanılan kuramlardan olan yararcılık kuramı ise genel anlamda, iyi olan yararlıdır görüşü çerçevesinde, birey ve toplum hayatına dair faydanın artırılmasının yaşam kalitesini artırma yönünde bir etki sağlayacağı üzerinde durmaktadır. Yararcılık kuramında haz kuramından farklı olarak öznel bir yaşam kalitesi algısından sıyrılıp nesnel bir yaşam kalitesi algısı üzerinde durulmaktadır. Bu bağlamda bireyin yaşam kalitesi konusundaki kabullerinden ziyade, toplumun genel kabulünün önemli olduğu üzerinde duran yararcılık kuramı, bireyin yaşam kalite standartlarını toplumsal ölçütler üzerinden ele alarak değerlendirmektedir (Torrance, 1987: 593-600).

Bu konuda bir diğer değerlendirme kriteri olarak belirlenen kuram olan istek kuramı, yaşam kalitesinde artışın sağlanması veya yaşamın daha kaliteli olarak algılanabilmesi amacıyla, bireylerin hedeflerine ve isteklerine ulaşabilmelerini belirleyici bir unsur olduğu üzerinde durmaktadır. Ancak bu kuram, bireysel istekleri ön plana alması ve yaşam kalitesini bunların karşılanmasına bağlanması yönünden aldığı eleştirilerle de dikkat çekmektedir. Nitekim bireylerin isteklerinin değişken olması genel kabulünden ziyade, kişilerin zararlı madde kullanma gibi isteklerinin olabileceği ve bunun da bütün yaşamı olumsuz etkileyebileceğinden hareketle, isteklerin yaşam kalitesi hususunda belirleyici olmadığı üzerinde durulmuştur. Bu kuramı eleştirenlerin genel anlamdaki yaklaşımları, insanların yaşam kalitesi konusunda baz alınacak olan hususların iyi olma durumunu barındırması gerektiği üzerinde hassasiyetle durma şeklindedir (Veenhoven, Ehrhardt, 1995: 33-68).

Yaşam kalitesi üzerinde değerlendirme amacıyla dikkate alınan bir diğer kuram olan Maslow'a ait ihtiyaçlar hiyerarşisi kuramında ise, genel anlamda insanların yaşamlarını sürdürebilmeleri amacıyla temel yaşamsal ihtiyaçlarından, varoluş ihtiyaçlarına doğru bir kademeli ihtiyaçlar silsilesi ile yaşam kalitesi üzerinde bir belirleme yapma yoluna gidilmektedir. Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisinde belirlenen ihtiyaçlar, en alt basamakta bireyin yaşamının temel taşları olan fizyolojik ihtiyaçlar olarak ele alınır. Bunun devamında ise bireyin güvenlik ihtiyacı, belirli bir topluma veya topluluğa ait olma ve sevgi ihtiyacı, saygınlık ihtiyacı ve devamında ise kendini gerçekleştirme olarak belirlenen bir ihtiyaçlardan oluşmaktadır. Maslow'un kuramına göre bu ihtiyaçlar karşılanmadığı zaman bireylerin bütünsel anlamda kendilerini iyi hissetmeleri veya mutlu algılamaları mümkün değildir. Bu kuramda genel bakış açısı itibariyle herhangi bir ihtiyaç basamağının karşılanmaması bir diğer basamağa geçmeyi engellediği için her basamak bir diğeri için aşılması zorunlu olan bir ihtiyaç belirtmektedir (Maslow, 1943: 12-32). Ancak yine bu kuram üzerinde yapılan araştırmalarda bireylerin bir basamağı geçerek diğer basamağa dair ihtiyaçları karşılayabildiği ve bu şekilde de yaşamlarını sürdürebildiği gibi sonuçlara ulaşılmıştır. Diğer bir ifadeyle yapılan araştırmalar basamakların birbirleri için ön koşul olma genel kabulünü geçersiz kılmıştır. Bu bağlamda yapıyı bütünsel olarak incelediğimizde bireye dair olan bu ihtiyaçların herhangi birinin karşılanmaması noktasında yaşamsal algının iyi olarak değerlendirilmesinde net bir sorun tespit edilemese de eksik ihtiyaçlardan kaynaklı olarak bireylerin tam anlamıyla bir mutluluk tanımı yapamayacağını söylememiz de mümkündür (Sirgy, 1986: 329-342; MerrickVentegodt, Andersen, 2003: 1050-1057).

Yaşam kalitesinin değerlendirildiği kuramlardan olan karşılaştırma kuramında ise bireylerin yaşam kalitelerine dair düşünceleri ile ilgili göreceli

değerlendirmeler yer almaktadır. Nitekim kişilerin durum algıları ile bu durumdan memnuniyetleri arasında bir ilişkinin söz konusu olduğu bilinmektedir. Karşılaştırma kuramı, bireylerin sosyal değişimler konusunda sorumlu olmadığını, bunun aksine sosyal değişimlerin bireyleri etkilemesi hususunun söz konusu olduğunu ileri sürerek bireyin sosyal anlamda gelir düzeyinin artmasının mutluluk düzeyi üzerinde de bir artış sağlayabileceği yönünde çalışmalar yaparak bu konuyu somutlaştırmaya çalışmışlardır. Diğer bir ifadeyle bu kurama göre bireyler esasında mutluluklarını kendileri belirlemekte, toplumsal yaşamdaki değişim ve dönüşümler bireyi mutlu bir pozisyona çıkarmaktadır (Cummins, 2005: 699-706).

1.4. Umut ve Umutsuzluk Kavramları

Umut duygusu, bireyin kendisini psikolojik olarak iyi hissetme ve geleceğe dair planlarına ulaşma yönünde bir gerçekleşme düşüncesine sahip olduğunu göstermektedir. Umutsuzluk ise bireyin geçirdiği olumsuz yaşantılarla bağlantılı olarak olumsuz duygular barındırması ve geleceğe dair planların gerçekleşmesi yönündeki beklentilerin veya hedef koyma gibi duyguların ortadan kalkmasını ifade etmektedir (Morselli, 2017: 317). Diğer bir ifade ile umut kavramı bireyin geleceğe dair beklenti içinde olması ve bu nedenle onu hayata bağlayıp bir motivasyon sağlayan bir duyguyu ifade ederken, umutsuzluk kavramı ise bunun tam tersi durumu ifade etmektedir (Albert, Beck, 1975: 301-307). Dolayısıyla umutsuzluk bireyin yaşam gücünü azaltmakta, geleceğe dair planlar yapmasını engellemekte, bu bağlamda da bireyin hem sosyal ilişkilerini hem kendine dair algılarını olumsuz şekilde etkileyen bir yapı olarak karşımıza çıkmaktadır (Jevne, 2005: 259-262; Elliott, 2005: 3-14).

Bu bağlamda umut ve umutsuzluk kavramını daha genel ve kısa bir tanımlama ile ele almak gerekirse; hem umut hem de umutsuzluk olarak adlandırılan duygular bireyin gelecekle ilgili hedefleri ve bu hedeflere ulaşabilmek amacıyla sergilemesi gereken çabaları ifade etmektedir. Bu çabalar ile birlikte hedeflere ulaşma noktasında bireylerin sahip oldukları imkânlar ile ilgili duygu ve düşüncelerinin yansması umut ve umutsuzluk kavramlarına karşılık gelir (Melges, 1969, 690-693).

Umut ve umutsuzluk kavramları bireyin yaşantısı üzerinde oldukça önemli yapılar olarak göze çarpmaktadır. Bireyin umut duygusu taşıması durumunda, yaşama daha sıkı bağlanması ve yaşamının hemen her alanında fiziksel, duygusal, zihinsel, sosyal anlamdaki yeterliliklerini plan ve hedefleri doğrultusunda kullanıp bunların gerçekleşebileceğine dair inanç beslemesi durumunu ifade etmektedir. Ancak umutsuzluk duygusunda bu husus tam tersi şekilde olmakla beraber bireyin yine fiziksel, duygusal, zihinsel ve sosyal yeterliliklerinde var olan potansiyelin altında bir yansmanın ortaya çıkmasına da sebep olmaktadır. Bu bağlamda umutsuzluğun bireyin mevcut potansiyelini kullanması noktasında da bir engel

olarak değerlendirilmesi yerinde bir değerlendirme olacaktır. Birey için umut unsurunun var olması diğer bir ifade ile geleceğe dair iyi şeylerin olacağı yönünde duygu ve düşüncelerin var olması ve zaman içinde artması sürekli bir plan içine girip motivasyon oluşturulması sonucunu doğurmaktadır. Bu bağlamda umudun bireyin ruh halini etkileyen ve bunu olumluya çeviren bir etkisinden söz etmek de mümkündür (Campbell,1987: 18-21; Hadley, MacLeod, 2010: 1192-1193).

Umut ve umutsuzluk kavramı üzerinde araştırma yapan bilim insanları, özellikle umutsuzluğun bireyde doğuştan var olan bir unsur olmadığını ve bunun ortaya çıkışından önce belirli faktörlerin etkili olduğunu kaydetmektedirler. Bu bağlamda olumsuzluğun ortaya çıkması konusunda etkili olan faktörleri aşağıdaki gibi sıralamamız mümkündür.

Birey umutsuzluk durumuna düşmeden önce öncelikle kendi yaşamı ile ilgili olumsuz birtakım değerlendirmelerde bulunmaktadır. Bu olumsuz ifadelerin en bilineni, bireyin kendisini hayatının iyi olmayacağına inandırması şeklindedir. Bu inanç, bireyin çevresiyle beraber dünyayı anlamlandırılmasında büyük bir etkiye sahiptir.

Yine bireyin geçmiş veya güncel yaşantıları içinde karşılaştığı olumsuz veya şanssız olarak nitelendirilebilecek olan yaşantılara dair zihninde kalanlar onun gelecekte de bunlarla karşılaşma ihtimaline yoğunlaşması ve bu nedenle yaşadığı stres durumu ile bağlantılı olarak geleceğe dair bir umutsuzluk duygusuna kapılması sonucunu doğurmuştur (Snyder, Irving, Anderson, 1991: 286; Magaletta, Oliver, 1999: 541-542).

Umut ve umutsuzluk kavramlarını hakkında yapılan değerlendirmeler göz önüne alındığı zaman bu kavramların öncelikle duygusal bir durum olmaları yönüyle ele alınmakla birlikte bireylerin düşünce şekillerini yansıtmaya yönüyle de ele alındığını görmek mümkündür. Bu kavramların duygu veya düşünce şeklinde ifade edilmesi kavramlar hakkında araştırma yapan kişilerin konuyu ele alış ve değerlendirme şekillerinin farklılığına göre değişiklik göstermektedir. Bu doğrultuda umut ve umutsuzluk kavramları için duygusal içerikli yapılar olarak değerlendirme yapmak mümkünken düşünce boyutuyla da bu kavramları ele almak mümkündür.

2. MATERYAL VE METOT

Yapılan araştırma, Ankara ve İstanbul şehirlerinde yer alan devlet ve vakıf üniversitelerinde öğrenim gören üniversite öğrencileri üzerinde, öğrenim görülen üniversite kampüsü dışında, bireylerin rızaları doğrultusunda yürütülmüştür. Araştırmaya devlet ve vakıf üniversitelerinde eğitim, sağlık, ekonomi, hukuk gibi fakültelerde öğrenim görmekte olan 1419 öğrenci katılım göstermiştir. Anket uygulaması 17.9.2018 – 22.11.2018 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. Anketin uygulanacağı bölümlerin seçiminde ekonomik anlamda çok maliyet gerektirmeyen

bölümler olması hususu etkili olmuştur. Bu husus öğrencilerin yalnızca belirli bir gelir seviyesinin üstündeki ailelere mensup olma ihtimallerine binaen tercih edilmiştir ki ekonomik yapının çalışmanın güvenilirliğini etkilemesi hususu da bu seçimde göz önüne alınmıştır.

Katılımlarda demografik değişkenlerde homojen bir dağılım sağlanmasına özen gösterilmiştir. Araştırmaya katılan bireylere, yaşam kalitelerine dair algılarını anlamaya yönelik sorularla beraber bireylerdeki umutsuzluk seviyelerini tespit etmeye yönelik, 17 sorudan oluşan anket uygulanmıştır. Bununla birlikte hazırlanan ölçme aracının güvenilirlik seviyesini artırmak amacıyla, katılımcılara uygulanan ölçeğin yanı sıra Beck tarafından geliştirilen umutsuzluk ölçeği de cevaplandırılmak üzere örneklem gruba dağıtılmıştır.

Araştırmadan elde edilen verilerin analizi SPSS paket programında yapılarak katılımcıların genel özellikleri ve verdikleri bilgiler analiz edilmiştir. Yapılan analizde betimsel istatistik yöntemleri kullanılmıştır. Maddelerin anlamlılık düzeyleri 0,05 olarak alınmıştır.

3. BULGULAR

Bireylerin geleceğe dair beklentilerinin ve umutsuz olma durumlarının ölçüldüğü çalışmada, araştırmaya katılan bireylerden 692'sinin kadın 727'sinin erkek olmak üzere toplam 1419 birey olduğu görülmektedir.

Tablo 1: Araştırmaya katılan öğrencilerin cinsiyetlerine göre dağılımları

Cinsiyet	N	%
Kadın	692	48,76
Erkek	727	51,24
Toplam	1419	100

Bu verilerden hareketle çalışmada cinsiyetler açısından homojen olarak nitelendirilebilecek bir dağılıma sahip olduğunu söylemek mümkündür. Erkek ve kadın cinsiyetine ait sayıların birbirine yakın olması çalışmada yaşam kalitesine dair cinsiyete dayalı ayrımların daha net yansıtılabilmesi için önemli bir husustur. Bununla birlikte cinsiyet açısından umutsuzluk düzeylerinin ölçülmesi için de uygun bir dağılıma sahip olduğunu göstermektedir. Diğer bir ifade ile iki cinsiyete ait kişi sayıları birbirlerine dair araştırmanın güvenilirliğini düşürecek derecede baskın bir sayıya sahip değildir.

Tablo 2: Araştırmaya katılan öğrencilerin cinsiyetleri ile geleceğe dair umut besleme durumları

Geleceğe umutla bakırım.		Evet	Hayır	Toplam
Cinsiyetiniz	Kadın	421 %60,8	271 %39,2	692 %100
	Erkek	435 %59,8	292 %40,2	727 %100
Toplam		856 %60	563 %40	1419 %100

Tablo 2'deki veriler incelendiğinde araştırmaya katılan kadın deneklerin %60,8'i geleceğe umutla bakarken %39,2'lik bir kısmı ise geleceğe dair umut beslemediği yönünde dönüt vermiştir. Erkek deneklerden ise %59,8'i geleceğe umutla baktığını belirtirken %40,2'si bu hususta bir umut beslemediğine yönelik dönüt vermiştir. Bu bağlamda iki cinsiyet açısından da geleceğe dair umut besleme durumlarının birbirine yakın olduğu görülmektedir. Bu verilerden hareketle kadın – erkek cinsiyetleri açısından, cinsiyetin geleceğe dair umutlu olma üzerinde bir etkisinin olmadığını söylemek mümkündür.

Tablo 3'te elde edilen veriler incelendiğinde araştırmaya katılan kadın deneklerden %69,6'sının kötü şeyler yaşasa da bu yaşananların geçici olduğunu bilerek geleceğe dair umut beslediği, %30,4'ünün ise kötü olaylar karşısında geleceğe dair umutlarını yitirdiği sonucuna ulaşılmıştır. Erkek deneklerden ise kötü olaylar karşısında geleceğe umutla bakanların oranı %68,6 iken, kötü olaylar karşısında umudunu yitirenlerin oranı %31,4 olarak görülmektedir.

Tablo 3: Araştırmaya katılan öğrencilerin yaşadıkları kötü olaylara rağmen geleceğe dair umut besleme durumları

İşler kötüye giderken bile her şeyin hep böyle kalmayacağını bilmek beni rahatlatıyor.		Evet	Hayır	Toplam
Cinsiyetiniz	Kadın	476 %69,6	207 %30,4	683 %100
	Erkek	499 %68,6	228 %31,4	727 %100
Toplam		975 %69,1	435 %30,9	1410 %100

Bu verilerden hareketle yaşanan kötü olaylar karşısında her iki cinsiyet içinde umut ve umutsuzluk durumlarının birbirine yakın olduğu, bu bağlamda da kötü olaylar karşısında geleceğe dair umut beslemeyle cinsiyet arasında bir ilişki olmadığı sonucuna ulaşılmaktadır.

Tablo 4: Araştırmaya katılan öğrencilerin gelecek 10 yıl için hayat planı yapma durumları

Gelecek on yıl içinde hayatımın nasıl olacağını hayal bile edemiyorum.		Evet	Hayır	Toplam
Cinsiyetiniz	Kadın	283 %41,4	400 %58,6	683 %100
	Erkek	394 %54,2	333 %55,8	727 %100
Toplam		677 %48	733 %52	1410 %100

Tablo 4'te elde edilen verilere göre araştırmaya katılan kadın deneklerden %41,4'ü gelecek 10 yıl içinde hayatının ne şekilde olacağı yönünde bir fikrinin olduğunu belirtmektedir. Bununla birlikte %58,6'lık bir kısım ise bu konuda bir fikrinin olmadığını belirtmiştir. Buna göre kadın deneklerin yarısından fazlası gelecek on yıl için yaşamlarına dair umut beslemektedir. Aynı soruya cevap veren erkek deneklerden ise gelecek on yıl içinde yaşamına dair bir fikri olanların oranı %54,2'dir. Bununla birlikte bu konuda herhangi bir fikri olmadığını belirtenlerin oranı ise %55,8'dir. Bu veriler doğrultusunda her iki cinsiyet yapısı için de geleceğe dair plan yapma konusunda umutsuz tavrın az da olsa baskın olduğu görülmektedir. Buna ek olarak kadınların gelecek on yıl için planlama konusunda daha yüksek orana sahip olmaları, kadın deneklerin geleceğe erkek deneklere göre daha umutla baktığını göstermektedir.

Tablo 5: Araştırmaya katılan öğrencilerin önemli konularda başarılı olacaklarına dair inanç durumları

Benim için çok önemli konularda ileride başarılı olacağımı umuyorum.		Evet	Hayır	Toplam
Cinsiyetiniz	Kadın	582 %85,2	101 %14,8	683 %100
	Erkek	590 %81,1	137 %18,9	727 %100
Toplam		1172 %83,1	238 %16,9	1410 %100

Tablo 5'te elde edilen veriler incelendiğinde araştırmaya katılan kadın deneklerden %85,2'sinin kendisi için önemli olan konularda gelecekte başarılı olacağına inandığı yönünde dönüt verdiği, %14,8'inin ise gelecekte başarılı olmayacağı yönünde dönüt verdiği görülmektedir. Bununla birlikte araştırmaya katılan erkek deneklerden %81,1'inin gelecekte kendisi için önemli olan konularda

başarılı olacağına inandığı, %18,9'unun ise başarıya dair bir umut beslemediği görülmektedir. Cinsiyetlere dair veriler karşılaştırıldığında kadın deneklerin erkek deneklere göre gelecekte başarılı olma yönünde daha yüksek bir oranda umut beslediklerini görmek mümkündür. Buna ek olarak deneklerin genel manada umut durumu içinde oldukları da görülmektedir.

Tablo 6: Araştırmaya katılan öğrencilerin ailelerinin gelirlerine göre umutlu olma durumları

Geleceğe umut ve coşku ile bakıyorum		Evet	Hayır	Toplam
Ailenizin Gelir Durumu	2.000 TL. ve altı	37 %35,2	68 %64,8	105 %100
	2.001-4.000 TL.	206 %53,6	178 %46,4	384 %100
	4.001-6.000 TL.	162 %49,5	165 %50,5	327 %100
	6.001-8.000 TL.	113 %66,4	57 %33,6	170 %100
	8.001-10.000 TL.	110 %75,3	36 %24,7	146 %100
	10.000 TL'den fazla	169 %81,2	39 %18,8	208 %100
	Toplam	797 %59,4	543 %40,6	1340 %100

Tablo 6'daki veriler incelendiğinde araştırmaya katılan deneklerden aylık geliri 2000 TL'nin altında olanlardan %35,2'sinin geleceğe umutla baktığını belirtmesine rağmen %64,8'lik kısmı geleceğe umutla bakmadığını belirtmiştir. Aylık geliri 2001 - 4000 TL arasında olanlardan %53,6'sı geleceğe umutla baktığını belirtirken %46,4'lük kısmı geleceğe umutla bakmadığını belirtmiştir. Aylık geliri 4001 - 6000 TL arasında olanlardan %49,5'i geleceğe umutla baktığını belirtirken %50,5'lik kısmı geleceğe umutla bakmadığını belirtmiştir. Aylık geliri 6001 - 8000 TL arasında olanlardan %66,4'ü geleceğe umutla baktığını belirtirken %33,6'lık kısmı geleceğe umutla bakmadığını belirtmiştir. Aylık geliri 8001 - 10 000 TL arasında olanlardan %75,3'ü geleceğe umutla baktığını belirtirken %24,7'lik kısmı geleceğe umutla bakmadığını belirtmiştir. Aylık geliri 10 000 TL'den fazla olanlardan %81,2'si geleceğe umutla baktığını belirtirken %18,8'lik kısmı geleceğe umutla bakmadığını belirtmiştir.

Bu tablodan elde edilen veriler incelendiğinde geleceğe dair en az umut besleyen ekonomik gelir sınıfının 2000 TL'nin altında geliri olanlar olduğu

görülmektedir. Buna ek olarak bu konuda en az umutsuz olanların ise en yüksek gelir sınıfına sahip olanlar olduğunu görmek mümkündür. Veriler bütünsel açıdan değerlendirildiğinde 4000 – 6000 TL gelir aralığındaki bireyler haricinde kalan gelir gruplarında gelirin artmasıyla doğru orantılı olarak umut seviyesinin arttığı görülmektedir. Bu verilerden hareketle gelir seviyesi ile geleceğe umutla bakma arasında doğrudan bir ilişki olduğunu söylemek mümkündür.

4. SONUÇ

Yaşam kalitesi olarak değerlendirilen yapı kavramsal ve içeriksel olarak oldukça geniş bir yapıya sahiptir. Nitekim bireyin özünde “insan” olması sonucunda ihtiyaç duyduğu soyut – somut tüm durumları kapsayan bu kavram, ihtiyaçların giderilme boyutu ve şekli sonucunda bireydeki algıları ifade etmektedir. Bu algılar ise yalnızca bireysel sonuçlar doğurmayan yapılardır. Nitekim algılardaki olumsuzluk bireyin umut besleyen bir birey olması ile birlikte bunun tam tersi bir şekilde umutsuz bir birey olmasına da neden olabilmektedir ki bu da toplumsal yapı açısından olumsuz durumların yaşanmasına meydan veren bir durumdur.

Üniversite öğrencileri üzerinde yapılan, cinsiyet – ekonomik gelir düzeyinin umutsuzluk durumları üzerindeki etkilerinin ölçülmesine yönelik çalışmada, bireylerin genel anlamda geleceğe dair umutla baktıkları görülmekle beraber bu umutsuz olma durumlarının da söz konusu olduğu görülmektedir.

Öncelikli olarak bireylerin geleceğe dair bakışlarının incelenmesi sonucunda kadınların erkeklere göre daha umutlu olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu hususta iki cinsiyet arasındaki fark az olsa da kadınların daha umutlu bir yapıda olması dikkat çekicidir. Bununla beraber iki cinsiyette de umutsuz bireylerin olduğunu görmek mümkündür.

Deneklerin kötü giden şartlarda bile umutlu olma durumlarının sorgulanması sonucunda ise kadın – erkekler arasında yakın sonuçlara ulaşılsa da kadınların erkeklere göre daha umutlu olduğu görülmektedir. Bu hususta yine iki cinsiyete ait deneklerden de umutsuzluk yönünde dönütler alınmıştır. Bu konuda iki cinsiyetin de yüksek oranda umutlu yaklaşması dikkat çekicidir. Ancak bu husus bireylerin yaşam tecrübeleri ile ilişkili olarak değerlendirilebilir. Nitekim belirli bir erişkinlik seviyesine ulaşmış olan katılımcılar yaşamları boyunca pek çok olumsuz tecrübe yaşamakla beraber bu tecrübelerin sonrasında hayatın normale döndüğünü de gözlemlemişlerdir.

Katılımcıların gelecek on yıl hakkındaki düşüncelerinin sorgulanması sonucunda ise erkeklerin kadınlara oranla bariz bir farkla daha umutlu oldukları görülmektedir. Bu noktada erkeklerin aile kurma, iş kurma vb. hususlarda sosyal etkiler nedeniyle daha ön planda olmalarının etkili olduğunu söylemek mümkün

olmakla beraber yine bu cinsiyete dair olumsuz görüş bildiren bireylerin olduğu da görülmektedir.

Bireylerin kendileri için çok önemli konularda gelecekte başarılı olacaklarına dair verdikleri dönütlerde ise iki cinsiyet için de yüksek oranda umuda dayalı dönütlerin verilmesi dikkat çekicidir. Çalışmanın ana konusunu net şekilde ifade eden bu soru, katılımcıların genel anlamda geleceğe dair umutla baktıklarının da en bariz göstergesidir.

Ekonomik gelir düzeyi ve umut arasındaki ilişki incelendiğinde ise gelir düzeyinin artışına paralel olarak artan bir umut düzeyi dikkat çekmektedir. Diğer bir ifadeyle bireylerin ailelerinin gelir düzeyi arttıkça, geleceğe umutla bakma seviyelerinde de artış görülmektedir.

Elde edilen veriler bütünsel açıdan değerlendirildiğinde ulaşılan sonuçları;

- toplum içinde umut – umutsuzluk yapıları üzerinde cinsiyet farklılığının belirgin bir etkisinin olmadığı,
- her iki cinsiyet yapısı için de çeşitli konularda umutlu ve umutsuz bireylerin olduğu,
- bireylerin genel manada geleceğe dair umutlar besledikleri,
- ekonomik gelir seviyesinin bireylerin umut düzeyleri üzerinde belirgin etkileri olduğu

şeklinde sıralamak mümkündür.

KAYNAKÇA

Acheson, D., Alleyne, G. A., Casas, J. A., Castillo Salgado, C., Barzach, M., Braveman P. (2000). Round table Discussion, Health Inequalities and the Health of the Poor”, *Bulletin of The World Health Organization*, 78 (1).

Akar, S. (2014). Türkiye’de Daha İyi Yaşam Endeksi: OECD Ülkeleri İle Karşılaştırma”, *Journal of Life Economics*, 1(1), 1-12.

Albert, N., Beck, A. T. (1975). Incidence of Depression in Early Adolescence: A Preliminary Study, *Journal of Youth and Adolescence*, 4(4), , 301-307.

Campbell, L. (1987). Hopelessness. *Journal of Psychosocial Nursing and Mental Health Services*, 25(2), 18-22.

Carr, A. J., Gibson, B., & Robinson, P. G. (2001). Measuring Quality of Life: Is Quality of Life Determined by Expectations or Experience?. *BMJ: British Medical Journal*, 322(7296).

Castillion, P.G., Sendio, A.R., Banegas, J.R., Garcia, E.L., RodriquezArtalejo, F. (2005). Differences in Quality of Life Women and Men in the Older Population of Spain, *Social Science & Medicine*, 60, 1229 -1240.

Cummins, R. A. (2005). Moving From the Quality of life Concept to a Theory. *Journal of Intellectual Disability Research*, 49(10), 699-706.

Diener, E., Suh, E. (1997). Measuring Quality of life: Economic, Social, and Subjective Indicators. *Social Indicators Research*, 40(1), 1997: 189-216.

Doğanay, A., Mediha, S. (2006). Öğrencilerin Üniversitedeki Yaşam Kalitesine İlişkin Algılarının Demokratik Yaşam Kültürü Çerçevesinde Değerlendirilmesi (Çukurova Üniversitesi Örneği), *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 4(2), 2006: 107-128.

Elliott, J. A. (2005). *What Have We Done With Hope? A Brief History*, (Ed. Elliott J. A.) Interdisciplinary Perspectives on Hope, Hauppauge, NY: Nova Science.

Felce D., Perry J. (1995). Quality Of Life: Its Definition And Measurement, *Research in Developmental Disabilities*, 16(1): 51-74.

Hadley, S. A., MacLeod, A. K., “Conditional Goal-Setting, Personal Goals and Hopelessness About the Future”, *Cognition and Emotion*, 24(7), 2010, 1191-1198.

Jevne, R. F. (2005). *Hope: The Simplicity and Complexity*, (Ed. J. A. Elliott), Interdisciplinary Perspectives on Hope (pp. 259-289), Hauppauge, NY, US: Nova Science Publishers.

Koçoğlu, D., Akın, B. (2009). *Sosyoekonomik Eşitsizliklerin Sağlıklı Yaşam Biçimi Davranışları ve Yaşam Kalitesi ile İlişkisi*, 2(4).

Magaletta, P. R., Oliver, J. M. (1999), The Hope Construct, Will and Ways: Their Relations With Self-Efficacy, Optimism and General Well Being. *Journal Of Clinical Psychology*, 55(5), 539-551.

Maslow, A. (1943). *A Theory of Human Motivation*, Psychological Review, 50, 12-32.

Melges, F. T. (1969). Types of Hopelessness in Psychological Process. *Arch Gen Psychiatry*, 20, 690-699.

Shin, D. C., Johnson, D. M. (1978)., Avowed Happiness as an Overall Assessment of the Quality of Life, *Social Indicators Research*, 5(1-4), 475-492.

Sirgy, M. J. (1986). A Quality of Life Theory Derived from Maslow’s Developmental Perspective: ‘Quality’ is Related to Progressive Satisfaction of a Hierarchy of Needs, Lower Order and Higher. *American Journal of Economics and Sociology*, 45, 329 – 342.

Snyder, C. R., Irving, L. M., Anderson, J. R. (1991). “Hope and Health”, *Handbook of Social and Clinical Psychology: The Health Perspective*, 162, 285-305.

Torrance, G. W. (1987). Utility Approach to Measuring Health-Related Quality of Life, *Journal of Chronic Diseases*, 40(6), 593-600.

Veenhoven, R., Ehrhardt, J. (1995). The Cross-National Pattern of Happiness: Test of Predictions Implied in Three Theories of Happiness. *Social Indicators Research*, 34(1), 33-68.

Ventegodt, S., Merrick, J., Andersen, N. J. (2003). Quality of life Theory III. Maslow Revisited. *The Scientific World Journal*, 3, 2003, 1050-1057.

Whoqol Group. (1994). "The Development of the World Health Organization Quality of Life Assessment Instrument (the WHOQOL)", *In Quality of life Assessment: International Perspectives*, (pp. 41-57). Springer, Berlin, Heidelberg.

Araştırma Makalesi/Research Article

**TÜRKİYE'DEKİ KAMU SERMAYELİ MEVDUAT BANKALARININ
KARŞILAŞTIRMALI FİNANSAL ANALİZİ VE TÜRKİYE VARLIK FONU
AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ***

*A COMPARATIVE FINANCIAL ANALYSIS OF PUBLIC DEPOSIT BANKS IN
TURKEY AND EVALUATION IN TERMS OF TURKEY WEALTH FUND*

Başak OKTAY AKIN**, Enver ERDİNÇ DİNÇSOY***

*Geliş Tarihi: 31.12.2018
(Received)*

*Kabul Tarihi: 27.03.2019
(Accepted)*

ÖZ: Finansal tablolar, bankaların taşıdıkları riskler, karlılıkları, likiditeleri ve verimlilikleri gibi çok geniş bir alanda bilgiler sağlayarak finansal performansın incelenmesine imkân sağlamaktadır. Bu çalışmada, Türkiye'deki kamu sermayeli mevduat bankalarının Türkiye Varlık Fonu'na (TVF) devredilmeden önceki finansal yapı ve faaliyet sonuçları analiz edilmiştir. Bu doğrultuda, 2010-2016 yıllarını kapsayacak şekilde Halkbank, Vakıfbank ve Ziraat Bankası'na ait finansal durum ve gelir tablolarının yatay, dikey ve oran analizleri yapılmıştır. Ayrıca oran analizinin bulguları Bankacılık Denetleme ve Düzenleme Kurumu (BDDK) bankacılık sektörü interaktif bülteninden alınan Türkiye ortalamaları ile karşılaştırılmıştır. Araştırma sonucunda, kamu bankalarının mevcut finansal yapılarıyla ve sahip oldukları potansiyeller ile fona finansal katkılar sağlayacağı görülmüştür. Ancak, aktif karlılık bakımından üç kamu bankasının da Türkiye ortalamasının altında kalması, finansal kaldıraç oranlarının yüksek olması ve takipteki alacakların nakit kredilere oranında Halkbank ve Vakıfbank'ın yüksek orana sahip olması dikkat edilmesi gereken hususlar olarak tespit edilmiştir.

Anahtar Kelime: Kamu bankası, finansal analiz, Türkiye Varlık Fonu, Türkiye

ABSTRACT: The financial reports give an opportunity for the analysis of the financial performance of the banks by providing information about the risks, profitability liquidity and efficiency. In this study, the public deposit banks in Turkey are intended to analyse before the term transferred to Turkey Wealth Fund (TWF). In this respect, the horizontal, vertical and ratio analyses of the balance sheets and the income statements of Halkbank, Vakıfbank and Ziraat Bank were applied covering the years among 2010-2016. In addition, the findings of ratio analysis of the study are compared with the average ratios of Turkish banking sector from the interactive bulletin of Banking Regulation and Supervision Agency (BRSA). According to the results, public banks will create positive financial contributions to TWF

* Bu çalışma, Başak OKTAY AKIN tarafından Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Dr. Öğr. Üyesi Enver Erdinç DİNÇSOY danışmanlığında yürütülen "Kamu Bankalarının Türkiye Ekonomisinde Yeri ve Önemi" başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

** Sigorta Uzmanı, bask92@hotmail.com.tr, ORCID:0000-0002-2764-0150

*** Dr. Öğr. Üyesi, Trakya Üniversitesi, erdincdincsoy@trakya.edu.tr
ORCID: 0000-0002-3927-0724

with their existing financial structures and potential. However, some other notable results have been observed that the three public banks in terms of return on assets remain below the average ratio of Turkish banking sector, their financial leverages ratio are high and according to the ratio of non-performing loans to cash loans Halkbank and Vakıfbank have high rates.

Keywords: Public banks, financial analysis, Turkey Wealth Fund, Turkey

1. Giriş

Dünyadaki finansal krizlerin daha sık tekrarlanmaya başlaması ve krizlerin yayılma etkisinin artması tüm ekonomik aktörlerin daha fazla finansal önlem alma zorunluluğunu getirmiştir (Dursun ve Birdal, 2011: 64-65). Finansal sistemin güçlenmesine yönelik regülasyonların düzenlenmesi ve politikaların uygulanması sağlıklı bir bankacılık sektörünün varlığı için çok büyük önem taşımaktadır (Dursun ve Bozkır, 2018: 244). Diğer taraftan, bankacılık sektöründe gelişen ekonomik koşullar bankaların rekabet güçlerini ve performanslarını sürekli arttırmalarını mecbur kılmaktadır (Acar, Erkoç ve Yılmaz, 2015: 2).

Bankalar tüm ticari işletmeler gibi kar amacı olan kuruluşlardır. Karlılıklarını arttırmak için daha fazla kredi vermek ve daha fazla yatırım yapmak zorundadır. Bu amacı gerçekleştirebilmek için de oldukça fazla fon toplamak zorundadır. Ayrıca, bankalar maliyetlerini en aza düşürmeleri ve kullandıkları kredilerin geri dönüşünün sağlanması için ayrı bir çaba sarf etmek zorundadır. Bankalar hazırladıkları finansal tablolar aracılığıyla mevduat sahiplerini, kredi müşterilerini, banka ortaklarını, yatırım şirketlerini, yöneticileri vb. kişi ve kurumları bilgilendirirken ve performanslarının da analiz edilmesine imkân sağlar.

Bankalar, TMS kapsamında finansal tablo seti hazırlamakla yükümlüdürler ve muhasebe temel kavramlarına ve muhasebe ilkelerine uymaları gerekmektedir (Çabuk ve Lazol; 2011: 3). Muhasebe temel ilkelerinin dayandığı, muhasebenin belli bir düzen içinde ve evrensel standartlara uygun şekilde yapılabilmesi için muhasebenin temel kavramları oluşturulmuştur (Yıldırım, 2008: 26).

Finansal durum tablosu belirli bir andaki mevcut durumu gösterirken, gelir tablosu belirli bir dönem içindeki akışı göstermektedir (Akgüç, 2012: 227). Gelir tablosu ve finansal durum tabloları yanında bankaların performans değerlendirmelerinde özkaynak değişim tablosu ve nakit akış tablosu, muhasebe politikalarını ve diğer açıklayıcı bilgileri içeren dipnotlar finansal tablolar olarak kullanılmaktadır (Dızman, 2015: 280). Banka finansal durum tablosu kalemleri ve işletme finansal durum tablosu kalemleri farklılık gösterdiği için bu finansal tabloların analizlerinde farklı yöntemler kullanılmaktadır (Takan, 2001: 177).

Finansal analiz¹ bankaların taşıdıkları riskler, karlılıkları, likidite durumları ve verimlilikleri açısından önemli finansal bilgiler vermektedir. Bankaların finansal

---

¹ Finansal analizde kullanılan temel teknikler: yatay (karşılaştırmalı) analiz, trend (eğilim) analizi, dikey (yüzde) analiz ve Oran (rasyo) analizidir.

tabloları bankaların gelecekte de ortaya çıkabilecek finansal durumları hakkında bilgi verdiğinden alınacak finansal kararların temeli bu analizlere dayanmaktadır.

2. KAPSAM, AMAÇ VE SINIRLAR

Literatürde, Türkiye'deki kamu sermayeli bankalar ve/veya finansal analiz tekniği kullanılan birçok araştırma bulunmaktadır. Bunlardan bazıları aşağıya çıkarılmıştır.

Demireli (2010: 103) çalışmasında, Türkiye'de faaliyet gösteren kamu sermayeli bankaların performanslarının TOPSIS (Technique For Order Preference By Similarity To An Ideal Solution) yöntemiyle analiz etmiş ve yurt çapında faaliyet gösteren kamu sermayeli bankaların finansal krizlerden etkilendiği, performanslarının sürekli olarak dalgalanmalar gösterdiğini saptamıştır.

Bağcı ve Rençber (2014: 39) 2006-2012 yılları için yaptıkları çalışmada kamu bankaları ile özel bankalar arasında kârlılık performansını Promethee yöntemi ile analiz etmişlerdir. Analiz sonucunda kamu bankaları içerisinde en kârlı bankanın Halkbank, özel bankalar içerisinde ise Denizbank olduğunu, ayrıca kamu bankalarının daha kârlı olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Demireli, Ural ve Güler Çalık (2017: 139), Türkiye'deki kamu sermayeli bankaların performanslarını Entropi ve WASPAS yöntemiyle temel bilanço göstergeleri üzerinden analiz ettikleri çalışmada 2012 ve 2013 yılları için en iyi performansı Vakıfbank'ın, 2014, 2015 ve 2016 yılları için ise Ziraat Bankası'nın gösterdiği sonucuna ulaşmışlardır.

Gri İlişki Analizi kullanılarak kamu bankaları için yapılan çalışmada ise finansal performansa göre sıralama; Ziraat Bankası, Vakıfbank ve Halkbank olarak gerçekleşmiştir (Uçkun ve Girginer, 2011: 62).

1980-2004 yılları için Türk bankacılık sektörünün VZA tekniği ile faaliyet etkinliğinin ölçüldüğü çalışmada kamu bankalarının etkinliğinin yabancı bankalara göre çok daha düşük seviyelerde olduğu ancak özel bankalara göre bazen etkinlik sorununu daha hafif yaşadığı tespit edilmiştir (Önal ve Sevimeser, 2006: 310).

2009-2013 yılları için VZA tekniği kullanılarak yapılan diğer bir etkinlik araştırmasında, en etkin kurumların kamu bankaları olduğu ve kamu bankalarını sırasıyla yerli-özel bankalar ile katılım bankalarının izlediği ortaya konmuştur. Bunun sebebi olarak da 2001 krizinden sonra kamuda, özellikle de bankacılık sektöründe, uygulanan sert kuralların ve ciddi mali kontrolün etkili olduğu belirtilmiştir (Acar, Erkoç ve Yılmaz, 2015: 9-10).

Özgür (2008: 258) kamu bankaları için yaptığı finansal etkinlik analizinde, Ziraat Bankasının en büyük kamu bankası ve finansal açıdan en etkin banka olduğu; Halkbank'ın finansal etkinliğinin yüksek olduğu; Vakıfbank'ın ise etkinlik değerinin yükseliş eğiliminde olduğunu tespit etmiştir.

Kandemir ve Karataş (2016: 1774) kamu bankalarının daha iyi performans

gösterdiğini ve Vakıfbank'ın düşük bir özsermaye oranına sahip olmasına rağmen, para politikasındaki başarısı ve yüksek karlılığı ile en iyi performans gösteren banka olduğunu vurgulamışlardır.

Ancak, Türkiye'deki kamu sermayeli bankaların (Halkbank, Vakıfbank ve Ziraat Bankası) finansal tablolarının hem kendi aralarında hem de sektör ortalamalarıyla karşılaştırmalı olarak finansal analiz teknikleriyle incelendiği ve Türkiye Varlık Fonu'na² (TVF) devirleri açısından değerlendirildiği spesifik bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu bağlamda, kamu sermayeli mevduat bankalarının finansal tablolar analizlerinin hem statik hem de karşılaştırmalı statik analizlerinin yapılmasının literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Bu doğrultuda ilk olarak, finansal analiz için kamu sermayeli bankaların finansal durum tabloları ve gelir tabloları Kamuyu Aydınlatma Platformu'ndan (KAP) ve Türkiye Bankalar Birliği'nden (TBB) indirilmiştir. Analiz için seçilen yıllar incelendiğinde; 2010 yılının olağanüstü bir yıl olmaması, aynı zamanda Amerika'da 2007 yılında Mortgage Krizi ile başlayan, 2008 yılında küresel finansal krize dönüşen ve krizin finansal etkilerinin 2009 yılında devam etmesi gibi sebeplerden dolayı 2010 yılı analizler için başlangıç yılı seçilmiştir. Hem araştırmaya başlandığında 2017 ve sonrasında ait verilerin yayınlanmamış olmasından hem de çalışmanın amacı bakımından bu bankaların TVF'ye devirleri öncesi dönemi araştırması bakımından 2016 yılı analizler için bitiş yılı olarak seçilmiştir.

Kamu sermayeli mevduat bankaları Türk bankacılık sektöründe oldukça büyük bir öneme sahiptir ve özel bankaların hızlı gelişmesine rağmen sektördeki finansal gücünü ve işlevini korumaktadır (Oğuz, 2016: 239). Bu öneme istinaden, Tablo 1'de Türk bankacılık sektörüne ait mevduat ve kredi hacmi büyüklükleri özet halde sunulmuştur. 2016 yılında toplam mevduatların %36'sı ve kredilerin de %29'u sadece kamu sermayeli bankalara aittir.

Tablo 1: Mevduat Bankaları Mevduat ve Kredi Hacmi Büyüklükleri

Yıl	Mevduat Toplamı (Bin TL)			Kredi Hacmi (Bin TL)		
	Kamu Bankaları	Sektör Toplamı	Oran	Kamu Bankaları	Sektör Toplamı	Oran
2012	182.811.129	505.680.036	0,36	189.617.429	759.762.194	0,25
2013	215.391.989	592.817.263	0,36	264.707.344	1.018.735.495	0,26
2014	229.241.064	655.831.096	0,35	319.439.801	1.209.005.135	0,26
2015	259.701.266	705.882.250	0,37	402.770.228	1.452.160.856	0,28
2016	302.834.417	834.832.668	0,36	492.772.822	1.686.908.873	0,29

Kaynak: TCMB (<https://evds2.tcmb.gov.tr/index.php>)

İlk olarak, 2010-2016 yıllarına ait finansal tablolar üç banka için "Toplam"

²26 Ağustos 2016 yılında Resmi Gazete' de ilan edilerek TVF kurulmuştur. Kamu kuruluşların bir kısmı ve bazı taşınmazlar fona devredilmiştir. Halkbank ve Ziraat Bankası ile ilgili devir işlemi tamamlanmış olup Vakıfbank ile ilgili süreç devam etmektedir.

(Türk Parası+ Yabancı Para) değer olarak Excel formatında düzenlenmiştir. Daha sonra, her üç bankanın karşılaştırılabilir hale gelmesi için hesap kalemlerinin uyumu göz önüne alınarak birbirleriyle uyumlaştırılmıştır³. Kamu mevduat bankalarının finansal durum tabloları ve gelir tabloları için ayrı ayrı yatay ve dikey analiz tekniği⁴ kullanılarak özet tablolar oluşturulmuştur. Bankaların 0 (sıfır) ile başlayan değerlerinin ilerleyen dönemlerde arttığı veya tam tersi şekilde varlık gösteren değerlerin zaman içinde 0 (sıfır) olduğu kalemler yanıltıcı sonuçlar verebileceği için “n/a” şeklinde gösterilmiştir. Son olarak da, oran analizinin uygulanması için BDDK’nın bankacılık sektörü interaktif bülteninden alınan oranlara ait Türkiye ortalamaları ile üç bankanın finansal tablolarından hesaplanan oranların karşılaştırmaları yapılmıştır.

3. YATAY ANALİZ VE BULGULAR

Yatay analiz yöntemine göre finansal tablolar yorumlanmak istendiğinde yıllar itibariyle yüzdelerin artış ve azalışları ile birlikte, mutlak değer ele alınarak değerlendirmeye başlanır. Ancak, yatay analiz yöntemi bankanın performansının rakip bankalarla karşılaştırılmasına olanak sağlamadığından sadece bankanın geçmiş dönemlere oranla performansını değerlendirilmesine yardımcı olur. Dönemlerin karşılaştırılmasında dikkat edilmesi gereken bir diğer nokta; tabloların aynı formatta ve karşılaştırılabilir olması gerektiğidir. Çalışmada incelenen Bankaların finansal durum tablosu ve Gelir Tablolarının, bazı seçilmiş kalemleri için 2010-2016 yılları arasında aldığı en yüksek artış ve en yüksek azalış oranları aşağıda tablolar halinde özetlenmiştir.

Tablo 2 incelendiğinde, Halkbank’ın en yüksek artış oranlarını; 2012 yılında nakit değerler ve merkez bankası, vergi borcu, özkaynaklar, faiz gelirleri, ticari kar/zarar ve net dönem kar/zararı kalemlerinde; 2013 yılında krediler ve alacaklar, mevduat, muhtelif borçlar ve aktif/pasif toplamı kalemlerinde; 2014 yılında türev finansal borçlar kaleminde; 2015 yılında bankalar kaleminde; 2016 yılında satılmaya hazır finansal varlıklar (net) kaleminde olduğu görülmüştür. En yüksek azalış oranlarını ise; 2012 krediler ve alacaklar, türev finansal borçlar ve muhtelif borçlar kaleminde; 2013 yılında bankalar, satılmaya hazır finansal varlıklar (net), maddi duran varlıklar (net), vergi borcu ve faiz gelirleri kalemlerinde; 2014 yılında nakit değerler ve merkez bankası, mevduat, alınan krediler, aktif/pasif toplam ve net dönem kar/zararı kalemlerinde; 2015 yılında ticari kar/zarar kaleminde; 2016 yılında özkaynaklar ve faiz giderleri kalemlerinde olduğu görülmüştür.

Tablo 2: Halkbank Özet Finansal Durum Tablosu ve Gelir Tablosu (Yatay Analiz)

³Excel tablolarında hesap kalemlerinin satır-sütun uyumları yapılmıştır.

⁴Trend analizi, kullanılan finansal tablolara ait veri setinin çok büyük olmasından dolayı, çalışmanın kapsamını dışında bırakılmıştır.

Kalemler	En Yüksek	Yıl	En Düşük	Yıl
Nakit değerler ve merkez bankası	%71,76	2012	%1,55	2014
Bankalar ⁵	%79,47	2015	-%26,26	2013
Satılmaya hazır finansal varlıklar (Net)	%34,21	2016	%1,78	2013
Krediler ve alacaklar	%28,90	2013	%17,12	2012
Maddi Duran Varlıklar (Net)	%86,73	2015	-%3,56	2013
Mevduat ⁶	%25,87	2013	%3,25	2014
Türev finansal borçlar ⁷	%245,34	2014	-%23,07	2012
Alınan krediler	%87,85	2013	-%6,00	2014
Muhtelif borçlar ⁸	%32,94	2013	%8,73	2012
Vergi Borcu ⁹	%169,12	2012	-%57,31	2013
Özkaynaklar	%34,34	2012	%11,49	2016
Aktif/Pasif Toplam	%29,78	2013	%11,18	2014
Faiz gelirleri	%24,29	2012	%2,95	2013
Faiz giderleri	%45,20	2014	-%224,58	2016
Ticari kar / zarar	%164,38	2012	-%411,70	2015
Net dönem kar / zararı	%30,41	2012	-%19,82	2014

Tablo 3 incelendiğinde, Vakıfbank'ın en yüksek artış oranlarını 2011 yılında krediler ve alacaklar, mevduat ve muhtelif borçlar kalemlerinde; 2012 yılında nakit değerler ve merkez bankası, vergi borcu, özkaynaklar, faiz gelirleri ve ticari kar/zarar kalemlerinde; 2013 yılında aktif/pasif toplam, alınan krediler ve satılmaya hazır finansal varlıklar (net) kalemlerinde; 2014 yılında faiz giderleri kaleminde; 2015 yılında bankalar ve maddi duran varlıklar (net) kalemlerinde; 2016 yılında türev finansal borçlar ve net dönem kar/zararı kalemlerinde olduğu görülmüştür. En yüksek azalış oranlarını ise; 2011 yılında satılmaya hazır finansal varlıklar (net) ve ticari kar/zarar kaleminde; 2012 yılında mevduat, türev finansal borçlar, aktif/pasif toplam, muhtelif borçlar ve alınan krediler kalemlerinde; 2013 yılında vergi borcu, faiz gelirleri ve özkaynaklar kalemlerinde; 2014 yılında maddi duran varlıklar (net) kaleminde; 2015 yılında nakit değerler ve merkez bankası, krediler ve alacaklar ve net dönem kar/zararı kalemlerinde; 2016 yılında bankalar ve faiz giderleri kalemlerinde olduğu görülmüştür.

Tablo 3: Vakıfbank Özet Finansal Durum Tablosu ve Gelir Tablosu (Yatay Analiz)

Kalemler	En Yüksek	Yıl	En Düşük	Yıl
-----------------	------------------	------------	-----------------	------------

⁵Bankaların yurt içi ve yurt dışı bankalardaki çeşitli işlemlerinden oluşmuş borç ve alacaklarını gösteren kalemdir.

⁶Bankaya yatırılan fonlardır ve banka açısından yatırımcıdan alınan borçlar olarak değerlendirilebilmektedir.

⁷Alım satım amaçlı.

⁸Tutar olarak önceden bilinmeyen borçları oluşturmaktadır.

⁹Karlılık arttıkça vergi borcu da artacağından bu kalemdaki artış karlılık hakkında da fikir verecektir.

Nakit değerler ve merkez bankası	%72,66	2012	-%1,83	2015
Bankalar	%73,07	2015	-%14,58	2016
Satılmaya hazır finansal varlıklar (Net)	%16,20	2013	-%4,02	2011
Krediler ve alacaklar	%30,38	2011	%18,43	2015
Maddi duran varlıklar (Net)	%110,75	2015	-%45,67	2014
Mevduat	%28,70	2011	%10,58	2012
Türev finansal borçlar	%279,31	2016	-%42,09	2012
Alınan krediler	%51,66	2013	-%9,10	2012
Muhtelif borçlar	%33,94	2011	-%18,00	2012
Vergi borcu	%128,08	2012	-%30,69	2013
Özkaynaklar	%23,24	2012	%5,43	2013
Aktif/Pasif Toplam	%29,39	2013	%15,60	2012
Faiz gelirleri	%34,42	2012	%4,89	2013
Faiz giderleri	%50,22	2014	-%218,08	2016
Ticari kar / zarar	%560,50	2012	-%83,99	2011
Net dönem kar / zararı	%49,02	2016	%3,31	2015

Tablo 4 incelendiğinde Ziraat Bankası en yüksek artış oranlarını; 2011 yılında türev finansal borçlar, muhtelif borçlar ve ticari kar/zarar kalemlerinde; 2012 yılında nakit değerler ve merkez bankası ve alınan krediler kalemlerinde; 2013 yılında bankalar, satılmaya hazır finansal varlıklar (net), krediler ve alacaklar ve aktif/pasif toplam kalemlerinde; 2014 yılında maddi duran varlıklar (net), faiz gelirleri ve faiz giderleri kaleminde; 2015 yılında net dönem kar/zararı ve mevduat kalemlerinde olduğu görülmüştür.

Tablo 4: Ziraat Bankası Özet Finansal Durum Tablosu ve Gelir Tablosu (Yatay Analiz)

Kalemler	En Yüksek	Yıl	En Düşük	Yıl
Nakit değerler ve merkez bankası	%48,39	2012	%10,05	2016
Bankalar	%85,20	2013	-%71,12	2011
Satılmaya hazır finansal varlıklar (Net)	%22,24	2013	-%3,77	2011
Krediler ve alacaklar	%54,99	2013	-%0,10	2012
Maddi Duran Varlıklar (Net)	%338,71	2014	-%0,36	2012
Mevduat	%22,27	2015	-%9,80	2011
Türev finansal borçlar	%693,20	2011	-%27,91	2015
Alınan krediler	%411,24	2012	-%27,91	2015
Muhtelif borçlar	%33,48	2011	%7,89	2016
Vergi Borcu	%110,78	2014	-%33,56	2011
Özkaynaklar	%53,30	2014	-%0,36	2011
Aktif/Pasif Toplam	%28,17	2013	%1,37	2012
Faiz gelirleri	%27,02	2014	-%2,42	2013
Faiz giderleri	%44,16	2014	-%216,72	2016
Ticari kar / zarar	%493,94	2011	-%61,39	2014
Net dönem kar / zararı	%30,84	2015	-%40,63	2011

Tablo 4’de, en yüksek azalış oranlarını ise; 2011 yılında bankalar, net dönem kar/zararı, mevduat, vergi borcu, özkaynaklar ve satılmaya hazır finansal varlıklar

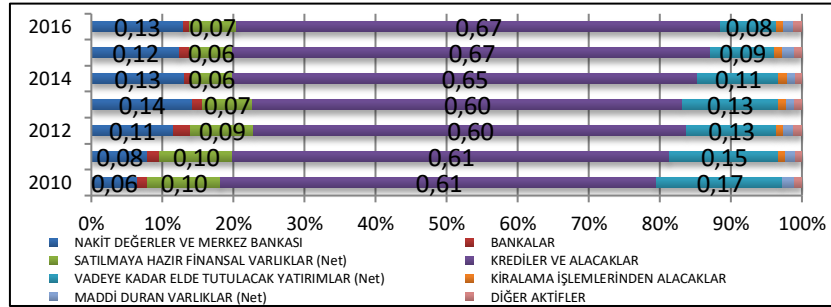
(net) kaleminde; 2012 yılında krediler ve alacaklar, aktif/pasif toplam ve maddi duran varlıklar (net) kalemlerinde; 2013 yılında faiz gelirleri kaleminde; 2014 yılında ticari kar/zarar kaleminde; 2015 yılında alınan krediler ve türev finansal borçlar kalemlerinde; 2016 yılında faiz giderleri, muhtelif borçlar ve nakit değerler ve merkez bankası kalemlerinde olduğu görülmüştür.

Yatay analiz yöntemi enflasyondan çok fazla etkilendiğinden ve enflasyon oranları yıllara göre farklılık gösterdiğinden, artış ve azalışlar konusunda yanıltıcı sonuçlar verebilmektedir. Bu yüzden diğer analiz teknikleriyle sonuçların desteklenmesi gerekmektedir.

4. DİKEY ANALİZ VE BULGULAR

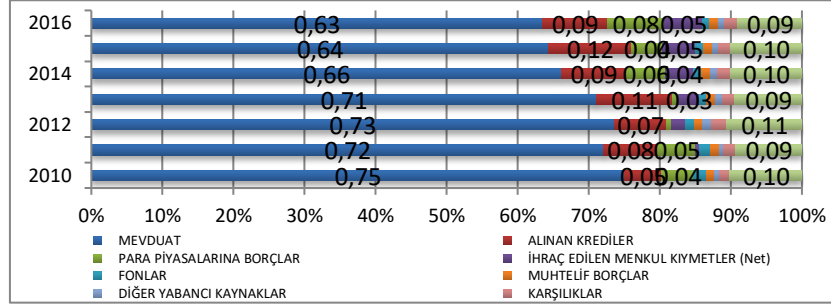
Statik bir analiz türü olan Dikey Analiz yöntemi, birden fazla dönemin karşılaştırılması ve diğer bankalardaki aynı kalemlerin analiz edilmesi sonucunda dinamik yapıya kavuşturulmaktadır. Ayrıca Yatay Analiz ile birlikte kullanıldığında daha doğru ve gerçekçi sonuçlar sağlamaktadır. Bilanço toplamı yüz kabul edilerek aktif-pasif kalemlerin her biri toplama oranlanarak hesaplanmaktadır. Bu bakımdan rakip bankalarla sağlıklı karşılaştırma yapılmasını sağlayacak doğru yöntemlerden biridir. Bu yöntem finansal açıdan bir özet niteliğinde olmasa da, bankanın varlık ve kaynaklarının dağılımını göstermesi açısından önem taşımaktadır.

Şekil 1'e göre, Halkbank'ın nakit değerler ve merkez bankası ve krediler ve alacaklar kaleminin toplam aktifler içindeki payı yıllar içinde artarken satılmaya hazır finansal varlıklar ve vadeye kadar elde tutulacak yatırımlar kalemlerinin payı düşmektedir.

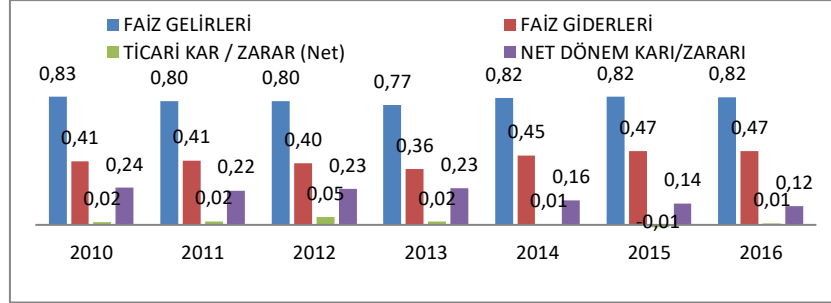
Şekil 1: Halkbank Özet Finansal Durum Tablosu-Aktif (Dikey Analiz)

Şekil 2'ye göre, Halkbank'ın yıllar içinde mevduat kaleminin toplam pasifler içindeki payı azalırken para piyasalarına borçlar kaleminin payı artmıştır.

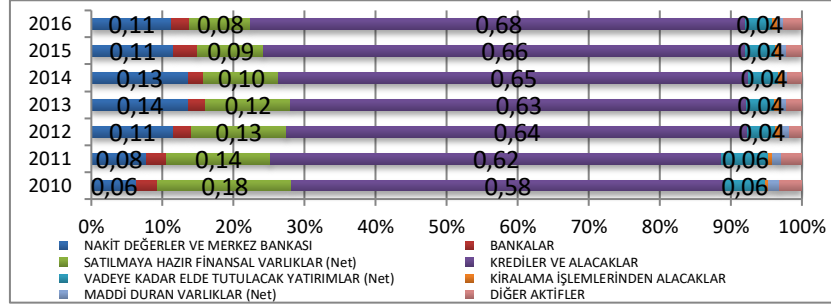
Şekil 2: Halkbank Özet Finansal Durum Tablosu-Pasif (Dikey Analiz)

Şekil 3'de Halkbank'ın faiz gelirleri, faiz giderleri ve ticari kar/zarar (net) kalemlerinin brüt faaliyet gelirine oranları incelendiğinde yıllar içerisinde çok değişmediği, net dönem karı/zararı kaleminin brüt faaliyet gelirine oranında önemli azalmanın olduğu (2010 yılında %24'den 2016 yılında %12'ye) görülmüştür.

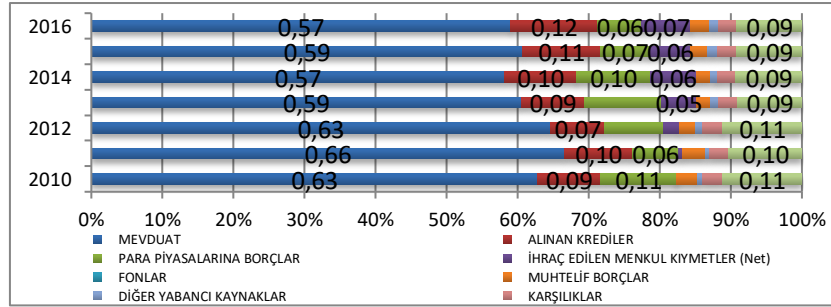
Şekil 3: Halkbank Özet Gelir Tablosu (Dikey Analiz)

Şekil 4'de Vakıfbank'ın nakit değerler ve merkez bankası ile krediler ve alacaklar kalemlerinin toplam aktifler içindeki payı yıllar içinde artarken satılmaya hazır finansal varlıklar kaleminin payı düşmektedir. Halkbank'tan farklı olarak vadeye kadar elde tutulacak yatırımlar kaleminde çok büyük azalma olmamıştır.

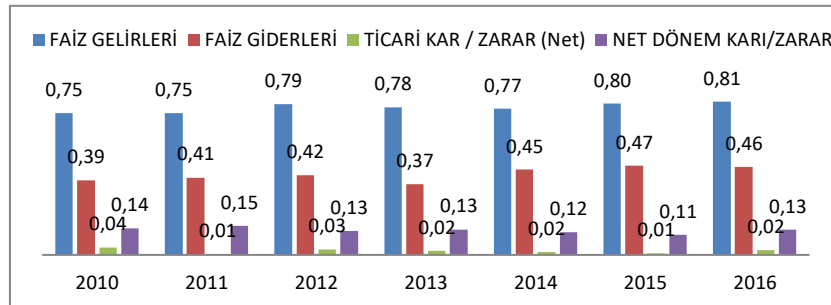
Şekil 4: Vakıfbank Özet Finansal Durum Tablosu-Aktif (Dikey Analiz)

Şekil 5'e göre Vakıfbank'ın yıllar içerisinde mevduat kaleminin toplam pasifler içindeki payı azalırken ihraç edilen menkul kıymetler kalemi dikkate değer artmıştır. Diğer kalemler ise yıllar içerisinde çok fazla değişiklik göstermemiştir.

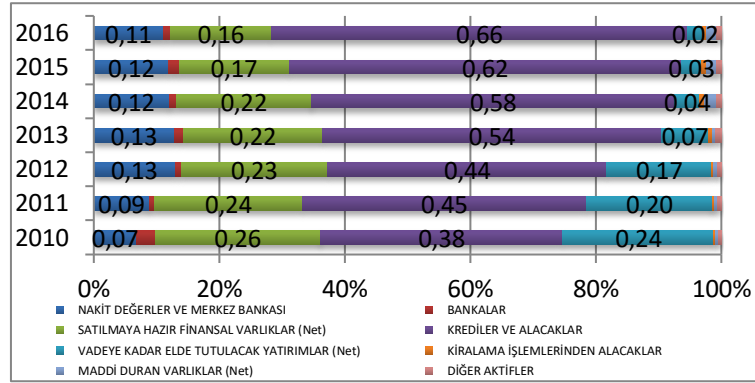
Şekil 5: Vakıfbank Özet Finansal Durum Tablosu-Pasif (Dikey Analiz)

Şekil 6'da Vakıfbank'ın faiz gelirleri ve faiz giderleri kalemlerinin brüt faaliyet gelirine oranları yıllar içerisinde artarken Ticari kar/zarar (net) ve net dönem karı/zararı kalemlerinin payı ise çok değişikliğe uğramamıştır.

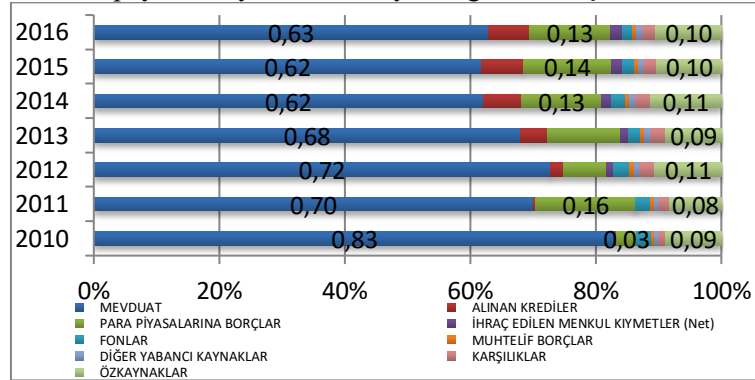
Şekil 6: Vakıfbank Özet Gelir Tablosu (Dikey Analiz)

Şekil 7'ye göre Ziraat Bankası'nın krediler ve alacaklar kaleminin toplam aktifler içindeki payında yıllar içerisinde büyük artış görülmektedir. Diğer taraftan satılmaya hazır finansal varlıklar ve vadeye kadar elde tutulacak yatırımlar kalemlerinin payında şiddetli azalma olmuştur.

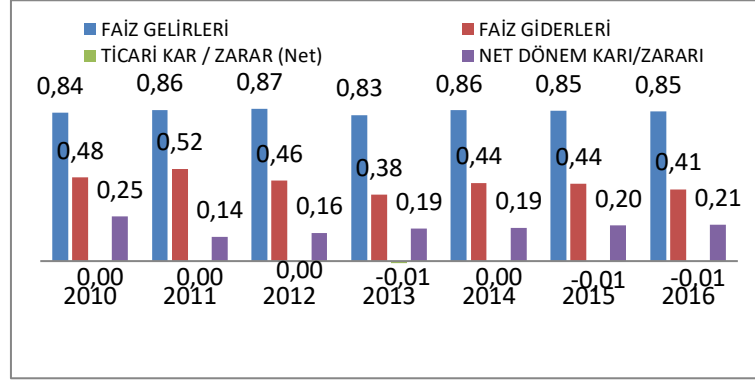
Şekil 7: Ziraat Bankası Özet Finansal Durum Tablosu-Aktif (Dikey Analiz)

Şekil 8'e göre, Ziraat Bankası'nın, Halkbank ile benzer şekilde, yıllar içinde mevduat kaleminin toplam pasifler içindeki payı giderek azalırken para piyasalarına borçlar kaleminin payı 2016 yılında 2010 yılına göre artmıştır.

Şekil 8: Ziraat Bankası Özet Finansal Durum Tablosu-Pasif (Dikey Analiz)

Şekil 9'da, Ziraat Bankası'nın net dönem karı/zararı kaleminin brüt faaliyet gelirine oranı 2011 yılında şiddetli bir şekilde düştüğü görülmektedir (%25'den %14'e). Sonraki yıllarda toparlanarak 2016 yılında %21'e yükselmiştir. Faiz gelirleri, faiz giderleri ve ticari kar/zarar (net) kalemlerinin payı ise yıllar içerisinde pek değişmemiştir.

Şekil 9: Ziraat Bankası Özet Gelir Tablosu (Dikey Analiz)

Üç kamu sermayeli bankanın gelir tablosu ile aktiflerini ve pasiflerini oluşturan önemli kalemlerin paylarındaki değişim yıllara göre incelenmiştir. Dağılımlarda, Bankaların benzer özellikler gösterdiği kadar farklılaştıkları durumlar da tespit edilmiştir.

5. ORAN ANALİZİ VE BULGULAR

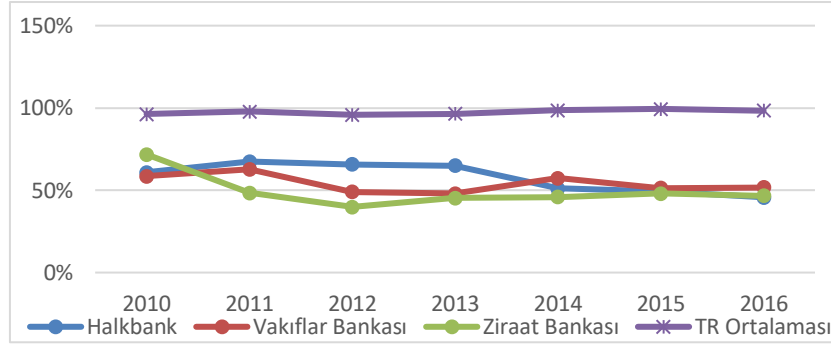
En çok kullanılan temel analiz yöntemlerinden biri olan oran analizi bankanın geçmiş yıllardaki performansını¹⁰ ortaya koyarak gelecekle ilgili tahminlerde bulunmaya imkan sağlar. Oran analizi ile finansal tablodaki kalemlerin birbirleri ile ilişkileri net ve anlaşılır bir şekilde ortaya konulur.

Şekil 10'da görüldüğü üzere, Faiz dışı gelirler¹¹/faiz dışı giderler¹² rasyosunda sektör ortalaması 2010 yılında %96,17 olarak gerçekleşirken, 2016 yılında %98,93 olarak gerçekleşmiştir. 2010 yılında sektör ortalamasına en yakın banka Ziraat Bankası iken, 2016 yılında üç kamu bankasında da büyük bir azalış meydana gelmiştir.

¹⁰ Bankanın ödeme gücü, borçlanma yapısı, karlılığı ve ekonomik durumu gibi faktörler hakkında bilgi verir.

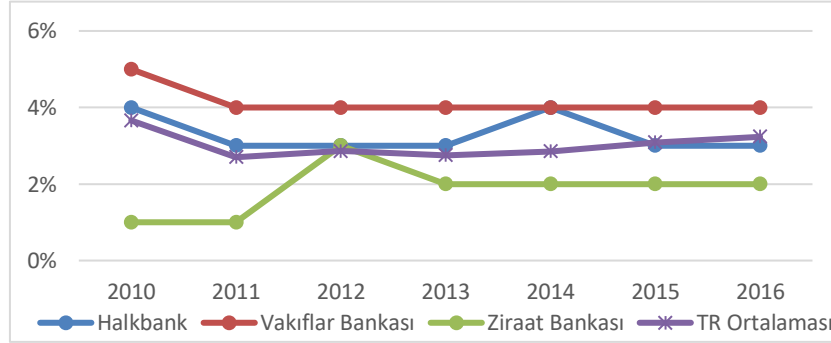
¹¹ Faiz Dışı Gelirler = Alınan Ücret ve Komisyonlar + Temettü Gelirleri + Sermaye Piyasası İşlemleri Karı / Zararı + Türev Finansal İşlemlerden Kar / Zarar + Kambiyo İşlemleri Karı / Zararı + Diğer Faaliyet Gelirleri

¹² Faiz Dışı Giderler = Verilen Ücret ve Komisyonlar + Kredi ve Diğer Alacaklar Değer Düşüş Karşılığı + Diğer Faaliyet Giderleri

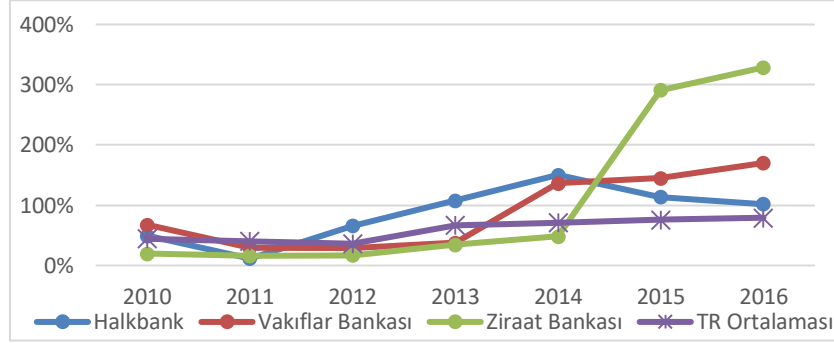
Şekil 10: Faiz Dışı Gelirler/Faiz Dışı Giderler

Şekil 11’de takipteki alacaklar/nakit krediler rasyosu incelenmiştir. Sektör ortalamasına göre Ziraat Bankası yıllar içerisinde Türkiye ortalamasının altında kalırken, Vakıfbank bu oranın üzerinde kalarak daha riskli bir seyir izlemiştir. Ziraat Bankası’nda 2012 yılında %2’lik bir artış olmasına rağmen sonraki dönemde ortalamanın altında kalmayı başarmıştır. Halkbank ise sektör ortalamasına yakın düzeyde seyretmiştir.

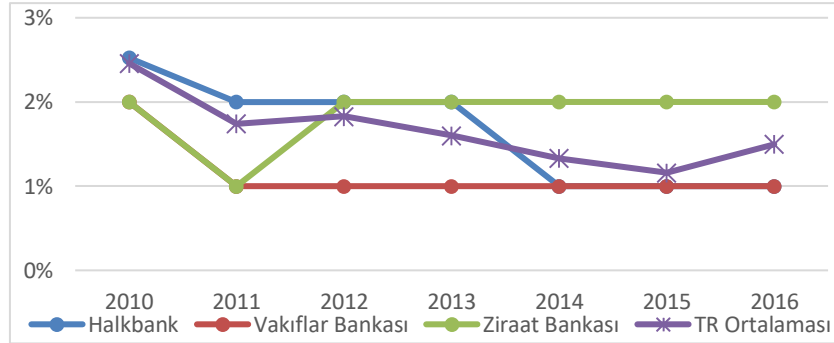
Şekil 11: Takipteki Alacaklar/Nakit Krediler

Şekil 12, Türev Finansal Araçlar/Taahhütler rasyosu incelenmiştir. Türkiye ortalaması 2010 yılında %44,70’den 2016 yılında %79,30’a yükselmiştir. 2010 yılında Ziraat Bankası ortalamasının altında kalırken, Vakıfbank en yüksek orana ulaşmıştır. 2016 yılında ise üç bankanın da sektör ortalamasının üzerinde olduğu ve Ziraat Bankası’nın ilk sırada olduğu görülmüştür.

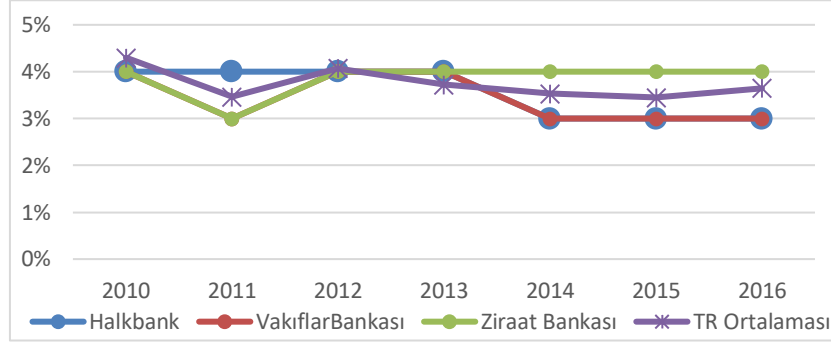
Şekil 12: Türev Finansal Araçlar/Taahhütler

Şekil 13’de Dönem Net Kar (Zarar)/Ortalama Toplam Aktifler rasyosu incelenmiştir. 2010 yılı sektör ortalaması %2,46 iken Halkbank %3 ile sektör ortalamasının üzerindedir. 2016 yılında ise Ziraat Bankası %2 oranıyla ortalamanın üzerindedir. 2013-2016 yılları arasında Ziraat Bankası’nın karlılığı diğer kamu bankalarından ve Türkiye ortalamasından daha yüksektir.

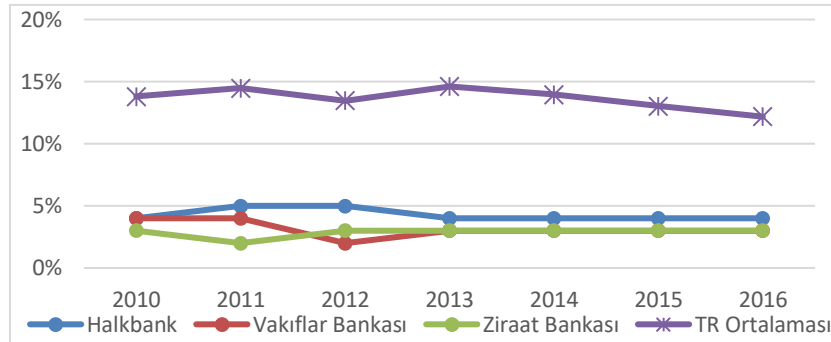
Şekil 13: Dönem Net Kar(Zarar)/Ortalama Toplam Aktifler

Net faiz gelirinin toplam aktiflere oranı, bankacılık sektöründe karlılığın belirlenebilmesi için oldukça önemlidir. Bankaların gelir kaynaklarının önemli bir kısmını oluşturan kredilerde artış görülmesi halinde, risk faktörü göz ardı edilerek yüksek oranda net faiz geliri oluşturması beklenir. Kredi riskinin artış göstermesi durumunda ise artış negatif yönde etkilenebilecektir. Şekil 14’de, 2010 yılında Türkiye ortalaması %4,30 iken üç kamu bankası da %4 ile ortalamanın biraz altında kalmıştır. 2016 yılında ise Ziraat Bankası %4 ile %3,65’lik Türkiye ortalamasının üzerinde çıkmıştır. Halkbank ve Vakıfbank 2013 yılından itibaren ortalamanın altında kalmıştır.

Şekil 14: Net Faiz Geliri (Gideri)/Ortalama Toplam Aktifler

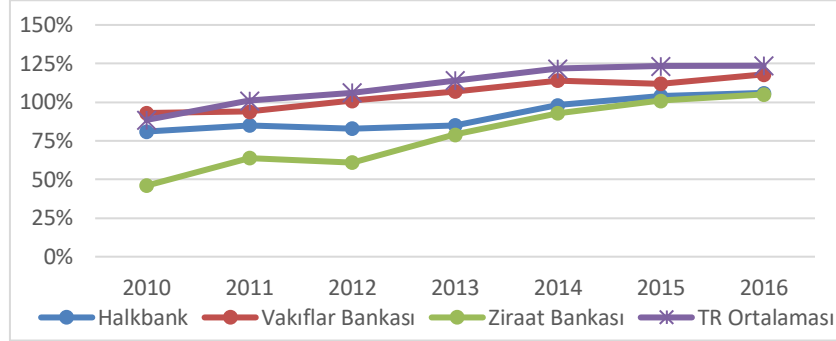
Şekil 15'e göre, Ücret, Komisyon ve Bankacılık Hiz. Gelirleri/Toplam Gelirler 2010 yılında üç banka da %13,80 olan sektör ortalamasının oldukça altındadır. Bankacılık işlemlerinden alınan ücret, komisyon ve bankacılık hizmetlerinin gelirleri kamu bankalarında özel bankalara göre çok daha düşüktür. Kamu bankaları içinde bu oran en fazla %5 ile Halkbank'ta 2011-2012 yıllarında görülmüştür.

Şekil 15: Ücret, Komisyon ve Bankacılık Hizmet Gelirleri/Toplam Gelirler

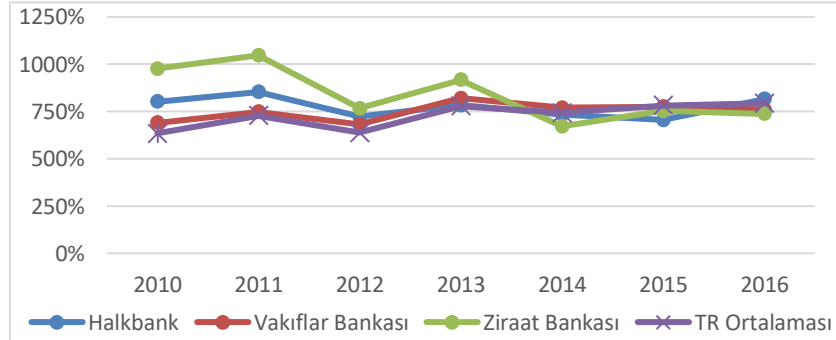
Şekil 16'ya göre, Nakit Krediler/Toplam Mevduat, 2010 yılında Vakıfbank %93 oranla, %88,51 olan sektör ortalamasının üzerindeyken, Ziraat Bankası %46 ile sektör ortalamasının oldukça altında kalmıştır. Aynı zamanda Vakıfbank 2016 yılında %118 oranıyla %123,60 olan sektör ortalamasına en yakın bankadır. Bu oranın yüksek olması önemlidir. Bankalar nakit kredileri vadesi gelince faiziyle birlikte geri aldığından, finansal durum tablosuna gelir olarak yansımaktadır.

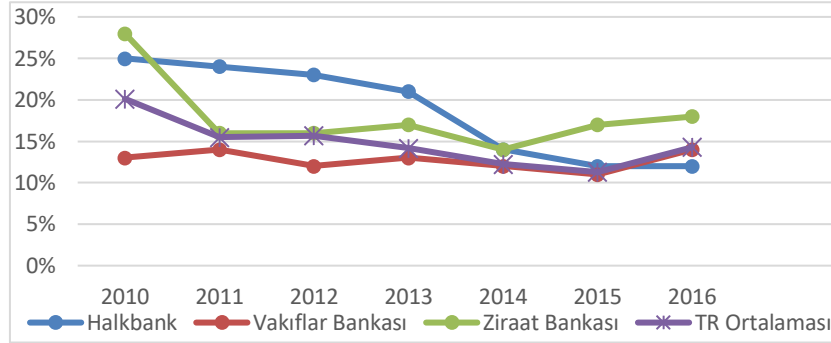
Şekil 16: Nakit Krediler/Toplam Mevduat

Şekil 17’de Yabancı Kaynaklar/Toplam Özkaynaklar rasyosu incelenmiştir. 2010 yılındaki sektör ortalaması %635,29 olarak gerçekleşirken %977 ile Ziraat Bankası en yüksek orana sahiptir. 2016 yılında sektör ortalaması %793,79 olarak gerçekleşirken, üç banka da yakın değerler almıştır.

Şekil 17: Yabancı Kaynaklar/Toplam Özkaynaklar

Son olarak, Şekil 18’de Dönem Net Kar (Zarar)/Toplam Özkaynaklar oranı incelenmiştir. 2010 yılında Ziraat Bankası ve Halkbank sektör ortalaması olan %20,12 oranının üzerinde değer almıştır. 2016 yılında Ziraat Bankası %18 ile sektör ortalaması olan %14,28’in üzerine çıkan tek banka olmuştur.

Şekil 18: Dönem Net Kar (Zarar)/Toplam Özkaynaklar

Oran analizi hem bankaların sektör içindeki yerinin değerlendirilmesinde hem de kendi aralarında karşılaştırmalar yapılması bakımından önemli bir finansal analiz yöntemi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bulgular ışığında, kamu bankaları genel olarak bankacılık sektöründeki gelişmeler ile paralellik gösterirken iki önemli rasyoda çok farklı sonuçlar ortaya çıkmıştır. Bunlar Faiz Dışı Gelirler/Faiz Dışı Giderler rasyosu ile Ücret, Komisyon ve Bankacılık Hizmet Gelirleri/Toplam Gelirler rasyosudur.

6. SONUÇ VE ÖNERİLER

Analiz sonuçlarına göre; Halkbank ve Vakıfbank'ın nakit değerler ve merkez bankası ile krediler ve alacaklar kaleminin toplam aktifler içindeki payı yıllar içerisinde artarken Ziraat Bankası'nın krediler ve alacaklar kaleminin toplam aktifler içindeki payında büyük artış görülmüştür. Üç bankanın da yıllar içerisinde en büyük orana sahip olan mevduat kaleminin toplam pasifler içindeki payı giderek azalmıştır. Gelir tablosu analiz sonuçlarına göre ise üç banka birbirinden farklılık göstermektedir. Halkbank ve Ziraat Bankası için net dönem karı/zararı kaleminin brüt faaliyet gelirine oranı azalırken Vakıfbank için çok değişme olmadığı görülmüştür.

Oran analizi bulgularına göre, faiz dışı gelirlerin faiz dışı giderlere oranının, her üç bankanın da 2014 yılından sonra yakın oranlara sahip olduğu tespit edilmiştir. Ancak sonuçlar Türkiye ortalamasının çok altında kalmıştır. Bu durum faiz gelirlerinin azaldığı ve kambiyo zararının arttığına bir göstergesidir. Bankaların faiz dışı gelirlerinin faiz dışı giderlerinden daha düşük olması özel bankaların faiz dışı gelir hassasiyetinin kamu bankaları kadar yüksek olmadığı sonucunu da ortaya koymaktadır.

Dönem net karının toplam özkaynaklara oranı (özkaynak karlılığı) incelendiğinde; Halkbank'ın özkaynak karlılığının diğer kamu bankalarına göre daha yüksek olduğu görülmektedir. Ancak 2016 yılına yaklaşırken bu oran biraz

düşerek Türkiye ortalamasına yaklaşmıştır.

Bankanın aktiflerinin ne derece verimli kullanıldığını gösteren ve yüksek çıkması sektörün temel hedefi olan aktif karlılık oranı üç kamu bankası için de Türkiye ortalamasının altındadır. Bankanın toplam aktiflerinin ne kadar faiz geliri getirdiğini ifade eden net faiz gelirinin toplam aktiflere oranı aynı zamanda en az riskle ne kadar kar ettiğinin de göstergesidir. Halkbank diğer iki kamu bankasına göre ortalama daha yakındır. Ancak bu oranın sektörel olarak da çok yüksek olmadığı bir gerçektir.

Bankalar, faiz gelirleri haricinde, farklı kanallarda ürün ve hizmet sağlayarak faiz dışı gelirler elde etmektedir. Bu faiz dışı gelirler çok fazla paya sahip olmasa da faiz gelirlerinde açık meydana gelmesi vb. durumlarda bankanın karlılığına etki edebilmektedir. BDDK'nın getirmiş olduğu kısıtlamalar bankaların yalnızca belirli işlemlerden ücret, komisyon geliri elde etmesine olanak vermektedir. Sektör ortalaması göz önüne alındığında kamu bankalarının özel bankalara göre daha az ücret, komisyon ve hizmet geliri yani faiz dışı gelir ettiği görülmüştür.

Yabancı kaynaklarda çok fazla artış olması bankanın finansal gücünde olumsuz etki yaratabileceğinden yabancı kaynakların toplam özkaynaklara oranı önemli bir rasyodur. Halkbank ve Ziraat Bankası'nın oranları Vakıfbank'a göre biraz daha yüksektir. Üç banka son yıllarda Türkiye ortalamasına yakın değerler almıştır. Kamu bankalarının yüksek borç oranına sahip olmaları finansal kaldıraç oranının yüksek olması anlamına gelmektedir. Bunun anlamı, bankaların yüksek risk karşılığı yüksek kar elde etmek istemeleridir. Ancak bu finansal risk bankanın likidite sıkıntısı yaşamasına ve zarar etmesine neden olabilmektedir. Halkbank'ın 2015-2016 yılında gözlenen para piyasalarına borçlanma miktarının diğer iki bankaya göre çok fazla olması daha yüksek risk aldığını da göstermektedir. Alınan krediler ve alacaklar kaleminin üç banka için de çok yüksek orana sahip olması bu risk faktörünü arttırmaktadır. Takipteki alacakların nakit kredilere oranına göre Halkbank ve Vakıfbank'ın yüksek orana sahip olması bankaların batık kredilerinin olabileceğinin de göstergesidir.

Sonuç olarak, kamu bankalarının Türk bankacılık sektöründeki önemi yadsınamaz bir gerçektir ve TVF'ye önemli katkılar sağlayacaklardır. Ancak, TVF'ye devri gerçekleşen Ziraat Bankası Halkbank'a göre daha iyi bir performans sergilese de, iki bankanın fona sağlayacakları katkı, faiz dışı gelirlerinin düşüklüğü, özkaynak karlılıklarının nispeten Türkiye ortalamasının altında oluşu ve takipteki alacaklarının ortalamasının üstünde seyretmesi sebebiyle takip edilmelidir. Henüz devri gerçekleşmeyen Vakıfbank'ın rasyolarının da Halkbank'a ve Ziraat Bankası'na yakın değerler olduğu analizler sonucunda görülmüştür. Buna göre Halkbank ve Ziraat Bankası'nın devir sonrası performansları gözlenmeye devam edilerek Vakıfbank'ın devrinin gerçekleşmesi rasyonel bir süreç olacaktır.

KAYNAKÇA

- Acar, M. F., Erkoç, T. E., ve Yılmaz, B. (2015). "Türk Bankacılık Sektörü için Karşılaştırmalı Performans Analizi", *Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(2), 1-11.
- Akgüç, Ö. (2012). *Banka Finansal Tablolarının Analizi*, Arayış Basım ve Yayımcılık, İstanbul.
- Bağcı, H., ve Rençber, Ö. F. (2014). "Kamu bankaları ve halka açık özel bankaların PROMETHEE yöntemi ile kârlılıklarının analizi", *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(1), 39-47.
- BDDK, Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu, Veriler, https://www.bddk.org.tr/WebSitesi/turkce/Istatistiki_Veriler/Uc_Aylik_Raporlar/Uc_Aylik_Raporlar.aspx (erişim 02.04.2018).
- Çabuk, A., ve Lazol, İ. (2011). *Mali Tablolar Analizi*, Ekin Basım Yayın Dağıtım, Bursa.
- Demireli, E. (2010). "TOPSIS Çok Kriterli Karar Verme Sistemi: Türkiye'deki Kamu Bankaları Üzerine Bir Uygulama", *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 5(1), 101-112.
- Demireli, E., Ural, M ve Güler Çalık, S. (2017). "Kamu Bankalarında Performans Analizi: Entropi ve Waspas Yöntemleri ile Bir Uygulama" *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 31, 129-141.
- Dızman, Ş. (2015). "Finansal Yatırımların Türkiye Muhasebe Standartları (TMS) ve Türkiye Finansal Raporlama Standartları (TFRS) Kapsamında Muhasebeleştirilmesi", *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 1(16), 279-298.
- Dursun, G. D., ve Birdal, İ. (2011). "Krizlerin Tahmin Edilebilirliği: 2008 Krizi Örneği", *Istanbul Management Journal*, 22(70), 63-73.
- Dursun, G. D., ve Bozkır, B. (2018). "Türkiye'de Faaliyet Gösteren Ticari Bankaların Aktif Kalitesinin TOPSIS Yöntemi İle Ölçümü", *Ekonomi, Politika & Finans Araştırmaları Dergisi*, 3(3), 243-258.
- Ersan, Ö. (2008). "Kamu Bankalarının Finansal Etkinliği", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(3), 247-260.
- Kandemir, T., ve Karataş, H. (2016). "Ticari Bankaların Finansal Performanslarının Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleri ile İncelenmesi: Borsa İstanbul'da İşlem Gören Bankalar Üzerine Bir Uygulama (2004-2014)", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 5(7), 1766-1776.
- KAP, Kamuyu Aydınlatma Platformu, Finansal Tablolar, <https://www.kap.org.tr/> (erişim: 22.08.2017).
- Oğuz, A. B. (2016). "Türkiye Kamu, Özel Sermayeli Mevduat ve Katılım Bankalarının 2005-2013 Arasındaki Bazı Bilanço Kalemlerinin

- Karşılaştırılması”, *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 12(29), 225-241.
- Önal, Y. B., ve Sevimeser, N. C. (2006). “Yabancı Banka Girişlerinin Türk Bankacılık Sistemine Etkileri: Yerli ve Yabancı Bankaların Etkinlik Analizi”, *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15(2), 295-312.
- TBB, Türkiye Bankalar Birliği, Bankacılık, Banka ve Sektör Bilgileri, Veri Sorgulama Sistemi, Mali Tablolar, <https://www.tbb.org.tr/tr/bankacilik/banka-ve-sektor-bilgileri/veri-sorgulama-sistemi/mali-tablolar/71> (erişim 10.07.2017).
- Takan, M. (2001). *Bankacılık, Teori, Uygulama ve Yönetim*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.
- Uçkun, N., ve Girginer, N. (2011). “Türkiye’deki Kamu ve Özel Bankaların Performanslarının Gri İlişki Analizi ile İncelenmesi”, *Akdeniz Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11(21), 46-66.
- Yıldırım, M. (2008) *Banka Muhasebesi Ders Notları*, Türkiye Bankalar Birliği, İstanbul.
- TCMB, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, Elektronik Veri Dağıtım Sistemi, <https://evds2.tcmb.gov.tr/index.php> (erişim: 02.04.2018).

DİLİN ANLAM İNŞASINDA ADILLAR

PRONOUNS IN MEANING CONSTRUCTION OF LANGUAGE

Emine Serap BOZKURT*

Geliş Tarihi: 18.07.2018
(Received)

Kabul Tarihi: 27.03.2018
(Accepted)

ÖZ: Bir değişim süreci olan dilbilgiselleşme, dilin anlam dünyasında; yani semantik olarak farklı oranlarda ve değişik biçimlerde kendini gösterir. Dilin anlam inşasını kurarken ele alınıp tekrar incelenecek tanımlama ise; "yerine geçme"dir. Gelenekselleşen adıl tanımında kullanılan "yerine geçme" ifadesi semantic olarak cümlenin birçok ögesinde kullanılabilecek ve uygulanabilecek bir kural boyutundadır. Kelime kalıplarının gizli anlamsal özgülüğünü öneren bir kategori olan adılların anlam dünyasında cümleleri bile temsilleyebilme gücüne sahip olduğu gösterilmeye çalışılacaktır. Çünkü adıllar, bazı ifadelerin yüklendiği anlamları varoluşunda yer alan mânâ ve çeşitli çağrışımlar ile kendi bünyelerinde barındırabilirler. Anlam boyutuyla adılları anlamak ve anlamlandırabilmek için biçimsel değil, işlevsel yapıyla, adılların anlamsal içeriğinin kalıplarını saptayarak, adılları çizilen sınırlar içinden çıkarırken sınırsızlığın göstergesi olan cümlelerin de anlam boyutunda zamirselleşebileceğini göstermek bu çalışmanın ana amacını yansıtmaktadır. Bu da dilbirimlerin - sıfat, zarf, isim, edat, ünlem ve dahi cümle – bağlamsal yapıda kazandıkları "birbirinin yerine geçme" özelliklerini, yani, özelde zamirsellik genelde dilbilgiselleşme kategorisiyle mümkün olacaktır. Şöyle ki; dilbirimler eşzamanlı olarak incelenecek ve biçimbirimlerin farklı kullanıma ve işleve sahip olduğu gösterilmeye çalışılacaktır. Ayrıca bu çalışma tamamen yazılı metinlerden yapılacak tarama ile bu metinlerden seçilen örneklerle üzerinden gerçekleştirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Adıl, dilbilgiselleşme, zamirselleşme, yerine geçme

ABSTRACT: Grammaticalisation which is period of change manifests itself in semantic world of language as different rates and varied forms. While meaning construction of language is established, "substitution" needs to be identified again. As semantic, "substitution" term which is used in traditionalistic description of pronoun is a rule that is used and practiced in many items of sentence. In this work will be tried to reach that pronouns suggesting confidential semantic specificity of word patterns have representation even sentences in the meaning world. Because, pronouns is able to contain some expressions having meanings with denotation and varied association in structure of itself. Not only formal but also functionally determining semantic structure of pronouns for understanding and explaining the meaning of pronouns while pronouns are taken our border that is stated by classic grammar and demonstrating that endless sentences can be pronominalize in semantic world are mainly aim of this work. All these realities will be possible as long as glossems – adjective, adverb, noun, preposition, interjection and sentence – substitute each other in context with privately pronominalise generally

* Araştırma Görevlisi, Trakya Üniversitesi, serapbozkurtttt@gmail.com,
ORCID: 0000-0001-9507-7374

grammaticalisation. Namely, glossems simultaneously will be examined and different utilization and function of morpheme will be demonstrated. In addition, this work completely will be materialized through selected texts and selected paradigms from these texts.

Key Words: Pronoun, grammaticalisation, pronominalise, substitution.

1. GİRİŞ

Uzlaşmalı ama nedensiz bir dizge olan dil, çizgiseldir; yani birbirini izleyen öğelerden oluşur ve ilerler. Bir yaprağın iki yüzü gibi birbirinden ayrılmayan gösteren ve gösterilen boyutuna sahip canlı bir sistemdir.

Dil, sadece konuşmaya yarayan bir araç değildir, anlamlandırılması ve deşifre edilmesi gereken bir dizgedir. Tek düze olmamasına karşın katmanlardan oluşur. Dilin çok katmanlılığı Ferdinand de Saussure’de iki düzeyli iken (Saussure, 1976: 62-70) Louis Hjelmslev (1971) dili dört katmana ayırmıştır.

Saussure:

Gösterge = gösteren = sessel imge gösterilen kavram (Akt. Eziler Kıran, 2006: 21).

Hjelmslev:

Anlatımın tözü = sesbilgisi

Gösterge = Anlatımın içeriği = sesbilim

İçeriğin biçimi = sözcükbilim + biçimbilgisi

İçeriğin tözü = anlambilim (Akt. Eziler Kıran, 2006: 21).

“Anlamdan kurtulmak için neler yapılmadı, bilinmezlikten mi gelinmedi? Dışlanmadı mı? Hepsi boşuna, kendisine bakanları büyüleyen bir Medusa başı gibi, anlam hep burada, dilin merkezinde durmaktadır. Biçim ve anlam birbirlerini birbirleriyle tanımlayarak dilin tüm kapsamında birbirleriyle eklenir.” diyen Benveniste (1976: 26), dilin anlamlandırma işlevinin ne kadar önemli olduğunu bu sözleriyle vurgulamıştır.

Anlam gizlerini içinde taşıyan dilin dünyası sözceleme ve sözce açısından açıklanmalıdır. Sözcelem edimi ve bu edimin dilsel ürünü olan sözce, anlambilim açısından birinci derecede önemlidir. Sözceleme, konuşurun dili bir araç olarak kullanma sorumluluğunu alarak kendi hesabına kullanma etkinliği, anlam üretme sürecidir. Bu etkinliğin sonucunda konuşur, mekân ve zaman izlerini taşıyan anlam, yani dilsel ürün olan sözceyi tanımlar. Sözce, tümce gibi sözdizimsel açıdan eksiksiz, kusursuz olmayıp her bağlamda aynı anlamı taşımaz. Her bağlamda ya da sözceleme durumunda farklı anlamlar taşıyabilir, farklı anlamlandırmalar yapılabilir (Eziler Kıran, 2006: 21).

Bu çerçevede değerlendirilecek olan adılar, bu çalışmada anlamsal boyutuyla ele alınıp işlevsel olarak edindiği görevler gözler önüne serilmeye çalışılacaktır.

2. ANLAM BOYUTLARIYLA ADILLAR

Bir dil birimi olarak bugüne kadar anlamlarından çok görevsel boyutları incelenen ve hep bu yönde bir sınıflandırmaya tabi tutulan adıllar, aslında gerçek dünyada birçok kavramın “yerine geçme” tabirini karşılayan ve birçok kavramın adil yönü olduğunu bağlam içinde incelendiğinde açığa çıkaran bir dil birimidir. Paradigmatik (*değerler dizisi*) bir yapıya sahip olan adıllar, başka dil birimlerini kullanarak gerçek dünya bilgisine ulaştıkları ve anlam yüklerini oluşturdukları için incelemeye muhtaç bir zemindir.

“Yerine geçme” tanımı açıklanmaya ve yeniden anlamlandırılmaya muhtaç bir sözcüktür. Klasik gramer kitaplarında adıllar için kullanılan bu tanım, bu kadar sınırlı ve tek mecraya ait olabilir mi? Şöyle ki; bilgilemenin gerektirdiği birçok işleme metin içinde yeniden başvurulmalı ve tekrar değerlendirilmelidir. Her birim, ayrıca bilgisel bir süzgeçten geçirilip önce verilenlerle sonradan da eklenenlere göre, yani bağlamsal zemine göre yeniden biçimlendirilmelidir.

Wittgenstein (2006: 17), *Tractatus* adlı eserinde “... bir nesneyi tanımak için, gerçi niteliklerinin dışsal olanlarını değil – ama içsel olanlarının hepsini bilmem gerekir.” demektedir. Adıllar “yerine geçme” tabiriyle adlandırılrsa da asla uydu bir sözcük türüne ait değildir.

Adılların genel-geçer tanımı olan “ismin yerine geçen dil unsurları” tanımı Bhat’a göre, sıkıntılıdır, çünkü şahıs zamirleri hariç tutulursa, birçok dilde diğer adıllar, farklı kelime türleri ile iç içe geçmiş durumdadır. Bazı dillerde işaret zamirleri sadece isimleri değil, sıfat ve zarfları da içine almaktadır. Soru zamirleri, belgisiz zamirler ve ilgi zamirleri de benzer duruma dâhildirler (Bhat, 2004: 2).

Adıllar, bazı ifadelerin yüklendiği anlamları, var oluşunda yer alan anlamları ve çeşitli çağrışımları kendi bünyelerinde barındırabilirler. Şöyle ki; gizli kelime kalıplarının – derin yapıda yer alıp yüzey yapıda yer almayan kelimeler- anlamsal özgüllüğünü de öneren bir kategoridir. Birçok hafızada yer alan tanımıyla “ismin yerine geçen” olarak tarif edilen adıllar, akla şu soruyu getirebilir: “Adıllar, isimler gibi zarf, sıfat, edat ve atasözü veya atasözü gibi kalıp sözler yerine de kullanılabilir mi?” Bu çalışma böyle bir soru ile yola çıkmıştır ve zamirlere yeni bir perspektif -işlevsel yönüyle- ile bakmayı amaçlamıştır.

Bu çalışmada yapılmak istenen, yani amaç dilsel bir kategori olan adılları sözel ayrımlarla düşünmek ve üretimi-dönüşümü bakış açısıyla işlevsel boyutuyla adılları tekrar ele almak dilbilgiselleşme ile adıllama, yani zamirselleşme adı altında adıllara yeni işlevler kazandırmaktır.

İletişim sürecinde üretilen söz ya da bağlamda yeni bilgi adlanır, ilk üretimde belleğe alınan ya da yazıya dökülen içerik “verili” bir bilgiye dönüşüp ardıl cümlede yinelenmez. Yinelenmeyen öğeler ardıl geçişlerde ya öncekiyle özdeş olan ya da değişen işlevleri ile izlenir. İzlemede düşen ya da yinelenmeyen

öge yeni birimde başka işlev de kazanabilir. Demircan (2010: 5), bunu adillama ile ifade eder, yani, konu belirlemek, verili olanı odaklamak, iki öncülde birini seçmek ya da iletişen dışı verili içeriği ardıl ya da öncül bir tümceye taşımak gibi karşıtsal ayrımlar içinse bir bakıma dile özel adillamaya başvurulur. Kısacası, bilgisel bağlanışı düzenleyen izleme, düşünüm ve silme ile birlikte çevrime girer.

Türkçe anıldığı gibi aslında zamir düşüren bir dil değil, zamirler bağlamın ya da iletişimin devamında edimsel yeni bilgi yüklenir (Demircan, 2010: 20).

Şöyle ki;

Hasta kadın her haftasonu zor yürüdüğüne aldırmaksızın eşinin mezarına giderdi. Q, bir elinde dua kitabı, bir elinde çiçeklerle acılar çekerek oraya kadar yürür (onun/kendi) acısını hissetmezdi bile.

Bu örnekte dikkat edilirse önce isimler geçiyor, onların ardından isimlere göndermede bulunan edimsel bilgiler yüklenen adılar kullanılıyor. Bu dönüşüm sırasında şu adımlardan bahsetmek mümkündür: İlk olarak *yinelenecek* “verili” bilgi → hasta kadın/eşinin mezarı, *ardıl tümcede yeni işlevleme* ile → o/oraya adılına dönüşür, *edimsel yeni bilgi, adillama işlemi* ile önceki bilginin yükünü de üzerine alarak bir temsilleme gerçekleştirir.

Edimsel bilgi dediğimiz ise, bir adıl ile tümce-aşırı birimlerde daha da belirginleşir ve böylece konu ya da odak nokta olarak belirsizlik giderme gibi edimsel yeni bir bilgi halini alır (Demircan, 2010: 11).

Anlamsal boyutuyla adıları anlamak ve anlamlandırabilmek için işlevsel yapıyla ortaya konan adıların anlamsal içeriğinin kalıplarını saptayarak, çizilen sınırlar içerisinden çıkarıp daha geniş bir çerçeveye incelemeye sebep veren adillama kategorisinin paradigmatik yapısını geliştirmek gerekir. Bunu da ancak dil birimlerin (sıfat, zarf, isimi edat, ünlem ve dahi cümle) bağlamsal yapıda kazandıkları “birbirinin yerine geçme” özelliklerini, yani adillama boyutlarını ele almakla mümkün olacaktır.

3. ADILLAMA

Adillama / zamirsellik, sestene eke belirli oranda başka unsurları gösterebilme, onların yerine geçmek suretiyle zamirler gibi kullanabilme özelliğidir (Bhat, 2004: 5-6, Akt. Demirci, 2014: 65). Bir ad öbeği, bir yüklem öbeği bir tümcecik ile “verili” olan içeriği ya sonraki (öncül) ya da önceki (ardıl) tümceye edimsel yeni bir yük ile taşımaktır. Yani bağlama giren o içerik, ad değilse adlaştırılıp gerekli ulamsal ve işlevsel ekler bağlanan adıla indirgenir (Demircan, 2010: 20).

Adılar, edimsel bilgi edinirken aslında adlar adıla dönüşmez, onun tersine gereken yerde adillama işlemi uygulanır.

İşleve bakılmaksızın sadece biçimsel özellikler ile anlatılan dilbilgisinde “yerine geçme” tabiri sadece zamirlere vakfedilmiş bir özelliktir. Hatta bu “yerine

geçme” özelliğini de sadece isim-zamir ikilisiyle sınırlandırmışlardır. Oysa, işlevsel dilbilgisinde, yani dil unsurlarının sadece biçimsel boyutlarıyla değil de anlamsal boyutlarıyla da değerlendirildiği alanda yerine geçme, temsilleme, ikâme, vekâlet gibi özellikler sadece adılar ve isimler arasında yaşanan bir dil olayı değildir, yalnız adılar pro-form (dilde temsil durumunu teşkil eden öğeler) yapıların en büyükleridir, fakat yalnız değıllerdir (Demirci, 2014: 99-100).

Öz olarak; temsilleme boyutunda aktarılan şey yapısal bir birim olmayıp bir ad öbeğı ya da izlerken adlaştıırılan başka bir içerik olduğı için bu işlemde adılların ad yerine geçtiğini söylemek de işlemin bütünü anlatmaz. Adıllanan bir cümle bile olabilir.

Adıllama sözlük-dışı edimsel ayrımlar taşır. Konu belirleme, odaklama, öncül ya da ardıl gönderim ve ayırım ve belirsizlik giderme adıllamanın işlevleri arasındadır. Türkçede adılar işlevsel daha doğrusu izleyici sözcüklerdir (Demircan, 2010: 21-22). İçerik adlaştıırılarak ikâme ile adıl olma özelliğine sahip olabilir, tabii ki işlevsel ve anlamsal olarak.

Bizim amcamların kapısı > bizimkilerinki ifadesini işlevsel olarak adıl demek yanlış olmaz. Adıllama ya da zamirsellik olarak ele alacağımız ve anlatmaya çalışacağımız özellik üretici dilbilgisinde daha kapsamlı olarak ele alınır ve bu izleklere pro-form adı verilmektedir. Adıllama kavramıyla ele alacağımız ve anlatmaya çalışacağımız özellik dilbilimde daha kapsamlı olarak yer verilen üretici dilbilgisinde geçen pro-form (izlek) terimi, her türlü ikâme için kullanılmaya uygundur. Pro-form terimi, her türlü izleme olayında ikâme için kullanılmaya uygundur, ayrıca ikâmedeki hem sözdizimsel hem de anlamsal görünüşü açıklayıcı bir düzenge olarak ele alınmaktadır. Kısaca, pro-form (izlek), ikâme “yerine geçme” sürecini üstlenen bir unsurdur (Kullavanijaya, 2005: 877-878, Akt. Demirci, 2014: 100-101). Halliday ve Hasan (1976: 88) ikâme (substitution) terimini en kısa anlamıyla metin içerisinde bir unsurun yerine başka bir unsurun kullanılması olarak tanımlar.

İzlek de denen bu pro-form yapısı zamirlerin en bariz özelliğidir. İletişim sırasında ister karşılıklı bir konuşma ister yazılı bir metin karşısında konuşan / ileten / verici, dinleyene / iletilene / alıcıya vermek istediğı kodu iletirken bunu en kaliteli ve en kısa şekilde iletme amacı güder. İşte bir zamirin anlam yükü, önceki anlatımdaki bilgiyi alıcıya verirken ifadeyi tekrarlamak yerine, izini belirtecek şekilde aktarma yolunu izler; çünkü önceki bilgi tekrarlanmak yerine izleri dile getirir.

İkâme neticesinde ortaya çıkan izleklerin zorunlu olarak söz dışı kalmış kendisinden önce ya da kendisinden sonra gelecek olan bilgiyi taşıyarak temsiller, yani şunu demek istiyoruz ki; bu izleme neticesinde “verili” olan ve sonrasında iletişim ya da bağlam dışında kalan bir içerik, ardıl veya öncül cümleye “edimsel

yeni bilgi” yüklenerek taşınırsa o işlemde ancak bir adıl kullanılabilir ve bu adillama olarak anılır.

İkamenin paradigmatik yapısını şu atasözü üzerinden bir tablo ile göstermek istersek;

Tablo 1: Atasözünün paradigmatik yapısı

Ayağını	Yorganına göre	Uzat
Gelirine göre	harcamalarını	yap.
Giderini	gelirine göre	ayarla.
Düşünüp taşınarak	paranı	harcamalısın.
Har vurup harman savurursan	cebindeki parayı	yetiremezsin.

Bu atasözü içinde yer alan her kelime ve ifade başka kelimeleri ima etmiştir. Yani şunu belirtmeliyiz ki atasözleri ve birçok deyim birer pro-form olarak zamirsel özellik gösteren yapılardır. Bloomfield (1984: 247), *Language* adlı eserinde ikâme ve temsilme için “dilbilimsel bir biçimin veya dilbilgisel bir özelliğin belirli şartlar altında başka bir dilbilgisel biçimle yer değiştirmesidir” demektedir.

My axe is too blunt. I must get a sharpe *one*.

‘*Baltam* çok kör. Ben daha keskin *birini* almalıyım.’ (Halliday ve Hasan, 1976: 91).

‘*Baltam*’ sözcüğü bağlamsal yapının devam ettiği diğer tümcede kullanılmamış baltanın anlam yükünü üstlenen ve bilgisel aktarım ile onu temsilleyen ‘*birini*’ ifadesi kullanılmıştır.

İkâme adillama yapmanın yollarından biri ve en önemlisidir. İkâmeler fonolojiden başlar, morfolojik ve sözcük boyutunda devam eder.

Morfolojik boyutta ikâme konusu, ekler boyutunda ve çoğunlukla zaman ekleri ile yapılmaktadır. Görevsel bakımdan birbirinin yerine kullanılan zaman eklerinde ikâme işlevi görülür. İşlevsel olarak bir görev ile işaretlenmiş bazı zaman ekleri bağlam içerisinde diğer bir zaman işaretleyicisi yerine de kullanılabilir, yani o eke ikâme eder.

Ozan, sanırım yarın İstanbul’a gidiyor. (tahmin / -yor = -ecek)

Hoca, 1980’lerde araştırmalara kuzey bölgesinden başlıyor. (bilgilendirme / -yor = -dl)

Her gün kardeşini okula götürüyor. (alışkanlık / -yor = -r)

Ayrıca ikâmeler, yani zamirsellik boyutu fonem ve morfem boyutun dışında kelime hatta cümle boyutunda da olabilmektedir. De/da enklitiği vb., vs., ve saire gibi metin dışı referansta bulunan öğeler, kelime boyutunda ikâme etmeye örnektir.

Onu durakta iki saat bekledim.

Ben de.

*Begüm bugün sınıfta yoktu.
Hakan da.*

*-Dün duyduğum haberler çok kötüydü.
- Benim de.*

Kalem, silgi, defter, vb. okul gereçlerini okula giderken unutmamalısın.

Örneklerde de görüldüğü gibi de/da, vb. ögeleri kendilerinden önce söylenmiş öğelerin yerine kullanılmış ve metni tekrardan kısaltmıştır. de/da enklitiğinde zamirlerin önceye referans (anaforik) özelliği mevcuttur. vb., vs. gibi metin dışı referans kaynakları da cümle içinde verilen örneklerin dışında kalan tüm diğer örnekleri temsil etmektedir. Çünkü zamirler, gizli kelimeler şeklinde şifrelenmiş, gizli anlamlar yüklenebilen, yani anlam yükü önermelerinde bulunabilen dil unsurlarıdır.

Zamirler, söz üretiminde öncül bir birimi ardılda, ardıl bir birimi öncülde ad işleviyle “verili” olarak izlemez. Zamir, izleyici öbeğe taban olup yalnızca ‘iletişim kişilik’i belirler. Zamire katılan dizimsel ekler izleyici öbeğe bir işlev koşar. Bu işlev, öncül ile ya özdeş ya da ondan ayrı olabilir. Tabanı bir zamir olan o ad öbeği tümce içinde edimsel yüküne göre konumlanır (Demircan, 2010: 37). Bir dilde kelimelerin birbirinin yerine geçmesine imkân verecek şekilde oluşturulmuş sistem, böyle bir paradigma içindeki parçaları düzene sokmak amacıyla bir zaminin anlam yükünü belirler (Muhlhauser, 1990: 200, Akt. Akçataş, 2010: 3).

Zamirler, tümce, tümce-aşırı ve tümceler-aşırı içerik izleyen dil unsurlarıdır. Zamirselleşme ya da adillaşma tümce ile sınırlı olmayıp tümcelerarası bilgisel, içeriksel, ve edimsel bir bağlantıdır. Bu işlem, öncül bir içerik verili olarak ardıl bir tümceye ya da ardıl bir içerik gene verili olarak öncül bir tümceye taşınırken etkinleşir (Demircan, 2010: 38).

Anlatılmak istenen, aslında, adılların izleme ile anlam yüklerini kazanmış olduklarıdır. Düşen ya da söz dışı bırakılan bir ögenin ulamsal kimliği ile dizimsel işlevini izleyerek üstlenmeleridir. Diessel (1999: 90), dil birimleri; *içe yerleşik anlam taşıyanlar* ve *dış kaynaklı anlam taşıyanlar* olarak ikiye ayırır. İçer yerleşik anlamları olan dil birimleri, öz anlamları vardır ve görevleri değişmezler. Buna örnek olarak; isimler, eylemler, zarflar örnek verilebilir. Dış kaynaklı anlam taşıyanların anlamları ise, diğer bileşenlere bağlıdır ve tamamen buldukları duruma göre düzenlenir. Buna örnek ise; zamirler, edatlar ve ünlemlerdir. Dilbilimsel birimler bu iki bağlamda incelenecek olursa, her kelimenin zamirsel bir özellik taşıdığı daha iyi anlaşılabilir. Bunun sebebi, kelimelerin gerçek dünyadaki varlık, özellik, davranış ve eylemlerin şifrelendiği semboller olmasıdır. Bir

sembolün zamirsel anlamı söz konusu iddianın anlaşılmasını kolaylaştırır (Hill, 1995: 148).

“*Yarın, bizimkiler benim eve gelecekler.*” cümlesini ele alacak olursak, ‘*yarın*’ zarfı bulunduğumuz günün bir sonraki gününü ifade etmektedir. Örneğin; pazartesi günündeysel salı gününün yerine kullanılmıştır. ‘*bizimkiler*’ öznesi ise, sözcükleme öznesinin arkadaşlarını, aile fertlerini, akrabalarını kastedebilir ve dolayısıyla bu kişilerin yerini tutmuştur. Lakin burada anlamı belirli kılacak ardıl bir bilgi girdisi bulunmadığından ikâme etme sadece daha önceden edinen deneyimler ışığında tahmini bilgi boyutundadır. Lakin adillama sürecinde bağlamın ve bilgilerin kopuk olmaması gerekmektedir. Gönderme ve anlam yükleme işlevi, iletilen alıcıya muğlak bir anlam için değil, anlatımı daha da berraklaştırmak ve kaliteli hale getirmek amacıyla kurulmuştur. İşte zamirlerin bir önceki ya da bir sonraki cümlede herhangi bir ögenin yerini tutması, onu gösterme (anaforik) işlevi iki cümle arasında kohezyon oluşturur. Böylece iki cümle arasında bir bağ oluşturur ve bir bütün olarak algılanmasına sebep olur.

Adıllamada aktarılan verili bilgi yapı ya da sözcük değil, gerekli ardıl biçime sokulabilen, gereken yeni işleve koşulabilen içeriktir. Kohezyon oluşturulurken öncelikle bir sonraki tümceye taşınacak içerik seçilmelidir. İzlekler ile aktarılan içerik gerekirse işlevsel değişime de uğrar.

“*Afroditi’nin macerası cemiyetteki kadın ve erkek bütün azanın devamlı konusuydu. O, Nevzat Hanım’ın Murat’ı gibi, bu topluluğun değişmez ve eskimez mevzularından biriydi. Bu o kadar böyle idi ki elime beş on para fazla geçsin...*” (AHT/SAE, s. 167).

Örneğini ele alacak olursak ‘*Afroditi’nin macerası*’ ad tamlaması bağlamın devamında adlaştırılıp adıl ile izleyici öbeğe taban olup izleyici öbek olan ‘*bu*’ işaretleyicisi yeni bir işlev kuşanır ve önceki bilginin anlam temsilcisi olmuştur. Yine bağlamın devamında böyle idi yüklemi Afroditi’nin cemiyetteki kişiler tarafından değişmez ve eskimez mevzu oluşun bilgisini taşımış, daha doğrusu temsillemiş, adillaşarak ardıl göndermeye teşkil etmiştir.

“*Köylüleri niçin öldürmeliyiz?*

Bu sorunun karşılığını bulamıyorum.

İçinden çıkılmaz bir olay, ama önemsiz.” (İÖ/E, s. 188).

Bu örnek de ise, biliş-çıkışlı bir süreç izlenerek önce anlambilimsel zeminde değerlendirilmiş, daha sonra da biçim-sözdizimsel yapıdaki işleviyle birleştirilerek yorumlanmıştır. Şöyle ki ‘*içinden çıkılmaz bir olay*’ sıfat öbeği (cümlelerin yüklemi) derin yapıda kalan yüzey yapıya yansıtılmayan [köylüleri niçin öldürmeliyiz sorusunun karşılığını bulamama] durumunun yüklemidir. ‘*İçinden çıkılmaz bir olay*’ sıfat öbeği artgönderim ile şairin kendi içindeki bir sorgulamanın yansımaları olmuş ve anlam yükünü üstlenmiştir. Sıfat öbeği adillaşma örneği

göstererek izleme yeteneği ile adillaşarak sadece bir sıfat öbeği değil, birim aşırı bir içerik aktarması yaparak ardıl tümcede yüklendiği işleve göre öncülü ayırt etmiş ve işlevsel olarak zamirselleşmiştir.

Zamirlerin farklı yükleri yükleniyor olması ve farklı bileşenlerde ortaya çıkması Türkçenin ifade kabiliyetini arttırır. Zamirler tarafından taşınabilen bilgi, ögesel yapıya odaklanır ve cümle seviyesinde değerlendirilir (Akçataş, 2010: 11).

Adıllar, anlam yüklerini içe dönük ve dışa dönük olmak üzere iki boyut üzerinden kazanırlar. Zamirlerin içe dönük anlam yüklerinde veriler, anlamsal yüklenmelerde bağlı bulunduğu metinde bulunan daha önceden verilmiş bilgi kapsamındadır ve ögesel yapıya odaklanır, yani tümce seviyesinde değerlendirilir. Dışa dönük anlam yüklerinde ise, zamirler, cümle ögesi olarak değerlendirilse de yüklendiği anlamlar metin dışı anlamlardan müteşekkildir. Yani dış dünyaya ait bilgilerin verisel bilgileri zamirler tarafından taşınır ve metne yansır. Göndermeler tamamiyle dış dünyaya aittir. Yani verilerin ardıl ya da öncül olarak gönderme yapabilecekleri hiçbir bilgi metinde mevcut değildir. Alıcı gerçekleşen zamirleşme olayında taşınan bilgisel kodu, taşınan bilgiyi, sezgileriyle ve çağrışımlarla, yani daha önceden edimlediği her türlü bilgiyi bağlam içerisindeki veriler ışığında değerlendirerek bulur. Dışa dönük anlam yükleri, düzanlamsal anlatım değil de yan anlamsal anlatım, yani sezdirim ve çıkarsama gibi alıcının katkısı ile oluşan anlamlarda gerçekleşir. Sezdirimlerin ve imalı anlatımların alıcı tarafından anlaşılabilmesi için her bildiride sezdiri türü anlatımsal durumlar kullanılır. Şöyle ki, bir yanda söyleme edimi, diğer yanda söyleme isteği vardır. İşte bu iki isteğin kesişip birliği yaptığı son aşamaya ise sezinetme denir. Alıcı, sezinetme aşamasında kendisine verilen verilerle asıl anlatılmak istenene, gerçek bilgiye, ulaşır.

Bu çalışmada sezinetme yolundan, yani dışa dönük anlam yükünden ziyade içe dönük yani bir metne bağlı olan anlam yükleri örneklendirmeye çalışılacaktır. Şöyle ki; bir sözceyi anlamamanın birincil yolu “kim, kime ne yaptı?” sorusu ekseninde ilerleyip bu cümlenin olayını, olayın kim tarafından gerçekleştiği ve olaydan etkileneni açık etmekten ileri gelir. İşlevsel söylem dilbilgisi ile ele alındığında bu olgunun hem veri-çıkışlı bilgi ile hem de biliş çıkışlı bilgi (edimbilimsel bilgi / bütünden parçaya) ile verilmiştir (Koşaner, 2009: 74).

Dış dünyadaki olayların cümleler yoluyla temsilleştirilmesi, yani cümlelerin oluşturulması ve anlamlandırılması dilin işidir. İşte bu temsillik oluşturulurken ve anlamlandırılırken unutulmaması gereken eylemlerden biri de dil dizgesi ile devingen olan dil kullanımını gerçeklikte buluşturmadır. Tümce, ancak, gerçekliğe kavuştuğunda, yani, sadece biçimiyle değil, anlam dünyasıyla da açıklandığında gerçekliğe kavuşmuş olacaktır. Bu sebeple, bir tümceyi gözler önüne serip gerçekliğini gün yüzüne çıkarırken de ilk yapılması gereken tüm olayın

gerçekleştiği eylem-hareket boyutunu açıklamaktır. Daha önce de değinildiği üzere tümcenin diğer tüm unsurları, zaten, yüklemi tamamlamak ve açıklamak için mevcuttur.

Aslında şu dile getirilmek istenmektedir; tümce unsurlarını bilinen kalıplar ve uygulanan katı kurallar çerçevesinden çıkarıp anlam dünyasında işlevleriyle ele alındığında bu öğelerin ne kadar değişik görevler üstlenebildiği anlamsal boyutuyla kuralları aşabildiği görülmektedir.

Verilen örneklerde zamirleşen kelimeler de her daim işaretlenen kelimenin ayırt edilmesini kolaylaştırmış ve bunu bağlam içinde izlemelerle bir kohezyon oluşturmuştur.

“Bir adı olan şey adıyla anılır, diye beni azarladı. Ben bu hakikâti unuttuğuma müteessir, o kendiliğinden bir vecize bulduğundan memnun, tekrar Mübarek’e döndük.” (AHT/SAE, s. 105).

Bu örnekte de görülmek üzere zamirleşen öge ‘*bu hakikati*’, ‘*bir adı olan şey adıyla anılır*’ zarfının anlam yükünü üstlenmiş ve tümcenin nesnesi görevinde zamirleşme örneğini anlam boyutunda kazanmıştır.

“Dünya. Çıplak omuzlar üstünde duran.” (İÖ/E, s. 196).

Bu cümlede ise, ‘*çıplak omuzlar üstünde duran*’ ifadesi adillaşmış bir unsurdur. Tümce çözümlemesinde sadece yüklem olarak yer almaktadır. Eğer olayı gerçekleştiren özne ile olaydan etkilenen erek açıkça belirtilseydi eksiksiz bir cümle olarak karşımıza çıkacak, bu ifade de bir varlığı ya da bir kişiyi niteleyen sıfat konumunda olacaktı. Yalnız burada eksilteli bir anlatım söz konusudur ve bu kadarıyla ifade, yüklem görevindedir. Görevini gerçekleştirirken, ifadeye işlevsel olarak baktığımızda ise; kendisinden daha önce verilmiş ‘*dünya*’ ögesinin taşıdığı bilgi zamirleşen ögenin ardıl bilgisidir ve zamirleşen öge (çıplak omuzlar üstünde duran) ‘*dünya*’ kelimesini hem nitelemiş hem de anlam yükünü üstlenmiştir. Yani, ikinci ifadenin birinci ifade ile ortak göndergesi (dünya) vardır ve bu ortak gönderge ikinci ifadenin birinci ifadeye bir açılım ya da bir yorum olmasını sağlamıştır.

“...çünkü Sevgi’nin arkadaşları, can sıkıcı bir W’ler korosuydu.” (OA/TO, s. 128).

Örneğinde ‘*can sıkıcı bir W’ler korusu*’ ifadesi tümcenin yüklemi görevinde iken bağlamda daha önceki bilgilerden de anladığımız üzere yazarın karşı Sevgi’yi aldattığı kadınlar için kullandığı bir göstergedir. Bu gösterge Sevgi’yi aldattığı kadınlar bilgisinin yerini tuttuğu ve bu bilginin anlamını yüklediği için zamir ifadesi kazanmış, yani bir zamirleşme örneği sergilemiştir. Aslında demek istediğimiz şu ki burada adıl / zamir bir sözcüğe değil, izlenen içeriğe bağlıdır. Bu örnekten de yola çıkarak şunu söyleyebiliriz ki tümce aşırı aktarmada iletişimsel bir ayırım yapan izleyici sözcüklerdir. Kişi adıları dışında her işlev için ayrı bir adıl

terimi aranması çok da gerekli değildir. Çünkü görevsel olarak birçok tümce unsurunun yerini tutabilen adılar, işlevsel olarak değerlendirilmelidir.

4. SONUÇ

İşlevsel söylem dilbilgisinde konuşucunun niyetinden başlayarak edimbilimsel tercihler anlambilimsel tercihlere çevrilmekte edimbilimsel ve anlambilimsel seçimler biçim-sözdizimsel seçimleri şekillendirmektedir (Hengeveld, 2005: 10, Akt. Koşaner, 2009: 85). Bu düşünce ile yola çıkılan bu çalışmada dilbilgisel anlamda bir kelime türü olarak nitelenen adılların işlevsel dilbilgisi çerçevesinde anlam dünyasında kazandıkları yeni boyutları ele alınmış ve sergilenmeye çalışılmıştır.

Edimsel yeni bilgi yüklenince söze giren, anlam ayırıcı ve anlam yüklenici izleyici sözcükler olan adılar, metin içerisinde adıl gibi hareket edebilen farklı dil unsurlarının da bulunduğu anlatılmaya çalışılmıştır. Bu özellik ise, zamirsellik (pronominality) veya zamirselleşme/adıllama (pronominalization) kavramlarıyla ifade edilebilirliği ve dilin tüm seviyesinde (cümle boyutunda dahi), zamirsel kullanımların varlığı ispat edilmeye çalışılmıştır. Böylece, tüm kelimelerin gerçek dünyada bir karşılıkları olduğu için zamir özelliği taşıyabildikleri, adılların paradigmatik bir yapıda olduğu ve sadece isimlerin değil, başka dil unsurlarının da yerini alabileceği kanıtlanmaya çalışılmıştır.

KAYNAKÇA

- Akçataş, A. (2001). Nesnenin etki alanı. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(2),137-143.
- Akçataş, A. (2010). Türkiye Türkçesinde zamirlerin anlam yükü. *Turkish Studies – International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 5(4), 2-14.
- Aksan, D. (2009). *Anlambilim-anlambilim konuları ve Türkçenin Anlambilimi*, Ankara: Engin Yay.
- Atay, O., (2013). *Tehlikeli oyunlar*, İstanbul: İletişim Yay.
- Ay, Ö. (2013). “Türkiye Türkçesi ağızlarında kullanılan dönüşlülük zamir(ler)i üzerine. *Diyalektolog*, 7, 13-30.
- Başkan, Ö. (2003). *Bildirişim İnsan – Dili ve Ötesi*, İstanbul: Multilingual Yay.
- Başkan, Ö. (2006). *Dilde Yaratıcılık*, İstanbul: Multilingual Yay.
- Benveniste, E. (1998). *Genel Dilbilim Sorunları* (Çev. Erdim Öztokat), İstanbul: YKY Yay.
- Bhat, D. N. S. (2004). *Pronouns*, New York: Oxford University Press.
- Bloomfield, L. (1984). *Language*, Chicago and London: The University of Chicago Press.

- Demir, S. A. (2013). "Türkçede Anaforik Zaman İfadeleri", *Turkish Studies – International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 8/9, p. 1099-1109.
- Demircan, Ö. (2010). *Türkçede Düşüm ve İzleme*, İstanbul: Derin Yay.
- Demirci, K. (2014). *Zamirler Dilbilimsel Bir Yaklaşım*, Ankara: Akçağ Yay.
- Demirci, K. (2007). Türkçedeki hâl eki nöbetleşmeleri üzerine, *Karaman Dil-Kültür ve Sanat Dergisi*, s. 126-139.
- Demirci, K. (2014). Pro-forms: Are pronouns alone in the function of representation?. *Türk Bilig*, Winter 2014, Number 68, 97-116.
- Deny, J. (1941). *Türk Dili Grameri (Osmanlı Lehçesi)* (Çev. Ali Ulvi Elöve), İstanbul.
- Diessel, H.(1999). *Demonstratives: Form, Function and Grammaticalization*, Amsterdam: John Benjamins.
- Erkman – Akerson, F. (2007). *Dile Genel Bir Bakış – Türkçe Örneklerle*, İstanbul: Multilingual Yay.
- Hallıday, M. A. K., ve Ruqaiya, H. (1976). *Cohesion in English*, London: Longman.
- Kıran, Z. ve Eziler, A. (2006). *Dilbilime Giriş*, Ankara: Seçkin Yay.
- Kocasavaş, Y. (2004). *Türkçede Şahıs Zamirleri*, Ankara: TDK Yay.
- Koşaner, Ö. (2009). Dilsel temsilleştirme aracı olarak yükleme. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(4), 73-89.
- Locke, J. (2004). *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme* (Çev. Vehbi Hacıkadıroğlu), İstanbul: Kabcacı Yay.,
- Muhlhausler, P. ve Harre, R. (1990). *Pronouns and People: The Linguistic Construction of Social And Personal Identity*, Oxford: Basil Blackwell.
- Özel, İ. (2014). *Erbain – Kırk Yılın Şiirleri*, İstanbul: Tam İstiklâl Yay.,
- Pamuk, O. (2013). *Kara Kitap*, İstanbul: YKY Yay.,
- Saussure, F. de (1998). *Genel Dilbilim Dersleri* (Çev. Berke Vardar), İstanbul: Multilingual Yay.
- Tanpınar, A. H. (2015). *Saatleri Ayarlama Enstitüsü*, İstanbul: Dergâh Yay.
- Uzun, N. E. (2000). *Ana Çizgileriyle Evrensel Dilbilgisi ve Türkçe*, İstanbul: Multilingual Yay.
- Üçok, N. (2004). *Genel Dilbilim (Lengiüstik)*, İstanbul: Multilingual Yay.
- Wittgenstem, L. (1985). *Tractatus Logico-Philosophicus*, İstanbul: Metis Yay.

**DOĞU VE BATI TÜRKÇESİ KURAN TERCÜMELERİNDE
ESMA'ÜL HÜSNA'NIN TÜRKÇE SÖYLEMLERİ**

*EXPRESSIONS OF THE 99 NAMES IN THE QUR'AN TRANSLATIONS IN
EASTERN AND WESTERN TURKISH DIALECTS*

Fatma Sibel BAYRAKTAR*

*Geliş Tarihi: 20.05.2017
(Received)*

*Kabul Tarihi: 27.03.2019
(Accepted)*

ÖZ: Türklerden yaklaşık dört yüz yıl önce Arapların, en az yüz yıldır da Farsların İslam dini ile ilgili terminolojiyi oluşturup geliştirdikleri bilinmektedir. Türkler İslamiyeti kabul ettiklerinde hazır bir dini terminoloji ile karşılaşmalarına rağmen ilk İslami dönem eserlerinde bunları Türkçeleştirme yoluna gitmişlerdir. Aynı çaba Kur'an tercüme ve diğer eserlerde de görülmektedir. Türkçede var olan, Bayat, İdi, Ugan, tapug vb. sözcükler, sırasıyla Kadim, Rab, Kadir, ibadet terimlerine karşılık olarak kullanılmışlardır. Kur'an tercümelerinde de "Allah" adının karşılıkları Türkçe olarak kullanılmışlardır. Bu çalışmada Allah'ın 99 ismi olan Esmâ'ül Hüsna'nın da değişik Türkçeleştirilme yolları incelenmektedir.

Anahtar Kelimeler: İslami dönem, Kur'an Tercüme ve Türkçeleştirme

ABSTRACT: About four hundred years Arabs, and at least a hundred years Persians are known to create and develop terminology related to Islam before the Turks. Despite the Turks were faced with a ready-made religious terminology when they accepted this religion, they converted into Turkish language these in the initial Islamic period works. The same effort is also seen in Qur'an translations and other works. Words existing in Turkish like 'Bayat, İdi, Ugan, tapug, etc.' Were used in lieu of terms 'Kadim, Rab, Kadir, ibadet' respectively. In Qur'an translations, also words covering the meaning of the specific name "Allah" were used. In this study, the 'Esmâ'ül-Hüsna' which is consisted of the 99 holy names of Allah different translate into Turkish types are investigated.

Keywords: Islamic period, Qur'an translations, Esmâ'ül-Hüsna, converting into Turkish

GİRİŞ

Din değiştirmek gibi son derece ciddi ve büyük dönüşümler, sosyal ve kültürel hayatı etkilediği gibi dili de derinden etkiler. Yeni din yeni dil demektir. Daha önce var olmayan kavramlar yeni dinle birlikte dile girdiğinde önce anlam ödünclemeleri daha sonra da sözcük ödünclemeleri devreye girer. Uygurca, Karahanlıca, Eski Anadolu Türkçesi dönemlerinde yeni manevi hayatla ilgili kavramlar karşısında takınılan tavır birbirine benzer. Türk yazı dilleri Arapça ve Farsçanın gramatik özelliklerine teslim olmazken, sözcüklerine karşı oldukça misafirperver davranmıştır. İslamiyet'in kabulünden sonra Arapça Farsça kökenli

*Dr. Öğr. Üyesi, Trakya Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi

dini terminoloji, satırarası Kur'an çevirileri, uyarlama ve özgün eserler aracılığıyla Türkçeye nüfuz etmeye başlamıştır.

Bir yandan bilinen ilk İslami eser olan Kutadgu Bilig, Arapça Farsça kökenli dini terminolojinin önünü açarken, bir yandan da satırarası Kur'an çevirileri Türkçenin bu terimleri karşılayabilecek yeteneğe sahip olduğunu gösterir. İlk satırarası Kur'an tercümelerinde çevirmenler İslami terimleri Türkçe leksikal anlamlarıyla kullanmaya adeta her sözcüğün Türkçesini vermeye çalışırken, sonraki dönemlerde bu çabalar yerini doğrudan ödünçlemelere bırakmıştır.

Türklerin İslamiyeti kabulü 10.yy.da Karahanlılar zamanında gerçekleşmiştir. Ardından da bu kutsal eserin Türkçeye çevrilmesi gerekmiştir. Önce Samanoğullarından Emir Mansur b. Nuh (H.350-365/m.961-976) zamanında Maveratü'n-nehirli âlimlerden kurulu bir heyet tarafından Farsçaya tercüme edilmiştir. Zeki Velidi Togan'a göre Kur'an'ın Türkçeye tercümesi de Farsça tercüme ile aynı zamanda, belki aynı komisyonun Türk üyeleri tarafından yapılmıştır (Togan 1960: 135). Fuat Köprülü'ye dayanan Abdülkadir İnan'a göre ise Kur'an'ın Türkçeye tercümesi, Farsçaya tercümesinden yaklaşık bir asır sonra, yani XI. yüzyılın ilk yarısında yapılmış olmalıdır (İnan 1961: 8). Togan ilk Türkçe çevirilerin asıl nüshasının İslamiyet'i kabul eden Argu ve Karluk Türklerinin lehçesinde, Çu ve Sirderya civarındaki Oğuzların ağzının da tesiri ile yazılmış olduğunu söyler. (Togan 1960: 162) Fuat Köprülü Türk Edebiyatı Tarihi'nde (Köprülü 1986: 162) İlk Kur'an tefsirinin H.VI/M.XI. yy. sonunda veya H.V/M.XII. yy. başında Batı Türkistan'da yapıldığı üzerinde durmuştur. Anadolu sahasında yapılan ilk Kur'an tercümeleleri ise Selçuklular Devletinin yıkılışından sonra kurulan Beylikler devrinde ortaya konmuştur. Doğu Türkçesi ile yapılan ilk tercümelerde Kur'an'ın bütünü esas alınmışken, Eski Anadolu Türkçesi ile yazılanlarda daha çok ibadet faaliyetlerine yönelik kısa surelerin tercüme ve tefsiri olduğu görülmektedir. Eski Anadolu Türkçesi Döneminde, Kur'an'ın bütününe yönelik tercüme çalışmaları XIV. yy.ın sonlarında başlanmıştır. Bu dönemde yapılan Kur'an tercümeleri üç şekilde karşımıza çıkmaktadır 1. Satır arası kelime kelime tercümeler, 2. Tefsirli tercümeler, 3.Tefsirler

Kur'an tercümelerinde tabii olarak Allah'ın 99 ismi olan Esmâ'ül Hüsna da çevirilerde yerini almıştır. Esmâ'ül Hüsna deyimini Kur'an'da birkaç yerde geçmektedir: Araf 180. Ayette: *"En güzel isimler Allah'ındır, O'na o güzel isimleriyle seslenin ve O'nun isimleri hakkında gerçeği çarpıtanları terk edin."* İsrâ 110. Ayette: *"İster Allah diye dua edin ister Rahmân diye. O'nu hangi isimle çağırırsanız çağırın bütün güzel isimler O'nundur."* Taha 8. Ayette: *"Kendisinden başka hiçbir ilah olmayan O Allah'tır. En güzel isimler O'nundur."* Haşr 24. Ayette de: *"En güzel isimler ve bütün mükemmellik vasıfları yalnızca O'nundur."* şeklinde yer almaktadır.

Kur'an'da ve hadislerde geçen Allah'ın güzel isimleri yani Esmâ-i Hüsnâ üzerine İslam'ın ilk dönemlerinden itibaren İslam âlimleri birçok çalışmalar yapmışlardır. Bu alimlerin her biri “*Şüphesiz ki Allah'ın doksan dokuz ismi vardır. Kim bunları ihsâ ederse (anlar, kavrar ve ezberlerse) cennete girer.*” hadisini şiar edinmişlerdir.

Kur'an'da “Allah” ismi 2800 kere zikredilmiştir. Allah isminden sonra en çok “Rab” ismi geçer, ardından da “Rahman”, “Rahim” ve “Malik”.

Türkçe çevirilerde “Allah” adının değişik kullanımına karşılıklar bulunmuş ve kullanılmıştır.

Biz bu çalışmamızda Dr. Suat Ünlü'nün "Doğu ve Batı Türkçesi Kur'an Tercüme Sözlüğü" ve Dr. Emek Üşenmez'in "Türkçe İlk Kur'an Tercüme Sözlüğü" adlı eserlerini taradık, "Allah" adı anlamında zikredilen sözcüklerin ve Esmâ'ül Hüsnâ'da zikredilen Allah'ın sıfatlarının Türkçe karşılıklarının peşine düştük. Burada madde başları ve karşılarında verilen anlamlar yazarların, dolayısıyla zamanının Türkçesi ile ilgilidir. Biz üzerlerinde herhangi bir tadilat yapmadık.

Suat Ünlü'nün eserinde taranmış olan eserler; Doğu Türkçesinde: *Karahanlı Türkçesi Satır-altı Kur'an Tercümesi Türk ve İslam Eserleri Müzesi* bu eserin istinsah tarihi H.734/m.1333/1334, müstensihî Muhammed b.El-Hacc Devletşah eş-Şirazi'dir. Abdullah Kök ve Suat Ünlü eser üzerinde Doktora çalışması yapmışlardır. *Anonim Kur'an Tefsiri* Türkoloji sahasında "Anonim Tefsir", "Orta Asya Tefsiri" ve "Müellifi Meçhul Kur'an Tefsiri" gibi adlarla tanınmaktadır. *Karahanlı Türkçesi Satır-altı Kur'an Tercümesi Ryland nüshası'nı* Aysu Ata TDK yayınları arasında çıkarmıştır. Harezmi Türkçesi ile yapılmış olan Kur'an tercümesi *Hekimoğlu Kur'an Tercümesi* Gülten Sağol'un Doktora çalışmasıdır. Batı Türkçesinde yapılmış Kur'an tercüme *Manisa Kur'an Tercümesi* eser üzerinde Esra Karabacak çalışmıştır. *Türk ve İslam Eserleri Müzesi No.40* eser üzerinde en önemli çalışmayı Ahmet Topaloğlu yapmıştır. Eser Kültür Bakanlığı yayınları arasında çıkmıştır.(Ünlü 2012: 13-21)

Emek Üşenmez'in çalışmasının konusu olan eser ise; erken devir ilk Kur'an tercüme arasında yer aldığı var sayılmakta olan ve Özbekistan İlimler Akademisi, Şarkşinaslık Enstitüsü bünyesinde muhafaza edilen bir satır arası Türkçe-Farsça tercüme Kur'an'dır. Biz eserin tanıklı sözlük bölümünü ele alarak inceledik.

1. Allah Adına Karşılık Gelenler

Agırlıkrak: En üstün, insana karşı fazl ve ikramda en ileri, en çok nimetlendiren Allah TİEM 73 410r/3

Agırlık İdisi: Allah TİEM 73 392 v/9

Alemlerning erkligi: Alemlerin sahibi (Rabbül 'alemîn) ÖN (33a)/4:B:131

Bayat: Allah, Tanrı AKT 22b/5, KB 1

Bir idi: Tek Allah TİEM 73 19r/3; ÖN(42b)/1:B:163

Çalab: Tanrı, Rab TİEM 40 97a/1

Du'anın işitgeni: Duayı işiten ÖN(101a)/4:A38

Erklig: Sahip, hakim, Mevlâ ÖN(90b)/5:B286

İdi/Ede/Eye/İde/İsi/İdi/İye: Sahip, Allah TİEM73 23br/1, AKT 28b/23, RKT 28/56a3, HKT 23a/8, ÖN (5a)/2:B:60

Küç idisi: Allah TİEM 73 329v/7

Maşrik Magrib İdisi: Doğunun ve batının sahibi olan Allah TİEM 73 426 v/5

Mekr kılğanların yakşırakı: En iyi tuzak kuran Allah TİEM 73 43v/3

Muhsuz ögdilmiş: Övgüye değer olan Allah TİEM 73 247 v/3

Revân sakış kılğan: Hesabı çabuk gören ÖN(56b)/5:B:202

Sakış biliglilerde terkrek biligli: Çabuk hesap veren, çabuk sayan Allah TİEM 73 100v/9

Sakış revân: Hesabı hızlı, hesabı çabuk (Allah) ÖN(96a)/1:A:19

Tağrı: Allah TİEM 73 236 v/6, AKT 12b/9, RKT 33 28a1, HKT 47b/4, MKT 2a/3, TİEM 40 1b/2

Tapıngu: İlah, Tanrı TİEM 73 385 v/8, AKT 38/8, RKT 28/11 b1, HKT 162 a/1, ÖN(77b)/ 4:B:255

Tapıngu idi: Tapılan Allah TİEM 73 253v/4

Teğri: Tanrı TİEM 73 413 v/2, AKT 38b/7, RKT 30/53 b2, HKT447 b/9, ÖN(14b)/5:B:61

Tengriga: Allah ÖN(116b)/4:A:101

Yaşluklar Erikliğı: İnsanların Rabbi olan Allah TİEM 73 450r/6

Yaşluklar İdisi: İnsanların Rabbi olan Allah TİEM 73 450r/6

Yârî birgenlarning yahşırakı: Yardım verenlerin en hayırlısı, en iyisi ÖN(128b)/3:A:149

2.Esma'ül Hüsna'ya Karşılık Gelenler:

Allah adının karşılıklarının zenginliği kadar O'nun sıfatları da zengin bir dağarcığa sahiptir. Deyim üretir gibi somutlaştırıcı, örneklendirici bir metotla bu sıfatlar yetkin bir şekilde kullanılmıştır:

El-Adl: (*adalet sahibi, adalet ve dürüstlikle hükmeden*) hikmet birle iş kılğan ÖN (63a)/5:B:220

El-Afv: (*tevbeleri kabul eden, affı çok olan*) 'afv kılğan ÖN (124b)/5:A:134; keçürgen ÖN(161a)/2:N:43; yarlıgayıcı TİEM 40 12b/9

El- Alâ: yüksekrek TİEM 73 231r/8

El- Alim, El Aziz: (*her şeyi çok iyi bilen, üstün ve bilen Allah'ın takdiri*) küşüş bilgen idininin tenlemeki TİEM 73 322v/6

El- Alim: (*her şeyi çok iyi bilen*) bilgen TİEM 73 138v/2, RKT33/28b2, HKT 136b/5;ÖN (35a)/4:B:32;bilgenrek ÖN(134b)/2:A:167; bilgen tañrı HKT 456a/4; idin bilgenrek turur TİEM73 418v/4;kamug nerseni bilgen ÖN(6a)74:B:29; keñrü bilgen TİEM 73 31Ar/6; küşüş bilgen idi TİEM 73 358v/6; tegme nerseni biligli TİEM73 308 v/2; tegme nerseni bilgen TİEM 73 261r/5, ÖN(267b)/1,2:N:176; tegme nerseni kapsayu bilgen TİEM 73 352 r/6; üküş bilgen TİEM 73 142 r/5

El- Aliyy: (*çok yüksek olan Tanrı*) barçada yüksek TİEM73 358v/1; yüksek TİEM73 62v/8, RKT 26/12b1, HKT 40a/2, TİEM 40 146b/2

El-Aliyy, El- Kebir: (*çok yüksek, pek büyük olan Tanrı*) yüksek ulug TİEM73 247 v/1

El- Azim: (*azamet sahibi*) küşüş ugan TİEM 73 405v/2; ululuk issi TİEM 40 261b/10; ulug RKT 26/12b1

El- Azim, El- Kerim: (*azamet ve ikram sahibi*) uluglug issi daki ağırlamak issi TİEM 40 254 a/3

El-Aziz: (*mutlak hikmet sahibi*) gālib ÖN(32b)/6:B:129; galib bolgan ÖN(246b)/5:E.96; (*üstün, kuvvetli, güçlü*) küşüş TİEM 73 317r/7, RKT 28/69a2; küşüş oç almak idisi TİEM 73 337r/4; menzeksiz RKT 26/28al ; yingen ÖN(123b)/1.A:126; yüksek tañrı TİEM73 254 v/6

El- Aziz, El Hakim:(*hüküm ve hikmet sahibi*)küşüş bütün işlig TİEM 73 295r/6

El- Aziz, El Hamid: (*mutlak galip ve hamde layık olan*) küşüş ögdilmiş idi yolu TİEM 73 311r/8

El Bais, El Muid: (*uyandıran, diriltten*) ölüg tırgürdeçi TİEM 73 297r/7; ölügni tırgürgen TİEM 73 351 v/7

El- Bari: (*yaratan, kusursuzca yoktan var eden*) törüdeçi AKT 9/15; törütgen TİEM 73 324 r/1; yaratgan TİEM 73 405 v/3, RKT 38/32a3, HKT 8a/4, ÖN(12a)/2:B:54

El-Basir: (*iyi gören, herşeyi gören Allah*) görıcı TİEM 40 256b/7; körgen ÖN(131b)/4:A:156; tañrı körügli turur TİEM 73 381 v/4; tegme nerseni körügli TİEM 73 417 v/5

El- Bedi: (*örneksiz olarak yaratan*) yaradıcı MKT 311 a/3

El- Berru: (*kullarına lütuf ve ihsanı ile iyilikte bulunan, çok itaatkar*)ulug artugluk idisi(*lütuf sahibi olan Allah*)TİEM 73 399 r/8; yarlıkaglı TİEM 73 386r/3

El-Cabbar: (*istediğini yapan*) ‘aybsuz RKT 38/32

Ed-Daim, Baki: (*çok yüksek, çok yüce, hiç kimseye muhtaç olmayıp bilakis herkesin ve her şeyin kendisine muhtaç olduğu zat*) tañrı halıkı yok kim TİEM 73 450v/7; yükseklik idisi TİEM 73 184r/2

El- Fettah: (*en doğru hükmü veren, asıl hüküm veren*) açgan RKT 33/46a1

El-Gafur: (*bağışlayan affedici ,mağfireti bol olan*) küsüş örtügli TİEM 73 333r/2; küsüş örtgen TİEM 73 334r/8; küsüş yazuk örtgen TİEM 73 334r/8 ; örtgen TİEM 73 334r/8; yazuk örtgen RKT 37/56b1; yazuk örtügli TİEM 73 350r/6; yazuk yarlıkaglı TİEM 73 341v/6; yarlıkagan / örtgen RKT 33737 b1

El-Ganiy: (*hiçbir şeye muhtaç olmayan, çok zengin*) bay HKT 41b/7, TİEM 40 21a/7, ÖN(189b)/2:N:131; bay/hacatsuz TİEM 40 207a/11; baylık TİEM 73 413 r/4, HKT 536 /b1; muşsuz TİEM 73 47v/2, ÖN(115b)/5:A:97; tañrı muşsuz turur TİEM73 375 v/9

El-Habir: (*her şeyi bilen haberdar olan*) bilgen tañrı HKT 456a/4 , TİEM 40 63a/10; bilici tañrı ukkan TİEM 73 300r/9; ukkanTİEM 73 376r/4; ukkan TİEM 73 299r/9; yinçke körgen TİEM 73 247v/2

El-Hafiz: (*koruyan, saklayan, muhafaza eden*) küdezçi tañrı TİEM 73 303r/8; küdezgen RKT 36/3al

El-Hakim: (*hikmet sahibi, sağlam muhkem olan*) hikmet birle işlegen ÖN(66a)/3:B:228; hikmetlig ÖN(150b)/4:N:17; köni işlig KT 37/59a2; rast işlig (*dürüst işli, doğru sözlü*)ÖN(32b)/6:B:129: üstüvār işlig ÖN87a)/2:B:32

El-Hakk: (*varlığı hiç değışmeden duran*) tañrılığa layık TİEM 40 152a/1

El-Halim: (*günaha karşı sabırlı, azap konusunda acele etmeyen*)kınamakğa iwmegen ÖN(65a)/4:B:225; suçā katlanıcı TİEM 40 135a/9

El Halik: (*yoktan var eden, yaratıcı*) tegme nerseniñ törütüğü TİEM 73 302v/1; yaradıcı MKT 311 a/3, TİEM 40 65a/10; yarataçı TİEM 73 274r/3; yaratguçı AKT 28b/1; yaratıglı TİEM 73 346v/7

El-Hamid: (*övgüye layık olan, ancak kendisine şükredilen*) küsüş ögdilmiş tañrı TİEM 73 439 r/3, ögdilmiş TİEM 73 439r/3; ögülmiş ÖN(189b)/2:N:131; şükr yanutı bergen TİEM73 319v/2

El- Hasib: (*hesap soran*) sakış kılğan HKT 76a/2, ÖN (146a)/2:N:6

El-Hayy: (*diri, canlı, hayat sahibi*) tirig ÖN(91a)/2:A:2

El- Kadir:(*istediğini istediği gibi yapmaya gücü yeten*) gücü yiter TİEM 40 85a/9; key erklig HKT 530a/5; kudretlig HKT 425a/6 ; küçlüg ugan RKT 33/64a3; tegme nesre üze ugan TİEM 73 411v/4; ugan TİEM 73 242 r/1, RKT 27/31a3; yaraglıg ÖN(134a)/1:A:165

El- Kahhar: (*kahreden, her şeyi her istediğini yapacak surette galip ve hakim olan*) boynagu boyun sıgan RKT 35/31b2

El- Kavi, El Aziz: (*kuvvetli ve galip olan Allah*) küsüş küçlüg TİEM 73 402v/7

El-Kayyum: (*bütün mahlukatın idaresini yürüten, hesaba çeken, ayakta tutan*)peyveste örelig kılğan ÖN (77b)/5:B:255; örelig TİEM 73 38r/2

El-Kebir: (*pek büyük*) ulug TİEM 73 62v/8; yüksek TİEM 73 301 v/2

El- Kerim:(*keremi bol cömert olan, besleyen doyuran Allah*) artukluk idisi (*lütuf ve ikram sahibi Alah*) ÖN(72 b)/5:B243 ; egtülegen idi TİEM 73 2v/1; egtülegli idi TİEM 73 283v/3; igitlegen tengri (*besleyen tanrı*) ÖN(81a)/1:B:260;iki eligi yayılmış(*iki eli açık, cömert, ihsan sahibi Allah*) ÖN(198a)/3:M:64; tözin idi TİEM 73 437v/1, ulug fazllıg (*büyük lütuf sahibi*) ÖN(25a)/4.B:105; ulug fazl eyesi (*büyük lütuf ve ihsan sahibi Allah*)ÖN (136a)/5:A:174

El- Kuddüs: (*her türlü eksiklikten uzak, pek temiz*) arıg RKT 38/31v3; arıg tanrıRKT 36/41b1; gey arı TİEM 40 261a/10

El-Latif: (*hayır, kerem sahibi*) artukluk bermek idisi RKT 28/79b3; keñrü işlig TİEM 73 31r/6; latif ÖN(225a)/3:E103; ulug artuglug edgülug idisi TİEM 73 134r/1; yinçge körügli RKT 28/79 b3; yinçge köriqli latif RKT 36/13b3

El-Latif, El-Habir: (*lütuf sahibi, haberdar*) tanrı yinçge körgeñ bilgen TİEM 73 247v/2; ulug artuglug idisi TİEM 73 399r/8; ulug artuglug edgülug idisi TİEM 73 134r/1

Malikül- Mülk: (*muktedir olan, bütün kainatın sahibi ve mutlak hükümdarı olan*) erklig AKT 72/9, RKT 25/26b2; ulug ‘arş idisi TİEM 73 252r/9; ulug taht idisi TİEM 73 275r/8; yer idisi TİEM 73 267r/7; yerler kökler erkligi TİEM 73 330v/9; yerler kökler idisi TİEM 73 333r/2

El –Müntakim: (*intikam alan, suçluları müstahak oldukları cezaya çarptıran*) öç eyesi ÖN(91b)/3:A:4; terk kınllıg TİEM 73 112v/2; terk sakışllıg TİEM 73 24r/9

El- Vahit: (*tek, eşi benzeri olmayan*) yalguz HKT 583a/2; yalguz tanrı TİEM 73 342r/1

El-Vasi':(*lütuf ve rahmeti geniş*) king ÖN(28b)/3.B:115; king kılğan ÖN (81b)/4:B:245

El-Vehhab: (*çok lütufta bulunan, çok bağışta bulunan*)bahşış kılğanÖN(92B)/5:a:8; küsüş bağışlayan TİEM 73330v/9; üküş bergen RKT 34/6a3; yarlıkaglı RKT 34/49b1

El-Vekil: (*bütün yaratıkları koruyan, koruyucu*) iş sürici dakı saklayıcı TİEM 40 104a/10; küdezçi erklig TİEM 73 105 v/4; sakçı ÖN (256b)/1:N:171; saklagan ÖN(183a)/5:n:109; saklayıcı dakı iş sürücü TİEM 40 221a/8; vekil kılınmış ÖN(136a)/2:A:173

El-Veliyy: (*iyi kullarına dost olan*) bitgenlerning dostı (*Müminlerin dostu Allah*) ÖN 8108a)/5:A:68; dost TİEM 73 355r/9, RKT 37/9b3; dost tutgan HKT 223a/3

Er- Rāfi':(*yükselten, göğe çıkararak*) kötürgeñ ÖN(105a)/4:A:55

Er- Rahim, El- Gafur: (*bağışlayan, merhametli*) yarlıkagan TİEM 73 439r/8, RKT 30/10a2; yarlıkagan tañrı TİEM 73 255v/2; yazuk örtüglilerde yegreki TİEM 731 26r/9

Er- Rahim, El- Vahhab, Er- Berru: (*merhamet edici*) yarlıkaglıTİEM 73 308v/5, AKT 36/12, RKT 28/30a2

Er- Rahim: (*mağfîret eden, bağışlayan*) bağışlagan TİEM 73 330v/9; gey rahmet kılıcı TİEM 40 1b/2; ked rahim RKT 38/24b3; peyveste rahmet kılğan ÖN(42b)/1:B:163; rahmeti lazım HKT 47a/1, ÖN(91a)/1:A:Besmele-i Şerif; ulug rahmetlig HKT 501 b/4; yarlıkamak idisi TİEM 73 351r/4

Er- Rahman: (*çok bağışlayan, rahmeti bol*) rahman idi TİEM 73 362r/2; rahman tañrı TİEM 73 265r/5; rahmeti king ÖN(109b)/2:A73; rahmeti gıñ ulug bahşışlig RKT 34/46b1; üküş rahmetlig ÖN(42b)/1.B:163; yarlıkadaçı (merhamet eden) TİEM 73 2v/2 ; yarlıkagan idi RKT 31/32b2

Er- Rakiben: (*her şeyi gözetleyen her şeyi kontrol eden Allah*)Allah her şeyi gözetleyicidir. TİEM 73 309 v/6; togru tanuk TİEM 40 261b/10

Er- Rauf, Er- Rahim: (*şefkatli ve merhametli olan Allah*) yarlıkagan/bagırsakTİEM 73 397v/6

Er-Rahim Er- Rahman: (*en çok merhamet eden*) yarlıkaganrak TİEM 73 125v/9, RKT 28/29a1

Er-Rahim, El- Aziz: (*üstün ve merhamet eden Allah*) küsüş yarlıkagan TİEM 73 270v/8; küsüş yarlıkaglı TİEM 73 267 v/5;

Er-Rahman, Er-Rahim, El-Gafur: gey yarlıgacı TİEM 40 273a/8; ulaşu yarlıkagan RKT 26/66b1; yarlıkagan tañrı TİEM 73 255v/2, RKT 31/29a3, HKT 450b/7

Er-Rauf: (*çok şefkatli*) rahmet kılğan ÖN(99a)/4:A:30; tañrı mihriban turur TİEM 73 256 v/3

Er-Rezzak: (*Allah rızık vericilerin en iyisidir*) tañrı ruzi beriglilerde yegreki TİEM 73 246r/5

Es –Sabur: (*cezalandırmakta acele etmeyen*)kınamakga iwmegeñ HKT 68a/4

Es- Sani:(*nihayetsiz güzellikleri sanatının içinde yaratan*) bezegen TİEM 73 405v/4

Es-Selām: (*kullarını selamete çıkararak*) esenlik bergen RKT 38/31 b3

Es-Semi: (*işiten*) eşitgen TİEM 73 351 v/2 RKT 25/2b3; işidici TİEM 40 10a/2, işitgen ÖN (24b)/5:B:137

Eş-Şehid : (*Allah her şeyi görür*) tegme nesre üze tanuk TİEM 73 309r/8

Eş-Şekur: (*şükre mükafat veren, az ibadete çok karşılık veren*) arka üküş bergen RKT33/76a/1; az ta'atka üküş yanut bergen RKT 36/18a2; şükre müzd

verici TİEM 40 231a/3; şükre sevab verici TİEM 40 208 a/7; yanıt bergen TİEM 73 318r/5, şükr kılğan(*şükriğn karşılığını veren Allah*)ÖN(41b)/1:B:52

Eş-Şefi': (*şefaati Allah*) yazuk keçrü tilegüçi TİEM 73 301r/8

Et-Tevvab: (*tövbeleri kabul eden Allah*) tevbe bezerlegen TİEM 73 255v/8; tevbe bezerlegli TİEM 73 342a7; tevbe virici/ tevbe kabul eyleyici TİEM 40 40a/8; tevbeni kabul kılğan RKT 37/63a3; tevbe virici TİEM 40 95a/4; tevbeni kabul kılğan TİEM 73 449r/9,ÖN(12a)/4:B:54; Yazuk keçrü koldaçı TİEM 73 101v/4

3. Türkçe Esmâ'ül Hüsnâ Oluşturma Yolları

Allah'ın güzel isimlerine karşılık bulunurken Türkçenin kelime ve terim üretme imkânlarından verimli bir şekilde yararlanılmıştır. Ancak bazı eklerin diğerlerine göre daha yoğun kullanıldığı gözlenmektedir. Bu durum, tercümele devrinde hangi eklerin daha işlek kullanılmakta olduğunun da göstergesidir.

3.1. Tek Başına Terimleşmiş İsim Olan Kelimeler:

Bunlar isim ya da sıfat şeklinde olmakta ve tek başlarına Allah'ın bir sıfatını temsil etmekte kullanılmışlardır. Kelimelerin ikincil anlamlarıyla kullanıldıkları görülmektedir.

arığ, bay, dost, küsüş, tirig, ulug, yalguz

3.2. İsimden İsim Yapma Ekleri İle Oluşturulan Yapılar

3.2.1. -cı/-çi:

sakçı

3.2.2. -lıg/-lig/-lık/-lik/-lı/-li:

Aidiyet ve bir şeyle kaplanmış olma ifade eden bu isimden isim yapma eki en çok kullanılan ikinci ektir. Tek kelime şeklinde kullanıldığı gibi, daha çok tamlanan olmak kaydıyla tamlayan olarak da kullanılmıştır:

3.2.2.1. Tek Kelime Şeklinde Olanlar:

baylık, erklig, hikmetlig, kudretlig ,örelig , yarlıkaglı, yaraglıg

3.2.2.2. Tamlanan Durumunda Olanlar:

keçrü işlig, key erklig, köni işlig, küsüş küçlög, küsüş örtögli, rast işlig, ulug bahşişlig, ulug rahmetlig, yinçge körögli, tegme nerseni biligli, tegme nerseni körögli, ulug fazllig, üküş rahmetlik, üstüvar işlig, yazuk yarlıkaglı

3.2.2.3. Tamlayan Durumunda Olanlar:

artugluk idisi, küçlög ugan

3.2.3. -sız/-siz/-suz/-süz:

Yoksunluk bildirir. Örneklerimiz dört adetle sınırlıdır ve tek kelimedenden oluşmuşlardır:

aybsuz, hacatsuz, meñzeksiz, muşsuz

3.2.4. -rak/-rek:

Mukayese, üstünlük (süperlatif) ve tekit manaları verir.

bilgenrek, yarlıkaganrak, yüksekrek, idiñ bilgenrek turur, tañrı ruzi beriglilerde yegreki, yazuk örtüglilerde yegreki, yarı birgenlerning yahşıraki

3.3.Sıfat Fiil Ekleri İle Oluşturulan Yapılar

3.3.1.Geniş Zaman Sıfat Fiilleri

3.3.1.1. -ğan/-gen/қан/-ken/-an/-en :

Türkçe Esmâ'ül Hüsna terminolojisi oluşturulurken en çok kullanılan ek; -ğan/-gen/қан/-ken/-an/-en sıfat yapma ekidir. Tek kelime olarak görülebildiği gibi, tamlayan ve tamlanan görevlerinde de en çok tercih edilen ektir.

3.3.1.1.1 Tek kelime şeklinde olanlar:

açgan, bağışlagan, bilgen, eşitgen, keçürgen, körgen, kötürgen, küdezgen, örten, saklagan, ugan, ukgan/ukkan, yaratgan, yarlıkagan

3.3.1.1.2.Tamlanan durumunda olanlar:

'afv kılğan, arka üküş bergen, arıg kılğan, az 'amelka üküş ceza bergen, az ta'atka üküş yanut bergen ,bahşış kılğan, boynagu boyun sıgan, kamug nerseni bilgen, keñrü bilgen kınamakga iwmegeñ, king kılğan, küsüş bağışlayan, küsüş örtgen, küsüş yarlıkagan, küsüş yazuk örtgen tañrı, peyveste örelig kılğan, peyveste rahmet kılğan, rahmet kılğan, revan sakış kılğan, sakış kılğan, şükr kılğan, şükr yanutu bergen, tañrı tevbe bezerlegen, tañrı ukkan, tegme nerseni bilgen, tegme nesre üze ugan, tevbe bezerlegen, tevbeni kabul kılğan, ulaşı yarlıkagan, üküş bergen, üküş bilgen, yazuk örtgen, yinçge körgen

3.3.1.1.3.Tamlayan Durumunda Olanlar:

bilgen tañrı, igitlegen Tengri, küsüş bilgen idi, yarlıkagan bağırsak, yarlıkagan tañrı, yinçgen tañrı

3.3.1.2.-ar/-er

Bir adet örneğimiz bulunmaktadır.

güci yiter

3.3.2. Gelecek Zaman Sıfat Fiilleri

3.2.1.-gu/-gü:

3.3.2.1.1. Tek Kelime Şeklinde Olanlar:

tapıngu

3.3.2.2. -guçı/-güçi/-ıcı/-ici/ıçı/-içi:

3.3.2.2.1. Tek Kelime Şeklinde Olanlar:

görici, işidici, yaradıcı, yarlıgayıcı

3.3.2.2.2. Tamlanan Durumunda Olanlar:

gey yarlıgacı, gey rahmet kılıcı, suça katlanıcı, şükre müzd verici, şükre sevab verici, yazuk keçrü tilegüçi

3.3.2.2.3.Tamlayan Durumunda Olanlar:

küdezçi erklig, küdezçi tañrı

3.3.2.3.daçı/deçi

3.3.2.3.1. Tek kelime şeklinde olanlar:

törüdeçi, yarlıkadaçı

3.3.2.3.2. Tamlayan Durumunda Olanlar:

yazuk keçrü koldaçı dost

3.3.3. Geçmiş Zaman Sıfat Fiilleri

3.3.3.1. -mı/-miş

3.3.3.1.1. Tek kelime şeklinde olanlar:

ögdilmiş¹, ögülmiş

3.3.3.1.2. Tamlayan Durumunda Olanlar:

küşüş ögdilmiş tañrı, küşüş ögdilmiş idi yolu

3.3.3.1.3. Tamlanan Durumunda Olanlar:

iki eligi yayılmış, vekil kılınmış

3.4. İsim Fiil Ekleri İle:

artukluk bermek idisi, küşüş oç almak idisi, yarlıkamak idisi

3.5. Zarf Fiil Ekleri ile:

Örneklerimiz tamlama şeklinde olduklarından diğer gruplarla da gösterilmişlerdir.

tegme nersenı kapsayı bilgen, ulaşı yarlıkagan, yazuk keçrü koldaçı dost

3.6. Yardımcı Fiil ile:

Hem arkaik olarak –turur yardımcı fiili ile hem de –dır ekleşmiş ileri şekli ile örneklerimiz bulunmaktadır:

tañrı mihrıban turur, tañrı körügli turur, tañrı muşsuz turur, idiñ bilgenrek turur

allah her şeyi gözetleyicidir.

3.7. Edatlar ile

3.7.1. takı/dakı Edatı ile:

iş sürücü dakı saklayıcı, saklayıcı dakı iş sürücü, uluglug eyesi takı ikram eyesi, uluglug issi dakı ağırlamak issi

3.7.2. birle Edatı ile:

hikmet birle iş kılğan, hikmet birle işlegen

3.8. Kısaltma Öbekleri

3.8.1. Yapma Hali Öbeği:

rahmeti giñ (rahmeti bol), rahmeti lazım

3.8.2. Yaklaşma Hali Öbeği:

tañrılığa layık

---

¹"ögdilmiş" hem tek kelime şeklinde "övülen" anlamında El-Hamid yerine kullanılmış, hem de "ögdilmiş Tañrı" yani "övülen hamd ü sena edilen Allah" anlamında El Hamid yerine sıfat fiil grubu olarak kullanılmıştır. bkz. ilgili madde

3.8.3. Bulunma Hali Öbeği:

barçada yüksek, yazuk örtüglilerde yegreki²

3.9. İkileme Şeklinde:

yüksek ulug, ulug artuglug edgülüg idisi, küsüş bütün işlig, yerler kökler idisi,

yinçge körgen bilgen

3.10. Belirtili İsim Tamlaması:

alemlerning erkligi, bitgenlerning dosti, du'aning işitgeni, küsüş bilgen idiniñ teñlemeki, yari birgenlerning yahşırakı

3.11. Belirtisiz İsim Tamlaması:

öç eyesi, ulug 'arş idisi, ulug fazl eyesi, ulug taht idisi, yer idisi, yerler kökler idisi

3.12. Sıfat Tamlaması:

bir idi, gey arı, ked rahim, rahman idi, rahman tañrı, yalguz tañrı, yüksek tañrı

3.13. Cümle Şeklinde:

tegmə nesre üze tanuk (allah her şeyi görür), tañrı halıkı yok kim

SONUÇ

Bu çalışma, Suat Ünlü'nün "Doğu ve Batı Türkçesi Kur'an Tercümeleleri Sözlüğü" ve Emek Üşenmez'in "Türkçe İlk Kur'an Tercümelelerinden Özbekistan Nüshası" adlı çalışmalarından elde edilen verilerle hazırlanmıştır. Türkçenin hem doğu hem de batı kolunda yazılmış eserlerin sözlükleri incelenmiş, Doğrudan "Allah" anlamına gelen kelimeler yanında, Esmâ'ül-Hüsna'da yer alan Allah'ın sıfatlarına bulunan karşılıklar bir araya getirilmiştir. Esmâ'ül-Hüsna'ya özenle terim karşılıkları bulunmuş, bu iş yapılırken Türkçenin aktif kullanımlarından yararlanılmıştır.

Görülmektedir ki bazı sözcüklerin karşılıkları bu günkü anlamı tam olarak karşılamamaktadır. Ancak, sözlük sahipleri ve onlar tarafından taranmış eserlerin sahipleri bu konuda yetkin addedildiğinden tarafımızdan herhangi bir yoruma gidilmemiş, eserlerdeki şekilleri ile olduğu gibi alınmışlardır. Örneğin: El-Cabbar: (*istediğini yapan*) 'aybsuz RKT 38/32 elbette "ayıbı olmayan" anlamındadır, ancak eserde "istediğini yapan" anlamı üstlenmiş olması hakkında herhangi bir tartışmaya girmek tarafımızca uygun bulunmamıştır, El-Kayyum: (*bütün mahlukatın idaresini yürüten, hesaba çeken, ayakta tutan*) örelig TIEM 73 38r/2 burada da anlaşılan "ayakta tutan" anlamı öncelikli alınmış ve örelig sıfatı bu anlama uygun bulunmuştur. Er- Rakiben: (*her şeyi gözetleyen her şeyi kontrol eden Allah*) Allah

² bağışlayanların en iyisi" anlamında olduğu için anlamca belirtili isim tamlaması sayılmalıdır.

her şeyi gözetleyicidir. TİEM 73 309 v/6; togru tanuk TİEM 40 261b/10 burada da şahitlik etmek ile doğru tanıklık anlamca eşleştirilmiş görülmektedir. El- Berru: (kullarına lütuf ve ihsanı ile iyilikte bulunan, çok itaatkar) ulug artugluk idisi TİEM 73 399 r/8; anlaşılın; "büyük, çok, aşırı fazlalık sahibi olduğundan kullarına çok lütufta bulunan" gibi bir anlam silsilesi ile bu anlam uygun bulunmuştur. Anlam bilim konusuna girecek bu türden bir çalışma ayrıca yapılmalıdır.

Şamanist ve Burkancı inançlarda aynı anlamlarda kullanılmakta olan *Tağrı, Teğri, Çalab, Bayat* vb. kullanımlar İslami dönemde de terk edilmemiş, İslam dininin kendine ait terminolojisi arasında uzun süre kullanılmaya devam edilmiştir.

İslami dönem terimlerinin bir kısmı İslamiyet'ten önce başka anlamları olan sözcüklerdir. Birçok ad, Müslümanlıkla birlikte yeni dinin gereği yeni anlamlar kazanırken eski anlamını da korumuştur. Dini kavramların, mevcut Türkçe söz dağarcığı ile karşılanamadığı durumlarda var olan kelimelere yeni anlamlar kazandırılmıştır. Bu yapılırken pek çok kavramdan, ad aktarmalarından, çağrışımlardan yararlanılmıştır (*Ugan*: yapabilmek, gücü yetmek, muktedir olmak anlamındaki u- fiilinden –gan sıfat fiili ile türetilerek Esmâ'ül Hüsna'dan '*Kadir*' anlamında kullanılmıştır, *Bayat*: 'eski' anlamındaki bu sözcük '*Kadim*' karşılığında kullanılmıştır. *Arıg*: kirli olmayan, temiz; anlamındaki kelime git gide soyutlaşarak 'güzel hoş değerli, günahsız, saf, temiz, mukaddes, kutsal', Esmâ'ül- Hüsna'dan *el Kuddüs* "Allah'ı noksan sıfatlarından tenzih etmek, kusursuzluk Allah'a mahsustur" şeklinde anlam genişlemesine uğrayarak amaca hizmet edecek duruma sokulmuştur. Benzer anlam gelişmeleri söz gelimi *bay, dost, küsüş, ulug, yalguz* terimleri için de geçerlidir.

İslami dönem eserlerinde kullanılan dini terimlerin Türkçe söz varlığını esas aldığı, bunu yaparken de Arapça anlamlarına bire bir karşılık bulmak amacıyla anlam ödünçlemelerine gidildiği görülmektedir. (*İdi*: A.Rabb (*rabbu'l beyt* 'ev sahibi', '*rabbu'l māl*'ın 'mal sahibi' vb. ilk anlamı '*sahip*'tir. Aynı anlamdaki ET *idi*, İslami dönemde *rabb*'ın çevirisi olarak anlam genişlemesiyle '*Tanrı, ilah*' anlamı da kazanır)

Bazen eserden esere değişmek kaydıyla bir terime yüklenen anlam değişebilmektedir. "*Yarlıkaglı: 1. Er-Rahim, 2. El- Vahhab 3. El- Vahhab*" anlamlarına gelmektedir.

Görülmektedir ki, yeni dinle ilgili terminolojide uygulanan en bariz şey sıfat fiillerin aktif rol oynuyor olmasıdır. *ğan/-gen/қан/-ken/-an/-en* sıfat fiil ekleri en çok tercih edilmiş ektir. *guçı/-güçi/-ıcı/-ici/içi/-içi, daçı/deçi, -miş/-miş, -ar/-er* sıfat fiil ekleri de bu alanda sıklıkla kullanılmış eklerdir. Sıfat fiillerin tek başına isim gibi kullanıldıkları: '*küdezgen, görücü, ögdilmiş*' vb., sıfat tamlaması yaptıkları: '*bilgen tanrı, küdezçi tanrı*' vb. ve sıfat fiil grubu olarak: '*küsüş bağışlayan, gücü*

yiter, suça katlanıcı vb. çok miktarda kullanıldıkları gözlenmektedir. Rahatça dini terimlerin belkemiğini sıfat fiiller oluşturur diyebiliriz.

En çok kullanılanlar sıralamasında ikinciliği *-lig/-lig/-lı/-li* isimden isim türetme ekleri almaktadır. Tek kelimededen ibaret terimlerin yanında tamlamalar da bol bol kullanılmıştır. Tamlayan ve tamlanan olarak karşılaştığımız eklerin daha çok tamlanan olarak kullanıldığı da görülmektedir. İsimden isim türetme eklerinden *-sız* ve *-rak* ekleri ile de terim üretilmiştir.

Daha az sayıda olmak üzere yardımcı fiillerden *-turur/-dır* ile yapılan terimler, kısaltma öbekleri ile ve ikilemelerle de terimler yapıldığı görülmektedir.

Bazı terimler durumu ayrıntılı olarak anlatmak için birkaç kelimedenden hatta cümleden oluşmuştur: *yazuk örtüglilerde yegreki, tegme nesre üze tanuk* (Allah her şeyi görür)

Bazı terimler de yabancı kelimeler Türkçe yapım ekleri veya yardımcı fiillerle bir derece Türkçeleştirilerek kullanılmışlardır: *Aybsuz*(A+T), *Maşırık Magrib idisi*(A+A+T), *Mekr kulganların yakşırakı* (A+T+T) gibi

Din gibi çok soyut bir konuda meydana getirilmiş olan terimler sözlüğü, bu konuda Türkçenin yetkinliğinin en somut göstergesi sayılmalıdır. Söz varlığı dili kullanan toplumun kültürünü, düşünce yapısını, dünya görüşünü yansıtan en önemli araçtır. Yeni dinle birlikte yenilenen söz varlığı ihtiyaç listesi Türkçenin bütün imkânları kullanılarak yeniden yapılandırılmış, bu yapılırken de özellikle sıfat fiillerin gücünden yani başı dinamizm, devamı örnekleme; yani somutlaştırma olan dil malzemesinden azami ölçüde yararlanılmıştır.

Kısaltmalar:

AKT: Anonim Kur'an Tefsiri

DLT: Divaü Lügati't Türk

HKT :Hekimoğlu Kur'an Tercümesi

KB: Kutadgu Bilig

MKT: Manisa Kur'an Tercümesi

ÖN: Özbekistan Nüshası

RKT: Karahanlı Türkçesi Satır-altı Kur'an Tercümesi Ryland nüshası

TİEM 73: Karahanlı Türkçesi Satır-altı Kur'an Tercümesi Türk ve İslam

Eserleri Müzesi No:73

TİEM 40 Türk ve İslam Eserleri Müzesi No.40

KAYNAKÇA

- Ata, Aysu, *Türkçe İlk Kur'an Tercümesi (Ryland Nüshası) Karahanlı Türkçesi Giriş- Metin- Notlar-Dizin*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2004.
- Bilgin, Azmi, "'Gök Tanrısı' Terimi Üzerine", *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, C.2, Sayı:4, 2005, s. 189-197.
- Caferoğlu, Ahmet, *Türk Dili Tarihi*, Enderun Kitabevi, İstanbul 2000.
- Eker, Süer, "Kutadgu Bilig'de (Teñri 'Azze ve Celle Ögdisin Ayur) Türkçe İslami Terimlerin Kaynakları Üzerine", *Bilig*, Sayı:38, Yaz /2006, s.103-122.
- Hacıeminoğlu, Necmettin, *Karahanlı Türkçesi Grameri*, TDK Yayınları, Ankara, 1996.
- İnan, Abdülkadir, "Kur'an'ın Eski Türkçe ve Oğuz-Osmanlıca Çevirileri Üzerine Notlar", *TDAY-Belleten 1960*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1960.
- İnan, Abdülkadir, *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Tercüme Üzerine Bir İnceleme*, Ankara, 1961.
- Köprülü, Fuat, *Türk Edebiyatı Tarihi*, 4. Baskı, Akçağ Yayınları, İstanbul, 1986.
- Küçük, Murat, "Eski Anadolu Türkçesine Ait (M.1401) Satır Arası İlk Kur'an Tercümesinde Yapı Bilgisi-Tercüme Tekniği- Söz Varlığı", *Ankara Üniversitesi DTCTF Türkoloji Dergisi*, 2010, s. 121-147.
- Önler, Zafer, "Karahanlı Dönemi Metinlerinde İnançla ilgili Türkçe Terimler", *Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl:10, Sayı:16, Bursa, 2009, s. 187-197.
- Özkan, Mustafa, *Tarih İçinde Türk Dili*, Filiz Kitabevi, İstanbul, 2004.
- Togan, Zeki Velidi, "Londra ve Tahran'daki İslami Yamalardan Bazılarına Dair", *İTED*, C.III, 135, İstanbul, 1960.
- Ünlü, Suat, *Doğu ve Batı Türkçesi Kur'an Tercüme Sözlüğü*, Eğitim Yayınevi, Konya, 2012.
- Üşenmez, Emek, "Türkçe İlk Kuran Tercümesi ve Tercümedeki - mak/-mek eki Hakkında", *Akademik Bakış*, Sayı:14, İstanbul, 2008, s.1-10.
- Üşenmez, Emek, *Türkçe İlk Kur'an Tercüme Üzerinden Özbekistan Nüshası (Satır Arası Türkçe- Farsça Tercüme)*, Akademik Kitaplar, İstanbul, 2013.

WAITING FOR LEFTY: A SPEARHEADING PLAY OF AGITPROP

LEFTY'İ BEKLERKEN: AGİTPROP'UN ÖNCÜ BİR OYUNU

Zafer ŞAFAK*

Geliş Tarihi: 18.07.2018
(Received)

Kabul Tarihi: 16.10.2018
(Accepted)

I will reveal America to itself by revealing myself to myself¹
Clifford Odets

ABSTRACT: Waiting for Lefty, which was written by Clifford Odets during the Great Depression of the thirties, has become not only an emblematic play of Agitprop Theatre but also it proves to be an emotional and political catharsis on the part of the audience. Clifford Odets' one-act play narrates the story of cabdrivers' heart-rending economic situation and the series of actions, some of which are narrated in the form of flashbacks, which lead them to go on strike. Rejecting the conception, application and aesthetics of bourgeois theatre and backing its arguments for the instigation of primarily economic and social change by the aid of Agitprop features, Waiting for Lefty calls for mobilizing people by collective endeavor through the depiction of the dismal life conditions of the down-trodden people and corrupt union affairs. By presenting historical and cultural circumstances and perspective of weltanschauung which shape the play and drawing a theoretical synopsis for Waiting for Lefty, the study aims to display the agitprop features in one of the landmark play of American theatre.

Key Words: Clifford Odets, Waiting for Lefty, Aesthetics of Bourgeois Theatre, Emotional and Political Catharsis

ÖZ: Clifford Odets tarafından 1930'lu yılların Büyük Buhran döneminde yazılan Lefty'i Beklerken yalnızca Agitprop Tiyatrosu'nun sembol oyunlarından biri olmakla kalmaz ayrıca seyirci açısından duygusal ve politik katarsis etki sağlamayı da başarır. Clifford Odets'in tek perdelik oyunu, eserdeki taksi şoförlerinin ekonomik yönden içler acısı durumunu ve bazıları geriyedönüşlerle anlatılan ve onları greve gitmeye götüren bir dizi olayı anlatır. Burjuva tiyatrosu fikrini, uygulamasını ve estetiğini yadsıyan ve Agitprop özellikleriyle argümanlarını öncelikle ekonomik ve sosyal değişimi başlatmak için destekleyen Lefty'i Beklerken, ezilen insanların kötü yaşam koşullarını tasvir ederek ve yozlaşmış sendika ilişkilerini açığa vurarak insanları harekete geçirmek için çağrıda bulunur. Çalışma, tarihsel ve kültürel koşulları ve eseri

* Ar. Gör., Iğdır Üniversitesi, zafer.safak@igdir.edu.tr, ORCID: 0000-0002-5780-4793

¹ quoted in Herr, J., Christopher (2003): Clifford Odets and American Political *Theatre*, p. 135, Greenwood Publishing Incorporated, Westport/Connecticut

oluşturan dünya görüşünü serimleyip Lefty’i Beklerken oyunu için teorik bir özet oluşturarak Amerikan Tiyatrosu’nun önemli eserlerinden birinde Agitprop özelliklerini göstermeyi amaçlar.

Anahtar Sözcükler: Clifford Odets, Lefty’i Beklerken, Burjuva Tiyatrosu Estetiği, Duygusal ve Politik Katarsis.

1. INTRODUCTION

Clifford Odets’ *Waiting for Lefty* (1935) whose overriding political message is clear, is about the strike of New York cabdrivers. During and after its publication and staging, the play was interpreted to have been oriented towards to promotion of communist ideals in the United States of America. The production and the staging of the play coincide with the time when poverty and unemployment were still being felt in U.S. due to the debilitating effects of *Great Depression*. That is why; the play singlehandedly brought fame to Clifford Odets and caused a great sensation. Although the play’s aesthetic/stylistic concerns, which are politically oriented inoculating revolutionary ideas, were left behind, the play turned out to be supreme example of *agitprop* theatre.

Waiting for Lefty is a one-act play with five episodes and a prologue at the beginning. In the first stage, cabdrivers, who are union members, are seen to be discussing to vote for strike as the money they are earning for their livelihood is desperately low. While cabdrivers are discussing to go on strike, Fatt, who is the union leader and also an accomplice with capitalist employers, tries to dishearten cabdrivers from taking the decision of strike. Meanwhile, cabdrivers keep on waiting for -pseudo savior- Lefty Costello; play’s titular image who turns out that he will never show up. During the waiting process, union members hold the floor and address to workers in telling their respective stories about how they have participated to the union concluding their speeches in an effort to convince them to go on strike. Clifford Odets portrayed each speaker’s story in different episodes and combined them into the structure of the play. While each character narrates his story, tension begins to rise under which Fatt ineffectively tries to bring control. The play reaches its height as well as its end with the cries of strike both by the workers and union members after they have been informed that Lefty was shot to death.

As for the methodological aspects of the study, research methods consist of comparison, contrast and interpretation of the primary and secondary sources. Analyses will be supported with a considerable number of primary sources and critical secondary sources on agitprop theatre, historical, cultural and political background of the time in which the play was written and the root of the playwright’s *weltanschauung* to deal specifically with the subject matter and establish a comparative basis.

2. *Waiting For Lefty* In Terms Of Political Theatre

a. A Concise Glance at the Agitprop Theater and Its Characteristics

In order to better understand *Waiting for Lefty*, it will be of great benefit to take a closer look at what agitprop theater is and become familiar with its characteristics. First of all, agitprop is the abbreviation of Russian word “*agitatsiya propaganda*” (Britannica academic) which denotes a certain form of political theater to indoctrinate people and move them into action. It is argued that “The term agitprop developed after the establishment of *the Department of Agitation and Propaganda* in 1920 by the Soviet Communist Party” (Brown, 2013:5). After it had a relatively considerable impact in the Soviet Union in the second decade of the 20th century, it first spread to Europe then to the United States of America bringing along “formal innovations of European modernist political theater [which] certainly also influenced the American professional political theater” (Saal, 2002:237). By rejecting the conception, applications and aesthetics of bourgeoisie drama, agitprop theatre, which is promoted by Marxist tenets, has employed politically left-wing arguments as a springboard to appeal mostly to working class members. Since their audience is the members of lower classes, practitioners have avoided aesthetic experimentation and preferred to address emotions, make use of only one aspect of an argument and they allowed excessive speech, demonstrations and actions in their plays, which are often in the form of minimal sketches. Moreover, it is stated that agitprop directors and players “eschewed makeup, elaborate costumes, sets, stages, rigorous training programs, and sometimes even scripts” (Brown, 2013:7). All of these efforts integrated with improvisational acting primarily aim at reaching at the uneducated or poorly educated masses.

Among the techniques Agitprop Theater has employed in its performances mass recitation plays a vital role. Bernie Warren argues that:

The mass recitation is a metaphor for collective endeavor, moving back and forth between individual and the group. The mass recitation is primarily a morale booster or a crowd warm-up calling for further action. The performers wear simple, neutral costumes. No special setting or props are required (Warren, 2002:152).

In these mass recitations, players mingle with the audience and directly address to them to make them an integral part of the play. As the audience of the agitprop theatre

is ordinary man who has no certain aptitude for drama and adequate educational background, plays must be made up of short sketches, which should not exhaust those who are addressed. In these brief sketches, stereotypical or caricature-like characters are used “to establish a recognizable and easily comprehensible world for the audience” (Warren, 2002:137). Moreover, to engage audience further and correlate the facts of the world and the dismal condition of the lower classes, agitprop theater benefits from historical documents, government declarations and news reports which help to portray circumstances vividly to contribute to the documentary quality of agitation propaganda plays. The other somewhat loosely inseparable feature of the agitprop theatre is its preference of episodic structure over that of the narrative. Thus, scenes are loosely connected to each other or they do not have a tendency to relate a story in follow-up manner. To illuminate the subject, Warren points out the episodic nature of agitprop theatre in touching upon its quality of bare setting as well:

Few of the plays relied upon the traditional elements of protagonists and antagonist. Each had an episodic structure consisting of many short scenes. Each relied on simple setting and technical requirements, allowing for a fast pace and a fluidity of movement from scene to scene (Warren, 2002:154).

Since agitprop was designed as the theatre of laboring class, it necessitates convenience and facility for staging. Availability of “simple setting” and bare stage arrangement provides “simple scenic requirements [...] that could be performed in a hall or large room without a special stage or curtains” (Pal, 2010:4). Agitprop plays’ convenience and facility to be staged and performed easily contribute to realize their aim for effective propaganda to mobilize people.

In conclusion, Agitprop Theatre, which emerged in Soviet Union and spread to Europe and “mushroomed in Britain” (Pal, 2010:3), aimed at deliberately affecting and changing people thoughts by means of persuasive dramatic strategies such as mass recitation, stereotypical characters, episodic structure, historical documents, banners and movements. To involve the audience with the arguments discussed in plays, it appeals to emotions and benefits from “half-truths” to mold the public opinion. Agitprop theatre, first and foremost, is an interventionist theatre which takes advantage of “hard times” characterized by hunger, unemployment and widespread social, economic and political inequalities to indoctrinate people for a certain political agenda or *weltanschauung* which is already ever-present in its background. Although,

agitprops are accepted to be “poor” in artistic quality, they are politically strong plays, which call solidarity among laboring class people or even between the members of middle class and working class as it is seen in *Waiting for Lefty* some of the characters of which are indeed declassed people such as Dr. Benjamin and Lab assistant Miller. Although *Waiting for Lefty* has been criticized by some quarters of not being a totally revolutionary play befitting every aspects of agitprop theater and remaining at the level of sloganized version of call for revolution and it only relates economic deterioration - or more properly complete collapse of American bourgeoisie - (Lawson, 1935:123-128), *Waiting for Lefty* stands out to be a politically robust and emblematic statement of the agitprop theater.

b. *Waiting for Lefty* as a Play of Marxist Insights

As it is pointed out, Clifford Odets was one of the members of the American Communist Party in 1934 and Marxist thought is unanimously stated to be an integral part of *Waiting for Lefty*. Moreover, Odets alludes to Marxism when he has frustrated Dr. Benjamin who say poignantly: “You don’t believe theories until they happen to you” Accordingly, it is a pre-requisite to understand what Marxism is before presenting a theoretical background for Agitprop Theater and analysis of the play in terms of its features.

Marxism is based on the criticism of capitalism and its numerous institutions and it has created a massive legacy for such disciplines as philosophy, economics, sociology and cultural and literary criticism for the investigation of diverging aspects of a society (Habib, 2005:527). In Marxist discourse, it is traditionally argued that at the core of the evils taking place within a society, there always lies class struggle which fosters inequalities and injustices triggering economic exploitation, political manipulation and social degradation. The misery with which the characters of *Waiting for Lefty* are afflicted mostly arises from this fact and it surfaces when characters relate their respective stories in the manner of flashbacks in which they are both economically debilitated to the extent of not being able to get married and socially degraded referring their existence as dog lives as it is observed in the conversation between Sid and Florence.

The driving force for Marxism is the idea of historical materialism which has been used to explain how history has evolved: historical materialism posits that material and social conditions determine the consciousness of individuals (existence and the way how s/he generally behaves), the idea which is totally dissimilar to that of

Hegel. Throughout the history, people have needed to collaborate to meet their requirements which resulted in the process of production involving two separate (but interrelated at the same time) domains: the forces of production and the relations of production. In the former ages, production was based on land and agriculture whose representatives were landed aristocracy and laboring peasants. After the Industrial Revolution, agricultural feudalism was replaced by capitalism and landed gentry and laboring farmers were respectively changed into the class of bourgeoisie and proletariat. Marx expresses that what gave way to these revolutionary changes is the historical materialism that includes the inevitable strife between social classes. Marx argues that his conception of dialectical history inevitably necessitates permanent changes - as seen in the history - until there would be no class rule (an no tyranny and injustice of any sort; be it economic, political or social) when the historical progress reaches its ultimate level in socialism:

Marx alludes to the history of class conflict from the ancient world to his own times: between slaves and freemen, patricians and plebeians, lords and serfs. The major class conflict in modern times is between the bourgeoisie and the proletariat or industrial working class. And, just as the capitalist mode of production superseded the feudal mode, so the capitalist mode will give way to socialism (Habib, 2005:530).

Marx believed that history has not yet reached this level that will bring about such an equal and genuine society. In our present condition, Marx and Engels put forward that capital is more significant than man whose value is of secondary importance: "Capital is independent and has individuality, while the living person is dependent and has no individuality" (Marx and Engels, 1952:51). Under such circumstances, laboring classes became alienated, the term which Marx came up with to define physical and psychological condition of working class members when they cannot understand the complex machinery behind production process and the products they produced turn out to be an opposing force to their existence as they do not own the means of production; they are only contenting to sell cheaply their labour power merely for the sake of survival.

By leaving aside the theoretical complexities and abstract terms and categories of Marxism, Clifford Odets, who was inspired much about by the theory's concrete reflections to life, devoted his play to working class laborers and to those who were in

the same league with these down-trotted people whose rights were crushed by either perpetrator industrialists, bosses/employers or accomplice “yellow union” leaders and collaborators. In *Waiting for Lefty*, Odets, who tried to relate his premise that in capitalist societies everyone constitutes an expandable force irrespective of his/her standing (whether s/he is a blue-collar worker [in the case of cabdrivers] or salaried professionals [in the case of Dr. Benjamin], endeavored to instigate social and political change by using his art as a weapon.

c. Historical and Cultural Background of a Morale Booster Play

Clifford Odets’ *Waiting for Lefty* is not a “timeless story” rather it is the product of a specific time and culture that needs to be scrutinized in order to evaluate its value better. *Waiting for Lefty*, which Odets wrote in a tumultuous period particularly for Americans, came out as an artistic extension of a growing suspicion over the country’s economic and political practices resulted from poverty, mass unemployment mainly caused by Great Depression, the effects of which were still felt during the 1930s.

Although *Waiting for Lefty* was “inspired by the New York taxi strike of 1934” (Cashman, 1998:377), it is hard to constrict it into this single event as a sole motivation for Odets to write his landmark play. America in the 1930s was characterized with poverty, unemployment and frustration due to the crises caused by Great Depression. No matter how much government authorities strived in the early years of the 1930s, they failed to solve the problem; banks and businesses collapsed, millions of people fell out of work. In *American Culture and Great Depression*, Levine’s depiction of the misery summarizes macabre circumstances from which people suffered during the decade “People were hungry and crops rotten in the field. Children went without clothes [...] Americans bewildered by the rapidity of events and what appeared to be the completeness of the destruction of their plans, their expectations and their certainties” (Levine, 1985:199). It is apparent that the splendor of *the Roaring Twenties* characterized by economic prosperity and cultural advancement, came to the end due to the extravagances of the consumerist society and the burden was shouldered not only by lower classes this time but by the whole nation. People felt a profound sense of suspicion towards to correctness of socioeconomic and cultural path that the United States had followed up to that time and intellectuals, artists ranging from poets to playwrights began to be interested in political ideas and theories which had been assumed radical or diametrically opposed to the core values of America. While some aligned themselves with far-right fascist movements, some others emulated

communist/socialist ideals among whom there was also Clifford Odets who “joined the American Communist Party in 1934” (Oaks, 2004:261). Although these intellectuals, writers were not hostile to their own countries - the fact which was distorted later by some quarters leading their victimization in the 1950s known as McCarthy’s witch-hunt trials - they realized the theories of Marx were justified by the grim circumstances they were living in. Playwrights like Odets were interested in addressing audience with plays oriented towards promoting leftish leanings through explicit political messages. Men of literature began to gather around groups which left behind the practice of benefitting from art as a form of entertainment and embraced such ideals as instructing people ideologically in terms of class consciousness and moving them to action. With these thoughts in mind; *The Group Theatre*, which was indeed developed out of *The Theatre Guild*, was founded “with the intent of offering works containing elements of social protest. The economic upheavals occurring then seemed to inspire established playwrights and newcomers alike to write plays that expressed more concern with contemporary events in America than previously” (Young, 2007:513). In addition to playwrights, the same is valid for poets and novelist who reflect in their works the cultural fervor of being dissatisfied with the era. John Steinbeck’s *The Grapes of Wrath*, which depicted the plight of Oklahoma farmers who were forced to leave their lands, is of this kind which refers to the economic hardships that rural Americans experienced in the early 1930s.

The Great Depression, whose causes are numerous, is argued to have arisen primarily from “efficacy of the unregulated free market” (McElvaine, 2003:151) and American farmers going into excessive debt so that they could own extra land and machinery to meet the increasing demands of Europeans for farm products and grain (as they were desperately in need of these products after the First World War). When the European countries recovered economically, their demand for farm products dramatically decreased leaving American farmers in great debt. American banks had to face that their loans could not be refunded by farmers whose products could no longer find demand in oversea markets. Among the other significant causes that led to the Great Depression in America were:

Overproduction of consumer goods by manufacturing industries, concentration of wealth in the hands of a few (often referred to as [mis] maldistribution or unequal distribution of wealth, the structure of American business and industry itself, which included

several large holding companies, investors' speculation (buying stocks with the assumption that they can always be sold at a profit), the lack of action by the Federal Reserve System and an unsound banking system (Hanes, 2002:4).

In 1932, Franklin Delano Roosevelt was elected as the president of the United States and he legislated a series of law known as *New Deal* by which he tried to combat with the political and economic catastrophes of the Great Depression. From 1933 to 1938, First and Second New Deal enacted a series of recovery acts including banking relief, agricultural relief, labor and unemployment relief all of which played a significant role almost in each citizen's life. As for their effects, it is argued that "many of the programs established under the New Deal became cornerstones for programs lasting into the twenty-first century" (Hanes, 2002:36). For the workers, the New Deal provided a chance for unionism but it later turned out to be unionism was charged with the accusations of corruption, crime and union leaders' collaboration with employers either to restrict the rights of workers or break their strikes that's why unionism which was backed by employers was regarded as malevolent as unfair employers and industrialists. It is the very condition that Clifford Odets portrayed in *Waiting for Lefty* in which workers in the union meeting do not trust in their leaders.

3.a Elaboration on the Plot

The play opens up with an ongoing meeting of union members, which is moderated by Harry Fatt who is trying his best to persuade cabdrivers out of strike decision. Fatt somewhat despotically rebuffs and endeavors to dissuade almost a dozen of people from walking out off their jobs by referring to unsuccessful strike initiatives in different parts of the country. Moreover, his attempts to suppress requests for strike particularly by means of his threatening gunman and by despising labels he puts on workers as *red* –a usual derogatory remark reminiscent of communism- results in the wish for seeing Lefty Costello who is the elected leader of the strike committee. After Fatt reluctantly allows Joe Mitchell to speak on behalf of himself and his friends, he mentions their economic exploitation and how he was awakened to the cause of his comrades by his wife Edna so that they can stand up for their rights as cabdrivers.

Joe relates his discussion with his wife Edna in a flashback manner on the stage, which at the same time allows spectators/workers to comment on the ongoing action. In this first scene, Joe is seen to come to home in an exhausted mood only to find a

dismal atmosphere there: a displeased wife, children who have just gone to bed without dinner and complaints by his wife because of the unpaid lodging money and confiscated property. Indeed, Edna's incessant and overpowering complaints are directed towards Joe's bosses rather than his low income. She simply tries to encourage his husband -and his coworkers- to go on strike for better wages and condition. At the end of her speech, Joe is convinced to go into action and seen to rush out for union to persuade his friends, too.

In the second episodic scene, Miller narrates his story in the same fashion as Joe did and audience is invited to witness what has brought Miller to the cause of strike committee. It is seen that Fayette, who is an industrialist, is conversing with Miller in his office. Fayette both appreciates Miller out of his studies and informs him about the nature of the work he will carry out under the observation of chemist Dr. Brenner. Miller, who seems to be very delighted for the pay rise at the beginning, becomes dissatisfied when he learns the details of his job: Not only will he work to produce chemically poisonous gas for military purposes but he also will spy on Dr. Brenner. Miller, who lost his brother and cousins in the First World War, refuses to work and be paid in exchange for such an occupation. As a result, he is fired and makes his way for the strike committee.

In the third scene, it is the story of Florence and Sid that is narrated. Before Sid's arrival, Florence and her brother Irv discuss her intention to get marry. Irv does not accept his sister's wishes for marriage as their mother, who is bed-ridden, needs their assistance. After Sid arrives, he brings up the subject and he regrets to say that though he strives much, he cannot afford enough money for their marriage and even if they somehow could marry, unfortunately, they would not be happy due to his deteriorating financial situation. Sid also opens up his brother's present condition: though he is a college graduate, he had to join the army and head for Cuba due to the widespread unemployment. He reasons that magnates aggravates the conditions of down-trodden people and make them work even harder so that they can maintain their affluence. Sid finalizes his speech that they must separate or else they would not be able to survive together.

In the Labor Spy Episode, audience is again brought to union meeting where Fatt still tries to convince workers out of strike idea and this time he introduces Tom Clayton who is allegedly a failed striker in Philadelphia. While Tom Clayton strives to discourage cabdrivers, a symbolic *Clear Voice* from the crowd accuses Clayton of

being a strike-breaker, a spy to fail the efforts of cabdrivers for the chance of equal pay. Later, the strike-breaker Tom Clayton turns out to be *clear voice*'s brother!

In the Intern Episode, audience is called to observe the conversation between Dr. Barnes and Dr. Benjamin and to pass a value of judgment on the ensuing events. Dr. Benjamin complains that he has been replaced by an incompetent doctor due to certain favoritism as the doctor who has been entrusted with his position is a Senator's nephew. To make matters worse, Dr. Barnes informs Dr. Benjamin that he is to be suspended out of his job due to some regulations concerning his department and necessary budget cuttings. Although Dr. Barnes acknowledges that Dr. Benjamin is a victim of anti-Semitism, he can do nothing. Meanwhile telephone rings and Dr. Barnes has to inform Dr. Benjamin about what he has just been told on phone: young and incompetent doctor, who has replaced Dr. Benjamin's position cannot cure one of his patients and the patient died on the operating table. It is the last straw that broke camel's back for Dr. Benjamin who have decided to devote his energy into proletarian cause. The last part of the play is the section of strike meeting with which *Waiting for Lefty* proves to be symmetrical in terms of beginning and end: Audience/reader is again posited back at the union meeting. One of the workers named Agate speaks of his experience while working in a factory when he was eleven years old: he lost one of his eyes and the union in the factory did nothing. No matter how hard Fatt and gunman have tried, they cannot silence Agate who is now trying to instigate a strike. He further states that they have only two options; choosing either to die slowly or preferring struggle by which he believes they have a chance for change, equality and freedom. While he maintains his "call for action" speech and supporting his arguments in expressing that they must not wait any external power, intervention or Lefty, who never shows up, to change their dismal conditions, a group of workers interrupt him informing them that Lefty was found death with a bullet in his dead, an occasion that justifies Agate's agitating speech. All the workers triumphantly are shouting aloud "strike" while the curtain falls.

b. The Deployment of Agitprop Elements in *Waiting for Lefty*

Agitprop features strike our attention at the very beginning when the play opens up: we are informed that "curtains goes up and we see a bare stage" (Odets, 1939:197). As outlined above, simple stage and setting that do not need any technical requirements are one of the features made use of by agitprop plays. A few lines below, Gunman and Harry Fatt whose name is a telling one that provides some sort of

preliminary information about his character, which turns out to be a rigid bully, are introduced. Gunman and Fatt resemble cartoonlike characters that fulfill their roles: While Gunman tries to keep committee members under control and tame or make them submissive, Fatt harangues the whole group and tries to dissuade them from going on strike with flimsy arguments as “I'm against the strike. Because we gotta stand behind the man who's standin' behind us [...] the times ain't ripe for a strike” (Odets, 1939:196) and he refers to former strike initiation, which ended up with failure “starvation and broken heads” (Odets, 1939:196). Mass recitation, which is another characteristic of the agitprop plays, draws attention upon Fatt's accusation of Joe as being “red” and Joe feels the need to defend himself as “Don't tell me red! You know what we are? The black and blue boys! [...] I'm asking to your faces how many's got hot suppers to go home to? Anyone who's sure of his next meal, raise your hand ! [...] We need a strike. There's us comin' home every night--eight, ten hours on the cab. "God," the wife says, "eighty cents ain't money--don't buy beans almost” (Odets, 1939:197-198). It appears that Joe's rightful defence overpowers Fatt's flimsy accusation and his colloquial, plain language - “I ain't a red boy one bit” - (Odets, 1939:197), which runs throughout the play, proves that how much the play is compatible with the characteristics of agitation propaganda aesthetics. In addition to the directness of utterances by Joe, Fatt's unfounded arguments give hints how he is in collaboration with bosses/employers which turns his union from workers union to a crime syndicate.

In the next scene in which Joe and Edna's story is related in the manner of flashback, stage directions inform that “a white spot picks out the playing space within the space of seated men. The seated men are very dimly visible in the outer dark, but more prominent is Fatt smoking his cigar and often blowing the smoke in the lighted circle” (Odets, 1939:198). It is seen that Odet's deliberate stage arrangement, which integrates the space of audience with that of players, aims to engage audience with the play and making them one of its constitutive or organic part. The whole discussion between cabdriver Joe and Edna is an explicit demonstration and symbol of the economically struggling couples striving to survive in dire conditions. Edna's biting and forcible quarrel with his husband addresses to emotional aspects of audience as well as that of rational. Joe's helpless interrogations, which appeal to emotional aspect exemplified in such expressions as “I'd get another job if I could. There's no work--you know it” (Odets, 1939:199) are counterbalanced by Edna's rational statement as “Joe, get wise. Maybe get your buddies together, maybe go on strike for better money.

Poppa did it during the war and they won out” (Odets, 1939:200). Not only does Edna here address his husband but she also counsels world at large for the unification of those who are paid less than average. Edna’s speech might have been straightforward for the audience who peopled the playhouse in the play’s premiere when cab strike was still on the agenda in New York. As it is argued news records, statistics and documents are used in agitprop theatre; reports from newspapers are slightly touched upon in *Waiting for Lefty* when Edna maintains her arguments to “wake” her husband in suggesting that while their children are subjected to insufficient nutrition, his boss/es sponge on them and can amass further wealth.

I know this--your boss is making suckers outa you boys every minute. Yes, and suckers out of all the wives and the poor innocent kids who'll grow up with crooked spines and sick bones. *Sure, I see it in the papers*, [emphasis added] how good orange juice is for kids. But dammit our kids get colds one on top of the other. They look like little ghosts (Odets, 1939:200).

Edna’s role in the play is recurrently highlighted through her efforts to enlighten her husband about the intrinsic value of their union. According to Edna, their union is “rotten” (Odets, 1939:200), the fact which indeed is directed towards to audience to abandon their belief that their rights are protected by some others; therefore, the play fulfills the role of agitprop theater in the mobilization of audience into concrete action. Edna’s convictions are justified when she predicts the cruelty of “magnates”. Her statement “You know they're racketeers. The guys at the top would shoot you for a nickel” (Odets, 1939:201) acts a foreshadowing effect in the prediction of titular character Lefty’s grave end! Upon Edna’s insistence, Joe is seen to be unconsciously forced to condemn her wife as “red” just as Fatt did in the beginning, which reveals the fact that whoever wants justice and fair share in the thirties was probably accused of being a “red”. Nevertheless, Joe’s baseless accusation towards his wife is refuted when she says “I don't know what that means. But when a man knocks you down you get up and kiss his fist! You gutless piece of boloney” (Odets, 1939:203). It is obvious Edna tries to force her husband to do something to change their dismal condition and when he resists that he can do nothing on his own, she counsels not only to his husband but also to those who are struggling with the same circumstances “ I don't say one man! I say a hundred, a thousand, a whole million, I say. But start in your own union. Get

those hack boys together! Sweep out those racketeers like a pile of dirt! Stand up like men and fight for the crying kids and wives” (Odets, 1939:203). After having been convinced by her wife, he ended up in the union meeting stating that “We gotta walk out !” (Odets, 1939:203). In the context of the agitprop theatre, Joe’s realization of his situation and Edna’s resolving him into devote his energy to defend their rights constitute an exemplary case and it is the exact thing that the play tried to relate its audience and generate the same reaction by its viewers/readers within the vortex of the Great Depression of the thirties.

Lab assistant episode, in which industrialist and employer Fayette and promising lab assistant Miller discuss, thematically fits agitprop theater in which Miller punches at Fayette’s mouth as he rejects spying on his fellow coworker, scientist Dr. Brenner and resists being an accomplice in costing countless lives by the production of chemically poisonous weapons. Agitprop features worth consideration in this scene, too particularly when Miller suggests the lost lives in the First World War by referring to the historical facts: “They say 12 million men were killed in that last one and 20 million more wounded or 20 missing” (Odets, 1939:205). Nevertheless, Miller’s ostensible objection is outrightly dismissed by Fayette: “That’s not our worry. If big business went sentimental over human life there wouldn’t be big business of any sort” (Odets, 1939:205). Fayette’s soulless dismissal of Miller’s concerns and his mechanical indifference to the fact that he lost his brother and two of his cousins demonstrate *tycoons’* frame of mind in their approach to value of man’s life. Moreover Fayette demagogically argues that “They died in a good cause”, the expression through which he tries to justify wars on the grounds of profit shrouded with the veil of patriotism. Lab assistant episode invites audience to the critique of material gain and preference and clash between individual responsibility against career and high-paid job.

In *the young hack and his girl* episode, cabdriver Sid and his fiancé Florence’s story is narrated by which audience witnesses how a couple has to separate out of financial strains primarily triggered by the economic system that does not give a chance to young man to earn sufficiently in exchange for the effort he exerted in his occupation. Consequently, he decides that “If we can’t climb higher that this together – we better stay apart” (Odets, 1939:211). Sid and Florence appear to have realized the causes that keep them apart and they also find out solution that unlocks the chains of their misery:

SID. Sure, the big shot money men want us like that.

FLOR. Highly insulting us ---

SID. Keeping us in the dark about what is wrong with us in the money sense. They got the power and mean to be damn sure they keep it. They know if they give in just an inch, all the dogs like us will be down on them together--an ocean knocking them to hell and back and each singing cuckoo with stars coming from their nose and ears (Odets, 1939:210).

Sid indeliberately suggests the strength of lower classes can only be assured by unification. Sid later resembles their situation to a card game in which the cards have been already “stacked” by those who are powerful and losing falls on their lot. Unable to realize his dreams due to the insufficient income and a heart with sorrow-stricken, Sid is drawn to workers cause and meets his unfortunate comrades in union committee.

In the labour spy episode, union’s fake identity is debunked when so called Clayton turns out to be a strike breaker Clancy who constantly manipulates and dissuades workers into not going on strike on the pretext of “The time ain't ripe. Like a fruit don't fall off the tree until it's ripe” (Odets, 1939:215). The episode reveals how resistance of workers is typically weakened in “collaborative” union leaders and its so called comrade members therefore the episode in its own right particularizes a general condition and makes it obvious for its audience. The episode as a whole reveals the *inside story*; in other words, villainy that happens behind the scenes for the purpose of overriding the rights of already oppressed people. Exposition of “company spy” (Odets, 1939:214) or metaphorically a “rat” in the words of *Voice* informs audience and prompts them to be alert for their causes.

In the intern episode in which attention is drawn to the dialogue between Dr. Benjamin and Dr. Barnes, audience witness the favoritism when Dr. Benjamin is replaced with an incompetent doctor named Leeds who is the nephew of a senator. Later on, the patient for whom Dr. Benjamin was previously responsible dies on the operating table due to Dr. Leeds’ inefficiency. The section without doubt addresses audience’s affective domain to awake their conscious on the horrifying quilt committed due to clientelism, which costs a life! In this episode, this is the first incident that prepares audience to take side with Dr. Benjamin. The second impact is more effective when it is informed that Dr. Benjamin is obliged to leave his work in the hospital due

to the financial deficit, which is also deteriorated by Dr. Benjamin's Jewish origin. The fact that Dr. Benjamin becomes the victim of racial discrimination as well as financial difficulties is not align to audience who are tried to be stimulated into active intervention rather than *philosophizing* on the causes and results of tyrannical injustices taking place around them. Dr. Benjamin feels that he is setting his heart and intellect on a cause, which is far different from that of the United States. He explicitly states that one cannot feel the burden of a particular trouble until his roads intersect with it. He succinctly summarizes his case in expressing "Lots of things I wasn't certain of. Many things these radicals say...you don't believe theories until they happen to you" (Odets, 1939:221-222). And it is no doubt what Dr. Benjamin is referring by theory is Marxism, which he is now of the opinion that, it upholds the rights of oppressed classes. Moreover, he seems to have quickly internalized Marx's maxim which puts forward that "The philosophers have only interpreted the world, in various ways; the point, however, is to change it" (Marx and Engels, 1952: 95). In accordance with this line of thought, Dr. Benjamin now somewhat in a "militant" manner states that "Yes, to know I'm right? To really begin believing in something? Not to say, "*What a world!*" but to say, "*Change the world!*" (Odets, 1939:222). Dr. Benjamin newly-gained conscious, which is particularly about his firm belief in the change, is tried to be transferred to the audience with an undecreasing enthusiasm. Not only does Dr. Benjamin, who is now seen to be "with clenched fist high" and heard by "We'll go ahead" (Odets, 1939:222) speech, devote himself to the workers' cause but he also encourages people to be align actively with himself who are virtually in the same deplorable condition. The play prodigiously fulfills its agitprop role first by sensationally indoctrinating people then mobilizing them into action.

The last scene, in which Agate increases the tension, has the enthusiasm reached a climactic frenzy with the workers' demand for strike. The last scene is the microcosm, a miniature of the play in terms of its objective which is gradually catered for in all the previous episodes. In the previous episodes, audience/players are emotionally bolstered and Odets continually deprives of them from the ultimate triggering incident up to this last scene which proves to be a sensational explosion on the part of audience and players. Agate first incites crowd:

What's the answer, boys? The answer is, if we're reds because we wanna strike, then we take over their salute too! Know how they do it? (Makes Communist salute) What is it? An uppercut! The good old uppercut

to the chin! Hell, some of us boys ain't even got a shirt
to our backs. What's the boss class tryin' to do--make a
nudist colony outa us (Odets, 1939:223).

Then he tries to awake his friends in a way not letting people miss the vital point in his utterances: “Nothing’s funny! This is your life and mine! [...] we’re dying by inches (Odets, 1939:223). Agate later strengthens his arguments by putting forward that their cause is one of war: “[...] fight with us for right! It's war! Working class, unite and fight! Tear down the slaughter house of our old lives! Let freedom really ring” (Odets, 1939:224). Expected but much belated *igniting* incident occurs when Lefty’s murder news arrives as cabdrivers now have been really convinced that they must not wait any external intervention a kind of savior to change their situation. They all rise with strike exclamations, the effect of which is intended to produce among men/women in the streets by the overt and latent features of Agitprop Theater.

4. CONCLUSION

Waiting for Lefty has become an emblematic play of agitprop theatre by means of such features as integration of spectators into action, mass recitations, which are mostly repetitive in character that discuss the similar arguments and addressing directly to audience which assures their identification with the players. Moreover, bare stage arrangement and the use of news reports and factual information (even if they are restricted in number) contribute to the play’s agitprop identity. Episodic structure and stereotypical characterization are two distinctive characteristics of agitprop plays. Nevertheless, except Fatt and gunman, Odets’ characters are observed to be round characters who have achieved a change in their attitudes towards social and political variables taking place around themselves. Likewise, though Odets has written his play by the integration of episodes into the “story”, they are not totally detached or discrete from one another as Agitprop Theater requires; one can sense a narrative flow among “episodes”. However, the play has achieved to be a paragon of political plays, which culminates at the end by leaving an emotional and political catharsis on the part of its spectators. In thematic level, the play combines such subjects as family (of Edna and Joe), love (of Sid and Florence) and career (of Miller and Dr. Benjamin, respectively in different episodes) which are not alien to spectators. In *Waiting for Lefty*, which is defined as a “dramatic machine gun” (Watts, 1935: New York Herald Tribune) because of its political agenda and the way it utilizes from agitprop devices, Odets achieved to “reveal America to itself” (Herr, 2003:135) by situating familiar concerns

within the play and in placing the stalemate of the 1930s characterized with Great Depression, hunger and unemployment at the play's background.

REFERENCES

- Brown, K. (2013). *Agitprop in Soviet Russia*, Constructing the Past, Vol. 14, No.1, Illinois Wesleyan University Press.
- Cashman, S. D. (1998). *America Ascendant: From Theodore Roosevelt to FDR in the Century of America*, New York University Press.
- Habib, A. R. (2005). *Modern Literary Criticism and Theory: A History of Literary Criticism from Plato to Present*, Blackwell Publishing, Oxford.
- Hanes, S. M., Hanes, R. C., (2002). *Great Depression and New Deal: Almanac*, Thomson/Gale, Michigan.
- Herr, J. C. (2003): *Clifford Odets and American Political Theatre*, Greenwood Publishing Incorporated, Westport/Connecticut.
- <http://academic.eb.com/levels/collegiate/article/agitprop/4041>, accessed date: 21.05.2017.
- Lawson, J. (1935). In *American Writers' Congress* ed. Henry Hart, Martin Lawrence.
- Levine, L. W. (1985). *American Culture and Great Depression*, The Yale Review, Vol.74, No.2, Yale University Press, New Haven/Connecticut.
- Marx, K., Engels, F. (1952). *Manifesto of the Communist Party*, Progress Publishers, Moscow.
- McElvaine, R. S. (2003). *Stock Market Crash: Encyclopedia of the Great Depression II*, Macmillan Reference USA, New York.
- Oaks, H., E. (2004). *American Writers*, Facts on File, New York.
- Odets, C. (1939). *Waiting for Lefty* in *Five Contemporary American Plays*, edit. William Henry H., Wilson Randle Dumble, Harper & Brothers, New York.
- Pal, S. (2010). *Theatre and Activism: The Agit Prop Theatre Way*, Music and Arts in Action, Vol.3, No. 1, Delhi University.
- Saal, I. (2002). *Epic Pleasures: Political Theater Reconsidered*, PhD Dissertation, Duke University.
- Warren, B. (2002). *Creating a Theatre and Community in Your Classroom*, Captus Press, North York/Ontario.
- Watts, R. (1935). *Sights and Sounds*, N Y Herald Tribune, 31 March 1935
- Young H., W., Young., K. N. (2007). *Great Depression in America: A Cultural Encyclopedia Volumes 1 & 2*, Greenwood Press, Westport/Connecticut.

**PROF. DR. NİHAT KEKLİK'İN HİKMET BİNASI VE AKILLAR
NAZARYESİ GÖRÜŞLERİ***

*PROF. DR. NİHAT KEKLİK'S VIEWS ON HIKMET BUILDING AND THE
THEORY OF MINDS*

Kazım YILDIRIM**

*Geliş Tarihi: 06.08.2018
(Received)*

*Kabul Tarihi: 02.04.2019
(Accepted)*

ÖZ: Prof. Dr. Nihat Keklik İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü öğretim üyesi olarak emekliye ayrıldıktan sonra 01.03. 2017 tarihinde doksan bir yaşında iken İstanbul'da vefat etmiştir. Türk İslam Felsefesi kuruluşunu gerçekleştirmiş ve bu felsefenin gelişmesi için çalışmıştır. Bazı felsefe problemlerinin zorluğu dolayısıyla felsefeyi kolaylaştırmak için metaforlara yer vermiş ve Hikmet Binası Teorisini bu amaçla tasarlayarak felsefeye kazandırmıştır. Makalede bu teorinin ele alınışı işlenecektir. Ayrıca Türk İslam dünyasının Filon (m.ö. 25-m.s.50) ve Plotinus (204-270)'tan ödünç aldığı Sudur teorisi, bu teorinin bazı düşünürler tarafından benimsenmesi ve Keklik'in bunları anlatımı ele alınacaktır. Çalışma Hocanın eserlerine (ders notları, kitap ve teksir notlarına) dayalı olarak sürdürülmüştür. Akıllar Nazariyesi (sudur=emantion) varlıkların Tanrı tarafından kademeli yaratılması teorisi. BİR'den ancak BİR sadır olur (el Vahid la yasduru anhu illa vahid) anlayışına dayalı olarak ortaya atılmış ve İslam dünyasında El Kindi, Farabi, ibn Sina gibi düşünürler tarafından geliştirilerek benimsenmiştir.

Anahtar kelimeler; Nihat Keklik, Hikmet binası teorisi, Akıllar teorisi.

ABSTRACT: Professor Dr. Nihat Keklik After retirement as a faculty member of Istanbul University Faculty of Literature Department of Philosophy 01.03. He died in Istanbul when he was ninety-one at the time of 2017. He established the Turkish Islamic Philosophy Foundation and worked for the development of this philosophy. Due to the difficulty of some philosophical problems, he has included metaphors to facilitate philosophy and he has given philosophy by designing the Hikmet Building Theory for this purpose. Handling of this theory will be handled in the article. In addition, the theory of Sudur borrowed by the Turkish Islamic world from the Filon (25th-50ths of M.Ö..50) and Plotinus (204-270), the adoption of this theory by some thinkers, and the expression of these by Keklik. The study

* Makalenin geniş özeti 06-11 Eylül 2017 tarihinde Köstence/Romanya'da yapılan 8. Uluslararası Balkanlarda Sosyal Bilimler Kongresi'nde tarafımdan bildiri olarak sunulmuş ve bildiri kitabında yayımlanmıştır. Akıllar Teorisi konusunda bkz. Yıldırım, Kazım, "Türk İslam Dünyasında Akıllar Teorisi", 2. Uluslararası Türk Dünyası Eğitim Bilimleri ve Sosyal Bilimler Kongresi, Sosyal Beşerî Bilimler I, 5. Cilt, ss.49-66, 07.12.2018, Antalya. (Yayın tarihi 28.12.2018, Sosyal, Beşerî ve İdari Bilimler I, C. 5, ss. 49-66. Link: www.turkegitimsen.org.tr. www.uaeseb.org).

** Doç.Dr., Sakarya Üniversitesi öğretim Üyesi, kyildirim@sakarya.edu.tr, ORCID: 0000-0003-4281-6449

was carried out based on Hocan's works (lecture notes, book and repetitive notes). The theory of the minds is the gradual creation of the beings (sudur = emantion) by God. It is based on the understanding that only one is a pseudonym (al-Vahid la yasduru anhu illa wahid) from one and has been adopted and developed by thinkers such as El Kindi, Farabi, ibn Sina in the world of Islam.

Keywords; Nihat Keklik, Hikmet building theory, Theory of minds.

1. GİRİŞ

Prof. Dr. Nihat Keklik (1926-2017), Ayvalık Cumhuriyet İlkokulunu bitirdikten sonra eğitimini Galatasaray Lisesi'nde (1939-1948) tamamladı. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi "Arap ve Fars Filolojisi Bölümü" nü bitirdi. Henüz öğrenci iken 1952'de, altı aylığına, Millî Eğitim Bakanlığı tarafından İran'a gönderildi.1953 yılında İstanbul Üniversitesi Felsefe Bölümünde Felsefe Tarihi Kürsüsünde Asistan oldu. Sonraki yıllarda Türk İslam Felsefesi Kürsüsü (Türk İslam Düşüncesi Tarihi Anabilim dalı)'nü kurdu.¹ Ona göre düşünce hareketleri insanlığın ortak çabasının sonucuydu. Amacı asıl kaynaklara inerek Türk İslam dünyasının ortaya koyduğu felsefi mirası ortaya çıkarmaktı. İlk çağdan itibaren başta Türkler, İranlılar, Hintliler, Yunanlılar, Çinliler ve İbraniler olmak üzere çeşitli toplumlar az veya çok ilim ve felsefeye katkıda bulunmuşlardır. Bunu "insanlık tarihinde her altı asırda bir, büyük değişiklikler ve olaylar meydana gelmiştir" şeklinde yorumlamıştır. "Altı asır teorisi"ni ilk çağdan itibaren tarihi olaylara ve gelişmelere dayandırarak açıklamıştır (Keklik, 1978:149-150). Bununla belirttiği husus insanların yaklaşık her altı asırda bir ilim ve felsefe alanında önemli sıçramalar yapmış olmasıdır. Keklik, teorideki iddianın gerçek olması halinde yeni bir sıçrama için 24. yüzyılı beklemek gerektiğini ihtimal olarak belirtmiştir. İnsanlık tarihinde miladi yedinci sekizinci asırdan itibaren İslam dünyasının bilim ve felsefede önemli gelişmeler kaydettiğini, bu gelişmelerin asıl kaynaklarına inilerek gün ışığına çıkarılması gerektiğini düşünmüş ve hayatı boyunca buna çalışmıştır. Özellikle Türk düşünürleri Farabi (870-950), İbnü'l Arabi (1165-1240) ve Sadreddin Konevi (1209-1274) üzerinde önemli çalışmalara imza atmıştır. Ayrıca felsefe tarihine ışık tutacak mukayeseli çalışmalar yapmıştır. Bu çalışmalarda Türk İslam düşünürlerinin Batılı düşünürleri etkilediğini fakat bu etkilerin göz ardı edildiğini belgeleriyle ortaya koymuştur. Bu belgelerde öyle bilgilere tesadüf ediliyor ki bazı Türk İslam düşünürlerinin ortaya koyduğu bilgilerle Batılı düşünürlerin bilgileri neredeyse satır satır aynıdır. Bu tür mukayeseli çalışmaları Batılılar da yapmaktadır. Mesela Farabi'nin Orta çağ

¹Cahid Şenel, Nihat Keklik'in hayatını Hoca'dan izin alarak özlük dosyası ve diğer birinci el kaynaklara dayalı olarak, "Nihat Kekik: Hayatı ve Çalışmaları" adlı makalesiyle, 2011 yılında, Kutadgubilig Felsefe-Bilim Araştırmaları Dergisi'nin 19. sayısında ayrıntılı olarak yayımlamıştır (bkz. Şenel, 2011:217-236).

düşüncesine etkisi konusunda Roberd Hammond tarafından 1947 yılında New York'da yazılmış çalışma oldukça önemlidir. Bu çalışmada Farabi'nin St. Thomas (St. Thomas Aquinas,1225-1274) üzerindeki etkisi açık bir şekilde gösterilmiştir. Bunları tesadüf olarak değerlendirmek mümkün değildir. Belirtilen eserde yazar, Farabi ile St. Thomas'ın metinlerini karşılıklı yazarak, ikisinin arasındaki ilişkiyi ortaya çıkarmış ve St. Thomas'ın Farabi'den nasıl ilham aldığını ve onu nasıl takip ettiğini açıkça göstermiştir. Farabi'nin ölüm tarihi itibarıyla St. Thomas'tan 324 yıl önceliği vardır. Şu hâlde St. Thomas düşüncelerin önemli bir kısmını Farabi'den olduğu gibi almıştır. İşte Keklik, çalışmalarında bu türden etkilenmelere dikkat çekmiş insanlığın düşünce tarihinde özellikle Türk İslam düşünürlerinin önemini belirtmeye çalışmıştır. Çünkü tespit ettiği gibi insanlık tarihinde birbirini etkilemeden kendi orijinal düşüncesini ortaya koyabilen düşünür sayısı çok fazla değildir. Onun için Türk İslam dünyasının yedinci-sekizinci asırdan başlayarak on beş- on altıncı yüzyıla kadar devam eden düşünce hareketlerinde özne olarak rol oynadığını açıkça belirtiyor. Bu tespitleriyle düşünce tarihinde diğer bazı toplumlar gibi, genelde İslam dünyasının, özelde ise Türklerin önemli katkılar yaptığını ifade ediyor. Bunları örnekleriyle ve etkilemiş oldukları biçimiyle ortaya koyuyor. Bu açıdan düşünce tarihinde bilinen pek çok filozof, başka filozofu dikkate almaksızın felsefesini ortaya koymuş değildir diyor (Keklik, 1982: 29-30). İşte Keklik'e göre Türk İslam düşüncesinin önemi de buradadır. İslamiyet, peygamber ve ilk halife zamanında özellikle manevi kıymet sistemi olarak büyük bir gelişme ve yayılma göstermiş; sonra Emevi (662-750) ve Abbasi İmparatorlukları (750-1258) zamanında daha çok siyasi ve dünyevi kudretle ilim ve sanatta çok büyük ilerlemeler göstererek dünyaya örnek bir medeniyet kurmuşlardır. Haçlı Seferleri ve Moğol İstilasası sonucu İslam dünyası ilim, felsefe ve sanattaki üstünlüğünü kaybetmiştir.

Türk İslam dünyasındaki çalışmalarını ortaya koymakla birlikte Keklik'in üzerinde durduğu diğer önemli bir konu da felsefeyi anlaşılır kılmaktır. Zor ön yargısını kırmak için metaforlara ve somut örneklerle önem veriyor ve problemlerin kolayca anlaşılmasına çalışıyordu. İşte onun "Hikmet Binası" teorisinin amacı buydu. Akıllar nazariyesi (sudur=emantion) ise Türk İslam düşünürlerinin "yaratma" konusunda Platinus (1204-1270)'tan aldığı etkiyle İslam'ın uzlaştırılma çabasından ibarettir. Vahid (Bir) olan Allah'tan, çokluk (kesret) alemi nasıl meydana geliyor? Şayet Allah bu kesret âlemini "kendisinden" yaratmış olsaydı, o zaman Allah'ın bünyesinde çokluk (kesret) istidadı bulunmak gerekirdi. Oysa Allah BİR (VAHİD) olduğuna göre bu mümkün değildir. İşte Türk İslam düşünürlerinin Bir olan Allah'tan sadır olan Bir için İlk Akıl (el akl el evvel) adını vermişlerdir. İlk Akıl (el akl el evvel) Allah'ın kâinat hakkındaki tasavvurudur ve Bir olan Allah'tan en evvel İlk Akıl sadır olmuştur. Bunu sırasıyla diğer akıllar

derce derece takip etmiş ve onuncu akılda son bulmuştur. Onuncu akla aynı zamanda Faal Akıl (el akl el faal) dinilmiştir. İnsanların dünyada ulaşabilecekleri en yüksek mertebenin burası (onuncu akıl=faal akıl) olduğu düşünülmüştür. Bu düşünce öncelikle el Kindi (801-873) tarafından benimsenmiş, Farabi tarafından sistemli hale getirilmiş, İbn Sina tarafından geliştirilmiş fakat İbn'ül Arabi şiddetle tenkit etmiştir. Makalede Akıllar nazariyesi Keklik'in anlatımıyla ele alınacaktır.

Hoca'nın bizzat kendi eserleri (teksir halinde lisans, yüksek lisans ve doktora derslerinde okuttuğu ders notları)'inden istifade ederek hazırladığımız bu çalışmada Nihat Keklik'in anlatımıyla yukarıda belirtilen iki konu ele alınmıştır: Birincisi Felsefeyi kolaylaştırmak için tasarladığı Hikmet Binası Teorisi, bunu açıklayan görüşleri; ikincisi de Türk İslam dünyasında Akıllar Nazariyesi (sudur=emantion) teorisidir.

2. HİKMET

Türkçede bilgelik, sebep, gizli sebep, felsefe, Allah'ın insanlarca anlaşılamayan amacı (sır, gizli sır) olarak açıklanmıştır. Ayrıca erkek için isim ve eski dilde fizik yerine de kullanılmıştır (TDK, Güncel Türkçe Sözlük, <http://www.tdk.gov.tr>). Osmanlıca Türkçe lügatte “hakimlik, sebep ve pratik bilgi” olarak açıklanmıştır (Develioğlu, 1993: 369). Farklı ve değişik yorumlarla Kuran'da **öğüt; gizli-sırlı bilgi ve ilim; sırları ve gerçek bilgileri edinenler, düşünenler ve hikmeti (gizli sırları) anlamak isteyenler ve nihayet bilgi ve ilim üretenler** olmak üzere başlıca dört anlamda kullanılmıştır. Birincisi öğüt anlamındadır; mesela, “...*Ve Allah'ın üzerinizdeki nimetini, size kendisiyle öğüt vermek üzere indirdiği kitap ve hikmeti hatırlayıp, düşünün*” (2 Bakara/231). İkincisi gizli, sırlı bilgi ve ilim anlamındadır; mesela, “*Andolsun ki Biz, Lokman'a hikmet verdik...*” (31Lokman/12). Üçüncüsü sırları ve gerçek bilgileri edinenler (hikmet sahipleri, kendisine hikmet verilenler, peygamberler, filozoflar ve ilim adamları gibi) anlamında kullanılmıştır; mesela “...*Şüphesiz ki biz, İbrahim ailesine (soyuna) de kitap ve hikmet vermiştik*” (4 Nisa/54, ayrıca bkz. 2 Bakara/251). Ve nihayet dördüncüsü; düşünenler, hikmeti (gizli sırları) anlamak isteyenler bilgi ve ilim üretenler anlamındadır; mesela “*Ey Resulüm! Rabbinin yoluna hikmetle ve güzel öğütle çağır (davet et)...*” (16 Nahl/125, ayrıca bkz. 2 Bakara/269).

Kuran'da felsefe kelimesi mevcut değildir. Sadece hikmet sözüyle karşılaşırız. Felsefe ve feylesof (filozof) kelimeleri Arapçaya ancak miladi sekizinci asırda yani İslamiyet'in doğuşundan iki asır sonra, tercümele devrinde girip yerleşmiştir (Keklik 1978: 90, dip not). “Hikmet ve bundan türetilmiş olan hâkim (hikmete sahip) kelimesi, Kuran'da defalarca tekrarlanmış olarak mevcuttur. Mesela: -Allah hâkimdir (hikmete sahiptir) deniliyor. Bundan başka hikmet

Kuran'ın sıfatı olarak da görünüyor ve el Kuran el hâkim (hikmet dolu Kuran) tabiri, birkaç defa geçiyor. (Mesela 10 Yunus/1, 21 Enbiya/2 ve 36 Yasin/2).

Yukarıda ifade edildiği gibi hikmetin Peygamber olduğu rivayet olunan Lokman'a verildiği de ifade ediliyor (31 Lokman/12). Demek ki hikmet, sadece Kuran'ın ve Allah'ın sıfatı olarak kalmıyor aynı zamanda peygamberlere de veriliyor. Fakat iş bununla da bitmiyor. Çünkü hikmet, diğer insanlara da verilmiştir. Anlaşıyor ki İslam dünyasında hikmet (sofia=bilgelik), Kuran'ın tanıdığı müsaade ve teşviklere dayanılarak tefekkür (düşünceye) önem verenler için bir üstünlük olarak sayılmış ve tanınmıştır (Keklik, 1978: 90-91).

2.1.Hikmet Felsefe İlişkisi

Keklik, Felsefe ve hikmet sözleri, İslam dünyasında çoğu zaman eş anlamda kullanılmaktadır. Buna rağmen hikmetin kapsamı daha geniştir diyor. "Felsefe aslında filo-sofia (philo-sophia) sözünden Arapçaya ve oradan da Türkçemize geçmiş bir deyimdir. Filo kelimesi sevgi manasınadır. Sofia sözü de hikmet (bilgelik) anlamına geliyor. Şu hâlde filo-sofia'nın lügat manası, hikmet sevgisidir. Filosofia kelimesi Batı dillerinde, bu esas şekle uygun olarak yazılıp okunmaktadır. Filozofos (filozof) ise hikmeti sevendir" (Keklik, 1975: 21; Keklik, 1975a: 8-12; Keklik, 1978: 90; Keklik, 1982: 2). "Felsefe demek olan filo-sofia tabirinin etimolojik manasını bugün bizim bildiğimiz gibi, en az bin yıl öncesinden beri Türk ve İslam filozofları da bilmekteydi" diyor. Ona göre Türk İslam düşünürleri "miladi sekizinci asırda, ilkçağın ilmi ve felsefi eserleri, Hristiyan mütercimler tarafından Arapçaya tercüme edilmeye başladığı sırada öğrenmişlerdi. Fakat Müslüman filozofların hemen hiçbiri, ilkçağ felsefe lisanını (Grekçe) bilmiyorlardı. İşte bu suretle onlar felsefe kelimesinin, filo sofia deyiminden kaynaklandığını, (- az çok hatalı şekilde-) öğrenmişlerdi. Misal olmak üzere, ilk İslam filozoflarından sayılan el Kindi şöyle diyordu" (Keklik, 1982:3-4):

"...Felsefe (kelimesi), bu ismin etimolojisi bakımından, hubb el hikme (hikmet sevgisi)'dir. Çünkü feylesof sözü, muhibb (seven) manasındaki fila(!) ve bir de hikmet manasındaki sufa(!) kelimelerinden terkeb edilmiş (birleştirilmiş)'dir..." (El Kindi, Hudud el Eşya, s. 172, aktaran Keklik, 1982, 4). Keklik'e göre El Kindi'nin Filo yerine fila, sofia yerine sufa imlalarını yanlış kullanması, ilkçağ felsefe dili olan Grekçe bilmemesine işarettir. Zaten Türk İslam dünyasında yapılan ilk tercümelemlerin karışık ve dağınık olmasının temelinde mütercimlerin çoğunlukla Arapça ve Grekçe dillerinin ikisini de tam anlamıyla bilmemeleriydi. Yapılan yanlışlardan anlaşılıyor ki el Kindi de Grekçe diline tam anlamıyla hakim değildi.

2.2. Hikmet Binası Teorisi

Keklik, filozofların ifadelerinde, bazen güç anlaşılır noktaların bulunduğu bir gerçektir diyor. Bunun suni ifade tarzlarından doğmayıp, bizzat meselenin

güçlüğünden kaynaklandığını belirtiyor. Kolay bir şekilde anlaşılmasına gayret etmek gerektiğini ve bunun tek yolunun da benzetmelere başvurmak olduğunu söylüyor “Çünkü ne kadar güçlü bir zihin yapısına sahip olursa olsun, çoğu kimseler mücerret (soyut) ifadelerden pek de hoşlanmaz. Zira müşahhas (somut) misaller sayesinde girift bir meselenin daha kolay olarak kavranabileceğini, herkes kabul eder” (Keklik, 1975: 35). İlk çağdan başlanarak pek çok filozof, düşünür ve psikologların görüşlerinden örnekler veren Keklik, Türk İslam dünyasındaki filozofların görüşlerini ayrıca ele alır ve “... Onlar hemen her fırsatta misallere dayanarak açıklama yapmak temayülündedir (eğilimindedir). Her zaman başvurdukları usul budur. Çünkü maksatları, anlaşılmak ve dolayısıyla da kendi fikirlerini iyice anlatmaktan ibarettir” diyor (Keklik, 1975: 37). Hikmet binası teorisiyle yapmak istediği de budur. Anlatılanları anlaşılır kılmak ve kolay anlaşılmasını sağlamaktır.

Böylece “Hikmet Binası” teorisiyle **felsefeyi, hikmeti, bilgiyi, bilimi ve bilimlerin birbirleriyle olan ilişkilerini ve ayrıca akıl, mantık ve kavramları** anlaşılır kılmıştır. Keklik’e göre kısa cümlelerle, nükte ve metafor yoluyla anlatım, Türk Milletine has bir üsluptur. Mesela Farabi’nin, İbn Sina’nın, Mevlana’nın vb. üslubu böyledir. Kendisi de Türk Milletine has olduğunu belirttiği bu üslubu, ders anlatımında ve eserlerinin yazımında kullanmış, eserlerini yazarken, derslerini anlatırken metaforlar ve kısa cümleleri tercih etmiştir. Üslubuna bu çerçevede bakılınca Bilgi, Bilim, Tefekkür, Hikmet, Felsefe tanımında “Hikmet Binası” metaforunu kullanıyor. “Hikmet Binası” metaforu, Keklik Hoca tarafından akıl, düşünce, mantık, felsefe, bilim hikmet anlamlarını ve birbirleriyle olan ilişkilerini örneklerle ifade etmek bakımından kullanılmış önemli bir tanımlamadır.

Düşünce aktivitemizi ifade etmek üzere üç tane deyim kullanırız: **Tefekkür (düşünce), Felsefe ve Hikmet**. Bunların ne anlama geldiğini açıkladıktan sonra birbirleriyle olan bağlantılarını ve somut bir şekilde tanımlarını yapıyor (Keklik, 1978: 3 ve 87).

“**Hikmet:** adeta bütün noksanları tamamlanmış büyük bir binaya benzer. Böyle bir binanın kurulması için muhtaç olduğumuz unsurlar şöyle sıralanabilir:

Akıl: bu binayı kurmak için sahip olmamız gereken arsadır.

Tefekkür: Kurulacak binanın planı gibidir.

Mantık: Onun temeli sayılır.

Kavramlar: Öreceğimiz duvarların ana unsurları olan tuğlalardır.

Bilgi: Tuğla (kavram)lardan örülen duvarlara benzetilebilir.

İlim: Duvar (bilgi)’ların birbirlerine bağlanmasıyla meydana çıkan bir oda gibidir.

Felsefe: Binamızı örten çatıya benzetilebilir.

Hikmet ise bütün bunlardan sonra ortaya çıkan tüm noksanları tamamlanmış olan binadır: Binanın bütünüdür, binanın kendisidir, faaliyetimizin tamamıdır” (Keklik, 1975: 40 ve Keklik, 1978: 3-38). Görüldüğü gibi Hoca hikmeti bütün noksanları tamamlanmış binaya benzetirken felsefeyi de binayı örten çatı olarak düşünmüştür.

1.2.1.Hikmet Binası Teorisiyle Amacı

Keklik’in düşüncesinde “Hikmet Binası”, Hikmet kavramını, felsefenin anlamını ve düşünce tarihini kısaca gözden geçirmek bakımından kolaylaştırmak için tasarlanmıştır. Bununla amacı anlattığını anlaşılır kılmaktır. Anlattığını anlaşılır kılmak, kolaylaştırmak Hoca’nın önem verdiği konulardır. Onun için Filozofların Özellikleri (1983), Felsefenin Tekniği (1984), Felsefede Üslup Meselesi ve Bazı İlkeler (Felsefe Arkivi, sayı, 24, 1984, ss.55-70), Felsefe Bakımından Metafor (Felsefe Arkivi, sayı, 25,1984, ss.17-36), Mevlana’da Metafor Yoluyla Felsefe (Konya, 1985) ve Felsefede Metafor (1990) gibi eserler kaleme almıştır. Mesela 1990 yılında yazdığı “Felsefede Metafor” isimli eserindeki amacını şöyle açıklıyor:

“Önce felsefeyi bir takım yapmacık zorlamalardan kurtarıp, sadece *entelektüel* düzeyde kolaylaştırmak (-zira *avami felsefe* mümkün olmadığı gibi, *caiz* de değildir-), sonra da, asırlar boyunca *felsefenin* ve *filozofların* dostu olan yüce milletimizin bu özelliğinin devamını sağlamaktır.”² “Çünkü ünlü bir yeniçağ filozofunun dediği gibi: - *felsefesiz yaşamak, gözü kapalı yaşamak gibidir.*”³

Felsefesiz yaşamak gözü kapalı yaşamak olduğuna göre Keklik Hoca’nın amacı, metafor yoluyla insanları, laf kalabalığından ibaret anlaşılmaz, “karanlık” ve “yıkıcı” felsefeden kurtarmaktır. Kendi ifadesiyle: “*Fakat hangi felsefe? Berrak ve ne söylediği belli olan yapıcı bir felsefe mi, yoksa manasız laf yığınlarından ibaret karanlık ve ne dediği belli olmayan yıkıcı bir felsefe mi?*” Anlaşıldığı gibi benzetmelerle, kısa cümlelerle felsefeyi anlaşılır kılmayı hedefliyor. Bu tür metodun Türk İslam düşünürlerinde, mesela Farabi (870-950), İbn Sina (980-1037), Gazzali (1058-1111), İbnü’l Arabi (1165-1240), Mevlâna (1207-1273) gibi düşünürler tarafından da kullandığını belirtiyor. Gerçekten de Türk düşünürlerinin çoğu görüşlerini benzetmelerle anlaşılır kılmaya çalışıyor.

²Nihat Keklik, Felsefede Metafor, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1990 s.VIII; bkz. Kazım Yıldırım, Sofi’nin Dünyası Romanında Sokrates Öncesi Bazı Filozofların Varlık ve Bilgi Görüşlerinin Metaforik Açıklamaları, 13. Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi, 2015, Bakü, Azerbaycan.

³Rene Descartes, Metot Üzerine Konuşma, tercüme, M. Karasan, Ankara, 1946, aktaran Keklik, Felsefede Metafor, 1990, VIII, Dip not 3. ayrıca bkz. Keklik, Felsefe: Mukayeseli Temel Bilgiler ve Kaynaklar, Çağrı Yayınları, İstanbul. 1978, s. 133.

2.2.2. Hikmet Binası Teorisiyle Felsefe ve Bilimin Açıklanması

Keklik, yukarıda ayrıntılarını verdiğimiz basit örneğinden hareketle “Hikmet Binası” benzetmesiyle felsefe ve hikmet tanımlarını yapmıştır. Teorisini akıl, tefekkür, mantık, bilgi, bilim, hikmet ve felsefenin ilişkilerini açıklayarak sürdürmüştür. Öncelikle aklın önemini ve özelliğini belirterek teorisini başlamıştır. Ona göre akıl faaliyetimizin ilk aletidir. Tefekkür (düşünme/düşünce) ise akla hareket vermekte, onu belli yönlerde sevk etmektedir. Bu sevkiyatta mantık kuralları devreye girer. Mantık kuralları hikmet binasının temelini teşkil ediyor. Onun için düşüncelerimizin aleti konumundaki mantık kurallarına dayandırılan bilgilerin sağlamlığı, Hikmet Binasının, temel bakımından sağlamlığına işaret eder. Sağlam temel üzerine kurulmayan bina nasıl çökerse, mantık kurallarına dayandırılmayan bilgiler de aynı şekilde çöker. Keklik, Hikmet Binasını tamamlamak için sağlam temel üzerine tuğladan örülen ve giderek yükselen duvarları bilgilere, duvarların kesişmesiyle oluşturulan ayrı ayrı odaları da bilimlere benzetmiştir. Böylece bilgileri mantıklı düşüncelere, düşünceleri de akla dayandırmış, akıl ve düşüncenin bilgi meydana getirmede temel teşkil ettiği sonucuna varmıştır. Keklik’e göre akıl düşünme gücüyle harekete geçmektedir (Keklik, 1975, 41 vd).

Zaten Kur’an ve Hz. Muhammed’in sözleri olan Hadislerde de akıl ve düşünce ilişkisini belirten birçok Ayetler vardır. Bu sebeptendir ki akılcılığın (rasyonalizmin) İslam dünyasında rağbet görüp gelişmesinde, Kuran’ın ve Hz. Muhammed’in bu konudaki sözlerinin büyük etkisi olmuştur. Mesela Kur’an; “*İşte Allah ayetlerini (delillerini) size böyle açıklıyor. Umulur ki düşünürsünüz.*” (2 Bakara/266). “*De ki: Kör olanla gören bir olur mu? Hiç düşünmez misiniz?*” “*Onlar ayaktayken, otururken ve yanları üzerine yatarken Allah’ı anarlar; göklerin ve yerin yaradılışı üzerinde düşünürler. Ve ‘Rabbimiz! Sen bunu boş yere yaratmadın, Sen yücesin, bizi ateşin azabından koru’ derler. Bunlara akıl erdirenler ancak ilim sahipleridir*” (3Al-i İmran/191). Ayetlerde görüldüğü gibi akıl ve düşünceye önemli derecede atıf vardır. Akıl erdirmek, düşünmek, anlamak, ancak akıl sahibi olmaya ve ilimle uğraşmaya, bilgi sahibi (bilgili) olmağa bağlanmıştır. Anlaşıyor ki Kur’an insan aklının ancak düşünce ve bilgi sayesinde güç kazanacağını söylüyor. Yine bu konudaki bir örneği, şu ayette bulmaktayız. Allah diyor ki: “*İlimde derinleşmiş olanlar, ‘Ona inandık, hepsi Rabbimiz katındandır’ derler. (Bu inceliği) ancak akıl sahipleri düşünüp anlar (bunu ancak, ilimde derinleşmiş olan akıl sahipleri düşünebilirler)*” (3Al-i İmran/7). Başka bir deyişle düşünebilmek için, sağlam bilgiler ile bezenmiş bir akıl gereklidir. İşte açıkça görülüyor ki Kuran daima akli övmüş ve onun değerini yüceltmıştır” (Keklik, 1978: 88).

Keklik, “*Eskiden bu yana ne kadar ilim meydana getirilmişse hikmet binasının miktarı (büyüklüğü) da o kadardır. İlimler arasındaki münasebet dahi*

*yan yana iki duvar arasındaki müşterek gibidir” diyor. Benzetmelerini sürdürerek Hikmet Binasının temelinden başlanarak duvarların örülmesi, odaların meydan getirilmesi, odalar arası ilişkilerin varlığı ve nihayet çatının kapatılması ve binanın bütünüyle teşekküllü akıl ve düşünce sayesinde. Binanın her bir kısmını insan aklıyla üretilen düşünce ve bilgilerin karşılığı olarak benzetme yaparak tasarlayan Keklik, çatıyı **felsefe, binanın tümünü de hikmet olarak düşünmüştür**. *Şu hâlde felsefe, bütün ilimleri, kendi kanatları altına alan umumi bilgi yahut: ilimlerden elde edilecek genel sonuç sayılır.*” (Keklik, 1975: 8-9; Keklik,1975a: 21; ayrıca bkz. Keklik, 1978: 23-38; Keklik, 1982: 1-36)⁴.*

Bugün pozitif adını verdiğimiz ilimlerin hepsi de, eskiden felsefenin çatısı altındaydı. Bu bakımdan felsefe, bütün ilimleri kendi bünyesinde toplayan bir külli ilim (:bütünleşmiş bilgi) olarak anlaşılmaktaydı. İşte bu anlatımıyla bilgi, bilim felsefe ve hikmet tanımlarını ve birbirleriyle olan ilişkisini benzetme yaparak kolayca anlaşılır kılmıştır. Bilindiği gibi ilk çağlardan itibaren uzun süre felsefe bütün bilimleri bünyesinde toplamıştı (ilk çağdan itibaren başta matematik olmak üzere özellikle Rönesans’tan sonra bilimlerin çoğu felsefeden ayrılmıştır). Bilimlerin, insan başarısı olarak bir çatı altında birbirleriyle ilişkili olarak gelişme gösterirken akıl, mantık ve düşünce ilişkisi, Keklik tarafından açık ve net olarak anlatılıyor. Böyle bir anlatım tarzı Türk Milletine hastır. Mesela Farabi’nin, İbn Sina’nın, Mevlana’nın üslubu da böyledir.

Batıda da benzetmeler yaparak felsefeyi tanımlayanlar vardır. Mesela Descartes (1596-1650) felsefeyi ağaca benzeterek tanımlamıştır. Anlaşıldığı gibi hikmet binasının akıl ve tefekkür olmak üzere iki önemli kavramı bulunmaktadır. İki kavramı Keklik’in anlatımıyla daha yakından tanıyalım.

2.2.2.1.Hikmet Binasının Arsası (Zemini): Akıl

“Herhangi bir binanın yapılabilmesi için evvela onun inşa edileceği bir zemin gereklidir; bir *arsaya* ihtiyaç vardır. *Hikmet Binası’nda* bu arsaya tekabül eden şey *akıldır*” (Keklik, 1982: 37).

Akıl ve düşüncenin Kuran ve Hadislerde övülmüş olması dolayısıyla Türk İslam filozoflarının önemli bir kısmı akılcılığa yönelmişlerdir. Keklik, Kelamcılar ve onlarla birlikte bazı Mutasavvıflar (Tasavvufçular) dahi akılcılığın önemi üzerinde ısrar etmişlerdir diyor. Keklik’e göre Kelamcılardan Mutezile bölümüne, bazı Avrupalı araştırmacılar, “Les rationalistes de l’İslam” (İslamiyet’in Akılcı

⁴Felsefe ve hikmet bir zamanlar bütün bilimleri temsil etmiştir. Bununla uğraşanların da bütün bilgilere sahip kimseler olduğu düşünülmüştür. Fakat ilkçağda ilk defa Pythagoras (Pitagoras, M.Ö. 570 - 494?), insanların her şeyi bilmesinin mümkün olmadığını fark ederek, (—daha mütevazı bir unvan olmak üzere—) kendisine filo-sofos (filozof) ismini verdi. Demek istiyordu ki insan, hikmete sahip (= sofos) olamaz, ancak hikmeti sevmekle yetinebilir.

Filozofları) adını vermişlerdir. Mutasavvıfların “akılcılığı” ise, hareket (çıkış) noktası olarak önem taşır. Ona göre mutasavvıflar ulaştıkları sistemin sonunda, aklın sonsuz bir kuvvet olmadığını anladıkları için, mystik (mistik) deneylere, akıl-üstü tecrübeye ve sezgi (intuition) usulüne başvurmuşlardır. Genel olarak Mutasavvıfların anlayışını Bilgi problemi konusundaki bir örnekle açıklamıştır. Diyor ki: “Akıl duyularımızın yanıltıcı intibalarını düzeltmiyor. Demek ki akıl tek başına insana doğru bilgi sunamıyor” (Keklik, 1975a: 10). Gerçekte akıl, bugünkü tertip ve kabiliyetinden, daha üstün bir düzeye ulaşmadıkça, bazı metafizik ve aşkın problemleri anlamakta aciz kalacaktır (Keklik, 1975a: 11).

İlave olarak Kuran’ın, hemen bütün ilim alanlarında İslam düşünürlerinin hareket noktasını teşkil ettiğini belirtiyor. Fikir (düşünce, düşünmek) kökünden türetilen tefekkür (fikir edinmek, düşünmek) sözüyle ilgili 18 tane ayet olduğunu söylüyor. Bunlarla eş anlamlı “akıl etmek anlamak, ibret almak” (=itibar), bakmak (=nazar) gibi deyimleri ihtiva eden diğer ayetleri ekleyecek olursak, (tekrarlamalarıyla birlikte) çok sayıda ayet ihtiva ettiğini ifade ediyor (Keklik, 1978: 89). Kur’an’daki bu çeşit ayetlerin, 500’den daha az olmadığı dikkatimize çarpmaktadır diyor. Böyle bir müşahede, sayesinde anlaşılıyor ki, Kur’an’da her 10 ayetten bir tanesi, akıl, tefekkür vs. ile alakalıdır” (Keklik, 1978: 89).

Aklın bilgi, tefekkür ve bilmek anlamlarının dışında özellikle Türk İslam düşünürleri tarafından psikolojik ve kozmolojik anlamlarda da kullanılmıştır. Kozmolojik anlamı, Akıllar Teorisi (Nazariyesi) şeklinde açıklanmıştır. Sudur Teorisi olarak da bilinmektedir.

2.2.2.2. Hikmet Binasının Planı: Tefekkür

Keklik, Hikmet Binasının arsası olarak akli düşünürken planını da tefekkür olarak düşünmektedir. Başka bir deyişle arsayı akla, planı da tefekküre (düşünce) benzetmektedir. Önce tasavvur kelimesinin anlamını ve Türkçeye nereden geldiğini belirtiyor sonra da tefekkür ile akıl arasındaki ilişkiyi ve hikmet binası benzetmesindeki yerini ve karşılığını açıklıyor. “Tefekkür sözü Arapçadır. Türkçeye de oradan geçmiştir. Bunun kökü fikr sözüdür. İsim olarak fikr (= çoğulu: efkâr), bugün Türkçemizde düşünce (=pensée=thought) karşılığıdır. Fiil olarak da düşünmek demektir. İşte bu ‘fikr’ sözünden, Arapça morfoloji kurallarına göre, (isim veya infinitif olarak) ‘tefekkür’ deyimini türetilmiştir. İslam dünyasında ilim ve felsefe dili olarak kullanılan Arapça yazılmış eserlerde, (bugün için) ‘fikr’ tabiri yerine ‘tekfir’ sözü kullanılmaktadır. Tefekkür eden kimseye mütefekkir (fakat bu günkü Arapçada: müfekkir) adı verilmektedir. Bu söz düşünür karşılığıdır” (Keklik,1975a: 14). Bundan sonra akıl ile ilişkisi, felsefe, hikmet arasındaki bağına işaret ediyor.

“Nasıl ki bir mühendis, inşa edeceği binanın planını çizerken ‘düşünür’, yani o bina için tasavvurlarını sistemli bir hale sokar ise, aynı şekilde, ‘filozof’ dahi,

inşa edeceği felsefi sistemin ana çizgilerini ve geliştireceği yönleri, tıpkı onun gibi düşünür” diyor. Bu olayda mühendisin muhtaç olduğu “arsa” gibi, filozofun muhtaç olduğu da akıldır. Demek oluyor ki “tefekkür” ile “akıl” arasında organik bir bağlantı vardır. Bunlardan birinin bulunmadığı yerde, diğeri mümkün olmuyor (Keklik,1975a: 14; bkz. Keklik, 1978: 24; ayrıca bkz. Keklik, 1982: 37).

Böylece bilgi problemine giriyor ve tefekkür etmek, aynı zamanda yeni fikirler üretmek demektir diyor. Keklik’e göre bu anlamda mütefekkir ile ziraatçı arasında da benzerlik vardır. Nasıl ki ziraatçı, tek tek buğday tanelerinden birçok buğday taneleri üretiyorsa, aynı şekilde mütefekkirler de tek tek kavramlardan yola çıkarak yeni “Bilgi”ler meydana getiriyor. Bilgiler ise, bilinmeyenden bilinene ulaşmak demektir. O’na göre akıl henüz çalışmamış (atalet halinde) bir makine gibidir, tefekkür ise bu makinaya hareket veren, makinanın çalışmasını sağlayan güçtür. “Şu hâlde makine ile çalışma arasında nasıl bir bağlantı varsa, akıl ile tefekkür arasında da öyle bir bağlantı vardır” (Keklik, 1975a, 14; ayrıca bkz. Keklik, 1978: 24; yine bkz. Keklik, 1982: 37).

2.2.2.3. Hikmet Binasının İçindeki Bilgiler: Felsefe, Bilimsel Bilgi ve Bilimlerin Bilgisi

Hikmet Binasının temeli hatasız (doğru) hesap üzerine atılmaktır. Bilgilerimizde hatasız düşünme sanatı olan mantık üzerine kurulur. Felsefe, sağlam bir mantık temeli üzerine oturmak zorundadır. Bu safhadan sonra binanın duvarlarının örülmesi gerektiğine işaret ediyor. Felsefede bunun karşılığı, henüz tam bilgi (ilim) haline gelmemiş olan cüz’î bilgilerimizdir diyor. Bu çeşit bilgiler sistemleştiği zaman ilim adını alır (Keklik,1978: 24; bkz. Keklik, 1982: 37).

Keklik’e göre her bilgi bir hüküm ve genelleştirmeye dayandığı için, cüz’î adını verdiğimiz bu çeşit bilgilerimiz bazı unsurlardan meydana gelmiştir. Bu unsurlar ise kavramlardan ibarettir. Tıpkı duvarın unsurlarının tuğlalardan ibaret olması gibi, hükümler dahi kavramlardan meydana getirilmektedir. Mesela iki tane kavram olarak, insan ve akıllı terimlerini alalım: Bunları birbirine bağlamak suretiyle bir hüküm elde etmiş oluruz: İnsan + akıllı + dır deriz. Bu hükümdeki bağlantıyı teşkil eden ‘dır’ sözcüğünün şöyle bir fonksiyonu vardır: Nasıl ki iki tuğla birbirine ancak harç ile yapıştırılıyor (bağlanıyor) ise aynı şekilde iki kavramda birbirine rabita (bağ) denilen copula ile mesela buradaki ‘dır’ sözcüğüyle bağlanmaktadır. Hükümlerdeki rabita iki tuğla arasına konulmuş harç gibidir. Hükümlere dayanmak suretiyle kıyas meydana getirilir. Doğru kıyaslar, bilgilerimizin sistemleşmesine ve ilim haline gelmesine yardım edecektir ki buna da ispat adı verilir (Keklik,1975a:15; bkz. Keklik,1975: 32; ayrıca bkz. Keklik, 1978: 24; ve yine bkz. Keklik, 1982: 37-38).

Hoca, bundan sonra ilimlerin nasıl meydana geldiğine yer veriyor. Bunu da yine binanın içerisindeki odalara benzeterek ifade ediyor. Normal bir oda nasıl dört

duvardan meydana geliyorsa ilim dahi aynı cinsten meydana gelen bilgilerden oluşur diyor. Çeşitli amaçlar ve hizmetler için binalarda nasıl ki birbirinden ayrı odalar varsa, hikmet binasında da her biri ayrı konuları araştıran çeşitli ilimler vardır. Binalardaki odalar gelişigüzel serpiştirilmiş değildir. Birbiriyle ilgili odalar yan yana bulunur (Sosyal İlimler, fen ilimleri gibi). Ayrıca filozoflar ilimlerin özelliklerine göre tasnifler de yaparlar; bunlar mevcut ilimleri kendine göre gruplandırarak sınıflandırmış olur. Eskiden buna 'tasnif el ulum' denilirdi. Çoğu filozoflar ilimleri kendilerine göre tasnif yapmışlardır. İlimlerin sınıflandırılmasında maksat, birbiriyle ilgili ilimleri gruplandırmaktır. Zira ilimler birbirinden bağımsız değildir. Yani biri diğerine muhtaçtır (Fiziğin Matematik ile ilişkisi gibi). Keklik, bu ilişkiyi de "adeta iki odanın müşterek (ortak) bir duvarla birbiriyle alakalı olmasına benzetmektedir" (Keklik,1975a:15; bkz. Keklik,1975: 32; ayrıca bkz. Keklik, 1978: 24; ve yine bkz. Keklik, 1982: 37-38).

Felsefeyi bütün ilimlerin üzerini örten çatı olarak düşünen Keklik, hikmeti de binanın bütünü olarak düşünmüştür. Hikmet, binanın kendisidir diyor. Günümüzdeki binaların kat kat yapılması gibi hikmet binasını da katlı yapı olarak düşünmüş, bu katları şimdilik dört olarak öngörmüştür. Keklik'e göre "*birinci kat; ilkçağ felsefesidir. Burada antik çağ filozofları bulunmaktadır. İkinci kat; Hristiyan Orta Çağ Felsefesidir. Burada Hristiyan düşünürler ve onların bir kolu sayılan Süryaniler ikamet etmektedir. Üçüncü kat; İslam Felsefesidir. Burada Müslüman milletler olarak Türklerin, İranlıların, Arapların vs. yetiştirdiği filozoflar bulunmaktadır. Dördüncü kat ise Yeniçağ Felsefesidir. Burada ise, Rönesans'tan sonra Avrupa'da ve daha sonraki asırlarda Amerika'da yetişmiş olan ünlü filozoflar bulunmaktadır*" (Keklik,1978: 25-26; ayrıca bkz. Keklik,1975: 32 ve yine bkz. Keklik,1982: 39-40;).

İlerde çağların değişeceğini ve yeni büyük çığırar açacağını düşünerek hikmet binasının beşinci katının da inşa edilebileceğini belirtmektedir. Bu durumda düşünür ve bilim adamları bu kata göre düşünce ve bilgi üreteceklerdir diyor (Keklik,1982: 40).

Şüphesiz ki insan yaşadığı sürece düşünecek ve bu düşüncesiyle bilgi ve teknolojiyi üretmeye devam edecektir. Bilgi ve teknoloji, insan başarısı olarak her dönemde farklı özelliklerle ortaya çıkmış ve bu özellikler farklı adlarla anılmıştır. Bu açıdan bakılınca çağımız bilgi ve iletişim çağı olarak değerlendiriliyor. İnsanlık düşüncesinin geçirdiği aşamalara bakınca özellikle üç unsurun, aşamanın önemli derecede ufuk açıcı olduğu görülüyor. Birincisi yazının icadı, ikincisi matbaanın icadı ve üçüncüsü de çağımızdaki bilgi ve iletişim teknolojisinin icadı ve keşfidir. Dolayısıyla Keklik'in hikmet binası teorisini dikkate alacak olursak diyebiliriz ki, yirmi birinci yüzyılı teşkil eden beşinci kat sakinleri de, gittikçe kendi katlarını örmeye başlamış ve hikmet binası içerisindeki yerlerini almışlardır.

3. AKILLAR (SUDUR) NAZARİYESİ

Akıllar nazariyesi veya sudur teorisi, yaratılış konusunda Türk İslam düşünürlerinin başvurduğu bir kavram ve açıklamadır. Sözlükte “sadır olma, meydana çıkma, olma, zuhur etme, görünme, türeme” anlamlarına gelmektedir. Düşünce dünyasında varlığı (kâinatın) yaratılışını, meydana gelişini açıklayan, yorumlayan bir teoridir. Allah’ın kâinatı ne şekilde ve nasıl yarattığını belirten bir açıklama şekli veya teorisidir. Allah’ın idrak ve gücüyle sonradan ve yoktan yaratıldığına inanılan evrenin, yaratılışıyla ilgili dini terminolojide belirtilen anlatımların, mantık bakımından yol açtıkları çıkmazları (boşlukları) bazı filozoflar (El Kindi, Farabi, İbn Sina), İslam diniyle uzlaştırarak kendilerince mantiki temellerle anlatmaya çalışmışlardır. Amacı mutlak varlık (Allah) ile çok ve değişen, başka bir deyişle değişen varlık (mümkün) ile değişmeyen varlığın (zorunlu) ilişkisini; yaratıcı ile yaratılmış olanlar arasındaki ilişkiyi açıklamaktır. Açıklamayı mantık temeline oturtmak için mutlak varlıktan (Allah) ilk çıkan en yüksek derecedeki varlık ile kademeli olarak sonradan yaratılan en sonundaki varlık arasındaki ilişkiler sıralı düzen içinde anlatılmış ve yorumlanmıştır. Açıklamaya maddi ve manevi varlıkların yeri ve önemi, fonksiyonları belirtmek istenmiştir. Teori Farabi ve İbn Sina tarafından ele alınırken Mutlak Varlık (Allah)’ın dışındaki diğer varlıkları, yani mümkün varlıkları, manevi ve maddi olmak üzere iki gruba ayırmıştır. Bunlardan birinci grup Allah’tan sırayla İlk Akıl (el akl el evvel)’dan başlanarak sadır olan ve Onuncu Akıl’da son bulan akıllardır. Farabi’nin “ikinciler” dediği maddeden ayrı-soyut akıllardır. Bunlara “Ruhaniler” (Melekler) diyenler de vardır; manevi varlıklardır ve Allah tarafından sonradan ve sıralı olarak yaratılmış en üstte yer almaktadırlar. Üçüncü varlık maddidir. Maddi varlıklar olarak madde (heyula) düşünülmüştür. Şekilsizdir, mükemmellikten yoksundur ve eksikliği temsil etmektedir. Bu varlık en altta yer aldığı için Allah’tan uzaktadır ve dolayısıyla belirtilen özellikleri taşımaktadır. Çünkü varlıklar Allah’tan uzaklaştıkça mükemmellikleri de azalmaktadır.

Keklik, Türk İslam düşünürleri kozmoloji (âlemin yaratılışı) konusunda çoğunlukla Kuran’a dayanarak açıklama yapmışlardır diyor. Ona göre Allah, mahiyeti kendine ait ve aynı zamanda gayri maddi bir varlıktır. “Oysa madde âlemindeki nesnelere, mürekkep (compose= birçok parçalardan meydana gelmiş) varlıklardır. Şu hâlde sormak lazım: Vahid (Bir) olan Allah’tan, ÇOKLUK (Kesret) âlemi nasıl meydana geliyor? Şayet Allah, bu kesret âlemini, kendisinden yaratmış olsaydı, o zaman Allah’ın bünyesinde kesret istidadı bulunmak gerekirdi”. Oysa Allah Vahid (BİR)’dir. Demek ki bu mümkün değil (Keklik, 1975: 47 ayrıca bkz. Keklik, 1975a, 12).

Keklik’ e göre işte tam da bu noktada filozofların imdadına sudur nazariyesi yetişiyor. “Vacib el Vucud” sözüyle vasıflandırdıkları Allah’ın kendisi, maddi bir

şey olmadığı halde, maddi nesnelere nasıl yaratabilir. Ayrıca “Yokluk’un insan zihninde bıraktığı mantıki güçlüğü de ortadan kaldırmak üzere, ‘ilm-el tekevün’ konusunda akıllar nazariyesi (sudur teorisi) denilen ve oldukça ilginç bir takım kozmolojik açıklamalar yapma yolunu tercih etmişlerdir. Buna göre BİR olan Allah’tan ancak BİR olan bir şey sadır (sudur) olmuştur ki bu da İlk Akıl (el-Akl el Evvel)’dir.” (Keklik, 1975a: 13). Böylece her yönden tek olan Allah’tan kendisinden sadır olan bu tek varlık, Onun tasavvurudur. “Tıpkı bir mühendisin, inşa edilecek bina için hazırladığı (tasarladığı) plan gibi, Allah dahi bu ‘Evren’in planı sayılabilecek olan bir ‘tasavvur’ a sahip olmuş, kendisinden böyle bir ‘tasavvur’ sadır olmuştur. İşte bu tasavvura, el-Akl el-Evvel (İlk Akıl) adı verilmektedir. Bu ilk varlık ise, adeta durgun bir suya atılmış bir taş benzetilmektedir. Bu taş, su üzerinde nasıl bir daire meydana getiriyorsa ve bu daire nasıl bir hareketin sonucu ise, aynı şekilde Allah’tan sadır olan bu İlk Akıl dahi, ‘daire’ şeklinde olup, canlı ve şuurlidir. Böyle bir ‘daire’ye eskiden ‘felek’ adı verilmekteydi. Bu suretle İslam Kozmolojisinde İlk Akılın bir ‘felek’inden ve bu feleğin ruh’undan söz edilmiştir. Bu suretle Allah’tan sadır olan ilk varlık (İlk Akıl), bir tasavvur olarak basit (simple), idi. Fakat **akıl + ruh + felek** isimleriyle anılan üç çeşit görünüme sahip olduğu için İslam mütefekkirlerinin nazarında onun bünyesinde kesret (çokluk) istidadı bulunmaktadır deniliyordu” (Keklik 1975: 48). Diğer eserinde ise, “**akıl + felek + ruh** şeklinde üç görüşe sahip olan bu varlık, İslam Mütefekkirlerinin nazarında, tek varlık şeklinde tasavvur edilmiştir” diyor (Keklik,1975a: 13). Dikkat edilirse sıralamada felek ile ruh yer değiştirmiştir. Bir tertip hatası mı yoksa önemsiz bir sıralamamı olduğu hususu tam açık değildir (muhtemelen tertip hatasıdır).çünkü anlatılmak istenen şey İlk Akılın bünyesinde çokluk istidadının bulunmuş olmasıdır. Anlatılmak istenen bu olduğuna göre o zaman sıralamanın önemi yok demektir. Anlaşıldığı kadarıyla “İlk Akılın” bünyesinde -içerisinde- yer alan bu üçlü varlık (akıl+ ruh+ felek) tek görünmekle birlikte, bünyesindeki üçlünden dolayı bir kesret (çokluk) taşıyor, bu sebeple çokluk âlemine, başka bir deyişle mümkün âlemine ait olarak tasavvur edilmiştir.

“İlk Akıl’dan da bir şey sadır oluyor ve buna el Akl el Sani (İkinci Akıl) deniliyor. Bundan da Üçüncü Akıl vs. sudur etmektedir. Fakat Akıllar’ın birbirinden sadır olması, sonsuza kadar gitmiyor. Çünkü emanation (=sudur) olayı, ONUNCU AKIL’da sona ermektedir. İç içe daireler halinde tasavvur edilen bu gökler âlemi’nin ortasında ise, DÜNYA’mız bulunmaktadır. Onu kuşatan felek’e, ‘Felek el Kamer’ (Ay Feleği) denilmektedir. Bunun da bir akl’ı vardır” (Keklik, 1975a: 13).

Onuncu Akla özel bir isim verilerek, ona aynı zamanda **Faal Akıl (el Akl el Faal)** deniliyor. İnsanların, dünya hayatında iken ulaşabilecekleri en yüksek mertebenin burası olduğu söyleniyordu. Keklik, Türk İslam düşünürlerinin bu

akılla (Faal Akıl) bilgi problemine nasıl geçiş yaptıklarını ise şöyle izah ediyor: “Bilgilerimizin idealleri (ideleri) (ilk modelleri) burada bulunuyormuş (Platon’un görüşleri). Yeryüzündeki nesnelere adeta karanlıklar içinde ve dolayısıyla görülmez (idrak edilmez) halde iken, ‘Faal Akıl’, bir güneş gibi nesnelere ışıklandırdığı için, biz nesnelere idrak ederiz”. Faal Akıl denilen Onuncu Akıl’a aynı zamanda **Felek el Kamer (Ay Feleği)** ismi veriliyordu. İşte Türk İslam dünyasında Akıllar Nazariyesi olarak belirtilen mesele budur. Görüldüğü üzere akıl sözü, burada bambaşka ve ayrı bir anlamda kullanılmıştır (Keklik, 1975: 48). Faal Akıl insanların dünyada iken ulaşabilecekleri en yüksek merteye olarak görülüyor. Farabi’nin öne sürüldüğü gibi Peygamberler bu akla sahip oldukları için vahiy alabiliyorlar. Farabi’ye göre filozoflar da dünyada elde ettikleri cüzi bilgilerle Faal Akla, faal aklın sahip oldukları bilgilere ulaşmaya çalışıyorlar. Yani bilgin ve filozofun amacı da peygamberlerin doğrudan sahip olduğu bu üstün bilgilere ulaşmaktır. Bunun için yeryüzünde tek tek topladığı bilgilerle bu mertebeye ulaşmaya çalışıyorlar. **3.1. Akıllar Nazariyesi (Teorisi)’sinin Dayanağı**

Aslında bu teorisin dayanağı İskenderiyeli düşünür Plotinus (204-270)’un görüşlerine dayanır. Ancak o da İskenderiyeli Yahudi filozof Filon (= Philo Judaeus)’dan etkilenmiştir (bkz. Dalkılıç, 2003; Güngör, 1998: 32 vd). Plotinus’un sudur (çıkma=yaratma=emanation) teorisi Tanrı’nın, varlığı zorunlu ve kademeli olarak yaratması görüşüne dayanır. Onun ilham aldığı Filon Tanrı’nın kendi yarattığı kâinata aktif bir şekilde katıldığını ve kâinattaki canlı ve hareketli her varlığın bu özelliğini Tanrı’dan aldığını belirtir. Zira hareket ve canlılık Tanrı’nın özelliğidir. Kâinata her şey görünmez bağlarla birbirine bağlıdır ve bu bağlantı da Tanrı’nın eseridir. Tanrı her şeyin yaratıcısıdır ve onun tabiatı yaratıcılıktır; yaratmadan duramaz. Kâinatı altı günde yarattı demek yanlıştır zira bu anlayış onun tabiatına aykırıdır. Çünkü zaman da kâinat gibi yaratılmıştır. Tanrı ebedi bir ışıktır, maddi-manevi bütün ışıkların kaynağıdır. Fani gözlerle seyredilemeyecek kadar canlı ve parlak olan bu ışık **hikmet** (bilgi, düşüncü=tefekkür) şeklinde tecelli eder. İnsan ise ilahi kaynaklı bir ruhtur. Ruhun gayesi temiz kalmak ve ilahi ruhla birleşebilmektir.

Teorisin önemli gayelerinden birisi ruhun nasıl geldiğini ve gideceği yer hakkında yol göstermektir. Filon’a göre ruh bedende esarete girmiş gibidir. Çünkü beden maddidir ve madde her şeyi kirleten bir kötülük kaynağı olarak en aşağı seviyede yer almıştır. Kâinatın yaratıcısı olan Tanrı her şeyi kademeli yaratmıştır. Dolayısıyla sudur, kademeli gerçekleştiği için öncelikle Tanrı’dan en yüksek akıl çıkar (nous). Bu akıl Tanrı’ya en yakın olan varlıktır (Güngör, 1998: 34-37). İslam dünyası buna İlk Akıl (el akl el evvel) adını vermiştir. Hemen ardından ruh, ondan sonra da madde yaratılmıştır. İslam dünyası ise Tanrı’dan sadır olan ilk akıl, **akıl+ruh+felek** olarak üçlü yapıda çokluk istidadına sahip tek varlık şeklinde

tasavvur etmiş ve teoriyi bu şekliyle geliştirmiştir. Yani Tanrı'dan çıkan ilk akıl, akıl+ruh+felek şeklinde canlı ve şüurludur ve aynı zamanda bünyesinde “çokluk” (kesret) istidadı bulunmaktadır. Dolayısıyla İslam düşünürleri, Allah tarafından yaratılan İlk Akıl'ın bünyesinde çokluk olduğu görüşündedirler. Filon ve ona dayanarak görüşlerini şekillendiren Plotinus, yaratmada maddeyi en son kademe olarak düşünmüşlerdir. Böylece madde Tanrı'dan en uzak noktadadır; mükemmellikten yoksun, şekilsiz ve en aşağı seviyededir. Tanrı ışık saçan kaynak olarak hep aynı mükemmellikte ve aynı varoluş seviyesindedir. Işık hem onun eseri hem ondan ayrıdır; ışık kaynaktan uzaklaşınca giderek nasıl özelliğini kaybedip karanlığa bürünürse, Tanrı'nın kademeli yarattığı varlıklar da ondan uzaklaştıkça tıpkı ışık gibi karanlığa gömülürler (mükemmelliğini kaybederler). İşte maddenin özelliği böyledir. Madde, Tanrı'dan en uzakta bulunan bir varlıktır. Onun için en aşağı seviyededir. Oysa en mükemmel varlık, Tanrı'dan ilk çıkan akıldır (nous, buna ilahi zihin de denilmiştir). Sudur olayında esas; yaratılanların kendinden önceki varlığın sonucu, bir sonrakinin sebebi olmasıdır. Sudur hiyerarşisinde bir önceki akıl bir sonrakinden Allah'a yakınlığı ve aldığı feyiz itibarıyla daha üstün sayılmaktadır.

İslam düşüncesinde ilk akıldan başlanarak devam eden akıl sayısı **Onuncu Akıl'da** son bulur. Onuncu akla **Faal Akıl** denmiştir. Faal Akıl ilk akla göre Allah'a en uzak, dünyaya en yakın akıldır. Farabi'ye göre yeryüzündeki düşünürler cüzi bilgiler vasıtasıyla ancak Faal Akla ulaşabilirler. Peygamberler ise Allah'tan vahiy aldıkları için bu aklın bilgilerine sahip olmuşlardır. Ona göre Filozofların amacı da Peygamberlerin sahip olduğu bu bilgilere ulaşabilmektir.

Aslında bütün semavi dinlerde yaratılmış varlık olarak bilinen evrenin Allah tarafından mutlak gücünün sonucu olarak sonradan yaratılmış olduğu bir inanç ve gelenek şeklinde bilinmektedir. Türk İslâm felsefesi tarihinde ilk defa Farabi dinî geleneğin dışına çıkarak Tanrı-varlık ilişkisini akıllar Nazariyesi (Sudur) veya kozmik akıllar teorisi denilen bir sistemle yorumlamış ve sonraki düşünürleri bu anlamda etkilemiştir. Bu teorinin amacı kâinatın oluşumu, düzeni ile yıldızların düzen ve oluşumunun nasıl gerçekleştiğini felsefi yönden açıklama girişimidir. Şüphesiz ki bu dinden bağımsız olarak ele alınacak bir konu değildir. Nitekim başta Farabi olmak üzere Türk İslam düşünürlerinin din ile felsefeyi birleştirme çabasının altında yatan gerçek de budur. Yazıcıoğlu (2001: 35), “*Farabi'nin felsefe ile dini uzlaştırma girişimi, İslam düşüncesinde cesur bir teşebbüs olmuştur*” diyor. Ona göre “*felsefeyi peygamberi kanunlar ile idare edilen bir topluma uygulamak, er veya geç içinden ılımlı bir çıkış yolunun zorlukla görülebildiği bir çatışmaya yol açmıştır*”. Yazıcıoğlu'na göre “Felsefeyi dine indirgemedikçe bu mümkün olmayıp, Farabi'de de durum zaten bu değildir” diyor.

3.2. Neoplatonizm ve Akıllar Teorisi (Sudur) İlişkisi

Yaratılışı mantık bakımından anlatabilmek için bazı Türk İslam düşünürleri de Yeni Platonculuğun (Neoplatonizm) kurucusu Plotinus'tan alınan bir kavrama başvurmuşlardır. Mutlak varlık olan BİR bütün varlığın temelidir (sebeplerin sebebidir). Bu tek ve mutlak varlıktan önce akıl (İlk Akıl= el akl el evvel), sonra gök cisimleri, göğün katları, felekler ve daha sonra insan ruhu en sonda da madde (heyula) âlemi çıkmıştır, yaratılmıştır. Plotinus bu çıkışı zorunlu olarak değerlendiriyor. İslam dünyasında el Kindi bu görüşü sistemsiz olarak benimsedi. Farabi ise İslam diniyle bağdaştırarak ve peygamberlik teorisini de geliştirerek sudur teorisini sistemli hale getirdi. Temelde Yeni Plâtoncu (Neoplatonizm) görüşü benimsenmiş ve Plotinus'un görüşlerinden istifade ederek, İslam İnancıyla da bağdaştırmak suretiyle evrenin yaratılışında 'sudur' teorisini önemsemiş ve bu teori Farabi'den sonra İslam dünyasında bazı düşünürler (mesela İbn Sina) tarafından da kabul görmüştür. Dünyevi varlıklar, varlığı zorunlu olan (Allah) tarafından derece derece yaratılmışlardır. Bu yaratmada sebep-sonuç ilişkisini belirten determinist bir prensip söz konusudur.

"Bir'den ancak Bir çıkar. Felsefesinin varlık mertebeleri düşüncesinin ilk basamağını teşkil eden "Bir", Plotinus'a göre, taşan ama bu taşmada azalmayan bir ırmak ya da ışık gönderen ama ışığı yaymada azalmayan güneş gibidir; bir çiçekten güzel kokuların sadır olması (çıkması) gibidir" (Keklik, 1975: 47). Plotinus'un Bir'i bütün varlıkların kendisinden çıkıp geliştiği *mutlak* bir varlıktır. Bir'in taşmasında herhangi bir iç veya dış zorlamanın etkisi yoktur. Taşan varlıklar da asla Bir ile özdeş olamazlar. Çünkü taşmak, Bir'den, dolayısıyla mutlak varlıktan uzaklaşmadır. Bu uzaklaşma ile de yaratıcı özelliklerini (yaratıcılıklarını= tanrısallıklarını) ve "Mutlak Varlık"a olan yakınlıklarını derece derece kaybederek, maddeye kadar inerler. Plotinus'a göre Bir'in ilk suduru (Bir'den taşanı) 'Nous' (akıl) dır (BİR'den ancak BİR çıkar). Nous (Akıl=İlk Akıl= el akl el evvel) böylelikle çokluğa (kesrete) atılan ilk adımdır. Plotinus, Bir'e (: Mutlak varlık = Yaratıcı, Allah) en yakın varlık olan Nous (Akıl)'tan sonra taşan ise *ruhtur* ve Nous'a göre daha aşağı düzeydedir ve dolayısıyla daha az mükemmelliktedir. Ruh, bir yandan kendisinden taşıdığı Nous'a yaklaşırken diğer yandan organize ettiği maddeye yaklaşan konumdadır. Bu sistem böyle devam ediyor ve Plotinus'a göre varlık mertebelerinin en alt seviyesindeki maddeye kadar iniyor. Plotinus ve Türk İslam düşünürleri, mutlak varlıktan sudur eden (taşan) çokluk âlemi (kesret) kademe kademe var olarak kâinatın oluşumu meydana geliyor. Ona göre varlık mertebeleri düzeninde yer alan varlıklar her durumda kendinden önceki varlığın temasını gerektirir. Varlık mertebelerine göre aşağı doğru inildikçe bir yandan etkinlikleri diğer yandan güçleri, mükemmelliklerine göre azalmaktadır (Keklik, 1975 47; Keklik 1975a: 13).

Başta el Kindi ve Farabi olmak üzere Türk İslam düşünürleri, Platon ve onun devamı olan Filon ve Platinus'tan etkilenerek kozmoloji konusunu İslam İnançlarıyla bağdaştırarak açıklama yoluna girmişler ve böyle bir teorinin oluşmasını sağlamışlardır. Teoriler, tarih ve felsefi açıdan değerlendirilebilir. Günümüzde insan tarafından belirtilmiş hiçbir teorinin mutlak anlamda geçerliliğinden ve gerçekliğinden söz edilmediği gibi, Akıllar Nazariyesi'nin gerçekliğinden de söz edilemez. Hemen bütün teoriler eleştirildiği gibi "Akıllar Teorisi=Nazariyesi" de bazı düşünürler tarafından eleştirilmiştir. Teoride ifade edildiği gibi kozmolojinin böyle teşekkül ettiğini iddia etmek mümkün değildir. Türk İslam düşünürleri kendinden önceki düşünürlerin görüşlerinden etkilenerek kâinatın teşekkülünü, çoklu âlemin yaradılışını İslam inançlarıyla bağdaştırıp yorum yapmışlardır. Yorum yaparken akıl ruh ve felek öne çıkarılmıştır.

Akıllar Teorisi (Sudur) ile başta Farabi olmak üzere Türk İslam düşünürleri; ezeli ve ebedi olanla sonradan olanı, değişmeyenle değişikliğe uğrayanı, bir ve mutlak olanla çok ve mümkün olan varlıklar arasındaki ilişkiyi belirlemek istemişlerdir. Kendinden önceki düşünürlerin görüşlerini de dikkate alarak ve İslam inançlarıyla bağdaştırarak evreni hiyerarşik bir sistem içinde yorumlamışlardır. Bu yorumlamada önceki düşünürlerden farklı olarak varlığı "zorunlu" ve "mümkün" olmak üzere ayırmışlardır. Zorunlu varlığı (Allah) ezeli ve ebedi olarak ve "BİR" şeklinde düşünürlerken, "mümkün varlığı", "çokluk" ve Allah tarafından yaratılmış olduğunu belirtmişlerdir. Buna göre ilk varlık olan Allah her türlü iyilik, güzellik ve gücün kaynağıdır. Hiçbir şeye muhtaç değildir. Evrenin yaratıcısıdır. O'nun irade ve yaratma gücü olmadan kâinat (mümkün varlık) olmazdı. Düşünürler, kâinatın tabii bir zorunlulukla O'ndan çıkarak (sudur) meydana gelmiş olduğunu belirtiyorlar. Buradaki zorunluluk mantık bakımından olmayıp bizzat Allah'ın zorunlu varlık olmasından kaynaklanan bir özellik olduğunu söylüyorlar. Düşünürlere göre mutlak olan Allah aynı zamanda salt akıldır, kendi zatını bilir, dolayısıyla kendisi tarafından bilinir. Demek oluyor ki O hem akıl hem bilgin (=düşünür, bilge) hem de düşünenidir. Bu kavramların üçü de Allah hakkında aynı şeyi yani mutlak bilinci ifade etmektedir. Allah'ın kendi zatını bilmesi mümkün varlığın, akıl+ ruh+ felekten oluşan İlk Akıl yani çokluk âleminin O'ndan çıkmasına yol açmıştır. Bu eylemde bilgi ve düşünce rol oynamıştır. Türk İslam dünyasında Teoriyi şekillendiren Farabi'nin "bilme" ile "yaratma"yı aynı anlamda düşünmesinin; Peygamber ile filozofun yaratmadaki hikmet ve sırrı ve yaratıcının mutlaklığını bilmesi, bildirmesinin sebebi de budur.

3.3. Türk İslam Düşünürlerinin Akıllar Teorisi Hakkındaki Görüşleri: Farabi, İbn Sina ve Gazzali'den Örnekler

Farabi'den Örnek: Türk İslam Filozoflarında Akıllar Teorisi (Sudur), Meşşai ekolunu sistemli hale getirmeye çalışan Farabi'nin düşüncesinde

şekillenmiştir. Farabi bu konuda öncelikle El Kindi'den etkilenmiştir. El Kindi ise Filon ve Plotinus'tan aldığı bu teoriyi olduğu gibi İslam dünyasına tanıtmıştır. Fakat İslam inancıyla bağdaştırarak sistemli hale getirememiştir. El Kindi de Filon ve Plotinus gibi Bir'den (Allah) bir çıkar düşüncesine dayandı. Farabi ise, Uyunu'l Mesail, el Medinetü'l Fazıla ve Füsulü'l Medeni gibi eserlerinde öncelikle varlık (ontoloji) konusunda Kuran'a dayanarak açıklama yaptı. Sonra el Kindi üzerinden devraldığı Akıllar Nazariyesi (Sudur) görüşünü, İslam inançlarıyla bağdaştırarak kendine has bir öğreti haline getirdi. Böylece kendinden sonra gelen Türk İslam düşünürlerini etkilediği gibi batılı bazı düşünürlerini de etkiledi. Farabi, teoriyi izah etmek için öncelikle varlığı "Mümkün" ve "Zorunlu" olmak üzere ikiye ayırdı. Birincisi, özü (zat) itibarıyla varlığı zorunlu olmayandır; buna Mümkün Varlık (Mümkünü'l Vücut) dedi. İkincisi ise, özü itibarıyla varlığı zorunlu olandır; buna Zorunlu Varlık (Vacıbu'l Vücut) adını verdi. Sonra akıllar nazariyesini açıkladı. (Farabi, Uyunu'l Mesail, aktaran ve terc., Kaya, 1984: 204, ayrıca bkz. Farabi, Fusuşü'l Medeni, terc., Özcan, 2005: 75,76, 102 vd.; Farabi, El Medinetü'l Fazıla, terc. Arslan, 2013: 33 vd). Daha özlü ve anlaşılır olması bakımından Mahmut Kaya tarafından Farabi'nin Uyunu'l Mesail adlı eserinden yaptığı Türkçe tercümesinden yararlanarak Farabi'nin teori hakkındaki görüşleri aşağıda belirtilmiştir.

"O'ndan (Allah'tan) ilk meydana gelen şey sayı olarak birdir; O da ilk akıldır (el Akl el Evvel). Bu ilk yaratılan akılda araz olarak bir çokluk (kesret) vardır; çünkü O, özü itibarıyla mümkün, ilk olduğu için zorunlu bir varlıktır. Bu sebeple O, zatını da bilir, ilki de. Ondaki çokluk 'ilk'den değildir; zira varlığının mümkün oluşu Onun özü gereğidir. Bu akıl 'ilk'den kaynaklanan bir varlığa sahiptir.

İlk aklın varlığı zorunlu ve 'ilk'i de bildiği için Ondan başka bir akıl meydana gelir. Bundaki çokluk da yukarıda anlattığımız gibidir; varlığı mümkün olduğu için ve özünü bildiği için bu ilk akıldan ikinci akıl; madde ve suretiyle "nefs" demek olan en yüksek gök (el-feleku'l-a'la) meydana gelir. Bu demektir ki, onun mümkün varlık oluşu ve özünü bilişi, gök ve nefsin meydana gelmesine sebep olmuştur."

İkinci akıldan başka bir akıl ve en yüksek gök'ün altında başka bir gök meydana gelir. İlk akıl hakkında başlangıçta anlattığımız gibi, ikinci akılda da araz bakımından birçokluk olduğu için ondan başka akıl ve gök meydana gelir."

"İşte bu sistemle her akıldan başka bir akıl ve bir gök meydana gelir. Biz bu akılların ve göklerin sayısını bilemeyiz. Sadece faal akılların (el-Ulkulu'l-fa'ale) maddeden soyutlanmış olan bir fa'al akılda sona ermesine kadar olanlarını bilebiliriz; işte orada göklerin sayısı tamam olur. Akılların bu şekilde birbirinden zincirleme olarak çıkışları sonsuza dek sürüp gitmez. Ayrıca bu akılların türleri de farklı olup, her akıl başlı başına bir tür teşkil eder. Bu akıllardan sonuncusu (fa'al

akıl) bir yönüyle yeryüzündeki nefslerin (canlıların), bir yönüyle de –göklerin aracılığıyla- dört unsurun var oluşlarının sebebidir” ((Farabi, terc., Kaya, 1984: 203 vd; ayrıca bkz. Farabi, Fusulü’l Medeni, terc. Özcan, 2005: 75,76 ve 102 vd; Farabi, El Medintü’l Fazıla, terc. Arslan: 2013: 33 vd).

Ona göre Faal Akla ulaşarak gerçek mutluluğa erenler en başta peygamberlerdir. Bunlar Faal Akıl ile birleşerek en mükemmel mutluluğu tatmış olanlardır. Daha sonra bu akıl ile birleşip ideaları (gerçek varlıkları) yüz yüze akıl gözüyle görenlerdir. Bunlar filozoflar, ilim adamları, gerçek yöneticiler ve sanatçılardır. Yani ilim ve kültürde yüksek seviyeye erişmiş kişilerdir. O halde doğrulukların sahibi ilim adamı, iyiliklerin sahibi peygamber ve gerçek yönetici, güzelliklerin sahibi gerçek sanatçı Farabi’ye göre özde birdirler. Doğru, iyi ve güzel birer gerçek olmakla, gerçekliğin sahibi filozof ile ilim adamı, peygamber ile yönetici ve sanatçı arasında temelde bir fark kalmaz, fark görünüştedir (Yıldırım, 1986, s. 315).

İbn Sina’dan Örnek: İbn Sina Akıllar Teorisi konusunda Farabi’yi örnek alır. Bu konuda Farabi ile aynı görüştedir. Oda tıpkı Farabi gibi Allah’tan ilk sadır olan varlığın İlk Akıl (el Akl-el Evvel) olduğunu, bu ilk varlığın yaratıcıyı ve kendisini bilmesi sonucu ikinci akıl, ondan da diğer akıl ve nefsler olmak üzere gök cisimlerinin, oluştuğunu belirtmektedir. İbn Sina’ya göre de düzen ve hiyerarşi içinde yaratılmış bu akıllar, Onuncu Akıl olan Faal Akılda son bulur. Farabi de olduğu gibi İbn Sina da “Faal Akıl”ı bir yönüyle yeryüzündeki “nefslerin (canlıların), bir yönüyle de –göklerin aracılığıyla- dört unsurun (ateş, hava, su ve toprak) var oluşlarının sebebi olarak düşünmüştür. O’na göre İnsan bilgilerinin ve ilahi varlığın inkişaf ettiği veya yükseldiği en yüksek gök tabakası Faal Akıldır. İbn Sina türlerin ortaya çıkmasını Faal Akılın maddeye tesir etmesiyle açıklar. Bu süreçte önce dört unsur (ateş, hava, su ve toprak), ardından bunların temel nitelikleri ve bu niteliklerin katkısıyla oluşan birleşimler sonucu sırasıyla maden, bitki ve hayvan türleri ortaya çıkar. Dört unsurun düzeni en yetkin düzeyine insan bedeninde ulaşır.

İbn Sina Hayy İbn Yakzan adlı eserinde kozmik akılların ve feleklerin yaradılışını tıpkı Farabi gibi ele almaktadır:

“Tanrı’nın yarattığı ilk şey akıl denilen Kerrubi meleğidir. Peygamber -selam ona olsun- ‘Tanrı’nın yarattığı ilk şey akıldır’ diyerek bunu belirtmiştir. Tanrı, o meleğin aracılığı ve sebebiyle öteki iki meleği ve Atlas göğünü yarattı. Bu meleklerden birisi Kerrubilerden⁵ ve öteki daha aşağı derecede bir cinstendir. Bu

⁵Kerrubi, Yahudi, Hıristiyan ve İslam geleneklerinde, insan, hayvan ya da kuş özellikleri taşıyan kanatlı ve göğe ait olduğu düşünülen mümkün varlıklardandır. Mitolojide Tanrı’nın tahtının taşıyıcısı olarak belirtilmiştir. Eski Ortadoğu mitolojisinde Kerrubilerin, melekler hiyerarşisinde şefaateci olarak önemli işlevleri olduğu düşünülmüştür.

birinci meleğe ‘İlk Akıl’ (el akl- el evvel) ve ‘Tümel Akıl’ (akl-ı küll) denilir. Tanrı’nın Kerrubilerden ilk akıl aracılığıyla yarattığına da ‘İkinci Akıl’ denilir.

Yine Tanrı’nın ilk Akıl aracılığıyla yarattığı ama daha aşağı bir derecede bulunan şeye önceki bilginler (hükema) tarafından ‘İlk Nefs’ (nefs-i evvel) ve ‘Tümel nefis’ (nefs-i küll) denilir. Tanrı bu nefsi Atlas göğünü harekete geçirmek ve döndürmekle görevlendirdi. Bu üçüncü akıl aracılığıyla öteki aklı, öteki nefsi ve Zuhâl göğünü yarattı. Bu nefsi de Zuhâl göğünü döndürmekle görevlendirdi.

Bu dördüncü akıl aracılığıyla öteki aklı, öteki nefsi ve Müşteri göğünü yarattı. Bu nefsi de Müşteri göğünü döndürmekle görevlendirdi. Bu beşinci akıl aracılığıyla öteki aklı, öteki nefsi ve Mirrih göğünü yarattı. Bu nefsi de Mirrih göğünü döndürmekle görevlendirdi. Bu altıncı akıl aracılığıyla öteki aklı, öteki nefsi ve Güneş göğünü yarattı. Bu nefsi de Güneş göğünü döndürmekle görevlendirdi. Bu yedinci akıl aracılığıyla öteki aklı, öteki nefsi ve Zühre göğünü yarattı. Bu nefsi de Zühre göğünü döndürmekle görevlendirdi. Bu dokuzuncu akıl aracılığıyla öteki aklı, öteki nefsi ve Ay göğünü yarattı. Bu nefsi de Ay göğünü döndürmekle görevlendirdi. Bu onuncu akıl aracılığıyla başka bir akıl yarattı ve Ay altı âlemin (Dünya’nın) işlerini ona bağladı. Bu akıl ‘Faal Akıl’ denilen akıldır ve bu aklın bu dünyadaki nefislere nispeti öteki her aklın göksel nefislere olan nispeti gibidir” (İbn Sina, Hayy ibn Yakzan, tercüme, Özbek ve diğerleri, 2000: 323-324).

Faal akıldan insani nefis meydana gelir. Böylece ilk kozmolojik akılla başlayan yaratılış (oluş) süreci bil kuvve akıl bir varlıkla (insan) son bulmuş olur. Beden oluşur oluşmaz ona Faal Akıldan bir insan nefsi (ruh) gelir. “İnsan nefsi onun bir cüzüdür. İnsan onunla insandır. Nefs insanın bedeninde ve onun kalıbına karışmış değildir. Nefs başka yerde de değildir, âlemin içinde değildir, âlemin dışında da değildir, bir yer tutucu da değildir.” “Nefsimiz bedeninin yok olmasından sonra da varlığını devam ettirir ve yok olmaz. Bir bölük insanın zannettiği gibi insanların nefsi öteki kuvvetler gibi yok olmaz. Yine bir nefis, başkalarının sandığı gibi kendi bedeninden ayrıldıktan sonra başka bir bedene geçemez.” (İbn Sina, 2000: 222).

Böylece İbn Sina her insanın kendine has bir nefse sahip olduğunu düşünerek ve Platon’un ileri sürdüğü tenasüh (nefsin=ruhun bir bedenden başka bedene geçmesi) görüşünü, kesin bir dille ret etmektedir.

Gazzali’den Örnek:

“...Evvel (=İlk olan Allah)’tan bir mücerred (=soyut) akıl sadır olur (:meydana gelir)... Bu, kendi zatını ve yaratıcısını bilir. ... Bu kesret (:çokluk) bakımından(dır), ondan da bir kesret hasıl olur. Sonra da azar azar (bu kesret istidadı) çoğalarak, mevcutların sonunda nihayete erer. ... Şayet, bunun tafsil (atı), tertibi ve terkibi (:düzeni, sistemi) nasıl mümkün oluyor denilecek olursa, (şöyle) denilir: Evvel (=İlk= Allah)’dan bir “mücerred (soyut) akıl” sadır olur. Bundan

dualite (kesret=çokluk) vardır. ... Bundan da bir Melek ile Felek hâsıl olur. Melek ile mücerred (soyut) akıl demek istiyorum. ... Bundan da, kendisi vacib (necessaire) olduğundan, bir İkinci Akıl hâsıl olur. En son (en dıştaki) felek, buna kendisi için imkân vermesi bakımından, madde gibidir. İkinci Akıl'dan ise bir Üçüncü Akıl ve Burçlar feleği (sadır olmak) lazım gelir. Üçüncü Akıldan bir Dördüncü Akıl ile Zühal feleği; Dördüncü Akıl'dan bir Beşinci (akıl) ile Müşteri feleği; Beşinci (Akıl)'dan bir Altıncı (Akıl) ile Mirrih (Merih) feleği; Altıncı (Akıl)'dan bir Yedinci (Akıl) ile Güneş feleği; Yedinci (Akıl)'dan bir Sekizinci (Akıl) ile Zühre feleği; Sekizinci'den bir Dokuzuncu (Akıl) ile Utarid feleği; Dokuzuncu'dan bir Onuncu (Akıl) ile Kamer (=Ay) feleği hasıl olmaktadır....” (Gazzali, Makasid el Felasife, 219-220, aktaran ve tercüme eden Keklik, 1975a, 13-14).

3.4. Akıllar Nazariye (Teorisi)'sinin Etkileri

Bu anlayış Hristiyan ve İslam dünyasında dinle felsefeyi uzlaştırmak isteyen düşünürleri derinden etkilemiştir. Teori İslam dünyasına Hristiyan mütercimler tarafından girmiştir. Plotinus'un Enneadlar (Dokuzlular, çünkü her biri dokuz fasıldır) kitabının dört ve altıncısı Süryaniler tarafından kısaltılarak “Aristo İlahiyatı” adıyla önce Süryaniceye tercüme edilmiş, dokuzuncu yüzyılda ise yine aynı isimle Arapçaya çevrilerek El Kindi vasıtasıyla Abbasi Halifesi Mu'tasım (833-847)'a sunulmuştur. Böylece İslam dünyasında teori ile ilk karşılaşma bu şekilde gerçekleşmiştir. İlk İslam filozoflarının eski Yunan düşünürlerinin görüşlerine rağbet etmelerinin temel sebebi, bu görüşleri, birer teori değil, aynen hakikat olarak görmüş olmalarıdır (Güngör, 1998: 49). Onun için bu teori El Kindi, Farabi ve İbn Sina gibi Türk İslam filozofları açısından önemli görülmüş ve benimsenmiştir. Fakat yukarıda izah edildiği gibi onlar teoriyi olduğu gibi değil, İslami unsurların ilavesiyle ve din ile uzlaştırma çabasıyla değiştirmiş, geliştirmiş ve genişletmiş olarak kullanmışlar ve bu şekliyle kendinden sonra gelen İslam ve Hristiyan düşünürlerini etkilemişlerdir. Son iki düşünürün etkisiyle başta St. Thomas d'Aquinas (1225-1274), Albertus Magnus (1200-1280) gibi orta çağ Batılı düşünürleri ve daha sonra Bacon (1214-1292), Descartes (1596-1650), Spinoza (1632-1677), David Hume (1711-1776) ve Emanuel Kant (1724-1804) gibi yeniçağ düşünürleri de etkilenmiştir (Keklik, 1996: 167, dip not 113; Keklik, 1984: 1-25; Yıldırım, 2013: 281-288).

Belirtildiği gibi sudur teorisi, El Kindi vasıtasıyla İslam dünyasına tanıtılmıştır. Teoriyi geliştirip İslamiyet ile uzlaştırmaya çalışan ise Farabi'dir. Çünkü teori en çok Farabi'yi etkilemiş ve onun vasıtasıyla İbn Sina'ya intikal etmiştir. Mantıkçı bir filozof olduğu için yaratma konusunu da mantık temeline oturtmaya çalışmıştır. Farabi, Eflatun ile Aristo'nun aynı şeyleri söylediklerini

düşünmüş ve düşüncesini ispata çalışırken aslında farkında olmadan Eflatun yerine Yeni-Eflatunculuğu yaymıştır.

Yunan düşüncesinde duyular dışı alemin varlığı, duyular dünyasının gerçek değil hayal olduğu ve gerçek alemin duyulardan başka vasıtalarla (akılla) kavranabileceği fikri Pythagoras (m.ö. 570-495)'la başlamış, Parmenides (M.Ö..600-500 civ.) ve Empedokles (M.Ö. 495-430) ile gelişmiş, Platon ile sistemli şeklini almıştır (Güngör, 1998: 30). Platon'un zamanında felsefenin en önemli problemi "varlığın esasında birlik mi, yoksa çokluk mu olduğu idi." İster istemez şu soruyla karşılaşmıştır. Varlığın sebebi Yokluk ise (: yani varlık; görünür ve görünmez âlem Yokluk'tan yaratılmış ise), Yokluğun sebebi nedir? İbn'ül Arabi bu söze "Yokluğun sebebi sebebin yokluğudur" diyor (Keklik, 1966: 5; Keklik, 1975: 47; Yıldırım: 2011, 25).

"O (Allah), göklerin ve yerin yoktan var edicisidir. Bir işin olmasını murat edince (isteyince), ona yalnızca 'OL' der, o da hemen OLUVERİR" (2 Bakara/117). İşte İslam dünyasında Akıllar teorisi veya sudur denilen olayın temeli ve dayanak noktası bu görüşlerdir. Kısacası; Allah kâinatı nasıl yarattı? Sudur olayının temel sorusu budur. Bu teoriyi benimseyenler olduğu gibi şiddetle tenkit edenler de olmuştur.

4. SONUÇ

Keklik (d.1926- ö.01.03.2017), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü öğretim üyesi olarak görev yapmıştır. Çalışmaları ağırlıklı olarak Türk İslam düşüncesine yöneliktir. Bu alandaki her bir çalışması Türk kültürüne katkısı açısından önemlidir. Tasarlayarak felsefeye kazandırdığı Hikmet Binası Teorisiyle; felsefe, hikmet, bilim ve düşünce gibi kavramların birbirleriyle olan ilişkilerini açık ve anlaşılır kılmıştır. Üslubu açık, anlaşılır ve nettir. Felsefe ve hikmet tanımında da aynı yolu takip etmiştir. Hikmet binası benzetmesiyle **felsefeyi, hikmeti, bilgiyi, bilimi ve bilimlerin birbirleriyle olan ilişkilerini ve ayrıca akıl, mantık ve kavramları** anlaşılır kılmıştır. Ona göre kısa cümlelerle, nükte ve metafor yoluyla anlatım, Türk Milletine has bir üsluptur. Farabi'nin, İbn Sina'nın, Mevlana'nın vb. üslubu de böyledir. Ders anlatımında ve eserlerinin yazımında benzer üslubu sürdürmüş, eserlerini yazarken derslerini anlatırken metaforlar ve kısa cümleleri tercih etmiştir. Bu sebeple Bilgi, Bilim, Tefekkür, Hikmet ve Felsefe tanım ve anlatımını "Hikmet Binası" benzetmesiyle açıklamıştır.

Keklik, Türk İslam düşüncesinde yer alan Akıllar Teorisini anlatırken de kolay ve anlaşılır bir üslup kullanmıştır. Düşünürlerin din referanslarını, Kur'an'ın yaradılış konusundaki görüşlerini kullanarak akıl ile ve uzlaşmayla nasıl bağdaştırdığını kolay ve anlaşılır şekilde ele almıştır. Bu teorinin niçin, neden ve nasıl kullanılmış olduğunu, hangi etkiyle ve Kur'an açısından ele alınışını kendi üslubu çerçevesinde net bir şekilde tanımlamıştır.

Türk İslam düşünürleri, bir yandan din ile felsefeyi uzlaştırma arzusuyla ve diğer taraftan İslam kültüründen önceki kültürlerden miras aldığı bir yaklaşımın ürünüyle Akıllar Teorisini dile getirmişlerdir. Teoriyi eleştirenler olmuştur. Mesela İbn'ül Arabi bu teoriyi şiddetle tenkit edenlerdendir. Teoriyi kendi üslubu içerisinde basitleştirerek ve örnekler vererek anlatan Keklik, Meşşai (peripatosçu) İslam filozofları, varlığın bir ilahi düşünce (Allah'ın düşüncesi) ile meydana geldiğini söylemekteydi. Onlara göre Allah'ın düşüncesi, fiil haline gelmek suretiyle kâinat yaratılmıştır. Ama nasıl? İşte bu konuda Meşşai filozoflar, müşahhas (somut) bir örnek veya anlaşılır bir misal verememişlerdir. Keklik'e göre onların cevabını Gazzali vermiştir. Onların hesabına Gazzali, Allah'ın düşüncesinin nasıl aktif hale geldiğini anlatmak üzere kalas örneği üzerinde durmuştur. Aynı ebatlara (genişlik ve uzunluk olarak) sahip bir kalasın alçak bir yerde iki duvar arasına konulup insanların üzerinden geçilmesi sağlanırsa bunda fazla problem olmaz; insanlar bu kalasın üzerinden rahatlıkla geçebilirler fakat aynı kalas yüksek iki duvar arasına konup insanların üzerinden yürümesi istenirse yükseklikten korkarak düşebilir. Burada korkmuş olmak düşünmek demektir. Yani insanı düşüren kalas değil, düşüncesidir. Çünkü düz yere veya alçak iki duvar arasına kurulan sağlam bir kalas üzerinde herkes düşmeden ve rahatça yürüyebilir. Çünkü düşeceğini düşünmez. "Fakat aynı kalas, şayet yüksek iki duvar arasına konursa, onun üzerinde yürümeye çalışan insan, büyük bir ihtimalle (irtifadan=yükseklikten korkarak) yere düşecektir. Peki, onu yere düşüren kimdir? Sadece kendisi, yani düşüncesidir. Çünkü *düşeceğini düşünmüş ve onun için düşmüştür*. Bu suretle düşünce, kendiliğinden aktif hale gelebilmektedir diyordu Gazzali." (Keklik, 1975: 49).

Burada Descartes da etkilenmiş olduğu sonucunu çıkarmak mümkündür. Bilindiği gibi Descartes, şüpheden hareket ederek önce kendi varlığını sonra da diğer varlıkları ve Tanrı'nın var olduğu sonucuna ulaşmıştı. Çünkü Descartes'a göre şüphe etmek düşünmek demektir, düşünmek ise kendi varlığının ispatı için yeter sebeptir.

KAYNAKLAR

- Dalkılıç, B. (2003) İskenderiye'li Yahudi Filozof: Philo, Eserleri ve Felsefi Yöntemi, *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt:15 Sayı: 15*, 61-79.
- Farabi (1984), *Uyun'ul Mesail* (=Felsefenin Temel Meseleleri, Türkçe tercüme Mahmut Kaya), Felsefe Arkivi, sayı, 24, 203-212, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

- Farabi (2005), *Fusul'ül Medeni (=Siyaset Felsefesine Dair Görüşler, Türkçe tercüme Hanifi Özcan)*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayını,.
- Farabi (2013), *El Medinetü'l Fazıla (=İdeal Devlet, Türkçe tercüme, Ahmet Arslan)*, Ankara: Divan Kitap Matbaacılık Basın Yayın ve Dağıtım Ajans Hizmetleri Yayını.
- Güngör, E. (1998), *İslam Tasavvufun Meseleleri*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Güngör, E.(2000), *İslamın Bugünkü Meseleleri*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- İbn Sina, (2000), *Hayy İbn Yakzan* (tercüme: Yusuf Özkan Özburun, Serkan Özburun, Şehabettin Yalçın, Orhan Düz, Derya Örs), İstanbul: İnsan Yayınları.
- Kaya, M. (2009), *Sudur, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (TDVİA), cilt, 37, 468-469*, İstanbul: Diyanet Araştırmaları Merkezi Yayınları.
- Keklik, N. (1975), "Türk İslam Felsefesi Temel Bilgiler Ders Notları", İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi (İstanbul Yüksek Öğretmen Okulu), Teksir, İstanbul.
- , N. (1975a), "Türk İslam Felsefesi Temel Bilgiler Ders Notları", İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi (İstanbul Yüksek Öğretmen Okulu), Teksir, İstanbul.
- , N.t (1978), *Felsefe-Mukayeseli Temel Bilgiler ve Kaynaklar*. İstanbul: Çağrı Yayını.
- , N. (1984), "Türk-İslam Filozoflarının Avrupa Kültürüne Etkileri", *Felsefe Arkivi Sayı 24*; 1-25, İstanbul: İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayını.
- , N. (1985), "Türk-İslam Filozoflarının Avrupa Kültürüne Etkileri Konusunda Yeni Örnekler", *Felsefe Arkivi, Sayı 26*, İstanbul: İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayını.
- , N. (1986), *Türkler ve Felsefe*, Türk-İslâm Felsefesi, İstanbul.
- , N. (1990), *Felsefede Metafor*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını, Yayın No: 358,.
- , N. (1996), *Türk-İslam Felsefesi Açısından Felsefenin İlkeleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayını.
- Şenel, C. (2011), Nihat Kekik: Hayatı ve Çalışmaları, *Kutadgubilig Felsefe-Bilim Araştırmaları Dergisi, Sa. 19, 217-236*.
- Yazıcıoğlu, M. S. (2001), *İslam Düşüncesinin Tarihsel Gelişimi*, Ankara: Akçağ Yayınları (351).
- Yıldırım, K. (1986), *Düşünce ve Medeniyet Tarihi*. İstanbul: Fatih Yayınevi.
- , K. (2012), *Türk İslam Düşüncesinde Muhyiddin İbn'ül Arabi*. İstanbul: H Yayınları.

- , K. (2013), “Prof. Dr. Nihat Keklik’e Göre Karşılıklı Felsefe Açısından Filozoflar Arasındaki Etkileşimler”, 11. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi, Celalabat/Kırgızistan.
- , K. (2018), “Türk İslam Dünyasında Akıllar Teorisi”, 2. Uluslararası Türk Dünyası Eğitim Bilimleri ve Sosyal Bilimler Kongresi, Sosyal Beşeri ve idari Bilimler I, 5. Cilt, 49-66, 07.12.2018, Antalya, (erişim: www.turkegitimsen.org.tr. www.uaeseb.org).

DOMENİCO DRAGONETTI’NİN LA MAJÖR KONTRABAS KONÇERTOSUNUN TEKNİK AÇIDAN İNCELENMESİ

TECHNICAL EXAMINATION OF DOMENICO DRAGONETTI’S
 LA MAJOR CONTRABASS CONCERTO

Sela Can DÖKMECİ*

Geliş Tarihi: 18.09.2018
 (Received)

Kabul Tarihi: 02.04.2019
 (Accepted)

ÖZET: İtalyan besteci Domenico Dragonetti solo kontrabas tarihindeki en önemli bestecilerden biridir. Klasik Dönem’in son periyodunda olgunluğa ulaştığı için eserlerinde Romantik Dönem’den de izler görülebilmektedir. Bu çalışmada ilk olarak “konçerto”nun tarihine değinilip ardından Klasik Dönem’de solo kontrabassın gelişimi anlatılmıştır. Daha sonrasında Domenico Dragonetti’nin hayatı ve eserlerine genel bir bakışın ardından bestecinin “La Majör Kontrabas Konçertosu” teknik açıdan incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Dragonetti, Konçerto, Kontrabas.

ABSTRACT: Italian composer Domenico Dragonetti is the one of the most important composers of solo contrabass history. It’s quite possible to see some impressions of romantic era since he has reached his majority during the final period of classical era. Initially, this study touches upon the history of concerto then progress of contrabass during the classical era has been explained. Afterwards, composer’s “La Major Double Bass Concerto” was technically explained after an overview of Domenico Dragonetti’s life and works.

Key Words: Dragonetti, Concerto, Double Bass.

1. GİRİŞ

Kontrabas, yaylı ailesindeki en kalın sesli ve en büyük enstrümandır. Kontrabassın, özel bir tür çelikten yapılmış dört teli vardır. Yay kullanılarak ya da parmaklar yardımıyla çalınır. Bazı kaynaklarda viol ailesinin bas enstrümanı olan ve violon adı verilen bir Rönesans çalgısından türediği düşünülse de keman ailesiyle arasında büyük benzerlikler vardır. 16. yüzyılda başlayan değişim süreci ile 19. yüzyılın ikinci yarısında bugünkü biçimini almıştır.

Tarihsel gelişiminde, kontrabassın kullanımı ve solo icracılığının ne zaman başladığı kesin olarak saptanamamakla birlikte bu konuda yapılan araştırmalarda bilinen ilk kontrabas bestecisi ve yorumcusu 1667-1737 yılları arasında yaşayan Fransız asıllı Michel Pignolet de Monteclair’dır¹. Bu dönemde daha çok diğer enstrümanlar için yazılmış eserler icra edilmiştir. Daha sonraki yüzyıllarda daha gelişmiş enstrümanların yapılması ve çağdaş kontrabas formunun orkestralarda

*Öğr. Gör., Trakya Üniversitesi Devlet Konservatuarı, scandokmeci@trakya.edu.tr, ORCID:0000-0002-0783-5938

¹ Fransız besteci, (d. 4.12.1667 – ö.22.09.1737).

yaygın olarak kullanılması ile birlikte enstrüman için yapılan besteler artmaya başlamıştır. Özellikle, 18. yüzyılda Domenico Dragonetti gibi birçok sanatçı, kontrbasın Avrupalı toplumlar tarafından sevilmesini ve kullanılmasını sağlamıştır.

2. KONÇERTO

Avrupa boyunca müziğin İtalya'dan en çabuk kazandığı şey, en çok Arcangelo Corelli'de² beğenilen tatlı akıcılık ve dengeliliktir. Düzgün, açık seçik formlardaki düzenli ritim ve tümce yapısıyla sarmaş dolaş olan majör-minör armoni sistemine tam olarak ulaşıldı ve onunla birlikte en azından bu müziği yaratan kültürde, şaşılacak biçimde düzgün ses veren bir müzik ortaya çıktı. Notalar yollarını kolaylıkla izler görünüyordu. Büyük bir dönem başlamaktaydı. 1700'ün hemen ardında A. Corelli, François Couperin³, Alessandro Scarlatti'ye⁴ katılan, 18. yüzyılın ilk üçte biri boyunca yeni armoni saydamlık ve erimin zaferini güven altına alacak yeni parlak besteci kuşağı ortaya çıktı. Johann Sebastian Bach⁵, George Frideric Handel⁶ ve Alessandro Scarlatti'nin oğlu Domenico Scarlatti⁷ yaşittılar ve yaşamları Antonio Vivaldi⁸ ve Jean-Philippe Rameau⁹ ile iyice çakışıyordu. Bu bestecilerden ve bu dönemden, temel klasik repertuarın en erken yapıtlarından bazıları: Bach'ın her biri başka bir orkestra topluluğu için olan ve 1721'de Brandenburg dükü Christian Ludwig'e adanarak adını ebedileştirdiği altı Brandenburg Konçerto Seti; Handel'in Londra'daki Thames Irmağı üzerindeki bir kayık partisine eşlik olarak yazdığı yine orkestra için *Water Music*'i (Su Müziği 1717); Vivaldi'nin *Dört Mevsim* başlıklı keman konçertoları geldi. (Griffiths, 2006: 111-112).

---

² İtalyan besteci, (d. 17.02.1653 - ö. 08.01.1713).

³ Fransız besteci, (d. 10.11.1668 - ö. 11.09.1733).

⁴ İtalyan besteci, (d. 02.05.1660 - ö. 22.10.1725).

⁵ Alman Besteci, (d. 31.03.1685 - ö. 28.07.1750).

⁶ Alman Besteci, (d. 05.03.1685 - ö. 14.04.1759).

⁷ İtalyan besteci, (d. 26.10.1685 - ö. 23.07.1757).

⁸ İtalyan besteci, (d. 04.03.1678 - ö. 28.07.1741).

⁹ Fransız besteci, (d. 25.09.1683 - ö. 12.09.1764).

Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
 Haziran 2019 Cilt 21 Sayı 1 (417-431)
 DOI: 10.26468/trakyasobed.461117

İtalyancası *concertare* olan konçerto “birlikte etki yaratmak” anlamındadır. “Müzikçiler grubu” demektir ve aslında İtalya’da Ortaçağ’dan beri kullanılmıştır. M. Preatorius’un 1619 yılında bu kavrama getirdiği açıklama ise “yarışma” anlamındaydı. “Karşılıklı seslerin bölüm yapılması içindeki konseri” idi. Bu anlayış, bu yıllarda vokal müzikte, Venedik’teki çok korolu eserlerde uygulanmıştır. Solo sayısı birden çok ise buna *concerto grosso* denir. Concerto grosso’nun birbirine zıt parçalarında bir çembalo eşiliğiyle çalan solocular topluluğuna *concertino*, yani küçük konçerto denir. Genellikle bu topluluk iki keman ve viyolonselden oluşmuştur. Bu topluluk karşısında orkestra vardır; buna *concerto grosso* ya da *ripieno* (doldurucu) adı verilmiştir. Bu türün ilk bestecisinin Alessandro Stradella¹⁰ olduğu sanılmaktadır. Orkestra ile birlikte tek bir solo varsa, buna *solo konçerto* denir. Bu tür, concerto grosso’dan daha yenidir; tıpkı solo sonatın trio sonattan daha sonra çıktığı gibi. 1700’den biraz önce Tommaso Albinoni¹¹ ve Giuseppe Torelli¹², keman ve orkestra için bu türün ilk örneklerini vermişlerdir. (Say, 2003: 118)

3. KLASİK DÖNEMDE SOLO KONTRABAS

Kontrabasin atalarından biri olarak kabul edilen viyolon, 18. yüzyılın başlarında çok popüler olmuştur. Bu dönemde birçok besteci bu enstrüman için solo eserler yazmıştır. Tarihte bilinen ilk kontrabas solisti de bu sırada ortaya çıkmıştır. Aynı zamanda besteci de olan Michel Pignolet de Monteclair Fransa’da doğdu, müzik eğitimini tamamladıktan sonra Paris Opera Orkestrası’nda kontrabas grup şefi olarak görev yapmıştır.

Kontrabas için bilinen ilk konçerto 1760 yılında Carl Ditters von Dittersdorf¹³ ve Wenzel Pichl¹⁴ tarafından Romanya, Oradea’da bestelenmiştir. 1763 yılında J. Haydn kontrabas için bir konçerto yazar fakat günümüze kadar gelemmez. Bu konçertonun muhtemelen Einsenstadt Kütüphanesi yangınında kaybolduğu sanılmaktadır. Joseph Haydn’in¹⁵ 1763 yılında bestelediği konçertonun temasının ilk iki ölçüsü Örnek 1’de görüldüğü gibidir. (yangında tamamı kaybolduğu için, Haydn’in tema kataloğunda yer alan sadece bu iki ölçülük bölümü bilinmektedir.) (Brun, 2000: 102).

¹⁰ İtalyan besteci, (d. 03.04.1639 - ö. 25.02.1682).

¹¹ İtalyan besteci, (d. 08.06.1671 - ö. 17.01.1721).

¹² İtalyan besteci, (d. 22.04.1658 - ö. 08.02.1709).

¹³ Avusturyalı besteci ve kemancı, (d. 02.11.1739 – ö. 24.10.1799).

¹⁴ Çek besteci, (d. 25.09.1741 – ö. 23.01.1805).

¹⁵ Avusturyalı besteci, (d. 31.03.1732 – ö. 31.05.1809).

Örnek 1.

Aynı dönemde kontrabas için konçerto yazan diğer besteciler arasında Johann Baptist Vanhal¹⁶, Franz Anton Hoffmeister¹⁷, Leopold Kozeluch¹⁸, Anton Zimmermann¹⁹, Antonio Capuzzi²⁰ ve Johannes Matthias Sperger²¹ bulunmaktadır. Mozart, 1782 yılında, şan, kontrabas ve orkestra için “ Per Questa Bella Mano “, K.612 adlı eseri besteledi. Bu eserde her ne kadar yoğunluk şanda olsa da, solo kontrabas için de teknik ve çalınması çok zor pasajlar bulunmaktadır. Daha önce yazılmış olan eserlerin bestecileri her ne kadar dönemlerinin ünlü ve önde gelen müzisyenleri olsalar da, bu besteciler ne yazık ki günümüz dinleyiciler arasında pek bilinmemektedir. Bu eserin diğer bir özelliği ise, herkes tarafından tanınmış bir bestecinin kontrabas için yazdığı ilk kez eser olmasıdır.

Friedrich Pischelberger²², J. M. Sperger ve Josef Kampfer²³ gibi önde gelen kontrabas icracıları, 18. yüzyılın ortalarından sonuna kadar Viyana akordu kullanmışlardır. Daha sonraları, kontrabas için iki konçertosu bulunan Johann Hindle²⁴, dörtlü aralıklarla akort edilen çağdaş akort sistemini ilk kullanan başçı olmuştur. Bu durum kontrabasının tellerinin tınısını değiştirmiştir. Akort sisteminin değişmesi, enstrümanın gelişimi ve onun için yazılmış olan solo eserlerde bir dönüm noktası oluşturmuştur.

¹⁶ Çek besteci, (d. 12.05.1739 – ö. 20.08.1813).

¹⁷ Alman Besteci, (d. 12.05.1754 - ö. 09.02.1812).

¹⁸ Çek besteci, (d. 26.06.1742 – ö. 07.05.1818).

¹⁹ Çek besteci, (d. 27.12.1741 – ö. 08.10.1781).

²⁰ İtalyan besteci, (d. 01.08.1755 - ö. 28.03.1818).

²¹ Avusturyalı besteci ve kontrabas icracısı, (d. 23.03.1750 – ö. 13.05.1812).

²² Avusturyalı kontrabas virtüözü, (d. 1741 - ö. 1813).

²³ Avusturyalı Kontrabas virtüözü, (d. 1735 - ö. 1796).

²⁴ Avusturyalı Kontrabas virtüözü, (d. 1792 - ö. 1762).

Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
 Haziran 2019 Cilt 21 Sayı 1 (417-431)
 DOI: 10.26468/trakyasobed.461117

İtalya'dan Rusya'ya kadar her ülkede tanınan ünlü kontrabas virtüözü Domenico Dragonetti, kontrabas için on konçerto ile kontrabas ve piyano için birçok eser bestelemiştir. Aynı zamanda dörtlü akort sisteminin yaygınlaşmasında da çok etkili olan Dragonetti genelde üç telli enstrüman kullanmıştır.

Bu yüzyılda solistler arasında, sadece üst üç telin kullanımı yaygın olarak uygulanmaktaydı. Bu durum, tellerin enstrüman üzerine oluşturduğu gerilimden dolayı, üç telli kontrabası tellerinin rezonansının (titreşiminin), dört telli kontrabalara göre daha iyi olması ile açıklanmıştır.

G. Rossini, Londra'da bulunduğu sırada arkadaşları Dragonetti ve viyolonsel icracısı Sir David Salomons için bir düet yazmıştır. Dragonetti aynı zamanda Ludwig van Beethoven'la²⁵ da arkadaştı. Ünlü bestecinin evine yaptığı bir ziyarette, Beethoven'ın beşinci viyolonsel sonatını ona kontrabas ile icra etmiş ve ünlü besteci bundan çok etkilenerek piyanoya geçip Dragonetti'ye eşlik etmiştir. Bazı kaynaklar, Beethoven'ın senfonilerinde bu enstrümana zor ve teknik sololar yazmasını, bu ikilinin iyi arkadaşlığı ile yorumlamışlardır. (Brun, 2000, s.98)

4. DOMENİCO DRAGONETTI

İtalya'nın Venedik şehrinde fakir bir ailenin çocuğu olarak dünyaya geldi. Babasının asıl işi berberlikti. Ancak bazı balolarda amatör olarak gitar ve kontrabas çalmaktaydı. Müziğe babasının gitarını çalarak başladı. Henüz 11 yaşındayken babasının yerine çalmak için bir baloya gitti ve dinleyicilerin büyük beğenisini kazandı. Aynı zamanda enstrüman tamiri de yapmaya başladı. Tamirlerden biriktirdiği para ile o dönem Venedik'te yaşayan ve dönemin en iyi kontrabasçısı olan Michele Berini'den ders almaya başladı. On bir dersten sonra Berini daha fazla bir şey öğretemeyeceğine karar verdiği için dersleri bitirdi. Bu sırada keman icracısı Nicola Mestrino ile tanıştı. Bu ikili kısa sürede dost oldular. Bu dostluk sayesinde iki icracıda enstrümanlarının çalımı hakkında yeni teknikler keşfettiler. Enstrüman ayırımı yapmadan bütün eserleri çalmaya başladılar. Bu durum her ikisi için de çok yararlı oldu. Venedik sokaklarında verdikleri konserler sayesinde çok popüler oldular. On üç yaşına geldiğinde Dragonetti, Opera Buffa'da kontrabas grup şefi oldu. Bir yıl sonra ise San Benedetto Tiyatrosu'nda ki Büyük Opera Seria Orkestrası'nda aynı göreve geldi. Bu orkestrada Dragonetti birçok iyi müzisyenle tanıştı.

On sekiz yaşında Treviso şehrinde bir konserdeyken, Signori Tommasini onu kendi quartetinde çalması için davet etti. Bu grupla verdikleri bir konser sonrasında, Venedik'te bulunan St. Mark Kilisesi'nin yöneticilerinden biri Dragonetti'ye, kilise orkestrasına kontrabas icracısı almak için yarışma açılacağını

²⁵ Alman Besteci, (d. -.12.1770 - ö. 26.03.1827).

ve kendisini de bu yarışmada görmek istediğini belirtti. 1784 yılında yarışmaya katıldı ancak kazanamadı. 1787 yılında bir yarışma daha yapıldı ve bunu kazandı. St. Mark Kilisesi'nde beş kontrabaşçıdan sonuncusu olan Dragonetti, yıllık 25 Duka'ya çalmaya başladı.²⁶

Bu orkestradayken Dragonetti'ye çok kazançlı iş teklifleri gelmekteydi. Bunlardan biride Rus İmparatorluğu'ndan gelendi. Dragonetti'nin gideceğini anlayan St. Mark Kilisesi yönetimi, teklifi reddetmesi için maaşına zam yaparak, Venedik'te yapılan Büyük Festival'de çalmasını istediler. Bu festivalde çaldığı viyolonsel ve çok zor olan fagot eserleri sayesinde halkın ve Kraliyet Ailesi'nin büyük beğenisini kazandı. Aynı dönemde beste çalışmalarına başladı. Kontrabas için konçerto ve küçük parçalar yazarak bunları konserlerinde icra etti. Bu başarılarından dolayı bir sonraki yıl yapılacak olan Büyük Müzik Festivali'ni yönetmesine karar verildi. Bu festivalde de birçok solo eserini icra eden Dragonetti'nin ismi artık ülkesinin dışında da çok iyi bilinir hale geldi. (Brun, 2000, s. 252)

Otuz yaşına geldiğinde, icra yönünden rakipsiz kalan Dragonetti'ye, İngiltere'den ve Rusya'dan birçok kazançlı iş teklifi geldi. Ancak o ünlü soprano Brigida Giorgi Banti'nin²⁷ teşvikiyle 1794 yılında Londra'ya geldi ve Kraliyet Tiyatrosu'nda çalmaya başladı. Londra'da birçok yardım konserinde ücretsiz çalarak, şehirde daha çok tanınır oldu.(Slatford, 1970, s.26) Örnek 2'de Domenico Dragonetti'nin İngiltere yıllarında yaptırdığı portresi görülmektedir.

İngiltere'nin en iyi müzisyenlerinden oluşan Filarmoni Topluluğu ile 28 şubat 1816'da ilk konserini verdi. Bu konserde, August Alexander Klengel'in keman, viyola, viyolonsel ve kontrabas için yazdığı eseri çalındı. Bu grupta olan viyolonsel icracısı Robert Lindley²⁸ ile dost oldu ve bundan sonra 52 yıl boyunca birlikte çaldılar. Dragonetti, kendi ve Lindley için birçok düzenleme yaptı ve ikili birçok düet konseri verdi. "The Harmonicon" isimli dergide, 1823 yılında Dragonetti'nin düzenlemeleri için şunlar yazılmıştır;

²⁶ "Some Virtuosi of the Double Bass", The Strad, Cilt: 19, Sayı: 217, Mayıs, 1908. s.17.

²⁷ İtalyan şan sanatçısı, (d. 1757 - ö. 1806).

²⁸ İngiliz viyolonsel icracısı ve akademisyen, (d. 04.03.1776 – ö. 13.06.1855).

Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
 Haziran 2019 Cilt 21 Sayı 1 (417-431)
 DOI: 10.26468/trakyasobed.461117

“ *Arcangelo Corelli'nin bu triosu, iki keman ve viyolonsel ile çalınmak için yazılmıştı. Ancak Lindley ve Dragonetti o kadar sıra dışı icracılar ki, bütün olumsuz şartları olumluya çevirdiler ve salondaki herkesi kendilerine hayran bıraktılar* “ (Brun, 2000, s. 246)

Haydn 1799 yılında yaptığı bir Londra ziyareti sırasında Dragonetti ile tanıştı. Daha sonra 1808 ve 1809 yıllarında iki kez daha görüşen bu ikili bir daha görüşemedi. Bu yıllarda, bir Viyana seyahati sırasında, piyanist Johan Baptist Cramer²⁹ aracılığı ile Beethoven ile tanıştı. Beethoven'ı bir ziyaretinde bestecinin Op.5, No.2 Sol minör viyolonsel sonatını kontrabas ile çaldı. Bu durum Beethoven'ı çok etkiledi ve aralarında iyi bir dostluk oluştu.

Dragonetti, 1808 ve 1809 yılları arasında Viyana'da Starhembeg Prensi'nin sarayında çalıştı. Bu sırada saray orgcusu Simon Sechter¹⁷⁷ ile tanışarak, bazı eserlerinin piyano bölümlerini Sechter'e düzenletti. İngiltere'ye 1810 yılında geri dönen Dragonetti, ömrünün büyük bir kısmını Londra'da geçirdi. Beethoven ile bağlantısını koparmayan Dragonetti, 1813 yılında Viyana'da Beethoven ile tekrar görüştü ve bestecinin Yedinci Senfonisi'nin ilk seslendirilişine katıldı. Beethoven, Dragonetti'nin icra yeteneğinden o kadar etkilendi ki, Beşinci Senfoni'sinin “Scherzo” bölümünü Dragonetti'ye adadı. Beethoven'ın ölümünden sonra Dragonetti, seksen yaşını geçmesine rağmen, dostunun Bonn'da yapılan anma törenine, 13 kontrabasdan oluşan bir grupla katıldı. Dragonetti 1846 yılında Londra'da öldü. (Slatford, 1970, s.28)

Örnek 2.

²⁹ Alman piyanist, (d. 24.02.1771 – ö. 16.04.1858).

5. DRAGONETTI’NİN KONTRABAS ESERLERİ

Aşağıdaki liste Domenico Dragonetti’nin Kontrabas için bestelediği solo ve eşlikli eserleri içermektedir.

- Orkestra ve kontrabas için Adagio ve Rondo
- Grande Allegro
- Kontrabas ve yaylılar için Andante ve Rondo
- Kontrabas ve orkestra için 5 numaralı Konçerto
- Kontrabas ve orkestra için La Majör Konçerto
- Kontrabas ve piyano için Grande allegro
- Kontrabas ve piyano için opera
- Kontrabas ve piyano için Menüet ve Allegro
- Kontrabas ve piyano için Sonat
- Kontrabas ve piyano için Allegretto
- Kontrabas ve piyano için mi minör solo
- Kontrabas ve piyano için Grande Allegro
- Kontrabas ve piyano için Do Majör Adagio Rondo
- Kontrabas ve orkestra için Sol Majör Konçerto(Andante, Allegro)
- Kontrabas ve piyano için Serenad

6. LA MAJÖR KONTRABAS KONÇERTOSUNUN İNCELENMESİ

Domenico Dragonetti’nin en sık icra edilen eserlerinin başında gelen “La Majör Kontrabas Konçertosu” popülaritesinin yanı sıra teknik zorluklar içermektedir. Bu yüzden icra eden kişi için müzikalite ve enstrümana hakimiyet gerektirdiği kadar aynı zamanda geliştirici özelliği de olan bir eserdir. Herhangi bir kompozisyon eğitimi almayan Dragonetti bu eseri bestelerken avantaj olarak kontrabas enstrümanındaki virtüözitesini kullanmıştır. Enstrümanın sesini ve orkestraya dahil olduğunda ne şekilde tınladığını iyi bildiği için konçertoyu bestelerken bakır sazlar gibi kontrabasının sesini bastıracak enstrümanalara fazla ağırlık vermemiş, orkestrasyon için ise klasik dönem tarzı olan “Haydn Orkestrasyonu” nu kullanmıştır. Bu konçerto için kullanılan akort sistemi standart

Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

Haziran 2019 Cilt 21 Sayı 1 (417-431)

DOI: 10.26468/trakyasobed.461117

kontrabas akor sistemi olan E-A-D-G (mi-la-re-sol) notalarının bir ton üstü olan F#-B-E-A (Fa diyez-Si-Mi-La) notalarına ayarlanmaktadır.

6.1. La Majör Kontrabas Konçertosu 1. Bölüm

İlk bölüm için tempo terimi “Allegro Moderato” olarak belirlenmiştir. Ölçü birimi 4/4'lüktür. La Majör tonunda başlayan bölüm, “A-B-dönüş köprüsü-A-Koda” formunda yazılmıştır. İlk 11 ölçüde orkestra partisinde giriş bölümü bulunmaktadır. Bu girişte bas partisinde bölümün ana teması tanıtılır. Bu ana temanın notaları sık sık farklı enstrümanlarda geliştirilerek tekrar edilmiştir. 12. ölçüde kontrabasin girişi ile beraber “A” bölümü başlamaktadır.

Örnek 3.

Örnek 4.

Bu bölüm devamında gelen 16'lık notalardan oluşan hareketli ve virtüözite gerektiren pasajlar içermektedir. Burada nüans “forte” dir ve karakter aksanlar ile desteklenmiştir. Kontrabasin ilk girdiği “Sol” notası ve diğer iki tane 2'lik notanın 2. parmak ile alınması bestecinin istediği gibi aksanlı ve güçlü bir ton elde etmek için önemlidir. Dragonetti kendi için yazdığı bu konçertoda virtüözitesini

gösterebilmek için 2'lik notalardan sonra 16'lık notalar ile esere devam etmiştir. 19. Ölçüde kontrabassın cümlesi sona erer ve kısa bir bağlayıcı orkestra temasının ardından modülasyon ile “Mi Majör” e geçilir. 23. Ölçüden itibaren başlayan bu bölme “B” bölmesidir. Bu bölmede eşlik partisinde baslarda 8'lik, noktalı 4'lük ve 16'lıklardan oluşan motif her ölçüde farklı notalardan başlatılarak yeni karakteri sunmaktadır. Bu sunuş aynı zamanda kontrabassın yeni bölüme girişini hazırlamaktadır. Kontrabas aynı motif ile bölüme giriş yapar ve geliştirerek devam eder. Kontrabassda boş tel “Re” notası ile başlayan pasajın devamında gelen 16'lıklar temiz çalmak önemlidir. Bu nedenle bu pasajı “sol telinde” almak en doğrusudur.

Örnek 5.

“B” bölmesinde bir ton değişikliği de 27. ölçüde görülmektedir. Burada Do diyez Minör'e bir geçiş olmuştur. Bu cümlenin devamında 16'lık ve üçlemelerden oluşan teknik açıdan zorlayıcı bir pasaj bulunmaktadır. Bu pasajı icra ederken küçük yay kullanımı icra tekniği açısından önemlidir. 38. Ölçüde bu hareketli cümlenin bitişi ile beraber icracıya 4 ölçülük bir dinlenme imkanı sunulmuştur. Bu dinlenme sırasında orkestra “Mi Majör” den “Si Majör” e bir modülasyon gerçekleştirmekte ve 42. ölçüde başlayacak olan yeni cümleye hazırlık yapmaktadır.

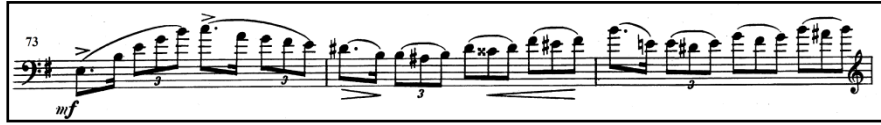
42. Ölçüden itibaren kontrabas için daha da zorlayıcı pasajlar yazılmıştır. Daha önce düz çalınan 16'lık notalar burada iki bağlı iki ayrı şekilde yay varyasyonları kullanılarak verilmiştir. Bu pasajları icra etmeden önce bağlı gam alıştırmaları yapmak icrayı kolaylaştırması açısından gerçekleştirilmelidir. 44. ve 45. ölçülerde bulunan üçlemeler de önceki pasajlarda ayrı yazılmışken burada 2 bağlı ve 1 ayrı olacak şekilde geliştirilmiştir.

65. ölçüden itibaren esas ton olan “La Majör” e geçiş yapılmıştır. Farklı ritm grupları ve giderek artan bir nüans ile ilerleyen bu pasaj 73. Ölçüde “Fa diyez Minör” tonunda başlayan bir dönüş köprüsü ile son bulmuştur. Burada yer alan

Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
 Haziran 2019 Cilt 21 Sayı 1 (417-431)
 DOI: 10.26468/trakyasobed.461117

noktalı 8'lik ve üçlemelerden oluşan nota grupları büyük sıçrayışlar gerektirmekte, bu durum icracıyı teknik açıdan zorlamaktadır. İracının bu pasajın üstesinden gelmesi için metronom ile yavaş tempodan hızlı tempoya şeklinde bir çalışma uygulaması ve ilk olarak bağısız daha sonra bağlı şekilde icra etmesi gerekmektedir.

Örnek 6.

81. ölçüde tekrar "A" bölümüne dönüş yapılmıştır. 88. Ölçü ile beraber ise soloyu tekrar orkestra devralmaktadır. Bu durum aynı zamanda yeni bir cümle hazırlığıdır. 92. ölçüde kontrabas ile başlayan bu yeni cümle aynı zamanda yeni bir temadır. 100. ölçüye kadar devam eden bu pasaj icra tekniği olarak eserin en zor yerlerindedir. Alt pozisyonlardaki üçlemelerin karışık yay bağlarıyla verilmesi bu pasajı icra tekniği yönünden güçleştirmiştir.

Örnek 7.

Örnek 8.

116. ölçüde Koda başlamaktadır. Koda'da eser boyunca kullanılmış temalar, motifler geliştirilerek ve bir özet gibi sunulmuş ve coşkulu bir karakterle bölüm sona ermiştir.

6 2. La Majör Kontrabas Konçertosu 2. Bölüm

"Andante" tempo terimi verilerek yazılmış olan 2. bölüm 4/4 ölçü biriminde ve "Mi Majör" tonundadır. Formu "Giriş-A-B-A1" şeklindedir. Konçertonun ilk bölümünde de olduğu gibi orkestranın kısa bir girişi ile başlamaktadır. Çok ağır bir tempoda değildir ancak genel yapıyı oluşturan 2'lik ve 4'lük notalar bölümün durağan ve sakin yapısını ön plana çıkarmaktadırlar. Birinci bölümün aksine hareketli ve 16'lık notalardan pasajlar yerine en kısa nota değeri olarak 8'lik notalar kullanılmıştır. İfadeli, lirik bir yapıda yazılmış olan girişten sonra 9. ölçüde

solist “A” bölümüne piyano nüansı ile giriş yapmaktadır. Uzun değerli notalardan oluşan temanın yeterince yumuşak duyurulabilmesi için yay kullanımı konusunda çok hassas olunmalıdır. “A” bölümü 24. Ölçüde sona ermektedir. Ardından orkestranın 4 ölçümlük köprü görevi gören bir solosu göze çarpmaktadır. Bu 4 ölçünün sonunda 29. Ölçüde “B” bölümüne giriş yapılmıştır. Aynı zamanda ton da “Mi Majör” den “Do diyez Minör” e modüle edilmiştir. Ana tonun ilgili minörüne geçilen bu bölme, parçanın genel yapısından daha farklıdır. 3. Oktavda bulunan “mi” notasına kadar çıkan bu pasajda ifade, entonasyon ve yay tekniğinin önemi büyüktür. Her seferinde daha da tizleşen notalara 38. ölçüden itibaren genel olarak iniç bir yön verilmiştir. “B” bölümü 44. Ölçüde bir ritardando ve diminuendo ile sakince sona ermektedir.

Örnek 9.

“B” Bölmesinin ardından ikinci bölümün icra açısından en zorlu yeri olan “A1” bölümüne geçilmiştir. 45. Ölçüde “A” bölümüne çok benzeyen ana temanın çift seslerden oluşturulmuş hali “A1” bölümü olarak adlandırılabilir. Uzun nota değerleri ile sakin bir yapıda yazılmış olmasına rağmen çift sesler kontrabas icrasında çok zor bir teknik olduğu için çok dikkatli bir çalışma gerektirmektedir. Sesleri ilk olarak tek tek icra edip daha sonrasında dikkatli ve yavaş bir şekilde çift olarak çalmanın icra kapasitesini arttıracığı düşünülmektedir.

Örnek 10.

Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
 Haziran 2019 Cilt 21 Sayı 1 (417-431)
 DOI: 10.26468/trakyasobed.461117

Bölmenin devamında eser çeşitli akorlar ile kadansa hazırlanmıştır. Dragonetti bu konçertosunun 2. Bölümünde kullanılmak üzere bir kadans bestelememiştir. Bu bölümde solist kadans icra etmek isterse kendi kadansını yazmalı veya isteğe bağlı olarak ikinci bölümü kadans olmaksızın sonlandırmalıdır.

6.3. La Majör Kontrabas Konçertosu 3. Bölüm

Konçertonun 3. Bölümünde tempo terimi olarak “Allegro Giusto” kullanılmıştır. 6/8’lik ölçü biriminde ve “La Majör” tonunda yazılmıştır ve hızlı bir tempoda dans karakteri taşımaktadır. Bu bölüm serbest bir formda yazılmıştır. “A-B-C-D-E-F-A” şeklinde yazıldığı söylenebilir. Bu bölüm bestecinin temaları zekice kullanıp geliştirdiği bir bölümdür. Yer yer aksanlar yer yer ise değişken nüanslar ile şakacı bir atmosfer taşımaktadır. Bölümün kontrabas ile icra edilmesini zorlaştıran durum, hem yüksek pozisyonda yazılan pasajların sayısının çok olması, hem de böylesi kalın sese sahip bir enstrümanda şakacı ve dinamik karakteri yansıtabilme zorluğu olarak ifade edilebilir.

3. bölüm önceki bölümlerde olduğu gibi ana temanın tanıtıldığı ve genel melodi hakkında fikir edinilebilecek orkestral bir giriş ile başlamaktadır. Üflemeli enstrümanlar ile neşeli karakterin yansıtıldığı giriş bir ağırlaşma ile 9. Ölçüde son bulur. 9. Ölçünün son sekizliğinde kontrabas “A” bölümüne giriş yapmaktadır. Kontrabasin çalmaya başladığı tema 25. Ölçüye kadar devam etmektedir. Ardından orkestranın aynı dinamiklikteki solosu duyulur. Müziğin orkestra ve solist arasında yoğun git geller ile sürmesi eserin bu bölümündeki hareket ve heyecanı arttırmaktadır.

Örnek 11.

“La Majör” den “Mi Majör” e yapılan bir modülasyon ile 33. ölçüde “B” bölümüne başlamakta ve 44. ölçüye kadar sürmektedir. 53. ölçünün son sekizliği ile tekrar kontrabas solosu başlamaktadır. Burası eserin “C” bölümüdür. 68. ölçüde kontrabasin 8 ölçü sonra başlayacak olan temasına köprü görevi gören bir orkestra solosu bulunmaktadır. Çeşitli enstrümanlar arasında bir soru cevap arasında geçen bu köprüünün ardından 75. ölçüde “D” bölümüne “La Majör” tonunda başlamaktadır. Bu bölmenin içerisinde solo partisine unison olarak eşlik eden ve ezgiyi sağlam ve kendinden emin hale getiren orkestra partis bulunmaktadır. 84. Ölçüden itibaren başlayan bu oturaklı pasaj 89. Ölçüye kadar devam etmektedir. 99. Ölçüde flajoleler³⁰ ile beraber “E” bölümüne başlamaktadır. Bu pasajda bulunan flajoleleri

³⁰ Doğuşuk ses, tuşeye basmadan sadece tellere dokunarak çıkan armonik sesler.

icra ederken yayın köprüye yakın olmasının seslerin tınlaması açısından kolaylık sağlayacağı düşünülmektedir. Flüt sesini andıran bu flajoleler “piano” nüansında çalınırlarken onları “forte” nüansındaki kalın oktavlarda bulunan 8’lik nota grupları cevaplamaktadır. 123. Ölçüde “F” bölmesi bu kez de “La Minör” tonunda başlamakta ve 131. Ölçüde puandorg ile son bulmaktadır. İsteğe bağlı olarak kadans çalabilmenin mümkün olduğu bu bölüm için bestecinin kendi yazdığı bir kadans bulunmamaktadır. Puandorgun ardından tekrardan “A” bölmesine geçiş yapılmıştır. Bu bölme farklı oktavlardan yazılması dışında bir farklılık taşımamaktadır. 147. Ölçüde başlayan “Koda” diğer bölümlerin aksine serbest bir yapıda yazılmıştır. Bölüm içerisinde kullanılan temaların geliştirildiği kodanın ardından bu bölüm ve konçerto güçlü, sağlam ve “fortissimo” nüansında yazılmış akorlar ile son bulmaktadır.

7. SONUÇ

Solo kontrabas için en önemli bestecilerden olan D. Dragonetti ve bestelediği “La Majör Kontrabas Konçertosu” na odaklanılmış bu çalışmada tümünden gelim yöntemi uygulanmıştır. İlk olarak “konçerto” nun kelime anlamı ve sanatsal olarak gelişimi sergilenmiş olup Barok Dönem’de konçertonun genel yapısının nasıl oluştuğu incelenmiştir. Daha sonrasında kontrabasin yavaş yavaş solo bir enstrüman olarak görülmeye başlandığı Klasik Dönem’de ne gibi gelişimler geçirdiği gelişimler ayrıntılı bir şekilde incelenmiş ve başta Dragonetti olmak üzere Klasik Dönem’de kontrabası solo bir enstrüman olarak öne çıkaran bestecilerden bahsedilmiştir. Ardından Dragonetti’nin hayatı ve müzikal gelişimi detaylı olarak anlatılmıştır.

Çalışmanın son bölümü olan analiz kısmında ilk olarak Dragonetti’nin “La Majör Kontrabas Konçertosu” hakkında genel bilgi verilip ardından üç bölümün tamamı sırasıyla teknik ve formal açıdan incelenip analiz edilmiştir. Bu analizler sonucunda konçertonun birinci bölümünün “A-B-dönüş köprüsü-A-Koda” formunda yazıldığı ve teknik anlamda ne gibi zorluklar içerdiği tespit edilmiştir. İkinci bölümün “Giriş-A-B-A1” formunda yazıldığı ve ne gibi teknikler içerdiği belirlenmiştir. Üçüncü bölüm ise standart form yapısından farklı bir şekilde “A-B-

---

Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Haziran 2019 Cilt 21 Sayı 1 (417-431)
DOI: 10.26468/trakyasobed.461117

C-D-E-F-A” formunda yazılmıştır. Bu bölümün de içerdiği teknik ve müzikal zorluklar belirlenmiş olup icracıların, öğrencilerin, öğretmenlerin ve araştırmacılara sunulmuştur.

KAYNAKÇA

Brun, Paul, *A New History of the Double Bass* “, Birinci basım, Paul Brun Productions, Villeneuve d’Ascq (France), 2000.

Bowman, Robin, “ Lower Strings “, *The Musical Time*, Cilt: 118, Sayı: 1618, Londra, Aralık, 1977.

Elgar, Raymond, *Looking At The Double Bass*, Basso Continuum Yayınevi, A.B.D., 1986.

Elgar, Raymond, *Introduction To Double Bass*, Basso Continuum Yayınevi, A.B.D., 1987.

Elgar, Raymond, *More About The Double Bass*, Basso Continuum Yayınevi, A.B.D., 1987.

Griffiths, Paul, *Batı Müziğinin Kısa Tarihi*, Üçüncü basım, İş Bankası Kültür-Sanat Yayınları, 2015.

İlyasoğlu, Evin, *Zaman İçinde Müzik*, Yedinci basım, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2003.

Say, Ahmet, *Müzik Tarihi*, Beşinci basım, Müzik Ansiklopedisi Yayınları, Ankara, 2003.

Slatford, Rodney, “ Domenico Dragonetti “, *Proceeding of the Royal Music Association*, Sayı: 97, Londra, 1970.

“Some Virtuosi of the Double Bass”, *The Strad*, Cilt: 19, Sayı: 217, Mayıs, 1908.

**GİRİT'İN FETHİNE IŞIK TUTAN BİR ESER:
TEVÂRİH-İ CEZİRE-İ GİRİD***

*A WORK THAT SHEDS LIGHT ON THE CONQUEST OF CRETE:
TEVARİH-İ CEZİRE-İ GİRİD*

Hasan Ali CENGİZ**

Geliş Tarihi: 21.10.2018
(Received)

Kabul Tarihi: 02.04.2019
(Accepted)

ÖZ: Tarihin doğru şekilde yazılabilmesi ve anlaşılabilmesi için o devirde yazılmış eserlerin gün yüzüne çıkarılması gerekmektedir. Osmanlı tarihinin araştırılması ve hadiselerin tespit ve değerlendirilmesinde de arşiv kaynaklarının yanısıra yazma eserler de önemli bir yer tutmaktadır. Yaklaşık 24 yıl gibi uzun bir süre devam eden Girit seferiyle ilgili pek çok eser bulunmaktadır. Bu eserlerden biri de Yeniçeri Kâtibi Hasan Efendi'nin 1055'te (M. 1645-46) başlayan Girit Seferi'ni başından sonuna kadar anlatan *Tevârih-i Cezîre-i Girid* isimli eseridir. Eserin iki nüshası bulunmaktadır. Bunlardan biri St. Petersburg The Institute of Oriental Manuscripts the Russian Academy of Sciences'de 140.B. 1178 numarada kayıtlıdır. Diğer nüsha ise Topkapı Sarayı Kütüphanesi Y. 82 numarada kayıtlıdır. *Tevârih-i Cezîre-i Girid*, Osmanlı tarihinde yaklaşık çeyrek asır süren Girit Savaşı döneminde yaşanan olaylara ışık tutmaktadır. Eser, Akdeniz'in kontrolü ve güvenliği açısından önemli bir konumda olan Girit'e 1645 yılında yapılacak olan seferin hazırlıkları ile başlar. Adanın tamamının fethedildiği 1669 yılına kadar olan kara ve deniz savaşları, savaş sırasında yaşanan olaylar, fethedilen yerlerdeki kale ve şehirlerin durumu, savaş sırasındaki yazışmalar, azil ve atamalar gibi olaylara gün gün yer verilmektedir. Ayrıca eserde, Kandiye'nin fethinden sonra Venedik ile yapılan anlaşma şartları, Kandiye Seferi sırasında şehit ve gazi olanların sayıları ve harcanan mühimmat miktarları da yer almaktadır.

Anahtar Kelimeler: Tevârih-i Cezîre-i Girid, Kandiye, Hanya, Yeniçeri Kâtibi Hasan Efendi

ABSTRACT: In order to be able to write and understand the history correctly, the works written at that time should be brought to light. In addition to archive sources, writing works also play an important role in the investigation of the Ottoman history and the detection and evaluation of hadiths. There are many works on the Cretan expeditions that lasted for a long period of time about 24 years. One of these works is the work of *Tevârih-i Cezîre-i Girid* belongs to the Janissary Clerk Hasan Efendi that narrates from beginning to end of Cretan Expedition starting in 1055(M. 1645-46). There are two copies of the work. One of them is registered at 140.B. 1178 in St. Petersburg The Institute of Oriental Manuscripts of the Russian Academy of Sciences. The other copy is registered at Y. 82 in

* Bu makale, Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü tarafından 27.07.2018 tarihinde kabul edilen "Yeniçeri Kâtibi Hasan Efendi'nin Tevârih-i Cezîre-i Girid Adlı Eseri: Tahlil ve Metin" adlı doktora tezinden türetilmiştir.

** Öğr. Gör. Dr., Trakya Üniversitesi, hasancengiz@trakya.edu.tr,
ORCID: 0000-0001-9175-4737

the Topkapi Palace Library. *Tevârih-i Cezîre-i Girid* sheds light on the events during the Cretan War which lasted about a quarter century in the history of the Ottoman Empire. The work begins with the preparations for the campaign to be held in Crete in 1645, which is an important location for the control and security of the Mediterranean. Every single day is included in events such as land and sea battles, events during the war, the status of the fortresses and cities in the conquered places, correspondence during the war, dismissal and appointments until 1669 when the whole island was conquered. In addition to these; agreement terms with Venice after the conquest of Heraklion, the number of martyrs and veterans during the Heraklion expedition, and the amount of spent ammunition are also included in the work.

Key words: Tevârih-i Cezîre-i Girid, Heraklion, Chania, Janissary Clerk Hasan Efendi

1. GİRİŞ

Osmanlı Devleti, Akdeniz'e hâkim olabilmek için Fatih Sultan Mehmet döneminden itibaren bölgedeki adalara hâkim olma girişimleri başlatmıştır. 1571 yılında Kıbrıs'ın alınmasından sonra Akdeniz'in Osmanlı hâkimiyeti altına girmesinde tek engel, Akdeniz ticaret yolları üzerinde bulunan Girit kalmıştır. Osmanlı Devleti, Girit Adası'na sığınan Malta ve Floransa korsanlarının ticaret gemilerine saldırması nedeniyle adayı alma konusunda fırsat kollamaktaydı. Osmanlı Devleti için beklenen fırsatı Sümbül Ağa olayı doğurmuştur. Görevinden azledilen Darüssaade Ağası Sümbül Ağa'yı, Mısır'a götürecek İbrahim Reis kalyonunu Malta korsanları saldırdı. Malta korsanları ile girilen savaşta Sümbül Ağa dâhil pek çok insan öldüğü gibi geminin mallarına el koyan korsanlar, gemiyi Girit'in Hanya Limanı'na götürdüler¹. Bu olay üzerine 1645'te başlayan Girit Seferi, 1669'da Kandiye'nin alınmasıyla sonuçlanarak Osmanlı tarihinde en uzun süreli harplerden birisi olmuştur.

Yaklaşık çeyrek asır süren Girit'in fethiyle ilgili pek çok eser kaleme alınmıştır. Fetihle ilgili eserlerin çoğu, fethi sırasında en çok uğraş verilen Kandiye muhâsarası ile ilgilidir. Girit'in fethini baştan sona anlatan eser sayısı ise pek fazla değildir. Yeniçeri Kâtibi Hasan Efendi'nin kaleme almış olduğu *Tevârih-i Cezîre-i Girid* isimli eseri, 1645'te başlayıp 1669'da nihayete erdirilen Girit seferini baştan sona anlatan eserlerden birisidir.

2. YENİÇERİ KÂTİBİ HASAN EFENDİ'NİN HAYATI VE ESERLERİ

Tevârih-i Cezîre-i Girid'in müellifi konusunda farklı görüşler bulunmaktadır. Babinger, Girit'in fethinden sonra adada görev yapan ve Girit tarihiyle ilgili bir eser kaleme alan kişinin Giridî mahlasını kullanacağından yola

¹ Ersin Gülsoy, Girit'in Fethi ve Osmanlı İdaresinin Kurulması, TATAV Yay., İstanbul 2004, s. 26.

çıkarak müellifin Hasan Giridi olduğunu iddia etmektedir². Eserin bir nüshasını Rusya'ya götüren Simirnov ise Hasan Kürdi olduğunu iddia etmektedir. Simirnov ise bu iddiasını *Tevârih-i Cezîre-i Girid* adlı eserin devamında yer alan *Sefer-i Moskof* eserin sonunda müellifin kendini tanıttığı bilgide Kürdi mahlasını kullanmasına dayandırmaktadır³. Hiçbir kaynakta ve arşiv kayıtlarında Hasan Giridi'ye ait bir bilginin yer almaması ve her iki nüshada da Hasan Kürdi'ye ait olduğu kesin olarak görülen *Sefer-i Moskof* isimli eserin varlığı, müellifin Hasan Kürdi olabileceği kanaatini güçlendirmektedir.

Yeniçeri Kâtibi Hasan Efendi'nin otobiyografisi *Târîh-i Moskof* eserinde yer almaktadır⁴. Buna göre; Hasan Efendi, babası gibi 1067 (1656-1657) senesinde yeniçeri olmuştur. Yeniçeri olduktan sonra 1082 (1671)'de Yaylak Seferi'ne, 1083 (1672)'te IV. Mehmed ile Kamaniçe Seferi'ne ve 1085 (1674)'te Umman Seferi'ne katılmıştır. Umman Seferi'nden döndükten sonra İsakçı'da yeniçeri kalemine girmiştir.

1093 (1682) senesinde Girit'te Hanya Kalesi'ne yeniçeri kâtibi olarak atanmıştır. Osmanlı Arşivi'ndeki ru'us kalemine ait belge ve defterde, Hasan Efendi'nin Girit'e yeniçeri kâtibi olarak atanmasıyla ilgili bir kayıt bulunamamıştır. Müellifin, adada görev yaptığı dönem içerisinde Yeniçeri Yoklama Defterleri'nde kâtip olarak görev yapan baba adları farklı olan birkaç Hasan ismi yer almaktadır⁵. Bunlardan birinin eserin müellifi olan Hasan Efendi olması muhtemeldir. Hanya'da beş sene görev yaptıktan sonra yine beş sene Resmo'da, ardından beş sene Kandiye'de bulunmuştur. Midilli'ye yine yeniçeri kitabetiyle gönderilmiş ve üç sene burada kalmıştır. 1109 (1697-1698) yılında Eğriboz'a gitmesinin ardından İnebahtı'da yeniçeri kâtibi olarak yedi sene görev yapmıştır. 1116 (1704) senesinde yeniçeri ocağı kâtipliğine terfi etmiştir. 1711 yılında ise tahminen yetmiş yaşlarında iken Prut Seferi'ne katılmıştır⁶.

Yeniçeri kâtibi Hasan Efendi'nin iki eseri bulunmaktadır. Bunlardan biri yeniçeri kâtibi olarak görev yaptığı yer olan Girit'in fethini anlatan *Tevârih-i*

² Babinger, "Eserin sonunda bir otobiyografi varsa da Simirnov bundan kısmen bahsetmemiştir" demektir. Bu bilgi de bize Babinger'in bu eseri görmediği sadece Simirnov'un hazırladığı katalog bilgisinden yola çıkarak bu iddiada bulunduğunu göstermektedir. Franz Babinger, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, Çev. Coşkun Üçok, Ankara 1982, s. 335.

³ *Sefer-i Moskof*, Petersburg nüshası, vr. 167a.

⁴ *Sefer-i Moskof*, Petersburg nüshası, vr. 167a-.167b.

⁵ Yeniçeri Yoklama Defteri'nde; Hasan b. Abdullah, Hasan b. Selim, Hasan b. Hüseyin, Hasan b. Ali isimlerinde görev yapan Yeniçeri Kâtipleri vardır. BOA, D. Ynç. d. 34011, 1100 (1688-1689)

⁶ Hakan Yıldız, *Prut Seferi'ni Beyanımdır*, İstanbul 2008, s. XII.

Cezîre-i Girid'dir. Bir diğeri de 1711 yılında Osmanlı Rus Savaşı'na (Prut Seferi) yeniçeri kâtibi olarak katılarak, sefer günlüğü şeklinde tertip ettiği *Sefer-i Moskof*'tur⁷.

Hasan Efendi'nin, kaleme aldığı *Tevârih-i Cezîre-i Girid* isimli eseri, 1055'te (M. 1645-46) başlayan Girit Seferi'ni konu edinen bir eserdir. Eserin mevcut iki nüshası bulunmaktadır. Bunlardan biri St. Petersburg The Institute of Oriental Manuscripts the Russian Academy of Sciences'de 140.B. 1178 numarada kayıtlıdır. Diğer nüsha ise Topkapı Sarayı Kütüphanesi Y. 82 numarada kayıtlıdır. Eserin her iki nüshasının vr. 1b'de başlık olarak "*Tevârih-i Cezîre-i Girid sene 1055*" yazmaktadır. Ayrıca Petersburg nüshasının iç kapağında da farklı bir kalemle ve muhtemelen sonradan yazılmış olan eserin başlığı yer almaktadır.

Eser "İşbu bin elli beş senesi ibtidâ-i gazâvat-ı cezîre-i Girid ve Serdâr Kapudân Yusuf Paşa sene-i sâbıkda zikri mürûr eden Malta gemileri Âsitâne'den Mısır'a giden Dârüssa'âde Ağâsı sefinesine müstevlî olup aldıkları sem'-i hümâyûn-ı pâdişâh oldukda küffârdan ahz-ı intikâm ü sâra himmet-i şehriyârî olup Akdeniz'e sefer fermân eylediler⁸." şeklinde başlamaktadır. "Hak sübhânehu ve te'âlâ hazretleri dâ'imâ düşman dîn ü devleti makhûr ve müdemmer eyleye amin, bi hurmeti seyyidi'l-enbiyâ ve'l-murselîn⁹" şeklinde son bulmaktadır. Metnin sonunda Fazıl Ahmed Paşa'nın üç senelik serdarlığı döneminde Kandiye muhasarasında kullanılan malzemeler ve verilen şehit sayıları verilmiştir¹⁰. Ayrıca Girit'in coğrafi konumu, ismi ve Osmanlı öncesi tarihinden bahseden "Feth-i Cedîd-i Girid münâsebetiyle Târihî ma'lûmât¹¹" başlığı altında ayrı bir kısım daha yer almaktadır.

2.1. *Tevârih-i Cezîre-i Girid*'in Nüshaları

Hasan Efendi'nin *Tevârih-i Cezîre-i Girid* isimli eseri, 1055 (1645-46) te

⁷ Eserin üç nüshası vardır. Bunlardan biri, St. Petersburg The Institute of Oriental Manuscripts the Russian Academy of Sciences'de 140.B. 1178 numarada kayıtlı olan nüshadır. Bu nüsha *Tevârih-i Cezîre-i Girid* adlı eserin ikinci bölümünü oluşturmakta ve vr. 143-163 arasında yer almaktadır. Eserin ikinci nüshası ise; Topkapı Sarayı Hazine Kütüphanesi'nde 1627 numarada kayıtlı olan *Keyfiyet-i Rusya*'dır. Bu eser de vr. 1a-32b arasında yer almaktadır. Üçüncü nüsha ise; Münih'te Bayerische Staatsbibliothek, Cod. Turc. 91'de kayıtlı *Târih-i Moskof* adlı eserin vr. 1b-32b arasındadır. Bu eserle ilgili iki farklı çalışma bulunmaktadır. Bu iki çalışmada da St. Petersburg Nüshası görülmemiştir. Hakan Yıldız, Prut Seferi'ni Beyanımdır; Öznur Tübençokrak, *Keyfiyet-i Rusiye*'nin Traskripsiyon ve Tahlili, Eskişehir Osman Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir 2007.

⁸ *Tevârih-i Cezîre-i Girid*, Petersburg nüshası, vr. 1b.

⁹ *Tevârih-i Cezîre-i Girid*, Petersburg nüshası, vr. 134b.

¹⁰ *Tevârih-i Cezîre-i Girid*, Petersburg nüshası, vr. 134b-135a.

¹¹ *Tevârih-i Cezîre-i Girid*, Petersburg nüshası, vr. 135b-143a

başlayan Girit Seferi'ni anlatan bir eserdir. Bu eserin bilinen iki nüshası bulunmaktadır. Bunlardan biri; St. Petersburg The Institute of Oriental Manuscripts the Russian Academy of Sciences'de 140.B. 1178 numarada kayıtlıdır. Diğer nüsha ise Topkapı Sarayı Kütüphanesi Y. 82 numarada kayıtlıdır.

St. Petersburg nüshası aharlı çerçeveli kâğıt 215 mm boy ve 160 mm eninde 167 varaktan oluşur. Nüshanın yazı çeşidi nesihdir. Yazı ebatı; 175 mm boyunda, 95 mm genişliğinde ve 19 satırdan oluşmaktadır¹². Nüsha, siyah mürekkep ve başlıklar ise kırmızı mürekkep ile yazılmıştır. Kapağın iç kısmında sonradan yazıldığı belli olan farklı bir kalemle *Tevârih-i Cezîre-i Girid* ve *Hasan Kürdi* ismi yazılmıştır. Eser sonradan günümüz rakamlarıyla numaralandırılmıştır. Kapak sayfasında ise II. Mahmud'un tuğrası yer almaktadır. Tuğranın altında tuğrayı çeken kişinin Giridî Mehmed Emin olduğunu gösteren iki mısra ve Fî 25 Cemâziye'l-evvel 1233 tarihi yer almaktadır:

Resm-i tuğra-yı şeh-i şevket-karîn
Eser-i hâme-i Giridî Mehmed Emîn

Muhtemelen eseri Rusya'ya götüren Simirnov'un¹³ yazdığı Osmanlıca "Mahruse-i Bursa'dan alınmış" notu ve "Pablof" rumuzu ile mührü yer almaktadır. Ayrıca sayfanın üç ayrı yerine basılmış "Bravazalı¹⁴ Murad Rüstem" adlı şahsın mührü bulunmaktadır¹⁵.

Eserin Petersburg nüshasında vr. 1b'den başlayarak vr. 134a'ya kadar olan kısmında *Tevârih-i Cezîre-i Girid*, vr. 134b'den vr. 143a'ya kadar "*Feth-i Cedid-i Girid münâsebetiyle Târihi Ma'lumât*" kısmı, vr. 143b'den vr. 167b'ye kadar "*Târih-i Moskof*" kısmı yer almaktadır.

Petersburg nüshası eksiksiz diyebileceğimiz düzgün bir şekilde yazılmıştır. İki yerde atlanan birkaç kelime metnin yan tarafına düzgün bir şekilde yazılmıştır¹⁶. Kelime tekrarları yoktur. vr. P66b'de Ağa, vr. P23b'de "iltizâmen", vr. P22b'de ise "gitti" gibi birkaç kelime eksiği, vr. P6a "ceng [ü] cidâl" ve vr. P16a'da "zîr [ü]

¹² <http://yazmalar.gov.tr/eser/tevar%C3%AEh-i-cezire-i-girid/90462>.

¹³ Vasili Dimitriyeviç Smirnov, 1871 yılında Petersburg Üniversitesi, Doğu Dilleri Fakültesi, Arapça-Farsça-Türkçe Bölümü'nü bitirdi. 1873 yılında Petersburg Üniversitesi'ne Doçent olan Smirnov, ölümüne kadar burada tam 49 yıl görev yapmıştır. Burada Türk Edebiyatı ve Tarihi, Osmanlıca ve Türkiye Tarihi dersleri veren Smirnov, Osmanlı coğrafyasına sık sık seyahat etmiştir. Her seyahatinde beraberinde bulduğu elyazmalarını ve yeni çıkan eserleri götürmüş ve çok değerli bir Osmanlıca eserler koleksiyonu oluşturmuştur. İhsan Çomak, "Vasili Dimitriyeviç Smirnov (1846-1922)", Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, C. V, S. 21, s. 279-281.

¹⁴ Prevezeli olma ihtimali vardır.

¹⁵ *Tevârih-i Cezîre-i Girid*, Petersburg nüshası, iç kapak.

¹⁶ *Tevârih-i Cezîre-i Girid*, Petersburg nüshası, 25a, 42a.

zeminden” gibi harf eksiklikleri bulunmaktadır.

Tevârih-i Cezîre-i Girid’in, Topkapı Nüshası 1208’de (1793-94) kaleme alınmış müstensihî belli olmayan istinsah nüshasıdır. Bu nüsha, aharlı kâğıt 225 mm boy ve 156 mm eninde 196 varaktan oluşur. Nesih ile 80 mm uzunluğunda 21 satır siyah mürekkep ve başlıklar kırmızı mürekkep ile yazılmıştır¹⁷. Eser yeni harflerle sonradan numaralandırılmıştır. Bu numaralandırmada 39 numarası iki kez verilmiştir. Kapağın iç kısmında ikisi şiir tekniği, anlam ve imla bakımından ciddi derecede sorunlu olan üç beyit yer almaktadır¹⁸.

Topkapı Nüshası’nda vr. 1b’den vr. 134a’ya kadar *Tevârih-i Cezîre-i Girid* yer almaktadır. vr. 134b’den vr. 158a’ya kadar *Tevârih-i Moskof* ve vr. 160a’dan vr. 196a’ya kadar olan kısımda da “*Acem Şahı ile Hüseyin Şah arasındaki Muharebe*” hakkında bir bölüm yer almaktadır.

Topkapı nüshasını istinsah eden kişiden kaynaklanan yazım yanlışlıkları bulunmaktadır. Bunlardan bazıları; vr. T68a ve vr. T88b üzeri çizilmiş kelimeler, vr. P95b’de mübâdele olunmağa tâlib olup ve vârid olan mektûbunda “şevketlü kudretlü pâdişâhımızın başiçün Yedikule’de olan mesfûr kral oğlu ile mübâdele olunup bu biçâre” gibi satır atlamaları vr. T73a’da “teslîm”, vr. T81a’da “vezîr” gibi atlanan kelime, vr. T6a “Aya [To]dori”, vr. T10a’da “küffâ[r]” gibi atlanan pek çok harftir.

2.2. İki Nüshanın Karşılaştırılması

Tevârih-i Cezîre-i Girid’in daha eski tarihli olan nüshası, 1197 (1783)’te yazılan St. Petersburg nüshasıdır. Müellifin 1711 Prut Seferi sırasında tahminen 70 yaşında olduğu düşünülürse eserin yazıldığı tarihte 140 yaşlarında olması gerekir. Bu durumda Petersburg nüshasının da müellif hattı olmadığını düşünmek daha doğrudur. İstinsah edeni belli olmayan Topkapı nüshası, 1208 (1793) de istinsah edilmiştir. Bu nüshanın Petersburg nüshasından istinsah edildiği nüsha karşılaştırması ile ortaya konmuştur.

Topkapı nüshasında Petersburg nüshasına göre daha fazla yazım yanlışlıkları yer almaktadır. Bu yazım yanlışlıkları özellikle harf eksiklikleri, kelime atlamaları ve satır atlamaları şeklindedir. Topkapı nüshasında, Petersburg nüshasındaki bazı eksiklikler düzeltilerek tamamlanmıştır.

Harf eksikliklerine birkaç örnek verecek olursak Petersburg nüshasında “lenger-ndâz”, “getirilten”, “dâü’l-bevâr”, “küffâ” gibi atlanan harfler Topkapı nüshasında “lenger-endâz”, “getirildikten”, “dârü’l-bevâr”, “küffâr” şeklinde düzeltilerek yazılmıştır¹⁹.

Satır atlamalarına örnek verecek olursak; Petersburg nüshasında “her âlatlar

¹⁷ <http://yazmalar.gov.tr/eser/tar%C3%AEh-i-cez%C3%AEre-i-girid/94331>.

¹⁸ *Tevârih-i Cezîre-i Girid*, Topkapı nüshası, iç kapak.

¹⁹ *Tevârih-i Cezîre-i Girid*, Topkapı nüshası, vr. 4a, 4b, 9b, 10a.

ve üstâd yarar topcular tertîb ve ta'yîn olundu. Fi'l-cümle levâzımât-ı umur-ı cengiye” ibaresi Topkapı nüshasında “her âlatlar umur-ı cengiye” şeklinde yazılmıştır²⁰. Bu konuya son örnek ise Petersburg nüshasında “düşman kefereleri kahırlarından çatlayıp başlarında olan şapkaların çıkarıp bedenden aşağı hendeğe atarlardı. Birkaç gün mürûrundan sonra haber alındı ki muhârebe-i mezkûrede küffârdan ekall-i mâ-yekûn binden mütecâviz kefereler helâk oldular” şeklinde iken Topkapı nüshasında “düşman kefereleri helâk oldular” şeklinde yer almıştır²¹.

Nüsha karşılaştırılmasındaki bir diğer farklılık ise kelime eksikliği şeklindedir. Buna örnek verecek olursak; Petersburg nüshasında “Yalnız üç yüz doksan beş” iken Topkapı nüshasında “Yalnız yüz doksan beş” şeklindedir²². Bir başka örnek de Petersburg nüshasında “Ohri Beyi Ahmed Bey bir pîr” şeklinde iken Topkapı nüshasında “Ohri Beyi bir pîr” şeklindedir²³. Son örnek ise, Petersburg nüshasında “muvâfakat ile me'mûr kılınıp zikr olunan” olarak yer almışken Topkapı nüshasında ise “muvâfakat ile zikr olunan” şeklinde yer almaktadır²⁴.

Nüsha karşılaştırılmasındaki bir diğer farklılık kelimelerde yapılan değişiklik veya eş anlamlı kelimenin kullanılması şeklindedir. Petersburg nüshasında “ta'yîn olundu” şeklinde yazılmışken Topkapı nüshasında ise “ta'yîn buyruldu” şeklinde yazılmıştır²⁵. Petersburg nüshasında yer alan “yelkenleri ile pâre pâre olup altında bulunan” şeklinde iken Topkapı nüshasında “yelkenleri ile pâre pâre olup elinde bulunan” şeklinde yer almıştır²⁶. Kelime farklılığı ile ilgili son örneğimiz ise Petersburg nüshasında yer alan “humbara dokunmaz menzilde” şeklinde iken Topkapı nüshasında “humbara dokunmaz yerde” şeklindedir²⁷.

Nüsha karşılaştırmasında dikkatimizi çeken bir diğer farklılık ise rakamsal verilerle ilgilidir. Petersburg nüshasında “Rumeli koluna yedi lağım” şeklinde iken Topkapı nüshasında “Rumeli koluna iki lağım” şeklindedir²⁸. Petersburg nüshasında “Rebî'ü'l-âhirin on altısında” şeklinde yazılmışken Topkapı nüshasında “Rebî'ü'l-âhirin altısında” şeklinde yazılmıştır²⁹.

Petersburg nüshasındaki yazım yanlışların, Topkapı nüshasında

²⁰ Tevârîh-i Cezîre-i Girid, Petersburg nüshası, vr. 116b; Topkapı nüshası, vr. 108a.

²¹ Tevârîh-i Cezîre-i Girid, Petersburg nüshası, vr. 119a; Topkapı nüshası, vr. 100b.

²² Tevârîh-i Cezîre-i Girid, Petersburg nüshası, vr. 8a; Topkapı nüshası, vr. 7a.

²³ Tevârîh-i Cezîre-i Girid, Petersburg nüshası, vr. 12a; Topkapı nüshası, vr. 10b.

²⁴ Tevârîh-i Cezîre-i Girid, Petersburg nüshası, vr. 26b; Topkapı nüshası, vr. 23b.

²⁵ Tevârîh-i Cezîre-i Girid, Petersburg nüshası, vr. 21b; Topkapı nüshası, vr. 19b.

²⁶ Tevârîh-i Cezîre-i Girid, Petersburg nüshası, vr. 27a; Topkapı nüshası, vr. 24b.

²⁷ Tevârîh-i Cezîre-i Girid, Petersburg nüshası, vr. 101a; Topkapı nüshası, vr. 93a.

²⁸ Tevârîh-i Cezîre-i Girid, Petersburg nüshası, vr. 53b; Topkapı nüshası, vr. 50b.

²⁹ Tevârîh-i Cezîre-i Girid, Petersburg nüshası, vr. 60a; Topkapı nüshası, vr. 53b.

düzeltilmesine birkaç örnek verecek olursak Petersburg nüshasında “Eyâletimde düşen mahlûlâtı tevcîh ederim” şeklindeyken Topkapı nüshasında “Eyâletimde düşen mahlûlâtı ben tevcîh ederim” şeklindedir³⁰. Petersburg nüshasında “kimi mecrûh kimi mecrûh oldu” cümlesi Topkapı nüshasında “kimi mecrûh kimi şehîd oldu” şeklinde düzeltilmiştir³¹.

2.3. *Tevârih-i Cezîre-i Girid*'in Kaynakları ve Dili

Hasan Efendi, *Tevârih-i Cezîre-i Girid* adlı eserini yazarken kendi anlatımından çok konuyla ilgili o dönemin önemli müelliflerin eserlerini görerek onlardan aktarmalar yapma yoluna gitmiştir. Hasan Efendi'nin, *Târîh-i Na'îmâ*, Kâtib Çelebi'nin *Fezlekesi*, *Raşid Tarihi*, Kandiye'nin fethini anlatan *Hikâyet-i Azîmet-i Sefer-i Kandiye* ve *Târîh-i Muteber* ile Osmanlı öncesi Girit dönemiyle ilgili *Târîh-i İkritiş* gibi eserlerden aktarımlar yaptığı görülmektedir.

Müellif, *Tevârih-i Cezîre-i Girid* adlı eserini yazarken Kandiye'nin fethi bölümüne kadar büyük ölçüde *Târîh-i Na'îmâ*'dan ve Kâtib Çelebi'nin *Fezlekesi*'nden yararlanmışır. *Fezleke*, müellifin asıl yararlandığı kaynak olan *Na'îmâ*'nın ana kaynakları arasında yer almaktadır. Hatta birçok konuda *Na'îmâ*, bazı ufak değişiklikler hariç, aynen Kâtib Çelebi'nin *Fezlekesi*'nden nakilde bulunmuştur³². Müellif, bu iki eserden yararlanmaya 1055 senesi “İbtidâ-i gazavât-ı Cezîre-i Girid ve Serdârî-i Kapudân Yusuf Paşa³³” başlığıyla başlar ve en son yararlandığı konu ise 1658 senesi “Kapudân Şuden-i Deli Hüseyin Paşa” başlığıdır³⁴.

Hasan Efendi, *Raşid Tarihi*'nden faydalanmaya, *Târîh-i Na'îmâ*'nın bittiği yerden “Tebdil-i Serdâr-ı Cezîre-i Girid” ile başlamaktadır. “Nasb-ı kâimmakâm-ı Âsitâne Köprülüzâde Ahmed Paşa, Da'vet-i Kâimmakâm Ahmed Paşa be-Edirne”, “Vefât-ı Sadr-ı âlî Köprülü Mehmed Paşa ve Sadâret-i püser-i vey Ahmed Paşa” ve son olarak da “Sedâret-i Köprülüzâde Fazıl Ahmed Paşa” konusundan aktarımlar yapmıştır³⁵.

Hasan Efendi eserinde, Kandiye'nin fethi kısmını yazarken bazı ufak değişiklikler haricinde, *Hikâyet-i Azîmet-i Sefer-i Kandiye* eserinden nakilde bulunmuştur. Hatta *Tevârih-i Cezîre-i Girid*'in Kandiye fethi kısmı ile *Hikâyet-i Azîmet-i Sefer-i Kandiye* arasındaki benzerlik bazı yerlerde, aynı eserin iki farklı nüshasıymış hissi uyandıracak kadar yakındır. Kandiye'nin fethi sonunda

³⁰ *Tevârih-i Cezîre-i Girid*, Petresburg nüshası, vr. 63b; Topkapı nüshası, vr. 56b.

³¹ *Tevârih-i Cezîre-i Girid*, Petresburg nüshası, vr. 18a; Topkapı nüshası, vr. 15b.

³² Kâtib Çelebi, *Fezleke*, C. I, s. CLXXXIII.

³³ Naima Mustafa Efendi, *Târîh-i Naîmâ*, Yay. Haz. Mehmet İpşirli, C. III, Ankara 2007, s.1028; *Tevârih-i Cezîre-i Girid*, Petresburg nüshası, vr. 1b.

³⁴ *Târîh-i Naîmâ*, IV, s. 1784, *Tevârih-i Cezîre-i Girid*, Petresburg nüshası, vr. 84b.

³⁵ *Târîh-i Raşid ve Zeyli*, I, s. 13-18.

Venediklerle yapılan anlaşma maddeleri *Hikâyet-i Azîmet-i Sefer-i Kandiye*'nin İzmir nüshasından farklıdır³⁶. Bu kısım daha çok *Târîh-i Muteber*³⁷'e benzemektedir.

Tevârîh-i Cezîre-i Girid'in son tarafında yer alan ve Osmanlı Devleti'nin aday fethinden önceki dönemi anlatan "Feth-i Cedîd-i Girid münâsebetiyle Târih-i ma'lûmât" başlığıyla verilen kısımda *Tevârîh-i İkritis*'ten yararlanıldığı anlaşılmaktadır³⁸.

Hasan Efendi, kaynaklardan yararlanmayı farklı yöntemlerle yapmıştır. Bunların başında kaynaklardaki konuyu, ifadeleri değiştirmeden olduğu gibi birebir aktarmadır. Bir diğeri de anlatılan konunun teferruatına girmeden özetleyerek verme şeklindedir. Müellifin yararlandığı bir başka yöntem ise kaynakların ayrı başlıklar altında verdiği iki konuyu tek başlık altında toplayarak nakletmesidir. Müellif, kaynaklardaki bir bilgiyi aktarırken ya eksik aktarmış ya da atlamıştır. Bazen de kaynaklardaki bazı başlıkları değiştirmiştir. Bu değiştirmeyi, kelimeyi yanlış yazarak veya ilave kelime ekleyerek kendine göre bir düzenleme şeklinde yapmıştır.

Müellif, kaynaklardan yararlanırken bütün bu eserleri harmanlayıp, özümseyip, irdelleyip vermekten ziyade konuyla ilgili bilgiyi ya olduğu gibi ya da biraz daha özetleyip aktarmıştır. Bu aktarımı yaparken her konuyu ayrı bir başlık yapmıştır. Aynı zamanda kaynaklarda yer alan farklı bir konu içindeki Girit'le ilgili bir bilgiyi ayrı bir başlık yaparak vermeyi de ihmal etmemiştir. Buna örnek verecek olursak, *Târîh-i Na'îmâ*'da yer alan "Ferâgat-i Murad Paşa ve Sadâret-i Melek Ahmed Paşa" konusu içindeki Giritle ilgili kısmı "Âmeden-i Nakl-i Girid" başlığı altında vermiştir³⁹.

Tevârîh-i Cezîre-i Girid sade bir Türkçe ile yazılmıştır. Müellif, eserini yazarken faydalandığı kaynaklardaki bilgiyi çoğu zaman aynen aktardığından kendi dil özelliklerinden çok yararlandığı müelliflerin dil özellikleri dikkat çekmektedir. Bu müelliflerin başında Naîmâ, Kâtip Çelebi, Mehmed Raşid Efendi gelmektedir. Metinde, "filuka", "filika" gibi aynı kelimenin farklı şekillerde yazıldığı görülmektedir. Bu, müellifin aktarım yaptığı kaynaktaki bilgiyi aynen kullanmasından kaynaklanmaktadır. Yani bu eserde müellifin kendi dili ve üslubundan çok aktarım yaptığı eserlerin müelliflerinin dilleri hâkimdir diyebiliriz.

³⁶ Hikâyet-i Azîmet-i Sefer-i Kandiye, İzmir Milli Kütüphanesi No: 24/510.

³⁷ Târîh-i Muteber, İ. Ü. Nadir Eserler Kütp., Ty. No: 6062.

³⁸ Tevarih-i İkritis (Girid), İ.Ü. Nadir Eserler Kütüphanesi, Ty., No: 2536, s. V.1-13; *Tevârîh-i Cezîre-i Girid*, Petersburg nüshası, vr. 135b.

³⁹ Târîh-i Naîmâ'da III, s.1267; *Tevârîh-i Cezîre-i Girid*, Petersburg nüshası, vr. 73b.

3. ESERİN MUHTEVASI

Osmanlı tarihinde fetihle neticelenen uzun süreli savaşlar arasında sayılan Girit Harbi, Yeniçeri Kâtibi Hasan Efendi'nin *Tevârih-i Cezîre-i Girid* eserinde, ayrıntılı bir bakış açısıyla ele alınmıştır. Hasan Efendi, öncelikle savaşın çıkma nedeni hakkında bilgi vermektedir. Buna göre savaş, İstanbul'dan Mısır'a giden, Dârüssaâde Ağası Sümbül Ağa'nın bulunduğu gemiye Malta korsanlarının saldırmasının devlette yarattığı infial üzerine başlar. Ardından kaptan olan Yusuf Paşa'nın, Girit'e sefer kararını alması ve sonrasında sefer hazırlıkları anlatılır. Söz konusu edilen sefer hazırlıklarından bazıları şunlardır: Sancaklara haber salınması, sefer için yapılan görevlendirmeler, gemi tedarikleri, gemilere yüklenen çeşitli mühimmatın tedarikidir. Bu hazırlıklardan sonra sefere memur olan ocak ağalarına ve çorbacılar sefer hilati giydirilmesi ve donanmanın sefere çıkışı anlatılır⁴⁰.

Müellif, Hanya'nın muhasarasıyla ilgili gün gün bilgiler vermektedir. Muhasara için 3 Cemâziye'l-evvel 1055 tarihinde Kostantin Tepesi'ne metris kurulmuştur. Rumeli beylerbeyi Hasan Paşa ve sağ kol ve sol kol alaybeyleri ve Alacahisâr ve Avlonya ve İlbasan beyleri yedi kıt'a balyemez top ile ve Yeniçeri Kethüdâsı Murad Ağa yeniçeri askeri ile metrise girmiştir⁴¹.

Muhasaranın dokuzuncu gününde Dukakin, Tunus ve Mısır askerlerinin düşman ile yaptığı ceng anlatılmaktadır. Bu ceng sırasında Serdengeçti Ağası Yahyalızâde Arnavud Hasan şehit olmuş ve serdengeçtiler elliden fazla düşmanı kılıçtan geçirmişlerdir. Bu başarıların sonunda serdar da, Ali Bey'e ve serdengeçti ağalarına hilatler giydirerek hediyeler vermiştir. Şehit olan Hasan Ağa'nın yerine de Yusuf Ağa atanmıştır⁴².

Muhasaranın yirmi birinci gününde, Rumeli erleri ve Mağrib dilâverlerinin mücadeleleri ve gösterdikleri kahramanlıklar anlatılır. Mücadele sırasında denize düşen düşman askerlerinden bir kısmı öldürülmüş, bir kısmı da esir alınıp zincire vurulmuştur⁴³.

Hanya'nın muhasarası sırasında şehit olan komutanlar hakkında da eserde bilgiler yer almaktadır. Muhasaranın 41. gününde top ile vurularak şehit olan Cezayir kolundan Prizren Alaybeyi Ahmed Bey, 52. gününde şehit olan Sağ Kol Alaybeyi Mustafa Bey, Alacahisar Beyi Mahmud Bey, Serdengeçti Ağası Yusuf Bey, Yeniçeri Serdengeçti Ağası Deli Kurt Bey ve Kaptan Musa Paşa komuta kademesinden şehit olanlardan bazılarıdır⁴⁴.

Müellif, Hanya'nın muhasarası sırasında ordu kademesindeki bazı yeni

⁴⁰ *Tevârih-i Cezîre-i Girid*, Petersburg nüshası, vr. 1b-2a.

⁴¹ *Tevârih-i Cezîre-i Girid*, Petersburg nüshası, vr. 6b.

⁴² *Tevârih-i Cezîre-i Girid*, Petersburg nüshası, vr. 10a.

⁴³ *Tevârih-i Cezîre-i Girid*, Petersburg nüshası, vr. 12b.

⁴⁴ *Tevârih-i Cezîre-i Girid*, Petersburg nüshası, vr. 16a, 40b.

atamalar ve yer değiştirmelerle ilgili bilgiler vermiştir. Niğde beyi kapıcılar kethüdâsı olan Hasan Bey'in vefat etmesi üzerine yerine Rum Mehmed Bey'in atanması, Hanya fethinin müverrihi Pîri Paşazâde Fahri Bey'in Rumeli defterdâr kethüdâsı olması, Bosnevi Mahmud Ağa'ya kethüdâlık verilmesi, idam edilen Âmmarzâde'nin yerine Voynuk Ahmed Paşa'nın kaptan olması söz konusu atamalardan birkaçıdır⁴⁵.

Söz konusu Hanya muhasarası elli dört gün sürmüştür, nihayetinde Hanya Kalesi 29 Cemâziye'l-âhir 1055 (22 Ağustos 1645)'te teslim alınmıştır. Eserde fethin ardından Hanya'da yapılan değişiklikler ve uygulamalar yer almaktadır. İlk olarak şehirde yaşayan ahalinin can ve mal güvenliği sağlanmış, isteyenlerin gemiler ile memleketlerine gitmelerine izin verilmiştir. Saat kulesi ve hisara çıkılıp ezân-ı Muhammedî'nin okunması, şehrin güvenliğini sağlamak için her köşeye birer çorbacı bölükleri tayin edilmesi, serdarın bizzat şehri ve pazarı dolaşıp, dükkânların açılmasını sağlaması, Hanya'da bulunan Santa Nikola Kilisesi'ne mihrap ve minber konulmak sûretiyle camiye dönüştürülüp Hünkâr Camii ismi verilmesi, savaşta zarar gören su kemerleri ve kalenin onarılması gibi hadiseler fethin ardından yapılan uygulamalara örnek teşkil etmektedir. Fetih, İstanbul'da da sevinçle karşılanmış, haberin ulaşmasının ardından üç gün üç gece müddetince atılan toplar ve fişeklerle kutlanmıştır⁴⁶.

Osmanlı Devleti'ne, Girit Seferi sırasında pek çok zorluğun yanında en çok uğraştırıcı konuların başında Kandiye Kalesi'nin fethi olmuştur. Eserde, Kandiye Kalesi'nde Venediklilerin yaptığı yığınak miktarı, Türk tarafına kaleyi alabilmesi için gerekli olan mühimmat ve Türk ordusunun malzeme eksikliğinden dolayı yaşadığı sıkıntılar yer almaktadır. Söz konusu hususlar eserde şu ifadelerle yer bulmuştur: "Kandiye Hisârı sağlam bir kal'a olup üç dört seneden beri küffâr kal'aya mühimmat yığılmıştır. Lağımları, sekiz yüz kadar topları, on iki bin Frenk cengçi soltatdan gayri otuz bin kadar yerli cengçisi vardır. Muhâsaranın gerçekleşmesi için Türk ordusunda en az kırk balyemez top lazımdır. On beş pâre top ile bu kal'a muhâsara edilemez". Girit'te serdâr olan Gazi Hüseyin Paşa, malzeme ve adam eksikliğiyle ilgili İstanbul'a gönderdiği mektupta, "*askerin tâb ü tâkati kalmadı ve mevâcib zahîre ve imdâd ile bir gün evvel donanmanın gelmesi ehemm ve elzemdir*" demektedir⁴⁷.

Venedik, Osmanlıların Girit'e malzeme ve asker sevkiyatını engelleme maksadıyla Çanakkale Boğazı'nı kapamıştır. İstanbul'dan gönderilen yardım gemilerinin Girit'e girişinin engellenmesi, Osmanlı Devleti üzerinde psikolojik bir baskı unsuru olarak da kullanmıştır. Eserde bu konu hakkındaki casus ifadelerine

⁴⁵ Tevârîh-i Cezîre-i Girid, Petersburg nüshası, vr. 23a, 57b, 49a.

⁴⁶ Tevârîh-i Cezîre-i Girid, Petersburg nüshası, vr. 21a-b.

⁴⁷ Tevârîh-i Cezîre-i Girid, Petersburg nüshası, vr. 47a, 57b.

de yer verilmiştir. Burada; “*Venedik donanması boğaza varıp kapatmışlardır. Bir kayık geçmek ihtimâli yoktur. Bütün cezîrede olan Türkler yakında me’yûs olup göçerler*” demektedir⁴⁸.

Venedik’in engellemesi nedeniyle Osmanlı Devleti tarafından Girit’e gönderilen malzeme naklinde ki başarısızlıklar eserde geniş bir şekilde yer bulmaktadır. Bu durum, eserde Osmanlı’yı savaş sırasında zorlayan başlıca engel olarak gösterilmiştir. Bin beş yüz yeniçeri ve otuz kadırğa ile Girit’e doğru yola çıkan Kaptan Fazlı Paşa, Sakız yakınlarında Malta gemileri ile karşılaşmış ve Girit’e gidememiştir. Boğaz’da söz konusu engelle karşılaşan Voynuk Ahmed Paşa, Girit’e gönderdiği mektupta durumu şöyle izah etmiştir: “*Küffârın boğazı sedd eylediğinden donanma gemilerini boğazdan çıkarmak mümkün değildir*”⁴⁹.

Adadaki yaşanan asker ve mühimmat eksikliği ordunun şikâyetlerini de arttırmıştır. Bu şikâyetler üzerine Paşa iki eyalet kolundan üçer adam ve ocaktan iki adam seçip merkeze göndermiştir. Malzeme eksikliği kaynaklı sıkıntılar seçilen temsilcilerin ağzından şu sözlerle ifade edilmiştir: “*Bize imdâd gelmediğinden gayri bin üç yüzden fazla yeniçeriye kaldırdılar. Ve firâr edenin nihâyeti yok. Murâdınız eğer dîn ü devlete hizmet ve ırz-ı saltanatı siyânet ise cümle asker gelip ittîfâkıyla sa’y olunmazsa iş görülmez cüz’î imdâd ile Kandiye alınmaz. Bunda olan Müslümanların durmağa tâkatleri kalmamıştır*”⁵⁰.

İstenen yardımın bir türlü gelmemesi üzerine gönderilen bir başka mahzarda ise; “*Bu cânibin ahvâli perişândır ve asker kulletinden mevcûd olanların dahi ulûfeleri vakt ü zamanıyla gelip erişmediğinden za’af-ı hâl kemâlde olup kal’a almak değil şimdîye dahi alınan kılâ’ı dahi muhâfazaya iktidâr yokdur ...*” denmektedir⁵¹.

Eserde, sefer sırasında düşmandan alınan silah ve mühimmat hakkında da bilgi bulunmaktadır. Yaşanan malzeme sıkıntısı bir ölçüde bu şekilde aşılmaya çalışılmıştır. Düşmandan alınan malzemeler arasında; gülle atan altı adet şayka topu, beş yüz tüfek, yüzden fazla humbara ve barut keseleri yer almaktadır⁵².

Girit’e asker nakliyle ilgili bilgiler, müellifin eserde değindiği bir diğer konudur. Kaptan Ali Paşa 1060 senesinde üç sene Girit muhafazası şartıyla altışar akçe ile yazılan bin nefer sipahiyi, yeniçeri ocağından dört oda neferi ve ulûfeci bölüklerinden tahminen dört bin kadar askeri alıp Girit’e götürmüştür. Bir diğer nakil ise; 1061 senesinde donanma elli günde Girit’in Ayakasra Limanına asker

⁴⁸ Tevârîh-i Cezîre-i Girid, Petersburg nüshası, vr. 50a.

⁴⁹ Tevârîh-i Cezîre-i Girid, Petersburg nüshası, vr. 53b.

⁵⁰ Tevârîh-i Cezîre-i Girid, Petersburg nüshası, vr. 59b.

⁵¹ Tevârîh-i Cezîre-i Girid, Petersburg nüshası, vr. 81a.

⁵² Tevârîh-i Cezîre-i Girid, Petersburg nüshası, vr. 54b.

indirmiştir. Ayrıca Mısır'dan on kıta kalyon Hanya'ya zahire getirmiştir⁵³.

Sefer sırasında Venedik ordusu birçok kez dış yardım almıştır. Eserde yapılan bu yardımlarla ilgili bilgiler verilmektedir. Malta, Düka ve Venedik'ten gelen otuz yedi burton ve dokuz çektirme söz konusu dış desteğin önemli bir bölümünü oluşturmaktadır. Fransa Kralının önderliğinde donatılan Malta, Düka, Algornas, Luka ve Venedik'e ait üç yüz kalyon ve çektirmelerinin Kandiye idarilerine gelmesi, Girit'in aldığı bir diğer dış yardım olarak dikkat çekmektedir⁵⁴.

Kandiye Kalesi'nin fethinde lağım savaşları büyük önem arz etmektedir. Yoğun olarak kullanıldığını da öğrendiğimiz lağım lar hakkında eserde şu ifadeler yer almaktadır: “Kandiye kal'ası lağım ile şöhret bulmuş bir kal'adır ki yirmi dört seneden beri cânib-i etrâfını üç kat birbirinin altından lağım eylemiştir. Kal'a-i mezburun cânib-i erba'asında lağımdan hâli el ayası kadar yer yoktur”⁵⁵.

Müellif, Girit Seferi sırasındaki ihmaller ve bu ihmallerden dolayı yapılan cezalandırmalardan da bahseder. Bir an önce boğazdaki düşman donanmasını yarıp, Girit'e yardım götürme emirlerine uymayıp ihmal eden Kaptan Âmmarzâde idam edilmiş, yerine de Voynuk Ahmed Paşa getirilmiştir.⁵⁶

Müellif, zaman zaman savaşta kahramanlık gösteren komutanların mücadelelerinden ve komuta ettikleri gemilerin özelliklerinden de bahsetmektedir. Memiş Re'is, Çavuş Re'is ve Caferoğlu, söz konusu komutanlardan bazılarıdır. Değirmenlik Limanı yakınında gerçekleşen bir mücadelede Ebûzer Cafer, kırk iki pârâe topçeker gemisi ile görev alır. Bu mücadelede “Memiş Re'is öyle bir ceng eyledi ki “felekler ve melekler tahsîn ve aferin okudular” der. Cafer Reis ise bütün gün ve gece sürdürdüğü mücadelenin sonunda birçok adamıyla birlikte şehit düşmüştür⁵⁷.

Bir başka kahramanlık örneği de Kandiye Kalesi muhasarası sırasında yaşanmıştır. Eserde şu şekilde yer almaktadır: “Rumeli gâzilerinden bir dilâver yiğit kal'a altından bir kâfirin başın kesip ve kılıcın dahi ma'an alıp sadr-ı a'zam hazretlerine getirdi. Ol kâfirin kılıcında yâ fettâh yazılı bulunup feth-i işâret-i fal-ı mübârek ve alâmet-i hayırdır. Feth ve nusrete delâlet add edip ol gâziye yüz altın ve bir eyü timâr ihsân olundu. Ve ertesi gün cebecilerbaşı Kanca nâm gâzi kendi yoldaşları ile kal'a altından birkaç kelle ve birkaç dil getirip sâhib-i devlet âna dahi hıl'at giydirip ve üç yüz altın ihsân eyledi”⁵⁸.

Eserde, Girit Seferi sırasında komuta kademesi arasında zaman zaman

⁵³ Tevârîh-i Cezîre-i Girid, Petersburg nüshası, vr. 77a.

⁵⁴ Tevârîh-i Cezîre-i Girid, Petersburg nüshası, vr. 29b, 106a.

⁵⁵ Tevârîh-i Cezîre-i Girid, Petersburg nüshası, vr. 100a.

⁵⁶ Tevârîh-i Cezîre-i Girid, Petersburg nüshası, vr. 57b-58a.

⁵⁷ Tevârîh-i Cezîre-i Girid, Petersburg nüshası, vr. 27b.

⁵⁸ Tevârîh-i Cezîre-i Girid, Petersburg nüshası, vr. 97a-97b.

sürtüşme olduğuyla ilgili bilgiler de yer almaktadır. Bunlardan biri Rumeli Beylerbeyi Surnazen Mustafa Paşa ve Sekbânbaşı Mahmud Ağa ile Serdar Hüseyin Paşa arasında yaşanmıştır. Adanın geliri ve dağıtılması hakkında yaşanan tartışmada Surnazen Mustafa Paşa “*Eyâletim defterhânesi bana teslim olunmak lâzımdır. Eyâletimde düşen mahlûlâtı ben tevcih ederim*” demiş ve Hüseyin Paşa: “*ben serdârım mahlûlât ve tevcihât bana mufavvazdır. Senin alâkan nedir. Edebin ile otur*” diyerek defterhâne sûretini vermemiştir. Bunun üzerine Hüseyin Paşa’yı askerinin gözünde küçük düşürmek isteyen Surnazen Mustafa Paşa ve Sekbânbaşı Mahmud Ağa; “*Düşen mahlûlâtı satar müstahkıkına vermez*”; “*Hüseyin Paşa’nın içeri Kandiyeye gider şâtırın tuttuk. Serdârın küffâr ile gizli işi vardır*” şeklindeki ithamlarla bir ölçüde hedeflerine ulaşmışlar⁵⁹.

Eserde Deli Hüseyin Paşa’nın kişiliği ve idamıyla ilgili bilgiler “*Vakâyi’-i Deli Hüseyin Paşa*” başlığında verilmektedir. “Kapısı mükemmel etba’ı çok masrafı ziyadedir” ifadesiyle tanıtılan Hüseyin Paşa hakkındaki suçlamalarla ilgili delil bulunamadığından idamıyla ilgili şeyhülislâmdan fetva alınamaz. Hüseyin Paşa önce azledilmiş, daha sonra Rumeli’den gelen şikâyetler üzerine idam edilmiştir⁶⁰.

Eserde haklarında bilgi verilen Köprülü ailesinden iki devlet adamı; Köprülü Mehmet Paşa ve oğlu Fazıl Ahmet Paşadır. Müellif “*Vefât-ı Sadr-ı Âli*” başlığında Köprülü Mehmed Paşa’dan bahsetmektedir. Buna göre; Köprü isimli kasabada doğan Mehmed Paşa, hâs oda ağaları zümresine girmiş ve oradan mirâhorluk mensıbı almıştır. Ardından Şam-ı Trablus eyaletine vali olarak atanmış, Boynuyaralı Mehmed Paşa’nın azlinden sonra sadrazamlık görevine getirilmiş ve ölünceye kadar bu görevde kalmıştır. Divanyolu’nda bir hamam, bir dârü’l-hadis, bir kütüphane ve defnedildiği türbe Paşa’nın hayratı arasında sayılmaktadır⁶¹.

Sadrazam Fazıl Ahmed Paşa’nın Girit’e çıkışı eserde geniş şekilde anlatılmıştır. Buna göre; Engürüs seferinden sonra da Girit’e sefer kararı almış olan Ahmed Paşa, Venedik elçisinin sulh teklifini ve Venedik’ten barışın devam etmesi adına gelen mektubu da reddedip sefere çıkmıştır⁶². 1076 senesinde Edirne üzerinden Selanik’e ve Yenişehir’e varmış, oradan da İstefe’ye, Eğriboz’a ve Benefşe’ye ulaşmıştır. Sadrazamın Girit’e geçmesine bazı vezirler donanmamızın kalyonları yok diyerek engel olmak istemişlerdir. Sadrazam bunlara dikkate almayarak 48 parça çektirme ve birkaç firkate ile Girit’e çıkarak Hanya’ya ulaşmıştır⁶³.

⁵⁹ Tevârîh-i Cezîre-i Girid, Petersburg nüshası, vr. 63a-64a.

⁶⁰ Tevârîh-i Cezîre-i Girid, Petersburg nüshası, vr. 85b-86a.

⁶¹ Tevârîh-i Cezîre-i Girid, Petersburg nüshası, vr. 87b-88b.

⁶² Tevârîh-i Cezîre-i Girid, Petersburg nüshası, vr. 89b-90a.

⁶³ Tevârîh-i Cezîre-i Girid, Petersburg nüshası, vr. 91a-92a.

Eserde Fazıl Ahmet Paşa'nın basiretli oluşu ve zafer uğrunda her fırsatı değerlendirmesini bilen zekâsı bir hikâye ile örneklendirilmiştir. Buna göre; düşman tarafının çok önemseydiği büyük bir topun zincirlerinden kopararak Türkler tarafından zaptedilmesi sonucu, düşman generali tarafından "*niçün sen bu halka'ı bir gereği gibi kavî yapmadın*" diyerek azarlanıp elleri kesilen demir ustası bir de kaleden aşağıya atılmıştır. Türk tarafına sığınıp Fazıl Ahmed Paşa'nın huzura çıkarılan demirci ustası söylediği; "*devletli vezîr ben kulun temircilik san'atında gâyet mahâretim olduğundan gayri top dökmede ve top falyaları ta'mîr etmede ve buna göre dahi nice cebehâne âlâtları ta'mîrine mahâretim vardır*" sözleri sonrasında tedavi edilmiş, kendisine topçular ocağından kırk akçe ulûfe verilmiştir. Söz konusu demirci bir süre sonra Müslüman olmuş ve taş ve kaya delmek için saban demirleri gibi burgular ve nice aletlerin yapımını tarif etmek suretiyle fethede yardımcı olmuştur. Bu aletler bilhassa lağımların kazılmasında kolaylıklar sağlayıp karşı tarafa büyük kayıplar verilmesine neden olmuştur. Bu olay üzerine demirciyi kaleden atan General, "*Kartala bir ok dokundu yine kendü yelesindendir. Bu musîbet-i uzmîmi dahi bizim kendü amelimizdir*" sözleriyle pişmanlığını dile getirmiştir⁶⁴

Savaş sırasında esir olanlarla ilgili bilgiler de eserde yer alan bir diğer konudur. Bunlardan biri Osmanlı'nın esir aldığı düşman generalinin oğludur. Korfu sahrasında Leftere isimli köy civarında on bir kaptan ile birlikte sonradan generalin oğlu olduğu anlaşılan bir çocuk esir alınır. Ardından General, oğlunun serbest bırakılması için Gazi Hüseyin Paşa'ya elçi göndererek ricada bulunur. Generalin özrü kabul edilmeyerek, ricası reddedilmiştir. Bu arada gelen elçiye Rumeli ve Anadolu yeniçeri alayları gösterilerek güç gösterisi yapılmıştır. Venedik'te esir olan Ayamavra Beyi ile çocuğun mübadele edilmesi teklifiyle gelen ikinci elçi de kalenin teslimi dışındaki bir teklifin kabul edilmeyeceği gerekçesiyle reddedilmiştir⁶⁵.

Diğeri ise Türk tarafından düşman tarafına esir düşen yedi sekiz yaşlarında bir çocuğun etrafında şekillenir. Bir süre yetiştirilen çocuk nihayetinde generalin hazinedarı olmak gibi yüksek bir payeye erişir. Fakat generalin hizmetinde olan diğer Müslüman esirlerin "*Sen sulb-i Müslümân evlâdı iken seni aldayıp kendilerine mutâba'at ettirip müşrik ettiler. Rûz-ı cezâda huzûr-ı Mevlâda senin hâlin nice olur dediklerinde*" bu oğlan çâresi nice olur deyince Müslüman esirler "*bir gece seninle firâr edip ehl-i İslâma gideriz.*" şeklindeki sözleri üzerine hep birlikte firar ederler. Bu oğlan daha sonra sadrazam huzuruna çıkarılmış ve Kandiye Kalesi savunmasıyla ilgili bildiklerini anlatmıştır. Kendisinden çok fazla

⁶⁴ Tevârîh-i Cezîre-i Girid Petersburg nüshası, vr. 108b-110b.

⁶⁵ Tevârîh-i Cezîre-i Girid, Petersburg nüshası, vr. 48a, 71b.

istifade edilen bu kişi daha sonra Enderun ağası olmuştur⁶⁶.

Müellif, eserinde Girit meselesine müdahil olan devletlerin aracılığı ile Venedik'ten gelen elçi ziyaretlerine de yer vermiştir. Doksan yaşında olan Venedik elçisi Galata'ya gelmiş, "Her sene Kandiye'den yirmi bin guruş cizye nâmına verilip dört yüz bin guruş dahi donanma harcı gönderilip sulh olalım" teklifinde bulunmuştur. Elçinin bu teklifi kabul edilmemiş ve elçi Edirne'ye gönderilip burada hapsedilmiştir⁶⁷.

Müellif, Kandiye Kalesi'nin teslimiyle ilgili de bilgi vermektedir. Eserde Venedik'ten gelen heyet ile sulh müzakereleri ve yapılan anlaşma metni de yer almaktadır. Bu görüşmelere Karakulak Ahmed Ağa ve Tercüman Panayot katılmıştır. Bu anlaşmada Kandiye'nin teslim edilmesi, esirlerin karşılıklı serbest bırakılması gibi birçok madde yer almaktadır⁶⁸. Cemâziye'l-evvelin ilk Cuma günü Venedik tarafından gelen heyet kalenin anahtarlarını iki altın tepsi üstünde getirip sadrazama teslim ettiler. Sadrazam gelen heyetkilerle hilatler giydiren ve şapkaları aldığı kadar altın hediye vermiştir. Kalenin anahtarları daha sonra da sadrazamın telhisiyle birlikte İstanbul'a Padişah'a gönderilmiştir⁶⁹.

Hasan Efendi, Fazıl Ahmed Paşa'nın görev yaptığı üç sene zarfında Kandiye kalesi muhasarasında kullanılan malzeme ve şehit sayılarıyla ilgili bilgiler de vermektedir. Verilen bu tabloda şehit sayısı 137212 gibi ciddi bir rakamdır. Verilen bu bilgilerin sonunda müellif "Üç senede bu kadar ise yirmi dört senede olanı siz kıyas edin" diyerek Girit fethi boyunca verilen kayıpların çokluğuna dikkat çekmiştir⁷⁰.

Müellif, Girit Adası'ndaki bazı kaleler hakkında bilgiler de vermektedir. Bu kalelerden ilki Hanya'ya üç dört mil uzaklıkta, şehrin koruyucu konumunda olan Aya Todori Kalesi'dir⁷¹. Bir diğer kale Hanya Kalesi'dir. Osmanlı Devleti'nde bir benzerinin olmadığını vurgulandığı Hanya Kalesi'nin hisara benzeyen yedi burcu vardır. Her birine yirmişer top konulup, bin asker almaktadır. Duvarları beş atlı yan yana gidecek kadar kalındır. Kargir kubbeli ve kurşun örtülü 23 hane tersanesi ve eşi benzeri olmayan çeşmeleri vardır. Müellif, Hanya'nın verimli toprakları kestane, turunç ve limon ağaçlarının bulunduğu bağ ve bahçeleri olduğu bilgisini de vermektedir⁷².

Resmo Kalesi, eserde hakkında bilgi verilen son kaledir. Deniz kıyısına inşa

⁶⁶ Tevârîh-i Cezîre-i Girid, Petersburg nüshası, vr. 100b-101a.

⁶⁷ Tevârîh-i Cezîre-i Girid, Petersburg nüshası, vr. 106a-106b.

⁶⁸ Tevârîh-i Cezîre-i Girid, Petersburg nüshası, vr. 120b-121a.

⁶⁹ Tevârîh-i Cezîre-i Girid, Petersburg nüshası, vr. 124a-125b.

⁷⁰ Tevârîh-i Cezîre-i Girid, Petersburg nüshası, vr. 135a-135b.

⁷¹ Tevârîh-i Cezîre-i Girid, Petersburg nüshası, vr. 5b.

⁷² Tevârîh-i Cezîre-i Girid, Petersburg nüshası, vr. 7b-8a.

edilen kale şu ifadelerle anlatılmaktadır: “bir yalın kaya üzerinde yükselen Galata Hisârî şeklindedir. Hâneleri kârgîr binâ olup ve gâyet yenidirler. On bin bölümlü hâneleri, kırk elli kilisesi ve yüz elliden fazla işlenmiş saray gibi Frenk hâneleri vardır” Kalenin fethinden sonra kilisenin biri fethin sembolü olarak camiye çevrilmiş ve Sultan İbrahim Camii adı verilmiştir. Zilhiccenin beşinci günü cuma namazı burada eda olunmuştur. Caminin yakınlarına bir medrese ve bir hamam, kalede de yeni bir cami yaptırılmış ve pek çok bina da tamir ettirilmiştir. Bu cami ve yaptırılan diğer eserler için beş köy vakf olunmuştur.

Eserde Türklerin sefer sırasında izlediği hoşgörü siyaseti, fethettikleri yerlerdeki düzeni bozmama ilkeleri gibi bilgileri de bulmaktayız. Bu olaylardan biri Hanya muhasarası sırasında yaşanmıştır. Türk askerleri tarafından Hanya Kalesi yakınlarında olan bağ ve bahçelerden bazı mal ve esirlerin alınması üzerine, Serdar tedbir amaçlı bu esirleri serbest bırakmıştır. Bunun yanında bağların yakılmayıp, ağaçların kesilmemesi ve esirlerin öldürülmemesi emir buyurmuştur⁷³.

Müellif, yer verdiği bilgileri desteklemek ve daha etkili kılmak için ayet, hadis ve yer yer veciz sözlere de yer vermiştir. Bunlardan biri; نَصْرٌ مِّنَ اللَّهِ وَفَتْحٌ قَرِيبٌ وَيُشْرُ الْمُؤْمِنِينَ “Allah'tan yardım ve yakın bir fetih. Müminleri müjdele” ayetidir. Bir diğer ise; سَتَفْتَحُ عَلَيْكُمُ الْأَمْصَارَ “Önemli şehirler size açılacaktır” hadisidir⁷⁴.

Müellif, eserin sonunda “Feth-i Cedîd-i Girid Münâsebetiyle Târîhi Ma'lûmât” başlığı ile Osmanlı öncesi Girit'in ismi, tarihi, Adanın coğrafi konumu, yeraltı kaynakları ve Abdullah bin Sa'd bin Ümeyye'nin Mısır valisi iken adayı fethetmesi ve İslam idaresinde adada yaşananlardan bahsetmektedir⁷⁵.

4. SONUÇ

Yaklaşık çeyrek asır süren Girit'in fethiyle ilgili pek çok eser kaleme alınmıştır. Yeniçeri Kâtibi Hasan Efendi'nin kaleme almış olduğu *Tevârîh-i Cezîre-i Girid* isimli eseri, 1645'te başlayıp 1699'da nihayete erdirilen Girit Seferi'ni baştan sona anlatan eserlerden birisidir. Bu eserin iki nüshası bulunmaktadır. Bunlardan biri The Institute of Oriental Manuscripts the Russian Academy of Sciences'de 140.B. 1178 numarada kayıtlıdır. Diğer nüsha ise Topkapı Sarayı Kütüphanesi Y. 82 numarada kayıtlıdır. Bu eserle ilgili bilgiler veren kaynaklarda eserin nüshaları ve müellifi konusunda farklı görüşler yer almaktaydı. Babinger, eserin müellifini Hasan Giridî olarak belirtirken, eserin bir nüshasını Rusya'ya götüren Simirnov ise Hasan Kürdî olduğunu iddia etmektedir. Böyle bir durum Girit'in fethini anlatan iki ayrı eser olduğu izlenimini oluşturmuştur. Çalışmamızın sonunda müellif ile ilgili karışıklık giderilerek tek bir müellifin olduğu, o müellife ait tek bir eser ve o eserin diğer nüshasının olduğu

⁷³ *Tevârîh-i Cezîre-i Girid*, Petersburg nüshası, vr. 5a.

⁷⁴ *Tevârîh-i Cezîre-i Girid*, Petersburg nüshası, vr. 115a,135b.

⁷⁵ *Tevârîh-i Cezîre-i Girid*, Petersburg nüshası, vr. 135-143a.

ortaya çıkarılmıştır. Eserin Petersburg nüshası, Topkapı nüshasına göre on sene önce istinsah edilmiş ve yazım konusunda da daha düzgündür. Ayrıca iki nüsha karşılaştırması yapıldığında Topkapı nüshasının Petersburg nüshasından istinsah edildiği çok açık bir şekilde ortaya konmaktadır. Petersburg nüshasındaki bazı eksiklikler de Topkapı nüshasında düzeltilmiştir.

Yeniçeri Kâtibi Hasan Efendi, Girit'in fethinden sonra 1682-1697 tarihleri arasında adadaki çeşitli merkezlerde kâtip olarak görev yapmıştır. Muhtemelen adanın fethiyle ilgili bu eseri bu sebeple kaleme almıştır. Müellif, Girit'in fethi döneminde yaşayıp, olayları görüp yazan biri değildir. Farklı kaynaklardan aktarma şeklinde de olsa Osmanlı tarihi için 24 yıl gibi uzun bir süre devam eden Girit Seferi'ni başlangıcından sonuna kadar ele alan nadir eserlerden birisidir. Yaşanan bütün olayları günlük formatta verilmiş, böylelikle Osmanlı tarihinde önemli bir yer teşkil eden Girit Seferi konusunda bilgilenmemiz sağlanmıştır.

Müellif, eserini yazarken de kendi anlatımının yanında daha çok konuyla ilgili o dönemin önemli müelliflerin eserlerinden de yararlanmıştır. Hasan Efendi'nin yararlandığı eserlerin başında *Târîh-i Na'îmâ*, Katib Çelebi'nin *Fezlekesi*, *Raşid Tarihi* ve Kandiye'nin fethini anlatan *Hikâyet-i Azîmet-i Sefer-i Kandiye* gelmektedir. Müellif, bu kaynaklardan yararlanırken farklı bir konu içindeki Girit'le ilgili bir bilgiyi de ayrı bir başlık yaparak vermiş böylece bahsettiğimiz eserler içindeki Girit ile ilgili bilgileri derleyip toplayan bir derleme eser oluşturmuştur.

Girit Savaşı, Osmanlı Devleti açısından bir savaş platformu olmuştur. Bu çerçevede Osmanlı Devleti, eksikliklerini görme ve bu eksiklikleri giderme imkânı bulduğunu *Tevârîh-i Cezîre-i Girit*'den öğrenmekteyiz. Girit Savaşı dönemine kadar Osmanlı donanmasının temelini zayıf, fırtınaya karşı dayanıksız olan çektiriler oluşturmakta idi. Savaş sırasında Çanakkale Boğazı'nı kapayan Venedik donanmasını yarıp adaya mühimmat ve asker naklinde zorlanan Osmanlı Devleti, donanma için yeni arayışlara girmiştir. Avrupa'da yaygınlaşan yelkenli kalyonların kullanılmaya başlanması dolayısıyla Osmanlı Devleti, bu değişikliğe ayak uydurarak çektirilerden kalyonlara geçiş sağlamıştır. Girit Seferi'nde özellikle de Kandiye Kalesi'nin fethinde kullanılan lağımın nedeniyle Osmanlı ordusu donanmada olduğu gibi, yeni lağım tekniklerini öğrenme ve bunlarla mücadele edebilmek için de yeni teknikler geliştirmek zorunda kalmıştır.

Girit Harbi'nin 24 yıl gibi uzun sürme nedenlerini müellifin bu eserinden öğrenmekteyiz. Bunların başında sefer sırasındaki yardım taleplerine, ekonomik ve siyasi bakımdan zayıflayan Osmanlı Devleti'nin cevap verememesi gelmektedir. Eserdeki bilgilerden, talepte bulunulan silah, mühimmat ve zahirenin zamanında gönderilmesi halinde Girit'in fethi, daha erken tarihlerde tamamlayabilmesi ihtimal dâhilinde olduğunu da öğrenmekteyiz.

KAYNAKÇA

Babinger, Frans, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, (Çev. Coşkun Üçok), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1982.

Boa, D. *Ynç. d. 34011*, 1100 (1688-1689).

Çomak, İhsan, “Vasili Dimitriyeviç Smirnov (1846-1922)”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. V, S. 21, Bahar 2012, s. 188-284.

Gülsoy, Ersin, *Girit'in Fethi ve Osmanlı İdaresinin Kurulması*, İstanbul 2004.

Hasan Efendi, *Sefer-i Moskof*, Petersburg nüshası, The Institute of Oriental Manuscripts the Russian Academy of Sciences'de 140 B. 1178, H. 1197.

Hasan Efendi, *Tevârih-i Cezîre-i Girid*, Petersburg nüshası, The Institute of Oriental Manuscripts the Russian Academy of Sciences, 140 B 1178, H. 1197.

Hasan Efendi, *Tevârih-i Cezîre-i Girid*, Topkapı Sarayı Kütüphanesi Y. 82, H. 1208.

Hikâyet-i Azîmet-i Sefer-i Kandiye, İzmir Milli Kütüphanesi No: 24/510, ty.

<http://yazmalar.gov.tr/eser/tar%C3%AEh-i-cez%C3%AEre-i-girid/94331>,

(Erişim Tarihi: 10.06.2018).

<http://yazmalar.gov.tr/eser/tevar%C3%AEh-i-cezire-i-girid/90462>,

(Erişim Tarihi 10.06.2018).

Kâtib Çelebi, *Fezleke*, Yay. Haz. Zeynep Aycibin, Çamlıca Yayınları, İstanbul 2017.

Naima Mustafa Efendi, *Târîh-i Naîmâ*, Yay. (Haz. Mehmet İpşirli), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2007.

Raşid Mehmed Efendi, *Târîh-i Raşid ve Zeyli*, Klasik Yayınları, İstanbul 2013.

Târîh-i Muteber, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüp., Türkçe Yazmalar No: 6062, ty.

Tevarih-i İkrıtış (Girid), İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar No: 2536, ty.

Tübençokrak, Öznur, *Keyfiyet-i Rusisye'nin Traskripsiyon ve Tahlili*, Eskişehir Osman Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir 2007.

Yıldız, Hakan, *Prut Seferi'ni Beyanumdur*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2008.

T. C. TRAKYA ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ YAYIN İLKELERİ

T. Ü. Sosyal Bilimler Dergisi'nde, aşağıda belirtilen şartlara uyan eserler yayımlanır.

1. Makalelerin, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nde yayımlanabilmesi için, daha önce başka bir yerde yayımlanmamış veya yayımlanmak üzere kabul edilmemiş olması gerekir. Daha önce bilimsel bir toplantıda sunulmuş bildiriler, bu durum belirtilmek şartı ile kabul edilebilir.

2. Yazıların her türlü sorumluluğu yazarlarına aittir.

3. Yazılarda Türk Dil Kurumu'nun İmlâ Kılavuzu'na uyulması tavsiye edilir.

4. Yazılar, Word programına göre kağıdın bir yüzüne 11 punto, Times New Roman yazı karakteriyle, tek satır aralığında, A4 kağıdına kenar boşlukları, üst 6.2 cm, alt 5.5 cm, sağ ve sol 4 cm, üst bilgi 5.2 cm, alt bilgi 5 cm, cilt payı 0 cm şeklinde ve 20 sayfayı geçmeyecek biçimde düzenlenir. 20 daktilo sayfasını geçen yazılar dergide basılmayabilir.

5. Basılmayan yazılar yazarına iade edilmez.

6. Metindeki paragrafların ilk satırı 1 cm içeriden başlayacaktır. Ana başlık büyük harfle ve metin gövdesini ortalayacak şekilde, alt başlıklar ise paragraf düzenine uygun olarak (1 cm içeriden) konulacaktır. Başlık yazısının sağ alt tarafına yazar veya yazarların adları yan yana yazılır. Yazar ad/adları yazılırken herhangi bir akademik unvan belirtilmez. Yazarın akademik unvanı, çalıştığı kurum (üniversite, fakülte, bölüm veya diğer) adları dipnot biçiminde sayfanın altına yazılmalıdır. Akademik unvan dışında başka unvan kullanılmaz.

7. Araştırma ve inceleme dalındaki yazılar Özet, Abstract, Giriş, İnceleme ve Sonuç şeklinde düzenlenir. Yabancı dilde yazılan yazılarda yukarıdaki bölümlerin yabancı dildeki karşılıkları kullanılır ve aynı düzenlemeye uyulur.

8. Yazılarda “dipnot” veya “metin içi gösterim” yöntemleri kullanılabilir.

Dipnotlar

Bilimsel çalışmada kullanılan kaynakların künyesi dipnot olarak sayfa altında gösterilir. İstifade edilen kaynaklar ilk geçtikleri yerlerde ayrıntılı ve aşağıdaki örneklerde belirtilen sıralamaya uygun olarak verilir.

a. Kitaplar:

Yazar Adı, Soyadı, Kitap Adı (italik), Baskı Sayısı, Yayınevi, Yayın Yeri ve Yılı, Sayfa Numarası.

Örnek: Levent Doğan, *Uygur Türkçesi Grameri*, 2. Baskı, Paradigma Akademi Yayınları, İstanbul, Eylül 2016, s. 33.

b. Makaleler:

Yazar Adı Soyadı, Makale Adı (tırnak içinde), Dergi/Kitap Adı (italik), Cilt No, Sayı, Yayın Yeri ve Yılı, Sayfa Numarası.

Örnek: M. Öcal Oğuz, “Terim Olarak Somut Olmayan Kültürel Miras”, *Milli Folklor Dergisi*, Cilt 25, 2013, s. 100.

c. Bültenler ve Yıllıklar:

Yayınlayan Kurum, Yayın Adı (italik), Yayın Yeri ve Yılı, Sayfa Numarası.

Örnek: Devlet İstatistik Enstitüsü, *Türkiye İstatistik Yıllığı 1997*, Ankara

1998, s.17-21.

d. Tezler

Yazar adı soyadı, Tez başlığı (tırnak içinde), (Tez derecesi, Üniversite, Yıl), Sayfa Numarası

Örnek: Serdar Yılmaz, “Kazakistan’ ın Türkiye Politikası”, (Doktora tezi, Trakya Üniversitesi, 2016), s. 98.

e. İnternet Tabanlı Kaynaklar:

Yazar Adı ve Soyadı, Belgenin Başlığı, Eserin Başlığı (varsa), Edisyon veya Dosya Numarası (ilgili ise), Adres ve Erişim Yolu, Ziyaret Tarihi (parantez içinde) verilir. Varsa sayfa numarası belirtilir. İnternet ortamından yararlanılan kitap ve makalelerde normal atıf uygulamasına göre genel dipnot usulüne uyulur. Ancak belirtilen veri uygulamalarına da yer verilir.

Örnek: Mehmet Tez, “Avrupa’nın en kirli havası”, <http://www.milliyet.com.tr/Milliyet.aspx?aType=gundemYazarTumYazilarV4&AuthorID=479>, (15.11.2018).

Örnek: Türkiye’nin Katılım Yönünde İlerlemesi Hakkında 2004 Yılı Düzenli Raporu, Avrupa Toplulukları Komisyonu, Brüksel, http://www.aggs.gov.tr/uploads/files/ilerleme_raporu_2004_tr.pdf (07.10.2005)

Metin İçi Gösterim

İstifade edilen kaynaklar metin içerisinde kaynakça bağlacıyla “yazar ve yıl” yöntemine göre, yazarın soyadı, basım yılı ve sayfa numarası verilerek yapılmalıdır.

a. Yazarın adı yazı içinde geçiyorsa, kaynağın yılı parantez içinde yazılmalıdır.

Örnek: Yıldırım (1966). ya da sayfa no vererek, Yıldırım (1966: 70-97).

b. Bazı durumlarda yazarın adı parantez içinde verilebilir.

Örnek: Bu alanda yeni gelişmeler kaydedilmektedir. (Raths, 1967: 40-85).

c. Aynı yılda aynı yazar tarafından yazılmış iki kaynak gösterilecekse, aşağıdaki şekilde verilir.

Örnek: Gates (1967a: 45-50; 1967b: 130-170).

d. Kaynak iki yazarlı ise yalnızca soyadları yazılır.

Örnek: Massialas ve Cox (1966: 37-66).

e. Soyadları aynı olan iki yazarın aynı yılda yayınlanmış eserleri, adlarının ilk harfleri ile ayırılır.

Örnek: Smith, O. ve Smith, B. (1958: 251-251).

f. Kaynağın yazarı ikiden fazla ise, birinci verilişte bütün soyadları yer alır.

Örnek: Bursalıoğlu, Aydın, Kaya, (1995: 120-145).

g. Daha sonraki verilişlerde “vd.” kullanılır.

Örnek: Bursalıoğlu vd. (1995: 120-145).

h. Bir dizi biçiminde verilen kaynaklar en yeni tarihli olandan eski olana doğru sıralanarak bir parantez içine alınır ve noktalı virgül ile ayrılır.

Örnek: Bu konudaki son gelişmelere göre (Cobb, 1972: 221; Flanders, 1970:124; Bursalıoğlu vd., 1995: 31).

i. Yazarı belli olmayan internet kaynaklarına atıf yapılırken, parantez açılır, söz konusu internet kaynağının başlığından birkaç kelime seçilerek tırnak içine

alınır, daha sonra yılı yazılarak parantez kapatılır.

Örnek: (“İnternette 1 saniyede”, 2017)

- İnternette 1 saniyede neler oluyor?. (2017, 4 Ocak). Erişim adresi:
http://www.ntv.com.tr/galeri/teknoloji/internette-1-saniyede-neleroluyor,XUH_UVqM80GODfAK20z__Q/mfBzmt1kgUm2CCL1b5iFfg -

11. Kaynakça hazırlanmasında dipnot veya metin içi gösterim yöntemine göre aşağıdaki hususlara uyulur.

Sayfanın ortasına büyük harflerle KAYNAKÇA yazılacaktır. Kaynakçadaki eserler yazar soyadına göre alfabetik olarak sıralandığından, eserlere ayrıca sıra veya bölüm numarası verilmeyecek ve yazarların unvanları kullanılmayacaktır.

Dipnot yöntemi: Yazarın Soyadı, Adı, varsa Makalenin Başlığı (tırnak içinde), Dergi veya Kitabın Adı (italik), varsa Derleyen veya Çevirenin Adı, Cildi, Sayısı, birden fazla basıldıysa kaçınıcı baskı olduğu, Basım Yeri ve Yılı, Makalenin bulunduğu sayfa aralığı biçiminde verilir. Aynı yazarın birden fazla eseri kaynak olarak kullanılmışsa basım tarihine veya alfabetik sıraya göre eskiden yeniye doğru dizilmelidir. Kaynakçada her kaynak 1 cm içeriden yazılmalıdır.

Metin içi gösterim: Sol girinti, ilk satır girintisinden 1 cm geride başlamak kaydıyla şu şablona uymalıdır:

Yazarın Soyadı, Adının Baş Harfi. (Yıl). *İtalik şekilde kitabın adı*. Baskı Yeri: Yayınevi.

Yazarın Soyadı, Adının Baş Harfleri. (Yıl, varsa ay). Makalenin adı yalnızca ilk kelimenin ilk harfi büyük, geri kalanlar özel isim değilse küçük şekilde. *Derginin Adı İtalik ve Her Kelimenin İlk Harfi Büyük Şekilde, Cilt İtalik Şekilde* (Sayı), Sayfa Numara Aralığı. Doi numarası

Yazarın Soyadı, Yazarın Adının Baş Harfleri. (Yazının yayım tarihi). Yazının adı italik olarak, yalnızca ilk kelimenin ilk harfi büyük, geri kalanlar özel isim değilse küçük şekilde. Erişim tarihi: Gün Ay Yıl, yazının linki.

Yazarın Soyadı, Yazarın Adının Baş Harfleri. (Yıl). Tezin adı italik olarak, yalnızca ilk kelimenin ilk harfi büyük, geri kalanlar özel isim değilse küçük şekilde (Yayımlanmamış Yüksek Lisans/Doktora Tezi). Kurumun Adı, Kurumun Yeri.

Dipnot yöntemi için belirtilmemiş hususlarla ilgili olarak <http://dergipark.gov.tr/uploads/submissionfiles/14a9/d2bf/37da/595018dfe908c.pdf> adresine;

Metin içi gösterim yöntemi için belirtilmemiş hususlarla ilgili olarak https://www.tk.org.tr/APA/apa_2.pdf adresine başvurulabilir.

12. Gönderilen yazılara ait resim, şekil ve grafikler sayfa yazım alanını taşımayacak biçimde net ve ofset baskı tekniğine uygun olmalıdır. Bunların sıra numarası ve adı her şeklin veya grafiğin altında verilir.

13. Derginin bir sayısında, ilk isim olarak bir yazarın ikiden fazla eseri basılamaz. Dönemler içerisinde ikiden fazla gönderilmişse ilk ikisi dışında kalanlar, daha sonraki sayılara aktarılır.

Not: Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Yayın İlkeleri'nde bulunmayan hususlar için Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Tez Yazım İlke ve Kuralları'na bakılabilir.

**TRAKYA UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES
INSTRUCTIONS TO AUTHORS**

Academic studies complies with the following requirements below are published in Trakya University Social Sciences Journal.

1. In order for any article to be published in Trakya University Social Sciences Journal, it should not have been previously published or accepted to be published elsewhere. Papers presented at a conference or symposium may be accepted for publication if clearly indicated so beforehand.

2. All researches subjected comparison of the products with their trade names are not in the scope of our journal.

3. While writing the papers, it is recommended to obey The Spelling Book of Turkish Language Society.

4. Manuscripts should be typed on A4 format (29/7x21cm) paper with 11 pt and 1 line space. They are arranged properly margined (6.2 cm from top, 5.5 cm from bottom, 4 cm from right, 4 cm from left, 5.2 cm from header, 5 cm from footer), and not exceeding 20 pages. The printed version manuscripts must be submitted to the editor as three copies (without including name, title and working institution in two copies) and along with a CD. Articles should not exceed 20 pages if not they may not published on the journal.

5. Unpublished articles are not sent back to the writer.

6. First line of the paragraphs in the text will start 1 cm from inside. Title of the article will be written with capital letters starting from the left top of the page by leaving 4 lines empty space. Subtitles will be placed in accordance with the paragraph order (1 cm from inside). Name/names of the writer is written right bottom of the title side by side. Any kind of academic title of the writer is not written while writing the name/names of the writer. Academic title of the writer, institution where he/she works (university, faculty, department or others) should be written as footnotes at the bottom of the page. Any kind of titles are not used except for the academic titles.

7. Articles in the field of research and examination are submitted according to the order of Abstract, Introduction, Methods and Results.

“Footnote” and “APA style” are used in the articles.

Footnotes

8. Tags of resources used in the academic study are displayed at the end of the paper as footnotes. Resources exploited in the academic study are given in the first pass and in accordance with the order of the following detailed examples.

a. Books:

Author's Name, Last name, Name of the Book (*italics*), Printing,

Publisher¹ Place and Year of Publication, Page Number

Example: Levent Doğan, *Uygur Türkçesi Grameri*, 2. Baskı, Paradigma Akademi Yayınları, İstanbul, Eylül 2016, p.33.

b. Articles:

Author's Name, Last name, Title of the Article (in quotations), *Title of the Journal/Book (italics)*, Volume Number, Issue, Place and Year of Publication, Page Number.

Example: M. Öcal Oğuz, *Terim Olarak Somut Olmayan Kültürel Miras*, Milli Folklor Dergisi, Volume 25, 2013, p.100.

c. Journals and Annuals:

Publishing Institution, *Title of the Publication (italics)*, Place and Year of Publication, Page Number.

Example: Devlet İstatistik Enstitüsü, *Türkiye İstatistik Yıllığı 1997*, Ankara 1998, p: 17-21.

d. Thesis

Author's Name, Last name, Title of the Thesis (in quotations), (Thesis Degree, University, Year), page number.

Example: Serdar Yılmaz, "Kazakistan'ın Türkiye Politikası", (Doktora Tezi, Trakya Üniversitesi, 2016), p.98

e. Internet-based Resources:

Author's Name, Last name, Title of the document, Title of the Article (if available), Edition or File Number (if related), Address and Access Path, Date of Visit (in parenthesis). Page numbers are indicated if available. General footnote style is used according to the normal citation in the books and articles taken from internet environment. However, specified data applications are also stated.

Example: Mehmet Tez, "Avrupanın En Kirli Havası",
<http://www.milliyet.com.tr/yazarlar/mehmet-tez/avrupa-nin-en-kirli-havasi-2776784/>, (15.112018)

Example: Türkiye'nin Katılım Yönünde İlerlemesi Hakkında 2004 Yılı Düzenli Raporu, Avrupa Toplulukları Komisyonu, Brüksel,
http://www.aggs.gov.tr/uploads/files/ilerleme_raporu_2004_tr.pdf (07.10.2005).

APA style

9.References which are quoted must be given in the text with the connective references according to the technique of "writer and year", surname of the author, publishing date and page number.

a.If the name of the author is mentioned in the text, year of the references must be written in brackets.

Example: Yıldırım (1996). or by giving the page number, Yıldırım (1996: 70-97).

b.In some cases, the name of the author can be given in brackets.

Example: New developments have been made in this field. (Raths, 1967: 40-

---

¹ Publisher can be given if necessary

85)

c.If the references written by the same author in the same year are mentioned, it is given as below:

Example: Gates (1967a: 45-50 (1967b: 130-170).

d. If the references have two authors only their surnames are written.

Example: Massialas and Cox (1967: 37-66)

e. If the two writers have the same surname and their works which were published at the same year can be distinguished by the first letter of their names.

Example: Smith, O. and Smith, B. (1958: 251-251)

f. If the reference has more than two authors, the surnames are mentioned at first.

Example: Bursalioğlu, Aydın, Kaya, (1995: 120-145)

g. In the next mentioning et al. is used.

Example: Bursalioğlu , et al. (1995: 120-145)

h. The references which are given as a line should be ordered from the oldest date to the recent one and must be separated with semicolon in the brackets.

Example: According to the recent developments about this subject (Cobb, 1972: 221; Flanders, 1970:124; Bursalioğlu vd., 1995: 31)

i. While referring to the internet resources of which the author is not certain, the parenthesis is opened, a few words are selected from the internet topic in question and then quoted.

Example: (“İnternette 1 saniyede”, 2017)

İnternette 1 saniyede neler oluyor?. (2017, 4 Ocak). Access Address: https://www.ntv.com.tr/galeri/teknoloji/internette-1-saniyede-neler-oluyor.XUH_UVqM80GODfAK20z_Q

10. References

In the preparation of the reference, the following points shall be followed according to the annotation and the bibliography method.

In the middle of the page, REFERENCES are written in capital letters. As the references are listed alphabetically according to the author's surname, any sequence or category number is not given and the titles of the authors are not mentioned.

Footnote method:

List of references is given stating the Author’s Surname and Name, the Title of the Article if available (in quotations), The Title of the Journal or Book (*italics*), The Name Of the Editor or Translator if available, Volume, Issue, the number of the printing if it is published more than once, the Year and the Place of Publication. If more than one work of an author is used as references, they should be given from the oldest to the recent one. Each resource in the bibliography should be written 1 cm from the inside.

APA style: Left indent followed by 1 cm from the first row indent followed by the following pattern:

Author's last name and initial. (Year). The name of the book (Italich). Printing place: Publisher.

Author's last name and initial of name. (Year, if available month). The first name of the first word in the name of the article is large, the rest is small if not the special name. The name of the journal is italic and the first letter of each word, volume is Italich (number), Number Range, Doi Numbers.

Author's last name and initial of name. (Date of Publication). Title of the Article (Italics), only the first letter of the first word, if the rest is not a private name. Date of access: Day, month, year and the link of article.

Author's last name and initial of name. (Year). Name of thesis (Italics). Only the first letter of the first word, if the rest is not a private name. (Unpublished master's /Doctorate Thesis). The name of institution, The place of institution.

Not specified for the footnote method related to: <http://dergipark.gov.tr/uploads/submissionfiles/14a9/d2bf/37da/595018dfe908c.pdf> with reference to unspecified issues for the bibliography method, https://www.tk.org.tr/APA/apa_2.pdf.

12. Pictures, figures, graphics belonging to the articles which will be sent must be clear and suitable for the technique of offset printing and should not exceed the area of writing. Their sequence number and names are given below the each figure or graphic.

13. In one of the issues of the journals, more than two manuscripts of an author as the first name cannot be published. If more than two manuscripts are sent in the terms, the ones except from the first and second are transmitted to the other issues.

14. 25 separate editions with two journals are given to the authors whose articles, translations and critics have been published.

Note 1: For the subjects that are not available in the Publishing Principles of Trakya University Social Sciences Journal, more information can be obtained from Trakya University Social Sciences Institute The Rules and Principles for Writing Graduate Thesis.